A

KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI

LX. KÖTET

M. Irod. O.
1011/60.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM

HATVANADIK KÖTET

1937—1940.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1940.

300858

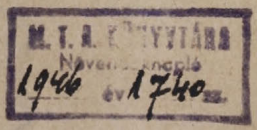

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A XC. ünnepélyes közűlés.

Lap

Voinovich Géza elnöki megnyitó beszéde: Berzeviczy Albert és Prohászka Ottokár emlékezete 7
Kéky Lajos titkári jelentése 11
Falu Tamás: Költemények (Clióhoz; A régi dalban minden benne van; Föld; Gyerekek) 18
Hegedüs Loránt: Krasznahorka és Geszt (tanulmány) 20
Babits Mihály: Költemények (A csengetyűs fiú; Botozgató) 33
Zilahy Lajos: Párizsi karácsony (elbeszélés) 35
Horánszky Lajos: Berzeviczy Albert emlékére (ünnepi pohárköszöntő) .. 40

II.

A XCI. ünnepélyes közűlés.

Voinovich Géza elnöki megnyitó beszéde: Emlékezzünk régiekről 44
Rédey Tivadar titkári jelentése 49
Sík Sándor: Költemények (Szent király szólongatása; Pocsolya; A remete rigó) 54
Kéky Lajos: Vargha Gyula emlékezete (emlékbeszéd) 57
Bárd Miklós: Költemények (Csillaghullás; Bár fényes álmom ...; Kész) 73
Harsányi Zsolt: Detektívtörténet Kisfaludy Károlyról (elbeszélés) 76
Petrovics Elek: Emlékezés Henszlmann Imréről (ünnepi pohárköszöntő) 83

III.

A XCII. ünnepélyes közűlés.

Voinovich Géza elnöki megnyitó beszéde: Az irodalom mai helyzete 86
Kéky Lajos titkári jelentése 91
Harsányi Lajos: Költemények (Emberek, mi lesz?; Emmanuel; Három piros tojás; Mi volna jó?) 96
Herczeg Ferenc: Emlékezéseim 101
Áprily Lajos: Költemények (Kalács, keddi kalács; Pisztrángok kara; Királyasszony kertje; Elégia Albert Samain-hez) 107
Zilahy Lajos: A nagy válóper (elbeszélés) 112
Rédey Tivadar: Szemere Pál emlékezete (ünnepi pohárköszöntő) 119

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

IV.

A XCIII. ünnepélyes közűlés.

Lap

Voinovich Géza elnöki megnyitó beszéde: A regényről 124
Kéky Lajos titkári jelentése 129
Sík Sándor: Költemények (Északi fény; Ments meg Uram!; Mint fű a szélben; Elkésett hold; Újévi reménykedés) 134
Horánszky Lajos: Grünwald Béla tragédiája (történelmi tanulmány) ... 138
Babits Mihály: Költemények (Indulás az öregkorba; Talán a vízözön...; Ezerkilencszáznegyven) 150
Csathó Kálmán: Eljegyzés (elbeszélés) 153
Kornis Gyula: Az élő Fáy András (ünnepi pohárköszöntő) 158

V.

Székfoglalók.

Harsányi Lajos: 1. Megemlékezés Sajó Sándorról; 2. Versek (Ki az Úr?; Őszi szántás; Pantheon) 166
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Harsányi Lajoshoz és Harsányi Lajos válasza 173
Schöpflin Aladár: 1. Emlékezés Kenedy Gézára; 2. A velencei kalmár (tanulmány) 175
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Schöpflin Aladárhoz 181
Mohácsi Jenő: «Dicsőség a' magasban...» (tanulmány) 182
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Mohácsi Jenőhöz és Mohácsi Jenő válasza 192
Nadányi Zoltán: 1. Megemlékezés Móra Ferencről; 2. Költemények (Boszorkányégetés; Mariann a kádban; A halhatatlan) 193
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Nadányi Zoltánhoz és Nadányi Zoltán válasza 201
Vietórisz József: 1. Emlékezés Szávay Gyulára; 2. Költemények (Kisfaludy Károly; Három szonett; Részletek Vergilius Aeneiséből) 202
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Vietórisz Józsefhez és Vietórisz József válasza 217
Nyírő József: 1. Megemlékezés Surányi Miklósról; 2. Tüz a falun (elbeszélés) 218
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Nyírő Józsefhez 226
Szabó Lőrinc: 1. Megemlékezés Kosztolányi Dezsőről; 2. Költemények (Házasság; A hitetlen büntetése; Őszi ég alatt; Beszélgetés a tengerrel; Éjszaka a vonaton) 227
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Szabó Lőrinchez 240
Kállay Miklós: 1. Megemlékezés Pekár Gyuláról; 2. Részlet a Báthory István című regényből 241

Lap
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Kállay Miklóshoz 253
Márai Sándor: 1. Megemlékezés Komáromi Jánosról; 2. A feladat (elbeszélés) 254
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Márai Sándorhoz 262
Hankiss János: A magyar irodalom helye Európában (tanulmány) 263
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Hankiss Jánoshoz 272
Szekfű Gyula: 1. Megemlékezés Némethy Gézáról; 2. A magyar jellem történetünkben (tanulmány) 273
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Szekfű Gyulához 284
Mécs László: 1. Megemlékezés Bárd Miklósról; 2. Költemények (Tomi és társai; Katonás idő; Csöcsös kancsó; Motorhiba; Megjött a ló) ... 285
Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Mécs Lászlóhoz 301

VI.

Ünnepi megemlékezések.

Négy Arany-serlegbeszéd. 1. Csathó Kálmántól. 2. Ravasz Lászlótól. 3. Angyal Dávidtól. 4. Kállay Miklóstól 302

VII.

Bírálatok és pályázatok.

Lyka Károly: Jelentés az 1936. évi Greguss-érem tárgyában. (Negyedik Építészeti Évkör, 1930—1935) 328
Schöpflin Aladár: Hat év kritikai irodalma. (Jelentés az 1937. évi Greguss-érem tárgyában. Ötödik Kritikai Évkör, 1931—1936) 330
Petrovics Elek: Hat év magyar festészetéhez. (Jelentés az 1938. évi Greguss-érem tárgyában. Ötödik Festészeti Évkör, 1932—1937) 340
Rédey Tivadar: Hat év magyar színművészete. (Jelentés az 1939. évi Greguss-érem tárgyában. Ötödik Színművészeti Évkör, 1933—1938) 349
Sebestyén Károly: Jelentés a M. Tud. Akadémia által felajánlott szépirodalmi Berzeviczy-jutalomról 360
Rédey Tivadar: Jelentés a M. Tud. Akadémia által felajánlott kritikai Berzeviczy-jutalomról. I—II. 363
Pintér Jenő: Jelentés a Szilasi Nelli-pályázatról. I—II. 367

VIII.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete: elnökség, tisztviselők 370
Rendes tagok névsora 370
Rendes tagok névsora megválasztatásuk sorrendjében 371

Lap
Rendes tagok névsora életkoruk rendjében 372
Levelező tagok névsora 373
Állandó bizottságok 374
Tisztviselők a Társaság alapítása óta 374
A Greguss-jutalom eddigi nyertesei 376
Elhúnyt tagok névsora 378
Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből 383
A nyilvános ülések tárgysorozata 1936. márc. 1—1940. febr. 29. 408
Voinovich Géza búcsúztató beszéde Surányi Miklós ravatalánál 414
Rédey Tivadar búcsúztató beszéde Kosztolányi Dezső ravatalánál 415
Kéky Lajos búcsúztató beszéde Némethy Géza ravatalánál 416
Császár Elemér búcsúztató beszéde Pekár Gyula ravatalánál 417
Rédey Tivadar búcsúztató beszéde Komáromi János ravatalánál 419
Kéky Lajos búcsúztató beszéde Szász Béla ravatalánál 420
Petrovics Elek búcsúztató beszéde Hekler Antal ravatalánál 422
Kornis Gyula búcsúztató beszéde Császár Elemér ravatalánál 424
Mitrovics Gyula: A sárospataki Petőfi-emléktábla előtt 426
Mitrovics Gyula: Kazinczy Gábor sárospataki emlékszobra előtt 427
Vietórisz József: Bessenyei György nyíregyházi szobra előtt 428
Vietórisz József: Üdvözlet a Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kör örömünnepén 429
Rédey Tivadar: Balassa Bálint esztergomi emlékszobra előtt 430
Voinovich Géza: Kölcsey sírjánál 430
Kéky Lajos: Szász Károly szabadszállási emléktáblájának felavatásán 432
Voinovich Géza: Ambrus Zoltán síremléke előtt 433
Vietórisz József: Bessenyei hamvai fölött 434
Tagajánlások 1936-ban: Kállay Miklós ajánlása ifj. Hegedüs Sándortól; Nyírő József ajánlása Hegedüs Loránttól; Szabó Lőrinc ajánlása Schöpflin Aladártól; Vietórisz József ajánlása Szász Károlytól; 1937-ben: gróf Bethlen István ajánlása Horánszky Lajostól; Kállay Miklós ajánlása ifj. Hegedüs Sándortól; Márai Sándor ajánlása Schöpflin Aladártól; Szekfű Gyula ajánlása Hegedüs Loránttól; Watson Kirkconnel ajánlása Voinovich Gézától. 1938-ban: Mécs László ajánlása Sík Sándortól; Hankiss János ajánlása Radó Antaltól. 1939-ben: Bókay János ajánlása Csathó Kálmántól; Bónyi Adorján ajánlása ifj. Hegedüs Sándortól .. 435
A Társaság vagyona 448

I.

A XC. ÜNNEPÉLYES KÖZŰLÉS.

1937 FEBRUÁR HÓ 7-ÉN.

BERZEVICZY ALBERT ÉS PROHÁSZKA OTTOKÁR EMLÉKEZETE.

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY KÖNYVTÁRA

— Elnöki megnyitó beszéd. —

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Utolsó közűlésünkön, most egy éve, Társaságunk százados fennállását ünnepeltük. Büszkén néztünk vissza a letelt száz esztendőre s a kegyelet és hála koszorúit tettük le Kisfaludy Károlynak a nagy út elején álló szobra elé. Az volna természetes, hogy most előre tekintsünk, az elénk nyíló új századba, szemügyre vegyük irodalmunk mai állapotát, érdemeit és fogyatkozásait, az irányokat és divatokat, melyek között útunk elvezet, a ránk váró feladatokat, a kötelességet és hivatást, s fennen lobogtassuk eszményeink zászlaját. Ámde ma gyászolni hív el az emlékezés ; lobogónk szárnya lecsügged egy sírnál, útunk fordulóján.

Tavaly még Berzeviczy Albert szava hangzott ez elnöki székből, ő nyitotta meg előttünk az új század kapuját, De maga már nem lépett át a küszöbön ; nevét azóta oda kellett vésnünk Társaságunk történelmi alakjai közé, volt elnökeink fényes sorába, Jósika, báró Eötvös József, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, Lukács Móric, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt neve mellé, akiknek tavaly mint élő utóduk áldozott. Ma már közöttük áll az ő szobor-alakja is és szelleme őrködik Társaságunk fölött. Mintha válla csak addig bírta volna éveinek halmazát, míg a fordulón átvezet, hogy aztán lezárja a századot, melynek egyharmadán át volt vezetőnk, 23 évig mint másodelnök, tizenhármon át pedig az elnöki székből. E szinte emberéletet kitevő időn át bölcsesége és tapintata, kötelességtudása és munkássága nem lankadt soha, s épp úgy nem apadt a tagjaiban folyvást megváltozott Társaság változatlan becsülése és ragaszkodása ő iránta.

Családfáján a haza és tudomány szolgálatára oly kiváló ősök mutattak neki példát, mint Márton, Báthory István kancellárja, a Páduában tanult humanista író, Gergely, a tudós nemzetgazda ; anyjától

örökölte a Szinyei-Merse-család művészi hajlamát. Mind a három eszmény vonzotta. Élete során több ember munkáját végezte, mindegyiket egész erővel, egész ember helyett. Az író, tudós és politikus összhangban volt benne, mert munkásságának minden téren a műveltség terjesztése volt irányítója, eszménye. Diákkorának szépirodalmi kísérletei fínomították ki stílusát; az alaposságot mint jogakadémiai tanár szokta meg; e sajátságokkal tűnt ki a fiatal képviselő, akinek fölszólalásai a szónoklat egyre ritkuló, ma már kihaló művészetét keresték. Hajlama a kultúrpolitikához vonta; közoktatási államtitkár lett, később miniszter. Amerre csak fordult, mindenütt tennivalót talált, ez fő jellemvonása. Pihenést kereső olaszországi útjain műélvezőből műértővé, sőt műtörténésszé fejlődött; könyveket írt Itáliáról és a tájképfestésről. Olaszországi útjai levéltári búvárkodásra is csábították, hogy megírja Mátyás olasz feleségének, Beatrixnak történetét, a magyar történet és az olasz renaissance találkozását. Ritka fogékonysággal volt megáldva az irodalom élvezetére is. Fiatal korában *Faust* második részének utolsó jelenetei oly lebilincselő hatást tettek reá, hogy azt egész életén át magában hordta, s ha szerét ejthette, minden évben újra olvasta, ugyanazon helyen, a berzevicei park ős fái alatt, hogy lelkében felújítsa. Tanulmányokat írt Shakespeare darabjairól, élvezni tudta Dantét, alapos ismerője volt az újabb francia irodalomnak; Rostand *Cyrano*ja legkedvesebb könyvei közé tartozott. Ámulatba ejtő munkabírása *Az absolutismus koráról* szóló nagy művéhez az adatok roppant tömegét hordta össze, — saját kezével írva ki hírlapi cikkeket, jegyezve föl utalásokat, s ez adattárban pontosan áthúzva minden felhasznált morzsát, nehogy ismétlésbe találjon esni.

Az alaposság egyesült benne az ismeretterjesztés vágyával. A tudományos és irodalmi életben vezetőszerepet viselt úgyszólván mindenütt; s nemcsak nevének díszét adta oda, hanem részt vett a munkában, minden hivatalát hivatásnak érezte. Nyelvismerete, szónoki készsége sokszor hasznos szószólója volt nemzetünknek külföldön is. Sokat tartott a jó modorra, mi az emberi méltóság megbecsülése s a társas élet kelleme, s ami nálunk kevéssé van kifejlődve.

A Kisfaludy-Társaságnak nemcsak dísze volt, hanem hosszú időn át összetartó kapcsa. Véleménye előtt mindenki meghajolt, nem udvariasságból, hanem azon meggyőződésből, hogy ő a jót akarja s el is találja. Az irodalmi társaságról az volt a felfogása, hogy az nem lehet «egyszerű névlajstroma az íróknak, akik éppen csak a papiroson találkoznak, a valóságban soha. Ha az irodalmi társaság eleven valóság akar lenni. akkor abban oly íróknak kell találkozniok, akik nemcsak jelességüknél fogva méltók egymáshoz, hanem akik hajlandók és eléggé lelki rokonok

arra, hogy mint társaság együttes, közös munkára egyesüljenek.» — Ezt meg is tudta valósítani körünkben. Akik őt csak ünnepélyeken, hivatalos alkalmakkor látták, el sem képzelhetik, mennyi melegség, jóság, baráti hűség élt benne, mennyi kegyelet és hála a kidőlt nagyok iránt emlékbeszédeiben, mily kitartó ragaszkodás elveihez, eszményeihez. Társaságunk mint egy nagy család gyűlt köréje ; s valóban, csak teljes egyetértéssel, összetartással teljesítheti feladatát.

Társaságunkat az *egész* magyar irodalom otthonának, képviselőjének kívánta tekinteni. Veszélynek nézte volna, hogy «irodalmunk mindinkább sajátságos budapesti irodalommá váljék, budapestivé olyan értelemben, hogy vidéki írók aránylag kevéssé érvényesülnek benne, hogy tárgyát túlnyomóan a főváros életéből, gondolatvilágából, szokásaiból, jó és rossz tulajdonságaiból meríti s jellege is nyelvben, stílusban, ízlésben, mindinkább a főváros és csak a főváros után igazodik». Attól tartott, hogy «e miatt a vidék lassanként el fog idegenedni attól az irodalomtól, melyet a főváros termel». Hivatkozott a külföldi példákra, hogy a politikai székvárosnak semmi igénye sincs az irodalmi egyeduralomra, például Németország kultúrája és irodalma a vidéki központoknak köszöni gazdagságát ; nálunk is sok hálára tarthat számot Erdély, a Felvidék, egyes városok is, hol kiváló írók éltek és dolgoztak. Magas korában is, fáradságot nem ismerve, készséggel vezette Társaságunk tagjait a vidék nagyobb városaiba vándorgyűlésekre, írók és közönség személyes találkozásaira, hogy eleven érdeklődés és hatás támadjon köztük. Igaza volt példáiban is : akárhányszor láthattuk azokon az utakon, mily mohó érdeklődéssel, mily megértéssel fordul a vidék művelt közönsége íróink felé. Láthatjuk azt is, hogy irodalmunkba napjainkban is egészen új ármalat érkezik Erdély felől.

Ez elvek, melyeket hangoztatott, Társaságunknak alapjait teszik, így szelleme és hatása él és munkál a Társaság életében.

Ilyen áldozatos élet nem oszlik hatás nélkül a homályba, mutatja Társaságunk egy másik kimagasló alakjának példája is, akit most tíz éve hívott meg díszeül a Társaság, s aki néhány hét mulva örökre eltávozott körünkből ; tíz éve hallgat sírboltja mélyén, de szava még itt zeng szíveinkben, maga élőbb az eleveneknél. A nagy püspök ez, Prohászka Ottokár, akinél lánglelkűbb pap Pármány Péter óta nem volt Magyarországon. A szószéken délceg alakja fehér karingben olyan volt, mint egy arkangyal, égi üzenet fölmagasztosult hirdetője. Tüzes szavával hittérítő volt a fásult keresztények közt. A materializmus évtizedeiben a vallásosság elrejtőzött, félve, szinte szégyenlősen titkolták szívökben a hívők, — s egyszerre kezdték megemelni a kalapot az utcán a templomok előtt ; minden ilyen kart ma is Prohászka bátorító szelleme

mozdít meg. Azt tanította, hogy az apostol nem zárkózik el a cellába, hanem jár-kél és tesz és segít: ő e szerint élt. Az életben orvos volt, aki lelki-testi szenvedők közt járt-kelt, fölkavarta nekik a Bethesda vizét, megértéssel, reménnyel és a szeretet szavával gyógyított. Föltárta a cella ólmos ablakát, hogy beáradjon Isten napjának fénye. Az Írásból «édes ámulattal» azt olvasta ki, hogy hála és dicsőség jár az Úrnak, szent öröm és élvezet az embernek. A Tere mtő hatalmát és dicsőségét csodálta a világ szépségében. Századokkal megkésett testvér a Pilis hegyének szerzetesei közül, akik — az ő szavai szerint — a quercus és fagus lombjaitól vették a kinyilatkoztatást. Lelke ujjongott, hogy megtelhetett hittel, és ezt boldogságnak érezte. A szentek képei nemcsak a gótika szikár kőszobrai: Rafael képei is áhitatosak, bár rajtok minden szépségbe öltözött, ad maiorem Dei gloriam.

Herczeg Ferenc egyik regényében megnevezetlenül egy főpapot ír le, aki azzal hajlik a csüggedt bűnbánóhoz: nemcsak a halál és betegség, a napfény és az öröm is Isten ajándéka. Ki ne ösmerne rá e képben a nagy püspökre, akinek evangeliuma két szóból állott: Isten jó.

Egyéniségének, élő szavának közvetlen varázsa ma is él, sugárzik könyveiből. Aki csak olvassa is, érzi, hogy itt járt közöttünk az Úr egy szolgájában a Lélek, aki a maga lángjáról meggyújtja a mi parányi mécseinket, hogy világosodjunk meg és melegedjünk nála. Azt is ő mondotta: szép, hogy az egyház ma is avat szenteket; a hívők tudhatják ebből, hogy azok elevenen járnak közöttünk, láthatatlan glóriával.

A hit, remény és szeretet, melyet ő hirdetett, nem elvont erény volt, hanem az élet sója. Az ő nagy hite mindenre vonatkozott, égre és földre, életre-halálra, földi jobb sorsra és nemzeti föltámadásra.

Sírja elől tíz év óta nem fogy el a virágok halma: drága üvegházi tövek, pálmák, kis mezei virágok fűszállal összekötve; — azt hirdetiki hogy ő fel tudja fakasztani ezerek és ezerek szívében a legritkább erényt: a hála meleg forrását. Ez mutatja, mily jótevőnek kellett lennie. S aki onnan a sírtól feljő, magával hozza az ő jeligéjét, melyet sírtáblájára is rávéstek: Dum spiro, spero = Míg élek, remélek.

Azt mondottam volt: az emlékezés elhív onnan, hogy irányokról, eszményekről beszéljek, pedig, íme, ő róluk emlékezve, eszmények körül szolgáltam, példákat állítottam. Ily emberek jelenléte megnemesíti az életet. Az egyik lankadatlan magvető, jövő aratások munkása, a másiknak szava, mint az ég szelíd esője, életre ébreszt minden jó magot.

Ma az egyén magát megtagadva, szánt szándékkal a tömegbe olvad, hogy a számmal növelje erejét, nem kiválóságra, hanem hatalomra törekszik; az ő példájok az egyén hatását, a kiválóság hatalmát mutatja.

A beszéd ma csak forgó rézpénz, olcsó eszköze a mindennapi vásárnak ; — ők hatni tudtak a szóval, melyben lélek és érzés és művészet volt.

Most a szellemi tudományok félénken húzódnak félre, vagy szerényen túlságos aprólékoskodásba merülnek : ők megmutatták, hogy a szellem erő s a messzelátás fölemelő és tanulságos. Sokan a magyarság jelszava alatt húzódoznak a külföldi műveltségtől s szinte a tudatlanságban keresik a magyar Eldorádót, — ők világpolgári kultúrájokban voltak a magyarság oszlopai. Mások az idegen majmolásába sűlyednek : ők megmaradtak magyaroknak. Önzés keresi a boldogulás útját : őket önfeláldozó munka emelte magasra. Leereszkednek a néphez, hogy megnyerjék ; ők fölemelésén dolgoztak, ezzel értek el népszerűséget. Hamari célt szokás szem előtt tartani, — ők a jövőnek munkálkodtak s már életükben láthatták munkájok hasznát.

Íme, egy futó pillantásra is mennyi a tanulság életökben!

Az ő nagy emlékökre s Társaságunk hívatására gondolva, nyitom meg a Kisfaludy-Társaság 90. közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

Isten segítségével működésének második száz évét kezdi meg Társaságunk. A lelkes alapítók, kiket a baráti hűség és kegyelet az élükről oly korán kidőlt irodalmi vezér emlékének megörökítése céljából «Emléktársaság»-ba gyűjtött össze, 1836. július 14-én kimondták, hogy az Emléktársaságot «jutalmazó társaság»-gá szervezik át. «Az egyes ember halandó, — írja ennek az elhatározásnak indító okáról egy későbbi visszaemlékezésében Toldy Ferenc — nekünk gondoskodnunk illett a jövőről is ; gondoskodnunk, hogy barátunk emlékezete azon túl is intő példakép s a jövő nemzedékek legnemesebb erőinek állandó egyesítője maradjon azon célokra, melyekre ő a mostoha időkben oly fényesen, melyekre mi derültebb időkben, az ő nevében nem siker nélkül törekedtünk.» Az elhatározást gyorsan követte a valóraváltás. Toldy november 12-re újból űlésre hívta össze barátait, ezen már tanácskozás alá vették a társaság alapszabályait s baráti körüket, mely tízről hatra olvadt le, kilenc új tagnak «közmegegyezéssel» történt választása útján tizenötre egészítették ki s elhatározták, hogy 1837. február 6-án alakuló űlésre gyűlnek össze s hozzáfognak a munkához.

A jegyzőkönyv ezt az ülést «első, egyszersmind *alkotó* ülés»-nek nevezi. Február 6-án tartották, mert akkori tudomás szerint ez volt Kisfaludy Károly születése napja. Ez akkor hétfőre esett, hosszas és nagy munka megkezdéséhez a legillőbb napra. Az ülést Toldy, akkor még Schedel Ferenc nyitotta meg az előzmények imertetésével. Aztán felolvasták és helyben hagyták az alapszabályokat. A Társaság ezzel megalakultnak nyilvánította magát s igazgatóvá Fáy Andrást, jegyzővé pedig Tóth Lőrinc fiatal pesti ügyvédet választotta meg. Ezen az ülésen beszélték meg s tették közzé a pályázatokat is. Ezek eredményének kihirdetésére tartották aztán az első nyilvános közülést 1838. február 6-án.

De nemcsak társaságot alapítottak a hű tanítványok a mester irodalmi irányának képviseletére, hanem folyóiratot is indítottak ennek az iránynak példaadó s igen gyakran harcos szolgálatára. Most száz éve, 1837-ben indult meg a legnagyobb hatású folyóiratok egyike, az *Athenaeum*. Kisfaludy Károly zsebkönyve, az *Aurora*, a maga idején eredményesen szolgálta azt a célt, mely a mester szeme előtt lebegett: az elvértelenedett klasszikai ízlés helyett a romantika friss fuvallata előtt tárni ablakot a magyar közönség érdeklődésében. De a fölpezsdülő irodalmi élet változott viszonyai között nem látszott többé alkalmasnak e cél szolgálatára olyan közlöny, mely évenként csak egyszer keresi föl az olvasóközönséget. Az írói triumvirátus élénken érezte annak a szükségét, hogy sűrűbb érintkezést létesítsen az olvasóközönséggel s közvetetlenebb és általánosabb hatást gyakoroljon az irodalmi életre. Ezért hetenkint kétszer megjelenő folyóirat indítására határozták magukat s száz esztendővel ezelőtt megindították az *Athenaeum*ot és kritikai melléklapját, a *Figyelmezőt*. A folyóirat, mely magán viselte Vörösmarty költői lángelméjének, Bajza kritikai bátorságának és Toldy lelkes sokoldalúságának nyomait, rövid hatesztendei fennállása alatt mérhetetlen hatást gyakorolt költészetünknek nemzetibbé fejlődésére, a művészi ízlés fínomodására, az írói lelkiismeret mélyülésére s az irodalom tárgykörének gyarapodására. Közhellyé vált, hogy ennek a nagy kornak legnagyobb írói ennek a folyóiratnak a hasábjain nyerték költői felavatásukat. Ez így is volt. Illő tehát, hogy a százados forduló alkalmából kegyelettel emlékezzünk a Kisfaludy-Társaság alapítóinak erre az áldásos hatású kezdeményezésére is.

Nem volna érdektelen s ez ünnepi alkalomhoz sem volna illetlen feladat párhuzamot vonni a száz év előtti s a mostani irodalmi viszonyok között, megrajzolni azt a nemzeti életet, rávilágítani azokra a közállapotokra, amelyek között Társaságunk első századának munkássága megindult s a második századáé kezdődik. Mi nemzetünk életének legkeserűbb korszakát éljük, sivár közállapotok s lehangoló irodalmi

viszonyok közt vergődünk. Nehéz viszonyok közt indult az első század is, de a lelkeket valami határtalan, csüggedetlen és szent ideálizmus hatotta át, hit a nemzet jövőjében s elszánt akarat e jövő kiküzdésére. A hajnalnak ezt a fényes, reménytkeltő és ígéretes sugarát ma hasztalan lesi sóvárgó, esengve várakozó tekintetünk. De van egy kincsünk, amiben gazdagabbak vagyunk dicső emlékű elődeinknél: az ő nagy emlékük, százesztendős munkájuknak drága öröksége. Tekintélyes vagyonunk megsemmisülhetett, lelkes munkánk elé súlyos akadályok tornyosulhatnak, de ezt az örökséget nem veheti el semmi balszerencse sem. Ez az örökség nemcsak kötelez, az örökhagyók iránt való hűségre, hanem lelkesít és erőt is ad. Nagy alapítóink mindössze 1790 frt 37 kr.-ral indultak útnak és magvetésük olyan bő termést és olyan nemes gyümölcsöket hozott, amilyenekre bizonnyal maguk sem mertek volna gondolni. De volt bennük hit, a nemzetben volt eszményi emelkedettség s az ezektől táplált lelkes tettvágy csodát tett. Valóban: sub pondere crevit palma.

Az új század első lépésein kedves emlék gyanánt kísér bennünket a visszatekintés százados ünnepünkre. Szerény keretek között, hivalkodás nélkül, de megindult lélekkel ünnepeltük ezt az emlékezetes fordulót. Hívalkodás nélkül, de jogos önérzettel gondolva és hívatkozva arra az áldásos és eredményes munkára, melyet elődeink a magyar közművelődés emelésére végeztek. Nem kívánjuk felpanaszolni a méltánylás és együttérzés elmaradását olyan helyekről, ahonnan ezt joggal elvárhattuk volna; de kedves kötelességünknek érezzük köszönetet mondani annak a megértő és hű közönségnek, mely színültig megtöltötte ezt a díszes és hatalmas termet s amelynek egy nagy része sajnálatunkra kiszorult és hosszú sorokban volt kénytelen távozni még az űlés megkezdése előtt.

Örömmel és büszkeséggel gondolunk arra is, hogy maradandó irodalmi emléket is sikerült állítanunk százados ünnepünknek egy díszes emlékkönyvben, mely Társaságunk működő tagjainak dolgozatai mellett Társaságunk százéves történetét is magában foglalja. Köszönettel és elismeréssel tartozunk ezért a Franklin-Társulatnak s kitűnő vezérigazgatójának, Péter Jenő úrnak. Az ő áldozatkészsége tette lehetővé, hogy ez az emlékkönyv a Társasághoz és az ünnephez méltó kiállításban és terjedelemben láthasson napvilágot. Szeretnők, ha a közönségnek mennél szélesebb köreiben találna szíves fogadtatásra s keltene rokonszenvet Társaságunk iránt s megbecsülését annak a szolgálatnak, melyet Társaságunk a magyar közművelődés javára végzett.

De örömünket csakhamar gyászra változtatta a sors. Alig hangzottak el az ünnep lelkes szavai és a sokfelől felénk áradó rokonszenv

értékes üdvözletei, elvesztettük fejünknek koronáját, bölcs és kötelességhű elnökünket, Berzeviczy Albertet. Mint a mondák honszerző agg vezérei elvezetik népüket az ígéret földjének kapujáig, de oda már nem tehetik be lábukat, — ő is eljött élünkön az új század küszöbéig s onnan megtért hét nagy elnök-elődjéhez. Hogy mit köszönhet Társaságunk az ő fennkölt egyéniségének s milyen érzésekkel gondolunk mindhalálig hű és odaadó munkásságára Társaságunk körében: arról ennek a Társaságnak erre leghivatottabb tényezője tett néhány perccel ezelőtt bensőséges és szép hitvallást. Mély gyásszal néztünk tovatűnő árnya után és szívbeli hálával mondunk áldást nemes emlékére. Súlyos veszteségünket újabbakkal is tetézte a sors: eltemettük Surányi Miklóst és Kosztolányi Dezsőt is. Elvesztésük annál fájóbb, mert derékben törte ketté a sors pályájukat, férfikoruk és alkotóerejük teljességében ragadta el őket a halál, tervek, ígéretek, értékek omlottak velük együtt korai sírjukba. Szívesen vették ki részüket munkánkból, készségesen jelentek meg felolvasó-asztalunknál s működtek közre vándorgyűléseinken. Szívünk szerint gyászoljuk bennük nemcsak a kitűnő írókat, Társaságunk díszeit, hanem a kedves és jó barátokat is. Elhalt Társaságunknak egyik legrégibb barátja és hosszú időn át ügyésze, ki tisztét mindenkor a legnagyobb odaadással és ritka önzetlenséggel látta el: Szőcs Ferenc. Már évekkel ezelőtt visszavonult Hajdunánásra s ott szólította el a halál fiának családi köréből s hűséges kegyelettel melengetett emlékei közül, melyekből annyi fűződött Társaságunk multjának legragyogóbb évtizedeihez.

Árván maradt elnöki székünkbe ritka egyértelemmel nyilatkozott bizalmunk elhalt elnökünk legbizalmasabb munkatársát, Voinovich Gézát hítta el. Bizalommal és reménnyel látjuk élünkön őt, ki mint titkár és másodelnök már bizonyságát adta Társaságunk iránt érzett szeretetének s vezetésre termettségének. Fáradhatatlan kötelességtudása, széles látóköre, gazdag és sokoldalú műveltsége, ízlésének finomsága biztosítéka annak, hogy vezetésünket a legméltóbb kézre bíztuk s jogos várakozással, nyugodtan indulhatunk el azon az úton, amelyre ő vezet bennünket. Megüresedett másodelnöki tisztét Csathó Kálmán társunkra ruháztuk, aki egy sikerekben gazdag írói pálya díszét és népszerűségét hozta magával e díszes polcra. Betöltöttük a hosszabb idő óta üresedésben volt másodtitkári széket is Rédey Tivadar társunkkal. Bizton hisszük, hogy választékos ízlése, munkakedve s szeretetreméltó egyénisége hasznos tagjává teszi az elnökségnek.

Szomorúsággal kell éreznünk, hogy munkásságunkra még mindig bénító hatással van szegénységünk. Annál mélyebb hálával és köszönettel gondolunk azokra, akik ebben a tekintetben is igyekeztek segítségünkre

lenni. A Magyar Tudományos Akadémia 3000 pengőt adományozott irodalmi céljainkra, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 500-at, a TÉBE 1000-t, Hegedüs Loránt 500-at, a Magyar Földhitelintézet 200-at, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 200-at s a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület 100-at.

Mi az elmúlt évben is megtettünk hivatásunk szolgálatában mindent, ami súlyos körülményeink közt módunkban állott. Megtartottuk közönségünk élénk érdeklődése mellett felolvasó üléseinket, e mellett, hosszú idő óta most először, alkalmunk nyílt tevékenységünk egy olyan ágának gyakorlására is, amelyet megalakukásakor első feladatának hirdetett Társaságunk: jutalmazásra.

A Magyar Tudományos Akadémia Berzeviczy Albert akadémiai elnökségének 30 éves fordulója alkalmából 2000 pengőt adományozott Társaságunknak irodalmi jutalmazás céljára. Ebből megboldogult elnökünk hozzájárulásával 1000 pengőt szántunk az 1935—36. évek legkitűnőbb magyar szépirodalmi alkotásának jutalmazására; 1000 pengőt pedig annak a lapnak, folyóiratnak, szerkesztőségnek vagy kiadónak a kitüntetésére, amely, illetőleg aki azzal tett irodalmunknak szolgálatot, hogy az 1936. év folyamán a legtöbb elfogulatlan és tartalmas szépirodalmi kéitikát közölte. Az első jutalmat Társaságunk egyhangulag Herczeg Ferencnek ítélte *Pro libertate* című nagy regényeért, melyet a bírálóbizottság jelentése így jellemez: «Hatalmas epikai mű ez, monumentális emlékszobra egy soha el nem múlható férfinagyságnak, egy igazi férfiköltő kezétől mintázva. Egyben politikai és világnézeti hitvallás, amely joggal követel tiszteletet még a másként gondolkodók táborából is... Az örökké fiatal, fogékony és lelkesedésre kész költő szellemének és érzésvilágának kisugárzásai azok a gyönyörű fejezetek, amelyek új fényben ragyogtatják a nagy fejedelem glóriás alakját; amelyek megtanítanak bennünket a történelem valódi, mélyebb és rejtettebb értelmére; amelyek szívünkbe oltják a tiszteletet és rajongást a nagy regény nagy hőse és nagy alkotója iránt.» A bírálóbizottság egyúttal azt is megállapította, hogy ez a két esztendő örvendetesen termékeny volt eredeti, nagy koncepciójú, kitűnő tehetségre valló prózai és verses művekben. Ezeknek kritikai ismertetését azonban a bizottság nem tekintette feladatának, csak annak a megállapítására szorítkozott, hogy «a *Pro libertate*hoz fogható mű belső érték, művészi kompozíció, nyelvválogatás szempontjából egy sem akadt». A Társaság tisztában volt azzal, hogy ez a kitüntetés nem öregbíti a nagy költő díszét és tekintélyét, de örömére szolgált, hogy alkalma nyílt iránta érzett nagy tiszteletének és hálájának nyilvánítására s kifejezhette bámulatát friss alkotóereje fölött.

A másik jutalmazás tárgyában kiküldött bizottság, minthogy a jutalom a TÉBE és Hegedüs Loránt adományából jövőre is kitűzhető lesz, arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez első alkalommal az irodalmi folyóiratok tevékenységét veszi számba, minthogy a magasabb igényű irodalmi bírálat elsősorban ezeknek a rendeltetése. A bizottság javaslata alapján a Társaság a jutalmat az 1936. évben a magyar szépirodalmi kritika szolgálatában kifejtett értékes tevékenységük elismeréseül megosztotta két olyan folyóiratunk közt, amelyek főcéljokul az irodalmi, színházi és művészeti kritika rendszeres és nagykiterjedésű művelését tartják szem előtt. Ezek a Napkelet és a Nyugat, amelyeknek mindegyike több mint 60 magyar szépirodalmi műről közölt «behatő, tárgyilagos és melléktekintetektől meg nem zavart kritikai mérlegelést».

Szilasi Béla vezérigazgató úr a felesége, Szilasi Nelli nevére ifjúsági munkák jutalmazása céljából létesített alapítványát nemcsak megújította 10,000 pengő befizetésével, hanem első évi kamatát is kiegészítette 500 pengőre. Ezt az összeget a Társaság az 1934—35. években megjelent legjelesebb ifjúsági irat jutalmazására fordította. Ilyennek a jelentéstételre kiküldött bizottság javaslata alapján a Társaság Török Sándornak *A felsült óriás és a kilenc csoda* című munkáját találta. A javaslat azt mondja róla, hogy gyermekirodalmunkban a legeredetibb könyvek egyike, mely üde leleménnyel, az ötletek bőségével, a stílus színező erejével, az alakrajzolás eredetiségével van megírva s van írójában humor és szatíra, játékosság és életfilozófia is. A Társaságnak örömére szolgált, hogy az ifjabb írói nemzedék egyik jeles és sokat ígérő tehetségének a munkáját koszorúzhatta meg.

A Greguss-érem az idén az 1930—35. évkör legjelesebb építészeti alkotásának volt esedékes. A Társaság az érmet Rerrich Bélának ítélte a szegedi Dóm-tér alakításáért, mely Magyarországnak legszebb, nyugodt harmónia dolgában nálunk páratlan tér-kiképzése s amely mind a feladat nagyságánál, mind a megoldás jelességénél fogva legméltóbbnak mutatkozott a kitüntetésre. Művészetünk nagy kárára a kiváló építészt elismerésünk már nem találta életben s így ezzel csak emlékét tisztelhettük meg.

A kegyelet szolgálatát más vonatkozásokban is feladatának érezte Társaságunk. Megemlékeztünk Paulay Ede, Dalmady Győző és Ágai Adolf egykori tagtársaink születésének százados, Macpherson, Ossian énekei kiadója születésének kétszázados, Boileau születésének háromszázados fordulójáról. Elküldtük képviselőinket és koszorúnkat Kazinczy Gábor sárospataki szobrának, Bársony István sárkeresztesi szülőháza emléktáblájának, Kolbenheyer Mór volt soproni ev. lelkész, Arany

első német fordítója soproni szülőháza emléktáblájának s Móra Ferenc szegedi síremlékének leleplezési ünnepélyére. Képviseltettük magunkat több kulturális intézmény ünnepi alkalmain s egy irodalmi estet is rendeztünk a Budapest székesfőváros iskolánkívüli népművelési bizottságának fölkérésére a Szabad Egyetem keretén belül.

Munkánkban segítséget, veszteségeinkért kárpótlást várunk és remélünk új tagtársainkban. Úgy határoztunk, hogy boldogult elnökünk helyét kegyeletünk jeléül egyelőre betöltetlenül hagyjuk. A költőkkel betölthetőnek határozott három helyre megválasztottuk Nyírő Józsefet, Szabó Lőrincet és Vietórisz Józsefet. Egyikük sem új és ismeretlen munkása szépirodalmunknak. Nyírő Józsefet nagy nemzeti katasztrófánk állította irodalmunk csatarendjébe. Ott, ahol ő működik, valóban hadakoznia kell az irodalomnak is, küzdenie a magyarság élet-halálharcában. A székelyhavasok közt él ő s ennek az eredeti világnak alakjait, természeti képeit és hangulatait hozzák közénk elbeszélései és regényei, élesen szóló bizonyságaiképen annak, hogy területileg elszakíthatta tőlünk az erőszak azt a magyar vérrel és könnyel áztatott drága földet, de lélekben nem téphette el tőlünk annak dacosan szívós és hűségesen magyar népét. Szabó Lőrinc is a fiatalabb költői nemzedék tagja, de már gazdag eredeti költői és műfordítói termésre tekinthet vissza. A sors és az élet igazságtalanságai ellen lázongó költeményekkel kezdte pályáját, hogy aztán eljusson a családi élet és a természet örömeinek meleghangú énekein keresztül a kibékítő harmónia s a megbékélt lehiggadtság énekeihez. Műfordítói feladatainkban jó segítséget remélünk nagy nyelvismeretétől, széleskörű irodalmi műveltségétől s kitűnő formaérzékétől. Klasszikai művek jeles fordítóját hívta el közénk választásunk Vietórisz József személyében is. Vidéki tanári, majd igazgatói tiszte s tartózkodó szerénysége meggátolta a tehetségéhez méltó érvényesülésben, pedig már a mult század kilencvenes éveitől kezdve találkoztunk előkelő szépirodalmi közlönyökben figyelemreméltó költeményeivel. Egy szép költői elbeszélése az Akadémia jutalmával koszorúzva lépett az olvasóközönség elé, méltán dícsért Tranoscius-fordításával pedig valóságos nemzeti szolgálatot teljesített, mikor magyar nyelven adta kezükbe magyarországi ev. testvéreinknek kedves tótnyelvű énekeskönyvüket s lehetővé tette, hogy áhítatuk szép és bensőségesen költői hangokon szólalhasson meg magyar nyelvünkön is. Felejthetetlen társunk, Sajó Sándor kedves barátját köszöntjük benne s meg vagyunk győződve arról, hogy ugyanaz az erős magyar érzés és rokonszenves, puritán férfiasság hatja át az ő lelkét is, mint azét, akinek nevével s drága emlékének idézésével fogadjuk őt körünkben.

Szeretettel üdvözöljük új társainkat s kérjük őket, gondoljanak

arra, hogy a Kisfaludy-Társaság baráti körből alakult s legnemesebb hagyományainak egyike a baráti szellem ápolása. Ez tette a multban olyan összhangossá és eredményessé munkásságát s ez teszi képessé a jövőben is legszentebb törekvésének megvalósítására: arra, hogy a második száz év minden tekintetben méltó legyen az első, a dicsőséges és nagy századhoz. Adja Isten, hogy úgy legyen.

Kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

KÖLTEMÉNYEK.

Falu Tamástól.

Clióhoz.

Azt nevezzük történelemnek,
Amikor minden ember szenved,
Mikor gyászfátyol leng a bölcsőn
És mindenkire sírógörcs jön.
Mikor a mirtusz tele vérrel
S a boldogságig sohsem ér el.
Mikor jelén menetekel-nek
Aggastyánok is menetelnek,
S nem rózsa van az ifjak mellén,
Hanem pléhből százféle jelvény.
Mikor láz van, gáz van a házban,
S az oltár mellett dőlt csontváz van,
Mikor a csókba bomba csattan,
A szíveken rohamsisak van,
Amikor nem szállunk a széllel,
Az álomhoz is útlevél kell,
Mikor a lélek csupa kék folt...
Köszönöm, Clió, már elég volt.

A régi dalban minden benne van.

Ha a szívre száll búsan-boldogan,
A régi dalban minden benne van,
A régi csillag és a régi hold,
Egy régi hang, mely messziből sikolt,
Egy régi szín, egy illat és zamat,
Egy utól nem ért édes pillanat,

Egy fínom kéz, mely a kezedhez ért,
Egy árnyék, amely messzibe kisért,
Egy régi tavasz és egy régi nyár,
Egy kulcs, amelyre pattan ósdi zár,
Az ódon ház, a kedves régi kert,
Honnan az élet régesrég kivert,
Eltűnt erdők és tűnt leveleik,
Lim-lomok, mik az életet teszik,
Cuppogó sár és fényes színarany,
A régi dalban minden benne van,
S ha pilleként leng a szived előtt,
Ő dalol téged el, és nem te őt.

Föld.

Túl vannak már a legnagyobbak,
Kiknek itt másuk sohse lesz.
Krisztus, Buddha már ott ragyognak,
S Platon és Arisztotelesz.
Homér, Dante, Shakespeare, Petőfi
Ott álmodják már versüket,
Alakjuk az egekbe nő ki,
Ahol a tér nem ily süket.

A menny fölött egy másik menny van,
Mint kék vászon terítve szét.
Rá Rafael, Rubens és Rembrandt
S Leonardó ír színmesét,
Van Dyck, Velasquez, Tintorettó
Palettát soha meg nem un,
Örökké tart a cinquecentó
S a végtelen a muzeum.

Haydn, Beethoven odaát van,
Odaát Mozart és Chopin,
Liszt egy régi rapszódiában
Él és nem hal meg sohsem.
Palesztrina maga vezényel,
Zeng az angyalok kardala,
Lelkek lobognak a zenével
S megdicsőülnek általa.

Mit keresünk e porban, sárban,
Hol e nagyok már nincsenek,
Mi oly vonzó e bús bazárban,
Hol minden szó, hang s szín beteg?
Mily mákonyt adnak szívnek, észnek
Hogy, higyje: csak itt élni jó?
Kik csillagokba sohse néznek,
E föld csak azoknak való.

Gyerekek.

Hosszú sorban gyerekcsapat, négy óra délután,
Az idő röpülve halad, mint friss havon a szán.
Az öreg szolga csengetett és felzúgott a raj,
Várja őket lágy szeretet és egy kenyérkaraj.

A vigyázó a szélen áll, hatalma nem vitás.
Itt most a csend, rend a szabály és ő híven vigyáz.
A csapat rendben lépeget, indul hazafelé,
S otthon oly rózsát tépeget, mely csak a gyermeké.

A gyerekkor de szép, de szép, de szép a mély titok,
Fátyol födi még életét, mely egyszer nyílni fog.
Lesz köztük tanár, gyógyszerész, orvos, pap, hadvezér,
Lesz köztük gyáva és merész, s koldus, ki csak henyél.

Ha költő lesz a sok között, hallgass meg Istenem:
Adj neki jobb kort, szebb jövőt és más dalt, mint nekem.

KRASZNAHORKA ÉS GESZT.

HEGEDŰS LORÁNTTÓL.

I.

A nap úgy tett, mintha már lenyugodnék a dobsinai hegyek fölött, mikor egyszerre csak vérvörösen bukkant elő megint a lompos, viharral vemhes felhőöv mögül, mely az Ökörhegy, Pipiske s a magasba nyúló Szlátva ősrengeteggel tetőzött ormain lebegett. Oltárfestményeken látni hasonló képet, mikor a festő szálló szalagot ábrázol a háttér közepébe, hogy arra bibliai Ígéket vetítsen s arany sugarakat cikáztat azokon keresz-

tül. Egyszerre olyan lett az egész völgy, mintha hirtelen vérkatlanná változott volna s a krasznahorkai vár pirosló csúcsokkal meredezett ki a kis szikladomb tetejéről, melyre egykor még a gőgös Bebekek telepítettek. A meredek falak, a kidűlő bástya s maga a mély, marcona várkapu is úgy tüzesedett a pirosló fénytől, hogy szinte zengett bele s az ember azt hihette, hogy minden pillanatban füst és láng fog kicsapni valahol a félreállított lőportorony tetejéről... Lassan szokott hozzá a szem, hogy ez mind csak a nap játéka itt, a Szoroskő tetején, honnét váratlan kitárul az ember előtt egész Gömör bájos-hegyek látképe. Még a fák levelein is piros fényfoltok játszottak. Valósággal permeteztek a vörös csöppek a szikrázó, síma vaspáncélon, melyet Andrássy Péter viselt. Ez a nagy darab keménykötésű ember, amint ott állott, olyan volt, mintha belenőtt volna nehéz, abroncsos vasruhájába; sisakja alól is csak feltűnő gyorsasággal villogó szúrós szeme s bozontos, kajla bajsza mutatkozott.

Ahogy most habosra nyargalt lovát veregette, s magára vonta a pirosló napsugarakat, olyannak tetszett az egész jelenés, mintha valami vérderes táltoson a lebegő égből szállott volna alá — mint legendás könyvek tanítják — a hódító lovag: s az a sok-sok csillogó vörös sáv, szikrázó aranytündöklés, mi testén, lován, sisakján lobogott, még valahol a felhők között tapadt volna reá és nem volt ideje lerázni őket, mikor lejött paripáján az emberek közé.

A látomány nem is sokat hamisította a valóságot. Mert bár a nap lassanként csakugyan búcsúzóra tért, a páncélos ember nem tűnt el a Szoroskő tetejéről, hanem valósággal szoborrá merevült s most már úgy tetszett, mintha ő meg a lova azért volnának ott, hogy betetőzzék az egész panorámát; mert völgy, vár, bozót és erdő, de még az egymás hátán buckáló hegykúpok is, mintha mind az ő számukra lettek volna, keret gyanánt, teremtve. Andrássy Péter, amint körülvillogtatta szemét a körképen, úgy nézett szembe a nappal, mintha azt mondaná: Mehetsz nyugodtan, majd én vigyázok innét helyetted erre az emberi világra s viselem a te bíborodat.

Június végét járta az idő s a redves cserfák közül kikandikáló vékony nyírsudarak felől balzsamos fuvalmat hozott az esti szellő, melynek ilyenkor, napnyugtával van a kelő ideje. Lent, a Sajó kígyózó csíkja körül beérett a rozs, már ahol még lábán állott, mert a megriadt emberiség többnyire féléretten mentette be az életet. Volt is oka rá! Egész községek pusztán s üresen állottak s magát az uradalmat is a török tartotta békóiban. Andrássy Péter sastekintete hasztalan kereste Kornalippát, eltűnt az mindenestül: megették a harcok s vas fogaikkal megőröltek köröskörül mindent, lett légyen az ember, termés vagy lakóföldél.

Magabízó voltában Andrássy Péter úgy érezte, mintha benne ágaskodnék címerének kardot tartó férfialakja s a koronát emelő kettős oroszlán; mintha az ereiben szaladgálna az a vad indulat, mellyel legendás hagyomány szerint amaz őse: Erős András Szent István királlyá koronázásánál ott Fehérvárott, bajvívó tornán, ellenfelének egyetlen csapással kettéhasította sisakkal borított fejét, páncélba öltözött törzsét. Ő maga mint Csíkszék bírája, ott verekedett nemrégiben még kétezer lovasával Erdélyországban, Báthory István fejedelem ellen; de a szentpáli csata után, Békéssy Gáspár székely serege megnyomatván s minden főhívei Kolozsvárt fejvesztésre s jószágkobzásra ítéltetvén: egyetlen bátorságos út maradt számára — a menekvés. Hogy kibujdosott keservesen, a családja, cselédje ma is ott kóborog valahol, kószáló cigányok oltalmában, a Végeken. Neki, csíki bírónak mi egyebe maradt életén kívül, mint egyetlen kardja. Azt ajánlotta fel Miksa császárnak «őfelségének egy hasznos és hű szolgát biztosítandó»; egyébként e zagyva császári világban másként ő mint magyarul nem beszélt s ezért meg kellett elégednie úgy saját személyére, mint kevés szállingó lovasa számára 200 forintnyi Unterhalt-tal. Ennek is van már kemény *nyolc esztendeje:* azóta verekszik a császárnak Andrássy Péter, hol itthon a törökkel, hol kint Lengyelben, hol Rozsnyó városával, mely úgy látszik ide, mintha az Úristen valamely kéregető szent kalapját dobta volna le a gömöri völgyek közepébe. De hadakozik bizony, ha kell, héttollú buzogányával a tulajdon magyar bajtársai ellen is, mert ami gömöri, szepesi, tornai nemes csak környül található, az mind reá vetette magát, reá, az idegenbül kerültre, «jött-mentre» s úgy kellett leráznia magáról a fölvidéki minden nemzetségek marakodóit, mint bikának a rátámadt szelindekeket.

A Szoroskő egyszerre barna-sárgás sugárzásba jutott. A vörös nap eltűnt az égről. Szemben, Betlér fölött egyetlen felhővitorla hajókázott az égen s mögötte aranyos nyilak röppentek elő, mint a templomi szentségtartók aranysugarai. Andrássy Péter vaspáncéljáról letűntek a vérpiros foltok; két kemény öklével most nagyot ütött a mellére, hogy csak úgy döngött. Aztán adott két kemény öklöt a lovának is, de mindjárt elkenegette rajta simogatón a tenyerét s egy ugrással nyeregbe pattant. Ahogy a hóka lefelé botorkált vele a gizgazos mesgyén, Péter nem tudott másfelé nézni, minden fordulónál arrafelé hajlította a nyakát, ahonnan azt a várat láthatta: Kraszna Horkát. A völgyelet közepén, mely dél felől jobban kinyujtózkodik, egyetlen sziklaoromzatra ült fel a «Szép Várka». Azért az északi lejtője felé kerülgette. Legfelül meredt rá a Dobogóbástya. Péter lassan, hosszan szemlélte a körbenyúló falat, mintha minden lőrését külön akarná számba venni, mint jófajta számadó juhász

a birkáit. Mikor lova megtorpant a kapu mély boltozata előtt, akkor eszmélt arra, hogy a várkapitányok folytonos cserélgetése folytán micsoda romlásnak-bomlásnak engedték ezt a sasfészket. Több itt a repedés, mint a szilárd bálvány. Csak a kapu sikátorral volt megelégedve. Ahogy a jelére szétnyílt a vaslánc, szótlan ugrott le lováról s a várnagy kisebbik szolgájának odavetette a kantárt. A szolgálattevő személy nem tudott az urával mit kezdeni, mert annak nem nyílott semmi parancsra szája, csak nagy, dübörgő léptekkel megindult maga elé s a szemei oly tüzesen lobogtak, mintha láza volna, vagy titkos szerelem emésztené. Menet végiglapítgatta a kapunyílás mind a két falát s amint tovább haladott, letekintett a földbeli vasrácson a földalatti börtönbe. A kapuból kilépve, szembevette a pékek sütődéjét s azután balra a folyosón betért a sarokbástyáig s kipillantott a lőrés nyílásán, mintha az egész környéket lajstromba akarná gondosan venni. Ahogy a folyosó végén a darabontok kaszárnyájáig eljutott, bikaerős hangon bekurjantott:

«Őrség fegyverbe!»

Míg azok felcihelődztek, döngő léptei a déli oldalra vitték, hol valami kevés orgona- s vadrózsabokor törekedett elő a bozótból, hogy ábrándos kertnek készüljön szép asszonyszemélyek számára. Itt megint eltűnt a kivert alagsoron s majd a lőpormalom irdatlan tornyánál előbukkant. Hosszan, mereven nézte azt. A nagy kutat is megkerülte s belétekintett: a mélységből felcsobbant a víz s a kelő hold sarlója csillogott benne. Nagy, nehéz léptei aztán megint az északi folyosón kopogtak, s benyomta a nagy boltozatos terem ajtaját. Ott letelepedett a széles tölgyfaasztal elé egy medvebőrös, összeszögezett padkára. Cintányérok között, szerte az asztalon írások hevertek s egy szurokszövetnek lógott beléjük vaskarikán a mennyezetről. Andrássy Péter idekívánkozott. Levetette nehéz testét a medvebőrre, hogy az csak úgy porzott belé. Aztán kicsiholta a tűzszerszámát s a sercegő szövétnek elé tartotta az írást, melyet a mellpáncélja alatt szorongatott.

Megérkezett hát a várva várt bizonyosság! Ruber János kassai főkapitány őnagysága híven bereferálta a bécsi udvarnak Péter úr többrendbeli vitézi vérontásait. Hussein törökkel való levelezéséből is kitisztázta nehezen magát. Meginterpellálta maga személyében az udvari kamarát, hogy vagy engedjék vissza őt azon mód a csíki hegyek közé, avagy fizessék meg azonnal és tüstént az elmaradt évi 200 tallér angáriát s azonképen szüntessék meg «ég és föld között való lebegését». Megjött a bécsi döntés: Kraszna Horka vára s uradalmai nyolcvanezer forintok erejéig átadattak Andrássy Péter várkapitánynak. Mást ebből az írásból ne olvasson ki senki, mert ez van benne.

Mire Péter lassan léptetve bevégezte a nehéz betűzést, a hadnagya

jelentkezett, hogy az őrség fegyverbe szállott. — «Akkor csukjátok be a kaput!»

Evvel kivezényelte a kétszáz emberét a Bebek-ágyúhoz s kezébe kapta a kanócot, hogy gyujtanák meg. Péter várkapitány úgy harsogtatta most a hangját, mintha azt akarná, hogy minden hegyek őt hallják.

— Mától kezdve ez Andrássy-vár és mindörökké az marad!

Andrássy Péter odalépett a Bebek-ágyúhoz, a «Krokodilus»-hoz s a lőpornyílásra tette az égő kanócot. Kisvártatva nagyot ugrott vissza a Krokodilus és irtózatos pukkanás reszkettette meg a levegőt, amit dörögve visszhangoztak «köröskörül a gömöri hegyek, hogy mindenek tudják meg a nagy magyar forgandóságoknak ezt a nagy kezdődését.

Irának ekkor az írástudók az Úr születésétől egyezerötszáznyolcvanötödik évet.

II.

Az Idő kereke előre szaladt hetvenöt fordulattal: egyezerhatszázhatvanat számolunk.

És olvassuk a krónikát, amint szószerint írva van:

«Siralmas magyar krónikának hetedik könyvében bentfoglaltatnak az ezerhatszázhatvanban lett igen siralmas dolgok. Bihar vármegye égettetik, Várad oltalmaztatik. A hajduság elpusztíttatik. Rákóczi György fejedelem megnehezedik».

«Török tábor város felé fordul. A várat kerengik. A vár munkáltatik. Szomszédságbeliektől segítség kívántatik».

«Aly pasa fővezér a die 14-e Juli délután estve felé minden ázsiai és európai nagy erejével érkezvén, valamíg az idő bealkonyodnék, a várból rájok három bástyáról rettenetes sűrű s szakadatlan lövés szóratnék. Azon éjtszaka ilyenképen való megszállása után való rettenetes «Allah, ó Allah» kiáltások alatt az egész jancsárság a Bethlenbástya alá délfelől a Vadkert-utcára beütvén, azok hajborzasztó kiáltások után a várra majd egy óra alatt szörnyű lövést tettek vala. Mintegy két hétig lövésük semmi kárral vala az golyóbisok a váron csak által keresztül kasol szolgálván, járván, nagy része a golyóbisoknak csak a tornyok cseréptetején járván által. De azután hihető, hogy vagy jobb pattantyusok állatának, vagy csak kevesebb porral, de oly mesterséggel kezdettek vala lőni, hogy mihelyt a belső várnak a részrül való kőfalát a golyóbisok meghaladnák, azonnal alácsapongván, az ellenben levő belső várbeli házak ajtain, ablakain bejárnának a golyóbisok, kinek fejét, lábát, kit derékban szakgatának ketté, úgy hogy a bástyákon nehéz volna sánc nélkül megmaradni és nagy károk is esvén magukat sáncokba, lyukakba ásni kénszeríttetnének. A jancsárok minden reggel s estve felé az sok, rendben-

levő sűrű ároksáncból mindenkor legalább egy-egy óráig be a várra s fel a fokokra sebeseső módjára való rettenetes lövést tesznek vala».

«A megírt aranyas és veres bástyák egymás ellenében levő kázámátáinak lövéseiket akarván így elveszteni, hogy azokat így akarnák megostromollani, az két kázámáták ellenébe kétfelől az árok szélébe kasok közé állattak vala két-két öreg faltörő ágyúkat, ismét azon bástyák közkőfala ellenébe is szinte középben s az árok szélére is kettőt, az mellyekből való rettenetes lövésekkel azon kázámáták lövésit, nem is csak hogy elvötték vala, hanem mind a kázámátákat s a közkőfalt is annyira megrontanák, hogy mindhárom helyen való töréseken ostromot próbálhatnának».

«A pasának pattantyusi olly mesterségesen lőnek vala, hogy a kázámáták lyukain, bástyákon levő lövőablakokon belövöldözni semminek tartanák, egynehány lövőszerszámokat lövésekkel elrontanának s e Péter-hegyén levő sáncokbul az aranyas bástyára felmenő boltozat alá gyakran belővén, sok károkat tennének s olly messzirül is (hihető, hogy perspektíva messzelátó eszköz által vizsgáltatván meg) csak az bástyákon levő vigyázó és cirkálló erkélt is ellőnék». Írja Szalárdi János krónikás.

...Akkoron Várad amaz aranyos bástyájának erkélye alatt, a tűzcsöves veszedelem poklában ott állott egy merev szobor, mint a dac. A szobor néha meg is mozdult, hogy még jobban, még keményebben összefonja karját a széles mellén. Nem viselt páncélos inget, csak tépett mundért s mellétámasztva állott egy cséphadaró forma kelevéz. A szoborember arcát csak akkor lehetett látni, mikor egy-egy emésztő tűzcsillag lehullott mellé. Csapzott a haja, körszakállas az arca, s mereven, mozdulatlan néz le a pokolba, melyből a pusztító vész röpül a váradi várba. Mert ő az aranyos bástya kapitánya.

Ez a kapitány: Borosjenői Tisza István.

A Fejedelem Őnagyságának s a váradbelieknek minden okuk megvolt arra, hogy Erdély legveszedelmesebb bástyájára Tisza Istvánt állítsák. Nemcsak azért, mert követséget viselt már országgyűlésen. Hanem azért, mert amikor a halálos vész Sztambul felől közeledni kezde, de a lengyel korona megszerzése is szóban volt, II. Rákóczi György őt küldé a portára kapikihája, majd rendkívüli követe gyanánt, hogy ott gyanúskodjék, matasson a maga nagy eszével és Erdélynek segedelmére legyen. Ezért meg is szenvedte a Hétkapu börtönét, akárcsak akkor Károlyi Mihály. Intéseinek azonban sem a fejedelem, sem az ittbenniek nem hittenek. Hasztalan írogatta, hogy a töröknek «az szívek teljes miriggyel». Mily harsányan szólott a veszedelmek előtt: «Istenünkhöz, vallásunkhoz, hazánkhoz való kötelességünk arra indítanak bennünket,

hogy az közönséges kauzát (a hazát) totis viribus (minden erőnkkel) előmozdítanók ; mienk a fáradságos törekedés, Istenen áll, mint munkálkodik a megátalkodott pogányok szívében». Így szólott ezerhatszázötvenhét július 23-i jelentésében. Mind hiába, mind hiába. Az ország nem hallgatott Tisza Istvánra — 1657-ben.

Mikor a török rettenetes had megérkezett Váradra s egyszerre megrebbent az ország szempillája az igazságra, «a szegény váradiak nagyon kapván a tanácson, ottan Tisza Istvánt nagy sietséggel elrendelék s készíték a főszerdár pasához, izenvén a vezér előtt való törekedés felől. Amikor is a váradi urak nagyon könyörögvén Tisza István által szegényeka százezer tallért is megígérték vala, úgy, hogy magoknak is valahol mi pénzek, ezüst marhájok volna, összehordák, amíg Tisza István odajárna». «Tisza István elbocsáttatván, a város igazgatói eszekbe vevék, hogy a város népe nagy zsibongással lévén, ki-ki elmenő s futó szándékkal volna».

«Végre! kiálták. De már késő volt. Azonban Tisza István nagy postán csakhamar visszajöve, megmondá : haszontalan, mert a portán tanácsbul kiment és elvégeztetett dolog volna és immár Tömösvárról a szultán hadai megindulának ; utakat, hidakat, mindent megcsináltattak. Most pedig a főrendek nagy szorgalmatossággal intetnek vala : az Istenért is a várat pusztán ne hagynák, mindjárt belemenvén s mutatnák meg hazájokhoz, nemzetekhez való szereteteket».

«Így álla a rettentő ostrom és a tűz poklába való bezártság a die 17 Juli usque ad diem 28 Augusti Váradnak az ellenségtől való megszoríttatásátul» és úgy állott az aranyos bástyán rendületlen Tisza István, miután a veszedelem, melyet előre tudott, megérkezett. Körülnézvén acélszemeivel, megtapasztalta, hogy a magyar urak mint mulasztották el szándékosan a hadikészültséget. Megtapasztalá, hogy «ha a városban tudós czajbert vagy bárcsak tudós pattantyús lett légyen vala, ki tüzes szerszámokat, gránátokat, laptákat tudna jó mesterséggel a sáncokban heverő jancsárokra, ott is közelre s távolyobban a táborokra és a szükséges sátorok közé nyakokba kihányni : amennyi számtalan tüzes szerszámokkal a czajtház a tüzes laptákkal, gránátokkal ha megrakva lett volna, az ellenségnek valóban sok veszedelme igen lehetett volna, tízszerte is inkább, amint lött vala.»

Hogy mindez békeidőn elmulasztatott az erdélyországi és magyarhoni urak által, abból «Váradvárnak elég kára lőn».

Mert késő már, késő. Az ellenségünk jól felkészülhetett, volt ideje reá s most is kitapasztalta, hogy hol kellett betörnie, mert, mint a krónika mondja, «jól tudnák (a jancsárok) az árok vizét elvenni hol kellene ; mihelyt alája szállanának az aranyos bástya szegelletére».

Így érkezett el a végső tusa. «Ad diem 24 augusti virradóra, mihelyt az hajnal világosodása lenni kezdett volna, a jancsárok a lőport az aranyas- és veres-bástyák alatt egyszersmind felgyujtván, rettenetes dördüléssel, rendüléssel az egész várnak s földnek zendülésével a bástyák felhányattatának, úgy, hogy az aranyas bástyának is pedig kőfala egynéhány ölnyi szélességüven nagyon kihasíttatott, szakasztatván; annak is törésén ostrommal mehetnének és így immár a várra öt helyen való rés s kapu nyittatott vala. Az jancsárság az bástyáknak felhányattatásokat készen várván, azon bástyák törésein és azon a félen a közkőfal törésén és harmadik helyen rettenetes sivalkodással, az egész három felől levő táborban sűrű Allah, Allah kiáltásokkal ostromot rohannának. De mivel mindkét bástyákon ami kevés erő s álló sereg is az mi volna, az is azon éjtszaka is mind készen, jelen töréseken virrasztott volna, azonnal a mieink is Jézus, Idvezítőnk szent nevének segítségül való hívásával ellenek támadtak volna, úgy, hogy noha hirtelenében a bástyák törésén zászlók is hozattatnának be a várba, de azokba is benyerettetvén, török fejek is vétetnek vala. Melly ostromló és a várbeliek ellen való kemény viadal olyan reggeli avagy inkább hajnali világosodni kezdett időtől fogva mintegy kilenc órakorig tartott vala, úgy, hogy az ellenség egynéhányszor újton újítaná és segítené a népét, mindenszer újabb sivalkodással Allah, Allah kiáltással jövén a mieink ellen s a mieink is mindannyiszor nekiek való sivalkodással, Jézus méltóságos nevének segítségül hívásával sűrű lövöldözésekkel, olvasztott forró faggyúnak, víznek szemközben való rájuk öntésével, nagy keménységgel és bátorsággal fogadják és viselik vala őket. És hogy a fehérnép is ránódíttatván, a hajigáló követ nagy serénységgel hordanák és sűrűséggel hajigálnának, arccal reájuk az aranyas bástyán. Ha ez napon a várban valamivel nagyobb erő lehetett volna! Hacsak annyiban, hogy a kázámáták lehettek volna készen mindenütt elegendő emberrel, pattantyúsokkal! De az kevés erőnek annyi helyen való törésekre és ostromok ellen fordíttatni kellvén, azalatt három nagy bástyáknak is oltalmazó néptől meg kellett foszttatniok s a kázámátáknak is üresen állniok».

A krónika most már a váradi veszedelemnek elér utolsó napjára. Gyászosan elsiratja azt. A váradiak, végső szorultságukban alkudozni kezdenek; vitéz kapitányuk «Tisza István, ki a portán is lakott volna, a váradi harmincadossal, Kanizsai Andrással, aki törökül is jól tudna és néhány magával kiküldetett vala. A basa csalogató punktációkkal adott hitlevelet, mely is mind magyarul, mind törökül behozatván, noha elég hibát látanak benne, de abban módjukat nem látván, hogy utolsó veszedelmek nélkül tovább magokat opponálhassák, ellenségesen viselhessék. Ezért engedniök kellett vala». Mihelyt a kapu kinyittatott

s a török bentvolt a váradi várban, «ottan a nép kimenni sietni ugyan kénszeríttetik vala, kiknek hordozkodásra mindenestől két óráig való idő alig engedtetett és hihető azért, hogy a nép azzal is inkább kiijesztetnék. Az kapitány karjainál fogva két felül fogattatván, a várból jancsárok által kikésértetik, úgy, hogy mindenek azt gondolhatnák, hogy fővételre vitetnék, s szabadon veszedelemtől tarthatván, nagyon megijedkezének a népek, sokan nagyobb részből mindeneket otthagyván, hogy csak a rajtok valóban is hovahamarabb kijöhetnének, alig hiszik vala».

... Így érte meg Nagyvárad várának rettenetes dördüléssel, rendüléssel való elvesztését, Zarándnak és az erdélyi részeknek gyászos pusztulását, szomorú intelmeinek szörnyű bekövetkezését és magagyüjtötte gondos birtokának vesztét, csaták hőse, Tiszák őse : István.

III.

«Váraddal, Jenővel minemű nagy föld, sok várak, kastélyok vesztek», jegyezte föl nekünk szemtanúnk, Szalárdi János, elésorolván, hogy minekutána a janicsárok mindent felprédáltak, a kevés várbeli népet Debreczen felé indították. Ezért, mikor a török vész elmúlott, a Tiszákat már odébb találjuk : a bihari mocsarak közepén megülik Fekete-Gesztet (a szó élőfa belét jelenti) s onnét terjeszkednek a széles alföldi ugaron. Csíkszentkirályi Andrássy Péter ivadékai akkorra már igen megszaporították földjüket, fényüket. I. Lipót emeli ezerhatszázhetvenhatban bárói rangra Miklóst, kit a rozsnyói jezsuiták visszatérítettek Luther vallásáról s akinek betléri arcképe ma is eléggé elárulja roppant erejét. Mert soha betegen ágyban nem feküdt s mikor a halál már igen közel jött hozzá, akkor is úgy belékapaszkodott a tölgyfaasztalba, hogy az kettétörött. Nyugton azonban sem ő, sem semmi maradéka soha nem ülhetett. Andrássy István Rákócziért hadakozik s úgy mulat, hogy «korcsmagenerális»-nak hívják. Ő a lőcsei fehér asszonnyal kerül bele a regénybe és történetbe, mert hisz Lőcse városával együtt átment a császár pártjára. A krasznahorkai kápolnában üvegfedél alatt az ő felesége lesz «elmulhatatlan szent»-je a zarándokló népnek. Kuruc generális Andrássy Pál is, sőt Miklós ferences barát szerzetes ruhában harcol, ezért a neve «dervis generális». Ám a nagy harc után az Andrássyak megértik a nagy megértést. Közülük (I.) Károly már Mária Terézia tábornoka, Landshutt-nál nyomja a burkust s ő hozza haza a grófi címet — «fidelitate et fortitudine» (hűséggel és rettenthetetlen erővel, mert ez volt akkor a latin szó értelme) szolgált. Ebben a jelszóban azután meg is maradnak az Andrássyak. De aki a betléri park tiszafái, fenyves gesztje s vörös bükkjei között

bolyong, még egy új színt födöz föl az Andrássy-nemzetség összetételében. Versailles-i, fanyíratú kerti színháznak készült ez a park valaha s mai nap is megvannak még benne a rokokó álromjai, pásztorjátékot szenvelgő színfal-malmai s a váratlanul kiszámított fordulatok, hol a hajporos látogatót, ha éppen odatette csatos cipős lábát, fölpattanó festett kísértetek riasztották. Ezek Andrássy Leopold művei, ki Józseffel inszurgens vezérnek állott be, de aztán ketten beutazták Európát, — Napoleon ünnepségeire hívta őket — és Leopold buzgón megrajzolta úti vándorlásait. Inszurrekció, utazási szenvedelem és rajzolótehetség, mind úgy beleivódnak az Andrássyak verébe, hogy többé nem szabadulhatnak ezektől. Innét fakad gyüjtési szenvedélyük is, mely szintén örökletes.

Minket most már csak az érdekel, mikor Andrássy Józsefnek és a csodaszép Csáky Valpurga grófnőnek fia (III.) Károly megjelenik, mert vele együtt jön a magyar ébredés is, Széchenyi kora. Ez a nagyon szép férfi új Andrássy-tulajdonokat örökít tovább. Főúri fogalmak szerint szegény, mert a sok osztás folytán húszezer holdnál több nem maradt reá, tehát ugyanannyi, mint amennyi lent Biharban most a Tiszák kezén van. Egyízben Tokajban vadászik kopóival s mikor a mádi nagy udvarház alsó boltívei alatt barátjával, gróf Csákyval lenyugszanak, különös hangokat hallanak az éjtszakából. Felülről az emeletről kitörő leánysírás és nagy szepegés hallatszik.

— Hallod, Károly, felettünk a gazdag Szápáryné szidja a leányát s az zokog, mert beléd bolondult.

Andrássy Károly fölfigyel. Csakugyan. Ropogós szidás s makacs zokogás váltakoznak ott fent. Több sem kell neki. Kora reggel berohan Patakra az atillájáért. Megkéri tüstént Szápáry Etelkát. Az anya már elutasítaná.

— Tudja Ön, hogy Etelka az ország leggazdagabb leánya s Önnek, gróf, nincs több, mint húszezer holdja s az is csak hegy meg bánya.

— Tudja-e Ön, grófnő, hogy én vagyok az ország legszebb férfia?

Ennek a feleletnek nem lehetett ellentállni. E házasság második sarja gróf Andrássy Gyula, Magyarország királytkoronázó miniszterelnöke.

Százados forrási folyamatában most már kialakult az Andrássy-vér, mely aztán igen változatos adagolásban most már minden szereplő tagjában megtalálható. Mindegyik szereplő Andrássyban megvan az a hármas tulajdonság, melyet fentebb megállapítottunk: inszurgens nyugtalanság, utazási, kalandozási vágy s a művészet — elsősorban rajz — iránti vonzódás, mely azután gyüjtőszenvedéllyé változik; a

zene mélyebb hullámai ritkán érik el őket. Gróf Andrássy Károly után a testi szépség sajátossága is mindegyre kiüt a családon, amint kiütközik rajtuk, sokszor ötletes, néha kockázatos kísérletekkel a gazdasági haladásban való nyugtalan próbálkozás is. Székely vonást már nemigen lehet fölfedezni bennük, azt a nagy vérkeveredés eltakarja. Hacsak azt nem, hogy lelkileg egészen belé vannak formálódva a hegyes vidék milieu-jébe. Önkéntelen mutatkozik szereplésükön, bár maguk sem veszik észre, a lapálytól, az alföldi ember lelkétől s megállapodottságától való távolság. Ötleteik váratlanok, mint ködből fölbukkanó hegyeik; nyugtalan meglátásaikon, ha utaznak, csakúgy, mint sportszenvedélyükön vagy politikai elgondolásaikon mindig van valami a színes aranyfonalas brokátból; mert annyi renaissance-korszakon mennek át és mindegyikből marad valami rajta lelki vértezetükön, akár kastélyaik, akár parkjaik, vagy gondolatviláguk berendezésében mutatkozik meg. Ha, Andrássy Pétertől kezdve, nemzedékeken át egymás mögé állítjuk őket, az az ellenállhatatlan benyomásunk támad, mintha egymás mögött, hirtelen szakadékokkal elválasztva, hegyormok vonulnának, melyekről fegyver csörög, vagy kürtszó harsog lelkünkön át; mindegyikük mögött láthatatlanul Krasznahorka romantikus bástyatornyai merednek, a figurás ablakrésekkel, melyekre szívalakot kalapáltatott ki kovácsával valamelyik építésben is nyughatatlan ősük. A sorozat ezen a nyomon végigkövethető, mert amaz Andrássy Péter várkapitány márványsíremlékéről már ugyanaz a magabízó erő s szinte pajzán rugalmasság sugárzik, — még mosolyog is zord bajusza alól a nehéz sisakban — mely azután a családban a «Fidelitate et fortitudine» jelszavakban testesül.

Míg ekként a magyar Fölvidék százados, egymásra következő folyamatban, zajos fegyverzörgés között, így kitermelte a maga vezető nemzetségét az Andrássyakban, addig ott lent, a bihari mocsarak között, a messzeségbe vesző lapályon, a Történelem formáló padkáján, nehéz ugar súlyos anyagából formálva, elkészült a Tiszák jelensége. Mivel lapos tájon a Történelem is lassú, vontatottabb léptekkel halad, azért zajtalanabb is, mert emlékművet sem szeret hagyni. (Még egyetlen alföldi faluban sem tudta egyetlen paraszt sem megmondani nekem, hogy mily korban épülhetett az első ház abban a községben.) Ezért a Tiszák krónikája sokkal színtelenebb és puritánabb. A geszti kastélyban, mely a törökvész után főhelyükké lesz, ne keressen senki egyetlen kényelmes sarkot, vagy festői kuckót sem. Ez nem az ő dolguk és nem az ő lelkük. A nagy neoacquistica pör után a geszti földekbe helyeztettek be a Tiszák; ugyanoly alföldi sík talaj terjeszkedett alattuk, mint valaha odaát Zarándban. A jezsuita kolostor emeletes kőépületei és

vályogfalu istállói, mik azelőtt a szérűskertet övezték, darabonként alakultak át kastéllyá, de igazi kastély azért sohasem lett belőlük. Még mikor ott később a nagyhomlokú s nagy ügyetlen középső traktus nekimeredt homlokzatával föléemelkedett az udvarház szárnyainak, hogy összekösse őket: a benyomás művészietlen maradt. Az ablakok innét nem kilátásra nyíltak, mint a hegyi várakban, hanem egészen elsötétültek a föltörekvő cserjebokroktól, amelyek rekkenő nyár idején a töménteln alföldi légyraj ellen védték a bentlakókat. Csak a két utolsó Tisza-nemzedék — már a mi időnkben — merte tágítani a kertet s vágott perspektívát a bozótba, amit a bihari környék rosznéven is vett tőlük, mert szemben az ősi hagyománnyal, így «egy darab televény földet termésnélkül henyéltetni mertek». A birtokszerző, birtokterjesztő ősök gondja csupán az volt, hogy mennél jobban védjék pusztai lakóhelyüket az útszéli rablók és legyek ellen s mentül jobban terjesszék ki ugarukat, ameddig a látóhatár elér. Ahogy a szélesre terült Alföld népe nem lát rejtelmes tengerből vagy misztikus ormokról leszálló ködöt — nem lát törpét, óriást és ijesztő kísérteteket sem s még a többi nép csábító boszorkányát is mulatságos vénasszonnyá alakítja s ha éppen már ördögről beszél, valami kivénhedt csőszt ért alatta: úgy az Alföld népének nincs kedve se babonához, se filozófiai töprengéshez, de azonképpen a felekezeten való veszekedést sem kedveli. Mert türelmes, uram, itt minden, mint az ugar; világos és egyenes az élet, mint a hosszú, hosszú jegenyefasorok és komor és komoly, mint az Alföld nagy hallgatása. Az alföldi lelkiség keménysége, világossága, kérlelhetetlen következetessége, a széles ugarhoz való mondhatatlan ragaszkodása: ez a művészietlen, mert mindig ismétlődő, parancsoló, de soha magát sem kímélő, vasláncon járó valóság: ez kovácsolja ki azt a néma kötelességteljesítést, amelybe hallatlan erővel s állhatatosan kapaszkodnak bele az egymás után megérkező nemzedékek.

Ekként alakul ki, átlátszó tisztaságban és hatalmas méretekben a Tiszák alföldi dinasztiája, hogy nemsokára szembetalálja magát a felvidéki magyar lélek megtestesülésével, mely Krasznahorkáról jön. Geszt körül messze végig sem a tájnak, sem az embernek nincsenek váratlanságai, rögtönzései, minden egyforma és változatlan, amerre «napmelegtől ég a kopár szík sarja». A Tiszák szeretnek otthonülni: kikocsiznak a maguk hazájába, talán az egyetlen Lajos kivételével, ki a nemesi rendből kiugrik és gróffá leszen. Sem brokátban, vagy renaissance-ötletekben, sem kalandos utazásokban nincs hajlamuk gyönyörködni, minden az eleve elrendeltség szigorúságát mutatja. Mintha maguk a nemzedékek sem változnának, vagy mindig egyformák maradnának a kicserélődésben, mint az évszakok kimért fordulásai. Belsejük

leghűbb jelképe itt a fehérfalú kálvinista templom, mely egyszerű, világos és rendíthetetlen s melynek tornyán a kakas köteles hajnali munkára ébreszteni.

A magyar politikai ébredés, a Széchenyi-kor idején a geszti uradalmat Tisza Lajos (e néven első) kormányozza, kemény kézzel; a család is, a Történet is «administrator» névvel illeti. Az ő nagyapja (I.) László volt az az elriaszthatatlan, jusst kergető ember, aki messze Erdélyből, Görgényből, hová a török vészben megszegényedett Tiszák menekedtek, megindult, néhány öreg pergamenttel, — mert egyebe sem volt — hogy az ősi birtokot, mikor lehullott arról a török, visszapörölje, ha addig él is. Nem kisebb hatalmasságokkal viaskodott, mint a modenai herceg és maga a császári fiscus. Tordától a császári Bécsig járta fergeteges időben megint meg megint lóháton akadékos útját, mindent áldozott makacsul, mindegyre törhetetlen; megint újra kezdte, mert nem volt egyebe, csak az ősi igazsága. Ami hüvelykcsavarás és megkínzás csak volt a jogi inquisitio leltárában, azt mind átszenvedte, törhetetlenül és okosan; ami atyafisága volt, az mind visszahúzta, de ő az áljelentésekkel is megviaskodott, semmi nehézségtől meg nem rebbent, hanem kurgatta, kergette a maga jussát, az ősi jogon. Pedig az a «Gyapjú» nevű puszta falu, melyet keresett, s melynek a pergamentjei szerint való «megültetése» felől pereskedett, már nem is volt a térképen. De megvolt hozzá a juss s a jusshoz a Tisza-akarat. I. Tisza László egész életét erre eltöltötte, pörnyerés után a herceg visszaűzését (repulsio) is visszaverte s a Gyapjú helyett, hol előbb rácok, majd a jezsuiták ültek, megnyerte Gesztet, Mezőgyánt, Vátyont, a két Gyántét, a csengődi pusztát és utóbb még a kisradványi tanyát is. A róla, a pörnyerő Tiszáról szóló krónika így végződik: «Körülnézett a szomszédságban és hamarosan kiválasztotta magának házastársul a régi, híres nemzetből származó Bályoki Szénás Józsefnek Terjéni Rebekától született Rebeka leányát, akinek családja Bihar vármegyében előkelő, gazdag és tekintélyes vala».

Ez ma is a Tisza-dominium a maga ősi terjedelmében. A geszti kastély homlokzatán ott ékeskedik a Tisza-címer mellett a gróf Telekiek pajzsa is, mert az «administrátor» Tisza Lajos atyja maga is a Teleki grófi családból nyert feleséget s evvel a kettős kötelékkel teljesen belefonódtak a meggyökeresedett nagy familiákba. Tisza Lajosnak hét gyermeke között a negyedik lett Magyarország miniszterelnöke, — sokan így mondták: administrátora — Kálmán.

Ami könyvemben regényes rajz volt, bár hűségét ennek is állom, immár végére ért. A romantika gyorsan száguldó bodros felhői helyett most az adatokon, lassú megfigyeléseken kimérten, óvatosan lépdelő

Történelem jön. Az Idő elkészítette színpadát: a felhők mögül, a mult párázatából már kiléphetnek a nagy dráma szereplői. Krasznahorkán a magyar Felföld, Geszten a magyar Alföld százados vergődésben, nehéz vívódás között, vérben és emberben kitermelte a két nagyotbíró nemzetséget. Sorsuk és a magyarság sorsa attól függ, hogyan tudnak találkozni vagy szembeszállani egymással. Míg Krasznahorka és Geszt egymást támogatja: épül az ország; ha Krasznahorka és Geszt egymásra támad, elomlik a nemzet.

A hagyományok köde fölszakadt előttünk s minden világos lesz és kézzelfogható, mint mikor hirtelen virrad a hajnal. A két nemzetség immár megtestesülve elénkbe lép. Budavár ostromának tüzénél, 1849-ben már egy délceg, csábos, grófi forradalmárt látunk, kin úgy ragyognak az aranygombok, hogy a marcona főhadvezér, Görgey Artur, zordan és barátságtalanul továbbküldi. Nem sok idő teltével Párizs előkelő szalonjaiban érdeklődnek iránta nagyon s «le beau pendu» (a szép akasztott ember) a neve. Ő egyik hősünk: gróf Andrássy Gyula.

Mikor Kossuth Lajos zengő szózatára Pestről az első magyar önkéntesek a szabadság riadójára menetelnek, nagy járatlanságukban az osztrák határ felé, Öttevényben ütnek tábort. Egy jókedvű fiatal báró, Podmaniczky Frigyes, hogy, mint maga mondja, «a kissé nyomottkedélyű zászlóalj körében jobb kedvet csináljon», — mert akkor tudták meg, hogy nem parádéra, hanem csatába viszik őket — borral jár körül az éjtszakában. Századtól századra barangol, amint reánk hagyta naplójában. Az egyik őrtűz mellett magánál is «sokkal fiatalabb vézna öcsémuramat» hív föl koccintásra. Elébe áll ez: szürke hős. Bátran poharaz vele. Elszántnak néz ki. Megmondja nevét: Tisza Kálmán.

Itt elhallgat regényes prológunk. A Végzet harsonája szólal. Föllebben a nagy nehéz kárpit s helyettünk ő maga beszél, mindnyájunk ura: a magyar Történelem.

KÖLTEMÉNYEK.

Babits Mihálytól.

A csengetyűs fiú.

Minden reggeli látomásból
szemem mögött dal erjed, érik
mint nyílt hordóban aromás bor.

Ázik az utca friss aranyban
reggeli csengő csengi végig;
ezüst hal az arany folyamban.

Ó, reggel, gyermek, gyönyörűség!
kertek falán át egy karaj lomb
tán a csengő szavára hajlong
ó, szent reggeli csengetyűsség!
a kapu árnya aranyat vág.

Gyenge a nap, szelíd az árnyék
s a lombok zöldje halovány még
kacag a csengő tiszta zajjal
s nyíló kapukból friss leányok
csengetnek vissza víg kacajjal.
Nyíló kapukba mind kiállnak
sorfalat állva mint királynak
hónuk alatt egy kicsi teknő:
hódolni drága adományok
(drága nap aranyozza reggel)
s a csengő egyre közelebb jő
a nagy csengő a kis gyerekkel
s mögötte súlyosan döbög
a méltóságos nagy szekér
rejtelmes szürke födelekkel
a verőfényes távol utcán
s megáll, ha egy kapúig ér.
S az egyik leány közeleg,
feszíti mellét, nyújtja karját;
s nyílnak az ajtós födelek,
melyek a tág kocsit takarják.
Úgy tartja, nyújtja válla, karja
az adományt, a drága ládát
mint antik urnát régi szobrok;
s amint a vak szekérbe önti
ezüstből látsz fellengni fodrot
a por gyémántját, füst ezüstjét,
szent áldozatnak ritka füstjét
nap felé szállni a szekérből.

Botozgató.

A rügy a fán — mint ifjú arcon
a pattanás — kiütközött.
Vén életemmel sántikálok
a csecsemő zöldek között.
Botom dühödten üt a fűbe,
szívem irígy és izgatott:
ez a szerény tavasz kicsúfol,
hogy telhetetlen agg vagyok.

Mint ki ráijed hogy hamar járt
s céljához túlkorán elér:
lassabban lépek, majd megállok...
Éveim nyilallnak belém.
Botom szédülve döf előre,
mint ha az út sötétbe lejt.
Lejtő ez, minden léptem egypár
másodperccel mélyebbre ejt,

s úgy érzem, csúszok, elmerűlök...
És majd kinyílnak a rügyek.
Vadmeleg bálokon kibontják
csipetke legyezőiket.
A legyezőkből csupa szárny lesz!
De én csak süllyedek süket
botommal, míg fölöttem elszáll
az egész szárnyrakelt liget...

Már száll is... Az ágok, a bokrok...
lányok ruhája... száll, suhan...
Csak én botozok botladozva,
a könnyűek közt súlyosan.
Oh hogy szeretnék megfogózni
valami lomb vagy szoknyaszárny
fodrába: mind szakadna, tűnne,
mint tüske közt a pókfonál.

Lomb nincs is még! Csak a rügyecs-
bujtak ki, pirinyónyi zöld [kék
nyelvek amik nyalják a szellőt.
Az egész liget nyelvet ölt.
Nyelveket ölt reám az erdő...
Koppanj nagyot, mogorva bot!
Ez a szerény tavasz kicsúfol,
hogy telhetetlen agg vagyok.

PÁRIZSI KARÁCSONY.

— Elbeszélés. —

ZILAHY LAJOSTÓL.

Madame Ichunov háromszor erősen megkoppantotta a padlót. Ez a titkos jel mindannyiszor azt üzente nekem, hogy menjek fel a szobájába. Ő az ötödik emeleten lakott, én a negyediken. A szobánk pontosan egymás fölött volt.

— Hol tölti a karácsonyestét? — kérdezte, amikor beléptem hozzá.

— A szobámban, asszonyom.

— Nincs senki ismerőse Párizsban?

És mielőtt a feleletet bevárta volna, a pamlagon ülő szőke fiatalemberre mutatott, aki cvikkert és bőrkamáslit viselt.

— Gróf Baklusin, az unokaöcsém...

Kezet fogtunk és leültem a gróf mellé a pamlagra.

— De igen, vannak barátaim, — fordultam Ichunovné felé, meg is hívtak, hogy töltsem velük a karácsonyt, de ebben a lucskos időben nem merek kimenni.

Madame Ichunov a gróf felé fordult:

— Nyolc napig ágyban fekvő beteg volt, — magyarázta.

— Ólala! — szörnyűlködött a gróf, minden meggyőződés nélkül.

— Influenzás voltam, még most is borzongat egy kicsit a láz, — adtam meg a további fölvilágosítást a grófnak.

A gróf a cvikkerjén keresztül olyan tekintettel nézett rám, mint akit ez a kérdés egy csöppet sem érdekel.

— Milyen kedves a szobája! — mondtam Ichunovnénak.

— Ez csak a nyomorúság fantáziája, — szólt halkan, miközben a tűt figyelmesen vezette át a kézimunka vásznán.

Körülnéztem a szobában. A kis hotelszoba sivárságát teljesen eltüntette az a néhány különféleszínű selyem- és bársonydarab, amelyek semmiféle célt nem szolgálnak ott, ahol föl voltak terítve, vagy akasztva, de elrendezésük művészete éppen abban állott, hogy nem látszottak fölöslegeseknek. Az ember nem kérdezte önmagában: «hát ez a rongy miért van itt?» A kis szoba harmóniáját és melegségét szolgálták, a nélkül, hogy külön életjelt adtak volna magukról.

Az én szobámban is éppen így a sarokban áll a mosdó porcellánkagylója. Fölötte metszett tükör, a tükör alatt vízszintes üveglap, ahol a borotvaecsetemet, a fogkefémet, a hajszeszemet, a fésümet és hotel-

életem egyéb eszközeit tartom. A mosdókagyló alatt vödör, törülközővel letakart mosdópad és bádogkanna áll, amellyel a meleg vizet merem. És a mosdó alatt ott tekeregnek a vörösszürkére festett vízvezetéki csövek, amelyek mintha a fal kifordult belei lennének. Mindez olyan sivár és undok, hogy ha ránézek, szinte sírva fakadok.

Milyen másként fest ez a sarok az Ichunov asszony szobájában! A szemérmetlen mosdó-szerszámokat kis spanyolfal takarja el, amelynek vállára rojtos, méregzöld selyemkendő van vetve, olyan redőkkel, amelyeket például az én kezem ítéletnapig sem tudna elrendezni. Viszont egészen bizonyos, hogy a szoba úrnője csak odadobta és egyet-kettőt igazított rajta.

A tükör alatt, azon a vízszintes üveglapon nincsen semmiféle toalett-eszköz. Kis vázákban a vérbükk és ezüstjuhar őszi ágai állnak, amiket pár centime-ért lehet kapni a l'Arc de Triomphe környékén. E vérvörös és fehérarany lombok visszaverődnek a tükörben és mintha egy tó nyugodt vizébe csüngenének.

A hagyományos konzol-tükör párkányán, amely a legutolsó párizsi hotelszobában is megtalálható és ahol én, Isten bocsássa meg a bűnömet, a szennyes gallérjaimat tartom, itt ebben a különös hangulatú asszonyfészekben Guillaume Couston-nak egy fínom kis allegorikus szobra áll, amely az elmuló életet ábrázolja. Meztelen nő, fájdalmasan hátravetett fejjel. Lecsüngő kezében hervadt virágokat tart. E fínom vonalak a bronzszobrocska zöld patinája alól is a művészet legmélyebb értelmét lehelik.

— Ne vegye kezébe azt a szobrot, — szólt rám Ichunovné, — mert akkor kisül, hogy csak gipszből van!

Valóban. És a patina rajta csak festék. A szobrocska nyolc frankért kapható a Louvre előcsarnokában. Ám ezt a kis gipszdarabot a fantázia szépíti meg, amely körülveszi.

Cigarettával kínáltam meg a háziasszonyt és a grófot. Egyedüli fényűzésem volt itt Párizsban, hogy egyiptomi cigarettát szívtam. Minden nap egy huszas dobozt Laurens-t. Ebből Madame Ichunov pontosan négyet szívott el naponta. Kettőt ebéd után, amikor a feketekávé mellett beszélgettünk, egyet délután, amikor rendesen a lépcsőn találkozunk és egyet vacsora után. Bár életünk rendje szinte percekre volt beállítva, mégis megtörtént néha, hogy délután ötkor nem találkoztunk a lépcsőházban. Ilyenkor sohasem felejtettem el, hogy Hortensezal föl ne küldjem a szobájába a délutáni cigarettát.

— Ön mivel foglalkozik Párizsban? — kérdem a grófot, miközben tüzet adok neki.

— Takszisoffőr vagyok, — mondja rendkívül egyszerűen. Lehunyt szemmel mélyen a tüdejére szívja a cigaretta füstjét.

Ebben a kijelentésben nem volt semmi meglepő. A háború utáni években több százezer orosz emigráns élt Párizsban s a taxisoffőrök nagy része menekült cári tiszt volt.

— Fedor a gárdánál szolgált, — jegyzi meg egy pillanat mulva Ichunovné. De nem olyan hangsúllyal, mintha ezzel a nyilatkozattal az unokafivére tekintélyét akarná visszaállítani előttem. Szavai messziről jönnek és az arcán látom, hogy önmaga előtt is teljesen valószínűtlenül hangzanak.

A gróf úgy látszik, semmire sem gondolt, tökéletesen átadta magát a cigaretta élvezetének. Forgatja az ujjai között, nyomkodja, tapogatja, közeltartja a cvikkerjéhez és elolvassa rajta a föliírást. Szívás-közben annyira élvezi, hogy szinte a fülén engedi ki a füstöt.

— Ha kedve van, töltse velünk a karácsonyestét, — szólal meg Ichunovné. — Néhány barátom is el fog jönni...

Megköszönöm a szíves meghívást, elbúcsúzom tőlük és visszamegyek a szobámba. Egy nagy üveg konyakot hozatok és felküldöm az Ichunovné szobájába.

Kis idő mulva a mennyezeten öt rövid koppantás. Ez Ichunovné. Annyit jelent, hogy köszöni a konyakot. Aztán újabb öt koppantás. Ez nyilván a gróf. Ő is köszöni a konyakot.

Mikor vacsora után fölmegyek hozzájuk, már nyolc-tíz ember népesíti be a kis szobát. De mindenkinek akad hely. Itt van a jelentéktelen külsejű Zinajda kisasszony is, akinek származásáról semmit sem tudok és aki most egy montparnassei kabaréban lép föl. És itt van hegyes szakállával, finomrajzú madárfejével és csodálatos melankóliájával Wolkonszkij herceg is, ugyanabban a ruhájában, amelyben három hónappal ezelőtt utoljára láttam.

A többieket nem ismerem. Ha nem sejteném, hogy kicsodák, nehéz volna eligazodnom rajtuk. Egy szörnyen polgári külsejű, vastagfülű, kövér nő, aki csak oroszul beszél, folyton nevetgél, mintha csiklandoznák. Közvetlen és szeretetre méltó teremtésnek látszik. A többiek keveset beszélnek és még kevesebbet nevetnek.

Az üveg konyak úgy látszik, egészséges ötlet volt részemről, mert ez az egyetlen innivaló.

Az asztalon, színes papírba burkolt cserépben apró kis karácsonyfa áll. Mindössze talán harminc centiméter magas. Valami húsz, huszonöt gyertyácska van rajta, de egyébként semmiféle dísz. Csak azok a meztelen kis fehér gyertyák.

Madame Ichunov gyufát keres és meggyujtja az első gyertyát. Valaki ugyanakkor eloltotta a villanyt.

Kezdődik a karácsonyi szertartás. Borzasztóan kíváncsi vagyok, hogy mi fog itt történni. Minden idegszálammal figyelek.

Az elsötétült szobában egyszerre mindenki félbehagyja a beszélgetést. Úgyszólván csak az Ichunovné keze látszik, amint az égő gyufával egyik gyertyáról a másikra száll. Ahogy a gyertyák sorban kigyulladnak, különös és másféle aranyzöldszínű fényekkel és árnyékokkal telik meg a szoba, amelybe a megpörkölődött fenyőlevelek éles illata keveredik.

Most már mindegyik gyertyácska ég.

— Ezek most bizonyára énekelni fognak, — gondolom magamban.

Ichunovné mellém ül a pamlagra és a fülembe súgja:

— Amíg a gyertyák égnek, senkinek sem szabad megszólalni...

Az első percek nehezen mulnak. Nevetségesnek, félszegnek és minden tartalom nélkül valónak éreztem ezt a csöndet és ezt a mozdulatlanságot.

A lángokban repkedő fácskához a gróf ül legközelebb. Alacsony kis széken ül, mélyen előrehajolva és ujjait összekulcsolva, mintha imádkozna. Szőke hajszálai, keret nélküli cvikkerje, de különösen sárga lábszárvédője élesen csillog és tükröződik a gyertyácskák lobogásában. Wolkonszkij kissé távolabb egy karosszékbe süppedve ül. Vékony, szakállas arcát féloldalra billenti és az egyik mutatóujjával támasztja meg. De a homályban ő is szinte árnyékká foszlik, akárcsak a többiek.

Meddig tart még ez a csend? Meddig tart még ez a mozdulatlanság? Kezd elviselhetetlen lenni. A gyertyák nagyon lassan égnek. Miért vagyok én itt? Miért jöttem én ide, ezek közé a tragikus oroszok közé? Miért hallgatnak ezek itt körülöttem ilyen iszonyúan, ilyen tébolyodottan? Egyáltalán miért vagyok én most Párizsban? Mit keresek én karácsony estéjén ebben a szörnyű idegenségben?

Nem akar vége lenni ennek a csöndnek. Lassankint engem is magával sodor ez a csönd, mint óriás, sötét tutaj, amely különös gondolatok örvényein úszik.

Egyre furcsább és szomorúbb gondolatok lepnek el ebben a mély csöndben. Nézem a fát: az egyik gyertyácska most féloldalra hanyatlik és egész hosszában égni kezd. Hallatszik, amint valaki a sötétben hosszú és nehéz lélekzetet vesz. Valamelyik hölgynek egy kicsit megzizzen a ruhája. Valamelyik férfinak halkan megcsörren a kaucsuk-manzsettája.

A gyertyák égnek, égnek. Rettenetes, szivetszaggató ez a csönd. Miért nem szólal meg már valaki?

A fenyőfa égett szaga egyszerre kísérteties erővel juttatja eszembe egy régi gyerekkori karácsonyestém hangulatát. Látom apámat, amint a szalontai ház ebédlőjében ott áll a karácsonyfa előtt. Szivarozik és a bajusza alá mosolyog. Érzem, világosan érzem a juhászbundák rettene-

tes, faggyús szagát, amint bejönnek a bethlemesek. Anyám sír. Anyám karácsonykor mindig sír.

Mit keresek én most itt Párizsban? Miért vagyok most itt, 1926-ban, ezek között az orosz kísértetek között? Hogy kerülök ide? Mi kergetett ide?

A csönd, ez a rettenetes csönd, nem akar elmulni. Ahogy lehajtom a fejemet, szinte önmagamba látok és észreveszem önmagamban azt az embert, aki szörnyű vívódások közben halt meg bennem. Elmélyülve és fölszakadva látom rajta a sebet, amelyet egy csalódás tépett rajta és amely megölte.

Miért gondolok ilyen sötét dolgokra

Csapdába estem, most megfogott ez a csönd, ez a tébolyító orosz csönd, most minden fölszakad és végigömlik rajtam.

Miért is jöttem ide? De várjunk, próbáljunk csak gondolkozni. Mi ez a csönd? «Silence and Secrecy!» — kiált föl Carlyle. «A Csönd, a csönd nagy Birodalma...» Homályos szavak, nem érzem, nem tudom megfejteni értelmüket.

Mit mond Maeterlinck?

— A szerencsétlenség csöndjének csókjait, — mert főleg a szerencsétlenségben csókol meg bennünket a csönd, — nem lehet elfeledni. E csöndnek a halállal, a fájdalommal, vagy a szerelemmel szemben ugyanegy arca van és áthatolhatatlan köpönyege alatt ugyanazon kincseket rejtegeti...»

Igen, most már kezdem érteni, hogy miért hallgatnak ezek az oroszok. Párizsban, 1926-ban, e csöndnek rejtett kincseit szánták maguknak karácsonyi ajándékul.

Mert mi mindent adhat a csönd!

Az ifjú Goethe írja:

— Tegnap lóháton ültünk reggeltől estig. Az éjszaka ránk köszöntött s éppen a lotharingiai hegyekhez értünk. Jobbfelől síkság terült el, balfelől pedig a bükkerdők komor sötétsége csüngött alá a hegyekről. E pillanatban olyan csönd támadt a szívemben, akárcsak künn a tájon...»

Ez a csönd volt a Goethe életének legnagyobb találkozása. Géniuszának találkozása a természettel.

A gyertyácskák még mindig égnek, de már nagyon megfogytak. Vajjon, az én szivemben és az oroszoknak a szívében milyen találkozást hozott létre ez a csönd?

Még nem tudom. De most két esztendő múlva is érzem magamban ennek a karácsonyestének rettenetes csöndjét. Igaz, most újra Párizsban vagyok.

Végre az utolsó gyertyácska is leégett. Most már csak ennek az utolsó gyertyácskának a kanóca világít. Mint egy kis tűzvonal. Mint egy kis tűz-hernyó, amely most összekunkorodik és végleg kialszik.

Valaki felgyújtja a villanyt.

A sötétséghez szokott szemek fájósan hunyorognak az éles villanyfényben.

Wolkonszkij — az illendőség ellenére — két hosszú karjával nagyot nyujtózkodik és ásít. De érzésem szerint mindezt csak azért csinálja, hogy arckifejezését palástolja.

A gróf megigazítja a cvikkerét és rögtön a konyakos üveg után nyúl.

Megindul a társalgás. Közömbös dolgokról kezdenek beszélgetni, mintha semmi sem történt volna.

Éjfél felé oszladozni kezd a társaság. Madame Ichunov kinyitja az ablakot, mert vágni lehet a füstöt. A fény és a füst a nyitott ablakon keresztül úgy lobog ki a lucskos éjszakába, mint valami zászló könnyű szövete.

A vizes, fekete házfalak fölött rózsaszínű az ég. Párizs karácsonyi éjszakája, a bulvárok fénye lángol ott fennt az égen.

A társaságot a gróf fuvarozta, hozta.

Amint Ichunovné mondja, ilyen esetekben csak a viteldíjat fogadja el honfitársaitól, a borravalót ellenben egy hűvös és arisztokratikus mosollyal visszautasítja.

BERZEVICZY ALBERT EMLÉKÉRE.

— Ünnepi beszéd a Kisfaludy-Társaság Gyulai-serlegével, 1937. február 7-én. —

HORÁNSZKY LAJOSTÓL.

Most egy éve annak, hogy Társaságunk fennállásának évszázados emlékünnepén itt ebben a körben baráti lakomára összegyültünk. A közös érzelmek tiszta összhangjában ülhettük volna meg ezt a napot, ha egy közel fenyegető súlyos csapás és veszteség tudata ünnepi hangulatunkat meg nem zavarta volna. Aggodalmas sejtéseink azt sugallták nékünk, hogy utoljára tisztelhetjük körünkben azt a férfiút, ki Társaságunk büszkesége, koronája volt, Berzeviczy Albert ékes szava utoljára hangzott el közöttünk, hogy szellemi életlobbanásának fényével még egyszer világosságot támasszon maga körül. Aggodalmaink szomorú valóra váltak, szeretett és nagyrabecsült elnökünk eltávozott körünkből, gyászba borítva Társaságunkat és az egész művelt magyarságot, mely

egyik legkiválóbb szellemét, egyik legnagyobb fiát bírta és tisztelhette benne. Midőn ma a hagyományos serleggel kezemben áldozni óhajtok emlékének, úgy érzem, hogy ő nem távozott el körünkből, Berzeviczy Albert nem némult el a halálban, az ő szelleme él és hódít, mint ama kiváltságos nagyoké, akik életükben a közjó és a nemes megtermékenyítés forrásai voltak, hazájuk üdvére és dicsőségére áldásosan közremunkálkodtak.

Kitűzött célom és feladatom félreismerése volna, ha mai megemlékezésemben Berzeviczy Albert érdemekben gazdag életének és munkásságának bővebb méltatására törekedném. Nem teszem ezt azért sem, mert mélyen tisztelt elnökünk mai klasszikus jellemzése után az én beszámolóm az ő szavainak és gondolatainak csak gyenge visszhangja volna. Különben is úgy érzem, hogy Társaságunk Berzeviczy Albertnek sokkal többel tartozik, mint sem hogy egy futó megemlékezés keretében leróhatná a kegyelet adóját iránta. Az ő szellemének kincses bányájában oly források rejlenek, melyeknek kiaknázása nemcsak Társaságunk ma élő tagjait, hanem a jövő nemzedéket is munkára ösztönözheti. Társaságunk hivatásához tartozik, hogy a buzdításban elöljárjon, már csak azért is, mert megdicsőült elnökünk itt, ebben a körben ontotta szellemének legfényesebb sugarait, s így a mi Társaságunk a leghivatottabb letéteményese annak az örökségnek, melyet ő a magyar lélek gazdagítására hátrahagyott.

Én erre a térre ma nem kívánkozom s inkább arra törekszem, hogy lelki kapcsolatot keressek szellemével a mult nyomán, mely egybefűzött véle. Kora ifjúságomtól fogva ismertem és tiszteltem őt, aki már pályaindulása kezdetén fel volt vértezve mindazzal a készültséggel, mely a nagyra hivatott vezéregyéniségek sajátja. Sorsom később a közpályán is összehozott vele, küzdelmes, nehéz időkben, midőn vajmi kevés siker, de annál több csalódás jutott osztályrészül azoknak, akik a közérdek szolgálatát nem ahiú jelszavak és az olcsó népszerűség kultuszában keresték. Midőn a nagy isten-csapása reánk szakadt s a nemzet katasztrófájával együtt Tisza István halála is bekövetkezett, a nagy vértanú magyar emlékének ápolására együtt bontottunk lobogót azokkal a lelkes férfiakkal, akik Tisza Istvánhoz a halálban is hívek maradtak. Berzeviczy Albert ezt az ügyet is sírig tartó hűséggel szolgálta, méltóan önmagához és ahhoz az örökséghez, melyet Tisza István nemzetére hátrahagyott. Végül ott voltam halálos ágyánál, midőn búcsút vett tőlem, csodás lelkierővel és megnyugvással nézve szembe a közelgő véggel, az emberi elmulás titokzatos nagy pillanatával.

Ebben a megemlékezésben megtisztulva és felemelkedve, tanubizonyságot tehetek róla, hogy Berzeviczy Albert nagyszerű életének,

hatalmas pályaívelésének a lendületében soha erőgyengülést nem tapasztaltam, soha egy bántó zavaros foltot nem láttam, mely homályt vethetett volna az ő tisztelt, nemes alakjára. Ezt a nagy embert gyarló egyéni célok soha sem vezették, mindig a magasröptű eszmék és ideálok szolgálata volt a vezércsillaga, elhárítva az eszközök megválasztásában is minden önző megalkuvást, mely egyéni sikereit megkönnyíthette volna. A közpálya jellemrontó befolyásai, melyek gyakran a jobbakat is kísértésbe viszik és áldozatul ejtik, soha sem tudtak hozzáférkőzni, elvhűsége épp oly rendíthetetlen volt, mint kötelességérzete, mely kitartásban és munkateljesítményben az emberi erő legnagyobb mértékét is messze felülhaladta. A jó emberek ritka típusa volt, aki soha sem kereste boldogulását mások rovására, és ha a közszereplésben szerette is a csillogást, az előkelőséget, ezt nem azért tette, hogy szellemi felsőbbségét a gyengébbekkel éreztesse s mások sikereinek, nimbuszának a lerontására törekedjék.

Ebben a megvilágításban, a tiszta lelkek fénykörében látom én ma őt és erős a hitem, hogy úgy fogja őt látni a jövő nemzedéke is, mely életét és szellemi hagyatékát valamikor kutatni fogja. A gondviselés ajándéka volt ő nekünk magyaroknak, akiben benne élt fajának nemzetfenntartó hivatottsága, a magyarság történelmi küldetésének tudata. Benne, a régi Felvidék fiában, a honszerző ősök ivadékában képviselve volt mindaz a nemes érték, amiből multunkra következtethetünk. Az ő fajának szívós küzdelme, nemzethűsége és műveltsége volt a mi létfenntartó erősségünk, vérrel szerzett jogaink őre és biztosítéka egy viharos ezredéven át. Lelki nagyságának a bizonyítéka, hogy midőn hontalanná vált s az ősi föld idegen rablómartalócok zsákmánya lett, nem a kishitű kétségbeesőkhöz csatlakozott, hanem odaállott a küzdők sorába, hogy elorzott javainkat, a magyar igazságot a bitorlóktól számon kérje. Élete alkonyán jutott a keserű pohár osztályrészül néki, de ő még sem csüggedett, hanem küzdött a nagy lelkek erősségével abban a meggyőződésben, hogy bárminő súlyos megpróbáltatások várjanak is a magyarságra, az igaz ügy veszendőbe nem mehet. Idealista volt ő, aki hitt az igazság és az erkölcs diadalában, szemben a cinikusokkal és a megalkuvókkal, akik a napi érdekek önző anyagi kiaknázásán kívül semmiféle törvényt szentnek el nem ismernek, mely az embert a sors csapásai között nemes küzdelemre és áldozatra kötelezi.

Berzeviczy Albert a nemes küzdők közé tartozott, a nemzetépítő nagy munkások közé, akinek emléke nem tűnhet el nyomtalanul s akinek alakjára az idő nem boríthatja reá a feledés mohát. Ezzel a kegyeletes érzéssel hódolok ma néki, midőn meggyujtom az emlékezés mécs-

világát megdicsőült lelkének, mely velünk van és velünk marad, míg méltóak leszünk arra, hogy a magyar nevet becsülettel viselhessük. Berzeviczy Albert élete nincs bevégezve a halállal, emléke együtt él a magyarsággal, s mint Tacitus írja Agricoláról: az utókornak átadva és elbeszélve halhatatlanná válik.

Legyen az ő példája munkánk és küzdelmeink erőssége, hitünk és reményeink világító fáklyafénye a sötét magyar éjszakában, melyből felvirradhat reánk a megváltás hajnalfénye, ha ehhez a szenvedő, szomorú magyar földhöz, melynek örök adósai vagyunk, nemzeti hagyományainkhoz és régi nagyjaink szelleméhezhűségesek maradunk.

Ebben a fogadásunkban megerősödve, hittel a magyar jövőben áldozzunk Berzeviczy Albert halhatatlan szellemének!

II.

A XCI. ÜNNEPÉLYES KÖZŰLÉS

1938 FEBRUÁR HÓ 6-ÁN.

EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL...

— Elnöki megnyitó beszéd. —

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

A magyarság európai történetének útja elején egy hatalmas kolosszus áll, emberfölötti méretű kőszobor, innenső lejtőjén azon szellemi vízválasztónak, hol a mondától elválik a történelem. Szent István alakja ez. Kilencszáz évvel ezelőtt szállott sírjába, s hogy félszázad multán megnyitnák koporsóját, csodát hirdettek felőle: teste épségben találtaték, balzsamban fördödve. Azóta is épen maradt történelmi alakja, életben vannak országalkotó tettei.

Népét a nyugati kereszténység s a keresztény művelődés útjára vezette, mégis meg tudta védeni országának függetlenségét a hatalmas nyugati szomszédtól. Ez a megtérés állandó alapja fönnmaradásunknak; az a harc: folyvást ismétlődő küzdelem történetünk során. Az iskola egy lélekzetvételre tanítja, hogy Rómába küldött koronáért és hogy elismertette főhatalmát a törzsekkel. Királyság alapítását, népnek nemzetté szevezését jelenti ez, tőmondatokban. Mindezt tudjuk, tudjuk gondolkodás nélkül. Kinek jut vajjon eszébe elképzelni, hogy a népvándorlás hullámán újon jött barbár törzs fiatal vezére miképpen bírt tájékozódni a nyugati eszmék felől s mint ért el gondolata Rómáig, a népek közösségének akkor egyházi és világi főhatalmat bíró székhelyéig, abban a korban, mikor a hír is gyalog járt s a távolságot csupán lóláb és szekérkerék próbálta megrövídíteni. Történelmi könyvekben mindössze egy mondat, hogy követséget küldött Rómába a koronáért. Minő utazás lehetett az, az úttalan országon, Bakonyon, Karszton át, s minő viszontagságok közt érhetett ide a szent korona, melynek csodálatos fénye arra van hivatva, hogy évezredeken át sugározzék, s a kereszt rajta minden megpróbáltatásban a feltámadást, az örökkévalóságot jelentse.

S mekkora erő kellett hozzá: rávetni uralmát száguldozó nomád törzsekre, elragadni a törzsfők hatalmát, téríteni szilaj pogány népet, kioltani erdők mélyén a bálványok tüzét, letelepülést hirdetni, munkát

és szelídséget, s tizedet szedni az új papok javára. A térítőnek az Írás igéje szerint valónak kellett lenni: «Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre,... hanem, hogy fegyvert». (Máté, 10. 34) István király sem lehetett mindig az a kegyes fejedelem, aki az apostoli keresztet tartja magasra kezében, amint e terem fresco-képéről alátekint, — de a kegyetlen századok tetteit a magok törvénye és szokása szerint kell megítélni. Ami múlandó volt, elmúlt az idővel; a lélek és a szellem megmaradt.

Két erő van a világon, két hatalom: a kard és a szellem; a kettő közül a szellem az erősebb. — Ezt Napoleon mondta. A magyar kard is kicsorbult néha, s a harci dicsőségű századok hátteréből két alak válik ki legélőbben, legfényesebben, két nemzeti király: István, aki megnyitotta az utat a keresztény hithez és erkölcshöz s ezzel a középkor egyházi műveltségéhez, — és Mátyás, aki a renaissance világi műveltsége előtt tárta ki az ország kapuját.

Szent István művelődésünknek is megalapítója.

A magyar gondolkozás útján az első nyomok Intelmeihez vezetnek, melyekkel fiát oktatta, kit ‚szíve édességének' nevez. Ez az első, írásba foglalt magyar gondolat. Erdélyi János ezzel kezdi a magyar gondolkodás történetét. Lehet, valószínű, hogy e tanácsokat a király nem maga írta, de bizonyos, hogy király diktálta és atya sugalmazta. A parancsok közül, melyek egyházi férfiú eszejárására és példáira vallanak, kihallani a fejedelem hangját: «Mert ha Te azt el akarnád rontani, amit én építettem... országod nagy kárt fogna vallani». Uralkodásban szerzett tapasztalatát hagyja rá, mikor arra inti, hogy az ősök példáját kövesse, vagy mikor azt tanítja: «A türelmes királyok uralkodnak, a türelmetlenek zsarnokoskodnak». Máskor arra inti: «Ne ítélj te magad, hogy királyi méltóságod fénye kis ügyek által ne veszítsen». Így csak egy atya taníthatja fiát.

A keresztény művészetek legrégibb emlékeit keressük hazánk földjén? A székesegyházak válaszolnak, melyeket többnyire magas hegyre emelt, hogy róluk a kereszt messze sugározzék. Az egri templom építését maga is nézte — a néphagyomány szerint — a *Királyszék* nevű szomszéd hegyről. — Nem porladó keze rámutat a fehérvári romokra, a veszprémi Gisela-kápolnára, az Esztergomban kiásott falakra, ezeréves itt létünk és régi műveltségünk bizonyságaira.

Alkotásai mellett maga sem sorvadt puszta névvé; a nemzet megtartotta élő alakját is, bebalzsamozva a néphagyomány mondáiba, bekötözve legendák pólyái közé. Testi alakját leírta Temesvári Pelbárt: Corpore parvus, animo magnus, audax, bellicosus — testre alacsony

növésű, lélekre nagy, merész és harcoskedvű. Látjuk újdon koronájával, a palástban, kormánypálcával, amint Arany János írt róla képet:

Ül Isztragomban *István* szent király,
Pap- és parasztúr mind körötte áll;
Fején az ékes ujdon korona,
Vállán palástnak hímzett bársonya,
Kezében a bot, egy arany virág,
Gyöngygyel rügyedzik rajta minden ág...

Látjuk papjai közt, Gellérttel, Maurussal Székely Bertalan remek frescóin a pécsi dómban. Száz festmény idézi elénk, amint koronáját és országát felajánlja a Boldogságos Szűznek, aki ettől fogva Magyarország Patronája; képe leng zászlaikon, ragyog aranyaikon, hozzá fohászkodnak az imák a nemzetért.

Még hangját is képesek vagyunk hallani a nagy királynak: a nyelvtudomány rámutatott, hogy a határ-mesgyét csak a Dunán túl ejtik *megyé*nek, a megyéket állító király tehát ezt a táj-ejtést beszélte. A tudós még a király vágyába is belát, mikor megállapítja, hogy a *király* elnevezés nem szláv kölcsönszó, a szlávok később kezdték használni, mint a magyarság, — hanem Nagy Károly nevéből ered, az ő nagysága, hatalma volt a kívánatos példa István szemében.[1]

Látjuk a szent királyt az életben, családja körében: feleségének keze hímezte a királyi palástot; ismerjük fiát, Imrét, akit úgy szeretett, hogy éjjel is megleste a fal hasadékán, mit művel, mit cselekszik. E két alak szinte jelképe: Gisela királyné az idegen beavatkozás első megtestesítője; Imre kora halála mintegy előképe a többször ismétlődő nemzeti tragédiának, hogy magtalan nagy királyaink halálával, Szent István, Nagy Lajos, Mátyás után összeomlik hatalmuk, birodalmuk.

István után viszályok, csapások, idegen királyok következtek, sokszor emléktelen idők fölött lebegett a ‚bús feledékenység koszorutlan alakja' — ő nem merült feledésbe. Sírján csodák sarjadtak és legendavirágok: énekek zendültek a dicsőséges szent jobbkézről, magyarok tündöklő csillagáról, kit magyar kíván, gyászos öltözetben ő előtte sírván. Regösök az ő szegény szolgáinak valloták magokat. Irodalom és művészet hódol alakjának, immár egy földi mértékű örökéleten át. Nem porhadó keze az ereklye-tartóban úgy van ökölbe szorulva ma is, mintha az ország gyeplőjét tartaná. Róla is zenghette volna Vörösmarty, amit Árpádról:

Melyet szerze, te légy, ország, az erősnek örök jel.

[1] Mindkét megállapítás Melich János érdeme.

Ez év s ez óra rövidebb távlatú emlékezésekre is figyelmeztet. Most száz éve szállott sírjába Kölcsey Ferenc. Költőnek jeles a maga korában, bírálónak tanultságában úttörő, szónoknak szinte páratlan, jellemnek folttalan, egyike kora legműveltebb szellemeinek, aki negyvennyolc éves életéből gazdag munkásságot hagyott reánk. Nagykárolyi szobrát lerombolta barbár idegen kéz, síroszlopát Csekén megviselte az idő, — most mindeniket megujítja a nemzet kegyelete, mert ha mást nem alkotott volna is, ő a *Hymnus* költője, egyik nemzeti énekünké, mely a mult szenvedései fejében jobb jövőt követel, mert, ‚megbűnhödte már e nép a Multat s jövendőt'. Éneke 1823-ban úgy szól ‚a magyar nép zivataros századaiból', mintha már elmultak volna; csak a tatár s török dúlást emlegeti, mert a cenzura résen áll, de ezeket ki bánta; általánosabb képei, a rabság, a tépő balsors közelebbek; oly szomorú világból szólnak, melyből csak Istenhez folyamodhatni segítségért. S amit ez énekben ki nem önthetett, kiöntötte Zrínyi két énekében, a völgyben ülő gyáva korról s a fenyegető pusztulásról. Ezekben hazafi érzése egész szenvedéllyé nő, csöndes mélabúja elkeseredéssé. Mint Szatmár követe, a reformokért küzdött az országgyűlésen, Erdély visszacsatolásáért, a jobbágyfelszabadítás ügyéért. Megyéje ellenkező utasítást küldött, rögtön lemondott. Amiért küzdött, később teljesült is, de ő nem érte meg. Csak a politikai üldözéseket látta, Lovassy László, Kossuth és Wesselényi elfogatását, az utóbbinak ő volt pörében védője, e munkával őrölte föl egészségét.

Ekkor írta *Zrínyi második énekét*, utolsó költeményét. Csoda-e, ha a hazafi kétségbeesése szól belőle?

> Te lásd meg, ó sors szenvedő hazámat,
> Vérkönnyel ázva nyög feléd...

S nem döbbenünk-e meg a sors fenyegetésén, mely halálra szán egy nemzedéket, míg ‚más hon áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblű nép'.

Van Kölcseynek több szép költeménye, de azokat nagyobb költők felülmulták, — hazafiságban nem multa fölül senki. Unokaöccsének írt *Parainesise* a nevelés legszebb könyve, a hazaszeretet tűzoszlopa világít benne. «Minden áldozat kicsiny azokhoz képest, mit a hazának kívánni joga van... mert tudd meg, e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak egész összessége». Ily érzések hozták meg a nemzet föllendülését. Arra oktatta öccsét, hogy a társaságban született ember nem önmagáé, kötelességei vannak a közéletben. Maga e szerint kívánt élni, de körülményei élete nagyobb részében egy falusi kúriához kötötték s lángja csak keveseknek világított. A nemzet mű-

velődését nem emelhette oly mértékben, mint tehetségétől és munkáitól tellett, de emelte az írókét, kik tőle tanultak.

Egy másik név is hódolatra hív ma: a Kisfaludy Károlyé. Bölcsője mellett 150 esztendővel ezelőtt virrasztott a nemzet jó szelleme. Életének folyása merőben ellentéte Kölcseyének. Neki sohasem volt békés otthona, hányt-vetett életet élt, de véletlen szerencse mindent javára fordít. Katona és festő, sokat kóborol külföldön, évekig nem lát magyar könyvet; ment maradt ezáltal az itthoni külföldieskedő iskolák hatásától épp úgy, mint a nyelvújítás táborainak küzdelmeitől. Mikor megszólalt, azzal a természetes beszéddel élt, melyet gyermekkorában hallott. Kortársai közt nem egy nagyobb tehetség volt, de senki sem állt oly közel az élethez, mint ő. Megérezte az élet szükségletét, a magyar játékszín hivatását, s a sok átdolgozás közt nagy sikert aratott eredeti darabjaival, melyekben magyar életet rajzolt. Hamar elfordult a komor nézőjátékoktól, a hahota ostorát pattogtatta az avas táblabírák, agyafúrt prókátorok, maradi Mokányok, külföldieskedő uracsok fölött. Kénytelen volt kenyérért dolgozni, ez munkásságra ösztönözte és fejlődésére szolgált.

Barátja volt a fiatal íróknak és vezérök lett. Irodalmi kör gyült köréje, azzal megindította az *Aurorát*. Új irányba fordultak: a klaszszicizmus szabályosságától a romantika szabadsága felé, új műfajokhoz is. Egyesülésök irodalmi központtá kezdte emelni Pestet, melyet Széchenyi az ország fővárosává kívánt tenni. S mikor a legnagyobb magyar eszméi terjesztésére lapot készült indítani, Kisfaludyt szemelte ki szerkesztőnek; e terv megvalósulását a költő halála gátolta meg.

Hatása olyan eleven volt s olyan szükséges, hogy halála után barátai írói társaságba álltak össze, mely nevét viselje, őt pótolja, törekvéseit folytassa. Ez a mi társaságunk, az immár százéves K.sfaludy-Társaság.

Íme, tisztelt Közönség, két szinte ellentétes írói pálya: egyik magába vonult, szónoki műveit is többnyire csak leírja, könyvekből, töprengésből, szíve szenvedéseiből tanul, példája Goethe szép mondásának fele, melyet maga így fordít le: ‚Csendes magányban fejlik a talentom'; — a másik hányattatások közepett szerzi emberismeretét, kényszerűségből munkálkodik, újat meg újat próbál, pathos helyett nevettetéssel szolgálja a hazafiságot, mikor rettent az elavult ósditól s előkészíti az új korszakot.

Az életnek és az irodalomnak mind a két típusra szüksége van, együtt tesznek irodalmat, együtt haladást, mint egy a földnek napos és éjszakába forduló fele. Egyforma alázattal és hálával tehetjük koszorúnkat mindkét emlékre, azzal a megnyugtató tudattal, hogy a jól

végzett munka minden téren és minden módon a nemzet javára szolgál s századok és ezredév multán sem veszti el erejét, hatását.

A mi korunk, fájdalom, nem a nagyság kora, csak a nagy évfordulóké, de az idők méhe, reméljük, nem merült ki.

Hódolattal e nagy szellemek előtt s bizalommal édes hazánk kifogyhatatlan szellemi termékenységében is, megnyitom a Kisfaludy-Társaság 91-ik ünnepélyes közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

RÉDEY TIVADARTÓL.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

Erre az esztendőre s pontosan a mai napra esik századik évfordulója annak, hogy a Kisfaludy-Társaság nyilvános közüléssel először lépett közönség elé. A meghívón Fáy András igazgató külön hangsúlyozta, hogy az ülésre «a literatúra minden barátai szívesen meg vannak híva». Azóta Társaságunk — hacsak az erőszak el nem némította — évről-évre ragaszkodott a nyilvánosság előtt megejtett lelkiismeretvizsgálatnak ez ünnepi órájához, mely egyúttal az emlékezeté is, Kisfaludy Károly születése napjának meg-megújuló fordulóin. A legelső megnyitóbeszédben ugyancsak Fáy azt a gyümölcsfácskát emlegette, melynek ajándékát évenként az teszi becsessé, hogy «a gyümölcs Kisfaludynk hamvánál termett». S végül hozzáfűzte: «melyik lelkes hazafinak jutna ily visszaemlékezésben eszébe, fukarul latolgatni a hazai emlékjelecske kalmári becsét? s hánytorgatni, hogy az csekély, s tán fáradságra alig érdemes?»

Most, hogy újra egy lezárult társasági évről — immár a százkettedikről — kívánok számotadni, méltán azt érezhetem, hogy ennek nyomát is csak szerény emlékjelecske őrzi, — de talán azt is, hogy kevésbbé nehéz napokban különbet is állítottunk volna, mert szép és jó ügyről sohasem gondoltuk, hogy nem a mi ügyünk s hogy «fáradságra alig érdemes».

Ami tőlünk telt, becsülettel megtettük, de nagyobb anyagi áldozatra, melynek közműveltségi életünk jelentősebb hasznát láthatná, még mindig nem futotta erőinkből. Ezek forrását inségre jutott társadalmunk csak szűkösen táplálhatta. Segítségünkre volt — mint évek óta mindig — a Tudományos Akadémia 1000, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 500, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 200

s a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100 pengős támogatással; éber és lelkes áldozókedvükért fogadják e helyről is őszinte hálánkat. Néhai ruszti Rust József alapítványa fejében testvéröccse, Rust Oszkár úr juttatott kezünkhöz 1000 pengőt; kegyeletes emlékezéssel fogadjuk Társaságunk elköltözött hű barátjára. A régi alapítói tagdíjak tétele számadásunkban az összeomlás óta szinte tökéletesen megsemmisült, annál örvendetesebb, hogy az elmult évben ezt a rovatot is újra kezdhettük: 200—200 pengő befizetésével a Nyíregyházi Kaszinó s az ugyancsak ottani ágostai evangélikus Kossuth Lajos reálgimnázium lépett be alapítótagjaink sorába. Bessenyei György földjéről történt a kezdeményezés, adja Isten, hogy a nemes példaadás követőkre leljen máshol is, valahol csak irodalmi multunk emléke és tisztelete eleven.

Újabb könyvkiadványokkal még ez évben sem léphettünk nyilvánosság elé. Biztat a reménység, hogy szervezetünknek e nagy ideje megbénult tagjában is újra megindulhat a vérkeringés, kiadónkkal kedvezően folynak a megbeszélések s talán a Társaság ingatlanának célszerű kezelése is lendíthet majd igyekezetünkön.

Addig is felolvasóüléseink útján tartottuk fenn az érintkezést a magyar szellemiséggel, előadásaink hű látogatóival. Nyolc ízben jelentünk meg előttük, Társaságunknak tizenkilenc tagja váltotta fel egymást a felolvasóasztal mellett, huszonhárom előadás során; egy alkalommal vendéget is szóhoz juttattunk.

Hosszú idő multán — megalakulásának éppen harmincadik évében — Társaságunk Shakespeare-bizottsága is megint rátért a multban annyira kedvelt és látogatott matinéinak megtartására. Kétszer is jelentkezett, tartalmas és változatos műsorral, szorongásig telt teremben. A szép siker a bizottság bölcs irányítójának, Radó Antalnak, nemkülönben buzgó titkárának, Mohácsi Jenőnek érdeme.

Két alkalommal a kegyelet szép szolgálatában gyűltünk egybe: mult évi közülésünk után a díszebéden a Gyulai-serleggel Horánszky Lajos idézte fel nagy elnökünk, Berzeviczy Albert emlékét, az októberi Arany János-emlékvacsorán pedig a Franklin-Társulattól ajándékozott serleget Ravasz László emelte meg legörökebb büszkeségünk tiszteletére.

Vidéken is kétszer jártunk, szíves hívásra, méltó alkalmakkor. Soproni vándorgyűlésünk a Frankenburg Irodalmi Kör hatvanéves jubileumához kapcsolódott, a magunk előadóestje után másnap az ő ünnepükön is ott voltunk. Ide az egész elnökség lerándult, azonkívül Sik Sándor és Szinnyei Ferenc. A nagykőrösi Arany János-Társaság kérésére a Bárd Miklós szobrának létesítésére irányuló mozgalom zászlóbontásán jelent meg másodelnökünk s a két titkár; e szép terv sikerét mi is szívünkön viseljük.

Az élő és éltető kegyeletnek egyéb ünnepi alkalmaitól sem maradtunk távol. A balassagyarmati Madách-szobor felavatásán Áprily Lajos helyezte el hódolatunk nyilvánításával Társaságunk koszorúját. Kiss József halálának tizenötödik évfordulójáról az elnöki székből történt megemlékezés. Surányi Miklós elhunyt társunknak a Központi Kávéház helyiségében állítottak emléktáblát, ezt titkárunk ünnepi beszéde avatta fel. S a Vajda János-Társaságtól az Opera-Kávéház falában elhelyezett Ady Endre-emlék leleplezésén is gondoskodtunk képviseletről, a két titkár útján.

De a lefolyt év legjelentősebb kegyeleti ténye kétségtelenül a Nemzeti Színház évszázadi ünnepe volt. Ha valahol, a mi körünkben csakugyan nagy ennek a dicsőséges száz évnek becsülete. Kisfaludy Károly nélkül a Nemzeti Színház eszméje meg sem érhetett volna, s akik az ő nevére Társaságunkat létrehozták, ugyanazok voltak, akik a színház bölcsőjét is ringatták. Ez a szinte ikertestvéri viszony a két intézmény közt váltig fennállt, Társaságunk adta a Nemzeti Színház műsorának legméltóbb díszeit: a teljes Shakespearet, a teljes Molière-t, az ókori klasszikusoknak, a spanyol és német remekíróknak legjavát. Shakespeare-bizottságunk a színházzal karöltve gondozta a nagy drámaköltő kultuszát, mindenkor kiegészítve magát a Nemzeti együttesének néhány olyan jelesével, aki a nagy tragikus szolgálatában nőtt annak díszévé. A színház igazgatói közül nem kevesebben, mint kilencen voltak egyszersmind Társaságunknak is lelkes és munkás tagjai. Egy Szigligeti, egy Paulay legnagyobb vállalkozásainak kockázatát mintegy e nagymultú irodalmi fórum erkölcsi szentesítésével vette magára. Mindennek mély átérzésével vettünk részt a Nemzeti Színháznak e díszes falak közt megtartott ünnepén, szónokunk mindezeknek hangot is adott. A mi kegyeletünket és reménységünket a két intézmény szerencsés összhangban eltelt évszázados multjának nagy emlékei táplálják.

Az elmult esztendőben volt huszonöt éve annak, hogy Társaságunk Greguss-jutalma életbelépett. Legelsőízben, 1912-ben, a műkritika terén vették számba a legkülönb értékeket. Most, a huszonötödik alkalommal megint erre az ágazatra került sor, immár ötödször. A jutalmi bizottság javaslatára Társaságunk ezúttal a kritikai érmet Petrovics Eleknek ítélte oda, egyhangú lelkesedéssel, kiemelve az utolsó évkörben megjelent *Élet és művészet* című képzőművészeti tanulmánykötetének előkelő műbírálati szellemét, de ugyanoly nyomatékkal utalva egész írói és múzeumvezetői pályájának áldásos oktatóhatására is, amit nemes ízlésével és megértő ítélkezésével értelmiségünk színvonalának emelésére gyakorolt. A magyarságnak abba a koszorújába, melyre evvel a nagy-

értékű szolgálatával érdemessé lett, örömmel fűztük bele a magunk szerény babérlevelét.

A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének nagylelkűségéből másodszor is kitűzhettük a néhai elnökünk, Berzeviczy Albert nevét viselő kritikai jutalmat. Ennek bíráló bizottsága már tavaly, a folyóiratok bírálati tevékenységének számbavétele után, ez évre a napisajtó kritikáinak és kritikusainak mérlegelését tűzte ki maga elé. E mérlegen most legnagyobb súllyal az az odaadó és tárgyilagos szolgálat esett latba, amelyet a magyar szépirodalom termésének kritikai ismertetése körül a nagymultú Pester Lloyd végzett s mindenekfelett annak a régi, tekintélyes bírálójának érdeme, kinek egyéniségét e lap egész kritikai szelleme tükrözi: a Sebestyén Károlyé. Társaságunk egyhangú határozata a jutalomdíjat neki ítélte oda, mint a jelentés hangoztatta: «örömmel és büszkeséggel».

Másik, már tavaly is kiadott pályadíj-tételünket, a gyermekirodalmi művekre kitűzött Szilasi Nelli-jutalmat újra meghirdettük, Szilasi Béla vezérigazgató úr szíves készségű hozzájárulása útján ismét 500 pengővel. Ez a pályázatunk nagy érdeklődést keltett és eredményesen zárult: bírálói 33 pályamunkából különösebben háromra hívták fel a figyelmet, ezek közül javaslatukra a Társaság a *Gyermekversek* című s «Aurora» jeligéjűnek juttatta a pályadíjat, kettőt pedig, a *Rozika és a bocika* címmel s «Varietas delectat» jeligével, továbbá a *Mesekirály tarisznyája* címmel és «Gyermekmosoly» jeligével ellátottakat dícséretben részesítette. A díjnyertes mű szerzőjének nevét rejtő borítékot mai közülésünkben bontjuk fel, a dícséretben részesítettekét csak szerzőik kívánságára tesszük közzé.[1]

Jelentésemnek legfájdalmasabb pontjához érkeztem, mely évi beszámolóinkból oly ritkán hiányzik: veszteségeinkről kell szólanom. Ebben az évben kedves társaink és barátaink egész sorától szakadtunk el örökre. Elsőnek Némethy Gézát kísértük nyugvóhelyére, a klasszikus latinság aranykorának nagy értőjét és megelevenítőjét, ki az ókor szépségeszményének igézetében szolgálta a múzsát maga is. Írótollát is megbénító súlyos betegsége régóta kitépte őt körünkből, de emlékét kegyeletünkből a muló idő sem fogja kitépni. Pár hóval utóbb egy ifjú lelkű aggastyánt terített le az enyészet, Társaságunk legendás névtelenjét és láthatatlanját, Bárd Miklóst. Még meleg szeretettel köszöntöttük nyolcvanadik születése napján. Búcsúüdvözlet lett belőle: a gyérülő magyar jegenyesornak ez a remek példánya is elhanyatlott. Kései

[1] A boríték felbontatván, szerzőként Móra László neve tűnt ki.

lombsuttogása túl fogja élni: mai ünnepélyes közülésünkben is alkalmunk lesz rá fölneszelni. Őszi munkaévadunk megkezdése előtt a fáradhatatlan lendületű, romantikus hevülésű Pekár Gyulának atléta alakját veszítettük el szemünk elől, pedig tavasz végén még felolvasóasztalunk mellett láthattuk. Majd négy évtizedes tagsági kötelék fűzte Társaságunkhoz, öregjeink közé is csak ez sorolta, munkakedvének lankadása soha. Csak negyedannyi időt tölthetett körünkben az év negyedik halottja, Komáromi János, elment, szinte ifjúságának határmesgyéjéről, melyet írói munkájában nyilván még sokáig nem lépett volna át, annyira a fiatalkor benyomásaiból, mulhatatlan diákemlékeiből táplálkozott. Korai elomlása baráti érzésünknek is sajgó sebe.

Rendes tagjaink sorának e sűrű megcsorbulása mellett Shakespeare-bizottságunk is elvesztette egyik díszét és erősségét: Ódry Árpád szállt sírjába; vele századunk színjátszásának egyik legnagyobb alakja. Színészeti Greguss-jutalmunk koszorúját nagy együttérzéssel és hűséggel viszonozta, beteg szívével is kiállt ügyünkért, feltámasztott Shakespeare-matinéink egyikén. Nem sokkal később ravatalánál könnyeztünk.

De az elköltözések ily szapora megpróbáltatásai nyomán is újra az élet felé kellett tekintenünk, ahogy Társaságunk életösztöne is parancsolja. A kidőltek helyébe új társakat kerestünk, s hisszük, hogy jól választottunk. Sorainkba hívtuk gróf Bethlen Istvánt, a klasszikus szónoklat s az államügyekért küzdő írótoll jelesét. Most húszesztendeje a titkári jelentés szintén államférfiúi nagyság előtt tisztelgett, a Tisza Istváné előtt. Ily szó fogadta: «Nemcsak díszt és munkát várunk tőlehanem az ő erős lelkének bátorító, buzdító hatását is várjuk ... Oltsa belénk, a magyar irodalom munkásaiba is az ő erős hitét, belénk, kik, nek lelkében remény és kétség váltja egymást.» Bethlen István felé most fényes pályájának cincinnatusi szakában fordul írói közösségünk nyíltszívű kézszorítása, kérjük, viszonozza azt törekvéseinket felvállaló lélekkel.

Kállay Miklósnak költői helyet juttatott bizalmunk, mit főleg az utóbbi évekbeli színpadi erőfeszítései szilárdítottak meg, törhetetlen eszményhitűségének megújuló bizonyságai az irodalom e legmegalázottabb területén. Éber és sokirányban fogékony szellemében a mi munkánknak is derekas támaszát reméljük. — Márai Sándort fiatalon, de írói művének máris nagy gazdagságával fogadta be Társaságunk, olyan gazdagsággal, mely nem a kényes és rátartós színvonal feláldozásával épült meg. Örömmel fogjuk figyelni falainak további emelkedését, most már a társunkul választásában is megnyilvánult baráti tekintetünk láttára. — Szekfü Gyulát, a hivatásukat művészi fokon betöltő történet-

írók tagtárssá választásának régi gyakorlata alapján iktattuk sorainkba, melyeknek az ő neve nagy díszt ad. Mindnyájunk mestere, Gyulai Pál, a szellemi tudományok sorában a történetírásról elmélkedve, éppen nem titkolta, hogy attól nemcsak tudósok könyveit, hanem egyszersmind írók műveit is várja. Szekfü az alakítás magasabb rendjének, minden műalkotás e központi termőelvének egyik legsugallatosabb képviselője; tiszteletünk, mely benne az író felé fordul, tudósi géniuszának is hű értékjelzője.

Előzetes közülésünkben levelezőtagjaink sorát is kiegészítettük Watson Kirkconnell amerikai írónak, a *Buda halála* érdemes fordítójának megválasztásával.

Meleg baráti lélekkel köszöntjük mindnyájukat, abban a reményben, hogy tehetségükben és buzgóságukban újabb erőforrásra lelve, Társaságunk e csüggesztő napokban is bizakvóan vághat neki munkavégzése százharmadik esztendejének.

Kérem jelentésemnek tudomásulvételét.

KÖLTEMÉNYEK.

SÍK SÁNDORTÓL.

Szent király szólongatása.

Eljöttünk, eljöttünk
Szent István szolgái,
Kézen hozván szívünket.
Udvarlunk országúl
Szent István szolgái,
Istápunknak, szentünknek.

Dicsőséged miközöttünk
Kilenc százados,
Mégis néped körülötted
Sírván darvadoz.
Lerongyollott örökséged,
Héja, holló beletépett,
Sajog, hervadoz.
Régi javunk idézgetjük,
Régi urunk keltegetjük,
Jőjj el, vígasztalj!
Emberíts meg élő karddal,
Élőbb malaszttal.

«Népemnek sírását
Hallom én, hívását,
Fejérvári rög alúl.
Idő kemény kezét,
Napjai nehezét
Síromban is, régi pásztor,
Érzem ostorúl.
Fiaim, halljátok
Virrasztó királytok,
Régi szava szívetekben
Légyen örök-új.

Gázoltatok sokszor sajgó sírom hantján,
Idegen istennek térdeteket hajtván,
Napnyugatnak, keletnek.
Hitefogyott népem, ellenemre járván
Hányszor fölemelted a ledöntött bálványt,
Mint a pogány, eretnek.
Bűnbánatos mellet háromszor verjenek
Mind, akik magyarok, mind, akik engemet
Hívnak, szeretnek.

Nem szólok én szókkal,
Széllé szállandókkal,
Magyarjaim, tinéktek.
Kardemelő karom,
Keresztelő karom
Temetetlen hagyom rátok:
Megtiszteljétek!
Őrizzétek épen,
Testamentomképen.
Törvénytevő akaratom
Abból értsétek».

Édesapánk, elfeledtünk magagyilkos ésszel:
Meg is verjük a mellünket pironkodva hétszer.
Mind a hazát mossa végig vezekelő bánat.
Úgy kiáltunk, újhodottan teutánad.

Édesapánk, országunkat tenyeredre tesszük,
Országosan Isten előtt esküszük az esküt:
Aki nekünk törvényt tettél ezer esztendőre:
Megfogadjuk, meg is álljuk ezer esztendőre.

Pocsolya.

Csendes eső csordogál,
Köves úton folydogál.
Szomjas utat az angyalok
Locsolják.
Ahol eddig keréknyom volt,
Csupa pici pocsolyák.

Morogják a szekerek:
Süppedt kerék nyekereg.
De sikongva járnak rá a
Gyerekek,
Pocsolgatnak, locsolgatnak
Maszatoska tenyerek.

Dörmögnek a bácsikák :
Csupa mocsok a világ!
Verebecskék teleisszák
Magukat,
Becsípetten billegetik
Kettéálló farkukat.

Hűvös tócsavíz felett
Bólogató este lett.
Tócsavízben ezer csillag
Hunyorog.
Keréknyomból ezer szemmel
Nevetnek az angyalok.

A remete rigó.

A hajdani toronynak homlokáról
Remete rigó, végig a mezőkön,
Míg él a nap, dalod szállongva zenged,
S a tiszta ének elbolyong a völgyön.
Körül a kikeletnek
Csilláma rezg az ujjongó mezőkön,
S láttára szívem szelíden fölenged.
Hallom : nyájak bégetnek, bőg a csorda,
A többi víg madár a szabad égen
Versengve játszik százfelé kerengve,
Zsenge tavaszuk ünnepének élvén.
Te nézed őket messziről merengve :
Neked nem kell a játék,
Hátat fordítasz társnak és derűnek,
Dalolsz, és tova tűnnek
Melletted évnek s életnek virága.
Ó jaj, de összevágnak
Szokásaink! A mosoly és enyelgés,
A zsenge évszak édes házanépe
S te, szerelem, testvére ifjúságnak,
(Keserű sóhaj elnyűtt napjainkban)
Nem kelletek, nem is tudom miért, sőt
Tőletek menekülök :
Remeteként megűlök,
Hazámban idegenként.
Így élem le tavaszát életemnek.
E nap, mely most az éjtszakának enged,
Falunkban ünnep régi megszokásból.
A tiszta estben hallom a harangot
S acélcsöveknek távol dörrenését,
Mely házról-házra mennydörgőn barangol.
Ünneplő köntösében

A helynek ifjúsága
Siet ki, s az utcákon szerte széled,
Örül egymásnak s vígadoz szívében.
Csak én járok magamban
A távoli mezőnek e zugában.
Minden gyönyörűséget
Másszorra toltam. Szemeim elbolyongnak
A csilla levegőben
Távol hegyekre és a Napot nézik,
Szelíd nappala fogytán
Mint hull le, s mintha mondaná tünőben:
A boldog fiatalság elenyészik.

Te magányos madárka, hogyha eljő
Életednek csillagok írta estje,
Nem fog bántani bánat
A multakért, hisz természet gyümölcse
Kis szíved minden vágya.
De én, ha majd az aggkor
Elátkozott küszöbjét
Ki nem kerülhetem már,
Ha szívhez szólni néma lesz szemem már,
Üres a világ, s mit a holnap ígér,
A máinál sötétebb szenvedések:
Vajjon hogy nézem akkor
Ez éveket, szegény magam s magányom!
Haj, eljő majd a bánom,
S vígasztalan bár, egyre visszanézek.

Leopardi után, olaszból.

VARGHA GYULA EMLÉKEZETE.

KÉKY LAJOSTÓL.

Társaságunk Kisfaludy Károly baráti köréből, rokonlelkű és egyazon célra munkálkodó írók kis csoportjából alakult s története egész folyamán tisztes hagyományként ápolta a baráti szellemet, mint lelkes és eszményi munkásságának egyik nemes ösztönzőjét. Elért eredményeiben s közművelődésünknek tett hasznos szolgálataiban kétségtelenül nagy része volt ennek az együttérző és egyetértő baráti léleknek. Ez a

hagyományos szellem fokozott mértékben hatotta át Vargha Gyula lelkét, kinél nagyobb szeretettel és odaadással aligha csüggött valaki ezen a Társaságon, melyhez őt írói törekvésein kívül is sok kedves szál fűzte. A mélységes ragaszkodáson kívül tisztán látta a Társaság nagy nemzeti hivatását is. Egyik titkári jelentésében azt a vádat, mely a Társaságot a megcsontosodott maradiság szószólójának hirdette, nemcsak igaztalannak, hanem képtelennek is mondotta s ezt így indokolta: «A Kisfaludy-Társaság szintén alá van vetve a megújulás örök törvényének, s az új tagok magukkal hozzák egyéniségüket, koruk ízlését, felfogását. Hogy erre a Társaság hagyományaiban rejlő erő mérséklőleg hat, az nem vádat, inkább dícséretet érdemel... Nem fontos irodalmi és nemzeti hivatást tölt-e be a Kisfaludy-Társaság, midőn a változó ízlésekkel szemben a múló divatoknak alá nem vetett örökszép kultuszát s az idegen áramlatokkal szemben a nép-nemzeti eszmét ápolja?»

Az az odaadás, mellyel résztvett Társaságunk munkásságában s hosszú időn át vezetésében, már szinte nem is a barátság érzéséből fakadt, hanem édes-testvér volt azzal a gonddal és szeretettel, amellyel családja iránt viseltetett. Ez az érzés tette képessé arra, hogy nagy hivatali és közéleti elfoglaltsága mellett is fáradhatatlan buzgósággal és lankadatlan lelkesedéssel vette ki részét a Társaság munkájának minden ágából.

Sem lelkességének, sem hűségének tudata nem mehet veszendőbe e Társaság körében s még frissen és mélyen érzett kegyelet újítja fel most is nemes és szép emlékét, idézi szellemalakját e falak között, melyek annyiszor visszhangozták lelkes és érces hangját. Mindnyájunk lelkében, akik láttuk és ismertük őt, a szeretettel teljes emlékezés mintha testi mivoltában is életre keltené idestova immár tízéves sírjából, hogy belenézhessünk még egyszer a nyilt és igaz lélek fényét és tüzét árasztó szemébe s friss koszorúval illethessük szép ezüstös fejét.

Vargha Gyula költészetében egyik utolsó színdús virágát látjuk nemzeti költészetünk fénykorának. Joggal mondta költészetéről Beöthy Zsolt, hogy azoknak szól, akiknek költői ízlése magyarságukkal forrt egybe s költészetünk legnagyobbjainak fényénél erősödött és nemesedett. Mire teljes pompájában kinyílt ez a virág, körülötte megváltozott s tőle elidegenedett a világ. Mintha maga is érezte volna ezt, mikor csöndes rezignációval így énekelt:

Elismerés nekem is jutna bőven,
Csakhogy az én megértő hallgatóim
Ott hallgatnak a temetőben.

Így, bár sok elismerésben volt része, a nagyközönségtől sohasem részesült a költészetének nagy értékeit megillető megbecsülésben. Fájdalmasan érezte ezt maga a költő is, mert nem tapsokat keresett, hanem hatni akart, arról szeretett volna bizonyosságot nyerni, hogy a nemzet együttérez vele. Különösen az fájt neki, hogy nem ismerte eléggé a közönségnek még az a része sem, amely egyébként magyar hagyományokban nevelkedett. E miatt tört ki lelkéből a panasz :

Oh, hány haladt tovább,
Nálam silányabb, tapsa közt korának!
Én mézes mámorát
Nem ismerém a dicsőség borának. *(Hiú jöllebbezés.)*

Ebben a fájdalmas tényben nemcsak a közönség hibás ; része van benne a költő életkörülményeinek s költői pályája sajátságos alakulásának is.

Csodálatos költői pálya az övé. Emlékeztet valami szép zeneműre, melyben előbb hegedűk halk szava andalít el bennünket, aztán viharos crescendóval kiteljesedik a zenekar s minden hangszer benne zeng a fenséges muzsikában. Emlékeztet az áldásban bő esztendő ajándékainak rohamos gyarapodására : előbb a tavasznak egy-egy bájos hírnöke jelenti az öröm és szépség ígéretét az emberek számára, majd a melegebb napok virágok özönével, színek pompájával árasztják el a földet, s betetőzi az áldások sorát az ősznek színdús, zamatos gyümölcstermése.

Költeményeinek kétharmada életének utolsó másfél évtizedére esik, az ezt megelőző 45 esztendőre pedig csak egyharmada. Országos hatás keltésére s iskola indítására csak fiatal korukban képesek a költők ; Vargha Gyula elesett ettől s éppen a miatt, ami költői pályájában a legcsodálatosabb : kései kivirágzása következtében.

Első verskötete, *Dalok* címmel, még 1881-ben jelent meg. Nagyobb feltűnést nem kelthetett, mert csaknem teljes egészében szerelmi dalokat tartalmazott. Csoda lett volna, ha különösebb érdeklődésre találtak volna a szerelmes versek özönében ezek a közvetlen, tiszta hangú rövid dalok, melyek úgy pattannak, mint valami elmés, játszi bók, vagy úgy szállanak el, mint egy epedő sóhajtás. E kis kötetke megjelenése után csak 34 esztendő mulva bocsátotta közre a Kisfaludy-Társaság sürgetésére *Költeményei*nek gyűjteményét. Hosszú hallgatását a pünkösti rózsával példázta, melynek korán kinyílnak bimbói, de hamar el is hullatja ékességét s virágtalanul áll egész nyáron át. Kötete tárgyainak meglepő gazdagodását, hangkörének kiteljesülését, általában költői egyéniségének csodálatos elmélyülését mutatja, — de a költő már túlhaladt hatvanadik életévén.

Korának előhaladtával költői termése egyre dúsabbá válik, majd egészen káprázatos gazdagsággal tűnik olvasói elé *Ködben* című verskötetében, mely 1922-ben jelent meg, irodalmi köreink álmélkodó elragadtatásától fogadva s az Akadémia nagy jutalmával koszorúzva. A kötet hét esztendő (1915—1921) termését gyűjtötte össze. Anyaga mennyiségre csaknem annyi, mint a költő egész addigi pályájának összes termése, értékben pedig diadalmas íveléssel viszi még magasabbra a költőnek addigi egyenletes, erőteljes emelkedését. Míg más költő tárgykörét életkorának haladása szűkebbre szorítja s csak egy-egy irányban mélyíti el, az ő lantja idő múltával gazdagabb húrozatú s mélyebb zengésű lett.

A kötet annak a rettenetes hét esztendőnek egy örökös izgalomtól zaklatott lélekben tükröződő, rendkívül gazdag s mélyen költői emléke. Olvasása ne mcsak arra nézve megrázó, aki élményi hátterét nagyjában átélte, hanem késő nemzedékek is tisztán kiérezhetik majd belőle azokat a tomboló viharokat, melyek ilyen szakadatlan nyugtalanságban tartották egy érzékeny költői lélek mágnestűjét. A közélet idegtépő eseményei és vészes fordulatai a magánélet apró-cseprő eseményeinek is gigászi hátteret adnak s a honfi keserűsége mellett hangot nyernek az egyéni élet nyűgei-bajai, a gazdálkodó ember meghitt közelsége a természethez, aggodalmai és reményei, az öreg ember számvetése az élet véghatárán, zsörtölődése, oktatása, emlékezése és humora. Ehhez a minden érintésre visszhangot adó izgékonysághoz csak a Petőfié hasonlítható költészetünkben.

A költő termékenysége kora haladtával sem hanyatlott. A következő, 1923. évben két versfüzetet is bocsátott közre. Egyik *(Vitézi énekek Thúry Györgyről)* egy lendületben s a képek színességében kiváló románcfüzér, egy vitézi életpálya képe a magyar történelem legmozgalmasabb századából, a török-magyar viadalok, harcok, végvári élet képeivel. A másik, egyetlen évben, 1922-ben írt kisebb verseinek gyüjteménye: a nagy útra, *A végtelen felé* készülődő lélek szemlélődése ég és föld jelenségein, merengése emlékein, borújának feloldódása az élet egy-egy humoros képén.

Halála előtt két évvel, 1927-ben ismét öt évének (1922—1926) gazdag termését bocsátotta közre egy testes kötetben, *Hamvadó tüzek* címmel. Tárgyköre ebben még határozottabban kiemelkedő módon a férfikorának eszményeit megőrző öregedő ember érzésvilága, sajátosan magyar, méla humortól aranyozva be.

Költői pályájának ez a szeszélyes hullámzású aránytalansága bizonyos mértékig magyarázatát találja életkörülményeiben.

A «hegy-völgyes Cserhát» egy kis falujában, a pestmegyei Káván

született 1853. november 4-én, dunántúli eredetű köznemesi családból. A család nemességszerző őse, Kapitány Vargha András, Borsod megyében katonáskodott ugyan, mint végvári vitéz, de leszármazottjai a veszprémmegyei Görzsönyben szereztek terjedelmes nemesi birtokot s ezt a falut tekintik a család előnevet adó ősi fészkének, honnan aztán ivadékaik szétrajzottak a szomszédos vármegyékbe.

A költő atyja, János (1804—1886), debreceni és pesti tanulóéve után mint hites ügyvéd került Kávára az előkelő Puky-családhoz nevelőnek. Csakhamar a család bizalmasa lesz, ügyeiket intézi s rövidre tervezett ott tartózkodása tizenöt évre nyúlik. Házasságra is csak 44 évében, 1848-ban lép egy szatmármegyei származású család derék leányával, zsarolyáni Márton Sárával (1813—1899). Alig pár hónapi házasélet után beáll nemzetőrnek s mint káplár veszi ki részét a hadi életből. Házasságukból három gyermek született: a kétéves korában elhalt Gyula Tamás, aztán Ida (1851—1933), ki később Straub Józsefné lett s négy évvel élte túl öccsét, és végül Gyula.

Atyja még házasságra lépésével egyidőben felhagyott az ügyvédi gyakorlattal s gazdálkodásba fogott. Ez az életmódja kitörölhetetlen impressziókkal tölti majd meg fiának a lelkét, aki igyekezett apjának segítségére lenni, együtt járták a birtokot s mezei sétáikon az istenfélelem s a józan életbölcsesség igéit hallotta atyjától s megtelt lelke a természetnek és életnek mindazzal a képével, színnek és fénynek, hangnak és illatnak azzal az andalító gazdagságával, ami gyönyört és boldogságot szerez a falusi gyermeknek. Elbűvölő frisseséggel és elevenséggel kelnek majd életre ezek a benyomások Vargha Gyula öregkori költészetében.

De nemcsak a természetnek, hanem az életnek is olyan képei közt serdült, amelyeket feledhetetlen élményei gyanánt őrzött egész életén át. Sűrűn voltak összejövetelek a szíves vendéglátó szülei háznál, hol sok kiváló vendég fordult meg, köztük Fáy András is. A leigázott haza sorsáról folyt többnyire a szó. Megtelt honfiúi keserűséggel a gyermek Vargha Gyula lelke is, ki később így emlékezik meg ezekről az összejövetelekről:

Kitört a szivekből a honfi panasz,
A rab haza sorsán a bú meg a dac.
Feszült a karom, szívem úgy dobogott
S gyermek-szemeimben vad láng lobogott.

Szellemi irányítására is nagy gondot fordított atyja, aki literátus ember volt s jól ismerte a klasszikusokat és a régi magyar irodalmat is. De különösen erkölcsi nevelésére volt eltörölhetetlen hatással a puritán és istenfélő szülei ház. Vargha Gyula sokszor emlegette a családjában

örökletes buzgó vallásosságot s azt, hogy egyik szépanyja agg korában nagy, öreg bibliájára borulva szenderült örök álomra.

Iskolába sem adta atyja, hanem ő maga tanította s csak a középiskola harmadik osztályától kezdve íratta be a pesti ref. gimnáziumba. A legelső tanulók közé tartozott mindvégig s az érettségit is kitűnő eredménnyel tette le 1871 tavaszán. Jeles tanárai közül különösen a szerencsétlen sorsú Dömötör Jánost szerette, ki önképző-körüknek is tanár-elnöke volt. Még öreg korában is mélységes szánalommal emlékszik meg *Stáhly-utcában* című költeményében jobb sorsra érdemes tanárának megrendítő végéről.

Az érettségi után a pesti egyetem jogi karára íratkozott be azzal az elhatározással, hogy atyja példáját követve ügyvédi oklevelet szerez. De mivel hazulról szűken telt a segítség, barátjának, Jekelfalussy Józsefnek a támogatásával már elsőéves jogász korában beállt díjnoknak a Statisztikai Hivatalba, hol gyors előmenetelben volt része s 48 éves korában már az intézet élére került mint igazgató.

Hivatali elhelyezkedése életének és lelkének sajátságos, gyakran fájdalmasnak érzett megosztottságát, hajlamának és élethivatásának ellentétét idézte elő. Álmodozó, költői lélek volt s a leggyakorlatibb tudomány szolgálatában, rideg számoszlopok közt élte le életének nagyobb felét. A költészet nyugalmas szigetül kínálkozott volna számára. Hajlamai is ide vonták, sőt bizonyos családi indítások is. Apja verselgető ember volt, anyai részről meg éppen három rokon neve is hívogatta erre az útra: Márton József, a híres szótáríró, a bécsi egyetemen s a bécsi magyar testőrök körében nyelvünk és irodalmunk tanára, Márton István pápai tanár, Kant bölcseletének első magyar hirdetője és Márton Ferenc, aki Abonyi Lajos néven írt regényeivel s népies tárgyú elbeszéléseivel korának népszerű és kedvelt írója volt.

Maga Vargha Gyula is korán kezdett verselgetni, úgy látszik, atyjának buzdítására. Jellemző, hogy ebben a korában kedvelt költője Kölcsey volt; úgy látszik, már ekkor mélyen hatott rá ennek eszményisége és hazafiúi keserűsége. A nyilvánosság elé is korán lép *Székely Mózes* és *Pusztai ház* című verseivel, melyek a Kiss József által szerkesztett *Képes Világ*ban jelentek meg. A fiatal lélek két kiapadhatatlan ihletforrása, a szerelem és természetszeretet, őt is gyakran bírja dalra, úgy hogy egy kis kötetet is bocsát közre 1881-ben. A következő évben életének legboldogítóbb fordulatához jut el, feleségül nyeri szemerjai Szász Pólát, a kitűnő műfordító és költő, Szász Károly leányát, kinek nemes és gazdag érzésvilága, gyöngédsége és fennköltt hite a Gondviselésnek legáldásosabb adománya volt számára. Eszményien tiszta és összhangos házasságukat Isten szép családdal áldotta meg: két

leánnyal és három fiúval. Abban a ritka szerencsében is részesítette őket, hogy mind az öt gyermeküket felnevelhették s mindegyikben csak örömük telhetett.

Amint azonban hivatali teendői szaporodtak s egyre nagyobb felelősséggel járó állásokba került, költői ere mind halkabban csörgedezett, a maga szavaival szólva: «meg-megindult, majd meg félénken, bizonytalanul el-elveszett, mint a sivatagban bujdosó patak.» Mindig szomorúsággal gondolt vissza ezekre a terméketlen éveire. Még születésének hetvenedik évfordulója alkalmával is, mikor pedig őszi termésének egyik szép gyűjteménye már az olvasók kezén forgott, így panaszolta elnémulását: «Életem javarészét egészen más téren töltöttem, nem ott, ahová talán hivatásom utalt. Későn, nagyon későn próbáltam pótolni az elmulasztottakat. De ősz fejjel, a késő ősz legvégén ez hiábavaló igyekezet. Ez méltán szomorít.»

A gyöngéd álmokat álmodó költőt háttérbe szorította a statisztikus. Ebben nemcsak hivatali teendőinek van része, pedig ezek is nagyon megszaporodtak, különösen az 1900. évi népszámlálással s a magyar mezőgazdasági felvétel munkálataival kapcsolatban. Ez utóbbinak statisztikai összeírását ő vezette s eredményeit is ő tette közzé öt hatalmas kötetben. Legfőbb oka elnémulásának lelkiismeretessége volt. Pihenő óráit tudományos önképzésére fordította, hogy tudósképzettség tekintetében is méltó legyen a nagyfontosságú intézmény vezetésére. Nemcsak költő volt, hanem tudós is, — a statisztikai és közgazdasági tudomány hivatott művelője, aki a tudományos irodalom terén is szép eredményeket ért el számos könyvével és tanulmányával. Különösen úttörő munkát végzett *A magyar hitelügy és hitelintézetek* történetének megírásával, melynek érdemét az Akadémia is elismerte a Marczibányi-mellékdíj odaítélésével. Levelező tagjává is mint nemzetgazdasági írót és statisztikust választotta az Akadémia 1892. májusában, pedig akkor már mint költő két ízben is nyertese volt akadémiai pályázatnak.

Hivatala egyébként költészetére is kihatással volt, talán nagyobb mértékben is, mint ahogy maga a költő gondolta. Egy ízben «nemzeti erőink és gyöngeségeink nagy leltározó intézeté»-nek mondta hivatalát. Valóban ezeket olvasta ki az ő éles szeme a néma számsorokból, s amit kiolvasott, az egyre súlyosbodó aggodalommal töltötte el. Feltárultak előtte a számsorokban a nemzetünket fenyegető veszedelmek: a saját hazánkban ellenünk fegyverkező nemzetiségek erősbödése s ellenünk gyűlölködő értelmiségüknek rohamos gyarapodása, a színtiszta magyar területeken a születések számának csökkenése, a kivándorlók számának növekedése s birtokviszonyaink szerencsétlen alakulása. Lelke már azelőtt is hajlamos volt a sötéten látásra, ha a nemzet sorsáról volt

LEGIFJ. SZÁCZ KÁROLY KÖNYVTÁRA

szó s már a mult század kilencvenes éveiben kifejezést adott féltő aggodalmának. «Sötét, ködülte tó»-nak mondja lelkét, «enyésző nép»-et s «pusztuló hazát és faj»-t emleget, százados bűnökért várható bűnhődést s már reménytelen, csupán kötelességből való küzdelmet a hazáért.

Még súlyosabb teherként nehezedett lelkére ez a zaklató érzés, mikor a számok a maga rideg valóságában tárták föl előtte a helyzetet. «A nemzeti célok elhomályosodnak s káprázatok ejtik hatalmukba a nemzetet» — írja 1902-ben egyik tanulmányában. «A figyelő látja, hogy mint valami lázálom borzongása, bizonyos izgatottság fut át a magyar társadalmon. A kedélyek nyugtalanul háborognak, de nem tudják, miért . . . Egymást rontjuk, a helyett, hogy saját hibáinkat irtogatni, egymást pedig támogatni igyekeznénk.» Ugyanebben az évben írja: «Nehéz időket élünk s hogy nemzetünk diadalmasan kiálljon minden megpróbáltatást, egész erkölcsi erejére van szükség. Ha önmagunkban megoszlunk, ha felekezeti és társadalmi ellentétek ellenséges táborokba állítják a haza fiait, sorsunk meg van pecsételve s csak idő kérdése, hogy mikor törültetünk ki a nemzetek sorából.» 1905-ben ezt írja a lelkes Toldy Ferencet magasztaló ünnepi ódájában:

Úgy tetszett, az ég megáldja munkánk.
De vége, vége. Elcsuklik dalom,
Borús szemmel látom napunk lehunytát.
Mint őszi köd, lelkemre ül a kétség,
Nézek, de csak sötétség van, sötétség.

Miben látta volna a gyógyulásnak és hitnek forrását? Meggyőződése szerint ezt Széchenyi prófétai lelkének szava fakaszthatta volna. Őt nevezte egyedüli iránymutató sarkcsillagunknak olyan sok magyar csillag közül s az ő életelveiből formálta ki nemzeti ideálját. Önismeretet követelt elsősorban a legnagyobb magyar; Vargha Gyula érzése szerint is ennek a hiánya s a pártviszály döntötte bajba annyiszor a nemzetet:

Óh mennyi gyász, óh mennyi romlás!
S mi hozta ránk? A meghasonlás!
A pártviszály, önzés, gyülölség...
— — — Régi átkunk fogva tart:
Magyar nem érti a magyart...
Hát oly gyönyör egymást gyülölnünk?
Hát oly nehéz egy célra törnünk
S jobban szeretni a hazát,
Mint enszívünk dölyfét, dacát?!

Hiában énekelt, intő jóslatai nem keltettek visszhangot. Elhallgatott hát s ezt azzal magyarázta, hogy nem lelkesíti a kor; ha énekelne is, süket fülekre találna.

De azért nem hallgatott el teljesen. Ezt annál kevésbbé tehette, mert 1883. január 31-én a Kisfaludy-Társaság Beöthy Zsolt ajánlatára rendes tagjai sorába választotta. Már első verskötetének megjelenése után a műfordítás felé fordul s különösen Schiller fordításával foglalkozgat szívesen. A Kisfaludy-Társaság is, úgy látszik, elsősorban műfordítói tevékenységet várt tőle. Székét is *Műfordítások Schiller költeményeiből* című dolgozatával foglalta el. Olyan kitűnő hívatottságnak adta bizonyságát, hogy a Társaság kívánatosnak tartotta Schiller összes költeményeinek lefordítását. Ezt a munkát két társával, Szász Károlylyal és Váró Ferenc nagyenyedi gimn. igazgatóval végezte el s a kötet bírálói csodálattal emelték ki műfordítói készségét. Valóban egyike legjelesebb műfordítóinknak s ez a tevékenysége sem részesült kellő méltánylásban. Széleskörű irodalmi műveltsége képessé tette arra, hogy sok költőtől és sokfélét fordítson. Fordításai közt Goethétől Verlaine-ig képviselve látjuk az újabbkori német és francia lírának majdnem minden nevezetesebb képviselőjét. Nem kereste a könnyű feladatokat s gondos elmélyedéssel győzte le a nehézségeket. Első komoly próbálkozását, Schiller balladáinak fordítását, Lévay József azzal dícsérte meg, hogy könnyen folyó, szabatos, meleg, költői és itt-ott szebb az eredetinél. Nem volt könnyű dolga a hangulatokban kifogyhatatlan Heinéval sem, de hívatottságának legszebb bizonyságát német költők fordítása terén Meyer Konrád Ferdinánd átültetésében adta. Sikerrel szólaltatta meg lírai verseinek különös mélabúját, szűkszavúsága mellett is nagyszerű plaszticitását s történeti regényei levegőjét éreztető balladáinak és románcainak szigorú formai zártságát s légies fínomságait. De különösen nehéz feladat volt a francia lírikusok fordítása. Akár Verlaine zeneiségét, akár a parnasszisták «káprázatos ragyogású» festegető költeményeinek exotikus, keleti színpompáját kellett tolmácsolnia, nyelvművészete és pompás formaérzéke győzedelmeskedett a nehézségeken s képes volt visszaadni az eredetieknek sokszor alig elemezhető fínomságait. A tartalmi hűséget s formai szépséget párosító műfordításnak valóságos remekei ezek.

Első fordításai ismét visszavezetik az irodalomhoz s különösen a Kisfaludy-Társaságon belül fáradságot nem ismerő munkát végez előbb másodtitkári, majd titkári tisztében. Olyan buzgón munkálkodik, hogy egy, a Társaságon kívül álló ember állapítja meg róla: «Legnagyobb örömmel ebben a társaságban dolgozik.» Pedig közéleti teendői nem fogynak, sőt 1914. februárjában Tisza István kívánságára átmegy a kereskedelemügyi minisztériumba, mint politikai államtitkár és báró Harkányi János miniszter helyettese, s elfogadja Kassa városának képviselői mandátumát. Ebben az állásban találták a háború szörnyű évei.

Végre 1917-ben búcsút mond a közéleti szereplésnek s az Üllő melletti löb-pusztai birtokára költözik ki. Ott végre megszűnik a lelki harc hívatás és kötelesség közt, mely pályája nagyobbik felében lenyűgözte költészetének szárnyalását. A «löbi gazdá»-nak, ahogy Kozma Andor nevezgette, költészete csodálatos gazdagsággal kivirágzik. Isten termékeny, szép ősszel jutalmazta tiszta és dolgos életét s a még azután ránk szakadt sok nyomorúság közt sem hallgatott el többé múzsája. Újult erővel buzgólkodott irodalmi társaságaink szolgálatában is. A Kisfaludy-Társaság 1922-ben, az Akadémia 1928-ban másodelnökévé választotta s nyugalmának feláldozása árán is igyekezett szolgálatukra lenni. Így szerezte azt a betegséget is, amely 1929. máj. 2-án elragadta a lelkiismeretes munkának, becsületnek és hűségnek ezt a példaadóan eszményi megtestesülését. Hittel lépte át a rejtelmes kaput, vágyott «a végtelen felé» s ennek szép kifejezést is adott:

A végtelenség nyílik meg fölöttem,
Miért maradnék lenn az őszi ködben?

Hittel nézett a halál elé is. Hite megnyugtatta, hogy nem valami vak véletlenség játékszere volt és lesz, megvilágosította előtte életének értelmét s meggyőzte arról, hogy valakinek célja volt vele:

Létem bármi semmiség is,
Él bennem egy halk sejtelem:
E sártekén az Alkotónak mégis
Valami célja volt velem.

Ez a hit megnyugtatta a felől is, ami a halál után vár reánk.

Ennek a férfiasan leélt, szép és tiszta életnek vonzó kísérete volt Vargha Gyulának tárgyaiban nemes, érzéseiben tiszta költészete.

Ő maga alapjában álmodozó, merengő, mimózaérzékenységű lélek volt. Ha szíve legmélyéről fakadó vágyának hívó szavát követhette volna: a világ vásári zajától visszavonulva, pusztai birtokán, a természet meghitt közelségében élte volna le életét, gazdálkodott volna ősei módján, el-elszemlélődve virágoknak és fáknak egyszerűségében is rejtelmes életén s hallgatva a madarak és egyszerű emberek nótázását.

Költészetének felületesebb méltatói nem láttak benne többet Arany János egyik jeles epigonjánál s nem érezték ki költészetéből eredeti színeket mutató, tartalmas egyéniségét. Tárgyi tekintetben kétségtelenül sok hasonlóságot mutat költészete Aranyéval, de ez legnagyobb részben jellemük, vérmérsékletük, életviszonyaik hasonlóságán alapul. Nyelve és verselése is sokat köszön Arany művészetének, de ennek a hatásnak azzal a meggyőződéssel adta át magát, hogy «a jelennek mindig a mult termőtalajából kell kisarjadnia. Az irodalom gazdagodhatik új eszmék-

kel, kereshet új formákat, idegen hatásokat is vehet föl magába, ha szervesen fel tudja dolgozni azokat; a nemzeti sajátságok és hagyományok tápláló gyökereit azonban büntetlenül el nem vághatja».

Vargha Gyula költészete «gyökerének minden szálával a multba fogódzik», a magyar költészet legnemesebb hagyományaiból sarjad; de a megszentelt nyomokon elődeinél tovább is halad; amit örökségül nyert, azt tartalomban és technikában tovább is fejleszti s a maga költői egyéniségének újszerű zománcával vonja be.

Költészete hangot ad az emberi szív minden nemes vonzalmának, zavartalan szépséggel és eszményi hűséggel szólaltatta meg a legtisztább érzéseket s a leggyöngédebb vonzalmakat. A magyar ideálizmusnak kétségtelenül egyik legnagyobb költője. Szinte tragikumául érezzük, hogy ez az ideálista lélek olyan korban élt, amely csak az anyagiakat s az élvezeteket hajszolta. Az eszmények költője valósággal elszigetelten érezhette magát a vér és arany után lihegő világban. Férfikora költői terméketlenségének egyik okául is a kor érzéketlenségét említi: hogyan énekelhetett volna süket füleknek, sivár lelkeknek és fásult sziveknek?

Legállandóbb érzéseül s leggyakoribb ihletőjeül a szenvedélyes, odaadó hazafias érzés vonul végig költészetén. Hűséges szíve legféltőbb gonddal, legéberebb aggodalommal s legfájóbban sajgó érzékenységgel a haza sorsán csügg. Hazafias érzete valósággal történeti érzés, mély gyökereket ereszt a multba s a maga gyászában az ősök szívének sajgását is érzi. Ő már a béke gondtalan éveiben is vergődő, tehetetlen kétségbeeséssel nézte, mint ássák a sírt a nemzetnek saját fiai. Negyven évig nehezedett lelkére a magyar sors tragikuma, annak lesujtó érzése, hogy a jobbaknak minden erőfeszítése hasztalan, ha egymást megértő, munkás honszeretet nem győzedelmeskedik az önzésen és széthúzáson. A nemzeti élet nagy ünnepein is a honfifájdalom sír föl lelkében, ódai lelkesültsége megrázóan eszméltető jóslatokba s a nemzetet egyetértésre intő pathoszba hangzik ki. Csúcspontja e költészetnek magasztos millenáris ódája *(Ezer év)*, melyben a költészet szárnyaló szavaival tárja fel eszméltetésül a mult tanulságait a honfiúi bölcsesség s ostromolja fohászával az eget a honfiúi aggodalom. Sötétebb színezettel szólaltatja meg ezt az érzést költészetének egy másik gyöngye *(A Dunaparton)*, melyben a költő előtt dunaparti sétáján elvonulnak a mult vérzivatarjai, a pártoskodás ijesztő árnyai s a gyötrelmes látomást fenséges záróakkordként harangok szava rekeszti be, mintha egy halott nemzet fölött zúgna gyászos karuk.

A Balkán-zavarok idején a költő lelkének érzékeny tűje már jelzi a közelgő világrengést, hallja «a végzet mind közelb dübörgő vaslába

súlyos, tompa dobbanását» s a nemzet bukásának árnya végzetesen elterül lelke fölött. Három végletesen lemondó költeménye is *(Honkeresés, Zrínyi utolsó éneke, Sötét árnyék)* esik az 1912. évre, három fenséges siráma e gyötrődésnek, mely beteltnek látja a nemzet sorsát. Ekkor már kimondja a szörnyű jóslatot :

Ne álmodozzál nagy, dicső hazárul ;
Néped halott. Története,
Mint egy koporsó, szomorún bezárul.

S mikor elérkezett a nagy próba, a legdiadalmasabb napokban se marad el tőle ez a félelmetes árny. 1917-ben már megjósolja, hogy a német össze fog omlani s magával ránt minket is a romlásba :

Magyar hazám, boldogtalan,
Feltámadást nem érsz te többet,
Eltűnsz örökre, nyomtalan,
S a bús felejtés árja zúg fölötted.

És mikor betelt a végzet, mikor véres valósággá vált az, ami addig ködös, gyötrő sejtelem volt, hazafias költészete nemcsak új táplálékot, hanem új hangot is nyert : nem korhol többé, hanem megadással s minden gyöngédségével odaáll az elbukott nemzet mellé s megtalálja a gyöngéd részvétnek, vígasztaló hitnek s honfiúi bölcseségnek szavait is a porbasujtott nemzet vígasztalására. A katasztrófa után a gyász megértő szomorúságával s a gyöngéd érzés higgadt szavával egyetértésre eszméltet s építő munkára serkent. Ő hallatja az összeomlás után a magyar költészetnek első szárnyaló, hittel teljes hangját egyik remekében, *A kassai harangok*ban.

Így kísérte «intő jós ajaka» aggódva és eszméltetve a nemzet végzetes útját. Nála vergődőbb gyötrelemmel senki sem érezte a katasztrófa közeledését és senki sem intette mélyebbről szakadó hangokon egyetértésre a nemzetet. Ki hallgatott akkor ezekre a szívtépő Kassandra-jóslatokra, mikor még most is azok közt keresik a «prófétikus zsenit», a magyar sors jövendőmondóját, akik elvakult gyűlölettel hajigálták a csóvát a háztetőre, míg Vargha Gyula kétségbeesetten kiáltotta a hitetlenek és közönyösek fülébe a maga jóslatait. A tragikus magyar sorsnak fenséges sirámai visszhangtalanul, a korholó és lázongó kitörések eszméltetés nélkül hangzottak el.

Lelkének másik állandó s mély vonzalma a természethez fűzi, mely mindvégig gyönyörűségnek és ihletnek forrása volt számára. Beöthy Zsolt így nyilatkozott erről: «Van költészetének egy olyan vonása, amelyre nézve kétségtelenül a legelső a mi egész költői irodalmunkban. Ez az ő természetszemlélete, ennek gazdagsága és hűsége s ennek finom lelki

vonatkozásai, ezeknek költői felhasználásai». Joggal mondta magáról: «Hű valál te mindig a nagy természethez». A természet szépségeire szíve szeretettől túláradó visszhangot ad; abban a vonzalomban, mely a természethez fűzi, valami boldog, ujjongó életöröm nyilvánul. Az ő lantján szólal meg költészetünkben legszárnyalóbb elragadtatással a látás és hallás öröme. *(Fény. Hangok)*; ő a legnagyobb művésze a fény és árnyék játékainak, a színek változatainak. Minden örömnél nagyobbnak és boldogítóbbnak érzi a látás gyönyörét, mert hisz ez az adománya töltötte meg színig elméjét ég és föld csodáival. Költészetének egyik legbűvösebb adománya a jelenségek illanó, tűnékeny sajátságainak felfogásában s hiánytalan megőrzésében nyilvánul. Az ő számára a természetnek még mindennapi jelenségei is színeknek és hangoknak, fénynek és árnynak tündéri játékát s káprázatos változatait tárják fel; ezeket lelke mohó gyönyörrel issza be s a nyomukban fakadó hangulatoknak elandalító tolmácsolására is megvan a kifejező képessége. Elragadóan igaz, változatos, élettel teljes természetérzés ez.

Leírásai a hangulatkeltésnek egész gazdag skálájára képesek, a vidám vagy humoros rajztól egészen a monumentális hatású festésig s nem egyszer a vizionárius képzeletnek is fenséges-hatású látomásait vetítik elénk. Tengeren utazik a költő s az éj sötétsége és a körülte levő sok ismeretlen arc hajójukat képzeletében a halálhajó komor képévé festi át, mely az idő és tér végtelenén fut a költővel *(Tengeren)*. Máskor a kávai szélmalom képe merül föl előtte gyermekkorából s a valóságos idők izgalma gigászi látomássá formálja át a képet, mely sötét, nagy, morajló felhőkre vetődik, a hanyatló nap vérvörös világításba vonja s «forog, forog, forog véres vitorlája». *(Szélmalom.)* Máskor az összeomlás zűrzavaros világát nagyítja képzelete apokaliptikus látománnyá: egy szilaj, ördögmalommá, melynek garatján becsület, hit, hűség, honszerelem fut le őrült sebesen. Ilyen költeményeiben természet szerint maga a kép kerül előtérbe és sokat mondó szimbólikus elmélyítést nyer, a nélkül, hogy amit festőiségben nyer, szuggesztív erőben veszítené.

Sajátságos varázs van abban a művészetben, mellyel gyorsan illanó fényjelenségeket könnyedén felvázol s rögtön szimbólikus vonatkozásba is hoz. A pillanatnyi, játszi jelenséget mindjárt sub specie aeternitatis tekinti s nagy gyorsasággal mély értelmet rejtő képpé szélesíti. A Dunán tükröződő napfényre esik pl. tekintete s egyszerre kitárul előtte «az öröklét roppant vize», melyen a Dunán felvillanó napsugárhoz hasonlatosan egy pillanatra kigyúladt a költő lelke. Ennyi az emberélet *(Pillanatnyi fény)*. Látja, hogyan vész bele az esti árnyba a napsugár, de előbb egy pillanatig bíborra festi a felhőt s megszépíti a kopár földet; egy ilyen sugár s nem több a költő lelke *(Belenézek az éjbe)*.

Természetszeretete korának haladtával egyre mélyebb bensőséggel árad a természetre s már szinte Assisi Szent Ferencre emlékeztető gyöngéd részvéttel nyilatkozik a természetnek gyámoltalan és elesett jelenségeivel, a téli fagyban didergő madárkával, a korai napsütéstől vesztükre kicsalt méhekkel, a korán nyílt ibolyával szemben. Nemes altruizmusát és gyöngéd részvétét egyaránt megindult nyilvánulásra bírják az embervilág és a természet jelenségei. Maga mondja, hogy nemcsak az ember, hanem az állat is testvére, ha szenved.

A szegény emberek iránt nagy megértést tanúsított s nagy aggodalommal töltötte el népünk lelkivilágának rohamos átalakulása, különösen a városba kényszerült egyszerűbb emberek kivetkezése magyarságukból. Ezért siettette féltő gonddal a népköltészet elszórt mezei virágainak összegyűjtését. Félt, hogy ezek hamarosan veszendőbe mennek, kiszorítják őket a «csinált virágok».

Vasárnap délutánonkint a löbi pusztán összegyűjtötte béreseit és a szomszéd tanyák cselédeit s lelkesen olvasgatott nekik nemesítő olvasmányokat. Ügyeiket is szívén viselte. Hálás érzésüknek megható bizonysága egy üllei gazda ragaszkodása, aki mikor haláltusáját vívta Vargha Gyula, szintén halálos betegen feküdt s mikor már szólni nem tudott, utolsó erőfeszítéssel ezt a kérdést írta imakönyvébe: «Hogy' van a méltóságos úr?»

Ugyanez a határtalan gyöngédség s az érzésnek kristályos tisztasága jellemzi szerelmi és családi költészetét is. Szerelme épp oly nemesen gyöngéd, mint amily áhítatosan odaadó családi érzése.

E sok fényesség közt egyik legtisztább s legerősebb sugár a multba világít vissza. Bántotta a jelennek tömérdek visszássága s előlük az emlékek s álmok világába menekült. «Édes a multba elmerülni» — szakad ki a vallomás ebből «a multba visszafájó kebel»-ből s szeretné ennek a multnak tiszta hite és álmai iránt fogékonnyá tenni sivár korunknak hitetlen lelkét is. Talán egyetlen költőnk sem idézi fel annyiszor s oly hűséggel gyermekkorának emlékeit, mint Vargha Gyula. Miként Arany, úgy sóvárog ő is vissza a nagyváros hajszájából szülőföldjének békéjébe s kedves emlékei közé. Az élet zord képei közt egyre nagyobb szerephez jutnak a gyermekkor emlékei: a bánatos éjbe, homályba beragyog gyermekkorának álma.

«Parancsolom a képzeletnek: Gyermek legyek, — s ím az vagyok» — írja egyik költeményében s csakugyan sűrűn látjuk nála a képzeletnek ezt a csodatevő munkáját. Varázsos könnyedséggel tárul föl előtte szülőföldje, szelíd dombjaival, napsütött lankáival, patakos rétjeivel. Elénk varázsolja az emlékező szeretet az ősi, kicsiny hajlékot, a régi bútorokat, a kakukkos órát, az omladozó méhest; megáldja a jóságban kifogyhatat-

lan anyát s az agg atyát, ki szegénységében is nagy kincset hagyott fiára : a becsületet. Elvonul előttünk a multnak tömérdek kedves emléke : régi víg szüretek, fonókák, disznótorok, búzamosás, őrletés. Mind-mind üde érzelmi kísérettel ; csakúgy árad felénk a sok elhervadt rózsa édes illata.

Vargha Gyula egyébként is «multba visszafájó kebel». A jelenből menekülő lelket az emlékek útjának végén az álmok birodalma várja tárt kapuval. Maga a költő azt vallja életéről, hogy talán nem is állt egyébből, mint örök álmodásból. Már mint félénk, magányos gyermek az öreg ház kis zugolyában «csodás nagy álmok álmodója» volt s innen egy lépéssel eljutott a költők világába, melyről úgy érezte, hogy valóbb az ő előtte, mint a való világ. Így joggal fakadhatott aztán ajkán a vallomás : «Álom a lét legfőbb áldomása». Az álom sejtelmes, kavargó hangulatokkal árasztotta el költészetét. Ha jött az éj, megtelt a lelke illattal, virággal, mosollyal, fénnyel s a játszi rímek úgy lebbentek, mint táncban az ifjú párok. «Légi dal, égi dal, Áriel-ének» — mondhatjuk az ő szavaival egyik-másik költeményéről. Álomszerű hangulatokat felvillantó, a halál képét idézgető s az élettől való elszakadást vízionáló költeményei pedig a magyar költészet legszebb termékei közé tartoznak.

Ennyire érzékeny s az élet kiábrándító tapasztalataitól sebzett lélek természet szerint fogékony a csüggeteg hangulatok iránt. Vallomása szerint már a szülei házból, öreg szülei mellől «örömre nehézkes, bánatra fogékony» lélekkel lépett ki az életbe s már akkor is nagyobb öröme telt az őszben, mint a tavaszban. Ez a mélabú öregkori költészetében sajátos magyar humorral vegyülve nyer eredeti színt. Lelkének borúja fel-felolvad az életnek egy-egy humoros képén, kissé már felülről néz le az életre a tapasztalt öreg bölcs mosolyával, de az öreg szív ellágyuló szeretetével csügg még mindenen, ami kedves volt számára e földön.

Minden érzékenysége mellett is távol állt az érzelgősségtől. Nagy önuralom jellemezte életében és költészetében egyaránt. Irtózott minden szertelenségtől, a lelkében rejtőző végletek hangos fitogtatásától s útált minden titánkodást. Kötelességérző, erős lélek volt ; azt vallotta, hogy munka és küzdés az ember boldogító rendeltetése s a csüggedés nem méltó férfihoz. Ez a lelki egyensúlyozottság, melyet az igaz és hű lelkek rendíthetetlen kötelességérzete tartott fenn, vezette félre azokat, kik a jámbor középszer költőjét dícsérgették benne. Pedig maga is tiltakozott ez ellen s hívatkozott lelkének rejtegetett sötét mélységeire :

Lelkem sötét mélységeket
S nedéz sziklákat rejteget.
Elfojtva búg lenn tompa jajja,
De persze nem mindenki hallja.

Voltak neki is szenvedélyes és viharos érzései. Ki élte át gyötrelmesebb vívódással csaknem két emberöltőn át a haza közelgő katasztrófáját, ki őrízte meg szeretetét az emberek iránt sajgóbb érzékenységgel s lázadozóbb erkölcsi érzéssel, mint ő? Nyugtalanították őt is a lét gyötrő kérdései, de megtalálta a megnyugtató feleletet is bensőséges hitében. Buzgó vallásos lélek volt, életszükséglet volt számára a hit, lelki harmóniáját annak a tudata őrizte meg, hogy «ég és föld között örök, szent kapcsolatot érez».

Élete alkonyán egyre sűrűbben foglalkoztatta a válás gondolata. Vonzotta a végtelenség a maga lebűvölő titokzatosságával, de meg is döbbentette félelmetes némaságával. E vívódások egy fenséges halálvízióban *(Kinek daloltam?)* csöndesednek el: a földi hallgató nélkül maradt öreg költő egyedüli hallgatójának, a mindent halló Istennek áldott jobbjára nyugtatja lehanyatló fejét:

Hadd zengek hát magamnak és neked
Még egy-két halk, borongó éneket,
Míg ujjaim megdermednek a lanton,
S fáradt fejem Te szent kezedre hajtom.

Az életben is azon az úton járt, amelyre ez a szentséges kéz mutat. Költészete nemcsak egy férfiasan leélt szép életnek vonzó kísérete, hanem értékes, példaadó emberi kiválóságoknak megnyilatkoztatója is. Az az egyéniség, melyet ez a tárgyaiban nemes, érzéseiben tiszta, formájában mesteri költészet szólaltat meg, minden vonásában rokonszenves és tiszteletreméltó. A szívben nemes, gondolkozásában előkelő, ismeretekben gazdag, ízlésében fínom, magyarságában rendíthetetlen, emberszeretetben emelkedett magyar úr az, aki e költemények mögül ránk tekint, — a mult század nagy magyarjainak méltó lelki örököse. S életét és kíváló lelki tulajdonságait töretlen fénnyel ragyogja be az a sugár, amely annyira távolodóban van immár tőlünk s amelyet Vörösmarty «emberméltóság»-nak nevezett. Költészete valóban az, aminek maga is mondotta: «Nemes lant tiszta zöngzete», Isten szép ajándéka, eszmény, hit és erkölcs sugallata: «Mélyen gyökerezett és magasra nőtt».

Költészetének tartalmi gazdagságához méltó ékessége formájában való gazdagsága, szeplőtelen tisztaságú, gazdag és választékos nyelve s mesteri verselése. Zenei hajlama egészen ösztönös adományának látszik. Maga írta dolgozása módjáról, hogy tárgyát sohasem kényszeríti előre megállapított versformába. Míg meg nem csendül fülében a költemény sajátos hangja, ritmusa, mondhatni: muzsikája, egy sort se tud leírni belőle, de ha egyszer aztán megcsendül ez a muzsika, szinte magától ömlik a vers. Kettős hasznát látja ennek költészete. Egyik az,

hogy a külső s a belső, a test és a lélek ily módon szervesen összeforrva, egyszerre születik, a másik pedig az, hogy a versformák nagy változatossága jóformán külön egyéni életet ad minden egyes költeménynek. Valóban, tartalom és forma ritka teljes harmóniával símul verseiben egymáshoz, s meglepő a formákban való gazdagsága, ötletessége, leleményessége, ha ugyan lehet ezekkel a szavakkal illetni az alaknak azt az önkéntelen kiformálódását, amit a költő csaknem a természetnek azzal az őserejével mond testvérnek, mely legcélszerűbben megadja a virágnak formáit és színeit.

Maga a költő csupán ennyit kért jutalmul a sorstól :

Ami lelkemből kiforrt,
Fakasszon könnyet és mosolyt
S gyujtson magyar szívekben tiszta lángot.

Csüggedtebb óráiban egyébként nagyon kiábrándultan nyilatkozott költészetének jövőjéről :

Nem marad mögötted semmi lábnyom
S tulajdon unokád se tudja,
Hogy valaha is éltél a világon.

De még e csüggedtebb órák lemondó hangulatában is méltó önérzettel emelte ki költészetének égi eredetét és tisztaságát, azt, hogy az örök fénynek volt egy kis sugara ; harmatcsepp, mely ha csak egy percig is, de a mindenséget tükrözte. Megnyugvással énekelte :

Eljő az éj már nem sokára ;
De zúgolódni nincs okod :
Az örök fény egy kis sugára
Pár percig benned csillogott.

Boldog, aki ezzel a hittel él s ezzel a tudattal hunyja örök álomra szemét.

KÖLTEMÉNYEK.

BÁRD MIKLÓSTÓL.

Bárd Miklós költői hagyatékában maradt néhány fiatalkori vers, s egynéhány a későbbi időkből, amelyeket nem adott közre.

Az itt közölt első költemény fiatalkori, abból az időből, mikor a későbbi tábornok a káplár-csillagot varrta fel gallérjára. Szeme akkor is egy más csillagra nézett, a költészetre. Ezt az eszményét magasztalja a második költemény. A harmadikkal *Vezeklés* c. verses regényét ajánlja feleségének.

Csillaghullás.

Csillaghullás volt, sűrű csillaghullás,
Bár földi nagyság egy se halt bele,
De úgy fordult, hogy két kis cérna csillag
Kék alillámra fölbiggyeszkede.
Hullott aznap a csillag özönével,
Hozta a rangot, méltóságokat,
«Magas nap» volt, és — nékem is meghozta
Rég kiérdemelt káplárságomat.

Királyi névnap, — az ágyúk dörögnek,
Az ezred egy gombig plén-parád,
Kis biztatás és elhiszem, hogy nékem
Rendezték e nagy ceremoniát.
Nekem harsognak diadalt a kürtök,
Engem köszönt az ágyúdörrenés,
Víg dáridóval szállt alá az este,
Nagy ünnep volt — csillagkeresztelés.

S hogy vége volt a víg keresztelőnek,
Csillagos éjjel ballagék haza.
Feledve mindent, elbűvölt mint régen
A tiszta fényes nyári éjszaka.
És lelkem újra szárnyat bontva szállna
A magasba, de törve hulla le,
Ne is tekints rám égnek tiszta lánya,
Leszálltam én a föld porába, — le.

Az égnek legszebb csillagát szerettem,
Tekintetem most fel hozzá ragad:
Te égi láng, óh rejtsd el én előttem
Tündöklő fényes tiszta arcodat.
Félek, a lelkem újra elbűvölnéd,
S én hadd feledjek, — sorsom mást hozott,
Ne lássalak, hogy ragyogónak lássam
A fényeskedő cérna csillagot.

(Hajduböszörmény, 1879.)

Bár fényes álmom...

Bár fényes álmom végképp semmivé lett,
Kicsinyes sors! Már megbékülve véled
Tekintek én az égre.
Érzem, szívemnek nem lehet panasza,
Volt dús aranya, volt virágos tavasza
S egy nagy gyönyörűsége.

Ó, szerelem, te én gyönyörűségem,
Te diadalmas annyi szenvedésen,
Te egy igaz valóság!
Fogyó időm borútlan, tiszta napja,
Ó, maradj még fönn, ne siess nyugatra,
Itt nyílnak még a rózsák.

Ragyogj alá ez őszülő világra!
Hol a dicsőség? mely pazar sugárral
Ily gyönyörűn befesse
Bíborral hajnalát, fényözönnel napját
S majd rózsaszínre csendes alkonyatját,
Mielőtt jő az este?

(Turjaremete, 1897.)

Kész.

Az álomrózsák immár kialudtak,
Virágregényem! Szirmaid fakulnak,
Illatod, fényed, zengésed kihal.
Amíg kiröppen a titkos kohóbul,
Amíg szikrázva, izzva megvalósul,
Amíg le nem hűl, addig szép a dal.

Ez megszületett. — Zsókom! te kívántad,
Fogadd el hát e rég világravártat.
Nem díszporonty, de egy varázsa nagy:
A mi porontyunk, nincsen néki mása,
Kedves nekem az üde mosolygása,
Kedves nekem mind, ami benn Te vagy.

(Turjaremete, 1918.)

DETEKTÍVTÖRTÉNET KISFALUDY KÁROLYRÓL.

— Elbeszélés. —

HARSÁNYI ZSOLTTÓL.

Abban a kávéházban, amelyben a napilapok rendőri rovatvezetői tanyáznak, ott ült megszokott helyén az ablak tövében Tomay riporter, s vele átellenben az asztal másik oldalán ott ült Czakó detektív.

Mindjárt elüljáróban, mielőtt tovább mennénk, lehajtott fejjel kell megvallanom, hogy ez a történet, amelyet elmondandó vagyok, nemcsak hogy nem erkölcsös történet, hanem hemzseg olyan tételek áthágásától, amelyeket irott vagy iratlan törvények ránkparancsolnak. Már az maga áthágása az írót kötelező törvényeknek, ha könnyelműen idegen szavakat használok és azt mondom, hogy riporter, meg detektív, holott hírhajhászt és nyomozó közeget, vagy titkos rendőrt is mondhatnék. És aztán hősökül is milyen embereket választottam : egyik sem az, aminek szerepel. Az írónak erkölcsi kötelessége egy darabból való, igazi, embernyi embereket olvasói elé állítani, hogy azok épüljenek a követendő példán. De ez az én két emberem csak félember. Mindegyik csak kényszerűségből választotta mesterségét, mindakettőnek lelke mélyén titkos fénnyel más életnek és más foglalkozásnak elképzelése sugárzik. Mert lelke mélyén mindakettő lelkesen és konokul filozopter. Vagy mondjunk inkább tanárjelöltet.

És egyik sem égretörő, büszke és hatalmas jellem. Mert íme, Czakó titkos rendőrnek már háromszor szigorúan megtiltotta a csoportfőnöke, hogy a sajtó munkásaival leüldögéljen tereferélni. A sajtót értesülésekkel ellátni a sajtóiroda dolga, a szolgálati utat megkerülni nem szabad. De Czakó titkos rendőr a tilalom ellenére itt tanyázik az újságíró asztalánál, konokul vétve feljebbvalóinak tilalma ellen. Tomay hirlapíró pedig, noha jól ismeri ezt a tilalmat, segédkezet nyujt neki a tilalom megszegéséhez. Óva intek mindenkit, hogy bennök követendő példát ne lásson. Hivatali fölötteseink szavát híven meg kell tartanunk, mert csak úgy lehetünk hasznos tagjai a társadalomnak.

Ismétlem : Tomay éppen olyan kevéssé hirlapíró a lelke mélyén, mint amilyen kevéssé titkos rendőr Czakó. Mindakettőt megélhetési nehézségek tolták olyan pályára, amely nem végcélja életöknek. Mondjuk meg áperté : egyiknek sem volt pénze, hogy egyetemi tanulmányait befejezze. Egyik is, másik is kénytelen volt abbahagyni szíve választotta

mesterségét és valami kenyérkereső alkalom után nézni. Tomay tanárjelöltet, aki dunántúli gyerek és apátlan-anyátlan, az illető kerület képviselője szerezte be a politikai napilaphoz amolyan próbálkozó ideiglenesnek. Czakó tanárjelöltet, aki erdélyi menekült, egy befolyásos ügyvédrokona tudta beszorítani a titkosrendőri létszámba lógósnak. Most tehát végzi újonnan vállalt dolgát mindakettő. De ha így összekerülnek a kávéházban, mint régi barátok, korántsem érdekes bűnesetekről beszélgetnek, hanem az ábrándok ábrándjáról, az irodalomtörténetről.

— Olvastad ezt a tárcát Kisfaludy Károlyról?

— Olvastam, — bólint rá a titkos rendőr, — elég jó, látszik, hogy tanárember írta. Egészen jól levezeti, hogy a magyar vígjáték apja rengeteget változtatott a vígjátéki kultúra megalapításával az egész magyar társaséleten. Valami ilyesfélét szeretnék doktori értekezésnek kidolgozni, ha valaha az életben hozzájuthatnék. Egyszerűen kiszedni találomra egy vígjátéki alakot, vagy egy vígjátéki helyzetet a Csalódásokból, vagy a Kérőkből, mit tudom én. Azt az alakot, azt a vígjátéki helyzetet aztán megkeresném, nyomon követném nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben is. Az volna csak az igazi nyomozás, nem az, amit most csinálok. Elolvasni nemcsak minden vígjátékot, amit azóta írtak, hanem egyáltalában minden művet, még az élclapok apró tréfáit is. Ha nyolc kötetnyi anyagot vadászok, legyen nyolc!

— Úgy van! — feleli csillogó szemmel a másik, — sőt nemcsak a nyomtatott betűben kellene bányászni, hanem magában az életben is. Kérlek, én egyszer, egészen kicsiny koromban, rajtaértem anyámat, Isten nyugosztalja, hogy lopott. Kora reggel, mikor apám még aludt, ő lábujjhegyen odaosont az ágyhoz, apám levetett ruhájához, kikotorászta a pénztárcáját és elcsent belőle valami keveset. Apám vagy nem vette észre, vagy nem szólt semmit. Már most: hosszú évek múlva elmentem a színházba, kakasülőre. Valami vígjátékot játszottak. Felmegy a függöny, barátom, és mit látok: alszik a színen egy férfi. A felesége odasurran a ruhájához: halkan, nesztelenül kutat, gyorsan kilop valamit a kabátból, aztán igyekszik kiosonni. A többi már nem idetartozik. Most pedig idenézz: lapozom a Fliegende Blättert, mit találok benne, ezt a tréfát. Képpel. A művészet az élet stilizálása, tanultuk egyfelől. Az élet utánozza a művészetet, mondta Wilde Oszkár másfelől. Tehát a te gondolatod azzal a Kisfaludy Károly-féle alakkal, vagy helyzettel sokkal szélesebb, mint gondolnád. Meg kellene keresni például, hogy a Lányőrző, amelyet írója kétségkívül az életből másolt, visszakerült-e később az irodalomból az életbe, ha igen, milyen nyomát lehet felfedezni, aztán visszakerült-e újra az életből a színpadra, és így tovább. Jaj, de szép munka volna! Tudod, ha valaha katedrát kaphat-

nánk, ezt meg kellene csinálnunk együtt. Egész életre szóló munka. Volna kedved hozzá?

A titkos rendőr sóhajtott egyet, legyintő kezével belekaszált a levegőbe, azután felállott.

— Hát én megyek.

Odaintette a pincért, fizetett egy langyos, sötét kapucinert. A hirlapíró még odaszólt neki :

— Telefonálsz, ha lesz valami?

A titkos rendőr csak bólintott a fejével. És nem mulaszthatom el, hogy mindkettő erkölcstelen álláspontjára felhívjam a közfigyelmet. A titkos rendőrnek szigorúan tilos a sajtót a sajtóiroda megkerülésével bármiről is értesíteni. Ha ezt mégis megígéri, függelemsértést ígér. És aki ezt az ígéretet kiszedi belőle, az őt kötelességének megszegésére bírja rá.

Egyszóval a titkos rendőr távozik a kávéházból, hogy átmenjen a rendőrségre. Az újságíró még ott marad és belemerül a képes folyóiratokba. De nem telik belé egy negyedóra, már megkapja a telefont.

Régi cinkosok ők ketten, visszaéléseik teljesen kidolgozott kaptafa után mennek. Találkoznak a Magyar Tudományos Akadémia sarkán. A tiszteletreméltó épület ott áll komolyan és mozdulatlanul, ügyet sem vetve a két fiatalemberre. És ezúttal azok sem figyelnek az Akadémiára, holott ez az épület az ő titkos álmaik legfelső paradicsoma. Ha a cukorárusító leány a moziban arról ábrándozik, hogy a vásznon lezajló szerelmi regény hősnője nem Garbo Greta, hanem ő, akkor ez a két fiatalember is vakmerően arról ábrándozik, hogy egyszer majd a portás levett kalappal köszönti őket, mikor belépnek a kapun, mint idetartozók. De mondom, most nem az ábránd ünnepe, hanem a foglalkozás hétköznapja önti el lelköket.

— Miféle ügy — kérdi a hírlapíró.

— Sikkasztás, — válaszolja a másik. — Kökény Bertalan ügynök húsz pengőt a cég kárára eltulajdonított. Most tették a feljelentést, rám osztották. Már várt bent az akta. Jössz velem?

— Messze van?

— Ó-utca tizenhét, negyedik emelet negyvenegy.

Esős idő van, a titkos rendőrnek nincs szabadjegye az autóbuszra, villamoson körülményes a dolog. És felkutyagolni a negyedik emeletre, az sem tréfa. Húszpengős sikkasztás, nem valami nagy szenzáció. De addig legalább beszélgetnek.

— Jól van, veled megyek.

Csendesen mentek egymás mellett, és az újságíró jó sokára szólalt csak meg:

— Borzasztó ez a nyomorúság! Akármire gondol az ember, rögtön feltolakszik elébe a szegénység. Néha eszembe jut, hogy milyen bölcs az Isten és milyen bölcsen tette, mikor Irénkét magához szólította. Akkor azt hittem, hogy megölöm magam a fájdalomtól. Most pedig gyakran eszembe jut, hogy elvettem volna feleségül semmire, volna már egy-két gyerekem, és nem tudnék mit enni adni nekik...

Aztán soká nem szóltak semmit, csak mendegélt a két nyomorúságos irodalomtörténész, egyik titkos rendőri porhüvelyben, a másik hírlapírói porhüvelyben. Mígnem elérkeztek a csatakos utcán az Ó-utca tizenhetes számú házhoz, ott nekivágtak a szűk lépcsőnek. A szegénység kaszárnyája volt ez a pesti bérház, homályos falak, nyomorszag, rosszul pislákoló gázlámpák, a lépcsők fokain tovasurranó kicsiny állatok: vagy macskák, vagy patkányok.

A negyvenegyes ajtón csöngettek. Belülről nagy gyerekzsivaj hallatszott. Kisvártatva felpattant a villanyvilágítás. Egy csinos arcú asszony nyitott ajtót. Első pillantásra meglátszott rajta, hogy belátható időn belül még nagyobb lesz a gyerekzsivaj a szűk lakásban.

— Az államrendőrségtől jöttem, — mondta a titkos rendőr — Kökény urat keresem.

Mialatt a hírlapíró is gépies mormogással megemlítette a szerkesztőséget, az asszony arca elváltozott. Falfehéren válaszolta:

— Itthon van, kérem. Tessék beljebb jönni.

A lakás egyszoba-konyhás. Az egyszoba szűk falai között teméntelennek látszó gyerekhad közepette ingujjas férfi. A gyerekek mintha egymás kisebbedő másolatai lennének: ugyanaz a pufók, barnaszemű, csillogóan vidám arc, ugyanaz a boglyas szőke haj. Fiúk-lányok vegyesen.

— Ön Kökény Bertalan?

— Az vagyok, — felelt az ingujjas ember, mialatt a gyerekek azonnal elhallgattak.

A titkos rendőr szétnézett, aztán kis gondolkozás után intett neki:

— Jöjjön ki a konyhába. Az asszony maradjon itt. Az ajtót csukjuk be.

Kimentek a konyhába hárman: a titkos rendőr, az ujságíró és a gyanúsított. Szék nem volt, csak egy. A titkos rendőr ráülhetett volna, de állva maradt.

— Ön ellen feljelentés érkezett, hogy a Greisinger és Társa cég tulajdonát képező húsz pengőt elsikkasztotta. Hol a húsz pengő?

Kökény ügynök a szék alá nyúlt. Kezén látni lehetett, hogy reszket. Lehullott a székre. Két kezét arcára szorította és soká úgy maradt. Ezek várakoztak. Időt adtak a boldogtalannak, hogy összeszedje magát.

— Uram, — szólt végül az ingujjas ember olyan rekedten, hogy suttogásnak tetszett — elmondok mindent. Kérem, én már három éve ennél a Greisinger-cégnél dolgozom, eladó ügynök vagyok, húsz százalék az enyém abból, amit eladok. Most jobb állást kaptam, éppen holnap kell az új állást elfoglalnom. Kernács és Bokorhoz megyek, az is ruhaszövetet árul, de az áru sokkal jobb. Hát kérem, én tegnap csináltam húsz pengő forgalmat. Ma kellett volna bevinnem a pénzt, hogy elszámoljak. De tudtam, hogy holnap az új cégnél előleget kapok és itthon nem volt ennivaló, uram...

Ebben a pillanatban két dolog történt. Egyik az volt, hogy a hírlapíró, aki feszülten figyelte az ügynök mondókáját, egyszer csak halkan megnyitotta a szobába vezető ajtót és bement a szobába. Ugyanekkor az ingujjas ember megállt vallomása kellős közepén és elsírta magát. Először csak némán könnyezett, aztán kibuggyant belőle a zokogás. Egyre erősebben. A titkos rendőr rátette a kezét a zokogó ember vállára.

— Szedje össze magát, hiszen felnőtt ember.

De az csak sírt tovább. Félig értelmetlenül lökte ki magából a mondatfoszlányokat:

— Nyolc gyerek, uram, nemsokára kilenc... olyan édesek, négy már iskolás... tiszta jelesek... holnap a jó állással minden máskép lett volna... új télikabát... és éppen most... ez a szerencsétlenség...

És ingatta a fejét és bömbölt tovább keservesen. Ökölbe szorított kezével szeméhez nyúlt, aztán lecsapott a térdére, zokogás közben térdét verte, mintha még külön is kínozni akarná magát. A titkos rendőr nézte és várt. Megszokta már az ilyesmit. Tapasztalatai hozzászoktatták a türelemhez.

Ekkor kinyílt az ajtó. Az asszony jött ki a konyhába, mögötte az újságíró.

— Kérem, detektív úr, — mondta az asszony — ne tessék faggatni az uramat, megvallok mindent, én vagyok a hibás.

— Hogyhogy maga a hibás?

— Kérem, én azt sem bánom, ha az uram nagyon meg fog büntetni, de valamit elmondok, amit ő még nem tud. Én kérem, azt a pénzt, amit a zsebében hord, dézsmálni szoktam. Eddig nem vette észre. Ma találtam egy húszpengős papírpénzt a zsebében, én az egészet elloptam, kérem. Azt gondoltam, hogy mikor észreveszi és rájön, hogy elvesztette, vagy

MTAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

belenyugszik és akkor minden jól van, vagy pedig rettenetes lármát csinál, és én visszaadom a pénzt. Mit tudtam én, kérem, hogy milyen pénz az? Itt van, visszaadom, tessék a húsz pengő.

És nyujtotta a bankót a titkos rendőr felé. A titkos rendőr hosszasan ránézett az asszonyra és nem nyúlt a pénz után. Aztán ránézett az újságíróra, de az elfordult és közömbös arcával a mennyezetet vizsgálta. Aztán ránézett a férjre. Az még sírt, de már csak a szemével, a mellével nem, és a feleségét bámulta.

— Mondja, uram, — szólt a detektív — mért jelentette fel magát a cég?

— Van ott egy ellenségem, kérem, a feleségem egy régi kérője. Tíz éve lesi az alkalmat, hogy tönkretegyen. Hosszú lenne ezt elmondani...

Megint hosszú szünet következett. Akkor végre a titkos rendőr nyúlt a pénz után.

— Hol van valami asztal? Fel akarom venni a jegyzőkönyvet.

Bementek a szobába. Az asztalon nem volt könnyű helyet csinálni. Négy iskolás gyerek irkái, könyvei, térképei az egész asztalt elfoglalták. A titkos rendőr ránézett az irkákra, aztán gyors oldalpillantással az oldalt megszeppenten hallgató gyerekekre. Aztán nekiült a jegyzőkönyvnek.

— Hány éves? Milyen vallású? Hol született?

Írta töltőtollal, s mialatt írta, hangosan mondta a szöveget. «A feljelentés tárgyává tett pénzösszeget Kökény Bertalan nem tulajdonította el, hanem a cég számára megőrizte és a holnapi nap folyamán szándékozott a céggel elszámolni.» Mikor a jegyzőkönyv elkészült, a titkos rendőr felállt.

— Megjegyzem, ez szabálytalan. Nem az előírás szerint jártam el. Magának be kellett volna jönnie a rendőrségre. A húsz pengőt magamhoz veszem. Ebből még jár magának valami, nem?

— Igenis, kérem, négy pengő.

— Hát azt majd megkapja a rendőrségen. Nem muszáj éppen holnap bejönni, ráér a napokban. Ha bejön, csak keressen engem, Tomay a nevem, értette? Na, gyerünk! Ajánlom magamat.

Az asszony aggodalmasan fogta meg a könyökét.

— Bocsánatot kérek, nem lesz az uramnak semmi baja?

— Miért lenne, — szólt rá nyersen a titkos rendőr, — ha nem sikkasztott? Maga ellenben lopott és megérdemelné, hogy lecsukják. Ezt csak könyörületből nem vettem be a jegyzőkönyvbe. Na, gyerünk!

Gyorsan igyekezett kifelé és nem nézett hátra. A hírlapíró még suttogott valamit a házaspárral.

— Na, mi lesz? Nem jössz még?

Az ajtó becsukódott, ők mentek lefelé a rosszul világított lépcsőn. Az újságíró egyszer csak nagyon beszédes lett.

— Te, az jutott eszembe, hogy ha éppen Kisfaludy Károlyról van szó, azzal a kabátkutatással rossz példát mondtam. Hiszen nem emlékszem, hogy a műveiben ilyesmi előfordult volna, az életében pedig éppenséggel nem fordulhatott elő, mert ő az édesanyját sohasem ismerte. Legkisebb gyerek volt, és édesanyja belehalt abba, hogy ő született...

Várta, hogy a titkos rendőr feleljen valamit. De az nem felelt. Erre aztán ő sem merte a beszélgetést erőszakolni. Már rég lent jártak az Ó-utca csatakos gyalogjáróján, mikor a titkos rendőr hirtelen így szólt:

— Mondd, te hülye, biztos az, hogy megkapod a húsz pengőt? Olyan sok pénzed van neked?

— Persze, hogy megkapom. Egész biztos. De nem is értem, milyen húsz pengőről beszélsz?

Erre a titkos rendőr nem felelt semmit, és a történetnek vége is van. De nehogy igazságtalanul megvádoltassék, az író hangsúlyozottan kijelenti, hogy szereplőivel erkölcsi felfogás dolgában teljességgel nem ért egyet. A titkos rendőr sorozatosan megszegte kötelességét, vétett feljebbvalóinak bizalma ellen, idegen elemeket hagyott beavatkozni egy hivatalos nyomázás lefolyásába és hatósági személy létére szemet húnyt a tényálladék nyilvánvaló meghamisítása felett. A hírlapíró jogtalanul beleártotta magát egy hatósági ténykedésbe, és ennek folyamán a sikkasztás bűnpalástolójává szegődött. Az ügynök hozzányúlt a pénzhez, amely nem az ő tulajdona volt. Az ügynök felesége idegen embertől pénzt fogadott el kölcsön, a hatóság előtt tudva valótlant állított, és kétségtelen, hogy ha sor került volna rá, vallomására meg is esküdött volna, tehát a hamis eskü borzasztó bűnét követte volna el. Az író bocsánatot kér Kisfaludy Károly emlékétől, hogy ilyen társasággal együtt emlegette. De végül is az író töredelmesen megvallja, hogy csak elvileg tudja történetének szereplőit a kellő szigorral elítélni, lelke mélyén szeretné egyetlen öleléssel magához ölelni a titkos rendőrt is, a hírlapírót is, az ügynöki házaspárt is, a nyolc gyermeket is, hogy valamennyien együtt fejet hajtsanak a magyar vígjáték atyja előtt, akihez az egész történetnek voltaképen semmi köze nincsen.

EMLÉKEZÉS HENSZLMANN IMRÉRŐL.

— Gyulai-serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján 1938. febr. 6-án.—

PETROVICS ELEKTŐL.

Az idén lesz ötven éve, hogy Henszlmann Imre meghalt, s nekem jutott az a feladat, hogy megpróbáljam őt feltámasztani az emlékezés bűvös erejével. Az ilyen élesztési kísérlet néha balul üt ki, s bármennyire erőlködünk is, nem tudunk megállapítani mást, mint azt, hogy akiről szó van, az valóban meghalt. Henszlmann esete nem tartozik ezek közé. Benne van még élet. Nem is kell sokáig költögetni, — csak szólnunk kell hozzá s máris talpraáll. Életében és írásaiban nem egy olyan problémára bukkanunk, amely a jelenbe nyúlik át.

Már származása is időszerű kérdést vet fel, hiszen Henszlmann a magyarországi németségből került ki. Mindjárt hozzátehetjük, hogy a kérdésre, melyet születésével vetett fel, életével adta meg a választ, hosszú és munkás életével, melyet egészen a *magyar* közművelődés ügyének szentelt. Sokat és sokfélét dolgozott: alapvető munkákban ismertette Kassa városának ó-német stílű templomait, ó-keresztény, román és átmenetikori építészeti emlékeinket, a pécsi székesegyházat, Lőcse templomait és egyéb régiségeket, kisebb művészeti emlékeink százait, s fenntartásukért többet izgatott, feldolgozásuk körül többet fáradt, mint bárki. Újra meg újra tanulmány tárgyává tette a csúcsíves építészet történetét és sajátságait, a régi építészetben használatos arányokról francia nyelven tett egy fontos munkát közzé. Kalocsán és Székesfehérvárott ásatásokat végeztetett és eredményükről tüzetes monografiákban adott számot. Több ízben fejtette ki általános művészetbölcseleti elveit, először ifjan, 1841-ben közzétett *Párhuzam*ában, majd *A hellén tragédiáról* szóló tanulmányában s végül *A képzőművészetek fejlődése* című dolgozatában, mely utolsó nagyobb munkája volt és amelyben ifjúkori eszméit tisztultabban és rendszeresebben foglalta össze. Regény- és drámabíráló volt, foglalkozott a magyar népmesék kérdésével és először kísérelte meg összehasonlításukat más népek meséivel. Ha még hozzáteszem, hogy a művészettörténetről tartott egyetemi előadásai hét vaskos kötetet tesznek ki, talán némi fogalmat adtam munkásságának kiterjedéséről.

Szorgalma, alaposság és rendszerező hajlama német őseire emlékeztet, de amit írt és ahogyan érzett, az mindig magyar volt. Legfontosabb munkáinak tárgyát is a magyar művészet multjából merítette

és velük a magyar régészeti és műtörténeti irodalmat alapította meg. Érzésvilágának magyarsága azonban leginkább azokból a félig elméleti, félig propagandaízű irataiból világlik ki, amelyekben a művészet elvi kérdéseivel foglalkozik és egyszersmind fejlesztésének irányáról fejti ki nézeteit. Senki sem hirdette olyan hévvel a nemzeti elem fontosságát, senki sem izgatott olyan buzgón azért, hogy nemzeti irányban fejlesszük művészetünket, mint Henszlmann. A nemzetiség sugalló erejét a vallásé mellé állítja és szenvedélyesen buzdít arra, hogy tanuljuk meg a régi mesterektől, hogyan lehet a bennünket környező életből nemzeti művészetet alkotni. Élesen tiltakozik az ellen, hogy olyan kezdők, akik még saját hazájukat sem ismerik alaposan, külföldi akadémiákra menjenek. Eszménye olyan művészet volt, mely a hazai talajban és életben gyökerezik és a művésszel mintegy eggyéolvadt környezetből nőtt ki. «Ha halhatatlan éveket akarunk élni a jövő idők emlékezetében, teremtsünk nemzeti saját művészetet» — írja *Párhuzam*ában.

Kell-e több bizonyság arra, hogy Henszlmann, ha ereiben német vér folyt is, mennyire magyar volt érzésvilágában? Csak a kép teljessége kedvéért említem, hogy magyarságáért a forradalom után öt hónapig rabságot is viselt. A képzőművészet világában olyanforma jelenség volt ő, mint az irodalomban Toldy Ferenc, akinek német volt az anyanyelve, akit előbb Schedelnek hívtak és aki megalapítója lett a magyar irodalomtörténetnek.

Más tekintetben is rokona volt Henszlmann Toldy Ferencnek. Működése éppen úgy a mult és a jelen között oszlott meg, mint a Toldyé. Éppen olyan szorgalommal búvárolta a multnak művészeti emlékeit, mint Toldy az irodalméit, s másfelől éppen olyan frissen és erélyesen vett részt a jelen küzdelmeiben. Megbecsülte a hagyományt és a mult nagy alkotásait, de egyszersmind bátran és határozottan hirdetett olyan esztétikai elveket, amelyek a maguk korában modernek voltak és új eszmények felé törtek utat. A klasszicizmus várát ostromolta és a romanticizmusnak volt irodalmi zászlótartója. A szép elvont képzete helyébe az eleven, a jellemzetes és a célirányos fogalmát állította, az eszményivel szemben az egyéni és nemzeti jogaiért harcolt. S mindezt annyi elevenséggel, szellemmel és ötlettel, az áttekintésnek olyan szélességével és a műveltségnek olyan mélységével, hogy írásai ma is, majdnem száz év multán, minden ízükben élnek és érdekelnek.

Nem ő az oka, ha akkori művészeink alkotásaiban csak gyér nyomait találjuk azoknak a romantikus és nemzeti eszményeknek, melyeket hirdetett, s hogy ő, az irodalom és az elmélet embere, sokkal előtte járt a gyakorlat munkásainak. Ebben különbözik sorsa a Toldyétól. Toldy nagy írókhoz szegődhetett és egy Vörösmarty költészetéből vonhatta

le esztétikai elveit. Henszlmann mintegy a levegőben harcolt és nem volt része abban az örömben, hogy kiváló alkotásokban lássa megtestesítve eszményeit. Az irodalom nagyjaihoz fogható nagy művészeink csak később léptek fel, jóval túl a század derekán, mikor már megint más eszmények kerekedtek felül és Henszlmann a napi művészeti élettől mindinkább visszavonult.

*

Amit az alkalom megengedett, az csak nehány odavetett jellemvonás, de talán ebből az elnagyolt képből is kiderül annyi, hogy olyan férfiúról van szó, aki egyaránt kitűnő volt tudósnak, embernek és magyarnak. Életével és működésével, azzal, hogy német vérével a magyar művészettörténet úttörője és a nemzeti művészet eszméjének harcosa lett, meggyőzően példázza az erkölcsi légkör áthasonító erejét és hirdeti a szellem szabadságát, a lélek felsőbbségét a vér, a testi tényezők felett, az isteni elemek diadalát az anyagon és mindazon, ami az embert az állatvilággal kapcsolja. Azzal pedig, ahogyan a mult alapos kutatását összekötötte saját kora eszméinek hirdetésével és a haladás vágyával, azt az igazságot erősítette meg, amelyet Beöthy Zsolt úgy fejezett ki, hogy «a jövőt nem szabad megkötnünk a multtal, hanem ennek alapján küzdenünk kell érte.»

Hálásan az úttörő munkáért, melyet a magyar művészettörténet megalapítása körül végzett és a felemelő tanításért, melyet életével adott — hódolattal és kegyelettel emelem a Gyulai-serleget Henszlmann Imre emlékére.

III.

A XCII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS.

1939 FEBRUÁR HÓ 5-ÉN.

AZ IRODALOM MAI HELYZETE.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Az irodalomban a háború óta sajátságos változást vehetni észre. Megváltozott közönség és író. Azelőtt társaságokban érdeklődéssel beszéltek, sőt vitatkoztak könyvekről, színdarabokról, — manapság alig van erre példa. Özönével jelennek meg könyvek s mindennek akad olvasója: csakhogy a műgond helyébe szapora munka, az elmélyedés helyébe gépies olvasás lépett, — külterjes gazdálkodás a szellem terén. E véres és gondterhelt század hogyan is lehetne fogékony a lélek és szív gyöngéd nyilvánulásai iránt? Lehet-e csodálni, ha e nehéz időkben az olvasó nem hogy tanulságot, még csak komolyabb élvezetet sem keres a könyvben, mindössze könnyű elszóródást, menekülést a percnyi önfeledtségbe a ma és a holnap örökös gondja elől.

Kevés kedves, meghitt könyv helyett ezért szomjazik a közönség új meg új szórakozásra; fehér hollónál ritkább az a könyv, melyet mai olvasó másodszor is kezébe venne. Még az egyszeri olvasás is sokszor csak átabotában megy, Puskin szatírája szerint:

> Mindenki vészi kedve ellen,
> El is olvassa gépileg.
> Csak elmondhassa: ‚Nem kedvellem,
> Még a papirt sem éri meg.' (*Gyulai Pál* ford.)

Az író pedig kénytelen-kelletlen alkalmazkodik közönségéhez, hiszen annak ír, — s az élet gondja őt is sokat-írásra hajszolja. A regényt átírják színdarabbá, ezt is tovább viszik a mozgókép vásznára, mégis alig győzik kielégíteni a közönség mohóságát.

Vannak ma is, szerencsére nálunk is, külföldön is, kitűnő írók, jeles művek, — de az irodalom tömege mindenütt elsekélyült. Az író, ismerve közönségét, meg sem írja azokat a lapokat, melyeket a mai olvasó únottan átforgatna. Az előadás általában eleven, ötletes, közvetlen, a nélkül, hogy egyéni volna; az elbeszélő stíl jeles íróink példáján

úgy ki van csiszolva nálunk, mint húsz-huszonöt évvel ezelőtt a franciáknál a vígjátéké : a forma csínja, a szellemes stíl készen várja az írót. E mögött a művészi kiképzés egyéb ága és a tartalom elmarad. Olykor pontos és fínom megfigyelések állnak sorba, de többnyire eleven pillanatfelvételek maradnak, ritkán szövődnek össze cselekvénnyé. A lélek elemzése szinte száműzötté vált, a gondolatokkal együtt. Lomtárba került a humor és a szatira ecsetje. Egy újfajta szobaköltészet alakult ki ; az író, mint régebben a tájfestő is, szobájába zárkózva dolgozik, ott idézi fel az élet képe mását. Az író letesz festésről, leírásról, ezzel a hangulatok rajzáról is. Az ember éveken át olvashat regényeket, elbeszéléseket, s nem talál egy tájképet, egy természet-leírást ; csak az erdélyi írók tesznek kivételt ; ők jobban együtt élnek a tájjal és a néppel, onnan kölcsönzik előadásuk zamatát, színeit, humorukat.

Legtöbbször puszta mese tölti be a köteteket, jobbára külsőséges mese, ritkán van mondanivalója, — állomásai pedig annyira megszokottak, hogy ha az ember végigolvas tíz-tizenkét regényt, alig tud visszaemlékezni : melyik egyik és melyik másik. Olykor alig találni különbséget abban is, hogy magyar vagy külföldi író munkája volt-e kezünkben. A jó mese bizonyára nem csekélység, s érdekessége mellett kifejező és magvas is tud lenni. Prévost abbé *Manon Lescaut*-ja, Balzac, Prosper Merimée regényei merő eseményelmondással a lélek örvényeibe tekintenek le, pompásan jellemeznek embereket és szenvedélyeket, társadalmi életet, egész kort. Ma legtöbb mese üres szerelmi történet, Péterfy szavával : kintorna-ária, kevéssé jellemző akár az emberekre, akár a korra, ha csak abban nem, amit Carlyle mondott, hogy : szomorú kor az, melyet csak a szerelem érdekel.

Oly nagy a kereslet olvasmányban és mesében, hogy az író a mult mezőit is végigtarlózza. A könyves boltok kirakatait évek óta emlékiratok és regényes életrajzok töltik meg, külföldön is, nálunk is. Ne higgyük, hogy a félmultnak e divata történelmi érdeklődésre vall, — inkább a képzelet lankadtságára, író és közönség beéri félig-meddig ismert alakok és pályák kiszínezésével, felcifrázásával. Ezzel az író hitelességre és mesevázra tesz szert, az olvasó némi felszínes műveltségre. Egyesek a történelmet össze akarják olvasztani az érdekfeszítő regénnyel, s szinte a mai élet helyzeteibe és lelki világába sodorják alakjaikat. Erős ecsetvonásokkal nyúlnak a régi arcképekhez, azt képzelve, hogy a durvaság erőt jelent, s hogy alakjaik ember-voltának bizonysága csak gyarlóságuk lehet. Ezért látjuk egy nagy királyunkat a nagyság minden nyoma nélkül megcsalt férjnek, amint fiatalkori könnyelműségeért szörnyű betegségben ízenként pusztul el. Önérző nemzet alig állná meg ezt felszisszenés nélkül, épp úgy, mint ha Erdély mai helyzetében a

magyar uralmat, a fejedelemség korszakát, a végső Báthoryak kegyetlenkedése s kicsapongásai közt mutatják fel. Egyképpen kár e képrombolás erkölcsi és nemzeti szempontból. Eötvös József, midőn nagy történeti regényét írta, elvül állította fel, hogy a hír, melyet történeti személyek maguknak kivívtak, a tulajdon legszentebb neme, a dicsőség vagy gyalázat rajtuk egy nemzet jutalma vagy büntetése, mit az író igyekezhetik kijavítani, de elmosnia nem szabad. Valóban, azért ássuk-e föl a sírokat, bolygassuk meg halottaikat, hogy drágaságaiktól megraboljuk, akár az egyéneket, akár nemzeti multunkat?

A hazai viszonyok, történeti vagy élő személyek kisebbítésén érzett kedvtelést gr. Klebelsberg Kunó méltán jellemezte azzal: más nemzet hatványra emeli fiai érdemeit, — nálunk gyököt vonnak belőlük.

A tulajdon sérthetetlensége általában sokban megcsorbult, a szellemi tulajdoné is. Több mint félszázaddal ezelőtt Jókai fölemelte szavát ‚a szellem meghamisítása' ellen, mikor Csokonai szövegét hibásan adták ki; egy naptár elferdítve nyomatta le Petőfi *Apostolát*, Arany János nyomban kikelt a rombolás ellen. Ma mindennap látjuk, hogy a mozgókép kénye-kedve szerint szétszabdal s máskép fércel össze közismert regényeket és színműveket. Éppen egy magyar író, társunk e Társaságban, kereken megtagadta nevét a regényéből Amerikában «átdolgozott» filmtől. A mozgókép nem annyira a színháznak ellensége, mint hinni szokás, — inkább az irodalom átka, annál inkább, mert a mozitól kedvet kapott az önkénykedésre a színház is, mely egy időben a rendezőnek követelt egyeduralmat,s az irodalmi művet puszta nyers-anyagnak nézte. A remekművek az Idő védelme alatt állanak, főként azon nemzet körében, melynek kincsei közé tartoznak.

A művészettörténet pálcát tör Daniele da Volterra fölött, ki Michel Angelo alakjait az *Utolsó ítélet*en felruházta. Kinek volna bátorsága úgy egészíteni ki a milói Venus alakját, hogy kezében csészét kínáljon, melyről egy csokoládégyár címe kiabál? Az irodalomban az ily barbárság mindennapi. Ne mondja senki, hogy ily «átdolgozás» a mozi vagy rádió útján népszerűsíti a remekműveket, mikor éppen remekségüket romboljáik le olyan műveknek, melyek az alkotó szellem dicsőségei, a művészet mintái, az ízlés nevelői. Éppen Amerikában, hol legkevésbbé vártuk, fordult a műveltek egy csoportja a Fehér Házhoz, törvényt sürgetve, mely megvédje a nagy szellemi alkotásokat ily rombolástól.

Mindezt nagyrészt a megnőtt felületes olvasási kedv okozza, főkép a mozgókép kielégíthetetlen Molochja, mely egy évtized alatt az egész világirodalmat fölemésztette. Ám ha egész irodalmakban ennyire háttérbe szorul a művészi szempont, ha ily szívesen fordulnak kész anyagért a mult felé, szinte kerülik a jelent, — ily általános jelenségnek kell

benső, úgyszólván szervi okának is lenni. Van is. A nagy háború óta az élet lázálomszerű bizonytalansága, e beteg kor áleszményei és ellentmondó jelszavai zavarba hozzák, megfélemlítik az írót. Ami ma szentírás, holnapra vád és árulás lehet. A háború alatt természetes volt az író önkénytes óvatossága, tartózkodása minden bírálattól és megjegyzéstől, mert ki láthatta volna át az élet összekuszált szálait, melyeket egy szó is rezgésbe hozhatott? Azóta egy láthatatlan társadalmi cenzura szemét is magán érzi. Papírjáról nem a műbíráló szigorú szeme tekint vissza reá, hanem egy titkosrendőr gubbaszkodik mögötte, minden szavának, még gondolatának is háta mögé fürkészve. Egy kémet érez íróasztala mellet s ez gúzsba köti gondolatát. Ez ellenőrzés annál félelmesebb, mert a kákán is csomót keres, vaktában ítél, s rögtön nagy dobra veri. Hogy' merje az író a társadalom félszegségeit, osztályok fogyatékosságait rajzolni, csak egy megjegyzést is tenni, mikor tudja, hogy rögtön fülébe harsog a divatos vád: destruktív vagy! Ilyen időkben, mondják, nem való bírálni, mert a tekintélyrombolás bűn; a közélet emberei ugyan keveset gondolnak tekintélyük megóvásával, de az írótól megkövetelik, hogy siket és vak legyen korának s kortársainak gyöngeségeivel szemben, máskép vét a nemzet ellen, harsogja rá az ítélet. Szánalommal ír az élet elnyomottairól: egy-kettőre kommunista a neve. A béke éveinek rajzába tévedsz: szegény író, bűnbe estél, te elátkozott kor magasztalója. Magyarázatról, mentségről szó sem lehet; vádlód egy névtelen hang, bírád a láthatatlan közönség, mely azt meggondolás nélkül visszhangozza. S ha az íróban megvolna is a bátorság, a szerkesztő és kiadó annál óvatosabb. Csoda-e, ha az irodalom kerüli a nagy kérdések zátonyait, s inkább a part közelében pacskolja a sekély vizet.

Általános betegsége ez az irodalomnak Európa-szerte. Oroszország, nemrég a nagy írók hazája, most minden kecsegtetés mellett sem tud fölmutatni egy valamirevaló írót. Így van ez mindenütt, többé-kevésbbé, a szabadság és félelem mértéke szerint.

E komoly világban az irodalom beérje-e a puszta mulattatással? Meddig legyen némaságra kárhoztatva az író, a társadalom nevelője és lelkiismerete, a szívek vizsgálója? Az orosz műbírálat még nyugodt, egyhangú időkben is felrótta egy Turgenyevnek, egy Tolsztojnak, hogy saját fiatalkoruk életét és embereit festik, a múlt század hatvanas éveit. Emerson azt mondja, hogy minden keresi, akiben megszólaljon: az elem a vegyészt, a növények hírt adnak magukról egy Linnében, a mágnes emberré válik egy physikusban. S az ember hangja, az író, néma maradjon-e ilyen időkben, mikor az élet árvize íróasztaláig csapkod s feje fölött szinte roskadoz a ház? Ám mondjon mesét, hozzon mosolyt a lankadóknak, szórakozást a fáradtaknak, de ne érje be azzal, hogy

izgató vagy bódító szereket kínál unatkozóknak. Orvos legyen, aki a beteg kort vizsgálja, vígasztalja a szenvedőket, világosságot gyújt a sötétségben űlőknek.

Rímet találni jót a szenvedésre,
Ma is csak annyi, mint a sebre ír.
(Rákosi Jenő: *Ars poetica.*)

Az író feladata, hogy megmutassa az ember örök természetét, az élet félszegségeit, a tévelygéseket, rántsa le a képmutatás álarcát, ostromoljon előítéleteket, mosolyogtasson az erény öntetszelgésén. A magyar író mutassa meg az ember arcán a magyarság vonásait, az élet képében a mi életünk színeit, kérdéseit, kétségeit. És ne akarjon az irodalom hátrább maradni ma, mint ahol egy századdal ezelőtt, Kisfaludy Károly korában volt, aki a nemzeti ébredés idején bátor kézzel rajzolta meg saját korának alakjait. Nagy elnökünk, Gyulai Pál, a hagyományok kemény őrizője mondotta: «A mult legnagyobb remekművei sem elégítik ki a jelen szükségét, mert az eszmék, érzések módosulnak s minden kor saját küzdelmei, szenvedélyei, örömei és fájdalmai visszhangját várja a költőtől.» Tartson tükröt az író a magunk kora elébe, mely nem ismeri önmagát. Legkiválóbb íróink elöljárnak a jó példával. Mutassa meg nekünk az író az új kor embereinek erényeit s új furcsaságait, tétovázást a jelen útvesztőjében, a homályos jövendő előtt; lesse meg a sors szövőszékén a szálak bonyodalmát, melyekből életünk mintája alakul; mutassa meg, mily ellensége ember az embernek, nép a népnek; írja le az elnyomott, a felszabadult országrészek életét, a forrongó társadalmat; fesse a tanácstalan öregeket s a türelmetlen fiatalságot; írja le a rettegést a csodálatos és félelmes találmányoktól, melyeket az ember egymás ellen fordít; fesse a gyárak kormos levegőjét, a falu szűk kis ablakait, az élet nehézségét, — mindent, mindent, a világot, amelyben élünk, a magunk korát.

Hulló vérét aki felfogni bírja:
Bálványa lesz, ha kínjait leírja. (u. o.)

Az élet ma zavaros árral hömpölyög, — az írónak mégis fölébe kell hajolni, hogy meglássa benne az ember elmosódó arcát.

Ezzel nyitom meg a Kisfaludy-Társaság 92-ik ünnepélyes közűlését.

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Királyi Fenség!

Tekintetes Társaság! Tisztelt Közönség!

Társaságunk második századának harmadik évéről kell röviden beszámolnom.

Forrongó, nehéz válság érzésétől nyugtalanított világban élünk, melyből szivesen menekülne a megnyugvásra sóvárgó lélek a művészet és irodalom összhangosabb világába. De vajjon, ha nemesebb élvezetet s bensőségesebb megnyugvást keres a felzaklatott szív, megtalálhatja-e ott is békéjét s hitét az ember nemesebb rendeltetésében? Boldogabb időkben elzárkózhatik elefántcsont-tornyába a költészet, de ha merő remegés, aggodalom és keserűség az emberiség élete, a költészet bélyege is csupa nyugtalanság és összhangtalanság. Az irodalom szélesebb mezején számos jelenség eszméltet erre a szomorú kapcsolatra ; Társaságunk szűkebb körű tevékenysége talán kevesebb nyomát viseli ennek, de a nyomasztó viszonyok árnyéka azért ott borong a mi Társaságunk életén is.

Pedig mindent elkövettünk, hogy azok közt a korlátok közt, melyek közé anyagi leromlásunk már hosszú évek óta szorít bennünket, tevékenységünk bizonyságát szolgáltassa Társaságunk hivatásérzetének és kötelességtudásának. Igyekeztünk mindenekelőtt eleget tenni a kegyelet szavának. Leróttuk e nemes érzés adóját azon az oltáron, amelyen az egész ország áldozott első, szent királyunk dicső emlékének. Tavalyi ünnepélyes közülésünkön az elnöki megnyitó és Sík Sándor társunk ünnepi költeménye adott méltó kifejezést áhítatos érzésünknek. Megünnepeltük Társaságunk névadó atyja, Kisfaludy Károly születésének 150 éves fordulóját. Az ő áldott emlékét is idéztük ünnepélyes közülésünkön. Febr. 5-én koszorút helyeztünk sírjára és Múzeum-kerti emlékszobrára, ott voltunk a Nemzeti Színház kettős ünnepén is : a költő szobrának megkoszorúzásán s a *Csalódások* díszelőadásán. Megemlékezett az ünnepi évfordulóról a Rádió is és Társaságunkat tisztelte meg azzal, hogy az emlékest műsorának ellátását ránk bízta. Bevezetőt elnökünk mondott, a titkár arról beszélt, miben láthatjuk mai szemmel Kisfaludy Károly jelentőségét, a m. titkár pedig Kisfaludy Károly színdarabjainak pályafutását rajzolta a magyar színpadon.

Számos más irodalmi ünnepre is elküldte Társaságunk a maga koszorúját és kegyeletünk tolmácsaként képviselőjét. Nemzeti imádságunk költője s Társaságunk első halottja, Kölcsey Ferenc, halála év-

százados fordulójának legméltóbb megünnepléséül anyagi tehetségünkhöz mérten hozzájárultunk a költő összeomlott csekei síremléke helyett új, hozzá méltó emlék létesítéséhez s ennek felavatása ünnepén elnökünk helyezte el rá kegyeletes beszéd kíséretében koszorúnkat, a Pest vármegye székházában, a Gyöngyösi István Irodalmi Társaság rendezésében tartott emlékünnepen pedig a m. titkár jelent meg. Ott voltunk a Nemzeti Színház által a színházépítő Földváry Gábor alispánnak s a színház első igazgatójának, Bajza Józsefnek emelt emlékszobor felavatásának ünnepén (titkár), Balassi Bálintnak az esztergomi vitézek által létesített szobrának leleplezésén (m. titkár) s Társaságunk egykori jeles tagjának, a kiváló festőművész és művészettörténet-író Kelety Gusztávnak a Képzőművészeti Főiskola épületében elhelyezett emléktáblája leleplezési ünnepélyén (titkár). Megjelent képviselőnk (m. titkár) Virág Benedek hamvainak a németvölgyi temetőből a pálosok gellérthegyi sziklatemplomába történt átszállításának és beszentelésének ünnepén s elkísérte képviselőnk (Kállay Miklós) Székesfehérvár nagyemlékű püspökének tetemét végleges nyugvóhelyére, a nevéről nevezett emléktemplom sírboltjáig. Részt vettünk két elhúnyt kiváló tagtársunk síremléke felavatásának kegyeletes ünnepén is : Pekár Gyuláén, amelyre elnökünk, s Szabolcska Mihályén, amelyre Ravasz László társunk helyezte el koszorunkat. Felkerestük üdvözletünkkel, melyet Vietórisz József társunk tolmácsolt, a negyvenéves jubileumát ünneplő Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kört, melynek bölcseje mellett ott állott szerető gonddal nagyemlékű elnökünk, Beöthy Zsolt, s kedves emlékű társunk, Sajó Sándor, magasba lendülő éneke zendült meg.

A kegyelet érzése sugallta azt a mozgalmat is, amelyet a magyar Felvidék visszatértekor Madách sírhelyének magyar földhöz csatolásáért indítottunk meg, mikor megdöbbenéssel láttuk, hogy a visszacsatolt terület városai és községei jegyzékéből hiányzik Alsósztregova, ahol Madách Imre élt, írt és meghalt, ahol kastélya áll és porai nyugszanak. Madách emlékét Társaságunk különös kegyelettel őrzi s ehhez a szolgálathoz különös jogot formál. Társaságunk vezette be az irodalomba a költőt legnagyobb büszkeségünknek, Arany Jánosnak a karján. Társaságunk körében hozta létre Horánszky Lajos társunk buzgólkodása azt a költő emlékéhez méltó új sírboltot, mely az ősi parkból a hegyoldalnak egy derűs tisztásán szentélyként tekint le a kis Sztregova völgyére s melynek sírszobra, a pozsonyi Riegele mester gyönyörű alkotása, az Ég felé szárnyaló emberi vágyaknak és eszményeknek magával ragadó megtestesítéseként emeli tisztább magasságok felé a lelket. Jogos önérzettel mondhatjuk bizonyos célzatos suttogások elnémítására, hogy ebben az emlékben egy fillér cseh pénz sincs, az egész teljesen magyar pénzből létesült.

Elnökünk mindjárt a visszacsatolás elején felhívta a kultuszminiszter úr figyelmét arra, hogy mily fájdalmas érzést, mily keserű visszhangot keltene a magyarság körében ennek a drága helynek az elvesztése. Majd mikor továbbra is nyugtalanító hírek szállongtak, Társaságunk elhatározta, hogy a nyilvánosság elé viszi a kérdést, beadvánnyal fordul a határmegállapító bizottsághoz s beadványát teljes szövegében a nyilvánosság elé juttatja. Ez meg is történt a *8 órai Ujság*-ban s ebben nyomatékosan hangoztattuk, hogy «midőn *Az ember tragédiája*, a legnagyobb magyar költői alkotások egyike, ismét világszerte hódít könyvben és színpadon, mélyen megalázó volna, hogy nagy költőjének sírja idegen ország területén maradjon, így életének színhelye és emléke némi részben elszakíttassék a magyar lélek közösségétől. Maga a terület, amelyről itt szó van, oly csekély, hogy fel sem tételezhető, hogy bárminő állam vagy nemzet fájdalmas érzést szándékozhatik kelteni szomszédjában s állandóan nyitva tartani egy ilyen fájdalmas sebet e miatt a terület miatt». Nem tudjuk, lesz-e foganatja ennek a megmozdulásnak ; a kilátások ez idő szerint, sajnos, nem biztatók ; de annyit mondhatunk, hogy mi szívvel-lélekkel kitartunk e mellett a nemzeti követelés mellett.

A kegyeletet szolgáltuk azzal is, hogy az idén is megtartottuk Arany János halála napjának fordulóján a szokásos emlékvacsorát, amelyen Angyal Dávid tagtársunk emelte a Franklin-Társulat által adományozott serleget Társaságunk legnagyobb büszkeségének halhatatlan emlékére. Nagy örömünkre és büszkeségünkre szolgál, hogy a mult év folyamán befejezésre jutott az Arany-irodalom leghatalmasabb alkotása, megjelent Voinovich Géza Arany-életrajzának harmadik kötete. Jegyzőkönyvünk megörökíti, hogy «ez a mű Társaságunkra is fényt vet hősénél és szerzőjénél fogva egyaránt. Hőse örök büszkeségünk, szelleme munkavégzésünknek legfőbb iránymutatója. A könyv szerzője pedig elnöke Társaságunknak. Művével újabb bizonyságát adta annak, hogy Társaságunk élén ennek a szellemnek milyen hű és megértő letéteményese. A kötet befejező szakasza méltó Gyulai mulhatatlan értékű emlékbeszédéhez... Társaságunk indíttatva érezte magát, hogy kifejezésre juttassa elnökünknek nagy műve befejezése alkalmával hálás köszönetét és boldog büszkeségét».

Hálás szívvel jegyezzük fel azoknak a nevét, akik szíves adományaikkal támogatták Társaságunk munkáját s elismeréssel mondunk köszönetet mindenekelőtt a M. Tud. Akadémiának 1000 pengős, a kultuszminisztériumnak 500 pengős, az Első Magyar Biztosító Társaságnak 200, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek 100, a Belvárosi Takarékpénztárnak 100 pengős adományáért, továbbá Szilasi Béla

vezérigazgató urnak, aki most is, mint évek óta, 220 P-t fizetett be pénztárunkba, hogy ezzel 500 P-re kiegészítse alapítványának kamatait s ezzel lehetővé tegye a pályázat kiírását.

Nem fejezhetem be anyagi ügyeinket érintő beszámolásomat a nélkül, hogy őszinte sajnálattal meg ne említsem ez ügyek egyik buzgó intézőjének, jogtanácsosunknak, Sztehlo Dezső ügyvéd urnak tisztéről való lemondását. Egy évtizedet meghaladó, önzetlen és lelkes munkássága maradandó emléket hagy Társaságunk történetében. Két örökség bonyolult ügyeinek elintézése s egyik birtokunknak a Földbirtok Rendező Bíróság útján olyan kedvező elcserélése, mely az alapítványi birtok tetemes növelése mellett saját tulajdonunkul is 45 holdat eredményezett, értékes bizonyságai ügyszeretetének és odaadásának. Társaságunk háláját és köszönetét azzal a reménységgel tolmácsolom, hogy barátságában továbbra is megtart bennünket.

Ami munkásságunkat illeti, ezt az utóbbi évek megszokott keretei között minden fennakadás nélkül folytathattuk. Állandóan hangoztatott vágyunk s munkásságunk legfőbb feladatául vallott tevékenységünk: a könyvkiadás most is csak jámbor óhaj maradt számunkra, de nem mondunk le a reményről, hogy ennek is eljön az ideje, talán nem is sokára. Felolvasó üléseinket közönségünk szives érdeklődése mellett havonta rendesen megtartottuk s egy Shakespeare-matinét is rendeztünk.

Sajnos, veszteségtől sem kímélt meg a sors bennünket: magas életkorban, de munkakedvének teljességében váratlanul elragadta a halál Szász Béla kedves társunkat. Mint magasrangú bíró vonult nyugalomba, hogy egész lélekkel szíve vágyának: igazi hivatásául érzett irodalmi tevékenységének élhessen. Az irodalomhoz is, Társaságunkhoz is sok kedves, valósággal családinak mondható kötelék fűzte. Nagynevű atyjának nyomdokain haladva a műfordítás terén kereste hivatásának igazi útját. Fiatalon Victor Hugo egypár drámájának sikerült fordítását nyujtotta, majd régi angol költemények átültetése felé fordult érdeklődése, aztán Horatius klasszikus metrumait tolmácsolta rímes magyar versekben, életének végső éveiben pedig nagy gonddal és fáradsággal az *Edda* átültetésén dolgozott s a jó sors e munkájának a bevégzését se tagadta meg tőle. Horatius-fordításait s eredeti költeményeinek gyüjteményét Társaságunk adta ki, Edda-fordítását az Akadémia. Sajnos, ennek első példányát a lelkes fordítónak már csak kihűlt szíve fölé, koporsójára helyezhettük el, koszorúi közé, amelyek között Társaságunké fájdalmas búcsúvételünket jelképezte a munkás tagtól és hű baráttól.

Helyét egyelőre betöltetlenül hagyta Társaságunk, de Bárd Miklósnak még tavaly megüresedett helyére megválasztottuk Mécs Lászlót. Alighanem az ő neve a legtöbbet emlegetett költői név mai irodalmi életünkben. Ajánlója azzal jellemezte költői egyéniségét, hogy a formai

szépség helyett a mondanivalónak adja az elsőbbséget, nem megindításra, és fínomságokra törekszik, hanem erőteljes kifejezésre és megrendítő hatásokra. Leggyakoribb és legsajátosabb hangja a harsány pátoszé, de ezt a teli hangot megkapóan váltogatja egy kedves, fiatalos, legényes hetykeség friss hanghordozása. Hangot talál a csendes, finom hangulatok kifejezésére is, főkép a tavaszi természettel való egybeolvadás harmatos misztikájának és a modern élet lüktető izgalmasságának adott néhány mesteri hangot. Költészetének legnagyobb hatását főként két tartalmi mondanivalójával érte el: egyrészt gazdag és széles körökben visszhangot keltő költeményekben hirdeti a szociális felelősségérzetet, másrészt a húszéves elnyomatás által parancsolt hangfogóval, de mégis félreérthetetlen határozottsággal adott kifejezést az anyaországtól elszakított, kisebbségi sorsra szorított magyarság érzelmeinek. Méltán él úgy a köztudatban, mint a Felvidék költője. Nemcsak költeményeivel, hanem nagyszerű előadóművészetével is eredményes szerepet töltött be a felvidéki magyarság életében. Szavalóestéi, körútjai, ünnepi versmondásai nagy események voltak s nagy hatással segítettek ébrentartani a magyar öntudatot a lelkekben. Tagunkká választása hálás elismerése ennek az érdemének is.

Levelező tagjainknak nagyon megfogyatkozott sorába Hankiss Jánost, a debreceni egyetemen a francia nyelv és irodalom tanárát választottuk be. Lelkes és buzgó tevékenysége irodalmunknak francia és olasz nyelven való ismertetése terén igen hasznos szolgálatot jelentett nemcsak kultúránk, hanem általában a magyar ügy számára is. Ügybuzgóságától, tanultságától s lelkes munkaszeretetétől még sok hasznos eredményt remélünk.

Mécs László megválasztása örvendetes alkalomszerűséget is nyert a mult év szívdobogtató nagy eseménye, a magyar Felvidék hazatérése által. Ez az esemény hazasegítette magát a királyhelmeci plébánost is. Valóban úgy érezzük, mintha őbenne magát a hazatért Felvidéket is szívére ölelné Társaságunk. Húsz esztendő keserves megpróbáltatásai után húsz év vágyainak és álmainak ez a valóraválása az első nagy öröme nemzetünknek. Ebből az örömből szívünk szerint kivettük mi is a részünket. Hazafiúi örömünknek és lelkesedésünknek azzal óhajtottunk kifejezést adni, hogy vándorgyűlések tartására keressük fel a fölszabadult területeken működő testvér-egyesületeket. Elsőnek az annyi drága irodalmi emléktől megszentelt Komáromba látogattunk el, hol a Jókai-Egyesület meghívására dec. 18-án nagysikerű vándorgyűlést tartottunk. Nem tagadjuk, az úton nyugtalanított az az előzhetetlen gondolat, hogy nem idegenített-e el bennünket egymástól az a gyötrelmesen hosszú húsz esztendő; de már az első kézszorításból éreztük, hogy testvérkezek és testvérszívek találtak ismét egymásra. A zsúfolásig

megtelt hatalmas teremben figyelmet és testvéri szeretetet sugárzó tekintetek fogadtak s a hallgatóság sorai közt mintha azok a fényes szellemek is ott lebegtek volna, akikkel Komárom gazdagította a magyar irodalmat. Az ülésen bejelentettük, hogy Társaságunk a «Magyar a magyarért» akció keretében felajánlja az Egyesületnek ez évi egyetlen pályadíját, a Szilasi Nelli-alapítvány 500 pengős kamatát s ehhez a nagylelkű alapítványtevő is készséges hozzájárulását adta. Az alapítvány rendeltetése gyermekirodalmi munkák jutalmazása. Ebben az értelemben ajánlottuk fel a Jókai-Egyesületnek is, tehát azzal a kívánsággal, hogy hirdessenek belőle pályázatot gyermekirodalmi munkákra, akár elbeszélésre, akár színműre, — vagy jutalmazzanak utólagosan már megjelent munkát, vagy ha egyik mód se vezetne eredményre, fordítsák egy vagy két, magyarságáért üldözött, szegénysorsú író támogatására. Mivel pedig ezzel az elhatározásával a nehéz küzdelmek közt is bátran helyt állott felvidéki magyar irodalom iránt érzett nagyrabecsülését is kifejezésre akarta juttatni Társaságunk, a jutalmazásnak bármelyik módját területileg a visszacsatolt magyar Felvidékre korlátozta.

Reméljük, hogy tavasszal Kassát és Losoncot is fölkereshetjük, sőt reméljük, hogy más tájakra is utat nyit előttünk a jó Isten. Forró imával esdve s bízó hittel remélve, hogy a Gondviselés még több ilyen ünnepet tartogat a kemény megpróbáltatás után nemzetünk számára, — kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

KÖLTEMÉNYEK.

HARSÁNYI LAJOSTÓL.

Emberek, mi lesz?

Maholnap eltűnnek a földről
A szitakötők és a tarkaszárnyú lepkék,
Mert az egek azúrkék tájait
Szárnyas gépszörnyek egészen belepték.
Emberek, mi lesz?

A kakas már hajnalt kiáltoz.
Jó volna jókedvvel felkelni végre
És nem rettegve : édes, tiszta szemmel
Felnézni a felhőtlen, fényes égre.
Emberek, mi lesz?

Várjuk a szép fehér galambot
Csőrében ifjú olajággal,
De tornyaink körül vihar süvöltöz
És vijjogó vészmadár szárnyal.
Emberek, mi lesz?

A legsötétebb éjszakára is
Megjön a régvárt, piros virradat
S az örömöt kórusban harsonázzák
A gyémánt-torkú édes madarak.
Emberek, mi lesz?

A tél megdermeszt minden élőt,
Fehér leplével mindent behavaz,
De minden tél elmúlik egyszer
És újra megjön a vidám tavasz.
Emberek, mi lesz?

Kiárad a Duna, a Volga?
Széttépik a sötétlő gátakat?
De az árvizek medrükbe térnek
S a vízözön is egyszer elapadt!
Emberek, mi lesz?

Haragszik a tenger? Hullámai
Vadul csapkodják az eget?
De minden vihar elcsitul egyszer
S a tenger újra vígan felnevet.
Emberek, mi lesz?

A föld termi a szép piros buzát.
A kis patakok medrükben futnak
Az állatok szeretik egymást
És a virágok sohasem hazudnak.
Emberek, mi lesz?

A Nap, a Hold, a Csillagok,
Az ember, aki éhezik,
Az angyalok — maga az Isten! —
Türelmetlenül kérdezik:
Emberek, mi lesz?

Emmanuel.

Nem mondok új Igét. Régi a mondatom.
Aggódó szívemmel egyre ezt mondatom:
Isten, Isten, Isten legyen velünk!

Isten a kis fűszállal, mely a kövek közt sorvad.
Isten az ember-szívvel, mely jóság közt is oly vad.

Isten legyen a réttel, a megérett mezőkkel,
Melyekre kaszás aratók megperzselt hada jött el!

Isten a nagy hegyekkel, a bányával, a méllyel!
A távoli falukkal, melyek sötétek éjjel.

Isten azokkal, kik a hidak alatt alusznak!
Kik görnyedt vállaikon rettentő igát húznak.

Isten legyen az éjben száguldó vonatokkal!
Koromfekete tengereken tülkölő nagy hajókkal.

Isten a szép hidakkal, tornyokkal, városokkal!
A földön és az égen száguldó motorokkal.

Isten legyen Londonnal, Berlinnel és Moszkvával!
Szent Mihály kilenc aranykupolás nagy katedrálisával,
(Hol hull a hó. Az éjféli őrséget váltják
S vörös katonák őrzik Leninnek szörnyü álmát.)

Isten legyen Japánnal! Mind a hat világrésszel.
Minden fajú emberrel, fehérrel, feketével.

Isten legyen a jókkal! Isten a gonoszokkal!
Két milliárd élővel és száz billió holttal!

Isten legyen a Földdel: e fekete madárral,
Mely az iszonyú ürben süvöltő szélben szárnyal.

Isten legyen a Nappal! Isten legyen a Holddal!
Isten legyen az összes reszkető Csillagokkal!

S Isten legyen velem. És legyen veletek!
Közületek, ó senkit én ki nem feledek!

Isten kezében tartott sziporkázó virág,
Ki ne ejtsen kezéből téged, te gyönyörű — Világ!

Három piros tojás.

Egy kis magyar gyerek,
Kiben Isten lakik,
Nem húnyta le szemét
Estétől hajnalig.
Friss harmatban fürödtek
A reggelek, az estek,
A kis magyar gyerek
Húsvéti tojást festett.

Az elsőn piros templom lett: Szent Péter kupolája.
— A világ legnagyobb temploma! — ezt írta alája.

A kis magyar gyerek,
Kiben Isten lakik,
Tovább törte fejét
Estétől hajnalig

Mi szebbet rajzolhatna
A második tojásra,
Hogy apja, anyja, húga
Ámulva nézze-lássa.

Az esztergomi Bazilika került a tojásra.
— A legnagyobb magyar templom! — ezt karcolta alája.

A kis magyar gyerek,
Kiben Isten lakik,
Tovább törte fejét
Estétől hajnalig,
Mi lehet a világon
Az egyetlen, a legszebb,
Amihez foghatót
Piktor még sohse festett.

És kis faluja templomát festette a tojásra.
— A világ legszebb temploma! — ezt cifrázta alája.

Mi volna jó?

Kis kályha volna jó.

Piros széndarab izzana benne
És a szobában jó meleg lenne.
A szoba falán táncolna az árnyék
S a sok fakó arc mind pirosra válnék.
A gyermekek, valami hat darab,
Mint fészekben zsibongó madarak
Anyjuk meséjét hallgatnák merengvén
És az apa a langyosmeleg estén
Vidáman verné szurtos kaptafáját
És önfeledten dalra nyitná száját.
Mint régi Hans Sachs vígan kalapálna
És a szobában úr lenne a lárma,
Míg a kakukkos óra tizet verne
S a kis család az Úrban elpihenne...

Mi lenne jobb?

Kis cipó volna jobb,

Bedörrentenék a búbos kemencét
S a hat kenyeret mosdatva betennék.
A hetedik lenne a kis cipó,
Mert Jancsika, a fürge kis csikó
Pirosra sült fehér gyürkére áhit.
S ha már a mécs az asztalon világít,
Az asztalfőn ott ülne az apa,
A tűzhelyen a tej felforrana,
Abba apritanák a kis cipót,
Hogy jóllakjanak a vidám csikók.
Az apa meg, mert elég tej nem lenne,
A friss kenyérre sót, paprikát tenne
S nagyot húzna a kút hideg vízéből.
Egy kis szeles angyal a távol égből
Leröppenne a halkpiros toronyba,
Az estharang Úrangyalára kongna.
Hangosan mondanák a nyelvek, elmék,
A vén diófák álmodón figyelnék...

Mi volna legjobb?

A béke volna legjobb.

Nagyon soká tart már a háború.
Éppen elég volt már a gyász, ború.
Embert, búzát ne gátoljon már korlát!
Úgy vár ködös hegyem, a kék Vihorlát!
Komáromot szeretném látni újra,
Angolkertjében járni elborulva.
Pozsonyba vágyom, a királyi romra,
Nagyváradra és Marosmonostorra.
Szeretnék menni szabadon, vidáman,
Ne fogjanak le minden hidon, vámon!
Ne rontsák el az életem tovább már,
Élni szeretnék, mint vidám madárkák,
Derűsen élni, néha mosolyogni,
Kolostort nézni, el-elkomorodni.
Békét szeretnék, mely nem gyűlölt, talmi,
Békén szeretnék egyszer majd meghalni.

Talán a halál volna legjobb...

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

EMLÉKEZÉSEIMBŐL.

HERCZEG FERENCTŐL.

Egy este a *Budapesti Hírlap* kalaputcai szerkesztőségében találtam magamat, szemközt a magyar újságírók atamanjával, Rákosi Jenővel. Rákosi — a kuruc nótával szólva — akkor élte gyöngyéletét. Nagy hatalma és szinte hihetetlen népszerűsége volt.

Ő: Olvastam magától egy pár novellát a *Hét*ben. Hány ilyet tudna havonta írni?

Én: Minden héten egyet.

Ő: Mennyi pénzre volna szüksége, hogy tisztességgel megélhessen?

Én egy összeget mondtam, amely nem is volt túlságosan szerény.

Ő szó nélkül elfogadta. — Ez nevezetes nap volt az életemben, ettől fogva nem voltak többé kínzó anyagi gondjaim, Nem volt éppen kivételes eset, az ország olyan gazdag, a társadalom olyan jólelkű volt, hogy minden fiatalember, akiben egy szikrányi tehetség vagy akár csak munkakedv volt, megtalálta a maga kosztadóját.

Ami Rákosi Jenőt illeti, ő azok közé tartozott, akiket vagy nagyon szeretnek, vagy nagyon gyűlölnek, de közömbösen senkit sem hagyott. Az újságírók rajongtak érte, mert nagyúr korában is hozzájuk szított és alkalomadtán elszántan megvédte őket. Valaki a sajtó Tarrasz Bulbájának nevezte. A politikusok és tudósok körében azonban elég sok volt az ellensége. Az előbbiek kifogásolták a sovinizmusát, amelynek jóhiszeműségét sem akarták elismerni, az akadémikusok pedig nem tudták neki megbocsátani, hogy egyéni helyesírásával Bordeaux helyett Bordót, Shakespeare helyett Sekszpirt írt. (Ha Sekszpir, kérdezték, — akkor a lap szerkesztője miért Csajthay és miért nem Csajtaj?)

Rákosit sokan pénz dolgában számító embernek tartották. A közvélemény ebben is félreismerte ezt a rendkívüli férfit. Neki életében elég alkalma volt, hogy meggazdagodjék, de nem élt vele. Hivatása nem annyira kenyérkeresete, mint inkább szenvedélye volt, akár a királyoknak az országlás.

Bár velem mindig atyai jósággal bánt, én sohasem tudtam vele bizalmas lábra jutni. Azt a kamaszos zavart éreztem, amit egykor boldogult édesapámmal szemben. Mikor egy pár esztendővel később otthagytam a lapját, az volt az érzésem, mintha az apai házból szöktem volna meg.

Rákosi figyelmét énrám a *Budapesti Hírlap* sokat emlegetett riportere, Barna Dóri irányította. Öles, nagy legény volt, lángvörös hajjal és ugyanolyan színű bajusszal, amelynek olyan volt a vágása, mint a rozmáragyaré.

Újságírói pályája a miskolci hadgyakorlatokon lendült a magasba. Ferenc József király akkoriban Miskolcon vett szállást és mikor lefújták a manővereket, Barna valami inasgyerektől egy-két forintért megvásárolta a király papírkosarának tartalmát. Az orosz cár két desifrírozott távirata is benne volt és Barna kiadta a telegrammokat a lapjában. Bizalmas és kényes természetűek voltak, mellékesen kínos módon belegázoltak a magyar nagyközönség külpolitikai ábrándjaiba, így tehát nagyszabású botrány lett az ügyből.

A főudvarmesteri hivatal igen óhajtotta volna Barnát hűvösre tétetni, a magyar büntetőtörvénykönyvben azonban nem akadt rá alkalmas paragrafus.

— Nemzetközi bonyodalmat okoztam! — mondta nem minden dicsekvés nélkül a bűnös.

A miskolci hadgyakorlatokról az én időmben még sokat regéltek az újságírói kávéházakban. A magyar kormánynak akkoriban sikerült meggyőznie a közös hadvezetőséget, hogy a hadsereg népszerűsítése katonai érdek és a hadvezetőség, leküzdvén heveny sajtóiszonyát, ezúttal csakugyan meghívta a lapokat.

Negyven magyar és külföldi laptudósító Miskolcra tartott. A pályaudvaron egy főhadnagy várta őket, mint összekötő tiszt, a pályaudvar előtti téren pedig negyven megnyergelt katonaló toporzékolt, mindegyik táblával a nyakában, amely egy-egy újság nevét viselte. Volt Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Nemzet,Függetlenség, Pester Lloyd, Neues Pester Journal című ló. A vezérkari urak abból a föltevésből indultak ki, hogy a hátasló az újságírók megszokott közlekedési eszköze, a szerkesztőség és az éjjeli kávéház között lóháton szoktak portyázgatni.

A kollégák elszántan nyeregbe kapaszkodtak és az összekötő főhadnagy vezénylete alatt mindjárt néhány kilométert rázatták magukat, míg elérték a kijelölt találkozóhelyet. A hátasokat különböző lovas ezredekből rendelték sajtószolgálatra és nagyon természetes, hogy a csapatok nem a legkezesebb báránykáikat küldték, hanem éltek az alkalommal, hogy megszabaduljanak a keményszájú, makrancos dögöktől. Ebből tessék aztán kombinálni.

Utolsó nap, mikor lefújták a gyakorlatokat, a csapatok díszmenetben vonultak el legfőbb haduruk előtt. Gyalogság, tüzérség, lovasság. A huszárok vágtában defiliroztak, Megtörtént ekkor, hogy a sajtóparipák, miután jó ideig szerény távolságból figyelték a parádét, a trombiták és a száguldó svadronok zajától hirtelen föllelkesültek és mintha csak összebeszéltek volna, elragadták lovasaikat és vad gomolyagban elrugtattak közvetlenül Őfelsége előtt.

Elől Futaky vágtatott, a félhivatalos kőnyomatos szerkesztője, aki

ilyen alkalmakkor trópusi sisakot szokott volt viselni; közvetlenül mögötte Barna Dóri repült, saját bevallása szerint a nadrágja akkor már felcsúszott a térdéig, a szíjon függő távcsöve pedig ütemesen csapkodta a lapockáját. Utánuk rugtatott még harmincnyolc, többnyire szemüveges vagy cvikkeres kollega, egyik-másik esenyőt forgatott öklében, némelyik gumizsinóron röpítette maga után a kalapját, mint gyermek a papírsárkányát.

A szájhagyomány szerint az apostoli felség jéghideg arccal szemlélte a kísérteties lovasokat, a környezetében levő tábornokok és külföldi attasék azonban félájultra nevették magukat.

Barna Dóri, aki önmagát romlott és cinikus embernek tartotta, alapjában véve puhaszívű, ártatlan gyermeklélek volt. Örökké mások gondjai fölött virrasztott és mások harcait vívta. Hozzám nagyon vonzódott és ennélfogva állandóan az én fejem fájt neki. A zsebe tele volt a *Hét* füzeteivel, melyekben az én cikkeim szerénykedtek, azokat boldogboldogtalannak felosvasta és azt követelte, ismerjék el, hogy tüneményes tehetség vagyok. Aki erre nem mutatkozott hajlandónak, az, az ő megállapítása szerint, irígy kutya volt.

*

Feszty Árpád egy nap azt kérdezte tőlem, tudom-e, mi a dévér? — Nem én. — Dunai hal, kicsi, de jóízű. — És mi van vele? — Gondoltam, Dévérnek keresztelem a hajómat. — Miféle hajódat? Van neked hajód? — Van egy kis gőzhajóm a Dunán. — És minek ez neked? — Hagyd el pajtás, néha jó, ha van.

A rákövetkező héten már beláttam, csakugyan jó, ha gőzhajója van az embernek. Arról volt ugyanis szó, hogy Hegyesi Marit, aki a győri színházban vendégszerepelt, Budapestre kell hozni a Dévérrel. A fiatal Hegyesi Mari egyike volt a legszebb nőknek, akiket életemben láttam. Profilra és termetre hozzá hasonlókkal csak Athénben találkoztam, az Akropolisi múzeumban, ahol a Parthenon nemes papnőinek márvány képmásait őrzik.

Ennek a tündérszép nőnek elég különös volt a művészi pályafutása. Fiatal korában nem igen tudott vele mit kezdeni a Nemzeti Színház, túlságosan kiütközött a színpad akkori játékstílusából. Elképesztően egyszerű, közvetlen és természetes volt; amit ő a színpadon művelt, az egyáltalában nem volt színjátszás, hanem való élet. Játékstílusával megelőzte a maga korát és ezt akkor, mikor még szokás és kötelesség volt a stilizált beszéd, vagy mondjuk: szavalás, senki sem értette meg. Évtizedek mulva a közízlés — alighanem Eleonora Duse nevelő hatása alatt — utólérte és a közönség ekkor meg is értette és felismerte benne

a remek színésznőt, Győrött George hercegnőt láttam tőle (ilyenféle nagy szerepeket nem bíztak reá Budapesten), hatása megrázóan meggyőző volt.

A Dévér tehát behozta George hercegnőt Győrből. Árpád megtöltötte hajóját virággal és boros butéliákkal, a Dévér orrán pedig négy szál cigány cincogott. Koratavasszal volt, a nap enyhén tűzött, de a dunai levegő még csípős volt, a zöldártól megdagadt folyam fölött húsvéti harangszó zsongott, az elöntött fűzesek barkái a Dévér hasát horzsolták.

Hegyesi Mari alig beszélt valamit útközben. Fehér bundájába burkolódzott és lehunyt szemmel élvezte a tavaszt, a verőfényt és saját ifjúságát. A Dévér úgy vitte a budai hegyek felé, mint valami szent csodát. Az is volt : a női szépség csodája.

Tulajdonképpen semmi sem történt az úton, amit érdemes volna elmondani, és mégis, akik a hajón voltunk, alkonyatkor úgy éreztük, hogy elmúlt életünk egyik legnevezetesebb és legszebb napja, amelynek emléke ékessége lesz földi pályafutásunknak.

*

Nem emlékszem rá, hogy nő nekem első látásra annyira megtetszett volna, mint az Arany Kócsag. A nevet én adtam neki, a haja színe és az arcbőre tónusai miatt, és mert mindene hosszú, vékony és nemesformájú volt : az arca, a keze, a lába.

Az ura olyan volt, amilyen a nagyon-szép-asszony ura lenni szokott : a világ leudvariasabb, legtürelmesebb és legjelentéktelenebb embere. Ha más lett volna, akkor az örökös ünneplés miatt, amellyel a feleségét körülmisézték : már régen megőrült vagy megszökött volna. Az Arany Kócsag szerette maga körül a nagy udvart és én jó ideig tagja voltam egy hármas férficsoportnak, melyet «őnagysága trojkája»-nak neveztek. Meg voltam győződve, hogy a három közül én vagyok az igazi, de azt hiszem, a másik kettő is meg volt győződve ilyesmiről. Valószínű, hogy kívülről nézve egy összetanult cirkuszi bohóc-trió benyomását tehettük.

Az Arany Kócsag nagy szerepet játszott az életemben és még nagyobbat is játszhatott volna, ha közbe nem jön *az*, amit majd el fogok mondani ; később tökéletesen megfeledkeztem róla és ma csak azért jut megint eszembe, mert Fráter Lórántról, az igricről, akarok beszélni és ő juttatja eszembe.

Frátert Jászai Mari fedezte fel Kolozsváron, Annyira tehetségesnek, eredetinek és multságosnak találta, hogy megígértette vele, hogy feljön utána Budapestre. Én a Svábhegyen ismerkedtem meg vele, ahová lóháton jött a társaságunk után. Akkor még aktív huszártiszt volt.

Fráter valami tökéletes módon egyesítette magában a magyar urat

és a parasztlegényt. Pusztai mágnás volt. Furfangos, szándékosan cikornyás volt a beszéde, néha kissé keresetten, de mindig roppant mulatságos módon fűzte a szót. Az ő beszédje neki is, a hallgatónak is élvezet volt. Erősen biharias tájszólással beszélt, *édes* helyett például azt mondta : *ejdes*, *miért* helyett : *mír*. Jászai úgy hívta, hogy «bíróék Ferkéje», és a külseje meg a modora csakugyan a falu elkapatott első legényére vallott.

Az énekének reám ellenállhatatlan varázsa volt. Szép, férfias bariton hangját maga kísérte hegedűn. A szövegre vetette a súlyt, nótázása, mint a régi hegedősöké is, akiknek hagyományait feltámasztotta, erősen drámai hatást tett. Nagy szeretettel és csalhatatlan ösztönnel gyűjtötte a tréfás, hetyke, duhaj, gúnyolódó, szerelmes és bánatos parasztnótákat, a népballadákat pedig oly drámai fokozással tudta előadni, hogy valósággal elragadta és magával sodorta a hallgatóit. Gyakran, ha a nótázását hallgattuk, azt a benyomást nyertük, hogy ez jóval több az egyszerű éneknél, itt távol-keleti mélységek nyilnak meg és rég kihunyt magyar tüzek lobbannak ismét lángra.

Férfiak és nők egyformán rajongtak érte. Mikor később állandóan megtelepedett a fővárosban, a nők alaposan el is rontották. Én egyszer úgy láttam Fráter Lórántot, hogy hat úriasszony feküdt a lábai előtt. Ez szó szerint veendő : Fráter vacsora után egy szalonban nótázott, a kandalló előtt állt, vagyis inkább táncolt, mert ő mindig az egész testével muzsikált : forgott, hajlongott, rezgett és pengette a sarkantyúját, — a hölgyek pedig félkörben körültáborozták, a szőnyegre vetett díványpárnákon heverészve. Epedve néztek fel hozzá, és azt hiszem, mindegyik féltékeny volt a többi ötre.

A magyar dal legnagyobb sikere az volt, mikor Fráter könnyeket csalt az igazságügyminiszter szemébe. És milyen nótával? A *Száz szál gyertyával*, amely tulajdonképpen a «régi szép betyárvilágot» sírja vissza. Az igazságügyminiszter könnyekben olvadt szét, bánatában, hogy immár vége annak a régi szép betyárvilágnak. Ez annyira magyar dolog, hogy egy német vagy angol bírónak el sem lehetne mondani.

De most térjünk vissza az Arany Kócsaghoz! Az asszony engem egy este az Országos Kaszinó különszobájába rendelt, ahol az urával vacsorázott. Azért mentek szeparéba, mert Frátert várták és az Arany Kócsag azt remélte, hogy nótázni fog. Fráter valami katonatiszti banketten késett. Egyszerre azt mondja nekem a Kócsag :

— Nincs virágom, pedig nagyon szeretném, ha volna. Nem tudna szerezni?

— Virágot, most, honnan? Vasárnap van és esti tíz óra . . .

Ekkor megszólalt az öklömnyi pincérgyerek, aki ott állott a pohárszék mellett :

— Én tudok szerezni, kérem. Az Orfeumban, a virágáruslánytól. Nekem ez sohase jutott volna eszembe . . . Pénzt adtam neki, üljön kocsiba és siessen az Orfeumba. Hamarosan visszajött, három szál gyönyörű rózsát hozott. Az Arany Kócsag meghatottan megköszönte és a keblére tűzte, a férje pedig azt mondta : Látszik, ki az igazi gavallér!

Tizenegy felé megjött Fráter Lóránt is. Széles jókedvében volt, kissé italosnak látszott, de ez nála nem volt baj, ő akkor volt igazán kedves, mikor már volt benne egypár pohár pezsgő. Egyenruhában jött és az attilája vállzsinórába piros szegfű volt tűzve.

Az én Arany Kócsagom egyideig nézte a szegfűt, végre azt mondta :

— Adja nekem, Fráter!

— Odaadom, ha eldobja azt a három piros rózsát!

(Fráternek persze sejtelme sem volt arról, hogy az asszony tőlem kapta a virágokat.) És ekkor megtörtént, amiről álmodni sem mertem volna, az én Arany Kócsagom levette kebléről a három rózsát, amit fiakkeren hozattam neki, és a szoba sarkába vágta. A helyükbe tűzte a Fráter szegfűvirágát.

Én mosolyogtam, pedig valósággal rosszúl lettem a dühtől és keserűségtől. A különös az volt, hogy az asszony semmiféle magyarázatot nem adott, hallgatagon elsiklott fölöttem és a rózsáim fölött és — ami még furcsább volt — az ura is beérte annyival, hogy zavartan vigyorgott.

— Elkelne itt egypár szál cigány, — vélekedett Fráter.

— Majd én hozok! — mondtam és már siettem is ki a nyilvánosba, ahol Berkes bandája játszott.

A kvartettet beküldtem a különszobába, magam azonban nem mentem vissza, hanem elmentem. Úgy elmentem, hogy húsz esztendeig nem láttam az Arany Kócsagot. Kerek húsz esztendeig. Eleinte hívott, üzent, levelet írt, mivel azonban udvarias csökönyösséggel kitértem a találkozó elől, leszoktunk egymásról, elidegenedtünk egymástól, végül megfeledkeztünk egymásról. Valószínű, hogy ennyi idő alatt ismételten találkoztam vele az utcán, dehát én a kedves ismerőseimet sem szoktam mindig megismerni.

Húsz évvel a szegfű-ügy után Balatonfüreden hozott össze vele a véletlen. Gyászban volt, nemrégiben temette el az urát. Ő szólított meg a szanatórium halljában. Nem volt már a régi Arany Kócsag, a hajának ezüstös fénye, a termete pedig teltebb lett. Beszélgettünk és ő később azt mondta :

— Mi valamikor jó barátok voltunk, hogyan történt, hogy mégis annyira szétkerültünk?

Megkérdeztem tőle, emlékszik-e még, hol találkoztunk utoljára? Semmire sem emlékezett. Még akkor sem, mikor Fráter Lóránt nevét említettem.

*

Mi a hírnév?

Pár hónappal azután, hogy Ocskay brigadéros meghordozta nevemet az országban, Balatonfüreden nyaraltam. Mikor elsőízben jegyet váltottam a fürdőházba, a pénztároskisasszony nagy papírborítékot rakott elém, hogy tegyem bele a pénztárcámat és az órámat. A borítékra kék ceruzával rá kellett írnom a nevemet. A kisasszony elolvasta és felcsillanó szemekkel mondta :

— Ó, ezt a nevet én ismerem!

— Csakugyan?

— Uraságod veszprémi?

— Nem, én verseci vagyok.

— Hát nem a veszprémi fakereskedő fia?

— Nem, a verseci patikus fia vagyok.

— Nem is tudtam, hogy más Herczeg Ferenc is van, — mondta őnagysága.

KÖLTEMÉNYEK.

Április Lajostól.

Kalács, keddi kalács.

Már szombat este megsütötte
Anyám. És reggel már adott.
Az aranya besugarazta
A harangos vasárnapot.

Vasárnap estig nem fogyott el,
Fénye áthullt az ünnepen :
Még hétfőn is jutott belőle.
És kedden is. De csak nekem.

Ma sem tudom, hol rejtegette,
Melyik fiókból jött elő,
De olyan áldott volt az íze,
Olyan hétköznap-szentelő.

Az asztalkendőből kibukkant
Szép sárga fénnyel : Itt vagyok.
Nagy árnyékok, fekete gondok,
Még várjatok, maradjatok.

Igénytelen polgár-kalács volt,
Olyan egyszerű, mint falum.
És mégis úgy megnőtt azóta,
Mint úrvacsora-szimbolum.

Száguldó évek távolából
Megérzem néha jószagát :
A tűzhely tájáról elindul
S betölt szivet, betölt szobát.

Lelki kenyér ínség-időkben,
Verőfényes vigasztalás...
Pedig tudom : a keze föld már
És nincsen több keddi kalács.

Pisztrángok kara.

Erőnket lassú víz apasztja,
Heves fény s emberszó zavar.
Rég volt, mikor a sík folyóig
Lesodort a vak zivatar.

Szakadó felhők záporától
Árrá dagadt a patak-ér,
S az áradástól meg nem őrzött
Sem kőodu, sem part-gyökér.

Azóta úszunk, folyton úszunk,
A vízzel szembe, cél iránt.
Utunkat malmok torlaszolják,
A zuhogó súly visszaránt.

Halászsas-árnyék hull a vízre,
Ravasz tőrrel kísért a gát.
Búvóhelyen töltjük a nappalt
S megvárjuk a hűs éjszakát.

Azóta éjjel vissza úszunk,
Futunk a tikkadás elől,
Magasba fel, hol mély az erdő
S forrás-ízű a patak-öl.

Fehérmelles vízirigó ül
Habos kövön s fürgén neszez.
A martok tajtékos vizébe
Fínom fenyőtű permetez.

A foltos, ritka napsütésben
Zölden ragyog a fák moha,
S ha szél mozdul, kövünkre perdül
A málna és az áfonya...

Futunk, futunk a látomással,
Súlyos habot hasít a szánk.
Riadozunk az óceántól:
Az ér, az ér a mi hazánk.

Vihar ijeszt, kígyó riasztgat,
Meredek utunk nehezül.
S szivárványos testünk az éjben
Végső iramra megfeszül.

S mire pirkadni kezd a hajnal
S vörös fény gyúl a fenyvesen,
Az érhez zúgón, szirten által
Megérkezünk győzelmesen.

Királyasszony kertje.

(Visegrád, 1938.)

Megálltam itt a nyugtalan világban
És, vándor-párom, erre hoztalak.
Megállítottak a patakos erdők,
A vércsés sziklák és a várfalak.

Megkötözött a kép: a víz világa,
Szálló hajó a torlódó vizen,
Hősi tető, hol vadvirágcsokorból
Harcos középkor és múlás üzen.

A királyasszony kertje... így nevezted.
A campanula nagyharanggal int,
Magasra nő a kosbor, sose láttam
Ilyen dús ibolyát és kankalint.

Tudod a jelt? A vén kaputoronyban
Kibukkannak reá az őrszemek,
S királykisasszonyok a gesztenyésben
Különös bókkal táncot lejtenek.

Karolj karomba, kedves, és ne rezzenj,
Mikor az árnyék nagyranő lilán
S a néma úton szembejön sötéten
Szakállas arcú Zách Felicián.

Suhogó mult és lélek itt az erdő,
Bolyongóit már régen ismerem.
Ha vándorolgatok a csalfa csendben,
Az Áruló is sokszor jön velem.

Nézd, ott lakott. Onnan nézett a vízre
S töprenkedett a véres hőskoron.
Amikor már nem volt egy hű vitéze,
Bástyája lett a várhegy és a rom.

Zúgott a vádak fegyveres haragja,
Ő néma úr volt és fegyvertelen.
Kemény hátát a kőnek megvetette:
Támadj, világ, támadj, történelem.

És hallgatásban csendet ért a lelke
Zaj és dicsőség, vér s viszály után.
S csak nézte: évek s hullámok szaladnak
Az áradó és lankadó Dunán.

A sziget népe emlékszik reá még,
Még látják fényes aggastyán-fejét,
Vén szálfa-testét, úgy, ahogy leírják,
Akik kapálták még a szőllejét...

És most, a vesztett hegyvilág után, lásd,
Reánk várt itt a völgy és fenn a rom.
Jöjj s mondd utánam halk asszonyszavaddal:
Jó itt nekünk az áruló-soron.

Jó itt az edző, nyugtató magasság,
A síkon lengeteg az életem.
Mindig hegy volt hazám és most a hátam
A sűrű multú hegynek megvetem.

Jöjj fel velem. Nézz hű szemmel keletre
S fogódzz a hegybe, hogy most élni merj,
S a zord szelekkel támadó időknek
Bátor szívvel, de békésen felelj.

Figyeld a Dunán elfutó hajókat,
És valld: az óra gyorsan illan el.
De amíg élsz, a mult, a dal s az erdő
És az örök vágy emberré emel.

Elégia Albert Samain-hez.

Kedves Samain, Hozzád episztolát
Először küldök a halálba át.
Talán már holnap felkeres vele
Örök falucskád egy vén baktere.
Biztass: ne sírjak. Hadd higgyem neked:
«Ne félj, nem is vagyok olyan beteg.»
A kapum nyisd ki. Lépj be. Vár a ház.
Csodálva kérdezd: «Mondd, miért a gyász?»
Jöjj. Orthez-ben vagy. Boldog állapot.
Amott a székre tedd a kalapot.
Szomjas vagy? Van borom meg kútvizem.
Anyám lejön és megpillant: «Samain...»
S kutyám kezedre hajlik csendesen.

Szólok. Komoly mosollyal hallgatod.
Az idő: nincs. Beszélhetek, hagyod.
Est jön. Megyünk. A nap sápadtra fest,
Őszhöz hasonlít mindenik napest.
A patak úgy cseng, mint üvegharang,
Rekedten búg a nyárfán egy galamb.

Beszélek még. Az arcodon mosoly.
Az esthomály az úttal összefoly.
Bús utcakő fogad szegényesen.
Barnult kunyhóra, melynek füstje kék,
Nyúlt árnyat vetnek még az estikék.

Nem változik holtoddal semmisem.
Az árnyékot, melynek barátja voltál,
Amelyben éltél, szenvedtél, daloltál,

Mi hagyjuk el, számodra megmaradt.
Homályod glóriádat szülte meg,
Amelytől bennünk estimák fakadnak,
Ha Isten jár a búza közt s ugatnak
Lugas-lombok közül az őrebek.

Én sírni nem tudok halálodért.
Fejedre mások fonnak majd babért,
Én úgyis félnék, hogy megsértelek.
Hadd lássák a tizenhatévesek,
Kik elkísérnek, hol vár rád a csend:
Szabad homlokkal halni mit jelent.

Halálodat minek sirassam? Élsz.
Minden dalodban újra visszatérsz.
Mint illatos szél is sok év után
Megsuhog a régi orgonafán:
Zenéd a gyermekekhez úgy jön el,
Akiket már a mi eszménk nevel.

Sírodra, mint valami ősi pásztor,
Kinek a dombon nyája sírva gyászol,
Hiába kérdem, mit vigyek neked.
A sót a nyájak elpusztítanák
S a bort —: kik fosztogatták életed.

Rád gondolok. Mint most, úgy szállt a nap,
Mikor öreg szobámban láttalak.
Rád gondolok, faludra, völgy felett.
Versailles-ra is, hol sétáltam veled
S peregtek szánkon méla verssorok.
Barátodra s anyádra gondolok.
A nyájra is, mely kéktó-parton állt
S bús bégetéssel várta a halált.
Rád gondolok. A tiszta kékre fenn.
Tűzfényre, vízre is, mely végtelen.
Harmatra is, mely szőlőtőn ragyog.
Rád gondolok. Magamra. Istenre gondolok.

(*Francis James* után, franciából.)

A NAGY VÁLÓPER.

— Elbeszélés. —

ZILAHY LAJOSTÓL.

Külföldön voltam néhány hétig, hazajövet már a vonaton hallottam az egyik ismerősömtől, hogy Imréék válnak. Egy válóper a mai világban igazán nem nagy dolog. De vannak valóperek, amiknek híre úgy hat, mint a halálhír. Két ember hosszú, boldog együttélése mindnyájunknak vigasztalás, útmutatás. Az életben való hitnek is a forrása egy ilyen szép házasság. Hányszor jöttem el tőlük felüdülve! Hetekre meggyógyította világfájdalmamat az a pár óra, amit velük töltöttem. Egészséges jókedv és őszinteség áradt belőlük. Nem szeretem az olyan házastársakat, akik folyton az egymás kezét cirógatják és minden szavukból méz csöpög. Az ilyen mindig gyanús nekem. Lappangó fájdalmakat és ellentéteket érzek a nagy édesség mögött. Imre és Irma nem ebből a fajtából valók voltak. Gyakran hallottam őket veszekedni, vörös arccal egymásra kiabálni. Ezek rögtön kifüstöltek magukból mindent, ami bántotta őket s az ilyen kis viharok után úgy érezte magát az ember a közelükben, mint a jól kiszellőztetett szobában. Egyszer náluk ebédeltem, valamin akkor is összepereltek. Ekkor még fiatal házasok voltak. A szavak egyre dühösebben csaptak össze, végül is Irma az asztal fölött hirtelen pofonütötte Imrét. A pofon után dermesztő csend támadt. De néhány pillanat mulva mindkettőjükből egyszerre robbant ki a nevetés. Mindig az volt az érzésem, hogy ez a két ember, ha egyedül van, sohasem veszekszik. Mintha az az édes, mély szeretet, amely összefűzte őket, legbensőbb titkuk lett volna, amely nem tartozik a külvilágra. Láttam őket az élet nehéz pillanataiban is. Amikor Irmát vakbélműtétre vitték. Az operáció alatt együtt várakoztam a folyósón Imrével. Olyan zöld volt, mint az éretlen szilva s a keze reszketett, ahogy egymásután gyujtott rá a cigarettákra. Egyszer meg Irma éjszaka két órakor vert fel álmomból. Könnyektől fuldokolva mondta el, hogy Imrének éjfélkor kellett volna megérkezni Párizsból az Orient Express-szel. Nem jött. Mi van vele? Szinte őrjöngött a kétségbeeséstől.

Ez a két ember nagyon szerette egymást. Most válnak. Húsz év után válnak. Egy fiúk van: Kisimre. Mindnyájan csak így hívtuk: Kisimre. Családi levelekben is így szerepelt a neve, egybeírva: Kisimre. A fiú most tizenkilenc éves és műegyetemi hallgató. Milyen szörnyű lehet egy ilyen fiúnak a tudat, hogy a szülei válnak. Vajjon mi történhetett köztük? Mi szakította el ezt a két embert egymástól? Valami újonnan

támadt végzetes szerelem? A férfi vagy az asszony életében jelentkezett az a bizonyos harmadik? Ezt egyikről sem tudtam elképzelni. De hát ki tudja. A titok egyre jobban izgatott. A hír csak úgy szólt: Imréék válnak.

Felidéztem minden emlékemet Imréről, akit gyerekkora óta ismertem. Pontosan emlékszem arra a napra, amikor először láttam. Szeptember volt, az iskolai beiratások napja, a kilencvenes évek vége felé. Mind a ketten hétévesek voltunk.

A kis alföldi város poros, akácfás utcáján, a vízszabályozási mérnök háza előtt nagy csoportba verődtek a gyerekek. Én is odafutottam. A néma csoport közepén egy idegen kisfiú állott. Karbatett kézzel, nyugodt arccal tűrte a rámeredő gyerekszemek leplezetlen kíváncsiságát.

— Ki ez a gyerek? — kérdeztem suttogva Bereczki Jóskát, aki a szomszédunkban lakott s aki már harmadik elemista volt. Sárgahajú, szeplős, ádáz pofa.

Jóska nem vette le a szemét a gyerekről, miközben megadta a felvilágosítást:

— A mérnöknek az onokaöccse. Most hozták Németországbul. Nem tud egy szót se magyarul.

A német gyerek felfelé fésült hajával, komoly, szegletes arcával olyan volt, mint egy parányi Hindenburg. Mi csak néztük, mint valami idegen állatot. Nem láttunk mi még eleven németet sohasem. Valahogy nem ment a fejünkbe, hogy valaki, akinek keze, lába, feje, füle, orra, szája van, aki ugyanolyan, mint a többi gyerek, nem tud magyarul. Ebben volt valami rejtelmes és megdöbbentő.

Bereczki Jóska lassan a háta mögé került és megnyálazott két ujjával, mint valami rövid korbáccsal, nagyot sózott a német sógor hátuljára, ott, ahol a tömött húson megfeszült a nadrág.

A kis Hindenburg hirtelen hátrafordult és nagyot vakkantott nevettében. Tetszett neki az ismerkedés.

Egy félóra mulva már repült a kemény bőrlabda az utca magasra felvert napsütött porában, kezdődött a méta s a német gyerek is velünk rohant a játék hevében. Már a szava is megjött. Magas, éles hangon kiáltotta Jóska felé:

— Na also du blőder Kerl, was machst du denn dort?

Nem értettük, mit kiabál, de ez nem volt fontos, mert mindnyájan ordítottunk.

Aztán elmúlt nyolc esztendő. A négy elemi és az algimnázium négy osztálya. Emlékszem: évzáró ünnepély volt. Kint az udvaron, az eperfák alatt. A diákzenekar a «Zimberi-zombori szép asszony» kezdetű dalt nyúzta. Hogy milyen lehetett ez a zenemutatvány, azt ilyen sok

idő mulva csak onnan tudom megítélni, hogy akkor nekem is hegedű volt a kezemben. A zenekar után szavalat következett. Fehrenburg Imre szavalata. Ekkor már nem felfelé fésülve viselte a haját, hanem oldaltválasztva. Nyúlánk, karcsú fiú volt. Kipirult arccal állt a dobogón és ércesen csendült meg erős, fiatal hangja :

Kiállott Rákóczi a majtényi síkra,
Reá támaszkodék pántos pallosára.
Reá támaszkodék pántos pallosára,
Reá rivalkodék az réz dobosára.

Fehrenburg Imre. Nyolc év után úgy szállt belőle a magyar szó. olyan tisztán, kicsit bihari ízzel keveredve, mintha az anyatejjel szívta volna magába.

Fehrenburg Imre magyar fiú lett. Németországban azóta sem járt, rokoni kapcsolatai megszűntek, mert árva gyerek volt. Csak annyiban különbözött tőlünk, hogy folyékonyan beszélt németül és Csuka tanár úr németórán sohasem szólította ki felelni. De a bizonyítványában németből mindig kitűnőt kapott. Odahaza a nagynénje, a mérnök felesége, aki német származású asszony volt, németül beszélt vele. Emlékszem, egyszer, amikor Imre már jól tudott magyarul, az udvar végiben a farakás tetején ültünk. Beszélt nekem Nürnbergről, a szülővárosáról. A Pegnitz folyóról, amelyet öreg kőhidak borítanak, Barbarossa fekete váráról, a kerek, pogány tornyokról és utcanevekről, amelyek már alig jutottak eszébe. Szomorúság ült a szemében, mikor gyermekkora eltűnt csodavárosáról beszélt.

Aztán megint elmúlt nyolc esztendő. Én Erdélybe kerültem felsőgimnáziumba, ő Pestre. Én jogász lettem, ő technikus. A komáromi várban találkoztunk újra, mikor kitört a háború. Mind a ketten a vadászokhoz vonultunk be. Ő mindjárt névjegyet nyomatott, amelyre ez volt írva : Emmerich von Fehrenburg, Einjährig Freiwilliger. De ebben nem volt semmi különös, hiszen a közösöknél szolgált. A kaszárnya, aztán a harctér nagyon összekovácsolt bennünket. Ő tanította meg a legénységet a Wacht am Rhein szövegére. A zászlóaljnál, amely eredetileg Klagenfurtban székelt, osztrákok is szolgáltak. A népfelkelők között pedig sok volt a nyitramegyei tót. Így aztán rukkolásnál elosztottuk a nótákat felváltva énekeltük az «Őrmester úr fekete subájá»-t, a «Tam dole lucsko zelená»-t és a Wacht am Rhein-t. A magyar-német-tót testvériség szép napjai voltak ezek. Most, ha visszagondolok a hosszú menetelésekre, az aranyszőrű torniszterekre és ezekre a váltakozó, kavargó, háromnyelvű katonanótákra, mintha a monarchia hattyúdalát hallanám a lembergi országúton a trombitaszó mögött a porfelhőben.

Alighogy leszereltünk, pár hét mulva, karácsony előtt táviratot kaptam Imrétől: «Gyere azonnal, nagy baj van, házasodom».

Én voltam az esküvői tanúja. A menyasszonya: Bogárdy Irma. Hajlósderekú, barna leány, a menyasszonyi fátyol alatt láttam meg először. Irma apja ügyvéd volt a kun városban és két cikluson át Kossuth-párti képviselő. Akkor még élt Ádám bácsi, de már nagyon süket volt. Mintha a saját kiabálásától süketült volna meg, annyit összekiabált földi pályáján. Gyaluforgács alakú sárgafehér bajuszát olyan mozdulattal pederte meg néha, mintha tőből akarta volna kitépni. Egy-egy torokköszörülése szinte az egész világot elseperte maga elől. Karakán magyar volt, a régi fajtából.

A fiatal pár Pestre költözött, Imre egy keményítőgyárban dolgozott mint vegyészmérnök. Kétszobás lakásuk volt a Ráday-utcában. A rákövetkező évben megszületett a gyerek: Kisimre. Évekig azon folyt a vita, hogy vajjon a gyerek az apjához, vagy az anyjához hasonlít-e? Ezt nehéz volt megállapítani. A gyerek arca, fejformája, tekintete kaméleonszerűen változott hol az apja szegletes, kemény vonásai, hol az anyja tojásdad arca felé. Végül is tízéves korában valami semleges ponton állapodott meg.

Ebben az időben sokat jártam hozzájuk. Imréből cégvezető lett, ekkor már Budán laktak, kertes villában. Két évvel ezelőtt meghívták vezető igazgatónak egy új vegyészeti gyár élére. Pár hónap mulva kormányfőtanácsos lett. Vörösesszőke haja a halántéka körül már hirtelen fehérbe csapott s ez a tarkaság nagyon érdekessé tette erős, szépvonalú fejét. Borotvált arcát mintha friss agyagból mintázták volna. Kék szemén még nem viselt szemüveget, akkor se, ha olvasott. De megvastagodott, már egy kis pocakot is eresztett. Ha ezt szóbahozták előtte, hirtelen behúzta a hasát és kikérte magának az aljas rágalmat. Negyvenhatéves volt, méltóságos úr, vezérigazgató.

És most válnak. Hiába kutattam át minden emlékemet róla is, Irmáról is, nem találtam semmi magyarázatot, hogy miért szakadnak el húsz ilyen esztendő után. Már külön is költöztek, amint hallom. Elhatároztam, hogy külön-külön felkeresem őket, hátha a baráti szó még tud segíten.

Este hat óra volt, suhogott a szél, arcomba vert a havaseső, amikor a villába becsengettem. A kert sötét volt, a villának is csak az egyik emeleti ablakában égett a lámpa. Mialatt a kapunyitásra vártam, az volt az érzésem, hogy halottasházba megyek. Eszembe jutottak a régi nyári esték, a hajnalba nyúló poharazások a színes lámpaernyők alatt a nyitott terraszon, a sok autó, a kivilágított kert, amikor Imréék nagyobb vacsorát adtak. A legjobb pesti társaság fordult meg a tágas

ebédlőben — politikusok, írók, művészek —, a vendégkönyvbe be volt írva Magyarország háború utáni történelme. Híres konyha volt ez, szakértők megállapítása szerint itt tálalták hetedhétország legjobb malacpörköltjét.

Most mintha a személyzet is eltűnt volna. Kisimre jött ajtót nyitni, hajadonfőtt, vállára dobott télikabáttal.

— Anyu egy kicsit gyöngélkedik — mondta, miközben bevezetett.

— Mi baja?

A fiú elgondolkozva felhúzta a vállát és nem felelt.

Irmát a nappaliban találtam. A díványon feküdt, lába azzal a borszínű angol pléddel volt betakarva, amit jól ismertem közös autókirándulásainkról. Félig felemelkedett a fehér párnáról, amit a feje alá tett és messziről a kezét nyújtotta. Mosolygott, de a mosolyában titkos erőfeszítést éreztem. És az is különös volt, hogy nem szólt semmit, csak mosolygott. Féltem, hogy rögtön elsírja magát. De aztán nyugodtan szólalt meg, mintha a szavaknak sikerült volna utat találni a szív és a torok útvesztőiben, ahol ilyen pillanatokban a könnyek leskelődnek. Kicsit fáradt és fakó volt a hangja:

— Isten hozta. Üljön le. Akar egy teát?

— Köszömöm, nem kérek.

Körülnéztem a szobában. Kisimre már nem volt mögöttem, úgy éreztem, a fiú szándékosan hagyott egyedül bennünket. Már első pillanatra is valami változást éreztem a szobán. Valami hiányzott belőle, de hirtelenében nem tudtam, mi az, ami hiányzik. Aztán észrevettem, hogy a dohányzóasztalon már nincs ott a cigarettatárca gyüjtemény. Emlékeztem: tizenöt-húsz ezüst tárca szokott itt feküdni az asztalon. A tárcák eltűntek.

Irma megigazította lábán a takarót és azt mondta:

— Gondolom, azért jött, meg akarja tudni, mi történt. Némán bólintottam.

Az asszony, ujjait arcához támasztva, élesen nézett maga elé a levegőbe, mintha azon tünődött volna, hol ragadja meg a mondanivalót. Aztán halk, színtelen hangon kezdte:

— Imre az utóbbi években gyakran kiutazott Németországba. Ez nem tűnt fel nekem, ő maga is azt mondta, üzleti ügyekben jár. Most a tavasszal azonban egyszerre csak meglepő dologgal állt elő. Azt mondta, hogy Coblenzben állást kínálnak neki és felvetette a kérdést, nem volna-e okosabb, ha Németországba költöznénk? Én nagyon határozottan nemet mondtam. Képzelje el: Coblenz. Idegen város, idegen emberek, bevallom, nem is tudok jól németül. Elölről kezdjem az életet? És miért? Még ha szükség kényszerítene bennünket. De itt van a szép állása, nagy

fizetése, nem is tudom, hogy juthatott ilyen képtelen terv az eszébe. Hetekig nem beszéltünk a dologról, de ettől kezdve különös változást vettem rajta észre. Napokon át szótlan és mogorva volt, mintha belülről emésztette volna valami. Éreztem, hogy most már nem osztja meg velem a gondolatait. Kétségbeesve láttam, hogy valami néma fal emelkedik közénk. Augusztusban újra elutazott. Azt mondta, csak néhány napra megy, de három hétig volt távol. Aznap este, mikor visszajött, nagyon szomorúnak látszott. Reggel öt óráig beszélgettünk. Itt ült, ebben a székben. Azzal kezdte, hogy ő már határozott. Vissza fog menni Németországba, neki most ott a helye, mert ő németnek érzi magát. Könyörgött, hogy menjek vele. De én nem tudtam kimondani ezt a szót, bárhogy szerettem volna. Aztán én kezdtem könyörögni neki, hogy maradjon. De ő mindig csak némán nemet intett és ilyenkor olyan kemény lett az arca, mintha vasálarcot vett volna fel. Éreztem, hogy valami ismeretlen erő kerítette hatalmába. Hangosan sírni kezdtem, majdnem sikoltoztam, mert éreztem, világosan éreztem, hogy ez az erő hatalmasabb, mint én és elvesztettem őt. Ő is sírt, kemény arcán némán folytak le a könnyei. Felállt és az ajtóhoz lépett, hogy megnézze, nem hallgatódzik-e valahol Kisimre. Borzasztó volt ez az éjszaka. Nem tudtunk elszakadni egymástól, csak vergődtünk. Reggel ötkor, amikor már halálosan ki voltunk merülve, felálltunk. De előzőleg legalább egy negyedóráig hallgattunk. Megcsókoltuk egymást, de mind a ketten tudtuk, hogy ez már a búcsúcsók. Mit akar még tudni? Válunk. Imre már Coblenzben van.

Újra megigazította magán a takarót és fáradtan nézett maga elé. Sokáig semmiféle hang nem jött a torkomra. Aztán csak annyit tudtam mondani, ezt a néhány ostoba szót:

— Hát igen, ez így van.

Nemsokára elbúcsúztam. Olyan érzéssel léptem ki a szobából, mintha malomkövet vittem volna a mellemben. Kisimre engedett ki a kertajtón, aztán elkísért egy darabig. Szótlanul mentünk egymás mellett. Az ég üres volt és fekete, nagy szelek száguldoztak odafönt. Szótlanságunkban mintha mind a ketten azokra a vad viharokra gondoltunk volna, amelyek mostanában a népek és fajták életében tombolnak. Lent az utcasarkon megálltam a budai kávéház előtt.

— Bejössz egy kicsit velem?

Ilyenkor vacsora előtt alig voltak néhányan a kávéházban. Leültünk az egyik ablakmelletti asztalhoz. Cigarettára gyujtottunk és hallgattunk. Néha a fiú arcába pillantottam, ebbe a meggyötört ifjú arcba, amely oldalt fordulva mozdulatlanul nézett ki az ablaküvegen át az utcára. Mintha most is azt kutattam volna ebben az arcban: vajjon az apjára hasonlít-e vagy az anyjára? Kis idő mulva megszólaltam:

— Anyád mindent elmondott.

De ennél többet nem is tudtam mondani, csak utánanéztem a kimondott szavaknak.

Kisimre rámpillantott és miközben óvatosan leverte cigarettájáról a hamut, azt kérdezte tőlem nyomott hangon, majdnem suttogva:

— Te most gyűlölöd az apámat?

Némán ingattam a fejemet.

— Nem — mondtam, olyan hangon, mintha önmagamnak mondtam volna. — Azt hiszem, az ő helyében én is így cselekedtem volna. Nem olyan egyszerű ez, fiam. Én magyar vagyok, apai, anyai ágon talán ezeréves magyar. Ott születtem abban az alföldi kisvárosban. Arany János-arcú emberek ülnek vasárnap a templomban. A piacon a Kossuth-szobor. Minden magyar körülöttem, csodálatosan és végzetesen magyar. És tegyük fel, hogy mikor én hétéves vagyok, az apámat váratlanul elhelyezik Szerbiába, Nisbe. Mondjuk, ha kereskedő, vagy mit tudom én, bányamérnök lett volna. Én nem tudok egy szót sem szerbül, de beiratnak a szerb iskolába. Pár év mulva az évzáró ünnepen szerb hazafias verset szavalok. Otthon az anyámmal magyarul beszélek. Kossuth és Arany velünk jöttek, ott vannak, ott élnek a szobáinkban. De közben múlnak az évek, szerb leányt veszek felségül. Szerb író lesz belőlem, tagja a szerb akadémiának. És eljön az idő, a nagy történelmi csodatétel: a Száva fölött felemelkedik egy harmincmilliós magyarság, kibontakozik és újra megnő Nagy Lajos birodalma. Mi történik velem ott Nisben? Mi megy végbe a lelkem mélyén? A szerbek árulója vagyok-e avagy a magyarságomé? Én meg tudom érteni azt, amit apád tett.

Csengettem a poháron, hívtam a pincért és fizettem. Mintha ezzel akartam volna pontot tenni mindenre. De kis ideig még ott maradtunk. A fiú arcába pillantottam.

— Te mit határoztál?

Olyan mélyen beleszívott a cigarettájába, hogy az ajka is megvonaglott. Aztán nyugodtan, minden hangsúly nélkül, nagyon egyszerűen azt mondta:

— Én anyám mellett maradok.

Felálltunk és kifelé indultunk. Az autóbuszmegállónál várakoztunk. Egyszer csak megszólalt a fiú:

— Kedves bátyám, nincs neked valami összeköttetésed a minisztériumban?

— Melyikben?

— A belügyben. Ha volnál szíves ezt a kérvényt...

Előhúzta a zsebéből.

— Add ide, majd szólok valakinek...

Nem volt több időnk beszélgetni, mert a tizenkettes autóbusz szinte odazuhant a megállóhoz. Felugrottam, csak az ajtóból tudtam már integetni a fiúnak.

Odahaza belenéztem a kérvénybe. Így szólt:

«Nagyméltóságú Miniszter Úr! Alulírott ifjabb nemes Fehrenburg Imre mély tisztelettel kérem, hogy nevemet édesanyám családi nevére, Bogárdyra változtathassam...».

Leengedtem kezemben az írást. Most egyszerre megjelent előttem Kisimre arca, ott a kávéházban, amint azt mondta nagyon egyszerűen: Én anyám mellett maradok.

A szó, anyám, e pillanatban megnőtt és más értelmet kapott. Nemcsak azt a szívenütött asszonyt jelentette, aki a díványon feküdt, félig a borszínű angol pléddel letakarva, mosolyában egy kis fájdalmas erőfeszítéssel. Valami mást is jelentett most ez a pár szó. hogy «anyám mellett maradok». A fiú arcára írva, ebbe az ifjú arcba és ebbe az ifjú életbe vésve az emberi sors szinte látható jegyét jelentette. A titkos jegyet, amelyet az ég küld. Az ég és a fellegek, mikor először a tükröződnek az újszülött tekintetében. Ez a szó: anyám, a földet jelentette, amelynek szűk határa életet adott.

SZEMERE PÁL EMLÉKEZETE.

— Beszéd a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján, 1939. február 5-én. —

RÉDEY TIVADARTÓL.

Ünnepi lakomáink jelképi «bujdosó pohara», ez a Gyulai Pál nevével megszentelt aranybillikom, az idén már negyvenötödik fordulóján halad át kegyeletes vándorútjának. Valamennyi fordulón nem tartott állomást és áldomást: ennek az időszaknak majd egyharmada ünnep, lakoma és pohárköszöntő nélkül múlt el fölöttünk, — beszédes serlegünk is ilyenkor némán vesztegelt. Negyvennégy esztendő alatt csak harmincszor emelték meg, s mivel közben hódolatával a nagyok nagyjaihoz, Aranyhoz, Madáchhoz, főleg pedig magához névadójához, Gyulaihoz, vissza-vissza is tért: most, a negyvenötödik év küszöbén, Társaságunk elköltözöttjei közül még csak a huszonötödiknek nevét idézem erről a helyről, hová a kitüntető bizalom ezúttal engem állított. Ez a név a Szemere Pálé; őt kell ma — hogy boldog emlékű Kozma Andorunk kifejezésével mondjam — «a feledésből felszónokolnom».

Ebben az ünnepi órában nem kegyeletlenség-e érdem és feledés

viszonya felől faggatódzni, mikor a kettőnek egyensúlya akárhányszor annyira ingatag? Péterfy Jenőtől azt tanultam, hogy «a kritika kegyelete az igazmondás». Bízvást megvallhatjuk: a Szinnyei nagy jegyzékében nyilvántartott, szemerei Szemere-családból származó tizenkét tollforgató ivadék között (belőlük Társaságunk is hármat fogadott kebelébe) a mi Pálunk fénye is bizony fogyatkozóban van. Az átlagos irodalmi tudatban a középiskolai emlékekből legfeljebb ha két mozzanat kapcsolódik még nevéhez; az, hogy Kazinczynak volt valami «pesti triász»-a s ennek Szemere volt fő oszlopa; meg az, hogy az orthologusok *Mondolat*ára Kölcsey az ő közreműködésével adott feleletet; ezeknek a mozzanatoknak emlékét sem annyira az ő neve, mint inkább nagy barátjainak dicsősége élteti. Írói hagyatéka egyebekben szellemi életünket már régóta csak gyéren táplálja.

Mi — itt, a Kisfaludy-Társaságban — ennél bizonnyal többet érzünk neve hallatára. Igaz, hogy a mi lelkünkben sem elsősorban alkotóműve ver visszhangot, melyből három kötetnyit éppen Társaságunk hálája bocsátott közre, születése centenáriumán. Mai érdeklődésünket ennek jóformán csak harmadik kötete foglalkoztatja: levelezésének gazdag és vonzó korrajzi anyaga. De már lírájának legfeljebb formai készségét, sima választékosságát élvezhetjük; *egyéniség* varázsa nem csap ki belőle. A maga idején széltében bámult szonettjei: csinos művirágok. Körner *Zrínyi*jének fordításában a blankverset meglepő ügyességgel iktatta be drámaírásunkba, utat törve a Kisfaludyaknak és Vörösmartynak. De még e legjelesebb, formai tekintetben igen számottevő műveivel is ma már inkább csak egy-egy irodalomtörténeti nagyság szobrának *mellékalakjaként* áll előttünk; szonettjeinek főnevezetessége, hogy a Kazinczy szonettjeivel együtt bocsátotta közre «triász»-beli társa, Horvát István, — Körner-fordításáé pedig az, hogy evvel tüzelte föl Kölcseyt az első magyar dramaturgiai taglalás megírására. Így húzódik hátra a mi szemünkben Szemere Pál mindenütt a második sorba, a protagonista Orestesek mögé, mint hűséges és szerény Pyladesük. Pedig szerényebb tehetségének is — éppen hű szolgálata által — nagy az érdeme. Filológusi roppant tudásának Kazinczy éppúgy lekötelezettje, mint Kölcsey, nem is szólva a későbbi támadású írók légiójáról. A nyelvi neologizmus általános szóalkotó lázában is rajta telt be legjobban a «fortes fortuna adjuvat» igazsága: negyvenötven olyan szóval ajándékozta meg nyelvünket, amely nélkül ma bajosan boldogulnánk. Nagyobb megerőltetés nélkül összeállíthatunk olyan mondatot, minő például a következő: «Irodalmunk dalnokainak zöme a divat kalandora, jellemük és modoruk nem eszményt, ábrándot és rajongást szolgál, hanem ipar és verseny zsarnokságát». Ebben a mon-

datban *tizenhárom* főnév van, — *egytől-egyig* a Szemere Pál alkotása; köztük az is, mely a mi körünkben valamennyinél tiszteltebb: az *irodalom* szó.

Filológiai, nyelvészi és bírálói (egykorú szóval: műítészi) hajlama — kivált pályája második szakában — sajátosan színezte költészetét is, mely egyre jobban a különcködés és furcsálkodás területe felé áradt el. Vörösmarty *Fóti daláról* tankölteményt írt ily címmel: *Dithyramb-Árgyérus és talány-ábrándok*. Erről mondta Riedl Frigyes: «Nem tudom, elolvasta-e élőlény?» Ötezerhetvennégy verssorból áll! Valaki mégis elolvasta: a jó öreg Szvorényi, mikor Társaságunk kiadványát szerkesztette; de egyharmadánál többel ő sem merte megduzzasztani köteteit. Máskor prózai tanulmányok végtelen sorát fűzte egybe, *Dalverseny és magyarázat* címmel, ebben négy írói nemzedék rokontárgyú költeményeit hasonlítgatta össze, hihetetlen aprólékossággal. Harmadikul a költészet fő nemeiről, a líráról, epikáról és drámáról s ezek határkérdéseiről elmélkedett, a bőbeszédűségnek és kuriózum iránti hajlandóságnak éppily parttalan csapongásával. S ha már kuriózumról szólok, ne maradjon említetlenül különös életrajzi kísérlete sem, barátjáról, Fáy Andrásról; ebben hőse életét vén korán kezdte meg s úgy folytatta egészen születése napjáig; csatolt hozzá könyvészeti függeléket is, ugyancsak ilyen rákmódján haladó sorrend szerint.

Mindezzel az utókor már nem sokra megy. Szellemének pusztán amaz öröksége alapján, mely műveiben fennmaradt, talán még korabeli súlyát is nehezen érthetnők meg annak a tekintélynek, melyet egy fél évszázadon át megőrzött, s amely a Tudományos Akadémián a Kisfaludy Károly, a mi Társaságunkban pedig a Kölcsey elárvult székébe ültette. A Kisfaludy-Társaságnak huszonegy évig volt tagja, de ebből tizenhárom az önkényuralom dermedt csöndjébe fúlt bele. Addig buzgón dolgozott, főleg a bírálóbizottságokban. A felolvasóasztalhoz csak egyszer ült le, akkor fiatal barátjának, Eötvös Józsefnek *Búcsú* című költeményét boncolgatta, szokott körülményességével. Ebben az időben különben is múzsájától a nyilvánosságot már szinte végkép megvonta, rátért arra, amin a költők inkább kezdeni szokták: íróasztalának fiókjának dolgozott. Alkotóerejének apadtával — Bárd Miklós szép hasonlata szerint — ő is alighanem «a befagyó tónak minden kínjával» megismerkedett, legalább is rezignált visszapillantgatásai erre mutatnak. Őszintén megvallja: «Én Kölcsey mellett mindíg és mindíg keser-édesen érzettem, hogy nem írónak, hanem csak írócskának születtem». Később «vályogvető cigány»-nak nevezi magát, «ki téglát vetett az irodalom fölépítéséhez, s ki e mellett a húrpengetéshez is értett egy keveset». De van egy olyan nyilatkozata is, aminőhöz foghatót kevesen

tehetnének önmaguk felől. Ezt mondja : «Az ég nekem nem ada gazdagságot semmiben, de pótlék gyanánt azzal álda meg, hogy a nálam gazdagabbakat irígylés nélkül láthatám előttem és fölöttem».

Tisztelt Uraim, ez a vallomás világít be igazán Szemere Pál nemes, önzetlen lelkébe ; az egyéniség varázsának az a hiánya, amit költészetében felróttam, itt térül meg kamatostul, az ő irodalomtörténeti értéke ebben fejeződik ki legvonzóbban és legmaradóbban. Az írónak őbenne sokszorosan fölébe nőtt az írók barátja, íróink négy nemzedékének barátja, általában : irodalmunk ügyének, boldogulásának és élő folytonosságának barátja. Ebbe a folytonosságba olvadt bele pátriárkakorig terjedő egész élete, mintahogy életébe felszívódott szellemi világunknak szinte minden rezdülése. — Micsoda távlatok egy emberélet határai között! Átélte a francia forradalom hullámverését, a napoleoni idők európai izgalmát, a Szent Szövetség áporodott levegőjű szélcsöndjét, a hol álcázatlan, hol burkolt önkényuralomnak kegyetlen macska-egér játékát ; át azután a nemzeti ébredést és újjászületést, a rendiséget eltemető szabadságharc mámorát ; s végül át a megtorlásnak legkeservesebb éveit, Bach uralmának egészét, s még összeomlását is, amikor újra föltetszett a reménység első csillaga. Irodalmunkban ugyanez az időszak mintha még beláthatatlanabbá tágulna! Szemere születése idején vonult pusztakovácsi magányába a «bihari remete», s még Dugonics *Etelká*ja sem jelent meg, — elhúnyta évében pedig már Madách *Ember tragédiáját* mutatta be a Kisfaludy-Társaságban Arany János . . . Serdülő fővel Virág Benedek áldását fogadta, deresedő halántékkal ő adta áldását Petőfi Sándorra. Íróságának jó ötven esztendeje alatt az eszmei és stílus-áramlatok hosszú sora tolult egymásra, de Szemere Pál a legfenyegetőbb harsogású torlatok jöttén sem hányta a keresztet vagy verte félre a harangokat. Szívvel-lélekkel benne állt az irodalmi élet kavargásában, s hogy a küzdelemből sem vonta ki magát, eléggé mutatja az emlékezetes irodalmi pöröknek egész sora, melyeknek hol diadala, hol kudarca az ő nevéhez is fűződik. Arkádiai pör, Iliász-pör Conversations-lexikoni pör, Pyrker-pör, Aurora-pör, — íme, főbb csatározásainak hevenyészett katonai térképe. Nem mindíg harcolt a nyertes ügy oldalán, néha talán az igazság ügyének oldalán sem ; de megértő, fogékony lelke még ellenfeleinek igazára is ráeszméltette, s a hadizaj elültén még azok is fő helyre méltatták asztaluknál, akik borukat már más lankákon szüretelték. Szemere Pál — amiként szerkesztői korszaka alatt *Muzárion*ában a közlemények bírálatának, vagy az azokkal perbeszálló ellenvéleményeknek is készségesen helyet adott — a mindig éber kíváncsiságnak s a tartalmas új felfogások megbecsülésének ritka erényét élete fogytáig megőrizte ; őt nem az elrekesztett

és megkövült, hanem az örök haladásban egyre bővülő irodalmi hagyománynak rajongó hite és tisztelete fűtötte.

Szász Károly — mikor ötven évvel ezelőtt emlékezetét Társaságunkban nagyszabású beszéddel megújította — úgy találta, hogy «a fogékonyság e ritka mértéke volt szellemi alkatának legkiválóbb jellemvonása». Ma sem láthatjuk másként, és irodalmi társaságunknak alighanem váltig az a kötelessége, hogy örökének ezt a részét — okulásul és követni kívánt például — magába fogadja. Csak ebből a multat ápoló hű kegyeletet a jövőbe vetett nyiltszívű bizalommal párosító érzületből fakadhat hitünk a magyar fajta küldetésében, az élő Isten oltalma alatt, mely — mint éppen Szemere-emlékbeszédében oly szépen mondta Kazinczy Gábor — «megtartott bennünket a pogány s keresztény Batu kánok nyíl- és golyózáporában». A Kisfaludy-Társaság őrizze a régit és megszenteltet, — a Gyulai-serleg is ennek a hivatásunknak szimbóluma — de álljon baráti szóba az újjal és fiatalos ihletűvel is, mintahogy Szemere állt szóba az ifjú és harcias Gyulaival. Ne kacérkodjunk a divattal, de vessük ki magunkból a gyanakvásnak azt a szellemét is, mely az új mondanivalók és új kifejezési formák elé torlaszokat úgysem vethet, legfeljebb arra jó, hogy a megduzzadt erőket kártévő tilosba kergesse. A hagyománynak bizonnyal igen lanyha tisztelője az, ki örök újulásában és gazdagodásában tamáskodik. Nagy elnökünk, Berzeviczy Albert is ebben a szellemben hagyta ránk örökségül azt a felfogását, hogy Társaságunk «szabad egyesülése szükségkép nem mindenben egyező írói egyéniségeknek», s hogy «annak időszerinti képviselői csak sáfárai, nem egyedárusai a reájuk szállott hagyományoknak». Elnökelődje, mindnyájunk mestere, Beöthy Zsolt pedig nem győzte elégszer hangoztatni, hogy a Kisfaludy-Társaság baráti érzésben fogant meg és baráti körből alakult; olyan baráti körből, melynek tagjait a legméltóbb eszmények kultusza egyesítette.

Tisztelt Uraim . . . vagy hogy ezt is a Szemere Pál kedves ünnepélyességével mondjam: «Szép ragyogású Férjfiak, érdemes Barátim!» Akit ma itt az emlékezés néhány múló percére magunk közé idéztünk, majd nyolcvan esztendős enyészetéből — úgy érzem — hozott magával valami múlhatatlan ajándékot is: az önzetlen, szolgálatos és áldozatos barátságból adott tanításának nemes leckéjét. Ehhez a leckéhez a Kisfaludy-Társaság képviseletében buzgó hűséget fogadva, köszöntöm elomlott poraira azt a Gyulai-serleget, melyet Társaságunk «jelképi bujdosó poharának» mondottam. Szemere Pál emlékére ürítem, régi szép magyar lakomák nyájas szólamával; «Ez a pohár bujdosik, éljen a barátság!»

IV.

A XCIII. ÜNNEPÉLYES KÖZŰLÉS.

1940 FEBRUÁR HÓ 11-ÉN.

A REGÉNYRŐL.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Egy kiváló francia író, Jean Bourdeau, a századfordulón összegyűjtötte a mult század gondolkodóiról írt tanulmányait, akik közé írókat is soroz — Tolsztoj mellett Victor Hugót is — és számba vette a filozófiai gondolkodás, e 'lelki regények' eredményeit. Elismeri, hogy a letűnt század jobban úrrá tette az embert a természet fölött, átalakult a politikai és gazdasági élet, nagyot haladtak a tudományok, de a civilizáció dolgában kevesebb ok van a büszkeségre. Jobbak lettek-é az emberek? Új bűnök lépnek a régiek helyére. Boldogabbak lettünk-e? Az elégültség és vidámság hajdan gyakoribb volt. Több vágy kínoz; jobban gyötör az unalom, általánosabb a nagyravágyás. Egy kor költői sem fejeztek ki mélyebb fájdalmat, mint a mult század néhány költője. Elmélkedéseit ezzel végzi: «Optimismust és pessimismust, hitet és hitetlenséget, individualismust és socialismust, nemzeti és nemzetközi szellemet, békeszeretetet és a háború szenvedélyét, fajgyűlöletet és osztályharcot, mindez ellentétes érzelmeket egy tüzes itallá vegyítette össze a lefolyt század, s örökbe hagyta a mi századunknak».

Azóta e század a világháborúban a legősibb indulatokat szabadította el; vak gyűlölség és állati kegyetlenség, embertelen megalázottság és elkeseredéssé nőtt szenvedés lázonganak a civilizáltnak képzelt világ lelkében.

E zürzavaros, szenvedélyes korban, mely a tudomány minden haladását emberirtásra és pusztításra használja fel, mi lehet sorsuk a szelíd művészeteknek, melyek az ember jobb érzéseihez és szebb álmaihoz kívánnak szólni? A képzőművészetek elcsüggedtek. A szobrászat, nagy feladatok híján, a sírkertekbe menekül. A festő ecsetje megáll, ha megrendelt arcképpel és kis fali képpel mindennapi munkáját elvégezte. S vajjon az irodalom mint emeli ajkához e kor tüzes serlegét, melyről Bourdeau beszélt, s melynek alján tűzmagvú villanások villódznak? Meglátja-e vajjon sötét felszínén az ember arcát, a kor lelkét s megérti-e forrongásait?

Az irodalom zavartan néz körül e háborgásban. Szembeötlő, hogy a dráma, legelevenebb képe a küzdő embernek s a legkristályosabb műforma, melyet a görögök óta a legnemesebb műfajnak hirdettek, elvesztette főhelyét és átadta a regénynek, a legfiatalabb és legszabadabb műfajnak. A magyarázat éppen abban rejlik, hogy a *ma* sokrétű élete, bonyolult kérdései nem férnek meg a dráma szoros keretében, míg a regény maga alkalmazkodik tárgyához, mindent magába fogad. Az elmélet ezt úgy fogalmazza, hogy a dráma zárt forma, a regény pedig nyílt; ha kell, akár a formátlanságig. Nemrég, Ibsen és Hauptmann fénykorában, a nagy kérdések még a színpadról szólaltak meg; ma a színműnek nincsenek Ibsenei, s a mozgókép rokonsága lerántja magához, egyelőre a puszta szórakozás eszközévé.

A regény foglalta el a tért általában. Magába szívta az elbeszélést, az eposzt, a költői beszélyt, úgyszólván az összes elbeszélő fajokat; a színpadról letaszította a kötött beszédet s maga lépett helyébe a társadalmi és társalgási színmű képében; ellepte a mozgókép vásznát is, átdolgozásokban.

Legdúsabban most is az angol és francia irodalomban virágzik, ezek adnak példát, szabnak divatot a világnak.

Maga a regény is nagy változásokon esett át. A háború előtti írók — a jelesebbek s a legmodernebbek is — egyszerre évtizedekkel hátrább húzódtak tőlünk, az irodalomtörténet lapjai közé, munkáik fel, a könyvszekrények ritkán háborgatott felső polcaira. Olvasni még olvassák őket, de lejjebb szálltak, egy más réteg kezébe s úgyszólván multjokból élnek. A történelmi regény meghalt, elsüllyedt hajójáról csak a regényes életrajz menekült meg. Különben az emberek csak a ma emberei és viszonyai iránt tudnak érdeklődni, a maguk világa, jobban mondva önmaguk iránt. Az irodalom maga is ezt érzi igazi tárgyának, ennek megvilágítását hivatásának. E gyorsan olvasó időben is vannak nagy regények, melyek az egész kor képét akarják tükrözni. Az ilyenek aránylag kevéssé ütnek el a régebbi nagy regényektől, nem külső formában, hanem a lélek és társadalom mélyebb rajzában keresik az újat. Balzac és Zola regényciklusai az erkölcsöt és a közéletet rajzolták, általánosságban; az újabbaknak szűkebb, határoltabb körük van. Galsworthy nagy regénye, a *Forsyte Saga*, és Thomas Mann *Buddenbrooks*-ja a közelmult egyik kiemelkedett osztályát, a kereskedők és részvénytársaságok életét festik, változásaiban és hanyatlásában. Roger Martin Du Gard a háború előtti francia életet mutatja meg, közel húsz év írói munkájával, a Thibault-család történetében. E művet egyik csodálója — maga is író — azzal dícsérte, hogy 'hatalmasan banális', azt értve ez alatt, hogy az élet minden napjait adja vissza oly értelemben, mint Thackeray mondotta, hogy az élet nagy pillanatai

éppen olyanok, mint a többi pillanatok. Az író éreztetni tudja a kornak szinte lélegzetvételét is, az ember küzdelmében a sorssal és önmagával, mely akár célhoz ér, akár nem — egyértékű. Jules Romains még folytatja nagy regénykörképét 'a jóakaratú emberekről'; ennek meséje nincs is főalakokhoz kötve, külön-külön sorsú tömérdek emberét mindössze az kapcsolja össze, hogy egy közös korban élnek. A kornak megfelelően, valóban a tömegek regénye ez, valóságos regény-folyam, a francia annak is nevezi: roman fleuve.

A kor helyett inkább a lélek mélyébe száll alá a megfigyelés búvárharangjában az újabb irodalom bálványa, Proust. Ő pillanatról-pillanatra együtt él alakjaival, éveken át; elkíséri őket szokott sétáikon, naponként megnézi az évek óta ágyban fekvő beteget; a ház kis kapuja, melyen alakjai ki- és bejárnak, épp olyan helyet foglal el az életben, mint a család tagjai. A szakadatlan képzettársulás felvillanó s eltűnő képeit, melyek bennünk észrevétlenül röppennek tova, mint az őszi szálak foszlánya a levegőben, ő szálanként elfogja s összeszövi. Nagy könnyelműen néha szinte azt képzeljük, hogy ez talán a magát nem fegyelmező úri dilettáns bőbeszédű fesztelensége, míg rájövünk, hogy ez a lassan gomolygó köd az élet párázata, folytonos mozgásban, átalakulásban van, mint a felhők; az arcok pillanatonként elmosódva tűnnek elő, mint Carrière arcképei a szürke fátylak alatt, mégis belénk égetik vonásaikat. Mint a víztükör gyűrűzni kezd a beledobott kő körül, itt is egy szó, egy emlék hatására minden megéled, a csöndes lapok elevenekké válnak, a halvány rajzokba élet költözik, az apró vonásaikban megismert alakok egyszerre ismerősökké válnak, feltárul egész életök, a sok lassú leírás életté elevenedik.

Az ilyen nagy alkotások az irodalom díszei, méltóságának fenntartói, ezek fognak átélni évtizedeket s tanúságot tenni a korról. Nem mindennapi olvasmányok. Nem lehet akárhol beléjük nyitni, félórákra szétdarabolni, olvasásukhoz szent nyugalom szükséges. Tengerjáró nagy hajók nem nyomulhatnak be a lagunák szűk sikátoraiba, — oda háztólházhoz sikló, könnyű gondolák valók.

A szaporább kisebb regények is azzal kérkednek, hogy ők a *ma* hírmondói; ez legtöbbjükre annyiban igaz, hogy kevesen érik meg a holnapot. Ezek a felületen maradva, hol a folyam tükrén élesebb és tarkább a tükrözés, több meglepetésre, nagyobb formai változatosságra törekszenek. Régebben nagyjában szinte minden regény egy úton járt, az életrajzi regény útján, a főalak élete folyásának nyomán. Ezt az utat ma csaknem elzárta az ideges formakeresés; minden író új ösvényen akar indulni, a mellett tartalomban is új lépést kíván tenni. Van, aki természettudományi ismeretekben bővelkedik (Wells); más abban újító, hogy kimond s nevén nevez egyet s mást, a mi eddig sze-

mérmesen kerülte a hangos szó s a papír nyilvánosságát (Lawrence). Huxley fel van háborodva a regények hallgatólagos hazugságán, mert mellőzik az apró-cseprő testi hangulatokat, ami szerinte döntően hat cselekedeteinkre; maga titkos ajtón nyit be alakjainak rejtett életébe. Gide a tudatalatti világot kívánja felszínre hozni, az oknélkülinek látszó cselekvés kényszerét. *(Les Caves du Vatican.)* Divatba jött, hogy az író úgy vezet alakjai körébe, mint a valóságban egy idegen társaságba, ahol lassan jövünk rá, melyik név kit jelent, s az ottlevők minő kapcsolatban vannak egymással. Némely írók elfinomult alakjai Watteau-képek vagy dantei árnyak módjára lebegnek a valóság fölött. Mások messze tájakra kívánkoznak vagy a természet világába, mint Giono, aki Mistral *Mireio*-jének költői világát igyekszik prózában megeleveníteni. A különcködés betetőzője Joyce, aki néha a legfejtörőbb keresztrejtvénynél is keményebb próbára teszi olvasóit.

Alapjában véve ez újságok sem mai keletűek. Nincs-e korukhoz képest némi tudományosság Jules Verne regényeiben is, a távol vonzásával együtt? Stendhal valósággal sarkukhoz nőtt alakjainak s olvasott szívökben és gondolataikban. Ki szállt mélyebbre Dosztojevszkijnél a lélek mélységeibe? Ami tollat a fennszárnyalók röptükben elhullatnak, a kisebbek azzal tömik meg vánkosukat, melyre álmodó fejöket lehajtják.

Az irodalom-tudomány — amint ma az irodalom-ismeret és bírálat magát nevezni kezdi — minden törekvést, minden ötletet hamar új iránynak vesz s mindegyikre külön címkét ragaszt. Az irodalmi ismertetések hemzsegnek a postmaterialismus, expressionismus, surrealismus, populista s hasonló műszavaktól, mintha egy herbarium vagy egy gyógyszertár fiókjainak feliratait nézegetnénk, s már-már úgy tetszik, egy író sem ütheti ki fejét a maga fiókjából; Goethe, ha egyszer megírta *Reinecke Fuchs*-ot, gondolni se merjen *Faust*-féle tervre.

Az egyes irodalmak alapos ismerői és búvárai e sokféle ágazásban is rendszert tudnak felfedezni. Két jeles magyar mű is, Gyergyai Albertnek a mai francia regényírókról írt könyve témák, műfajok, típusok szerint tudja osztályozni csoportonként az új regényeket; Szerb Antal *(Hétköznapok és csodák)* az angol regény területén egy nagy szabadságharcot lát, lázadást a puritán morál, az álszentesség, a megkötő formák ellen. Akinek azonban egyenként kerülnek kezébe e regények, az olyan olvasó sok különködést, sok furcsaságot talál bennök, itt-ott megütközni valót is. Úgy tetszik néha, az irodalom nagy üzletté vált, az író szemes bábugyártó módjára gonddal festi ki és öltözteti fel alakjait, hogy a vevőknek mennél jobban tessék. Ezekben a művekben is sok új látás, megfigyelés, ötletes újítás van, de minél több a cifraság, annál kevesebb a lélek, mert a lélek, tisztelt

közönség, igen, a lélek az irodalombaň is az egyszerűeknek és igazaknak jelenik meg.

A mi újabb regényirodalmunk nem olyan gazdag, mint a nagy nemzeteké, bár éppen az elszakítottság ideje alatt Erdélyben értékes új irodalom fejlődött, mely a nemzeti életből meríti tárgyát. Nálunk nem halt meg a történelmi regény, sőt új életre kapott a nemzeti érzéstől. E mellett széltében terjed — külföldi mintára — a felemás regényes életrajz, mely a kész vázat a képzeletből cicomázza fel. Ezek tövéről sarjad újabban a legkényelmesebb, legpongyolább forma, a pőrén festett önéletrajzi regény, többnyire a fiatalság ébredésének, e kényes és szemérmes lelki válságnak lepletlen mutogatásával. Lelki oldala egy-egy nagy írónál tanulságos és figyelmeztető tanúvallomás; — százszor ismételve: statisztikai szám.

Veszteségnek kell betudni, hogy az elbeszélés, mely szűk keretébe sokat befogadhat s hasonlatos az *Ezeregy éj* palackba bűvölt szellemeihez, nálunk egynapi életre van kárhoztatva a lapok tárcarovatában, kötetbe gyüjtve nem kelendő. Éppen ezért a novellatárgyak el vannak nyujtva regény-hosszúságra, pedig a regényt nem a terjedelem teszi; regény és novella közt olyanforma a különbség, minőt Beethoven a zenében úgy jellemzett egy művön, hogy az nem quartett, csak trió négy hangszerre. — Érdem, hogy íróinkban nincs meg az ideges újságkeresés, ami különcködésre vezetne, — de nincs meg a nyelv gondja sem, ápolása és csiszolása, mire külföldön sokat adnak. Egy kínai író azt mondta: a stílus a nyelv, gondolat és egyéniség együtt; — némely stílus azonban pusztán nyelv.

Életünk zűrzavarából, szegénységéből, bizonytalanságából következik, hogy ritka nálunk az elmélyedés, a nagy problémák föltárására való hajlam, ami nélkül az irodalom olyan, mint — az Írás szavával — a zengő érc és pengő cimbalom. Regény-irodalmunk máig adós a korszak képével, pedig az irodalomnak is az a feladata, ami Shakespeare szerint a színészetnek, hogy felmutassa a kornak önnön képét. Ismerjük el azonban: a külföld jelesebb íróit nagy feladatokra kettő segíti: egyik az olvasók szeretete az irodalom iránt, büszkeségük nemzeti irodalmunkra; másik egy nagy hit: az írók hisznek az irodalomban, hatásában, fölemelő és formáló erejében. Különösen hinni, minden áron hinni kell ebben a magyar írónak, mert nálunk az irodalom nem puszta szórakozás, nem is művészet merőben, hanem a nemzeti élet egy része.

Bíznunk kell abban, hogy Európa nem fogja vak Sámsonként magára rántani a tetőt, hanem a civilizáció és kultúra visszanyeri uralmát, s a művészetek és az irodalom az új évtizedben fel fognak virulni. ebben a hitben nyitom meg a Kisfaludy-Társaság 92-ik közgyűlését

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Tekintetes Társaság! Tisztelt Közönség!

Most is kezdhetném ugyanazokkal a szavakkal, amelyekkel kezdtem tavalyi beszámolómat : Forrongó, nehéz válság érzésétől nyugtalanított világban élünk, melyből szívesen menekülne a megnyugvásra sóvárgó lélek a művészetnek és irodalomnak összhangosabb világába. De vajjon, ha nemesebb élvezetet s bensőségesebb megnyugvást keres a felzaklatott szív, megtalálhatja-e ott is békéjét s hitét az ember nemesebb rendeltetésében? . . . Ha merő aggodalom és keserűség az emberiség élete, a költészet bélyege is csupa nyugtalanság és összhangtalanság . . . A nyomasztó viszonyok árnyéka ott borong a mi Társaságunk életén is.

Tavalyi aggodalmainkat egy örvendező föllélekzéssel szakította meg a jó sors : visszaadott koronánk elorzott gyémántjaiból egyet : Kárpátalját. Hisszük, hogy a jó Isten áldott adakozó jobbja nem zárul be előttünk a jövőben sem s hogy jóváteszi azt, amit a természet törvénye s a történelem tanúsága ellen vétett az emberi kontárság és gonoszság. Bízó hitünkkel, mint annyiszor, a mult felé is fordulunk s attól is várunk reménykeltő tanúságtételt. Századok távolából két tatalmas királyi alak, a magyar nagyságnak és hatalomnak két tündökletes hérosza magasodik elénk : ez az év Szent László királyunk születésének kilencszázados, világverő Mátyás királyának ötszázados évfordulóját hozza magával. Abból a kegyeletből, mellyel a nemzet körülfonja két dicső királyának emlékét, Társaságunk is kiveszi a maga részét.

Társaságunkat még közelebbről érintő két emlék is ragadja vissza képzeletünket a multba, másfél évszázad távolába. 150 éves fordulója lesz aug. 8-án Társaságunk első választottja és halottja, Kölcsey Ferenc születésének. Ma még rabságban sínylődő földön ringott bölcseje, amelyhez épp oly áhítatos érzéssel zarándokolunk el képzeletünkben, amilyen kegyeletes érzéssel helyezte el két évvel ezelőtt elnökünk az ő elporladt hamvai fölé emelt új síremlékre koszorunkat. Ezt az évfordulót talán azzal ülhetjük meg legméltóbban, ha ég felé emeljük tekintetünket s elimádkozzuk az ő halhatatlan szavait : «Isten, áldd meg a magyart!» Közeledik s tíz év mulva elérkezik másik nemzet énekünk halhatatlan költője, Vörösmarty Mihály születésének másfélszázados évfordulója is. Adja Isten, hogy meghozza ez az évtized az általa jósolt «jobb kor»-t, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán s boldogabb és dicsőbb

magyarság tárja ki szívét az ő felséges mentójа, a «rendületlenül!» kategórikus imperativusa előtt.

Nem mehetünk el kegyeletes megemlékezés nélkül egy másik másfél százados évforduló mellett sem. 1790. okt. 25-én történt a budai Várszínházban az első magyar nyelvű színielőadás, amelyet hivatásos színészek, Kelemen László társulatának tagjai játszottak. Ezt két nap mulva megismételték a pestvárosi Rondellában is. Hat évig küszködtek, nyomorogtak a fővárosban, de rendkívül mostoha körülményeik közt is szép eredményt értek el: 469 előadást rendeztek s közel másfélszáz darabot játszottak.

Társaságunk kezdettől fogva benső kapcsolatot tartott színészetünkkel. Első elméleti pályázathirdetésével színészeink számára óhajtott vezérkönyvet nyujtani, majd a régi magyar színészet történetére hirdetett pályázatot s erre készült a magyar játékszín történetének két alapvető könyve: Bayer Józsefé s Váli Béláé. Kezdettől fogva érezte és hirdette Társaságunk, hogy a játékszín jelentősége nálunk sokkal nagyobb, mint más, szerencsésebb országokban. Nálunk nemcsak művészi hivatása volt, hanem apostola volt a nemzeti érzésnek és nyelvnek is, különösen azokban az időkben, mikor az első lángbuzgalmú apostolok elindultak rögös útjukon. Érezte Társaságunk, hogy első színészeink ugyanazért az eszményért küzdöttek, mint felújuló irodalmunk nagy ébresztői: Bessenyei, Kazinczy s Kisfaludy Károly. De a szegény színész sorsa még az íróknál is keservesebb volt. Nélkülözések és megaláztatások közt élte le életét s a közöny mellett a megvetéssel határos előítélet ellen is kellett küzdenie, a nélkül, hogy bárkitől is megértést remélhetett volna. Hosszú ideig sínylette keletkezésének eredendő hibáját, hogy nem szerves fejlődés eredményeként, belső szükségérzetből jött létre, hanem a nemzeti visszahatás mesterséges eszközeként. Amint a visszahatás gyengült, a lelkesedés lohadt s a színészetnek nagy hévvel fölkarolt ügye csak tengődött. Színészeink azonban hűségesen és hősiesen állottak őrhelyeiken, nem engedte elcsüggedni őket a határtalan hűség pályájukhoz, melyet hivatásuknak éreztek és vallottak. Lassankint aztán az irodalom kitartó izgatásának sikerült belevinni a köztudatba, hogy a színészet ügye nemzeti ügy. Maguk a színészek is egyre több bizonyságát szolgáltatták nemcsak hivatásérzetüknek, hanem művészi hivatottságuknak is.

Csaknem félszázad telt el keserves küzdelmekben, míg megnyílhatott a Nemzeti Színház s megvalósulhatott az, amiért küzdöttek és szenvedtek a magyar nyelvnek és nemzeti érzésnek ezek a tiszteletreméltó hősei. Hisszük, hogy ezt a nemzeti kultúránkra nézve nevezetes évfordulót illetékes körök méltóképpen megünneplik. Mi ebben az érzés-

ben éppen úgy egyek leszünk velük, mint íróelődeink egyek voltak a színész-elődökkel.

Tagjaink közül száz évvel ezelőtt született Szász Béla, a kolozsvári egyetem egykori bölcselet-tanára s a jeles műfordító. Olyan családból származott, mely hervadhatatlan érdemeket szerzett közművelődésünk terén s melyhez annyi kedves szál fűzi Társaságunkat. Öccse volt egykori nagynevű másodelnökünknek, tudós munkássága mellett nyomokat hagyott a szépirodalomban is eredeti költeményeivel s műfordításaival. Kiadványaink közt egy kötetnyi Longfellow-fordítása őrzi emlékét s tartja ébren kegyeletünket.

S milyen volt Társaságunk élete száz évvel ezelőtt? 1840. febr. 6-án harmadik közülését tartotta Társaságunk. Látogassunk el képzeletben az Urak-utcájába, a mai Petőfi Sándor-utcába, az Akadémiának a ma is meglevő Trattner-Károlyi ház első emeletén bérelt helyiségébe. Itt tartja ülését Társaságunk. Egyszerű helyiség, a tagok zöld posztóval bevont egyszerű, hosszú asztal mellett ülnek, a hallgatók iskolapad formájú, gyalulatlan deszkalócákon. Az ülésen Jósika Miklós elnököl mint igazgató. Társaságunk első igazgatója, Fáy András, három évi hivatalviselés után még a mult évben leköszönt s kinyilatkoztatta, hogy «bokrosodott foglalatosságai miatt tovább az igazgatóságot semmi esetre sem folytathatja». A Társaság «neki eddigi őr-gondjaiért hálát szavazott». Mi is hálával emlékszünk első igazgatónkra s ünnepi közebédünkön a Gyulai-serleget az ő emlékére emeli Kornis Gyula társunk.

A ballada-pályázatnak két nyertese is volt akkor s mindakettő debreceni hittudományi hallgató, «ama régi díszű magyar főiskola nevendékei»: Nagy Imre és Szilágyi István. Ez utóbbira szép és nagy hivatás várt: mint szalontai rektor jótékonyan hatott Arany János pályakezdésére. Petőfi szép szavaival szólva «ő volt a búvár, ki az igazgyöngyöt napfényre hozta». De az első jutalmazott egy héttel azelőtt, jan. 31-én, 23 éves korában hosszú sinylődés után meghalt és sírba vitte magával azt a sok szép reményt, amellyel sokatígérően bontakozó tehetsége biztatott. A Társaságnak legközelebbi, febr. 18-án tartott ülésén felolvasták Nagy Imre tanárának, Péczely Józsefnek az ifjú költő haláláról szóló tudósítását s az elhúnytnak *Hattyúdalát*. «A sokat szenvedett, szenvedései közel végét érző ifjúi kebelnek már kékülő ajkakon e forró ömledezése» hallatára «nem maradt szem szárazon». Jósika, «a Társaság érzékeny fájdalmát» jelentette a veszteség fölött. «Szép tehetség jeleit mutatja a koszorúzott munka, — írja — és *Hattyúdala* egy valóban költői lélek megkapó ömledezése. Ő dísze fogott volna lenni költészetünknek s ez kettőzi a szomorú érzést, mellyel őt közülünk kiragadva tudjuk». Illő, hogy megilletődött érzéssel nézzünk vissza

mi is a szerencsétlen ifjú költőnek immár száz éve ködbe tűnt alakjára s a bimbóban lehullott gyümölcsöt, a letört termőágat megillető sajnálattal gondoljunk sorsára. Valóban nem közönséges tehetséget ígért verseinek költői áradása s nagyszerű technikája.

Visszatérve jelenünkhöz, Társaságunk elmúlt évéhez, nyugodtan elmondhatjuk, hogy nehéz viszonyaink közt is igyekeztünk bizonyságát szolgáltatni kötelességtudásunknak. Igyekeztünk mindenekelőtt eleget tenni a kegyelet szavának. Halottak estéjén koszorút helyeztünk Társaságunk névadó atyjának sírjára s meggyujtottuk rajta a hálás emlékezés mécseit. Készséggel s anyagi erőnkhöz mért adománnyal kapcsolódtunk be abba a mozgalomba, mely a fővárosban létesítendő emlékművel kívánja megtisztelni a Virágregék s a mélyhatású hazafias allegóriák költőjét. Számos irodalmi ünnepre is elküldte Társaságunk kegyeletének tolmácsaként képviselőjét s koszorúját. Megjelent képviselőnk Szabolcska Mihály ókécskei szobrának leleplezési ünnepélyén (Ravasz László), megjelent Szabadszálláson egykori másodelnökünknek, Szász Károlynak a ref. lelkészlakás falán elhelyezett emléktáblája leleplezési ünnepén (titkár), továbbá néhai kitűnő társunk Ambrus Zoltán s a megindító sorsú Komjáthy Jenő síremlékének felavatásán. Az előbbin elnökünk mondta a felavató beszédet, a másodikon a m. titkár helyezte el koszorúnkat.

Szintén a kegyelet szolgálatában követett el mindent s zörgetett minden ajtón Társaságunk tavaly, hogy a magyar Felvidék visszatértekor Madách sztregovai sírhelye visszacsatoltassék hozzánk. Sajnos, ez a mozgalom nem járt eredménnyel, de nem szűnünk meg — s különösen Horánszky Lajos társunk fáradhatatlan ebben, hogy ezt a nekünk drága sírhelyet és síremléket biztosítsuk minden idegen eltulajdonítás ellen.

A kegyeletet szolgáltuk azzal is, hogy ez évben is megtartottuk Arany János halála napjának fordulóján a szokásos emlékvacsorát, amelyen Kállay Miklós társunk emelte a Franklin-Társulat által adományozott serleget Társaságunk legnagyobb büszkeségének halhatatlan emlékére.

Köszönetet mondunk azoknak, akik szíves adományaikkal támogatták Társaságunk munkáját, mindenekelőtt a M. T. Akadémiának 1000, a Kultuszminisztériumnak 500, az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak 200, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek 100 P-ős adományáért.

Ami munkásságunkat illeti, ezt az utóbbi évek megszokott keretei közt fennakadás nélkül folytathattuk. Felolvasó üléseinket közönségünk szíves érdeklődése mellett havonta rendesen megtartottuk. Állandóan

hangoztatott vágyunk s munkásságunk legfőbb feladatául vallott tevékenységünk: a könyvkiadás most is csak jámbor óhaj maradt számunkra, de nem mondunk le a reményről, hogy ennek is eljön az ideje.

Örömmel jelenthetem, hogy hivatásunknak és munkásságunknak egy másik ágában: a pályázathirdetés és jutalmazás terén szép és biztató lépés lehetősége nyílt meg számunkra. Egyik nagy alapítványtevőnk, Szabó Franciska úrhölgy által hagyományozott birtokunk jövedelmezőségét Tóth József akadémiai erdőtanácsos úr ügyszeretetének segítségével sikerült annyira fokozni, hogy 3000 P jutalmat hirdethetünk belőle, a végrendelet szellemében ennek az évnek legkitűnőbb magyar történeti tárgyú, színpadon előadott vagy könyvben megjelent drámájára. Szükségesnek látom hangsúlyozni, hogy nem pályázathirdetésről, hanem utólagos jutalmazásról van szó s csak abszolút becsű munka jöhet számításba.

A tekintélyes összegű jutalomnak első izben történő kiadásakor Társaságunk azzal a határozattal óhajt az alapítványtevő iránt érzett kegyeletének kifejezést adni, hogy kiskunfélegyházi sírjára bronzkoszorút tétet, az alapítványi birtokon pedig emlékkővel örökítteti meg a birtok rendeltetését.

Módunkban van ez alkalommal egy pályázathirdetés is. Tavaly egyetlen pályadíjunkat, a Szilasi Nelli nevét viselő alapítvány 500 P-ős kamatát a «Magyar a magyarért» akció keretében Társaságunk a nagylelkű alapítványtevő hozzájárulásával a komáromi Jókai-Egyesületnek ajánlotta fel, azzal a kéréssel, hogy hirdessen belőle gyermekirodalmi műre pályázatot, ezt területileg a visszacsatolt Felvidékre korlátozva. A pályázat színvonal tekintetében, sajnos, nem járt kellő eredménnyel, úgy hogy a jutalmat nem lehet kiadni. De a Társaság úgy határozott, hogy fölkéri a komáromi Jókai-Egyesületet, hogy ismételje meg a pályázathirdetést, de most már a területi korlátozás nélkül, az ország egész területére kiterjesztve.

Megemlítem még, hogy az idei Greguss-érmet Társaságunk a Nemzeti Színház kitűnő örökös tagjának, Uray Tivadarnak ítélte s ez a jutalmazás igen rokonszenves fogadtatásra talált országszerte.

Sajnos, ebben az évben sem kímélt meg bennünket fájdalmas veszteségtől a sors. Hanyatló testi erőben, de munkavágyának teljességében ragadta a halál Hevesi Sándor társunkat. Elhúnyta súlyos veszteség egész művészeti életünkre s Társaságunkra egyaránt. Előbb lelkes és munkás tagja volt Shakespeare-bizottságunknak, majd mint rendes tag nagy készséggel vette ki részét a Társaság munkájából több irányban is: mint a színészeti Greguss-jutalom előadója, mint Shake-

speare-matinéink egy részének rendezője és előadója s mint felolvasó. Nagy irodalmi műveltsége, finom ízlése, kiváló elméleti készültsége minden munkáján nyomot hagyott. Élete és munkássága központjában a színpad állott s ennek határtalan szeretete adta meg életének igazi, nemes és szép tartalmát. Távozása nagy vesztesége nemcsak színházi kultúránknak, hanem irodalmunknak is, melyet művészi essaykkel, dramaturgiai és színházi kérdéseknek mindig érdekes és elmés fejtegetéseivel, hatásos drámákkal és gondos műfordításokkal gazdagított. Szerette Társaságunkat, mi is szeretettel őrizzük emlékét.

Valóban nehéz feladat lesz pótolni őt. Helyét egyelőre betöltetlenül is hagytuk; de Szász Bélának még tavaly megüresedett helyére megválasztottuk Bókay Jánost, a népszerű színpadi írót és elbeszélőt. Hosszabb irodalmi mult áll már mögötte, de tehetségének igazi útjára csak pár évvel ezelőtt talált első nagyobb lélekzetű regényéből írt víg-játékával. Kellemes meglepetés volt közönségünk számára franciásan ötletes, könnyed és szellemes párbeszéde, szerkesztésbeli ügyessége s tiszta, magyaros nyelve. Azóta sorozatos előadásokat érnek darabjai s kedvelt színpadi írója közönségünknek, amely szívesen olvassa regényeit is. Európai műveltségű, de lelke mélyéig magyar érzésű író, neve, az író feladatáról vallott felfogása s tiszta erkölcsi érzéke biztosítékai annak, hogy munkássága összhangban lesz Társaságunk legszebb hagyományaival. Szívesen köszöntjük sorainkban s szívünkből kívánjuk, hogy darabjai a maiaknál vidámabb és boldogabb magyarok lelkében találjanak visszhangra.

Kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

KÖLTEMÉNYEK.

Sík Sándortól.

Északi fény.

Vijjog a szél, huhog a hó.
Halálfehér sírtakaró
Ülepedik a fagyon.
Fázó lelkem, melegedjél:
Hidegebb hó, melegebb vér
Hulladoz a testvéreknél
Északon, északon,

Most a farkas, most a medve
Zúzos ronggyá gémberedve
Vacka mélyén hempereg.
Békén fekszi feje alját:
Kik az erdőn egymást falják,
Az Úristent hazudtolják,
Emberek, emberek,

Emberek vagy szörnyetegek?
Gyújtogatnak földet-eget
Tűzokádó keselyűn.
Elemésztik, amit érnek
Lehelletük mint a méreg,
Mint a baktérium-féreg,
Mint a bűn, mint a bűn.

Mellemen fojtó lidércek:
Az emberi szent önérzet
Lelkem mélyén haldokol.
Nem akarok ember lenni!
Emberfoggal embert enni:
Ennél jobb a jeges semmi,
A pokol, a pokol!

És a télnek és a bűnnek
Vadonából elém tünnek
Bundabőrös emberek.
Úgy suhannak, hófehéren,
Mint a hűség, a szemérem,
S minden egyesük szemében
Jó meleg, jó meleg.

Meleg mint oltári szent-láng,
Mégis olyan pokol-elszánt:
Egy világot sziven üt.
Vannak, vannak — alig értjük! —
Kiknek el nem roggyan térdük,
S van még, aki harcol értük,
Istenük, Istenük!

Hála neked, Väinö vére,
Hogy a szurok ég ívére
Felsugárzod a Jelet:
Azt fehérled, tiszta Fényjel
Olthatatlan északfénnyel,
Hogy lehetünk új reménnyel
Emberek, emberek.

A beállott Duna mellől
Testvérszívünk kiszökellő
Imádsága felsajog:
Hátha mi is, hátha mégis
Megpozsdítja vér a vért is:
Hátha leszünk még azértis
Magyarok, magyarok!

Ments meg uram!

A virágtalan, gyümölcstelen ágtól,
A meddőségtől, lanyhaságtól,
A naptalan és esőtelen égtől:
Ments meg, Uram, a szürkeségtől!

Édes az ifjak méntás koszorúja,
Fehér öregek aranyos borúja,
Virága van tavasznak, télnek:
Ne engedj, Uram, koravénnek!

Csak attól ments meg, keresők Barátja,
Hogy ne nézzek se előre, se hátra.
Tartsd rajtam szent, nyugtalan ujjad,
Ne tűrd, Uram, hogy bezáruljak!

Ne hagyj, Uram, megülepednem,
Sem eszmében, sem kényelemben.
Ne tűrj megállni az ostoba van-nál,
S nem vágyni többre kis mái magamnál.

Ha jönni talál olyan óra,
Hogy megzökkenne vágyam mutatója,
Kezem kezedben ha kezdene hűlni,
Más örömén ha nem tudnék örülni,

Ha elapadna könnyem a más bűnén,
A minden mozgást érezni ha szűnném,
Az a nap, Uram, hadd legyen a végső:
Szabadíts meg a szürkeségtől!

Mint fű a szélben.

Könnyű felhők fenn az égen,
Mondjátok meg,
Merre volna mehetnékem?

Bárányfelhők, aprószentek,
Mondjátok meg,
Honnan jöttök, hová mentek?

Jódögéltek, mendegéltek.
Mondjátok meg,
Mérthogy annyit kérdegélek?

Mért nem tudok ülni szépen —
Lengedezni
Szótlanul, mint fű a szélben?

Erre hintál, arra hintál,
Sorsán túlra
Kerekedni nem kalimpál.

Szőkepihés csepp fűszálam,
Jaj de szép vagy,
Jaj de nagyon bölcsebb nálam!

Elkésett hold.

Ragyog a nyári reggel.
Ezüst harmatszemekkel
Virágzik a haraszt.
Kék-arany égnek alján.
Elkésetten a halvány
Halottas hold virraszt.

Úgy bújik, oly parányi!
Már a szemét se látni:
Lehúnyta szégyene.
Mint egy kinézett vendég,
Ki hogy időzni mer még,
Elnézést esdene.

Mint egy kivénült herceg,
Kit várából kivertek
Ifjabb hatalmasok,
S most érzi tehetetlen,
Hogy visszajöhetetlen
A szép kor elsuhog.

Mint egy nagyságos eszme,
Amely, varázsa veszve,
Nem rombol, nem terem,
Már nem vérszínű zászló,
Csak kékesen parázsló
Szelíd történelem.

Oly némán foszladozgat,
Mint egy hamvába roskadt
Szerelmes szenvedély.
Már megmozdulni sem mer:
Mint egy százéves ember,
Csak ül és üldögél.

Hold, hold, öreg barátom,
Ej, légy legény a gáton,
Ne hagyd el így magad!
Hol lesz ma még a jöttment
Világ, mely most elömleng
Körötted s kitagad!

A kamaszfényű hajnal,
A zsibvásári zajjal
Rikongó nappalok,
S a festett arcú vénlány,
Az alkonyat, oly mélán
Hiába andalog.

Akármi fennre héjáz:
Az est, a zordon íjász,
Vesszője már suhog,
S a nap máglyája üszkén
Feléd bókolva, büszkén
Kelnek a csillagok.

A hű testőri gárda,
És koszorúba állva
Kísér a trónra fel,
És ég-föld összecsengve
Egy hűvös, tiszta csendbe
Megváltást ünnepel.

Csak néz reám az árva,
És arca mint a lárva,
Már nem is szenvedő,
Amíg elömli végkép
Hideg halotti képét
A szürke szemfedő.

Újévi reménykedés.

Hóval jöttél, fiatal esztendő,
Csupa fehér vagy, szép-jóra kelendő.
Napos és fehér, — ó ha az is volnál,
Naposabb, fehérebb a fekete ónál!

Szép hó, fényes, hűvös és metsző,
(Az üdvös értelem rokonának tetsző)
Jó melegítő, tiszta fehérség,
Borítsd be a rossz föld keserű kérgét!

Borítsd be, borítsd be, burkold el, öleld meg,
Holt-eleven szíve hátha fölenged.
Kripta-ürén a kifagyott mélynek
Hátha még pihegő magok is élnek.

Hisz felszakad egyszer a becstelen tél is!
Vérben és mocsokban ha százszor vetél is,
Egyszercsak, mégiscsak megjön a jövendő.
Hátha te lennél az, fiatal esztendő?

Hátha te lennél az, aki elbontod
Fejünk felett a fekete boltot,
Butaság fekete fellegei gátját,
S eget érhet újra az igaz imádság.

Kiálts, ne hallgass, igazak imája,
Hallja az Isten, hallja, kívánja!
Visszalengő hózivatar pelyhezd az égre
Zizegjed, zúgjad: szeretet, béke!

Nektek is, népek gyilkosai, balgák,
Kiérzi az Isten szívetek hangját.
Amit kimondani magatok se mertek,
A szegény nyomorult, vacogó lelket.

Bélpoklos hazugság üvöltésén által
A pőre szív az, mit az Isten áthall:
«Ments meg, ó ments meg magunktól minket,
S átkozott magunktól szegény mieinket!»

Ó hallom, hallom az ember hangját,
Élők és hullák sírják, sikongják:
«Kit ember-okosság beteg ördöggé tett,
Mentsd meg önmagától az emberiséget!»

Fekete földön újévi fehérség:
Zsibbadt szívünkben csecsemő reménység.
Isten, éveket, szíveket teremtő,
Teremtsen újjá ez az új esztendő!

GRÜNWALD BÉLA TRAGÉDIÁJA.

HORÁNSZKY LAJOSTÓL.

Negyvenkilenc évvel ezelőtt, egy csillagfényes májusi éjtszakán Franciaország földje megdöbbentő magyar tragédiának volt a színhelye. Párizs egyik külvárosában, Courbevoieban, a Szajna partján öngyilkos kézzel vetett véget életének Grünwald Béla, a magyar állameszme harcosa, ki parlamenti szereplésével és irodalmi munkásságával a közfigyelmet hosszú idő óta magára vonta. Halála nemcsak párthíveit, hanem-

politikai ellenfeleit is fájdalmasan sujtotta, s egységes volt a vélemény, hogy vele a magyar közélet kiváló értéke, a fennkölt eszmeharcok egyik legjelesebb bajnoka szállott korai sírjába. Öngyilkosságának külső körülményei megrázó képben tárták fel egy összeroppant lélek tragikumát s minden jel arra vallott, hogy nagy belső harcok előzték meg azt a fordulatot, mely sorsában bekövetkezett. A rendőrség emberei Grünwald holttestét a párizsi Morgue-ba szállították, ahol ott feküdt napokon át elhagyatva, ismeretlenül, míg egy honfitársa hosszas kutatás után rátalált. A magyar ujságíró, ki megtalálta őt, az utolsó pillanatban érkezett, a Morgue igazgatójának kijelentése szerint az ismeretlen öngyilkost másnap a hivatalos szabályok szerint, minden szertartás nélkül a fel nem ismert áldozatok közös sírjába eltemették volna.[1]

Hogy ez a tragikus vég nem következett be, arról maga a szerencsétlen áldozat gondoskodott, két távirati értesítés által, melyet pártja vezéréhez, gróf Apponyi Alberthez intézett. Az egyik távirat azt tartalmazta, hogy Grünwald Béla súlyos beteg, felépüléséhez semmi remény sincs, a másikon, mely egy-nappal később érkezett, ezek a szavak álltak: «Grünwald Béla hosszas szenvedés után meghalt.» Mindkét táviratot a Gerard aláírást viselte. Mint később a nyomozás kiderítette, az álnév alatt feladott sürgönyöket maga a szerencsétlen Grünwald Béla küldötte haza, ő maga volt a feladó s a halálhírét tartalmazó távirat után egyenesen a helyszínére ment, ahol végzetes tettét elkövette.

Bárminő lesujtó volt is a tragédia, melynek a kiváló politikus áldozatul esett, az előzményeket tekintve, a gyászos hír nem jött váratlanul. Grünwald már az előbbi időkben, mielőtt utolsó útjára indult, a szokottnál is nagyobb idegességet tanúsított s későbbi külföldi híradásai is feldúlt lelki állapotára vallottak. Leveleiben, melyeket ez időben barátaihoz intézett, életének nagy csalódásairól tett vallomást, a kétségbeesésig fokozódó lemondás és reménytelenség kíséretében. Különösen két levele, melyet Samassa József egri érsekhez és Hódossy Imre képviselőtársához intézett, szorongó aggodalmat váltott ki barátaiból. Hogy mi történt véle s minő utakon járt, míg tragédiája végső pontjához elérkezett, nem tudta senki, tartózkodási helyeiről nem adott számot, több hozzá intézett levélre nem válaszolt. Grünwald bolyongó útja ismeretlen maradt mindvégig, csak a két távirati értesítés szolgálhatott némi tájékoztató gyanánt arra nézve, hogy minő lelki megrázkódtatás lehetett az, mely őt az összeomlás örvényébe sodorta. Kétségtelen, hogy Grünwald súlyos beteg volt, midőn végzetes tettét elkövette, de bizonyos az is, hogy a

[1] Grünwald Béla holttestének feltalálója Pataki Bernát újságíró, a Pester Lloyd párizsi levelezője volt.

hazája sorsán tépelődő, aggódó honfilélek önemésztő, lázas harcainak nagy része volt abban, hogy egy magasratörő államférfiúi életpálya ívelése megtörött a kínzó balsejtelmek és a látnoki kétségbeesés súlya alatt.

Grünwald Béla látnoki tehetség volt, még pedig oly időkben, midőn a külső és belső helyzet biztonsága nem adhatott okot a közvetlen veszélyérzet tudatára. A nyolcvanas évek békenyugalma és parlamenti élete, ha néha erősebb hullámokat mutatott is, lelkületben és vérmérsékletben nem hajlott a szélsőségek felé, a láthatáron nem mutatkoztak viharfelhők, melyek a közelgő vész jeleire következtetést adhattak volna. A békés korszakok ritkán szülnek jövőbelátókat, a jóstehetségek inkább viharos idők, forrongó korszakok kisarjadzásai, Zrínyi, Széchenyi válságos idők harcosai, egy elnyomott, létfenntartásáért küzdő nemzet sorsának problémái voltak azok, melyek őket a veszélyek tudatában prófétai látásra és jövendölésre hangolhatták. A pesszimizmus önmagában nem jövőbelátás, a nagy szólamok és kinyilatkoztatások hősei, kik egyoldalú pártszenvedélyek által befolyásoltatnak, ezzel a hivatottsággal ritkán rendelkeznek.

Grünwald Béla oly korszakban élt, midőn a katasztrófák balsejtelmét a viszonyok nem indokolhatták, s mégis 1884. december 2-i parlamenti beszédében ily szavak hangzanak el ajkairól: «Az állam az egyedüli eszköz, mellyel nemzeti hivatásunkat teljesíthetjük. Ez nemcsak önállóságunk szimbóluma, hanem az önállóságnak, a nemzeti létnek feltétele is. Ez az erős vár, melyet ha tervszerűen kiépítünk, megvéd bennünket a nagy világtörténelmi rázkódás közepette, mely előbb-utóbb jönni fog, s mely, ha nem lesz elég erős ellenállani a lökésnek, romjai alá fogja temetni a nemzetet is.»

Ha e tragikus sorsú magyar politikus küzdelmes pályájának egyéb kiemelkedő mozzanatai nem volnának, már ez a kinyilatkoztatás is okkal felkelthetné a figyelmet iránta. Ámde Grünwald Béla sokkal erősebb egyéniség volt, mintsem hogy egyes kinyilatkoztatások szűk keretei közé volna szorítható. Eszmeharcai, lelki indulatai nem múló föllángolások, kezdettől végig szívósan kitartó marad mindabban, ami a veszélyek tudatában küzdelemre sarkalja őt. Igaz, hogy küzdelmei sikertelenek maradtak, de nagy kérdés, vajjon e meddőségben melyik tragikum a nagyobb, az övé-e, mely egy pályazuhanás fordulataival megjelölve maradt, vagy az, ami a magyar nemzet sorsában megszívlelendő tanulságtételnek bizonyult. Grünwald Bélát ellenfelei az izgatott lelkű pesszimisták közé sorolták, aki örökös nyugtalanságban él és lázas indulat hevében szélsőségekre ragadtatja magát. Az utókor másképp ítélhet róla és megcáfolhatja azokat, akik őt felületesen bírálva, hibás mértékkel

mérlegelték. Kétségtelen, hogy Grünwald eszméi és küzdelmei rászorulnak arra, hogy tisztító kiválasztás végett a történelem rostájára vettessenek, de a szellem, melyet képvisel, alapigazságai és előrelátásai, melyek sokban igazolást nyertek, a magyar nemzet életcéljait és hivatottságát tekintve, maradandó kinyilatkoztatások értékét mutatják.

Grünwald Béla, Zólyom vármegye egykori alispánja, ki nagy gyakorlati tudása mellett magával hozta a felvidéki történelmi magyarság izzó hazaszeretetét, azon veszélyek tudatában lépett a cselekvés és agitáció terére, melyekben a magyar állam tekintélyét és erőbiztonságát kockáztatva látta. Grünwald egyike volt a Felvidék legalaposabb ismerőinek, éles szeme mélyen be tudott hatolni azokba a kérdésekbe, melyeknek helyes megoldásától a magyar állam jövője, életfejlődésének biztonsága függött. Grünwald ritka bátorsággal reá lépett a felvilágosító izgatás terére s a küzdelmet nagy képességeihez méltó eszközökkel, nemes előkelőséggel és önfeláldozással harcolta végig. Különösen *A felvidék* című munkája nagy feltűnést keltett mindenfelé, mert írója a hivatott bíráló kiváló tulajdonságairól tett bizonyságot. E mű a benne rejlő eszmegazdagság magasratörő lendülete és iránya révén a számottevő alkotások közé tartozik s vannak részei, melyek a magyar nemzeti politika céljainak meghatározása körül örökbecsű útmutatások. Ugyancsak ebben az időben jelentek meg sorozatos írásai is a vármegyei közigazgatás reformkérdéseiről, s a meggyőző erő, mely azokban nyilatkozott, csak növelte Grünwald hivatottságának súlyát a komoly közvélemény előtt. Ennek volt következménye, hogy az egyik felvidéki kerület bizalma feléje fordult s 1878-ban őt küldte képviselője gyanánt az ország tanácsába. Grünwald a kormánypárthoz csatlakozott abban a reményben, hogy programmjával szívesen látják, de tapasztalva a ridegséget melylyel találkozott, átment az egyesült ellenzékre, ahol megértő rokonszenvvel fogadták. Azt az érvényesülési lehetőséget, mely tehetségénél fogva a kormánypárton könnyen megvalósulhatott volna, elutasította magától, bizonyítékot szolgáltatva egy jellemerős politikus lelki ellenállóképességéről, melyet nem törnek meg a hatalmi érvényesülés és az egyéni érdekek csábításai.

Grünwald nagy munkára vállalkozott s jól tudta, minő küzdelem vár reá, ha elveihez hűséges akar maradni. Valóban nagy bátorság kellett hozzá ebben a korban szembeszállani azokkal a hagyományokkal, melyek a lelkeket fogva tartották és makacs ellenállásra ösztönözték minden oly kezdeményezéssel szemben, mely a régi rendszer megváltoztatására törekedett s új programmot állítva fel, harcot hirdetett. Grünwald felvette a küzdelmet a merev tanok és előítéletek rendszerével. Nem habo-

zott harcba szállani a régi vármegye ellen, melyet az új magyar állam kiépítésének és megszilárdításának életbevágó céljaival nem tudott összeegyeztetni. Nem támadta a multat és azokat a hagyományokat, melyeket továbbra is fenntartani, sőt részben bővíteni óhajtott, de az átalakításra szükséges reformokat erélyes következetességgel hirdette és számonkérte a megváltozott idők követelményei szerint.

Grünwald érvelései megdöntötték azt az álláspontot, mely a régi vármegyei önkormányzat szellemének és intézményeinek csorbítatlan fenntartását életkérdésnek tartotta s meggyőző erővel bizonyította, hogy a régi vármegyei rendszer sohasem rendelkezett azokkal a biztosítékokkal, melyek komoly időkben, az önfenntartás küzdelmének nehéz viszonyai között a megtámadott alkotmány szilárd védőbástyái lehettek volna. Szerinte ezek a bástyák csak addig védték az alkotmányt, míg ezt senki sem támadta komolyan s amint a hatalom komolyan támadott, sohasem voltak képesek azok kellő védelmet nyujtani. II. József és I. Ferenc alkotmányellenes kísérletei döntő bizonyítékok voltak álláspontjának megerősítésére, valamint a szabadságharc utáni elnyomatás korszaka is, melyben a megsemmisített vármegye a jogtipró önkény erőszakos túlkapásaival szemben még csak tiltakozó szerepet sem játszhatott. Az új idők is igazolhatták Grünwald tanait, az 1906-ik évi ellenállás tanulságai az újabbi korszak nemzedékét is meggyőzhették azokról az igazságokról, melyeket hirdetett. Midőn Grünwald ezeket az igazságokat kimondotta, nem járt új nyomokon, a régi hitet a megyék alkotmányvédő erejében már előzőleg megdöntötték oly tekintélyek, mint Eötvös József, Kemény Zsigmond és Szalay László, kik a régi vármegyei rendszer hátrányait és fogyatkozásait éles bírálat alá vették.

A leszűrt történelmi igazság az, hogy az ellenállás megpróbáltatásszerű küzdelmét a nemzeti társadalom, főleg a független középosztály vívta meg s bizonyára megvívta volna azt a vármegye nélkül is, mely önmagában az államfenntartó erők biztonságával nem rendelkezett. Egyáltalában az államélet és az önállóság biztosítékai nem az intézmények kereteitől, hanem a társadalom erőforrásainak teljesítőképességétől függenek. Ahol ezek a források elapadnak, ott maga az intézmény az ellenállás védelmét nem biztosíthatja. Viszont csak természetes lehetett, hogy ha a hatalomnak elég ereje volt ahhoz, hogy az alkotmányt megdöntse, akkor képes volt arra is, hogy egyik szervének, a vármegyének ellenálló működését is lehetetlenné tegye.

Grünwald elismerte a régi vármegye nevelő hatását, melynek a multban a követküldési jog adott fontos jelentőséget. A régi vármegye volt a multban az erők kitermelésének melegágya, a koreszmék, a nem-

zeti élet mozgalmának küzdőtere s e tekintetben a régi vármegye irányító, edző befolyásának üdvös hatását elvitatni nem lehet. A régi vármegyének, mint a parlamentárizmus előkészítő iskolájának fontos szerepe volt s a kibontakozó tehetségek szárnyalásának hatalmas lendületet adott. Más fordulatot vett a helyzet 1867-ben, az alkotmány visszaállítása után, midőn a vezetést felelős minisztérium vette át a parlamenti rendszer alapján. A változott viszonyok között a magyar politikai életnek új medret ástak a fejlődő események s nem volt célszerű, hogy a régi vármegyei önkormányzat kerékkötő szelleme az új rendszerre szükségtelen, sőt káros nyomást gyakoroljon. Grünwald a politizáló vármegyének nagy ellensége volt s az volt a nézete, hogy a pártoskodó, izgató szellem, mely a szélső jelszavakból táplálkozik, szétforgácsolja az erőket, elvonja a vármegyét igazi hivatásától, melynek a jó közigazgatás és a szociális jólét előmozdítása a feladata. Különösen fontosnak tartotta az állami kinevezési rendszert s ezáltal a tisztviselői kar függetlenítését a helyi érdekek lenyűgöző befolyásaitól.

Grünwald attól félt, hogy az egységes kormányzati vezetés hiánya folytán a magyar állam elveszti tekintélyvonzó és tömörítő erejét azon elemek egybeforrasztására, melyeknek széthúzása nagy belső bajokat okozhat és az építő munka biztonságát veszélyeztetheti. Ha az államnak nincs meg a kellő befolyása arra, hogy ezeket a bomlasztó erőket fékentartsa, akkor nincs meg a hatalma arra sem, hogy az egységes vezetésben a kellő hatalmat gyakorolni tudja. Ha pedig ez bekövetkezik, akkor az állami ellenőrzés biztonsága kiesik a vezetők kezéből s oly irányzatok felé tolódik, melyek helyi érdekek és pártárnyalatok szerint alakulnak. Grünwald jól látta a veszélyeket, melyek a magyar állam biztonságát fenyegetik s állításait éles példákkal is igazolta. Szerinte az alkotmányos élet visszaállítása után a legkétesebb elemek lepték el a Felvidéket, javarészt a bukott önkényuralomnak mindenre kapható eszközei, kik az új rendszer keretében elhelyezkedést kerestek és találtak is, titkosan bomlasztó céljaik érvényesítésére. Mint Zólyom megye alispánja működési körzetében már kezdetben tíz felvidéki vármegyében 98 pánszláv érzelmű községi jegyző működését állapítja meg, mint olyanokét, kik állam ellenes izgatásaikkal állandóan mérgezik a hű tót nép leikületét. Ez a szerencsétlen rendszer alig talált ellensúlyozásra, még pedig azért nem, mert az egységes államvezetés biztonsága nem volt képes érvényesülni azokkal az irányzatokkal szemben, melyeket a régi vármegyei rendszer a maga szűk látókörű helyi és pártérdekeivel képviselt. Pedig a Felvidék jóindulatú, becsületes népe nem volt egykönnyen eltántorítható, s jó bánásmóddal, tekintélyt kisugárzó példaadással nem lehetett nehéz régi kipróbált hűségében megtartani.

Grünwald ítéletében a közigazgatási rendszer hibáin kívül az akkori kormányzat mulasztásait is számadásba vonta, mint ahogy éles látása korán felismerte azt a meddőséget is, mely a kiegyezés utáni kormányok gyengesége folytán a megalapozás munkájában bajokat és késedelmezéseket okozott. A nehéz helyzettel hamar tisztába jött, látván azt, hogy a vezetőknek minő csekély tehetségük van az új, modern államépítés feladatainak teljesítésére. Jellemes, puritán hazafiak állottak a kormányzás élén, parlamenti készültségben is kipróbált erők, de nem volt közöttük egy sem, aki az idők szellemét megértve az alkotás gyakorlatiasságával rendelkezett volna. Kétségtelen, hogy az akkori nehézségek is számadásba jönnek, midőn a kérdés jelentőségét vizsgáljuk. Az új szervezés munkája nagy feladatokat rótt a vezetőkre, a minisztériumok felállítása, a megfelelő intézmények és beruházások létesítése tetemes anyagi teherrel nehezedett az államra, melynek pénzügyei különben is zilálták voltak. Bizonyos azonban, hogy ebben a korban a gyakorlati politikának erős hiányát tapasztaljuk, kevés tehetség jelentkezik, melyben az új építőmunka hivatottságának sikeres feltételei meglettek volna. Része volt ebben a multnak is, mely a maga nyomasztó meddőségével megakadályozta a szükséges erők kitermelését. Az elnyomatás kora, mely nemcsak az állami intézmények szolgálatát tette lehetetlenné, hanem a gyakorlati pályák térfoglalási lehetőségét is megnehezítette, a társadalmi erők érvényesülésében hátrányos késedelmeket okozott.

Az akkori viszonyok kiforratlanságát jellemzi, hogy a kiegyezés megalkotói sem voltak tisztában a helyzettel, melyet az új fordulat magával hozott. A kiegyezés magyarázatában zavaros fogalmak támadnak, melyek nem alkalmasak arra, hogy a jövő nagy céljait tekintve irányító gyanánt szolgáljanak. Br. Eötvös József Haynald Lajos kalocsai érseknek azt írja, hogy a 67-es átalakulás állandóságához nincs bizalma s ez csak arra jó, hogy a rövid békét és szabadságot, melyet nyertünk, arra használjuk fel, hogy belső teendőinket rendezhetjük s oly célok létesítésére fordíthatjuk, melyeknek haszna lehet a jövőre. Élesen bírálja a delegáció intézményét, melyet nem tart életképesnek.

«Nem tartottam soha a delegációt kitűnő institucionak, — írja levelében az érseknek — sőt nem hittem soha, hogy azon forma, melyben az alkotmányos elveket létesíteni akarjuk, követőkre találjon. Két ellentétes álláspontnak a kiegyenlítése még teóriában is nehéz, de a gyakorlati életben többnyire nem elégít ki senkit. A delegációk, melyek által egyrészről a birodalom egységét, másrészről hazánk önállóságát akartuk biztosítani, teljesen sem az egyiket, sem a másikat nem biztosíthatják. s csak úgy felelhetnének meg céljaiknak, ha az, ami az intézményben hiányos, az emberek jóakaratú belátása által pótoltatnék.

Magától értetődik, hogy mások előtt ezt a nézetemet nem mondom el s a delegáció célszerűségét védelmezem.»[1]

Elképzelhető, hogy ha Eötvös József, a kiegyezési kormánypolitika egyik nagy tekintélye, belső lelkületben ily meggyőződést táplált, minő feszültséget okozhatott a szélső politika, mely a kiegyezést támadta s az uralkodó rendszert az alkotmányellenes merénylet, a jogfeladás vádjával sujtotta. Ezeknek az ellentéteknek, nemkülönben a szerencsétlen pártviszonyoknak is nagy része volt abban, hogy az örökös közjogi és sérelmi harcok lekötötték a fejlődést s nem termelhették ki az élet számára a reálpolitikai erőket, melyeknek érvényesülése az idők követelménye volt. Az üdvösebb változást csak a fúzió hozta meg, mely a jövő céljait tekintve korszakalkotó fordulatnak bizonyult. A kiegyezési korszak új nemzedéke ebben az időben már kiforróban volt s a kormányzati reálpolitika, melyet a fúzió magával hozott, kitermelte a tehetségeket az alkotó munka céljaira. Mindez azonban nem cáfolhatja meg az eltékozolt évek meddőségét, az elmaradottság hátrányait s ezekkel szemben azokat az előnyöket, melyek nyolcéves termelő és alapvető munka esetén gazdag gyümölcsöket hozhattak volna.

Az elalkuvások is, melyek kezdetben történtek, gondolkodóba ejtették azokat, kik a jövő céljait nem a köznapi pártpolitika alapján mérlegelték. A nemzetiségi törvény, a horvát egyezmény kérdése nagy aggodalmat támasztott azokban, kik a történelmi magyar állam hivatottságával tisztában voltak. Különösen a déli három vármegye átengedése nagy súllyal esett az események mérlegébe. Ezek a vármegyék — Szerém, Pozsega, Verőce — sohasem tartoztak Horvátországhoz, semmi igény sem lehetett jogos, mely azokat az anyaállamtól el akarta szakítani. Mégis, midőn a horvát egyezmény kérdése felmerült, a szembenálló alkudozó felek a három magyar vármegyére is igényt tartottak. Ebben a fordulatban az akkori kormány a vitás kérdést népszavazással óhajtotta eldönteni s e célból megbízta Türr István tábornokot és Mogyoródy Adolf volt honvédezredest azzal a feladattal, hogy az említett megyékben az ügy előkészítésére közremunkálkodjanak. A kormány ezzel az intézkedéssel óhajtotta a jogtalan követelést kivédeni s ezáltal elkerülni azt, hogy oly területi elszakadás történjék, mely a magyar állam erejét meggyengítheti. A kormány elgondolása helyes volt, amint azt a megbizottak munkája igazolta. Türr István tábornok megtette jelentését a kormánynak, mely szerint népszavazás esetén a magyar álláspont fölényszerű győzelme biztosítottnak tekinthető. A három vármegye lakosságának túlnyomó többsége erősen összeforrva fejezte ki az összetartozandóság

[1] Báró Eötvös József levele Haynald Lajos kalocsai érsekhez 1868.

érzetét a magyar állam javára. A siker küszöbén azonban megtörtént a döntés a visszavonulásra, a küldöttek megkapták az utasítást, hogy munkájukat szüntessék be, mert a kormány a népszavazást véghezvinni nem kívánja. Hogy idegen ellenséges hatalmi befolyás, vagy a jólismert, de sokszor rosszul alkalmazott magyar nagylelkűség okozta-e ezt a fordulatot, oly probléma, mely elmélyült az idők titokzatosságába. Grünwald jól ismerte a nemzet hibáit s különösen a tespedtség, a közönyösség átkos végzetét ostorozta. Nagy elkeseredés fogja el, midőn látja az államférfiúi törpeség vergődéseit, a napi sikerekre berendezkedő önzés sivárságait, melyek az erők szárnyalását lenyűgözik, a komoly építőmunkát lehetetlenné teszik. Minden érzése és gondolata egybeforrott az egységes magyar állam sorsával, melynek fennmaradásában az életet, bukásában a halált, a feltámadás nélküli sötét, vígasztalan halált látja. Szóváteszi a bajokat, az állam gyöngeségét, a szánalmas tengődést, mely nem céltudatos küzdelmekben, hanem az örökös egyezkedésekben és foltozgatásokban keresi az orvoslást. A nemzetiségi törvényt az államférfiúi Géniusz csődjének minősíti és abban lemondást lát, melyre önérzetes nemzet sohasem volna képes.

«Ebben a törvényben — írja — a magyar nemzet lemond vezető szerepéről, lemond a magyar állam magyar jellegéről. Pedig ezt a törvényt a hű tótság sohasem kívánta, sőt a vármegye útján fel is írt ellene. Viszont a törpe kisebbségeket, az ellenséges izgatókat a törvény nem elégítette ki, mert ezeknek a céljai olyanok, melyek csak a magyar állam bukásával valósíthatók meg. A nemzetiségi törvény csak ártott minden irányban, a magyar állam híveit lehangolta, ellenségeit nem fegyverezte le, sőt a gyengeségek láttára támadásokra bátorította. Kezükbe szolgáltatta a fegyvert, mellyel ellenünk harcolhatnak. Minden tünet azt bizonyítja, hogy az állam megszilárdítása, jövője biztosítására nem törekszünk tervszerű, nagyszabású tevékenységgel. Nemcsak hogy nem tudunk alkotni, de azt sem tudjuk megtartani, ami örökség gyanánt szállott reánk őseinkről.»

Grünwald lelkét az aggodalmak állandóan fogva tartották, az önkínzó balsejtelmek nyomasztó hatása alól sohasem tudott szabadulni. Az volt a nézete, hogy a magyar nemzetnek kevés ideje van az építő munkára s az eljövendő világtörténelmi események rázkódtatásai válságos fordulatokat okozhatnak, ha nincs meg az egységes erőtömörülés, mely a bekövetkezhető katasztrófákat kivédheti, a magyar államot a széthullástól megmentheti. Neki nemcsak a közigazgatási reform volt a programmja, ez csak egyik eszköze volt célkitűzéseinek, melyeket megvalósítani óhajtott. Különösen aggasztotta az ország széttagolt állapota, mely megyékre, osztályokra, felekezetekre oszolva, az egységre törekvés

céltudatosságát nélkülözi. Látta a nemzet belső ellenségeit s állandó kíméletlen harcot folytatott ellenük, nem törődve gúnnyal, rágalommal, mely személyét sem kímélte. Ragaszkodása szülőföldjéhez, magyarságához a rajongással volt határos; minél gyengébbnek látta nemzetét, annál jobban szerette.

Grünwald szerint a kiegyezés visszaállította a magyar közjogot, elismerte Magyarország államiságát s ha nem is tudtuk kivívni teljes függetlenségünket, kezünkbe jutottak az eszközök annak fokozatos visszaszerzésére. A történelem bizonyítja, hogy az idegen államhatalom évszázadokon át a nemzet ellen irányult s most az új fordulat megadta a lehetőséget arra, hogy kiépítsük az egységes, erős magyar államot. Ideálként megőrizni lelkünkben a függetlenségi eszmét, okosan felhasználni minden eszközt az állam megszilárdítására, nem vetni meg a legkisebb elérhetőt sem a legnagyobb elérhetetlen kedvéért, folytonosan készülni arra, hogy a kellő pillanatban szervezettek és egységesek legyünk, ez a reális politika az, mely sorshatározó a nemzet jövőjére. Tanuljunk a multból, mely azt bizonyítja, hogy a nemzet mindig akkor vesztette el függetlenségét, midőn széthúzónak és szervezetlennek bizonyult. Célkitűzéseinkben nem szabad visszarettenni attól, hogy a haladás törvényével okosan számotvessünk. Életrevaló nemzet csak addig tart fenn egy intézményt, míg megfelel céljainak, és eldobja, mással helyettesíti azt, aminek hasznát többé nem veheti. Minden nemzet élete átalakulásokat mutat s reá van utalva arra, hogy erősítse, javítsa intézményeit fokozódó szükségletei szerint. Aggság jele, ha erre képtelennek bizonyul, az önálló állami és nemzeti élet bukása, mely szolgasághoz vezet.

Midőn az országgyűlés 1879-ben a költségvetést tárgyalja, február 19-i beszédében azt mondja, hogy a legfőbb baj nem a pénzügyi deficit, hanem a morális és politikai deficit, mely lejtőre viszi a nemzetet. A magyar nemzet csak úgy állhat fenn, ha sikerül neki fenntartani az államot s az állam viszont csak úgy állhat meg, ha magyar lesz. Nekünk ezen a földön feladatunk nemzeti államot alkotni azért, mert ezen a helyen erre semmiféle más nemzet nem lehet képes, csak a magyar. Minél magyarabb politikát folytatunk ebben az országban, annál többet használunk a civilizációnak, mert a magyar nemzet nemcsak egy elszigetelt nemzeti egyéniség, mely önmagában él és hal meg, hanem a civilizációnak nagy tényezője Európa ezen részében. Ha mi lemondunk vagy megsemmisülünk, nemcsak egy népfaj, hanem a művelődésnek egy hatalmas tényezője semmisülne meg. A kiegyezés óta mindenünk megvan arra, hogy nagy hivatásunkat megvalósíthassuk, csak egy nincs meg, az annak megfelelő erős közigazgatási szervezet. Már pedig mi nagy fel-

adatainkat nem teljesíthetjük a municipium szűk körében, mert ez képtelen arra, hogy felvegye magába az egységes magyar állam eszméjét.

Utolsó beszédében, mellyel végleges búcsút vett a parlamenti élettől, a nemzetiségi kérdésre vonatkozólag azt mondja, hogy a nemzetiségi politika célja a Magyarországon lakó nem-magyarajkú állampolgároknak egy politikai és kultúrai közösségbe való beolvasztása. Azon fordul meg a magyar állam sorsa, vajjon a probléma megoldása sikerül-e vagy nem. Ha sikerül, a magyar állam élni fog; ha nem sikerül, akkor bukás a sorsa. Grünwald nem volt mindenáron magyarosítani akaró elvakult soviniszta, mint ellenségei, a nemzeti túlzók hirdették, ő csak azt vallotta, amit ebben a korban az egységes magyar állameszme hívei, hogy a magyar nemzet sorsát nem a számbeli tömegerő dönti el, hanem államfenntartó hivatottsága és faji életereje, mely a kitermelés gazdag forrásaival rendelkezik. A magyar tehetség ősereje volt az, ami a nemzet sorsát ezer éven át biztosította és áthidalta az útjában álló katasztrófákat. Az idegen beolvadás is csak a magyarság életerejét bizonyíthatta, mert a lelki egybeforradás, mely ezen a téren bekövetkezett, azt mutatta, hogy a magyar Géniusz nemesítő, átalakító hatása alatt fejlődtek ki benne azok a tulajdonságok, melyek előző sorsában érvényesüléshez alig juthattak volna. Ezt a tételt csak megerősítheti az a tapasztlat, hogy a beolvadó fajok a legjobb magyarokká váltak, hevületben és földszeretetben olyanokká, akikről sok ősi bennszülött magyar példát vehetett volna. Bizonyára nem alacsony renegát jellegű megalkuvások voltak ezek, hanem az egybeolvadás természetes ösztöne és rokonszenve oly célok iránt, melyek nemcsak az érdekközösség biztosítására, hanem a közös eszmények szolgálatára is minden nemes becsvágyat hevíthettek, minden jobb erőt mozgásba hozhattak. Ez volt az erőssége a multnak és lesz a jövőé is, ha csak nem akar a nemzet szemfényvesztő kísérletezésekkel, hamis jelszavak cégére alatt önmaga sírásója lenni.

Grünwald utolsó éveiben az irodalmi munkásság terén nagy sikert ért el a *Régi Magyarország* című történelmi tanulmányával, noha munkája erősen kihívta a bírálatot s nagy harcot idézett fel a vitatkozók között. A munka irodalmi értékét azonban a tudományos körök is elismerték s az Akadémia sietett őt tagjává választani. Reá két évre jelent meg *Az új Magyarország* című munkája, melynek sikere távolról sem közelítette meg a *Régi Magyarországét*. Széchenyi lelki problémáját dolgozta fel ebben a műben, de nem talált megértésre a kornál, mely sehogy sem tudta befogadni azokat az érveket, melyekkel Grünwald a legnagyobb magyar lelki tragédiáját óhajtotta megvilágítani. Az új idők bírálói

azonban máskép ítélkeznek róla és távolról sem szentesítik az akkori közhangulatot, mely a művet élesen elutasította.

Kétségtlen, hogy Grünwald betegségének kifejlődésére akkori családásai súlyos hatással voltak, mert ettől az időtől kezdve jelölhető meg a fordulat, mely őt pályájából kizökkentve, a lelki bolyongás útjára sodorta. Érzékeny lelke indulathevét az a tudat sem enyhítette, hogy eszméi érőben vannak és a megvalósulás küszöbén állanak. Az 1891-i közigazgatási törvényjavaslat, melyet a Szapáry-kormány, az ő alapeszméit elfogadva beterjesztett, nem váltotta ki belőle az önmegnyugvó elégtétel érzetét. Minthogyha ezúttal is előre látta volna a jövőt és a sikertelenséget, mely eszméit meddőségre kárhoztatja. A kormány javaslatát megbuktatta a parlamenti kisebbség obstrukciója s hosszú ideig kísérlet sem történt a reform megvalósítására. Csak 1914-ben, a világháborús korszak elején látunk újabbi kezdeményezést Tisza István kormánya részéről, de ezúttal is sikertelenül, mert a katasztrófa-szerű gyorsasággal fejlődő események a régi országgal együtt a reformot is megdöntötték.

Száz éve, hogy Grünwald Béla, a Felvidék lánglelkű, nemes fia született, s bárminő szempontból is vizsgáljuk a tragikumot, melynek áldozatul esett, mindenképpen méltó arra, hogy mai küzdelmes sorsunkban felidézzük emlékét. Emberi gyengeségeit, tévedéseit ne kutassuk, sokkal csekélyebbek azok, mintsemhogy csökkenthetnék az örökség értékét, melyet szellemi kincsesbányájából hátrahagyott. Benne a korszak lelkiismerete szólal meg azokkal az aggodalmakkal együtt, melyek a nemzet sorsát fenyegető veszélyek tudatában a jobbak lelkét izgatták és a küzdelemre ébren tartották. A nemzetnek mindig szüksége lesz az ilyen lélekbuzdító, sorsvirrasztó magyarokra, kik őrködnek felette, önbizalmát fokozzák s óvják a csalódásoktól, a hamis fantáziáktól, melyek szerencsétlenségbe dönthetik.

Grünwald Béla porai Párizsban a világhírű Père Lachaise temetőben nyugosznak, az emberi művelődés és felvilágosodás nagy szellemeinek a Pantheonjában. Sírhelyét magyar emlék jelzi, melyet a közös harcban kipróbált bajtársi hűség emelt számára, ezekkel a kőbe vésett szavakkal: «Itt nyugszik a magyar állameszme törhetetlen apostola.» Hazafias kegyeletet gyakorol az a magyar ember, aki a nagy francia világváros látványosságai között megáll egy pillanatra Grünwald sírja mellett és megilletődve sorsa által, elgondolkozik saját nemzete sorsán, mely nagyjainak tragikumában jut a legjellemzőbb kifejezésre.

KÖLTEMÉNYEK.

BABITS MIHÁLYTÓL.

Indulás az öregkorba.

Fürdök az óraketyegésben
Az apró hullámok között,
Amelyek messze tájra visznek,
Honnan már vissza nem jövök.
Apró hullámok, ringatóak,
De sodruk örvénynél sürübb.
Páncélhajót is elragadnak,
Senki sem úszhat ellenük,
Lassan visznek tovább, a parton
Csak alig változik a táj.
Mégis elmarad bokor és ház,
Hiába mondanám: «Megállj!»
A nyájas föld, mely otthonom volt,
S azt hittem, szinte egy velem,
Úgy elcsúszik a messzeségbe,
Nem fogom többet látni sem.
Mindig kevesebb a vidám rét.
Minden kietlen és csunya.
Így érek egy zordabb világrész
Idegen országaiba.
Óh hogy' öltözzem? mit pakoljak?
Milyen fölszerelést vigyek?
Mint ki a sarkvidékre készül,
Mely fukar, kemény és hideg,
Hol csak a zöld jég és fehér köd
S a hazug északfény ragyog:
Úgy kell készülnöm a nagy útra,
Melyből megtérni nem fogok.
Minden piciny hullám tovább hajt
Sivatag pólusom felé:
S lassan-lassan befagy a tenger
És gyász-szinem lesz a fehér.
Sűrűsödő magány, örök böjt,
Fókabőr, eszkimó-verem...
Nincsen a szegény utazónak
Se jó falat, se szerelem.
Jaj mennyi kísérhet odáig
Abból, ami ma még enyém?
S mi fog még ott is hitegetni,
Miféle silány sarki fény?
Tudom a sorsomat előre...
Kegyetlen expedíció!
Nincs, onnan ami visszahozzon,
Repülő vagy mentőhajó.
Boldog, kit jég közt, sarki éjben
Kétség s remény esélye vár.
Az én utamnak egy esélye
És biztos vége a halál.

Talán a vizözön...

Irtóztató telünk volt az idén
mintha meg akarná mutatni a
természet hogy még ő is létezik,
őt se lehet semmibe nézni, mert
époly gonosz tud lenni mint az ember.

Koppanva estek le a madarak
az ágról, fagyva ért az őzike
könnye a földre, a vadállatok
bemerészkedtek a falvakba ; hány
élet hullott el úton-útfelen!

Bölcs koldusok a szeméttelepen
háltak, s a mély szemétbe takarózva
megfagytak. Hisz még a kabátos úr is
majd megfagyott az utcán, vagy a rosszul
táplált kályhák köhögős tüze mellett.

S a legborzasztóbb hogy már a tavaszt sem
szabad kívánni! Máskor oly epedve
vártuk, most félve gondolunk reá
hogy több sebet fakaszt majd mint virágot
s jázminillattal hullaízt kever.

S titkos vérszomjunk mégis ezt kívánja!
Vagy mint rossz kártyás, nem bírjuk tovább...
Sujtsd el fölöttünk ítéletedet,
Olvaszd meg, Uram, nagy folyóidat,
és bocsáss újabb vízözönt a földre!

Igen, tedd ezt, ha tán nem akarod
vagy már méltónak sem véled vigyázni
hogy győzzön az igazság és szabadság
bús földeden ; ha a zsarnoknak átadsz
s oly állapotnak mely rosszabb a télnél.

Megengednéd-e hogy gyermekeink
gyermekei, gonosz új iskolák
neveltjei már nevét is felejtsék
annak ami előttünk szent ma még
s amiért annyit küzdtenek apáink?

Akkor inkább a vízözön! Talán
egy bárka majd azon is fog lebegni!
Egy szabad emberpár és jámbor-édes
állatok, komoly elefánt, bolondos
mókus, szép macskák és erős teve,

Ezerkilencszáznegyven.

Mi minden voltál már nekem, édes hazám!
Egész világ, mélyben kedvtelve utazám...
Meghitt otthon, ahol nyújtóztam szabadon...
Keménypados börtön és bujdosó-vadon...
Észrevétlen voltál, mint a jó levegő,
majd égő fájdalom, mint a szoros cipő...
Homlokomon bélyeg... a nyakamon járom...
De mostan kősziklám vagy és erős váram.

Fölforrtak az idők, egy nagy had a világ.
Most gyűrd be, magyar, a süveged taraját,
s amint büszke voltál harcaidra hajdan,
légy büszke békédre e nagy zivatarban.
Mert csodálatos és hősi a te sorsod:
harcolnod kell, mikor más nyugodt és boldog,
s mikor körülötted tombol az egész föld,
te maradsz türelmes, mozdulatlan és bölcs.

Immár a népeket terelik mint nyájat,
emberek futkosnak, mint riadt patkányok,
városok lángolnak telhetetlen tűzben,
nemzetek halálát engedte az Isten.
Te állsz vén bástyádon fürkészve, hallgatag.
Gonosz, szomszéd szelek borzasztják hátadat.
Szemed úgy száll szerte, mint a bibliai
özönben a Noé csapzott galambjai.

Mire tart a végzet s mily sorsra szánt minket?
Micsoda jövőnek magvaivá rendelt?
Óh ki tudja, milyen nehéz parancsokat
hordunk már zsebünkben titkos pecsét alatt!
Várakozva állunk, mint ki némán, hosszan
áll egy kényes strázsán, s vigyáz és nem moccan;
s ahogy a rossz évek rozzanva meghagyták,
néz ránk a vén bástya, a nyügös szabadság.

Meg ne inogj, népem, tarts ki nagy strázsádon,
mert kell ma a bástya az omló világban,
s talán éppen ez a te nehéz parancsod:
tartani keményen a kopott ős roncsot.

Mert nem véd az amit te meg nem tudsz védni,
de rozzantan is szent a mi tiéd s régi.
Átkoztad elégszer... kicsi volt magadnak...
S ma áldott, és tágabb mint nagy birodalmak.

Mi minden voltál már nekem, édes hazám!
De most érzem csak hogy mi voltál igazán.
Most érzem hogy nincs hely számomra kívüled
s mi börtönnek látszott, szabadság tornya lett.
Most érzem hogy sorsom a hazámnak sorsa,
mint fához a levél, hulltomig kapcsolva,
mert nem madár vagyok, hanem csak falevél,
mely ha fája kidőlt, sokáig ő sem él.

ELJEGYZÉS.

— Elbeszélés. —

CSATHÓ KÁLMÁNTÓL.

Éjtszaka arra riadtam fel, hogy valahol hosszú nyikorgással becsapódott egy ajtó. Ráismertem, pedig már nagyon régen nem hallottam: a kamraajtó nyikorgott így Keresztanyámnál; kezdte vékony síráson, folytatta mély búgással, végül felvisított élesen, de akkor már döngött is az ajtófélfa...

Hanem hogyan kerül ide ez az ajtó kétszáz kilométer és huszonöt esztendő messzeségéből? A villanylámpa kapcsolója után kaparásztam a sötétben, de a kezem valami idegen tárgyba ütődött: egy gyertya borult fel és pohár csörömpölt, holott az én éjjeliasztalkámon egyik sem szokott lenni. Felkeltem és végig botorkáltam a szobán. Meglepett, hogy a cipőm kopog a padlón. Hát hol a szőnyeg? És hogy alhattam felöltözve?... Az ajtó alatt egy fényesík mutatta, hogy a másik szobában világos van. Dobogó szívvel nyitottam be, de már természetesnek találtam, hogy ez az ajtó is nyikorog, nemcsak a sarka, hanem a kilincse is, mert Keresztanyám ebédlőjében voltam, az ő házában pedig elvből nyikorgott minden ajtó.

— Nálam ne mászkálhasson senki hangtalanul, mint a szellemek! — mondogatta. — Ha észreveszem, hogy valamelyik cseléd olajozza az ajtó sarkát, már repül is!

A petróleumos függőlámpa füstölt egy kicsit. Éreztem a fojtó

szagát, de nem mertem lecsavarni, mert Keresztanyám ott ült az asztalfőn, és tudtam, hogy ha észreveszi, egy félóráig nem fog egyébről beszélni, csak arról, hogy a cselédek mennyire nem értenek a lámpatisztításhoz.

— Gyere, gyere! — szólott. — Mindjárt vacsorázunk!

Az asztalon három teríték volt; egyik az övé, másik az enyém, de kié lehet a harmadik? Hiszen már mindenki meghalt!... Azaz megálljunk csak! Mert hiszen eddig a percig Keresztanyámról is ezt hittem, pedig ime itt ül és éppen olyan, mint mindig volt. Úgy éreztem, illenék megmagyaráznom, hogy huszonöt év óta miért nem látogattam meg soha és miért nem írtam még csak egy levelezőlapot sem, de csak nem mondhattam a szemébe, hogy azt hittem, meghalt? Valami egyéb ürügyet kerestem, de ő minthacsak kitalálta volna a gondolatomat, elémvágott:

— Visszaküldtek, hogy beszéljek veled!... Tudod, hogy a családban mindig az én nyakamba varrtak mindent. Ha született valaki, ha meghalt, ha beteg volt! Mindig engem húztak elő! Akkor is, ha valakivel el kellett intézni valami kényes dolgot: Pepi majd beszél vele tapintatosan!... Mintha a tapintatos szóból értenének az emberek!... Így aztán nem csoda, ha elterjedt rólam, hogy mindenkivel kellemetlenkedem!

— Ó dehogy is, lelkem! — feleltem.

— Ó dehogy is! — ismételte gúnyosan. — Szembe udvariaskodol! De írni miket írtál rólam! És valamennyi testvéremről, rokonomról!... Nevetségessé tettél mindnyájunkat!... Színpadra vittél, kicsúfoltál! A szemem sül ki, ha rádgondolok!

— Jaj, Keresztanyám, hiszen...

— Így hálálod meg, hogy szerettünk, kényeztettünk! Csak azt tetted meg, amitől eltiltottunk! Mintha nem azért tettük volna, mert te voltál a szemünkfénye és féltettünk!... Kifiguráztál bennünket!

— De Keresztanyám! — védekeztem, — hiszen sohasem ismert rá magukra senki! Csupa költött mesét írtam Keresztanyámékról!

— Ez a szemtelenség éppen!... Hogy össze-vissza hazudtál!... Ezért nem vettem észre magam sem, amíg éltem, hogy rólam firkálsz!... Álmodban sem tettem volna fel rólad ekkora vakmerőséget!... De most már látom az egész mesterkedésedet!... *Azóta!*

Ezt a szót úgy ejtette ki, hogy végigborzongtam. Kérdezni akartam, de tiltón emelte fel a kezét:

— Nem, nem! *Arról* nem beszélünk! Ami *Odaát* van!... Csak erről, ami itt történik!... Hogy most már elég legyen ebből a hazudozásból! Hazudj az élőkről! Rólunk pedig írj igazat!

— Hiszen én is azt szeretném! De életükben mindig titkolóztak

előttem! Sohasem mondtak el semmit!... Most aztán a magam eszével próbálom megfejteni, amit akkor csak félig értettem, vagy sehogysem!

— És azt hiszed, most érted?... Szamárság!... Csak sértegetni tudsz a találgatásaiddal! Olyanokat fogsz ránk, hogy már valamennyien összevesztünk!... Micsoda aljas rágalom például, hogy én szemet vetettem a testvérem vőlegényére!... Zseni szóba sem áll velem azóta!... Pedig kellett is nekem az a szmacsok kis ember!... Mintha nem lett volna, aki özvegységemben vígasztaljon!

— Igazán? — kérdeztem meglepetve. — Hát volt?

— Persze, hogy volt, — felelte icipicit elmosolyodva. — De ezt csak nem mondhatom meg Zseninek?... Halálosan megbotránkoznék, mert ő sohasem volt fiatal özvegy!... Túl volt a hatvanon, mikor Bódi meghalt!

— Nem is tudott róla, hogy Keresztanyámnak udvarol valaki?

— Nem hát, hiszen a legnagyobb titokban folyt a dolog, mert... — Hirtelen elhallgatott és pulykavörös lett: — Mit faggatsz engem?... Na tessék! Még csak az kell, hogy ezt is megírd és a legjobb barátném is összevesszen velem!

— Hát házasember volt?

— Semmi közöd hozzá! — ripakodott rám haragosan.

— Szeretném végre megtudni, hogy mi az igazság! Hiszen azt tetszett az imént mondani, hogy az igazat írjam meg!

— De nem mindent!... Ez titok!... Nem érted?... Csak rágalmazni tudsz, meg a titkokat kifecsegni?

— Ez érdekli az embereket! — feleltem.

— Itt! Talán!... De odaát nem! Pedig te is odakerülsz egyszer és, ha így folytatod, egy lélek sem fog veled szóbaállni!...

— Hát mit írjak? Ha se költött dolgokat nem szabad, sem az igazságot?...

— Ne írj semmit!... Hagytunk rád eleget!... Azért vontunk meg magunktól mindent, hogy neked jusson!... És most ez a köszönet?... Hogy halálunk után még minket magunkat is kimérsz kilószámra?... Persze, mert a vagyont már elprédáltad!

— Bár elprédálhattam volna! — feleltem. — De mire megkaptam, elértéktelenedett az egész!... A kétezerforintos részvények ára leesett húsz fillérre. Megvan valamennyi sértetlenül!...

— Hm?... — tünődött el. — Az persze baj!... Akkor értem, hogy írnod kell!... De annak is van módja!... Írj meg bennünket olyanoknak, amilyeneknek látszani szerettünk volna!

— Hogyne! — feleltem most már én is ingerülten. — Hogy kiröhögjenek!... Hát azt hiszi Keresztanyám, hogy az írónak szabad

tudatosan hazudni?... Az író az igazságot keresi! A mese lehet költött, valótlan, de a jellemeket nem szabad meghamisítani!... Azok a történetek, amiket én magukra fogtam, ha nem történtek is meg, megtörténhettek volna! Ezért hitték el őket egymásról maguk is!... Az pedig, a hogy álnevek alatt is ráismertek egymásra és önmagukra, azt bizonyítja, hogy a jellemzésekben nem volt hiba!

— Úgy! — szólott. — A jellemzések! És a történetek, amik megtörténhettek volna!... De *Róla* persze és önmagadról nem írtál! Mert féltél a következményektől!...

— Kiről? — kérdeztem elcsodálkozva. De bosszankodva éreztem, hogy elpirulok és eszembejutott egy régi történet, amelyre azóta nem gondoltam.

Keresztanyám felállt és betipegett a másik szobába. Szerettem volna megszökni, de mire észbekaptam, már újra ott volt mellettem, egy elfakult fényképpel a kezében. Szőke, fiatal leány arcképe volt, kivágott, puffosujjú báliruhában. Megdobbant a szívem és az emlékek muzsikálni kezdtek bennem. Versek, csókok, első tébolyult szerelem. Egy forró és édes nyár, amit együtt töltöttünk Keresztanyámnál, aki neki is Keresztanyja volt. Olyan szerelmes voltam bele, amilyen csak egy frissen érettségizett fiú lehet egy nála két évvel idősebb, gyönyörű leányba.

— Tessék! — szólott az öreg a képet elémtéve, — Vagy talán már nem ismered?

— Dehogynem! — feletem. — Sári!... De nem tudom, mit akar vele Keresztanyám?

Közömbös hangot erőltettem, a szívem azonban a torkomban dobogott és ugyanazt a páni rettegést éreztem, mint akkoriban, amikor minden ajtónyikorgásra szétrebbentünk, de csak azért, hogy a következő pillanatban megint összebújjunk. Pedig elgondolni is szörnyű volt, hogy mi lenne, ha rajtakapnának bennünket. Bizonyosra vettük, hogy az az erkölcsös ház a fejünkre szakadna.

— Azt hiszed nem tudom, mi történt köztetek? — kérdezte Keresztanyám olyan erkölcsi fölénnyel, hogy a vér is meghűlt bennem és eszembe sem jutott már a házasember, aki fiatal özvegy korában vígasztalta.

— Semmi a világon! — dadogtam, de hiába. Rámkiáltott:

— Egy szót se halljak!... Kompromittáltad és ezt jóvá kell tenned! El fogod venni!

— De hiszen nekem feleségem van! — védekeztem.

— Az mindegy! ... A becsület így kívánja! Legfeljebb becsuknak bigámiáért!... A feleséged különben úgysem marad veled, ha megtudja!

— De hiszen ez jóval azelőtt történt, hogy a feleségemet elvettem!

— Látod!... Szóval beismered!

— Semmit sem ismerek be!... Sári a következő esztendőben szóba sem állt velem! Akkor volt az a nagy botránya... Amikor valaki csakugyan komprimittálta!

— Azt a bátyja elintézte! Megverekedett azzal a himpellérrel és meg is vágta!... Te voltál a segédje, ami szintén szemtelenség volt tőled! Mert neked kellett volna megverekedned vele!

— Kivel? — kérdeztem bután.

— Mind a kettővel! A bátyjával is, meg azzal a másikkal is! Nem tetted, hát most majd így intézzük el!

— De minek? — szabadkoztam, — Sári régen férjhezment azóta! Gyerekei vannak, sőt unokái!

Elhallgattam, hogy éppen tegnap kaptam a gyászjelentést az úra haláláról. Olyasmit képzeltem, hátha Keresztanyám nem tudja. De tudta.

— Már özvegy! — felelte hidegen.

Utolsó érvemet hoztam elő:

— De nem is értem, hogy mit kellene jóvátennem!... Nem történt közöttünk soha semmi a világon!

— Igazán? — kérdezte gúnyosan. — Hát mikor ott találtalak benneteket a kamrában? Mered tagadni? Egy óra hosszat voltatok bezárva! Ketten, egyedül!

— Keresztanyám zárt be bennünket tévedésből! És most a szememre hányja?

— Bezártalak, haszontalanok, mert elbujtatok a nagy szekrény mellett!... Miért bujtatok el?

— Mert a befőtteket dézsmáltuk és féltünk, hogy Keresztanyám rajtakap! Gondoltuk, ha kimegy, kiszökünk!

— És miért nem szöktetek ki? Kétszer is kimentem.

— Mert nyikorgott az ajtó! Észrevette volna!...

— És mikor végül rátok zártam, miért nem dörömböltetek? Csak egy óra múlva!

— Mert előbb jól akartunk lakni cukrosmeggyel és birsalmasajttal, ha már ott voltunk!... Hiszen akkor Keresztanyám is nevetett rajta!

— Nevettem, de nem hittem!... De azóta már mindenki tudja!

— Tudja? — képpedtem el. — Honnan tudja?

— Én elmondtam! Mikor olyanokat kezdtél írni rólam!... És mindenki elhitte! Ez mutatja, hogy akár történt valami, akár nem, történhetett volna!... Mert a jellemed felől!... Na!...

— Keresztanyám! Csak most az egyszer!... — Úgy kérleltem,

mint kisfiú koromban, ha rossz fát tettem a tűzre. De hajthatatlan maradt és szigorúan felelte :

— Nem! Ezt nem engedhetem a házam becsületén száradni!... Ezért hívtalak ide mind a kettőtöket!... Ez az eljegyzési vacsora!

Csengetett, mire kinyilt az ajtó. Belépett az öreg Léni párolgó tállal a kezében, utána hosszú sor vendég és közöttük egy lefátyolozott, fehérruhás alak, akit szegény Lajos, a Sári fiatalon elhalt bátyja vezetett a karján. Egyenesen odahozta hozzám.

— A menyasszonyod! — mondta ugyanazon a hangon, mint mikor annak a másiknak, akivel a húgáért megverekedett, azt mondta : — Gazember!

A fátyol fellebbent. Kis, kövér, ritkahajú ősz öregasszony állt előttem. Sári! De mintha a saját öreganyja lett volna.

— Csókold meg a menyasszonyodat! — hallottam Keresztanyám hangját.

Sári rámmosolygott és kivillantak az aranyfogai.

Nem bírtam tovább. Megfordultam és futni kezdtem. Utánam az egész sokadalom ordítozva.

— Segítség! — kiáltottam kétségbeesetten és akkor egyszerre sötét lett körülöttem.

Arra eszméltem fel, hogy az ágyamban fekszem és a szívem úgy kalapál, mintha ki akarna ugrani a helyéből, a homlokom pedig csupa verejték.

A nyitott ablakon besütött a hold és a szomszédban kukorékoltak a kakasok. Felcsavartam a villanyt és azt sóhajtottam :

— Szegény Keresztanyám!... Talán igaza is van egyben-másban?... Nyugodjék békével!...

De aztán eszembe jutott, hogy Sári még él.

Nem oltottam el a világosságot. Hajnalig olvastam.

AZ ÉLŐ FÁY ANDRÁS.

— Beszéd a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján, 1940. február 11-én. —

KORNIS GYULÁTÓL.

Nemrég ünnepelte a Hazai Első Takarékpénztár Fáy Andrást, mint száz évvel ezelőtti alapítóját. De a Kisfaludy-Társaságnak is kötelessége e kiváló férfiú emlékét felújítani, nem ugyan mint nemzetgazdáét, hanem mint íróét, aki éppen egy századdal ezelőtt az akkor pár

éves életű Társaságunknak első igazgatója volt, aki megszilárdította a Társaság szellemi és anyagi alapjait s kiszélesítette munkakörét. Mi él Fáy Andrásból ma is a magyar irodalomban? mivel szőtte bele nevét maradandó módon a magyar művelődés fejlődésébe?

Géniuszának alapvonása a higgadt, józan, fölényes bölcseség. Szellemi struktúrájának ez a fő jegye bontakozik ki mind irodalmi, mind gyakorlati: politikai, közművelődési és gazdasági tevékenységében.

Életbölcsesége a hozzámért legjobb formát *meséi*ben találta meg. Ezek legmaradandóbb alkotásai, melyek nagy számmal ma is élnek. Miért? Mert a tipikus, örökké felbukkanó emberi gyarlóságokat, hibákat, vétkeket korholják, melyeknek minden emberi nemzedék részese. Vajjon minden korban, Fáy korában is és a mi korunkban is, gyakran a legszebb cselekvéseknek rúgója is nem a nagyravágyás-e, sarkalója nem a hiúság, a haszonlesés, a vagyonszerzés-e? az emberi viselkedésnek nem örök lelki indítéka a gőg, az irígység, a rosszakarat, a mások fölé kerekedésnek vágya? Fáy gyermekkorától kezdve nyitott szemmel jár az élet iskolájában, élesen figyeli meg az emberek gyarlóságait, félszegségeit s balítéleteit. Ezeket azonban nem szívtelenül, zord moralista módjára, hanem derült kedéllyel, szelíd maliciával, a vidám bölcs emberszerető kedvességével gúnyolja ki. Megnevetteti olvasóját, hogy tanítsa. A jólelkű erkölcsbírónak nyila talál, de nem vérez. Maga mondja 1820-ban először megjelent meséinek és aforizmáinak ajánlólevelében: «Az epés szatirától, szúró pasquilltól és a döfő epigrammáktól mindig irtóztam. Mindazáltal véremben vala mindig jobbra-balra csipkedni, amint néminemű nyomai tán látszanak is ezen különös kedvtelésemnek meséimen. Látom itt, mint húzza ki sok kegyes olvasóm zsebéből kárhoztatásomra a morálrőföt, melyhez minden cselekedeteket, mondásokat és mozdulatokat, melyek a máséi, méregetni szokott s szüntelen kéznél tart.» Fölényes bölcsesége nem engedi Fáyt beleesni a moralisták gyakori hibájába: az ember erkölcsi természetének egyoldalú pesszimista szemléletébe, mintha minden ember mindenestül ragadozó állat lenne. Nem érzi magát Milton Pandaemoniumában, az ördögök világában, ahol csak a sötétség az, ami látható. Jóságos szíve fogékony az emberi jóakarat, szeretet, odaadás iránt is: ezeket sem tagadja ki a világból. Bár sokat csalódik az emberekben, ösztönös életkedve épen marad. Hittel hisz kora liberális felfogásának optimista alaptételében: az emberi haladásban és tökéletesedésben. Az élet örömeit élveznünk kell, de bölcs mérséklettel. «Élni tudni» — ebben áll a legnagyobb művészet és filozófia. Erre akar tanítani meséivel, de nem úgy, hogy gúnyja ostorával elriasszon, nevetéséből a káröröm sziszegése hallassék ki, hanem úgy, hogy mindenki érezze,

hogy az erkölcsbíró szemében a humor fájdalmas könnye űl, melyet a magán- és közélet sok gyarlóságának láttára éppen emberszeretete buggyant ki belőle. Gyakoribb nála a fínom japán állatmeséknek szelíd bambuszcsapása, mint Aesopusnak kemény ostorsuhintása. A meseírónak komoly étoszából előszökkenő közvetlenség és egyszerűség a Fáyféle mesék megragadó- és hatóerejének legfőbb forrása. Nem hangzik ki belőlük semmi mesterkélt, nyomasztó prédikáció: a tanulság számunkra nem az erkölcsnek fogalmi magyarázata, hanem közvetlen, szemléletes megéletése. A több, mint nyolcszáz mesét és aforizmát Fáy nem hosszas tűnődés nyomán, izzadva szerkeszti, hanem lelkéből egy-egy erkölcsi eszme mindjárt a jellemző helyzetben és alakokban megtestesülve pattan elő: elvont eszme és szemléletes költői hasonlat egyszerre születnek meg elméjében. Maga mondja meséiről: «Azok egyedül léleksugallatok, minden művészöntudat nélkül.» A meséknek Fáy lelkéből való közvetlen kipattanása teszi ezeket oly elméssé, elevenné, leleményessé, csattanóvá és változatossá, egyben ma is élvezhetővé. Milyen eleven erővel élvezhetjük pl. *Az oroszlán és a medve* meséjét, különösen ma, amikor az egyéni és közéletben, de meg a népek nemzetközi életében is a küzdelem fokozottan kiélesedik. Az oroszlán ezt parancsolja titkárának, a medvének: Háborúm lesz az elefánttal; írd meg a háborús proklamációt! — Kár ezzel fáradnunk, uram! — felel a medve. — Ha győz felséged, az egész világ hinni fogja, hogy igazsága volt; ha veszt, senki sem fog ügyelni proklamációjára. *Az igazság felséged körmeiben, nem az én pennámban vagyon.* — Lehet-e plasztikusabban szemléltetni a *ius fortioris*-t s nyomatékosabban igazolni a hadüzenet nélkül megindított háborút a *tények* hatalmi síkján, mint a magyar életbölcsnek a reális politika talaján mozgó meséje?

Fáy nagy gyakorlati lélekbúvár, akinek ösztönös psychognosisa előtt nem marad rejtve a léleknek legkisebb tipikus rezdülése és fodrozódása sem. A világirodalom tanító meséinek nagy bölcseit mind jól ismerte: Aesopust, Lafontaine-t és Lessinget, de nem nyűgözte őt a műfajnak és példának semmiféle merev klasszikus szabálya: eredeti tudott maradni. Eredetiségét mindenekelőtt tőről metszett igazi magyar szelleme biztosította. A magyar néplélek sok századon át leszűrt életbölcsesége mintegy összesűrítve szólalt meg benne. Erkölcsi eszméi egyetemes emberiek ugyan, de meséinek alakjai, helyzetei, szinte érzéki szemléltető módja és nyelve merőben magyar. Fáy meséit a magyar magán- és közélet félszegségeire szabta, ezért oly kézzelfoghatóan konkrétek és érthetők számunkra. Nem hideg és elvont, unalmas és aggságoskodó prédikációk, hanem meleg, élénk, megragadó, nagy sugalmazó erejű gazdag élettapasztalatok, melyeket az olvasó azonnal önkénytelenül

személyesen magára és környezetére alkalmaz. Ezek a mesék sokszor kis lelkiismeretvizsgálatok: az önmegismerés hatékony eszközei.

Jól érthető tehát lelkes fogadtatásuk. Nem volt magyar könyv Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmei*nek megjelenése óta, mely oly gyors és mély hatást tett volna a magyar olvasóközönségre. Szemere Pálnak jóslatát, aki először fedezi fel és buzdítja Fáy meseíró tehetségét, már egy századnál több idő igazolta: «Élni fog (Fáy) meséiben.» Kazinczy hozzá intézett levelében siet kijelenteni, hogy ez a mese-könyv elég ok arra, hogy Fáy már most «a nemzet első korabeli írói közé számláltassék». A reformkorszak nagy eszméi, olyanok is, amelyek a szigorú cenzura miatt csak burkolt formában, képes beszédben voltak kiröppenthetők, először Fáy meséiben jelentkeznek. Ezt elismeri a reformkorszak legnagyobb alakja, Széchenyi is, amikor Pest vármegye gyűlésén 1838-ban nyíltan hangoztatja: «A honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették föl bennem.» Vajjon lehet-e a legnagyobb magyar e vallomásánál fényesebb bizonyíték Fáy meséinek lélekbe markoló s cselekvésre késztető erejére?

Fáynak egyéb szépirodalmi művei: beszélyei, regényei és vígjátékai, bár irodalmi fejlődésünkben mint átmeneti kapcsok jelentős szerepet játszanak, nem maradandó, hanem csak történeti értékűek. Nem élnek ma már a köztudatban elevenen, mint sok meséje. Oly korban kezdett írni, mint maga mondja, amikor az irodalmi nyelv és ízlés nálunk csak a kezdetén állott, csupán Kazinczy mutatott jobbára követhető utat. De érdem volt már az is, ha az író úgy írt, hogy szélesebb tömegek olvasták. Fáy ezt elérte: ő volt a legolvasottabb író, míg Jósika föl nem lépett. Ennek természetes oka, hogy valamennyi műve minden ízében magyar: magyar tárgyat, alakokat, típusokat választ, magyaros józan egyszerűség és természetesség jellemzi; közérthető, világos, köznapi, sokszor népies zamatú nyelven ír, munkáin derűs világnézet ömlik el. Víg elbeszéléseivel Kisfaludy Károlyt megelőzte. *Különös testamentom*a az első magyar társadalmi novella: a magyar élet humoros bírálata. Fáyban a filozófus itt sem tagadja meg magát: ugyanaz a gyakorlati életbölcseleti tanító törekvés színezi kezdettől fogva elbeszélő kedvét, mint mesevénáját. A nemzetnevelő irány adja kezébe a szépirodalmi tollat. Jellemző erre, hogy első novellájának a főhőse végrendeletében tízezer forintot hagy egy tanítóra, «aki ne az ó és új filozófia szőrszálhasogatásait, de az élet filozófiáját tanítsa, mert a főtudomány: élni tudni a világban.» A magyar regény történetében fontos kiindulópont Fáynak *A Bélteky-háza*, mint az első magyar társadalmi regény. Két család történetében rajzolta meg a régi és az új Magyarországot s

szemlélteti az utóbbi győzelmét. Ha a ma embere első kézből akarja megismerni, milyenek voltak a mult század huszas éveiben Magyarország társadalmi és gazdasági viszonyai, Fáynak ezt a regényét kell olvasnia. De megismeri belőle egyszersmind a nemzet jövőbe iramodó vágyait és reformterveit is, mert ez a regény nem egyéb, mint Széchenyi programmjának népszerűsítése és szélesebb rétegek számára közérthetővé formálása szépirodalmi köntösben: két évvel később jelent meg, mint a *Hitel*. A reformeszméktől terhes, sok hosszú gazdaság- és társadalompolitikai, magánnevelési és közműveltségi fejtegetésekkel teletüzdelt hatalmas mű valóban irányregény, de a sok bölcselkedés miatt szerkezetében és jellemző erejében művészietlen alkotás, melynek egyoldalú tanító célzata alig hozható összhangba az esztétikai szempontokkal. Élte folytán írt drámáiban is a szertelenül sok okoskodás elszínteleníti a hősöket, sokszor kétlábú absztrakciókká halványítja, a drámai feszültséget elernyeszti vagy az eleven komikai eret lüktetésében gátolja. *A külföldiek* c. vígjátékában például a külföldről hazatért magyar huszárkapitány hosszú nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozik, hogy helytelenítse nyelvünk hirtelen és indokolatlan újítását. Valamikor nagy gyönyörűséggel olvasta a *Kartigám kisasszonyt*, *Etelkát*, az *Arany pereceket*, *Argénist* és *Kassandrát*: ezek talpraesett, tősgyökeres magyarsággal írt munkák. De amíg Olaszországban állomásozott, azalatt sarkából kifordult Árpád apánk nyelve: mikor hazajutott, alig tudott kenyeret, vizet kérni otthon a régi nyelven. «Üdv önnek, kapitány úr!» — így fogadta a szobaleány; «mővére — ezen a testvérét értette — nincs honn; a nagysás asszony imáját — tudniillik imádságát — végzi; a gyógyszertárba — értsd: patikába — sietett.» A derék kapitány, ha otthonvalói beszéltek vele, csak találgatta, mit mondanak. Aztán új magyar könyveket próbált olvasni, de alig őrlött kővágói munkával bennük pár lapot, letette, mert nem értette őket. Hordja el a szél ezeket a nyelvcsigázókat!

Ha Fáy szépirodalmi műveire túlságosan ráfekszik is a didaktikai irányczélzat s a játszi Múzsát nem tudja bennük helyettesíteni a tudós Athéné, az esztétikai erő hiányáért sokban kárpótolja az olvasót a magyaros zamat, az egészséges humor s a korabeli társadalom eleven képének fínom tükrözése. Előbb említett vígjátékának egyik alakja például arról panaszkodik, hogy «a magyar kisasszonyokról ritkán tudhatni, melyik nemzethez tartoznak. Angolul öltözködnek, franciául esznek, németül beszélnek és táncolnak, magyar levegőt szívnak s értenek magyarul is, de csak a cseléd végett... Az asztaloknál hősök vagyunk! A zöldnél sokat vitatkozunk, a fehérnél bámulásig eszünk. Már korán hajnalban jóétvágyat kíván nálunk minden szembetalál-

kozó az ebédhez, délután a vacsorához ; s ha szabadon vigadni akarunk, görbed utánunk a cselédség az enni-innivalóval.»

Fáy azonban nemcsak a magyar társadalom negatív bírálója és szatirikusa, hanem elsősorban *pozitiv magyar*, aki az ország újjáépítésére törekvő reformgondolatokban kifogyhatatlan s ezek megvalósításában a legszívósabb munkaerő. A magyarságnak egyik legtevékenyebb s leghasznosabb fia. Sokoldalú szellemében a világos ész nagy gyakorlati érzékkel s tetterővel párosul. Nincs forrongó korában a magyar életnek olyan politikai, irodalmi, művelődési és gazdasági kérdése, amelynek megoldásában Fáynak cselekvő része ne lenne. Valóban ráillenek Szemere Pál szavai : «a haza mindenese.»

Fiatalon Pestre költözve, szervezni iparkodik a magyar irodalmat : háza a fiatal írók gyűlőhelye, ahol mint kis írói körben eszméket cserélnek és érlelnek. Csakhamar a politikai és társadalmi életben is élénk cselekvő részt vesz s az ország első vármegyéjének vezető emberévé emelkedik. Még mielőtt Széchenyi porondra lép, egész sereg gazdasági és művelődési reformeszmét pendít meg, 1825-ben pedig egy szervesen összefoglaló javaslatban fejti ki a szabad ipar és kereskedelem bevezetése, a büntetőtörvénykönyv megalkotása, a közigazgatás újjászervezése, a takarékpénztár alapítása, a színházügy fejlesztése terén fölmerülő sürgős teendőket. Amikor Széchenyi fellép, Fáy azonnal hő lelkesedéssel csatlakozik hozzá, a megyegyűlések küzdelmeiben mintegy alvezére, aki azonban az eszmék teré n szerényen csak szatócsnak minősíti magát Széchenyihez, a nagykereskedőhöz mérten. Egy ideig Kossuth Pesti Hirlapjába is mint közíró politikai és társadalmi cikkeket ír, de csakhamar túlzónak tartja Kossuth irányát. Sokat küzd a Lánchíd, a vámkérdés s a szabadszólás kérdésében. Ő veti fel először már a negyvenes években az Ausztriával való közös ügyek rendezését delegáció útján. Magyaros ízű, józan s mesterkéletlen beszédeinek mindig megvolt a maguk komoly hatása.

A régi patriarkális, maradi nemesi társadalmi felfogással szemben a kor demokratikus és liberális szellemének józan, mérsékelt híve : a reformokat fokozatosan óhajtja megvalósítani. Népbaráti lelkülete már akkor nyilvánul, amikor mint fiatal gazda elengedi jobbágyainak a dézsmát és a robotot, réteket és kukoricaföldet bocsát rendelkezésükre. Azonban a túlzó liberalizmussal szemben nyiltan síkra száll : a politikában «józan fontolgató». Világosan látja a hozzánk Nyugatról átplántált koreszméknek veszedelmes irányban is sugalló hatását. Arról panaszkodik, hogy mindenki az új eszmék megfélemlítő hatása alatt áll : senki sem mert illiberálisnak látszani. Rengeteg zavaros indítvány hangzik el a megyegyűlésen. «S többnyire elfogadtatnak minden kiszámítás és

feltétel nélkül, mert a szabadelvűség zamatja érzik rajtuk s a szabadelvűség most — divat. Szent divat ugyan, mely alapja józan haladásunknak is; de minden divat némi felületességet is hordoz magával, s ez az, amitől én félek.»

A liberális koreszmékért lelkesedő politikusokat egy 1841-ben kelt levélben három típusba sorolja. Az elsőnél a fej és a szív egyformán szabadelvű: úgy cselekszenek, ahogy gondolkodnak és éreznek. A második az elvkergetők típusa: a fej felvilágosodott, szabadelvű, de a szív önző: beszélnek, de nem cselekszenek; mihelyt a reform egyéni kárukra van, a megvalósítással már csendben késnek. A harmadik típus a divatűzőké, akik megtapsolják, éljenzik az új eszméket, melyeket lényegükben és kihatásaikban felfogni sem tudnak, annál kevésbbé hazánk körülményeivel egybevetni. Olvastak róluk külföldi könyvekben, azonban mélyebben sohasem gondolkoztak. De divat szabadelvűnek lenni: ez a műveltségnek, lelki emelkedettségnek jele. Ezekkel nem bír semmi józanság, az első típusnak bármi jóakaratú erőlködése. Az a nyertes a megyei gyűléseken, aki a szabadelvűségben a legtöbbet ígér.

Ha a szabadelvűséget negatív előjellel látjuk el, Fáy jellemzésében megkapjuk a mai idegenből ideáramlott koreszméknek a régiekével való szakasztott azonos hatását s politikai technikáját. Fáynak fölényes életbölcsesége, az elméleti divatsugalmak fölött álló gyakorlati érzéke, «józanul fontolgató» politikai iránya föntebbi szavait ma is igen időszerűvé avatja: mintha a ma is élő Fáy szólna hozzánk.

De ugyancsak sok, ma is érvényes időszerűség rejtőzik művelődéspolitikai gondolataiban is. Joga volt a nemzet elé művelődési eszményeket kitűzni, mert korának egyik legműveltebb magyarja volt, a folytonos önművelésnek és tudásszomjnak legszebb példája. Termékeny tanügyi gondolatait, főkép a nőnevelési intézményekre vonatkozókat, a kiegyezés korának nagy miniszterei, Eötvös és Trefort, iparkodnak megvalósítani.

Sokoldalúsága a műveltség terén egyenest bámulatba ejtő. A zene iránt való fogékonysága jurátus korában annyira előtör, hogy Lavottától tanul hegedülni. Nemcsak jól játszik, hanem zeneszerzéssel is megpróbálkozik. *Ne sírj lyánka* verséhez maga komponál kissé érzelgős zenét. A színészetet jelentős magyar közügynek tartja. Gyüjtést rendez a színészek s a pestvármegyei színház számára. A budai színházat évekig igazgatja, maga ad játékutasításokat a színészek számára. Az ő színigazgatói ízlésének szellemében formálódott ki Megyerinek, Lendvaynénak, Laborfalvi Rózának színészi egyénisége. Egy évtizeden át a magyar színügy lelke. A Nemzeti Színház számára a Grassalkovich-telket s megszerzésének módját Fáy ajánlja. A képzőművészet is bensőleg érdekli,

A szobrászat felsegélésére alakult társaságnak ő a lelke. Thorwaldsen és Canova tanítványának, Ferenczynek minden áron munkát óhajt biztosítani. Nem időszerű művészetpolitikai kérdés-e ma is a művészek megélhetésének biztosítása? Fáy idevágó írásai nem eleven erővel hatnának-e ma is reánk?

Nemzetnevelő tervének egyik jelentős gondolata a magyar népnek takarékosságra való nevelése. Kitűnő gyakorlati érzéke és széleskörű gazdasági ismerete nagy szívóssággal teremti meg 1840-ben a Hazai Első Takarékpénztárt, mely elé célul tűzi ki, hogy «a köznépen segítendő philantropikus intézet legyen.» Emberbarát szelleme a magyar kapitalizmus első serkenése idején a gazdasági célt már a szociálpolitikai gondolattal kapcsolta össze. Vajjon az utóbbinak ma annyira időszerű és felfokozott hangsúlyában nem Fáy lelke szólal-e meg?

*

A Fáyak őse Rugacs székely vitéz, akinek fiai mentették meg a gyászos Muhi pusztáról menekülő IV. Béla király életét, amikor lovukat felajánlották neki. Ezért a Fáyak címerében ma is fehér ló ágaskodik, melyet egy magyar vitéz kantáron fog. Fáy András ősei a hazának vitézei voltak, a késői utód a magyar kultúrának egyik legtevékenyebb bajnoka. A művelődés terén a haza védelmében és fejlesztésében nem kisebb érdeme van, mint nagy őseinek a csaták mezején. Kedves gondolata volt, hogy az emberi nagyságot azon mérjük, ki mennyire boldogította embertársait. Ha ezt a mértéket alkalmazzuk, nagysága valóban hatalmas arányokat ölt. «Használni! vala éltem minden törekvése» — mondja maga. Korában hazájának valóban leghasznosabb fia volt: ő a magyar Franklin Benjámin.

V.

SZÉKFOGLALÓK.

1. MEGEMLÉKEZÉS SAJÓ SÁNDORRÓL.

HARSÁNYI LAJOSTÓL.

— Felolvasta az 1936. okt. 7-i ülésén. —

«Manibus o date lilia plenis»!
Vergilius.

Tele kézzel hintem a liliomot a Kisfaludy-Társaság elárvult, üresen álló székére, melyből Sajó Sándor nemes alakja az örökkévalóságba költözött. A költőnek a megemlékezés és ünneplés virágai közül a babér jár, de én, mikor Sajó Sándorra emlékezem, a halál és megdicsőülés virágai közül a liliomot választottam, mert ez illik legjobban az ő szűztiszta költészetéhez.

A vallásos kisvárosból, a regényes Ipolyságról indult el e nemes és emelkedett költészet. Megteremtője a szülői ház tisztes küszöbéről anyai csók csillagával a homlokán járta a vidéki kisvárosok utcáit, melyeken ragyogó vasárnapokon a gyertyák piros és arany lobogásában mondott misék tömjénfüstje lengte körül fiatal fejét és Isten nagyságát dörögték fülébe öreg orgonák. A világ színét megváltoztató, mindent megbocsájtó, az élet szomorúságát és fájdalmát megenyhítő kereszténység töltötte be fiatal lelkét és a szülői házból hozott vallásos érzés kísérte végig élete tövises útjain. Szerette az útszéli virágok és búzamezők közt álló magányos kereszteket és az áhitatra hangoló templomokat.

Bent a homályos szentegyházban
Szivet rendítő tompa gyász van:
Bünök siralma, szenvedése,
Megváltó hitben enyhülése...
Gőg, hivság ott kint dacra lázad,
Itt térdre omló bús alázat,
Itt porba hull sok büszke lélek
S könnyet fakasztón zeng az ének:
«A keresztfához megyek.» *(A keresztfához megyek.)*

Az Isten előtt leboruló alázat volt költészetének mély alapja. Szemérmes lelke sohasem fitogtatta ezt a legszentebb érzést, de éltetője

volt egész életének és költészetének. Sohasem vált ketté benne az élet és a költészet. Soha egy betűt le nem írt, melyet át nem érzett volna és amellyel ne azonosította volna önmagát. A vallás volt legfőbb ereje győzelmeiben és bukásaiban. Vallásos meggyőződése tudta elviseltetni vele nemcsak egyéni élete sok megpróbáltatását, hanem a legnagyobb tragédiát is, mely alatt a költő húrjai megbomlanak: hazája összeomlását.

Költészetében nem szólalt meg sokféle hang. Lírája nem volt bőven ömlő. Az ihlet ritka pillanataiban énekelt ugyan szelíd tájakról, szerelemről, családról, az élet sok apró örömeről és fájdalmáról, de csak ritkán születtek ilyen megkapó sorok:

Ne sírj, törüld le omló könnyedet,
Kell, hogy vidám légy s én is az legyek.
Busulni, sirni nem szabad nekünk, —
Két tilalomfa: két szép gyermekünk. *(Ne sírj...)*

A lírai érzékenység csak pillanatokig élt a szemérmes költő szívében. Az érzelem játékát egyre sűrűbben váltotta fel az ódai hevület magasra emelkedő feszültsége. Eszmék születtek és éltek képzeletében és az eszméknek tüzelő érzéssel, nagy költői erővel adott kifejezést. Az eszmék között az egyik legnagyobb, a hazafiság eszméje volt az, amely egyre növő erősséggel eluralkodott lelkén és hirdetőjét nemes pátoszával és klasszikus formáival egyik legkiemelkedőbb hazafias költőnkké avatta.

Nagy magyar volt. A vallásos érzés örök, de szerényen meghúzódó virága fölé a hazafias érzés hatalmas tölgyfája borult és e vihartól tépett-szaggatott, végül félig kidőlt tölgy a leghívebb képe lett egész költészetének. Pedig vérségében eredetileg nem is volt magyar, mint ezt *Akácfa* című szép versében őszintén bevallotta:

Én magam is, az én nemzetségem
Jövevényfa lehetett itt régen...
Ami rég volt, nem is igaz az már!
Vérem, szívem, — régen magyar az már! *(Az akácfa.)*

Erős magyarsága határozta meg egész költői magatartását. Milyennek kell lennie a jó magyarnak? — ezt tömörítette néhány alaptételbe. E tételeket, mint erkölcsi parancsokat, nagy költői erővel, ünnepi és nemesen hangzó pátosszal hirdette. Ez a klasszikusan dübörgő ódai hangnem avatta őt alkotása zenitjén az Aranyt követő kornak egyik legszárnyalóbb hangú hazafias költőjévé. A szomorú magyar sorsot egyre sötétülő borúlátással figyelte. Ő is látta a nemzet nagy hibáit, mulasztásait, henye úri életét, közélete romlottságát, akárcsak Széchenyi,

vagy Ady. De míg ezek kezében szeges ostor volt a vádoló, gáncsoló szó, addig Sajó a kialakult régi költői formák keretein belül kesergett nemzete sorsán, sűlyedésén és valóban «egyszer fázott, másszor lánggal égett.» Kínosan vergődött a hazafias fájdalomban és az orvosságot a mult erényeihez való visszatérésben kereste. Ezért állította elénk történelmünk nagyjait *(Rákóczi, Bocskai éneke, Magyar lélek)* és a hazafias szellem megújítására Kapisztrán szellemét idézte:

Ha jó magyar vagy, harsogjon szavad,
Égessen, mint a tüzes áradat,
Ezer év lelke zugjon most belőled,
Korbács a korcsnak, hit a csüggedőnek,
Haragban égve, szégyentől pirulva
Krisztus keresztjét tartsd magasra ujra,
És mint a kardot megforgatva fennen
A sok bátor közt úgy sujts szét vele,
Hogy tapsoljon rá Isten fönt a mennyben
És minden gazság pusztuljon bele! *(Kapisztrán.)*

A pusztulás akkor tárult elébe teljes borzalmával, mikor a világháború első világraszóló lendülete után csakhamar észrevette a tragikus magyar sorsot, mely a bukás és az ország szétdarabolása felé vezet. A magyar nemzet társtalan elhagyatottsága *(Magyarnak lenni...)* a végső bukás rémes képeit idézte fel képzeletében és jóslatszerű látomásában már a «nagyszerű halál» fekete lobogóit tüzdelte a magyar végvárak megrongált bástyáira, mikor a háború elvesztése és az ország feldarabolása csakugyan bekövetkezett. Ebben a hazafias fájdalomban, a nemes irredenta lázadozó érzelmeiben születtek meg azok a versei, *(Magyar ének 1919-ben, Riasztó, Harangszó az Ipoly partján* stb.) melyek mind a maga, mind kora hazafias és irredenta költészetének csúcspontját jelzik. Végvári tüneményes, éggel-földdel perlekedő költészete mellett Sajó Sándor művészi formában kiteljesült költészete lett a magyar gyász és bánat legklasszikusabb kifejezése, melyben az egész nemzet ájult lelke csapkodta az elfeketült magyar eget. Mint sikoltó anya szívéről a gyermekeket, úgy tépték le az ő szívéről is az elszakított országrészeket.

Északon, erdős, kies völgyben
Ott, ott van az én szülőföldem,
Jaj, azt a földet nem adom!

Délen, kalászos rónaságon
Ott, ott születtem, oda vágyom,
Nem, — azt a rónát nem adom!

Keleten ős föld kinja jajgat,
Erdély szült engem bús magyarnak,
Oh, Erdélyt soha senkinek!

Északra, délre, napkeletre
Nézek busultan, keseredve:
E rab föld mind az én hazám!

Születtem síkon, völgyben, halmon,
Egy kis rögért ha meg kell halnom,
Hát meghalok, de — nem adom!

(E rab föld mind az én hazám...)

Ez a tragikus hang harsant fel ünnepi költészetében, úgy, hogy az ájult nemzet egyeteme figyelt fel rá és aléltságában is döbbenetes figyelemmel hallgatta a költőt, akinél erőteljesebben akkor senki sem szólt magyar szívből magyar szívhez. Előadóasztalok körül tombolt a csonkának maradt magyarság és önfeledten ünnepelte azt a költőt, akinek háborgó lantja bűnbánatot, kitartást és reményt harsogott.

A zengőszavú költő váratlanul költözött el közülünk. Isten lehajolt érte és hirtelen magához emelte azt a szívet, amelyen oly viharos erővel zúgott át a magyar fájdalom. Eltávozása gyász és fájdalom Társaságunknak és az egész magyar irodalomnak.

Sajó Sándor nem volt világköltő. Nem volt új költői korszakot nyitó lángelme. Nem háborgatta lelkét a világ ezer megdöbbentő szépsége. Nem fájt neki Páris fénye, a versailles-i kertek, az esős és enyhe francia telek mámora. Nem izgatták lelkét a londoni hidak és ködök, a brit birodalom flottája, melynek egységei égő ablaksorokkal hörögnek a koromfekete éjben India és Kanada felé. Nem irígyelte az örök Róma antik márványait és megszentelt húsvéti pálmáit. Nem tapsolt a milanói Scala-ban, ahol barbár pompában roskadozva énekel a kínai hercegnő. Nem figyelte a moszkvai Kreml bástyáit, melyek mögött sápadtan rémlenek a holdfényben Szent Mihály katedrálisának aranykupolái. Sajó Sándor lelkében a magyar tájak tündököltek. A fenyőillatos Felvidék, a délibábos Alföld, a tragikus Erdély és a kékegű Dunántúl. Szószerint ráillik a költő mondása: a nagy világon e kívül nem volt számára hely. A magyar glóbusz volt mindene: élete és halála. Nevét kegyelettel őrzi nemcsak Társaságunk, az irodalomtörténet, hanem a négy magyar égtáj is, melyeknek elszakított hegyei és völgyei mélabúsan visszhangozzák, hogy Sajó Sándor nemesen vallásos és hazafias költészete mindig szeplőtelen, szűztiszta volt, mint a liliom, melyet tele kézzel hintek az üresen álló székre, melyből nemes alakja az örökkévalóságba költözött.

Kegyelettel áldom emlékét!

2. KÖLTEMÉNYEK.

HARSÁNYI LAJOSTÓL.

— Felolvasta az 1936. okt. 7-i ülésén. —

Ki az Úr?

Kezdetben volt az Isten,
Az Isten volt az Úr.
Azután jött a Tűz, Víz,
Az Ég, a kék azur.
Majd jöttek a Királyok
S azok lettek urak.
Aztán elűzték őket,
Kiirtva magjukat.
És jött a felséges Nép
És a Nép lett az úr.
És jött a szent Szabadság
S akkor az lett az úr.
Azután jött a Terror
S a Terror lett az úr.
Azután jött az ínség
S az Ínség lett az úr.
Azután jött a Bőség.
(Nem lett belőle úr.)
Botorkált a Megértés.
(Nem lett belőle úr.)
Azután jött a Bankár
S a Bankár lett az úr.
Azután jött a Mammon
S a Mammon lett az úr.
Azután jött a Sátán
S most a Sátán az úr.
De elbukik a Sátán
És nem lesz mindig úr.
És összedől a Mammon
És nem lesz mindig úr.
Öngyilkos lesz a Bankár
És nem lesz mindig úr.
És elmulik az Ínség
És nem lesz mindig úr.
És fölenged a Terror
És nem lesz mindig úr.
És megszelidül a Nép
És nem lesz mindig úr.
És meghal a Szabadság
És nem lesz mindig úr.
Király nem akad senki
És nem lesz többet úr,
És ránkszakad a kék Ég
És nem lesz többet úr.
És füstté lesz a Tűz, Víz
És nem lesz többet úr.
Kezdetben volt az Isten,
Az Isten volt az Úr.
Örökkön és örökkön
Az Isten lesz az Úr.

Őszi szántás.

Nézd, elvérzik a nyár!

A föld szinéről eltünt a keresztek
Arany sora. Lesült a rét, a tarló.
Szegre került a csorbult kasza, sarló,

A cséplőgép felett porfelhő szárnyal.
Pörzsölt legények futnak szörnyű zsákkal.
Az asszonyok fején ebéd-kosárban
Új lisztből készült jószagú kalács van.
A kisgyerek kezében első szilva.
A gémeskútnál porlepett a szilfa.
Alatta készen áll fehér ökrével,
Újan faragott járom-remekével
Az öreg béres. Ajkán halk imádság
S hol nemrég még arany kepék ragyogtak,
Megkezdődik az őszi szántás.

Nézd, elvérzik a nyár!

Szép hamvas arcodnak múlik a színe.
Felsorakoznak rá a sárga ráncok.
Terhesek már az Anna-bál, a táncok.
Szegre kerül a dévaj nóta, móka.
Hajad fakul, mint zöldezüst paróka.
Acélos, szép szilaj tested nehéz lesz.
Minden tagodat külön-külön érzed.
Türkiz-szemed szikrázó kékje felhős.
Nagyratörő akarásod, amely hős
Babérral vágyott hágni az oromra,
Kiegyezik húsz, ötven százalékra.
A jó ebédek vágya megmaradt még,
De alkonyatkor, ha a meghasadt ég
Bíborban ég, pohárka édes tejjel
Sietsz az ágyba, hogy időben kelj fel,
Mert séta vár a harmatos fasorban,
Hol méla csend és öblös szék, karos, van.
Szeretsz sétálni lombos utcán, bottal.
És fáj, ha felzokog a bánatos dal,
Solvejg dalának porbasujtó búja.
Diákot látsz, ki gyűrött könyvét bújja,
De látod, hogy a hangos iskolából
Kacagva fut és rád se néz, ki távol
Borongó nyárfaként az utcasarkon
Utána nézel. Otthon hűs a balkon.
Künn üldögélsz rajt. Ám menyed gyengéden
Figyelmeztet, hogy hűs az este. Pléden

Jobb volna ülni s míg urával szót vált,
Nem közlik véled, hogy a német szótárt
Elvesztette Tibor az iskolában...

Nehéz az élet. Milyen rossz világ van!

Téged kihagynak gondból és örömből
S ha szíveden a fájdalom dörömböl,
Sétálni mégysz a néma temetőbe.
Nézed a kaput, ki megy ki, ki jő be?
Egy sírkövön ez áll: élt ötven évet!
S néked kínosan az eszedbe réved,
Hogy te már most közel vagy a hatvanhoz...

Lelkedben akkor könnyesen harangoz
Tűnt életednek régen elmult bája:
A kis falu. A Hany. A Rába tája.
A kisgyerek. Kezében őszi szilva.
A gémeskút. A porbelepte szilfa.
Alatta készen áll fehér ökrével,
Összedrótozott járom-remekével
Az öreg béres. Ajkán halk imádság.
S hol nem rég még arany kepék ragyogtak,
Megkezdődik — ó, jaj, — az őszi szántás...

Pantheon.

Most épül a kilencedik világcsoda: a Pantheon.

Először eltemetik majd belé a víg királyokat.
Nem bánja senki.
Aztán a koldusokat: szegény híres mákvirágokat.
Nem bánja senki.
A méltóságos rendeket a griffes címerekkel.
Nem bánja senki.
A gótikát, mely tornyaival felhőkig meredt fel.
Nem bánja senki.
Az aranyat, e vérszívó, feketelelkű sárkányt.
Nem bánja senki.
A kispolgárt, e szűkfejű, zsírosbundájú bárányt.
Nem bánja senki.

A nagy tolvajt, ki országok szemét kilopta.
Nem bánja senki.
A katonát, legyen huszár, tüzér, avagy pilóta.
Nem bánja senki.
A Gyermeket, kit egykor véres Tajgetoszra dobtak.
Nem bánja senki.
A zseniket, akik púposak és sterilek voltak.
Nem bánja senki.
A pisla mécset, mely az éjbe hívogatva intett.
Nem bánja senki
A paripát, mely boldog, csengős szánokat repített.
Nem bánja senki.
A falut, hol dönögtek gőzös parasztlakodalmak.
Nem bánja senki.
A csökkenő tűzű Napot. Az ostyaszínű Holdat.
Nem bánja senki.
A költőket, kik szivárvány után loholtak.
Nem bánja senki.

Vassá mered és apró, szürke szeg-fej lesz az ember.
Eltűnnek a hegyek. Kiszárad és sport-pálya lesz a tenger
S a világ-gép duhog. Az ember-ész hatalmát zengi.

Csak Istent nem tudják soha a Pantheonba tenni.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

— Harsányi Lajos székfoglaló r. taghoz. —

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt és kedves társunk!

Szívesen üdvözlöm a Kisfaludy-Társaság körében, tiszta érzésű és nemes művészetű elődje helyén. Méltán nyitották meg ide az útat emelkedett szellemű költeményei. Ez út eleje abba az időbe esik, mikor irodalmunkban stílt, formát újítani vágyó forrongás volt észlelhető; ezek a szelek az Ön köntösére is sodortak egy-két kósza levelet, de útja kivüljárt e zavaros világon, a templom küszöbe körül. Amit a forrongásból magával hozott, csak elmosódó frissebb illatot jelent a templomi csöndben.

A vallásos líra irodalmunkban századokon át össze volt forrva a nemzeti érzéssel. Templomi énekeink a szentek segítségéhez folyamodtak, zászlainkon a Boldogságos Szűz képe lengett. Aki Méltóságodat körünkbe ajánlotta, a másik kiváló katolikus költő, Sík Sándor társunk, érdemül emelte ki, a mi különben az ő költészetének is jellemző vonása, hogy tisztelt új társunk költeményeiben a kat. költészet mintegy ki tudott lépni a sekrestyéből, az élet eleven áramába, s ezzel kilépett elszigeteltségéből. Természetes, hogy költészetének fő tárgya maradt a hit; e hit újszerű hangon való hirdetését megrázva hallottuk a *Ki az úr?* döngő kérdéseiben, a *Hagia Sophia* hatalmas látomásaiban. Fínom rajzolója a hűvös, alabástromkezű papi életnek a *De profundis* ciklusában; — de amellett van színe és szava a Dunántúl dícséretére, a magyar élet, a magyar nép, a magyar föld lelkes rajzára. A sekrestye ajtajából, íme, látni lehet az egész életet, egész világot.

Társaságunk is fölemelő eszményeket követ s a nemzeti érzés körül buzgólkodik. E tagsági oklevelet úgy nyújtom át, mint kötlevelet, mely Méltóságodat elkötelezi a munkánkban való részvételre.

Harsányi Lajos válasza.

Méltóságos Elnök Úr!

Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy a Kisfaludy-Társaság engem rendes tagjai sorába iktatni méltóztatott.

Az a magas erkölcsi testület, melybe Isten engem elhívott, az általános keresztény és magyar művelődés szolgálatából *soha sem hiányzott*. Mi, Isten felkent szolgái, az Egyház papjai és szerzetesei voltunk azok, akik a könyvek Könyvét, a Bibliát az emberiségnek megőríztük. A mi középkori kolostoraink jámbor szerzetesei mentették át számunkra a klasszikus irodalom kultúráját. Mi festegettük és rajzolgattuk szent türelemmel a Kodexek és Corvinák színes iniciáléit. Mi irtuk az «Amor sanctus» gyönyörű himnuszait, a Te Deum-ot, a Dies irae-t, a Fioretti-t. Mi állítottuk fel a püspöki és káptalani iskolákat, hogy bennük művelődést adjunk pompás magyar fajunknak. Közénk tartozott Temesvári Pelbárt, Vásárhelyi András, Pázmány Péter, Faludi Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Verseghy Ferenc, Czuczor Gergely és Prohászka Ottokár.

Zivataros emberöltőnkben *ma sem akarunk hiányozni a keresztény magyar művelődés irodalomszolgálatából*. Hálás köszönetet mondok, hogy e szolgálatot ezentúl a hivatalos bástyákról teljesíthetem. Igérem, hogy életkörülményeim szabta határok közt mindig tevékeny tagja leszek a Társaságnak és hívó szavára az előadóasztal előtt mindenkor megjelenek.

Amikor megválasztásomért a Társaság minden tagjának, a beiktató gyönyörű szavakért az Elnök Úrnak hálás köszönetet mondok, kívánom, hogy a Társaság kitűnő elnökét és tisztikarát, nagynevű tagtársaimat és irodalomkedvelő közönségünket Isten tartsa, áldja és — éltesse!

---

1. EMLÉKEZÉS KENEDY GÉZÁRA.

SCHÖPFLIN ALADÁRTÓL.

— Felolvasta az 1936. nov. 4-i ülésén. —

Akik régebbi látogatói a Kisfaludy-Társaság üléseinek, kedves emlékeik közt őrzik Kenedy Géza alacsony termetű, szikár, tarfejű alakját, amely régebben gyakran jelent meg ennél a felolvasó asztalnál, hogy felolvassa egy-egy újabb emlékezését régi időkre és régi emberekre, egy-egy jellemző apró történetkéjét a mindennapi életből vagy elmés fejtegetését a társadalom valamely feltűnő jelenségéről. Ezek már alkonyati virágai voltak szellemének. Kevesebben emlékeznek már pályájának virágkorára, amikor szelleme a publicisztika első sorában állott és az ország széles nagy közönsége figyelte írásait.

Kenedy Géza publicista volt, a politikai és társadalmi élet bírálója, de olyan publicista, aki az író eszközeivel végezte munkáját. Hatásának legfontosabb ideje a mult század utolsó évtizede, amikor a Pesti Hirlapot szerkesztette s egyúttal ennek a lapnak első vezércikkírója volt. Érdeklődését azonban nemcsak a politika kötötte le, foglalkozott a kultúra mindenféle kérdéseivel is, irodalommal, tudománnyal, művészettel, mindennel a maga páthosznélküli, egyszerű módján. Figyelmét különösen magára vonta a társadalom; egyike volt az elsőknek, akik irodalmilag foglalkoztak nálunk a társadalomtudománnyal. Ezt a szót hogy: *szociológia*, a legtöbb ember az ő írásából ismerte meg. Mint szerkesztő új műfajt honosított meg lapjában: a szerkesztői üzeneteket. Divatba hozta, hogy az olvasók kisebb-nagyobb problémáikkal hozzá forduljanak s ő rövid fejtegetésekkel igyekezett őket segíteni problémáik megoldásában. Izenetei rövid kis szociológiai vagy lélektani értekezések voltak, tudományoskodó nagyképűség nélkül, a józanul gondolkodó művelt ember módján. Az új műfaj nagy népszerűségre jutott, átvette jóformán minden lap, sajnos sok helyen el is léhásították. Ő amíg foglalkozott vele, fenntartotta színvonalát s azt az egyszerű életbölcsességet terjesztette benne, amely sajátja volt.

Politikai magatartásában híve volt a mult század szabadelvűségének,

Tisza Kálmán, majd Tisza István politikájának s mikor politikai ellentétbe került lapja kiadójával, előkelő gesztussal ott hagyta szerkesztői állását. Azóta más lapokba dolgozott, lassankint mindinkább a tárcarovatba kerülve a politikai vezércikk rovatból s így egyre közelebb jutott az irodalomhoz.

Egyike volt azoknak a keveseknek irodalmunkban, akik behatóan ismerték az olasz irodalmat. Szerelme Dante volt s kevesen tudják, hogy lefordította prózában a Divina Comedia első részét; ez a műve, melyre élete késői szakaszának legtöbb szeretetét fordította, kéziratban maradt.

Azoknak emlékezetében, akik ismerték, leginkább lényének közvetlensége, megértő szelleme, természetes egyszerűsége fogja megőrizni emlékét. Szép életet élt, késő öregkort ért meg, a kultúráért dolgozott utolsó lehelletéig.

---

2. A VELENCEI KALMÁR.

SCHÖPFLIN ALADÁRTÓL.

— Felolvasta az 1936. nov. 4-i ülésén. —

Shakespeare színművei között a *Hamlet* mellett *A velencei kalmár* az, amelyről a Shakespeare-kritika a legnagyobb vitát folytatja, s amely a legjobban izgatja a színpadi rendezőt és a színjátszó művészt. Tudvalevőleg még abban sincs megegyezés, vígjátéknak kell-e tekinteni s ennek megfelelően ki a főszereplője: Portia vagy Shylock.

A vita, a sokféle magyarázat és értelmezés ezt a színművet még jobban, mint Shakespeare többi műveit, már-már eltakarja az olvasó és néző előtt, aki nem a magyarázatokra kíváncsi, hanem a költő képzeletének játékára, szavainak színes és fénylő gyöngyözésére. A hajót, mikor hosszú tengeri út után céljához ér, úgy ellepi mindenféle tengeri növény, moszat, csiga, tapadós hal, hogy a kikötőben hosszadalmas és költséges munkával kell visszaadni testének eredeti alakját és súlyát. Így vagyunk Shakespeare műveivel is; százados útjukon sok mindenféle idegen elem tapadt hozzájuk kritikusok elméleteiből, színészek felfogásából, rendezők önkényéből, úgyhogy időnkint szükségessé válik mindezt lehántani róluk és visszatérni minden elfogultságtól mentesen a költő eredeti szövegéhez. Kritikus, színész, dramaturg, rendező nemcsak magyaráz, hanem sokszor belemagyaráz. Írtak akárhány könyvet, tanulmányt, amelyek szerzője úgy tünteti fel magát, mint aki jobban tudja Shakespeare-t, mint maga Shakespeare, sőt azt a látszatot kelti, mintha századokkal elkésett tanácsokat akarna adni a költőnek, aki

valóban nem szorult tanácsokra. Nem könnyű áthatolni ezen az irodalmi bozóton és eljutni a költőig, amilyen valóban volt és amilyen célzatokkal írta műveit.

Egy nagy, természetes akadály áll útunkban: az a roppant, több mint három évszázados korkülönbség, amely korunk és Shakespeare kora között tátong, és a légkörnek az az eszközeinkkel meg nem mérhető különbsége, melyet ez az időbeli távolság jelent. Mennyit változott azóta az emberi műveltség, a gondolkozásmód, ízlés, érzésvilág! Milyen más emberek számára adták elő a költő műveit, mint a mai ünneplőbe öltözött, csendesen és tapintatosan viselkedő, az előadás folyamán ülőhelyéhez rögzített színházi közönség, amely a kultúrember kifinomodott ösztönével reagál a színpadon történő eseményekre, nincs szüksége magyarázó szavakra, meg tud érteni egész lélektani folyamatot a jó színész egy mozdulatából vagy arcrándulásából. Milyen más volt Shakespeare közönségének erkölcse, a színház és színdarab iránti igénye, megértőképessége, egész világnézete! Shakesperare ennek a közönségnek írt. Nem volt valami levegőből élő idealista, amilyennek némely róla szóló könyvek alapján hinni lehetne; okos színházi ember volt, aki sikereket akart műveivel aratni, pénzt szerezni s ezért azonosnak kellett lennie közönségével sok dologban, úgy, hogy csak lángelméjével emelkedjék ki belőle. Hogy magához emelhesse, lángelméje magasságába, le kellett hajolnia a nézőtér színvonalára, amelynek tetszeni akart s amely a maga bárdolatlan naivitásában olyan hatásokat kívánt tőle, amilyeneket mi elutasítanánk, ha mai drámaíró hozná elénk a színpadon. Az angol színház eredete és fejlődése szerint demokratikus színház, a londoni közép- és alsóbbrendű nép színháza volt s nem fínom, előkelő udvari színház, mint a francia. Ebből a demokratikus nézőtérből hatoltak fel Shakespeare műveibe is azok az elemek, melyek miatt Voltaire és általában a francia szellem barbárnak érezte a költőt.

Ez elé a mai felfogásunk szerint parlagi nézőtér elé került *A velencei kalmár* is. Elképzelhetjük, hogy a színészek nem azokkal a fínom, egyszerű eszközökkel játszották, mint mai utódaik, sokkal durvább, bohózatosabb módon élezték ki a vígjátéki elemeket, Gratiano élcelődése bizonyára közvetlenebbül fordult a nézőtér felé, a kérők komédiája a három szekrényke körül vaskosabb és burleszkebb volt. Hogy Shakespeare tiszta komikai hatást akart elérni darabjával, azt kétségkívül bizonyítják az összes motívumok, melyek azonos stílusból és szellemből fakadtak, mint többi vígjátékainak ötletei s még nyilvánvalóbban az, hogy a vígjátéki rész, amelynek központjában Portia alakja áll, terjedelemre és a kidolgozás gondjára főrésze a színműnek. *A velencei kalmár* világa azonos azzal a tündérvilágával a gondtalanul élő, derült,

szerelmes embereknek, amely neki legszemélyesebb költői teremtménye. Hogy azonban közönsége durvább kívánalmait is kielégítse, szüksége volt egy vaskosabb hatásokra képes alakra is, akinek a színpadon való megjelenése hahotára tudja bírni a nézőtérnek azt a részét, amelyet nem elégített ki az a mosoly, melyet a Portia körül pergő részek fakasztanak. Olyasvalaki, aki fölkelti az emberi kárörömnek azt az érzését, amely minden komikum lélektani forrása. Olyasvalaki, mint a *Szentivánéji álom*ban a szamárfülekkel járó Zuboly vagy a *Vihar*ban Caliban.

Ez a szükséglet vitte Shylock alakjának megalkotására. Olyan szereplőt akart vele a darabba bejuttatni, akivel szemben minden néző fölényben érezheti magát, akinek gonosz szándéka ezen felül még hallatlan szemtelenség is s aki a közönség tapsai közben mindenképpen pórul jár. A nézőtéren ülő emberek olyan alapérzésére akart vele rátapintani, amelyben valamennyien egyetértenek. A vallási viták időszerűsége korában, amely ha hőfokban engedett is már valamelyest, de még nem szűnt meg Erzsébet királynő Angliájában, szinte magától adódott a koncepció kiinduló pontja: valaki, aki nem keresztény, gonosz merényletet tervez egy keresztény ellen és csúfosan megbukik galád tervével. Nem keresztény, de szükségképpen keresztények között kell élnie. A gondolatnak ezen a fonalán magától értetődően adódott, hogy zsidónak kellett lennie.

Ismeretes, hogy Shakespeare korában Angliából ki voltak tiltva a zsidók. A költő aligha is látott életében zsidót. Viszont *A velencei kalmár* létrejöttének évében volt nagy izgalmat keltő esemény a spanyol-zsidó Lopez orvos kivégeztetése a királynő élete elleni orgyilkos merénylet vádja miatt s ez szította a zsidók elleni gyűlölködést. A tapasztalat ellenőrzése nélkül vették át a középkorban kialakult érzést, melyet a ghettó zárt ketrecében, mindenki másokétől különböző szokásokkal, ismeretlen, tehát félelmes vallási szertartások között élő, külső modorukban ironikusan alázatos, belső érzésükben a kiválasztott nép gőgjével telített zsidók keltettek a keresztény tömegekben. A zsidó-ellenes legenda Lopez orvos esetével aktuálissá válva gátlás nélkül burjánozhatott a XVI. századvégi angol közönség képzelődésében. Ami irodalmi feljegyzés a zsidókra vonatkozólag fennmaradt ebből a korból, az mind ebből a szellemből származott. Nincs okunk arra a feltevésre, hogy Shakespeare, korának bárki másnál tökéletesebb gyermeke, másképp érzett volna. Shylock alakjába belerögzítette azt a képet, amely a zsidóról kora közvéleményében élt. Egy színpadi hagyományt újított meg: zsidó ruhába öltöztette a középkori misztériumok ördögét, aki mindig gonoszságokat forral a becsületes keresztények vagy a kereszténység ellen s a végén mindig csúfosan rajtaveszt.

Minden okunk megvan, hogy azt higgyük, a költő komikai alaknak képzelte el, komikai színésszel játszatta Shylock alakját s közönsége ugyanazzal az érzéssel nézett rá, mint a darabban a keresztény szereplők, Antonio és köre. Azt a becsmérlő lenézést, mellyel Antonio Shylockkal beszél, magától értetődőnek találták, végső bukásán ugyanazt a gúnyos kárörömet érezték, amelyet Gratiano élcelődése fejez ki a törvényszék előtt. Hogy ez így van, azt meggyőzően bizonyítja Jessica szerepe. Ez a leány hitszegően elárulja apját legmélyebb érzelmeiben: apai szeretetében, zsidóságában, kapzsiságában, — a darabban mégis mint rokonszenves szereplő van beállítva, sőt az ötödik felvonás első színében a tündéri tiszta szerelem magas légkörébe emeli a költő. A mai néző emberi érzése megütődik ezen, Shakespeare kortársai nyilván természetesnek tartották. Egyetlen alaknak egyetlen szava sincs, amely némi jelét mutatná, ha nem is a részvétnek, de legalább a megértésnek Shylock iránt. A keresztény népek egy történelmi elfogultságának reflexe Shylock, emlékműve egy a mienknél barbárabb kor szellemének, bizonyos tekintetben értékmérője is az erkölcsi műveltség haladásának három és fél évszázad alatt.

E hosszú idő folyamán azonban megváltozott a közönség, megváltozott a világszemlélet. A XVIII. század felvilágosultsága gyökereiben átalakította a zsidóságról való felfogást. A ghettó középkori legendája alászállott az alsó, műveletlen néprétegekbe, a műveltebbeknél a megismerésre és megértésre való törekvés lépett a helyébe, az emberi érzés humánusabb lett, a világkép kiszélesedése csökkentette az idegentől, ismeretlentől való félelmet. Shylock mellé Lessing odaállította Bölcs Náthán alakját. Az emberek nem tudtak többé nevetni Shylockon, ha borzalommal töltötte el őket Antonio elleni bosszúállása, a font hús embertelen kikötése, észrevették az enyhítő körülményeket: gyakori megaláztatásait, Antonio gőgös viselkedését, amely érthetővé tette a bosszút. Apai érzésének meghurcoltatása pedig felkeltette iránta az emberi részvétet. A nélkül, hogy egy sora kiesett volna vagy bármi változtatás történt volna a darab szövegén, Shylock alakja megváltozott, merőben a közönség érzésének megváltozása révén. Az eredetileg komikainak gondolt alak drámaivá, sőt tragikussá lett, Shylock, eredetileg Caliban rokona, a shakespeare-i drámai hősök rokonságába került. S ezzel vált a költő nagy alakjainak egyikévé, aki elemi, emberi indulatokat testesít meg az érzés legmagasabb hőfokán: a bosszúvágyat, kapzsiságot, apai szeretetet s mind a háromban döntő vereséget szenved. A költő víziója eléri benne legnagyobb alakjainak teljességét s megalkotja benne az emberiség egyik nagy reprezentáns képét.

A XIX. század liberalizmusa még jobban kiszélesítette Shylock

alakját, többet akart benne látni, mint egy egyéni tragédia hősét s mást, mint általános emberi típust. Felfedezni vélte benne a történelmi zsidó átok hordozóját, Ahasverus egy társát. Bűnére újabb enyhítő körülményeket talált a környezet-elgondolás felhasználásával, azzal az elképzeléssel, hogy az örökös megaláztatás tette bosszúállóvá, kizárólagosan pénzüzletekre kényszerült helyzete kapzsivá. Ez a felfogás elromantizálta Shylock alakját. Amint az üldözött zsidó típusának látták, vesztettek élességükből arcának emberi vonásai, egész alakja távolabb esett a realitástól és megkapóan emberi beszédébe a romantikus szavalat hangjai vegyültek. Shylock, amíg csak a saját sorsát hordja, sokkal közelebb áll emberi megértésünkhöz, mint ha egy embercsoport szimbolumává hígul s a benne dolgozó indulatok elkülönítődnek az általános emberi indulat komplexumából. Gyűlölete, leánya miatti átkozódása, megszégyenülése csak veszít súlyából, ha nem csupán az övé, hanem egy nagyobb közösségé is.

Az írói mű nem csupán tartalmával, az írónak benne elrejtett vagy kimondott célzatával hat a közönségre, hanem szuggesztiójával is. Bőséges példatárat lehetne összeállítani olyan esetekre, mikor egy mű cselekménye vagy egy alakja egészen más, esetleg ellenkező irányban tesz hatást egyes olvasókra vagy a társadalomra általában, mint amilyet az író szándékolt; olyan lelki tényezőket hoz működésbe, melyekre az író semmiesetre sem gondolhatott. Ez megtörténhetik kortárs művével, de még inkább megtörténhetik évszázadok előtt kelt régi művekkel, melyekben már nem érezni keletkezésük idejének légkörét. Az olvasóban megvan a lélektani hajlandóság arra, hogy belehelyezze a maga korának légkörébe. Ezzel azonban lényegbevágóan módosulhat a mű gondolati távlata s az a kép, melyet az írónak témája iránti magatartásáról kapunk. Másfelől — amint azt az újabb irodalomtörténeti kutatás is felismerte — az irodalmi alkotásban jelentős szerepe van az író és műve mellett a közönségnek, az olvasók tömegének is, amely nemcsak műveltségi fokával, fogékonyságának mértékével és igényeivel hat alakítóan az írói alkotásra, hanem gondolataiban az írástól eltérően fogja fel s ezzel módosítja az író elgondolásait. Amit a műből kiolvas és amit beleolvas, az nem egyezik pontosan azzal, amit az író közölni akar vele. Ez fokozott mértékben érvényes az olyan művek esetében, melyeknek írói szemléletét évszázadok választják el a mai ember szemléletétől.

Az olvasó kisebb-nagyobb mértékben munkatársa is az írónak ebben az értelemben. *A velencei kalmár* esetében talán a legnagyobb mértékben a világirodalom alkotásai között. Az olvasó magatartása Shylock alakja iránt gyökeresen megváltozott s ezzel megváltozott az a kép is, amelyet magunkban Shylockról alkotunk — megváltozott maga

Shylock is. Az alak él ma is, talán jobban, elevenebben, mint ahogy a költő elgondolta, de más az arckifejezése. Ezzel megváltozott a színmű szerkezeti egyensúlya is: az eredetileg mellékalaknak szánt Shylock főalakká nőtt, háttérbe szorította a főalaknak elgondolt Portiát, mert a mi szemünkben ő a mélyebben megfogott, kimerítőbben ábrázolt, nagyobb emberi indulatokkal küzködő szereplő, aki a színészeknek is több alkalmat ad a gazdagon színezett játékra.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Schöpflin Aladár székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt, kedves új társunk!

Szívesen köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében, érdemes elődének, Kenedy Gézának helyén.

Ön két úton is eredményesen munkálkodott: a műbírálat mellett megpróbálta erejét az alkotásban is, a regény és színmű terén. E munkáin a kritikus tanultsága és tapasztalata érzik; a kritikus megértését pedig fokozta, hogy önmagán tapasztalta a tárgy és forma ellenszegülését, a sokszor fájó különbséget elgondolás és kivitel közt. Személyes barátságai azon fiatal írói csoporthoz kapcsolták, mely új zászló alatt új útakat indult keresni. A közönség eleinte irodalmi ellenzéknek nézte e csoportot, bár különállását nem irodalmi szempontok határolták el. E különválasztás inkább a közvéleményben maradt fenn, mint a valóságban, — hiszen e körhöz tartozik napjaink legakadémikusabb költője, egyik legmagyarosabb irónk s a nyelv és forma egyik hű szerelmese, akik felé Társaságunk ki is nyujtotta hivogató kezét. Ön, tisztelt társunk, tárgyilagos mértékkel mérte íróinkat, ez érdemét Társaságunk Greguss-jutalmával ismerte el. Most pedig e szép és magvas értekezéssel elfoglalja székét a Kisfaludy-Társaságban, mely immár száz év óta őrzi és szolgálja a nemzeti irodalom eszményét és hagyományait. Midőn tagsági oklevelét átnyujtom, kérem, munkálkodjék körünkben ismert buzgóságával, irodalmunk javára.

«DICSŐSÉG A' MAGASBAN...»

MOHÁCSI JENŐTŐL.

(Felolvasta az 1936. dec. 2-i ülésen.)

1.

...Hát Flórám, ennyire voltam. Már több mint félórája olvastam *Dobó Katica* népszínművemből, a második fölvonással kezdtem, tudod, ahol az az izgalmas bonyodalom van, de bizony részvétlenséget éreztem magam körül. Talán kár is volt *Dobó Katicá*mat elhoznom a Kisfaludy-Társaságba, gondoltam azokban a percekben, de ha jó lesz a Nemzeti Színházban, ahol legközelebb előadják, azt kellett hinnem, megfelel majd írótársaimnak is. Azért sajnálom, Flóra, hogy nem voltál ott velem. Talán emlékszel, milyen barátságtalan, milyen ellenséges ott fönn a Trattner-házban az a nagy, dísztelen helyiség, ahol hosszú asztal mellett ülnek a Társaság tagjai és valahol az egyik sarokban valami iskolapad-féle alkotmányban az a néhány vendég, akinek az elnök engedélyt adott, hogy jelen lehessen. Ha ott ültél volna te, ez nekem bizonyára bátorítást jelentett volna, hiszen nemcsak Tóth Kálmán hitvese vagy, hanem költő is és nagyszerű hallgatóközönségem. Dehát persze, Bélácska beteg, nem szabad egyedül hagyni a gyereket. Így valami öten-hatan ültek szép illedelmesen a padban, legtöbbje fiatal nő, ezeket egész bizonyosan az én hírem, Tóth Kálmánnak, a népszerű költőnek személye csalta ide ebbe a hűvös légkörbe. Nem ösmertem őket, bár nagyon csinosak voltak, no de azért nem kell féltékenykedned; tudod, ahogy én büszkélkedem veled, a tehetséges, a szép, a különc Majthényi Flórával, úgy örülhetsz te is az én költői népszerűségemnek, no meg annak a kedveltségemnek, amit mint javakorabeli harmincéves, délceg magyar férfi élvezek. A csinos nők között ott ült Arany Laci, tudod, elefántcsontsápadtan, bársonyos fekete szemével, fénylő selyem hajával, csupaszszájú tizenhét évével, derék magyar ruhában.

Legalább te figyelj, Laci, gondoltam, ha már mellettem ülő édesapád nem figyel — mert népszínművemben most aztán Balassa Bálint lantos ezzel a most következő énekkel téríti vissza a magyar zászlóhoz az áruló hadnagy csapatát, ezzel az énekkel menti meg Eger várát —

Azaz ebben a pillanatban furcsa gondolat jutott az eszembe, nem igen merném megírni a Bolond Miskában, az én élclapomban. Tizenhárman vagyunk ma itten Kisfaludysták, megszámoltam őket segédtitoknoki tisztemnél fogva, tizenhárman vagyunk itt elítélve arra, köztük

én is, a szerző, hogy meghallgassuk Tóth Kálmán *Dobó Katica, vagy az egri szép napok* című népszínművét — tizenhárman. Keserű élcet lehetne faragni ebből, de érthető is, hogy elkeseredett voltam mert nem éreztem, hogy a keblekben velem dobognak a szívek. Csak a baloldalamon ülő Czuczor Gergely, a szent öreg, az igen, annak lelkesen csillogott fáradt szeme, — de a többi, uramistenem...

Hozzáfogtam, a tőlem megszokott fiatalos tűzzel, a hölgyek által megcsodált baritonomon a lantos verséhez, hiszen ösmered :

— Gyászban van a szegény özvegy, fekete a ruha rajta, hej de sokkal feketébb még, sötétebb még búbánatja... Szegény, szegény özvegyasszony! Beh sajnálom én a sorsát, szemem elfutják a könnyek... Hej, mert az a szegény özvegy az én hazám, Magyarország!

Nem tagadhatom, Flóra, magam is kezdtem meghatódni, tetszett a versem. Lopva tekintettem Czuczor Gergelyre, láttam, hogyan merevül a papos száj visszafojtott érzelem keménységébe, hogyan csillan meg könnycsepp beesett szemében. Igen, ez a Czuczor elszenvedte ezt a maga görnyedt testén, ez Kufsteinban vasláncot hordott.

Az utolsó versszaknál leeresztettem hangomat, amely tompa lett, mint hősi temetésen a dobé, amikor gyászfátyollal bevont verő üti :

— De nem fájna neki mindez, elviselné mindezt végre, Oh csak a saját fiai tőrt ne vernének szivébe... Oh hogy saját gyermekeid, azok is hűtlenek hozzád — Én szegény eladott anyám! Én szegény elárult hazám! Szegény, szegény Magyarország!

Csöndben volt mindenki. Nem tudom, mit jelentett ez a csönd.

Csak Czuczor Gergely szólt hozzám félhalkan, de úgy, hogy a csöndben mindenki meghallotta, miközben a szeme gödréből kidagadó könnycsepp utat tört rovásos arcára :

— Gyönyörű, — mondotta — köszönöm neked, Kálmán öcsém, vén szívem minden fáradt dobbanásával. Én mondom neked, hogy ez az ezernyolcszázhatvanegy október harmincegyedike emlékezetes dátum marad a Kisfaludy-Társaság történetében.

Az a négy-öt asszonyi lény a padban szintén lelkesedett. De mit ért mindez? Arany János mellettem néma maradt.

2.

Most megszólalt a Kisfaludy-Társaság elnöke, báró Eötvös József. Ott ült elegánsan, hullámos hajával, körszakállával, nagy homlokával, okos szemével, hajlott orrával, gyér bajuszával. Kimérten mondott olyasfélét, hogy : Tóth Kálmán tagtársunk székfoglalót még nem tarthatott, mai szereplése rendes ülésünkön annál dícséretesebb. Szép előadását hálásan fogadtuk.

Flóra, kérlek, gondolhatod, mit éreztem ebben a pillanatban. Persze, az elnök, a báró, a fölényes! Őt nem ejtette meg Balassa Bálint dala, korántsem! Esküdni mernék, a tavalyi választógyűlésen ellenem szavazott! Ha van valaki, aki irígyli népszerűségemet, akkor ez az Eötvös az! Tudod, ő is volt népszerű valamikor. a szalónokban, a delnőknél, a szabadelvű ifjúságnál, falták a regényeit, de ez már régen volt! Versei pedig milyen vértelenek! A nép egyszerű gyermekei, ha kénytelenek lennének elolvasni, bizton hektikásakká válnának tőlük. Az én verseimet bezzeg, azokat a nép énekli, valaki azt mondta, több versem él a nép ajkán, mint Petőfié! Eszembe jutott ebben a pillanatban, hogy harmincéves vagyok, a legfiatalabb abban a társaságban, hatszáz lapon jelentek meg az összegyűjtött verseim, aztán mennyi darabot írtam, két esztendeje, hogy elnyertem tragédiámmal a Telekidíjat, aztán én szerkesztem a legnépszerűbb szépirodalmi lapot, a Hölgyfutárt, én szerkesztem, én írom tele a Bolond Miskát. én írom a Kipfelhauser-verseket, amelyeken az egész nemzet nevet és épül, tízezer példányt kelt el belőlük, én adom ki a sok naptárt, a Kipfelhauser naptárát, a Bolond Miska naptárát, a Zöld Ördög naptárát, engem szavalnak, engem olvasnak mindenfelé, nem pedig azt a szenvelgő *Karthauzit*, azt a rég lepipált *Falu jegyzőjét*, azt az elavult Dózsa-regényét, azokat az öt esztendő alatt beporosodott *Nővéreket*! Jó, jó, tudom, Eötvösnek óriási érdemei vannak, de abban a pillanatban csak az jutott az eszembe, hogy én negyvennyolcban mint tizenhétéves gyermek a honvédseregben harcoltam, a báró úr pedig ezalatt miniszter volt. Mondom, nagyon haragudtam rá.

Báró Eötvös aztán ezeket mondta:

— Most Arany János tagtársunk mutat be részeket egy magát egyelőre megnevezni nem óhajtó szerző művéből, *Az ember tragédiája* című drámai költeményből.

Erről a Tragődiáról már hallottunk. Tudod, nem voltam jelen a Kisfaludy-Társaság október tizediki rendkívüli ülésén, de ma elolvastam Greguss titoknok jegyzőkönyvét, amelyből megállapítható, hogy a Társaság megbízta Arany János igazgatót azzal, hogy vegye föl a pártoló tagok illetménykötetei közé ezt az általa ösmert és ajánlott *Az ember tragédiáját*, melyet kitűnő szerkesztménynek tart. Most valamikép kíváncsi lettem erre a szerkesztményre.

Arany Jánossal, ezzel a vallomással tartozom neked és magamnak, igen furcsán vagyok. Arany költészete mint szövétnek világított az elmúlt rémítő évtizedben. Magam is, akármint röstellem, kezdő koromban hatása alá kerültem, ahogy megírtam *Kinizsi*met, a *Toldi* visszáját, ki is kaptam érte, most a ponyván árulják. Bár meg kell adni, tetszett a

népnek, előbb fordították le németre, mint Arany eredetijét. Nagy költő Arany János, óriási a tekintélye, pedig két esztendővel ezelőtt még csak vidéki tanár volt. De ha engem nem akar elösmerni, akkor messziről tisztelem és egyébként en garde-állásban maradok irányában. Neki elhiszik látatlanba, hogy az a névtelen szerző, akit ajánlott, remekművet, azaz kitűnő szerkesztményt alkotott, amit érdemes kiadni a Kisfaludy-Társaság könyvei között. Aztán Arany János leghívebb híve az a Gyulai Pál, aki azt írta rólam, hogy Petőfit utánzom. Hiszen imádom Petőfit, de hogy utánzom, az nem igaz, ezt be is bizonyítottam Gyulainak, amikor duellumban meglőttem a bokáján. Tudod, Flórácskám, négyszemközt elösmerhetjük, most már vagyok olyan legény, mint Petőfi ; ha élne, bizonyára örömest vállalná sok versemet. De ezt ne mondd el senkinek, még azt hinnék, hogy elbízom magam.

Arany János még nincs negyvenöt éves, mindenki tudja, és mégis már a testi esendőség jelei e nagy szellemen! Mert azért, szó, ami szó, nagy szellem ő, ez a kisbirtokos külsejű, sűrűbajszos férfi. Most a kopott zöld posztó fölé hajolt Arany János, átfordította egy sárgás ív első lapját, miközben kihangsúlyozottan, zengzetes baritonhangján, de kicsit tanárosan kezdte :

— *Az ember tragédiája.* Drámai költemény. Első szín.

Pontosan akarok idézni, jónéhány sort leírtam magamnak ebből a műből az ülés után. Arany János folytatta :

— A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség. — Angyalok kara.

Most pedig magyaros hangsúllyal olvasott, megnyomva a szavak első tagját, de meg-megállva a sorok végén, valahogyan így :

Dicsőség a magasban Istenemnek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében ily osztályrészt engedett.

Alighanem jambusokról volt itten szó, de Arany János, ahogy mondom, igen magyarosan nyomta meg a verslábakat, ami viszont nem csoda a magyar versidom e nagy tudósánál — de lehet úgy is, hogy segíteni akart ezzel a praktikával az ólomlábon járó sorokon.

Dicsőség a magasban Istennek! Fránya nagy hangon kezdi ez a magát megnevezni nem óhajtó szerző, ez szent igaz, még pedig nem is

oly nagyon ismeretlen hangon! Belekancsalítottam a kéziratba. Hizlalt betűk, különösen a sorok elején. Nem mindig vannak együtt, szavakká összeállva, csak mintha utólag húzták volna össze őket. Tisztázat, látszik, tehát nem is jellegzetes az írás. De mennyi javítás! És a javításokon megösmertem Arany János írását, igenis, határozottan az övét! Az angyalok kara után azt mondja az Úr: Be van fejezve a nagy mű, igen. — Most ugyanabban a sorban Arany írásával következnek szavak. Már olvassa is Arany: A gép forog, az alkotás — nem, most helyesbíti magát: az alkotó pihen. — Megint az angyalok kara beszél, a csillagok védszellemeiről, aztán az arkangyalok mondanak, be kell vallanom, igen szépeket, bár nehézkesen.

Valami Faust-utánzat, gondoltam. De most már nem nagyon figyeltem Arany hangjára. Hirtelen, Flórám, az jutott eszembe, hogyan lehetne kifürkészni, hogy tulajdonképpen ki is írta ezt a művet? Igen, ez járt a fejemben.

Az arcokon megfeszített figyelem látszik. Az én fölolvasásomnál bizony nem éreztem ezt a figyelmet. De hátha itt űl közöttünk a mű szerzője, hátha valamelyik Kisfaludysta munkája, aki most a névtelenség sáncából figyeli a hatást.

Tudod, Flóra, most mit csináltam? Fölírtam egy papiroslapra a jelenlévők névsorát és sorra vettem őket.

Magamnál kezdtem. Én, Tóth Kálmán, biztosan nem vagyok a szerző. Arany János a verselés mestere, ő bizony nem ír ilyen rossz jambusokat, amúgy sem áll ki névtelenül, erre aztán igazán nem szorult rá. Czuczor Gergely, a derék öreg pap, akit ősömnek tisztelek, szép népdalai miatt, ez a vértanú ma már csak a szótárcsinálásnak él. Vagy mellette ez a Tóth Lőrinc, zömök ember, ösmered duzzadt arcát keleties vágású szemével, amit pápaszem véd — jogász, ügyvéd, törvényalkotó, reá vallana ez a vita, amit most Arany fölolvasásában az Úr és Lucifer folytat, írt is drámát egész csomóval, de azok gyöngécskék, ha díjat is nyert valamelyikkel — közügyekkel van elfoglalva és bankokkal — féltucat kötet útirajza sem predesztinálja — ráncolt homlokkal élvezi a verses dialektikát — de arra esküdni mernék, nem Tóth Lőrinc a tettes.

Vagy Henszlmann Imre, aki lobogó fehér hajával olyan, mint valami megvadult festő? Igen, lobogó lelkű hazafi, a szabadságharc idején fogoly Bécsben, pályája elején orvos volt, ma világhírű régész, nagy utazó, építész is, most az Akadémia új épületét tervezi, ideje is, hogy kikerüljön az Akadémia ebből a szomorú helyiségből a Trattner-házban, bár örülnie kell a Kisfaludy-Társaságnak, hogy legalább itt élvezheti az Akadémia vendégszeretetét, ami viszont azért nem oly

különös, mert hiszen alig vagyunk egy páran Kisfaludysták, akik nem vagyunk akadémiai tagok is, ezért ez az akadémikus szellem a Kisfaludyban is, ezért nincs itt semmi tekintélyem, ezért nem vették itten semmibe szegény Sárosy Gyulát sem, az Arany trombitást, a költészet szabad kolduslegényét, aki most halálán van.

De nem gyanakszom az asztalvégi Salamon Ferencre sem, szlávos arcával, szinte kisütött hajával. Ez a félelmetes műítész inkább prédáját lesi ebben a tragédiában, bár az is igaz, hogy Arany Jánosnak egyik leglelkesebb embere.

Arany Jánostól jobbra ült Eötvös József, az elnök. Róla már elmondtam véleményemet. Mellette Toldy Ferenc, a Kisfaludy-Társaság alapítója és jelenleg helytartó elnöke, az Akadémia titoknoka, egyetemi tanár, aki egymaga annyit dolgozott a magyar irodalom ösmertetése érdekében, mint más országban tucat tudós. A kerekarcú Toldy elégedetten mosolyog magyaros bajsza alatt. Nem, Toldy Ferenc nagy tudós ugyan, de költőnek nem mondható.

Aztán Greguss Ágost, a Társaság titoknoka. Nagyszerű ember, rendkívül tisztelem. Nem híve, inkább réme a titkos drámaírásnak, ő tudja is bizonyára, ki a szerző. Vagy Csengery Antal, ez a kitűnő szónok és státusférfi, politikáját ugyan nem szeretem, az országgyűlésen éppen úgy, mint Eötvös József, ő is beszédet mondott Deák Ferenc felirati javaslata mellett, — száz közhasznú egyesület lelke ez a Csengery, de nem költő, még műkedvelő formájában sem.

Aztán Kiss Károly, ez a mult századból való derék hadfi, törékeny aggastyán, akinek csak az fáj, hogy nem viselheti honvédezredesi egyenruháját — ez ugyan írt valamikor negyven esztendő előtt verseket, de aztán csak a stratégiáról és taktikáról sok művet.

Vagy Lukács Móric? Rengeteget utazott, magyarra fordított, németül is írt, mint itt jónéhányan, de hogy a szocializmusnak és mindenféle tudománynak ez az elméleti ösmerője drámai költeményt — nem, nem!

Az asztal végén Szász Károly, ez a derék kálvinista lelkész, fiatalember ő is, vagy két esztendővel idősebb nálam, egyébként Arany Jánosnak egykor tanártársa Nagykőrösön — remek műfordító, fínomlelkű férfiú — de nem, hiszen Szász Károly ma a harmadik a műsorban, Arany János után fel fogja olvasni *A kis Ilonka emlékezete* című versfűzért.

Beláttam, hogy egyik sem írta,

3.

A művet majd el fogod olvasni, ha érdekel; előre mondhatom, fog érdekelni. Arany János megígérte, hogy kölcsönadja két napra, ha úgy vigyázunk rá, mint a szemünk fényére, mert egyetlen példány.

Az első szín rövid volt. Az Úr Lucifernek adja a paradicsom két fáját, hogy ezzel megrontsa az emberiséget. Mondom, akkor még nem nagyon figyeltem. Csak arra eszméltem, hogy Arany abbahagyja az olvasást, odahajol súgva Eötvös Józsefhez, aki megrázza a kezeügyében fekvő csengőt. Erre megnyílik a szemközt levő ajtó, a vén szolga dugja be fejét, megérti Eötvös intését, eltűnik. Most körülményes szertartás következik. Kevés vártatva becsoszog a szolga két tartóval, amikben millygyertya ég, odarakja az egyiket Arany János elé, a másikkal a kezében széket állít a szoba közepére, fölkúszik rá nagyvigyázva, kinyitja a mennyezetről lecsüngő gázcső két karja végén egymásután a csapokat. A gyertya tüzétől föllobban a gáz pillangólángja, vörösessárga testtel, kékesen lebegő három szárnnyal. Aztán a szolga leóvakodik a székről, a második gyertyát is Arany elé rakja, az asztal mögött behajtja egymásután a három ablak tábláit.

Én is éppen készen voltam tünődéseimmel, láttam, mindenki hogy' lelkesedik. Nagy beszélgetések hallatszanak. Toldy például ilyet mond: meg van győződve róla, hogy ez a mű német vagy egyéb nyelvre is lefordítva, mi okvetlen meg fog történni, biztosan világhírű lesz és epochát fog csinálni a világirodalomban. Toldy tudniillik ösmeri az egészet, ő elnökölt az október tizediki ülésen. De lelkesedni látszott különösen Arany Laci, aki bizonyára ösmeri a titkot. Pillanatig őt is gyanúba vettem, hogy a mű szerzője, de ezt a gondolatot elvetettem — igaz, szorgalmasan gyüjti Juliska nénjével a szebbnél szebb népmeséket, gyönyörűen le is írja őket, de még csak tizenhét éves, tőle ez a mű, akármilyen hibás is, nem telik még. Kevésbbé tetszett, hogy az az öt asszonyféle, akit, ahogy hittem, az én népszerű személyem hozott a Kisfaludy-Társaságba, szintén nagyon érdeklődött az ismeretlen szerző műve iránt. Az egyik asszonyon ugyanolyan Zrínyi-mente volt, amilyet te vásároltál a mult héten — kecses fekete bársony kalapja is volt strucctollal.

Arany János tovább olvasott, kitartóan, magyaros hangsúlyozással. A második szín a paradicsomban játszik, ahonnan az Úr angyala kiűzi Ádámot és Évát, mert Lucifer szavára hallgattak. A kéziratban jócskán láttam javítást, de nem igen figyeltem oda még most sem.

Tagtársaim bizonyára rossz néven vennék, ha tudnák, mivel foglalkoztam ezalatt. Eszembe jutott a Bolond Miska legközelebbi száma. Még semmi anyagom sincsen, pedig a rengeteg olvasó már éhesen tátja

a száját. Ha most megírnám gondolataimat a Kisfaludy-Társaság ülése alatt, haragomat az elnök és némely tag ellen, vajjon mit szólnának hozzá? Nem, ezt nem írhatom meg, mert megharagudna rám a hazafias közvélemény. Ha pedig a napi eseményekről írnék, teszem azt, hogy Scitovszky hercegprímást dorgatóriumra rendelte föl magához a bécsi császár, mert mint örökös esztergomi főispán nem nyujtott segítséget a törvénytelen újoncszedéshez, vagy ha megírnám, hogy a császár törvénytelenül szétkergette az országgyűlést és most meg akarja ölni a vármegyéket és a városi municipiumokat is — nem írhatok meg semmit, mert ha megírom ezt, rögtön bezárnak. De azért maradjunk csak a politikánál, a beamtereknél, kormánybiztosoknál, az olyan árulóknál, mint ez a magyar írónak csúfolt Kuthy Lajos, aki vármegyei biztos lett az abszolutizmus szolgálatában.

Szó, ami szó, kedves Flórám, bizony megírtam Arany Jánossal oldalamon a Bolond Miska legközelebbi számának vezérversét. Ott próbálgattam a szavakat, firkáltam, javítottam, én is jambusokat írtam, mint az a magát megnevezni nem óhajtó szerző. Négy versszak lett, az egyiket gyorsan föl is olvasom neked :

Nem merek írni az utcákról,
Melyeken nézek szerteszét,
S látom, hogy kivált egy időtől
Igen sok bennük a szemét.
Maholnap járni sem lehet már,
Mert összegyűlni annyi fog —
De nem merek erről sem írni,
Mert azt hiszik, mást gondolok —

Úgy-e, egészen jó vers? Jobb nem is lehet, ha az ember ilyen kettőthármat ír minden héten. Nem mondom, azok a versek, amelyeket hozzád írtam, bizonyára szebbek. Ez például, hogy :

Ne szeress te senkit soha a világon —
Maradj te, ami vagy, örökös időre :
Csillagok, virágok, szellők szeretője!

4.

Most azonban, Flórám, csodálatos dolog történt velem. Arany már valahol a harmadik szín legvégén járt, ahol a paradicsomon kívül az elűzött Ádám és Éva Lucifertől meg akarja tudni az emberiség jövőjét. Hallgasd csak, mit mond Lucifer, e szín legvégén :

Bűbájat szállítok reátok,
És a jövőnek végeig beláttok

Tünékeny álom képei alatt;
De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi sulyos a harc, melybe utatok tér:
Hogy csüggedés ne érjen e miatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás, — s e sugár a remény.

Ezek a sorok, amiket már figyelmesen hallgattam, szíven ütöttek. És aztán pláne a negyedik szín, amely mint Ádám álma, már Egyiptomban játszik. Ott Ádám a hatalmas Fáraó, Lucifer a minisztere, Éva pedig rabszolganő, akinek rabszolgaférjét halálra korbácsolják a trón előtt. És a rabszolga fölkiált:

Mért él a pór? — a gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván útodot
Jármába, meghal. — Milljók egy miatt.

Milljók *egy* miatt! Ez az *egy*, ez a császár, a milljók pedig *mi* vagyunk! Flórám, ez a magát megnevezni nem akaró szerző nagy költő! Ez villant át rajtam ebben a pillanatban. És nem bántam meg, hogy most már feszült idegekkel figyeltem. Ez a jelenet drámai és fenséges, egy szó sincsen benne Magyarországról, és mégis nekünk írta, nekünk magyaroknak írta a költő, a miénk ez, a miénk! Ádám rádöbbent arra, hogy rossz uralkodó volt, szabadságot ád a rabszolgáknak, Évát fölemeli magához a trónra, aztán Lucifer oldalán elindul. Azt mondja ez a megszelídült tirannus:

E millióknak kell érvényt szereznem,
Fülembe cseng még: milljók egy miatt.
Szabad államban — másutt nem lehet.
Enyésszen az egyén ha él a köz,
Mely egyesekből nagy egészet csinál.

Szabad államban — másutt nem lehet, — istenem, ha az osztrák császár is rádöbbenne erre!

Igen, Flórám, ez is hazafias költészet! Ez az Ember tragódiája!

És tudod, ezekben a percekben furcsa látományom volt. Te meg fogod ezt érteni, Flórám, hiszen te is költő vagy. Egészen másnak láttam ezt a komor helyiséget. Lobogtak a gázpillangó lángok, a gyertyafények fonalakká ágaskodtak, árnyékok csúsztak ritkulva-sűrűsödve a félhomályú falakon. És ahogy az ősz és barna férfifejek jobbról-balról mind a méltóságosan komoly fölolvasó felé hajlították fejöket, aki a szózatot olvasta, írásból bár, okulárés, mert gyönge szemmel; ekkor elfelej-

tettem a gázvilágítást, új korunk e nagyszerű vívmányát, és nekünk tizenhárom Kisfaludystának mai ruházatát és még sok minden elfelejtendőt, mondom, elfelejtettem ezeket és eszembe jutott az a másik tizenhárom a bibliából, ezernyolcszáz év távlatából asztal körül az a tizenkettő és az az Egy, akinek szózatát hallgatták...

Ne mondd, Flórám, hogy megalkuvó vagyok, de mostantól fogva egészen másnak láttam a körülöttem ülő embereket. Eltűnt a látomány. De Arany mellett, aki előtt leborulok, mert ő a legnagyobb élő magyar költő, ebben nem kételkedem, mondom, mellette ült Eötvös József, hazánk egyik legnagyobb elméje, aki, mikor nagy sötétség volt, világot gyujtott nekünk, akinek regényei hazafias és emberséges tettek és kitűnő írásművek, aki nagy és nemes és jólelkű és rengeteg jót cselekszik, aki nemrég föltámasztotta tetszhalott álmából a Kisfaludy-Társaságot. Mellette Toldy és Csengery és Lukács, aztán Henszlmann, Salamon, Greguss és mind a többi: nagy szeretettel néztem rájuk, nagy tisztelettel, büszke voltam, hogy hozzájuk tartozhatom, mind hazafiak, lelkes magyarok, sokan közülök részt vettek a szabadságharcban, vagy börtönben ültek, mint különösen az a szent öreg ember, Czuczor Gergely.

Nem szégyellem, Flórám, de igen meg voltam hatva. És büszke voltam arra is, hogy a Kisfaludy-Társaságban újból szóhoz jutott egy nagy, eddig ösmeretlen költő.

Látom már, kíváncsi vagy te is, ahogy kíváncsiak voltak a többiek arra, hogy hát ki is írta *Az ember tragédiáját*? Titok, Flórám, még mindig titok, kiírni az újságba nem szabad. De neked, persze, megmondom.

Flórám, mi ösmerjük a költőt, te is, meg én is. Tegnap is beszéltünk róla. Igen, tegnap. Nem emlékszel? Nálunk járt Veres Szilárdka és elmesélte, hogy családjának egy jó barátja, aki neked is távoli rokonod, mert édesanyja Majthényi-lány, ez a Madách Imre nevű volt képviselő, irodalmi működedvelő különben, de jó hazafi, beteg ember, egy esztendőt töltött különböző börtönökben, — ez a Madách azt mondta annakidején Vereséknél, amikor házasságunkról hallott: Nem jó az, ha két költő köt frigyet, előbb-utóbb szét fognak azok menni. Te meg erre tegnap azt mondtad: Majd elválik, hogy elválunk-e. Ez a szegény Madách, mit is ért az a házassághoz, tudjuk, a magáénak igen rossz vége lett.

Hát igen, Flórám. *Az ember tragédiáját* ez a Madách Imre írta...

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Mohácsi Jenő székfoglaló l. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt és kedves Társunk!

Midőn tagsági oklevelét átnyujtom, szívesen köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében. Ez oklevél a Társaság köszönetét jelenti, a jó szolgálatokért, melyeket Ön jeles magyar műveknek németre fordításával s általában külföldön való ismertetésével irodalmunknak tett.

Irodalmunk állandóan ápolta a kapcsolatot a Nyugat irodalmaival, méltán büszkeségünk, hogy nincs jelentősebb külföldi irodalmi alkotás, melyet a magyar olvasó anyanyelvén ne ismerhetne meg.

A magyar irodalom iránt, sajnos, nem nyilvánul cserében hasonló érdeklődés, pedig Zrinyi magában álló eposzát külön tekintve is, Berzsenyi, Vörösmarty óta szakadatlan sorban vannak oly költőink, íróink, kik nem állnak hátrább a jeles külföldieknél. Egész nemzetünknek kára, hogy ez írók ismeretlenek a külföld előtt, mely inkább csak a színpad és film napi szükségletéért nyúl magyar könyvek után.

Ön, tisztelt társunk, régóta és nyilvánvaló sikerrel igyekszik ezen segíteni, ujságcikkek, rádiófelolvasások, fordítások útján.

Nem első fordítója ugyan *Az ember tragédiájának*, de az Ön jeles fordítása nyitotta meg e remekmű előtt a bécsi Burgszínház kapuját, s irányította rá ezzel a németnyelvű közönség figyelmét. Ez eddigi munkásságának legfőbb érdeme. Kedves gondolat, hogy éppen e mű Társaságunkban történt bemutatásának emlékével köszönt be közénk.

Újabb irodalmunkból Herczeg Ferenc *Bizánc*a szintén az Ön tolmácsolásában szólalt meg németül.

Midőn a Társaság nevében eddigi hathatós munkásságát ez oklevéllel megköszönöm, kérem, hogy azt a jövőben lankadatlanul folytassa.

Mohácsi Jenő válasza:

Méltóságos Elnök Úr, Tekintetes Társaság!

Hálásan köszönöm az Elnök Úr Őméltóságának üdvözlő szavait. Az a küzdelmes munkásságom, amelyet *Az ember tragédiája*, e halhatatlan magyar remekmű külföldi elismertetése érdekében folytattam, egyik legnagyobb jutalmát éppen abban találta, hogy a Kisfaludy-Társaság, amelyben először hangzottak el Madách Imre örökéletű drámai

költeményének részei, levelező tagjai sorába választott. Különös örömömre szolgál még, hogy tagsági levelemet annak a férfiúnak kezéből vehetem át, aki legbehatóbban foglalkozott Madáchcsal és Az ember tragédiájával. Megválasztásomért fogadja a Kisfaludy-Társaság legmélyebb köszönetemet és vegye azt a fogadalmamat, hogy szolgálni fogom a magyar klasszikus irodalmat ezentúl is, fordítói munkámmal és minden törekvésemmel.

---

1. MÓRA FERENC.

NADÁNYI ZOLTÁNTÓL.

(Felolvasta az 1937. jan. 13-i ülésen.)

Hol volt, hol nem volt...

Az ő élete, a nagy mesemondóé, maga is mese.

A félegyházi szegény szűcsmester fiából, Ferkóból, akit iskolából is kivettek, mert nem futotta tandíjra, ebből a mezitlábas kisfiúból — király lett.

Nem tódítás az, hogy király lett, mert ugyan mi teszi a királyt királlyá? Alattvalóinak nagy száma, roppant hatalma.

Ez a kettő teszi Móra Ferencet is királlyá. Azok nagy száma, akiknek ő kényekedvére parancsol, mosolyogjanak, vagy elérzékenyüljenek. Parancsol, mert megvan a hatalma hozzá, Isten kegyelméből.

És nem mesébe illő-e az is, ahogy Móra Ferenc minduntalan változtatni tudja alakját? Varázsgyűrű van az ujján, fordít rajta egyet, a komoly tudósból, múzeumigazgatóból, hipp-hopp, apró gyerekek bohókás kedvű mulattatója lesz. Még egyet fordít a gyűrűjén, vitéz harcos áll előttünk kivont karddal, az igazság bajnoka, Móra, az újságíró. És ha úgy akarja, lantpengető költő és ha úgy akarja, áradó hangú regényíró és már ott áll a dobogón, szemben velünk, mint nyájas csevegő, az élőszó mestere.

Nem is hiszem, hogy mások is úgy ne jártak volna Móra Ferenccel, ahogy én. Sokáig abban a hiszemben voltam, hogy két Móra Ferenc is van a világon. Egyik a gyermekeséket írja, másik a nagy fővárosi napilap négyhasábos cikkeit. Faluhelyen éltem akkor, könyvet, ujságot nem igen láttam, ha mi keveset, azt is csak úgy futtában. Meséskönyvek fedelén láttam ezt a nevet, Móra Ferenc, meg ujságban is láttam, a *Világ*ban, messziről is komolynak tetsző ujságcikkek fölött. Sehogyse értettem akkoriban, hogy ez a két Móra Ferenc, ha már kettő van belőle,

hogyan viselheti el oly nyugodtan ezt a zavaró névazonosságot. Lehetne annyi ildomosság, gondoltam, a később érkezőben, akármelyik is az, hogy a nevét megkülönböztesse a másikétól. Ezt joggal elvárhatja, meg is követelheti a másik. Különösen a *Világ* cikkírójának lehet kellemetlen a dolog, hogyan vegyék őt komolyan az olvasói, ha tévedésből őt tartják a *Csilicsali Csalavári Csalavér* szerzőjének is.

Egyszer aztán verset olvasok valahol, meleghangú, szép vers, írta Móra Ferenc. Hát ez melyik lehet a kettő közül? Még jobban bonyolódik a dolog, mikor a könyvesbolt kirakatában megjelenik az *Ének a búzamezőkről*, Móra Ferenc regénye. Egyszer meg bekapcsolom a rádiót, mélyen zengő férfihangot hallok, de már el is hallgat, gongütés, a bemondó közli, hogy Móra Ferenc befejezte vidám csevegését. Következett aztán, hogy a címtárban véletlenül rábukkanok egy adatra: a szegedi múzeum igazgatója Móra Ferenc. Tetőpontra hágott a bonyodalom. Akkor elhatároztam, nyomozást kezdek, kiderítem a rejtélyt, hány Móra Ferenc van hát tulajdonképpen a világon.

Kezembe került Móra Ferenc egyik meséje, Nekeresd országról, Nevenincs királyról szólt a mese. Olvasom, olvasom, Nekeresd országot rögtön megtalálom, Nevenincs királynak nevét kitalálom. Még a rubintos főkamarását is, az aranyos főajtónállóét is, az ezüstös főszakácsét is. Hamarosan rájövök, nem nehéz rájönni, a mese mögött valóság rejtőzik, mai állapotok, mai események.

Azután elolvasom Móra Ferenc négyhasábos cikkét a pesti ujságban, ott már neve van mindenkinek, csupa ismert név, mai emberekről, mai állapotokról, mai eseményekről mondja meg véleményét Móra Ferenc. De ahogy olvasom, olvasom az ujságcikket, egyszer csak azt veszem észre, hogy ott meg a véresen komoly mondanivalókat a magyar népmese játékos fordulatai, horgas csalafintaságai kormányozzák és természetesen nagy mértékben meg is enyhítik azok szigorúságát. Ott meg a valóság mögött bujkál a mese, miképpen amoda a mese mögött bújt meg a valóság. Itt is mese, ott is mese, ejnye, még az is lehetséges, hogy a két Móra Ferenc egy és ugyanaz.

Megint látom valahol Móra Ferenc egyik versét, *Önarckép* a címe, mesélő hang szól onnan is.

Szája mogorva, szeme csacska,
szívében gyermek ősz uracska,
ma vitte el nyarát a macska.

— — — — — — — —

Álomkristályból palotát faragott,
álomsarlóval rózsát aratott,
álomparipákból tartott fogatot.

A vége is milyen meseszerű:

Mit érnek a való világok?
Ó jobb belőlük mit se venni észre,
az emlékek subáján heverészve.
Kialudni mint a letett szivar,
amely lassan saját hamvába hal.
Vagy hirtelen elcsengni, mint e dal.

A mesélő hang itt is elárulja a közösséget a másik két Móra Ferenccel, vagyis nem lehetetlen, hogy mind a három ugyanaz.

Hallom azután valakitől, hogy a szegedi múzeum páratlan a maga nemében. Móra Ferenc, az igazgató oly ötletesen csoportosította a bennevalókat, olyan leleményes feliratokat szerkesztett, hogy abban a múzeumban a tanyai parasztember is el tud igazodni, minden magyarázgatás nélkül. A tárgyak szinte megszólalnak ott, ez a vélemény. Már nem is kellett volna, hogy mondják nekem, tudtam volna ennyiből is, hogy nem kettő, nem három, egyetlenegy Móra Ferenc van a világon. A mesemondó Móra Ferenc, akinek még a múzeuma is *mesél*.

A mese vele jár, a mese vele született, a mese az ő élete, azért van az, hogy az élete is mese. Megforgatja a varázsgyűrűt az ujja körül, hipp-hopp, ott terem, ahol akar, azzá változik, akivé akar.

Írásaiban, még ha regény is, novella is, nem eszel ki érdekfeszítő történetet, csak elkezd mesélni a maga módján, a maga hangján. A mélyen zengő, meleg hangja varázsával ragad meg, viszi magával az olvasót, kicsit és nagyot egyaránt és ezer játékos furfanggal csalja, csalogatja beljebb, beljebb. Nemcsak annyiféle, amit elsoroltam, ezerféle az ő változása. Amit a szitakötőről mond, mikor az asszonyt hasonlítja hozzá, illik az őrá magára is. «Ül a kórón — a szitakötő — legel nyugodtan, meg se sejdíti az embert a hátamegett, az ember kinyujtja a kezét, összekapja a markát, *no most megvagy*, mert érzi is benne a szitakötőt, — kinyujta, hát a szitakötő már a kútostorfán rezeg, ott is fejjel lefelé.»

Így játszik ő maga is velünk, Móra Ferenc. A szitakötőnek és a magyar népmesének a csodálatos könnyűsége, szivárványos csillogása andalít az ő írásaiban.

A játékos magyar humor tör fel onnan elemi erővel, a magyar humor, ami páratlan a világon. Ami ha eláradna a földön, akkor nem volna semmi baj a földön, mert a szívjóság, a bölcseség, a türelem, a szeretet, az ábrándosság és még annyi, de annyi nemes tulajdonság áradna el akkor a földön. Mert azok együtt teszik a magyar humort,

a magyar lelket. A kettő talán ugyanaz, magyar humor és magyar lélek.

Pedig mennyi minden történik a világon, hogy elnyomorítsa, elfojtsa ezt a humort! Nem is sejtik azt a népek, nemzetek, milyen csodatevő forrást akarnak eltömni! Mert ha csak sejtenék is, akkor eljönnének ide mihozzánk, ehhez a csodaforráshoz, jönnének poharakkal és korsókkal és vedrekkel, mintahogy a budai forrásokhoz jönnek újabban. Jönnének, hogy a beteg lelküket gyógyítsák.

De hiába minden elnyomatás, eltemettetés, a csodaforrás, a magyar humor, az csak buzog tovább, itt is, ott is feltör, egyik sugara Petőfi-forrás, a másik Arany János-forrás, a harmadik Jókai-forrás, a negyedik Mikszáth nevéről, az ötödik Gárdonyi nevéről, a hatodik Móra Ferenc nevéről nevezhető.

Nagyon melegen és sok gyógyító erővel buzog fel ez az utóbbi sugár is, Móra Ferenc humora. Ha íze kesernyés is egy kicsit, az csak azért van, mert a magyar ember élete keserű mostanában és neki, Móra Ferencnek, az egész élete maradéktalanul benne van a meséiben, a humorában.

Neveztem királynak, neveztem forrásnak. Ha király, mindig uralkodni fog, ha forrás, mindig buzogni fog. Ha király, az ő trónusát el nem foglalhatja más, örökre megmarad rajta. Egy-két székbe, amit üresen hagyott, beleülhet más, de a trónus övé marad.

---

2. KÖLTEMÉNYEK.

NADÁNYI ZOLTÁNTÓL.

(Felolvasta az 1937. jan. 13-i ülésen.)

Boszorkányégetés.

Júliát, a bognár jányát
kikötötték a karóhoz.
Se az apja, se a bátyja
nem jutottak vala szóhoz.
Szeretője is tömlöcben.
Hát az anyja, hol az anyja?
Az már csendes. Nem kell félni,
hogy a máglyát megrohanja.

Hajnal óta állt kikötve,
úgy ahogy az anyja szülte,
a két karja hátrakötve,
földig omlott barna fürtje.
Erre is csak egy boszorkány
képes, akit máglyán égess:
őt csúfságra állították,
mégse volt csúf, de szépséges.

Körülállták, csúfolódtak,
odamondta Sára néne:
«Megcsipkednek máma téged,
pajkosabban még, mint kéne!»
Odamondta Ágnes néne:
«Be fehér a mejjed halma,
ördögadta boszorkánya!
Lesz még piros, lesz még barna!»

Odapattant Örzse néne:
«Most kacsingass az uramra!»
És megköpte. És szemének
volt szegezve sárga karma.
Jóravaló asszony aznap
egy se tért a tűzhelyéhez,
boszorkányhús lesz ebédre,
mindenki csak arra éhes.

Jámbor férjek hátul álltak
megnémulva, szemlesütve.
Most már aztán megnyughatnak,
nincs veszélyben lelkük üdve.
Gyenge szűzek szégyenkeztek,
ők csupáncsak azt csudálják,
hogy nincs benne több szemérem!
hogy nem kéri lángruháját!

A hatalmas úr is eljött,
odaállt, szemügyre vette.
«No, Juliska, — szólította, —
jobb ez így?» És megnevette.
Záptojástól minden undok
szennytől, amit rajta látott,
megmosatta szép fehérre.
Kedvelé a tisztaságot.

És a máglyát rakni kezdték.
Sára néne, Örzse néne
buzgólkodtak benne frissen,
férjeknek is a serénye.

Reszkető két térde közé
egy hasábot odalöktek.
«Ez fog égni legelőször!»
mondták neki és röhögtek.

Jöttek a fontos személyek,
jöttek végre, nagysokára,
jött a hóhér is, parázzsal,
fújni kezdte két pofára.
Vasfogókat tüzesített,
mert kemény a kötelesség:
«Tüzes vassal fogdostassék,
azután megégettessék.»

Amikor elsőt sikított,
felharsant a gúny orkánja.
Kiabálták, hol csipdesse,
jól csipdesse, meg ne szánja!
A hóhér kitett magáért,
ájultig sikoltoztatta.
Kegyelem volt már a többi.
Amikor meggyúlt alatta.

Aztán... befogadta lelkét
Isten tisztakék mezője,
kinek itt lenn, zöld mezőben
nem akadt védelmezője.
Nem akadt egy, ki a tűzbe
odaugrott volna mellé,
csak azért, hogy Júliának
véres szívét fölemelné.

Lebukott a nap, beszürkült.
Akkor egy szél jött rohanva,
forgószél. És bús sötéten
felcsapott Júlia hamva.
Vitte a szél, minden táján
a világnak szerteszórta
s a megrontott levegőből
ki nem tisztult még azóta.

Krisztus után egyezerben,
hatszáz felett harmincnégyben,
akkor esett Júlián és
a világon ez a szégyen.
Most egyezret és kilencszáz
felett harmincnégyet írunk,
de még dörgöljük szemünket,
fuldoklunk és sírván sírunk.

Még Júlia hamva itt száll,
még itt látni a bakókat,
Sára nénét, Örzse nénét
s a többi máglyarakókat,
a Szépség, az Ártatlanság
csúfolóit, pöffeszkedve!
Ismerjétek már meg őket
és köpjétek őket szembe!

Mariann a kádban.

Mire ébredtem máma?
Zúgatják a csapot.
Túlságos volt a lárma,
amit a csap csapott.

Egyszerre kitalálom,
a fürdőben ki van
és szememből az álom
kiszáll, ez Mariann!

Fürödni fog, rivalgó
hangokkal hirdeti,
közöttünk csak az ajtó,
tetszik ez őneki.

Jelt ad nekem, hogy tudjam,
mindjárt mi hallik át,
nehogy még átaludjam
a szép szimfóniát.

Csak ezt akarta, tudjam
és máris belekezd.
A csap utolsót buggyan,
rátolja a reteszt.

És jönnek hangok, újak.
Lepedőlobbanás,
hogy attól is vaduljak,
utána csobbanás.

Most lép a kád vizébe,
tudatja ezt velem,
hogy ő, a szépek szépe,
már tiszta meztelen.

És nem merül be rögtön,
kicsit még elidőz,
még hagyja, hömpölyögjön
térde körül a gőz.

Jó így a kádban állni,
szemközt a nagytükör,
nem tud a képtől válni,
mely benne tündököl.

Azért van csend. Csak egy-két
neszecske hangzik el:
meg-megsimítja testét.
Most meg felém figyel.

Kíváncsi szörnyű módon,
ébren vagyok-e hát
és hallja, forgolódom,
köhintést küldök át.

Csobban a víz is mindjárt,
ez volt a felelet.
Ajtón keresztül így vált
velem titkos jelet.

Most már folytatja bátran,
keverint, kavarint,
sétára kel a kádban,
csapokon csavarint.

szájában édes ízzel,
ez tán a szerelem,
így játszik ő a vízzel,
a vízzel és velem.

Csak azután merül be,
a vízben új zavar,
előre, hátra dülve,
egész vihart kavar,

a kád is belekondul!
Aztán egyszerre csend
és semmi hang azontúl,
csak a csap csöppje cseng.

A csend meséli szépen:
most csendbe' heverész,
kagyló a tó vizében,
milyen szép és merész!

Heverész, meg se moccan,
csak fel meg letekint,
az ajtót nézi hosszan,
meg a vizet megint

és tudja, hogy az ajtó
csupa szem, csupa fül,
és nem riad meg attól,
hogy nincsen egyedül.

Új hangok, egyre szebbek.
Most a vízből kikel.
A visszacsurgó cseppek,
azok zenélik el.

Most meg a szappan futkos,
tartóba dobja, kopp,
aztán tenyere futkos,
hol a bal, hol a jobb,

nyomában édes, titkos,
szemérmes sugdosás,
a két szép karja sugdos,
milyen csodás, csodás,

az egész teste sugdos,
csupa halk titkokat,
minden tájéka titkos
hangokkal hívogat

és mind másféleképpen
és én nem is tudom,
melyik is sugdos éppen,
melyik rózsás idom.

És néha egyik-másik
halkan fel is kacag,
szembekötősdit játszik
velem, azon kacag

és sóhajok fakadnak
és hallga, mint a csók,
oly hangok is akadnak,
csicsergők, cuppanók.

Jaj, ezt már megsokallom,
befogom fülemet,
de úgy is hallom, hallom,
oly hangos üzenet:

most a zuhany záporzik!
egész testét veri!
az egész teste porzik!
halmai, völgyei!

az egész teste végig
felzendül odaát
és zengi, fel az égig,
diadalmas dalát!

A halhatatlan.

(Piripócsi kép.)

Tamás bátyánk már halhatatlan
No, azért nem kell megijedni,
nem halt meg ő, csak halhatatlan.
Ezt persze így nem érti senki.

Sugárút épült Piripócson,
az ő telkébe ütközött,
puhítgatták négy szem között,
adná azt a kis csücsköt olcsón.
De olyan könnyen meg nem úszták,
így szólt: «Egy feltétel alatt:
nevezzék rólam azt az utcát.»
Ezt mondta és ennél maradt.

Lett erre tarkók vakarása.
Utcát nevezni Sós Tamásrul?
a legszebb utcát ráadásul?
bolond dolog, be kell hogy lássa.
Mi címen tart ő számot arra?
Jeles család utolsó sarja,
de a közért semmitse tett,
csak kíbicelt a kaszinóban,
meg jópofa volt az ivóban,
így töltött el egy életet.
No és most telket ad, de kérdem,
elegendő ez? oly nagy érdem?

No és... no és... Őméltósága?
Ez a dolognak másik ága.
Őméltósága tűri tán,
bármily szerény és puritán,
hogy az ő érdemkoszorúzta,
fenkölt nevéről elkeresztelt
Dr. Kovács Alajos utca
(hazánkban az egyetlen utca,
amely doktori címre tett szert)
a Sós Tamás-utcába nyílik?
Ezt nem lehet. Ez mégse illik.

Viszont ha Sós Tamás alágyút,
telket nem ad, nem lesz sugárút.

Alkudni kezdtek, de hiába,
minden kisérlet megbukott.
Egy ára van: az utcatábla.
És az se egyebütt, csak ott.
Földi javakban semmi hija,
mindent elért, amire vágyott,
csak ez van hátra, hogy kivívja
a fényes halhatatlanságot.

«Küldöttség fogja felkeresni,»
üzentek rá egy szép napon.
Az öregúr izgult nagyon,
nem kis dolog ám az ilyesmi.
Az üveges ámbitusán,
ott várta őket, feketében,
az ablakok, kivételképpen,
ragyogtak akkor délután.

És ő maga is ragyogott.
A küldöttség, ahogy szokott,
félkörben állt fel, tisztelettel.
Piripócs érdemes tanácsa,
karöltve sok más testülettel.
Kis asztalkán ital, pogácsa.
A szónok torkát köszörülte,
áhitatos csend lett körülte,
köszöntötte az ünnepeltet,
cikornyás, szép szavakat ejtett
és meghatottan kérte végül,
belenyugvását adni tessék,
hogy a sugárút, ami épül,
ne a nevéről neveztessék,
nem róla, már mint Sós Tamásról,
hanem inkább valaki másról,
aki nagyobb nevezetesség.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Végighallgatta az öreg,
csak nehezen értette meg.
Soká nem jött ki hang a tátott
száján, majd asztalra csapott.
«Amit kimondtam,—így kiáltott—
kimondtam!—Punktum! Jónapot!»

Ezután nem volt hátra más,
megszületett a Sós Tamás-
sugárút. Még a házak, boltok
hiányzanak, de ő már boldog.

Most már utcája van neki.
Leveleit, mondják az ádáz
rossznyelvek, így címezteti:
saját sugárút és saját ház.
Magam is láttam: ott pöfékel
és élvezi diadalát,
saját házból saját szemével
a saját utcájára lát.
Kedvtelve nézi csalhatatlan
jelét annak, hogy halhatatlan.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Nadányi Zoltán székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Kedves új Társunk!

Örömmel köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében, egyik költői helyen. Önt élénk és színes érzései, üde közvetlensége, érdekes látása, megnyerő fiatalsága, nyelvének épsége és tisztasága, egész költészetének keresetlen őszintesége hívják e helyre.

A költészetre — a művészetekre általában — a mai korszellem nem néz oly áhítattal, mint pár évtizeddel ezelőtt. Pedig a mint áldott az esti harangszó, mely végigzendül a táj fölött s fáradalmas nap után fölemeli és megnyugtatja a lelket: a költészet szava is, magasból zengve a mindennapi élet fölött, fölemel és megnyugtat.

Tisztelt társunk egyik régebbi versében így fogta föl a költészet hivatását, varázsát, — a mindenen elömlő, mindent megszépítő költészetét. Azt mondta:

A költő festi kékre az eget.
A rózsaillatot ő leheli
A csillaglángok az ő szemei.
Ő hajtja a Dunát és a Tiszát
És a beroppant hídon ő visz át.
A zászlórúdon az ő lelke leng...

Igen, a költő a nemzet érzése, szava, ő tanít meglátni a szépségeket, észrevenni és átérezni érzéseinket, a szunnyadó agyakban ő kelt gondolatokat, ő dobogtatja a szívet.

E tagsági oklevél azt jelenti, hogy a Kisfaludy-Társaság, irodalmunk legszentebb hagyományainak őrháza, befogadja Önt irodalmunk s e hagyományok munkásai, fenntartói, szolgái közé.

Nadányi Zoltán válasza.

Köszönöm az elnök úr szíves szavait. Boldog vagyok, hogy tagja lehetek ennek az összetartó, nemes magyar családnak, a Kisfaludy-Társaságnak.

---

1. EMLÉKEZÉS SZÁVAY GYULÁRA.

VIETÓRISZ JÓZSEFTŐL.

(Felolvasta az 1937. máj. 12-i ülésen.)

Mostan emlékezem a régi világról,
A régi világban Szávay Gyuláról;
Nem a buzogánynak vitéz bajnokáról,
Csak az elmult idők derék dalnokáról.
Ha most felébredne s eljönne közétek,
Lantjára talán már rá se ismernétek;
Vétek lenne pedig s kár is, nemcsak vétek,
Hogyha őt végképen elfelejtenétek...

*

Nemzeti költészetünk fejlődésének staféta-váltásán egy pillanatra meghajtom a váratlanul hozzám került s a gyors versenyfutástól magasan lobogó fáklyát, hogy belevilágítsak elődöm költői pályájának lassan-lassan homályba kerülő távlatába és felújítsam gyászoló kegyeletünkre érdemes emlékezetét.

Jeltelen sírhalmán alig hervadt el koszorúnk s máris pótolnunk kell, ha nem akarjuk, hogy neve idő előtt feledésbe menjen. Nem az a két esztendő hervasztja e koszorút, amely halála óta telt el, nem is az a húsz év, amióta elhallgatott, hanem az a nagy szakadék, amely a mult század vége s a mostaninak kezdete között tátong.

Amott egy viszonylagosan boldog kor nyugalma az ezeréves dicsőség ragyogó fényében, emitt egy kétkedő új nemzedék tapogatódzása a jövendőnek komor sötétjében. Amott a gondtalanság pajzán kedvtelése, emitt az aggodalom gyanakvó hördülése. Amott a hagyományok hálás tisztelete, emitt a teljes szakítani akarás a multtal.

Közéletünk minden vonatkozásában megnyilatkozik ez a nagy fordulat, de sehol se annyira, mint irodalmunkban, ahol tárgyban,

felfogásban és kifejezésben forradalminak tűnik fel. Zivatar volt ez, talán tisztító is, de nem kevésbbé pusztító zivatar, mert benne sok komolynak ismert igazi érték ment veszendőbe.

Annyi bizonyos, hogy nagy zajt támasztott a szokatlan újság vágyától fűtött mozgalom s felkorbácsolta a nyugvó tenger békés hullámait. Lehetett ezt helyeselni is, helyteleníteni is, lehetett elfogadni vagy elvetni: de figyelmen kívül hagyni semmiképp nem lehetett, sőt az idők jelekép egyenesen számolni kellett vele.

Szávay látta a nagy üstökös felvillanását, hallotta a «Tűzmadár» szárnycsattogását, megértette a megváltozott korszellem előretörését, de nem ismerte el annyira kívánatosnak, hogy maga is csatlakozzék az új irányhoz. Hajlama, képessége és addigi működése egyaránt a megszokott régi ösvényen marasztotta.

Nincsen ebben semmi dicsőség, mert nem mind jó, ami régi; de gáncs se lehet, mert bizony az se mind jó, ami új. Költőt különben is egyénisége, nem pedig iránya szerint lehet kellő módon méltatni s munkásságának érdemleges megítélését elsősorban és mindenek felett a saját korának igazságos mérlegére kell állítani.

Egy elgondolt rendszer teljessége érdekében az iránynak s ezzel a hovatartozóságának túlságos hangsúlyozása s viszont az egyéniség szempontjából erőszakos háttérbe szorítása könnyen lehet oka tévedésnek és megtévesztésnek, mert esetleg nem azt veszi megítélése alapjául, amit lát, hanem inkább azt, amit látni szeretne.

Annyi bizonyos, hogy korának igen kedvelt és sokat olvasott poétája volt Szávay Gyula, aki az 1880—1920. években főképp lírájával szerzett magának számbavehető sikert és jóhangzású nevet. Prózája hírlapi cikkeiben, beszédeiben és kenyérkereső hivatalával kapcsolatos gazdasági értekezéseiben és szakmunkáiban jeleskedik.

Teljes írói munkásságának irodalomtörténeti, kritikai és esztétikai részletes méltatása kívül esik feladatom megszabott keretén; de arra mégis kötelezettnek érzem magamat, hogy legalább lírájának eszmevilágára mutassak, mert ebben találhatjuk meg a legbiztosabb alapját költészete megértésének és értékelésének.

Lírai hagyatéka hét kötetnyi vers, amelyek túlnyomó része érzelmeinek gazdagságáról, hangulatainak változatosságáról, képzeletének elevenségéről és kifejezésmódjának könnyedségéről tesz tanúbizonyságot. Néhány elbeszélő jellegű költeménye és kisebb-nagyobb színjátéka is inkább lírikusra, mint epikusra vagy drámaíróra vall.

Derűs és vonzó poézis ez különösen fiatal leány- és asszonyalakjainak s velük kapcsolatban a lovagias érzületnek meleg megszólaltatásában. Játékos kedve azonban nem idegenkedik a tréfálkozástól, sőt

csipkedéstől sem ott, ahol a szelíd iróniára elegendő ok vagy kedvező alkalom kínálkozik; de ilyenkor is mindig decens.

Általában könnyen adja át magát a pillanat hangulatának, a hangulatos szemlélődésnek s a szemlélődés visszahatásának. Keresés nélkül is rendszerint megtalálja a legjobban megfelelő előadásformát s egyik kedves versében maga mondja költészetéről, hogy az «Csendes órák megfogant és kivirágzott gondolatja».

A lírai költészet egész területén otthonosan mozog. Különösen gazdag az átmeneti műfajok megteremtésében és alkalmazásában, amikor dalai már az óda felé hajlanak, ódái pedig elégiákba révednek. Ugyanezt mondhatjuk idillszerű leíró, nemkülönben hol komolyan, hol tréfásan oktató költeményeiről is.

Érzékeny lelkében hamar kelt visszhangot a boldogság is, a fájdalom is. Van szava a polgárerények dicsőítésére, de még inkább a nyárspolgári hibák kipellengérezésére. Meghatják a hervadt levelek, a mulandóság jelei; de különösen kifogyhatatlan a virágok szeretetében s a virágmotívumok szerencsés alkalmazásában.

Ezek körében érzi magát a legjobban, ezekről veszi a leggyakrabban a báj, a kellem, a gyöngédség, tisztaság újra meg újra visszatérő képeit és hasonlatait. Mert «ahány a virág és a szív, a dal is annyiféle». Megkapó nyilatkozata ez is: «Egy harmatcsöppes virág szebb nekem, mint gyémántharmatukkal a hegyek.»

Becsüli a dolgos kezet, vonzódik a suba után; érdekli a gyári munkásság sorsa, de jobban húz a magyar paraszthoz. Szinte rajongva mondja egy helyen: «Úgy szeretnék már valami nagyot tenni, aratók közt a rend élén kaszát fenni, a hátamon a malomba búzát vinni, tikkadt pusztán gémes kútnál a vödörből egyet inni!»

Vallási, hazafias, családi ünnepet alig hagy megénekeletlenül. Ilyen tárgyú költeményei között sok az emelkedett hangú vers (Berzsenyi, Kossuth, Rákóczi, Ezer tavasz s ezekhez hasonlók), de van több olyan is, amelyben szemmelláthatólag nagyobb szerepe volt a puszta alkalomszerűségnek, mint az igazi ihletnek.

Magában véve az alkalmiság nem kisebbítheti ugyan a költemény értékét, ha egyéb hiba nincs benne; sőt azt is mondhatnók, hogy lényegében minden jó költemény alkalmi, mert hiszen valami külső vagy belső indítékhoz fűződik. Másfelől azonban az is kétségtelen, hogy nem minden alkalom érdemes költői feldolgozásra.

Nyugtalan természete s rendkívüli alkalmazkodóképessége «a porból is teremt magának témákat, verséhez valókat», de ez az erőszakolt témakeresés nem egyszer üres szavak szappanbuborékába fúl. Őszinte

és maradandó sikert természetesen csak ott érhetett el, ahol, mint maga mondja, «magától szólalt meg a lantja».

Lázasan dolgozik; pihenője alig egyéb, mint munkakörének változtatása. Élete nem volt kényelmes és nyugodalmas, «nem is ülte meg a maradás moha»; s bár panaszkodik, hogy «gyökértépetten hagyják a viharok» s nem juttatják el a gyümölcsérésig, hamar felejti a bajt és megint csak «a távolban rengő délibábot kergeti».

Bohém-természetét sohase tagadja meg, s ha úgy érzi is, hogy «mi az életnek rabjai vagyunk» s hogy «nagy harctér a mindennapi élet»: megint csak tovább szövi «ábrándjainak aranyfonalát»: «Hadd repüljek én is fékezetlen vággyal, merre merész lelkem égve, vágyva szárnyal: más világba... messze!» Itt van elemében.

Mikor azt mondja, hogy «a képzeletnek szárnyas szekerén édes magasban ringatóztam én, szívemnek sok-sok megtermett dala madarakéval egy hangból vala»: költészetének erős zeneiségére hívja fel a figyelmet, ami dalköltőnél egészen természetes, de nem mindegyiknél nyilatkozik meg oly nagy mértékben, mint Szávaynál.

Nótára termettségét talán azzal a megállapítással érzékeltethetem a legkönnyebben, hogy érzése ritmusba lendül, ritmusa dallamba csendül. Egyik kötetében («Jucikától a lobogóig») húsz darabjának a kótáját is közreadja. Azt pedig fölösleges és nem kell bizonyítanom, hogy daltermő verskészségét nyelvi gazdagság és hajlékonyság támogatta.

Versformául a kor divatja szerint főképp a jambust használja abban a szabadabb formában, amely az időmérték szorosabb követelményeit a hangsúllyal igyekszik pótolni. Ennél sokkal zengzetesebben hat magyaros verselése. Úgynevezett szabad verselést nem ismer, bár ennek is nagyszámú művelője akadt már a tizes években is.

Hivatott méltatói joggal emelik ki azt az érdemét, hogy a nagy elődei után maradt hagyaték-kincset megbecsülte és fel is használta. Sohase volt azonban lélektelen utánzó s különösen élte delelőjén nagyobb becsvággyal írt költeményeiben az elháríthatatlan hatások között is megőrizte a maga határozott egyéniségét.

Amint kilép a «bontatlan álmok, értetlen sugalmak zsongó világából» és «könnyű hevülései» súlyos élettapasztalatokká sűrűsödnek, lantja se marad meg «a hamar tűnő hangulatok és érzések könnyed hangszerének», hanem folyton emelkedő komolyabb törekvés, egyenesebb irány, férfiasabb öntudat és tömörebb hang zendül meg rajta. (Az Ezüstpohár.)

Mint ahogy előbbi könnyedsége gyakran a teljes súlytalanságba gyengült, feltörő ereje itt-ott a puszta nagymondásban mutatkozik, sőt már a szertelen dagályosság határát is súrolja (például ebben a vers-

szakaszában) : «Közé vágok a csillagoknak, vagy legyek ott nap, örökös, vagy hulljak szét tűzdarabokra, mint egy megőrült üstökös!»

Ez azonban mégis ritka eset nála ; költői ereje s ennek tagadhatatlan hatása elmésségében és humorában érvényesül teljesebb mértékben. Szellemessége az ötletes epigrammától a gúnyos szatiráig ott válik igazi értékké, ahol szívének melegében olvad fel s inkább megkedvelhetővé, mint kellemetlenné teszi íróját.

Egészséges humora a kagyló gyöngytermelő munkájára emlékeztet. Mindig derült életbölcselete akkor érzik meg a legjobban, amikor könnyeiből fakad a megbékélt mosoly ; de nem hagyja őt cserben akkor se, amikor természetes jókedve és ebből fakadó mosolya megtisztító könnyein át talál biztos utat olvasóinak szívéhez.

Legszebb költeményei tehetségének ebből a forrásából fakadnak másokkal való évődésében éppúgy, mint önmagának tréfás ábrázolásában. «Csokonai kárhoztatása», «Cseresnyés Mária» című versét Gárdonyi könyvekkel felérőknek tartotta ; a «Bohémiában», «Sietős életben» és hasonlókban tartós vonások őrzik szeretetreméltóságát.

Megható versek sarjadzanak emlékeiből is, amelyek «hűségesebbek, mint a barátok vagy a szeretők». Humora azonban a mulandóság gondolatára se hagyja el s a legőszintébb bensőséggel zengi, hogy «Hányszor könny csillan szögén egy mosolynak, a boldogságról is hányan dalolnak szakadó szívvel, mint a csalogány!»

Költőtársaival szemben «a versek bensőségét s a világnézet hazafias és erkölcsi emelkedettségét» állítja fel értékelése fokmérőjének. Ezek a tulajdonságok ragyognak az ő költészetében is, amely inkább elhallgatott, mintsemhogy bármi közösséget vállaljon a feltűnt új irányok követőivel és követelményeivel.

Mennél inkább érezte Társaságunkba való ajánlóival együtt, hogy «irodalmunkat kétségbeejtő elidegenülés rontja az utóbbi időkben» (a tizes években), annál dacosabban foglal állást az «új oskola kabarégyerekeivel» szemben és annál erősebben ragaszkodik nagy elődeinek ihletésére megteremtett eszményeihez.

Ezért lett sokadmagával ő is a régi idők embere, «érzésben, felfogásban, formában a régi nemzeti hagyományok hű követője». Érzelmei nem eléggé mélyek, gondolatai nem eléggé magasak ahhoz, hogy az elsők közt, az élen lássuk őt ; de költőink együttesében hosszú időre becsülésre méltó tisztes helyet biztosítanak számára.

Küzdelmes élete sok közéleti, társadalmi és irodalmi sikert és kitüntetést szerzett neki ; de nagy csalódásokon is át kellett esnie, mikor a szenvedélyes politikába is beleártotta magát és elbuktatták a lobogó-

ját. Sok csapás érte magánéletében is; nem csoda, hogy pályája végén mindenütt a pusztulás képét látta maga körül.

Tragikus pályája részvétünket kelti fel. Méltán gyászoljuk benne a faját lángolón szerető izzó magyart, a nemes nacionalizmustól áthatott idealista költőt s a küzdelmes munkában kifáradt szenvedő embert. De ne feledjük soha, hogy a fáklyavivők nem önmaguknak világítanak, hanem nyomukban haladó egész nemzetüknek!

*

Mikor ezt a fáklyát a kezembe veszem,
Meghatottságomban megreszket a kezem;
Fényt röpít szemembe, meleget szívembe,
Jaj, de füstje is van: sorsunk jut eszembe.
Nem is tudom én azt elmondani könnyen,
Fáklyának füstjétől hull-e néma könnyem,
Vagy omló könnyemtől füstölög a fáklya...
A jó Isten látja s talán megbocsátja!

---

2. KÖLTEMÉNYEK.

VIETÓRISZ JÓZSEFTŐL.

(Felolvasta az 1937. máj. 12-i ülésen.)

Kisfaludy Károly.

Jön, lángparipája lihegve dobog,
Ujjongva kitárul a lelke,
Keblében az isteni szikra lobog,
Útján ez a szikra tüzelte;
Itthon van, a vágya, reménye betölt,
Dajkája e róna, hazája e föld.

Elhagyta a harc diadal-mezejét,
Lánycsók nem igázza le többé;
Eldobta a földit a mennyeiért,
Nagy célja igézi örökké:
Küzdelmeken és akadályokon át
Felrázni nagy álmaiból a honát.

... S pusztába kiált, mikor a komor éjt
Oszlatja a tollal, ecsettel,
Meg nem töri népe rideg közönyét,
Szózatja a ködbe veszett el,
Mert senki se érti szavát idebent,
S csak szánja a csendzavaró idegent.

Elhamvad a hajdani nemzeti láng,
Van multja, de semmi jövője;
Érzéktelen itten a néma világ,
Nem néz bizakodva előre;
Olykor ha szemében a könny megered,
Sajnálja is őt, de nem ad kenyeret.

S jön lángparipán vigyorogva a láz,
Arcára tapadnak a rózsák,
Száguld a nyomorba, amely megaláz,
Gúnyolja hitét a valóság,
Hogy rá is a nemzete végzete vár:
Meghalni se tud, de megélni se már.

Míg isteni eszme himezte hitét,
Balsorsa oly emberivé lett;
Jer hát, te megúnt, te halálra ítélt,
Parlagra vetett magyar élet!
Búsongani kár a hideg közönyön:
Fúljon feledő kacagásba a könny.

Eszményi világa ha összeomolt
S balvégzete száll vele szembe:
Nem kell neki már se a lesz, se a volt,
Beledobja magát a jelenbe,
S fellépteti, messzire menni se kell,
Kész környezetét s beköszönt a siker.

A léha nagyúr meg a renyhe paraszt,
Aggszűz, aki férjre vadászik,
Ifjú, kit a pénz nyeresége maraszt,
Haspók, aki csak lakomázik,
S még hány faragatlan, ügyetlen alak
Torzítni se kell s diadalmat arat.

Meglátjuk e föld felemás urait,
Mokány örök ifju mínálunk,
Nászt halmoz a Lombai plánuma itt,
Perföldire százra találunk;
S mert mind a miénk, mosolyunk se fanyar,
Kedves, ha bohózatos is, de magyar!

Megdobban a szíve, magára talál,
Munkája emelte az élre,
Felpattan a gátra s amint oda áll,
Már nemzete büszke vezére.
Nem rémiti semmi sötét zivatar,
Buzdítani, gyujtani, hatni akar...

*

S megy, gyászparipája ragadja tovább,
Szárnyával a csillagot éri,
Robogva repül hegyen és sikon át,
S egy nemzet imája kiséri;
Bús népe siralma nem is temetés,
Inkább televényes ugarba vetés.

Megrendül a föld s haladásra mozog,
Nem csügged a «rákosi szántó»,
Megindul az élet, a napra hozott
Sok kincs a jövőbe sugárzó;
Áldott ez a hajnal, az ébredező,
Dolgos kezet érez a munkamező.

Köréje sereglik az új ivadék,
Már megszületett a jövendő;
Nagy kornak a kezdete itten a vég,
Megmozdul a végtelen erdő;
A lélek, a munka hatalma csodás,
Csak példa a mult siratója, Mohács.

Nem kell idegenbe keresni nagyot,
Ez lenne hitünknek a veszte;
Ha tündökölőn a szivünkbe ragyog,
Itt is gyökeret ver az eszme;
Megkötni, növelni: e nagy feladat
Lendíti nyomába a hű fiakat.

Megy, gyászparipája tüzes szekerén
Messzebbre kerül s magasabbra,
Fellángol utána a nemzeterény,
S ő mind kebelére fogadja;
Már fenn ragyog, a maga fényiben ég,
Megnyílik előtte a végtelen ég!

Három szonett.

1.

Embernek lenni véges gondolat,
Egy percnyi lét az örök végtelenben;
Fölöttünk égi titkok fátyla lebben,
S leroskadunk a földi gond alatt.

Fáj, ami jő, fáj, ami elhaladt;
Viaskodunk a sorsnak átka ellen,
Elcsüggedünk, s a meddő küzdelemben
Kétségbe ejt a végső pillanat...

Ember, ne bolygasd léted titkait!
A szenvedőből lesz amott a boldog;
Csak hasson át az égi szikra itt:

Az élet minden kérdését megoldod.
Emeljen, hívjon, áldjon, lelkesítsen,
Hogy ok s cél, kezdet és vég egy: az Isten!

2.

Magyarnak lenni büszke fájdalom;
Egy ősi nemzet fájó büszkesége
Sugárzik ezredéves messzeségbe,
S ma véres könnye mindent gyászba von.

Az elbukottra nincsen irgalom.
Gyalázatunknak szégyenében égve
Némán kiált fel száz sebünk az égre:
Milyen halál vár ránk e kínpadon?...

Ébredj, magyarság, lelkes öntudatra,
Hadd tépjenek, csak meg ne szánjanak!
Készülj az áldott, boldog pillanatra.

Bús éjtszakádon újra győz a nap;
Tegnap halál, ma küzdés, holnap élet
Zeng háladalt e nemzet Istenének!

3.

Költőnek lenni boldog hivatás;
Érzések, eszmék csábító körében
Álomvilágban élni félig ébren:
Édes zenébe olvadt színhatás.

S ha megfogott a drága, szent varázs,
Alkotni vágyad bűvös ihletében
S elégni lelked perzselő hevében:
Mámorba lendült sírva-vigadás...

Költő, ha benned égi szikra lángol,
Nehéz időkben nemzeted felett
Te légy az élő lelkiismeret:

Ragadd ki őt a csüggedés porából,
Bíztasd, hogy meg ne törjön a bilincsen,
S derült egéből ránk mosolyg az Isten!

Részletek Vergilius «Aeneis»-éből.

I.

Hadvezető daliát zengek, kit a trójai földről
Végzete elsőnek sodrott Laviniumunkba,
Ítaliába; sokat szenvedt a hatalmas egektől:
Szárazon és vizen át Juno dühe hányta-vetette;
És sokat is küzdött, csakhogy várost alapítson
Isteneit Latiumba vivén; így lett a latinság,
S albai hősök után a dicső, a magasfalu Róma.
Múzsa, te mondd meg okát minekünk, hogy az égi királyné
Mely sértődését fájlalva keverte bajokba
S kényszeritette kegyes hősünket erőfeszitésre?
Ennyire nagy haragot tarthatnak az égi hatalmak?
.....
Esdekelőn Juno e szavakkal fordula hozzá:
«Aeolusom, neked adta az istenek, emberek atyja

Csendessé tenned, vagy felviharoznod a tengert.
Ellenséges nép jön az etruszk tengeren által
Tróját s isteneit hozván ide, Ítaliába:
Verj a szelekbe erőt, süllyeszd el a mélybe hajóit,
Vagy szórjad széjjel, magukat meg hányd be a vízbe!
Van nekem otthon, hej, gyönyörű, széptermetü nimfám
Számra tizennégy szál, de a legszebb Déiopeia:
Hitvesedül hozzád adom őt, nem lesz soha másé;
Nagy szolgálatodért egyedül veled éli az éltét,
S szép ivadék-maradék atyjának avatja személyed.»
Aeolus erre viszont: «A te dolgod akarni, királyné;
Rám nem várhat egyéb, mint elvégezni parancsod.
Jupiter égi kegyét, jogarom s e királyi hatalmam
Mind teneked köszönöm; te adod lakomáznom az égben
És te emelsz a szelek s viharok fejedelmi urává!»
Így szólván szigonyán fordít s belevágja a hegybe.
Erre a szélvészek mintegy hadirendbe verődve
Törnek elő a kapun s végigszáguldnak a földön.
Majd az egész tengert felforgatják fenekestül
Africus a zivatarhordó, a Notus meg az Eurus,
S hullámtorlaszokat tömegekben csapnak a parthoz;
Férfiak ordítása, kötél recsegése kiséri.
Tornyosuló felhők eget és napot el-kiragadnak
A menekültek elől; koroméjtszaka fekszi a tengert.
Megdördül; tele van ragyogó villámmal az égbolt;
Rögtöni szörnyü halált érez mindenben az ember.
Aeneas testén a hideg fut végig e percben;
Felsóhajt s tenyerét az egeknek emelve imígy szól:
«Ó ti szerencsésebb, boldog bajtársaim otthon,
Trója magas fala közt akiket szüleik szemeláttán
Ért a haláluk utól! S görögök legszebb daliája,
Tydides: magam is mért nem tudhattam elesni
Trója dicső mezején s meghalni vitézi karodtól
Ott, hol a bősz Hectort dárdára szegezte Achilles,
Sarpedon elesett, s a folyó medrébe ragadva
Annyi vitézt, sisakot, pajzsot hömpölyget a hullám!»
Míg ekkép kesereg, nagy zúgva az északi szél jön,
Tépi vitorláját s a habot felcsapja az égig.

IV.

Aeneashoz utóbb, a szavát be se várva, imígy szólt:
«Hűtelen! azt hitted, titkon marad ekkora vétek,
S feltűnés nélkül lehet elhagynod birodalmam?
Nem tart vissza tovább már sem szerelem, sem adott szó?
Szívtelenül tudnád a halálba taszítani Didót?

.....

Tőlem futsz? Könnyemre s adott jobbodra könyörgök,
(Úgy se maradt egyebem, nincs semmije árva szivemnek,)
Kérlek a nászfrigy előtt már megkezdett viszonyunkra,
Hogyha a kedvedben jártam s odadó ölelésem
Édes volt: könyörülj meg e háznak gyászos elestén,
És ha könyörgésnek helye van, hagyd abba e terved!
Hisz te miattad néz rossz szemmel rám a nomád nép
Sok fejedelme, haragszik a pún telepes; te miattad
Pusztul egekbe jutott hírem s aludott ki szemérmem.
Mondd, a halál révén kire hagysz, idegenbeli vendég?
Mert hisz a férj-névből nekem ennyi maradt. Mire várjak?
Pygmalion bátyám várjam, hogy rontsa le váram,
Vagy rabságra vigyen kérőm, az a félvad Iarbas?
Ó ha szerelmünknek legalább szent záloga lenne
Útrakelésed előtt, s kicsi Aeneas, a mi vérünk
Játszana udvaromon, ki az arcod előmbe idézi:
Nem látnám magam ily nagyon árván elhagyatottnak!»

Így szólott, de amaz mereven néz, — nem feledé el
Jupiter intését, — szive fájdalmán is erőt vesz.
Majd röviden felelé: «Soha nem tagadom le, királyné,
Hogy sok jót adtál, amit elszámlálni se tudnál.
Emlékezni fogok hálásan Elissa nevére,
Míg eszemet bírom s míg testemet élteti lelkem.
Mentségemre: ne hidd, hogy előled szökni akartam;

.....

Ám nekem Ítaliát rendelte az aeol Apollo
Ítaliát keresem Lyciának a jóslata folytán;

.....

Engemet édesapám, Anchisesnek komor arca
Álmomban buzdít vagy tilt, valahányszor az éjnek
Harmatos árnya borong, valahányszor csillaga jön fel.
Drága kicsiny fiam, Ascanius, joga megrövidülne,

Hogyha elütném a neki szánt földtől s hatalomtól.
Végül az égi követ, szárnyas fia Jupiterünknek,
Hozta a rendeletet (kettőnk feje rá a kezesség!),
Színről-színre saját szemeimmel láttam a várban,
És a saját fülemen vettem be, amit maga mondott.
Ó, ne tüzeld magadat s ne kinozz engem panaszoddal:
Ítaliába parancs szava hajt.»

Míg ezeket mondá, amaz elfordítva az arcát
Erre meg arra tekint haragos szemmel, lekicsinylőn
Végigmérve a hőst, míg végre kitörve imígy szólt:
«Nincs neked édesanyád, nem volt soha Dardanus ősöd,
Hűtlen, akit zordul meredő kőszikla vidékén
Szültek a Caucasuson s Hyrcania tigrise táplált.
Mért nyelem el haragom? még több sértése is érjen?
Sóhajtott-e, mikor sírtam? bántotta-e szégyen?
Volt-e szemében könny? megszánta-e hű szeretőjét?
Hol van ily aljasság? Bizony ezt sem az isteni Juno,
Sem maga Jupiterünk nem nézheti néma közönnyel!
Higgyek-e még ezután? Amikor partunkra vetődött,
Jószívvel botorul trónomra emeltem a koldust,
Megszabadítva hajót, embert a halálnak öléből.
És mibe vitt bele őrületem? Most persze Appollo,
Most Lyciák, jósdák hívnak, most isteni végzést
Hoz le az égi követ, szárnyas fia Jupiterednek!
Nincs is egyéb dolguk, csak ez egy gond bántja nyugalmuk!
Vissza se tartalak én, szavadat sem cáfolom immár:
Menj a szelek szányán, vizen át a te Ítaliádba!
Ámde hiszem, várom, ha akad kegyes isten az égben:
Zátonyokon fogod inni levét bűnödnek; ezerszer
Hívod majd Didót; odakísér zordonan égő
Fáklyám; és amikor lelkem megválik a testtől,
Nem hagy el árnyékom. Meg fogsz bűnhődni, kegyetlen,
S ezt is tudni fogom, síromba is eljut a híre!»
Itt a beszéd közepén elakad; fáj néki az élet,
Futva kerüli a fényt, elfordul tőle, tovább megy.
Sok mindent kívánt amaz erre felelni, de nem mert.
Majd az elájult nőt rabszolgálói ölükben
Hálójába viszik s ott fektetik a nyoszolyára.

VI.

Anchises atya itt zöldellő völgynek az alján
Épp ama megholtak lelkét vizsgálta, kik újra
Meglátják a napot, mivel úgy rendelte a végzet;
Számbavevé a család fiait, szeretett unokáit,
Jellemüket, hadi tetteiket, sorsuknak esélyét.
Aeneast látván közeledni a pázsiton által
Fürgén tárta elé mindkét karját ölelésre;
Arcán könny pergett, s e szavakra fakadt örömében:
«Megjöttél csakugyan? meggyőzted utadnak a terhét
Gyermeki háladdal? Hát láthatom újra az arcod,
Hallhatom ismeretes hangod s felelek szavaidra?
Így hittem magam is, tervezgetvén a jövendőt,
Számlálván az időt, s nem csalt meg várakozásom.
Szárazon és vizen át jártodban mit ki nem álltál,
Míg ide juthattál megküzdve ezernyi veszéllyel!
Hogy féltettelek a megrontástól Libyában!»

Szólt amaz: «Édesapám, mindég a te bánatos arcod
Kényszeritett e vidék küszöbéhez elérnem utamban;
Most tyrrhen vizeken horgonyzunk. Nyujtsd ide jobbod,
Nyujtsd ide, édesapám, ne kerüld forró ölelésem!»
Könnyei áztatták szava közben bőven az arcát.
Háromszor kívánta nyakán őt általölelni,
Háromszor sikott ki a hasztalanul szorított árny,
Mint suhanó szellő, avagy álomkép jelenése.

Aeneas ezalatt egy távoli völgynek a mélyén
Észrevesz egy zúgó ligeterdőt, melyben a Lethe
Hömpölygő folyamát láthatja a béke tanyáján.
Nemzetek és népek rajzottanak itt seregestül;
S mint a himes rétet s a fehér liliom koronáját
Amikor ellepik a szép nyári időben a méhek:
Halkan döngicselő zúgással zümmög a környék.
Bámul a váratlan látványon, okát tudakolja
Aeneas: mi az ott, megkérdi nevét a folyamnak,
És ki, miféle a nép, amely úgy elözönli a partját.
Anchises atya szólt: «Akik új testté alakúlást
Nyertek a végzettől, Lethének a habjait isszák,
S gondjukat enyhítő hosszú feledésre találnak.

Mindeme lelkek s szép unokáim felsorolását
S megnevezését már régóta kívánom, azért hogy
Jobban örülj vélem, hogy im Ítaliába jutottál!»
«Higgyem-e, édesapám, hogy akadjon lélek e honban,
Aki a földre kíván felmenni nyügébe a testnek?
Mért e kegyetlen vágy az ilyen boldogtalanokban?»
«Nos hát megmondom, ne maradjon benned a kétség,»
Szól bele Anchises, majd rendre kifejti a dolgot:

«Kezdettől az eget, napot és holdat meg a földet
S a tenger vizeit szellem táplálja belülről,
És e világszellem mozgatja a lomha anyagnak
Minden részit, amint bevegyült a világegyetembe.
Innen az emberiség, a madár, a töméntelen állat,
S márványszíne alatt ami szörnyet hordoz a tenger.
Tűznemü életerőt nyer az égbül a földi teremtmény,
Míg nem nyügzi le őt az a sok baj, amely neki árthat,
S nem zsibbasztja a test, s a halandóság veszedelme.
És e miatt félnek, vágynak, szenvednek, örülnek,
S börtönük árnyából nem néznek az égbe a lelkek.
Sőt amikor végső percükben elillan az élet,
Nem múlik minden baja e boldogtalanoknak,
S nem hagyhatja el a testük fertőzete őket,
Mert belevette magát az idők folyamán csodamódon.
Éppen ezért meg kell bűnhödni a hajdani bűnért.
Némelyek a könnyű szellőre kitéve lebegnek,
Mások a testükhöz tapadó szennytől vizek alján
Tisztulnak meg, avagy tűz égeti azt ki belőlük:
Míglen a hosszu idő, ha betölté körbefutását,
Elveszi rátapadó szennyét, s tisztára marad meg
Aetheri lelkünk és ama tűznemü égi lehellet.
Érdem után megy a meglakolás. Innen meg a boldog
Elysiumba jutunk, de kevés marad ottan örökké.
Mindezeket, ha letelt ezer évnek a körbefutása,
Nagy tömegekben a Léthéhez szólítja az isten,
Hogy mindent feledőn lássák ismét meg a napfényt,
S új kedvük kerekedjék új testekbe kerülni.»

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Vietórisz József székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt és kedves Társunk!

Szeretettel köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében, hova megtisztelő többséggel hívtuk meg Önt.

Ön két úton is járt és messzire haladt: a költőén és műfordítóén, talán ezért van, hogy sokára ért ide, ahol pedig régóta illette hely, mert ízlése és munkássága közös a mi hagyományainkkal. Lélekben és tettben szolgálta nemzeti irodalmunkat: mint tanár az ifjúság lelkébe oltotta szeretetét, — mint a Bessenyei-Kör elnöke a Nyírvidéken igyekezett ébrentartani iránta az érdeklődést.

Buzgón szolgálta lélekben is. Manapság a verskölto szinte csak önmagának énekelget. Ön ezt természetesnek találta, ez egy pillanatra sem lankasztotta el. Verseiben éppen ebből vált szépség és érdem: az önmagáért való dal természetessége, egyszerűsége.

Lyrai költeményeit egy költői beszély önvallomása folytatta, a *Senki Pál*, melyet Akadémiánk Nádasdy-díjával koszorúzott meg. És követte egy *Ars poetica*, egy költészettan, műélvezetből és tanulmányból leszűrve. Mint műfordítóban is a költői tehetség tanulmánnyal egyesül Önben, mert a classikusok átültetésében találja gyönyörűségét; ép most adta ki az Akadémia Vergilius *Georgicá*jának pompás fordítását, mely a tárgyhoz illő keresetlen nyelven, az élőbeszéd egyszerűségével szól, mégis nemesen hangzik.

Mintha életének munkája most érne be, most hozná meg szüretjét: a Tranoscius egyházi énekeskönyv lefordítása, melynek zsoltárai tót ajkú, lutheránus honfitársaink szívéből ezután magyarul törhetnek ég felé: egyszerre kettős érdemű, nemzeti és költői becsű munka. Szent ének minden költemény, melyben a szív kiárad és fölemelkedik; kétszer szent, ha a vallási mellett a nemzeti érzést is ápolja.

E bő munkásság után most mégsem a megérdemlett pihenést kívánjuk tisztelt Társunknak, hanem azt, hogy sokoldalú tehetségével, élénk munkakedvével és erejével vegyen részt Társaságunk életében, s a Bessenyei-Körben is szolgálja sokáig Társaságunk és irodalmunk eszményeit, javát.

Vietórisz József válasza.

Méltóságos Elnök Úr!

Hálás köszönettel fogadom megtisztelő kitüntetésemet; átérzem ennek teljes jelentőségét; elismerem, hogy ennek elfogadásával súlyos terhet vettem magamra.

De megvallom, boldog vagyok, mikor oly Társaságban foglalhatok helyet, amelynek tagjait irodalmunkhoz és egymáshoz az őszinte megbecsülés erős szálai fűzik.

Ígérem, hogy ezután is hű leszek legbecsesebb nemzeti hagyományainkhoz, mint ahogy költői munkásságomat eddig is a nemzetnevelés szolgálatába állítottam.

Legyen szabad végül Magyar Hiszekegyünket ezzel a fogadalommal kiegészítenem:

Küzdök egy nemzetért, küzdök egy eszméért,
Küzdök egy nemzetnek fölemeléséért,
Küzdök a jövendő magyar dicsőségért!

---

1. SURÁNYI MIKLÓS.

NYIRŐ JÓZSEFTŐL.

(Felolvasta az 1937. okt. 6-i ülésen.)

Ez a néhány perc legyen a Surányi Miklósé, ki álomföldön járt már azelőtt, mielőtt örök álomra húnyta volna szemeit.

Kevés írónk van, kinél a gyermek- és ifjúkorban megszerzett lelki alapok élete végéig olyan szilárd érintetlenségben maradtak volna meg, mint nála. Belső alkata utolsó pillanatáig ugyanaz maradt, mint a melyet 1900-ban, 18 éves korában magával hozott Pestre Mindszentről, a kis baranyai faluból, ahol 1882. február 16-án született, a pécsi cisztercita gimnázium erős klasszikus szelleméből, Gundy Miklósnak, a sásdi papnak, nagybátyjának házából. Ez a három tényező alakította ki benne a szépet, nemeset látó világszemléletet, idealizmusát, a termékeny hitet és fertőzetlen, szilárd magyarságot, melynek benne élő álmai a fejlett szellemiség nagyító lencséjén át szeretnék megváltani, magukhoz emelni a magyar világot. Életének szerencsés elrendelése, hogy minél inkább megismerte a valóságot, annál görcsösebben ragaszkodott a maga belső világához. Magunkról tudjuk azonban, hogy az illuziók minél szebbek és

minél tisztábbak, annál hamarabb hervadnak el az élet kíméletlen valóságában. Surányi Miklósnál azonban nem haltak meg, hanem csak megtisztultak, férfiasabb értékké váltak a földdel való találkozás pillanatában. Ha a valóság kiábrándítólag hatott is, némileg fanyarrá tette is, sohasem rántotta le az élet sarába. Ettől megóvták a veleszületett lelki nemesség és az a féltve őrzött eszmény, melyet a letűnt korok klasszikus szépségének átéléséből, kivételes tudásának, emberiségi magaslaton álló kultúrájának és mindvégig gyermeki hitének, nagy lelkének szerencsés összhangjából teremtett magának. Ezért mondhatjuk el róla is, hogy nem a világból gazdagodott, hanem a világot gazdagította, ami egyébként minden igaz tehetségnek végzetesen szép elrendelése.

Pedig ismerte az életet. Jóformán mint gyermek került közösségbe az újságírással, mint a *Magyarország* munkatársa. Később újra visszatért hozzá, mint a *Nemzeti Ujság*, majd a *Budapesti Hirlap* főszerkesztője. Csak aki próbálta, az tudja igazán, hogy a szerkesztőségek, az élet minden rezdülésének gyujtópontjai, a valóság örök izgalmat, belső veszélyeket rejtő lövészárkai, melyekben vagy elpusztul az újságíró, vagy új világot teremt magában, de érintetlenül nem marad.

Bár minden ízében tudatos, modern és magyar volt, — régi nemes család sarja — egyéniségének és lelki adottságainak már élete kezdetén sem kedvezett a XIX. és XX. század pozitívista iránya, amely az «erő és anyag» jegyében indult meg, ideálok helyett ideákat teremtett, feloldotta a kisebb közösségi érzéseket és kereteket, s az új polgárt különösen az ipar és kersekedelem racionalizálásával nemcsak kiszolgáltatottá s ezzel elégedetlenné tette, hanem a nemzetköziség vonalába is állította, tömegmozgalmak és szervezetek egyszerű eszközévé alacsonyította. Így született meg a modern ember szabadsága helyett annak kényszerű életsors-változása és gyötrő magánossága egyenes arányban a nagyvárosoknak a nagytőke iramától diktált gyors fejlődésével. A modern életirány szükségképpen bomlási tünetekkel járt, amelyek szociális téren a ma is végzetesen ható szociális eltolódásokat, eszmei tartalomban pedig a «szabad gondolat»-ot és a vele járó bizonytalansági érzést eredményezték. Kritikai «szabadság», kételkedés, elégedetlenség, a régi értékek semmibevevése és lebecsülése, a nyugati szellemben történt mindent újrakezdés és megváltoztatás láza belső erjedési folyamatot okozott és olyan életformákat tett szükségessé, melyek nem mindig állottak összhangban a magyarság faji és lelki berendezkedésével.

Surányi Miklós azok közé tartozott, akik az értékeknek ú. n. «átértékelésénél» sem adták fel az örök érvényűnek megismert magyar

értékeket és hagyományokat, belső idealizmusukat, melyeknek mennél tökéletesebb megismerését életkörülményeinek változása is lehetővé tette. 1908-ban ugyanis vármegyei levéltárosnak nevezték ki Máramarosszigetre, ahol közvetlen érintkezésbe jutott nemcsak a magában álló erdélyi történelmi szellemmel, hanem a gazdag történelmi mult emlékeivel is. A multhoz menekülés így lett természetes következménye belső alkatának és ezért vált a történelmi regény a Surányi művészetének igazi munkaterületévé.

Máramarosszigeten írta első regényét is, *A trianoni pávát*, amelyet elég gyorsan követtek többi művei: *A Szenthegy*, — egyik legjobb írása — a *Kantate*, *Domoszlay*. *A gyujtogató*, *A nápolyi asszony*, *Tömeg és lángész*, a *Csodavárók* két kötete, mely után elhallgat és visszatér az újságíráshoz.

Az érzékeny idegzetű, fölényes látású, etikai és szellemi ereje tudatában levő modern emberre, ki az őt ért bántásokat mindössze csak finom, gúnyos mosollyal és elnézéssel torolta meg egész életében, a világháború és az azt követő idők végzetes hatással voltak. A háború mögött álló céloknak, a politikai és gazdasági önző okoknak felismerése, az emberiség borzalmas lelki belesodródása és vak tobzódása, az eddigi világszemléletek tehetetlensége, saját ártatlan népe sorsának kísérteties előrelátása és annak igazolása, a tragédiát követő ma, — csoda, hogy őrületbe nem sodorták, mint nagy hősét, Széchenyi Istvánt, kinek hatalmas alakja ilyen hatások alatt magasodott fel először előtte a maga teljességében. Amikor az emberek milliói kétségbeesésükben önmaguktól menekültek, Surányi Miklós ugyanakkor a világ és eseményeinek halálos hatása elől önmagába menekült. Amikor a szinte kiheverhetetlen külső és belső veszteségek, az egyént teljesen feláldozó tömeguralmak és államrendszerek, doktrinák, politikák mindent elsodró kegyetlenséggel az emberiségre zúdulnak: ő meglátja az élet és jövendő két szilárd pontját: Krisztust és a lelket, az alkotó művész legyőzhetetlen, igaz forrásait. Ezért hirdeti mindenkinek jótakaró hittel és szeretettel a *Tömeg és lángész*ben: «Van egy Elysium, ahol megpihen az ember: az ő saját halhatatlan lelke, mely az olymposzi szépség és krisztusi alázat örök harmóniájába olvashat minden dolgokat földön és föld felett». ... Ha minden el is vész, «a lelked a tied». Tudta, hogy a legnagyobb hősiesség a világon: *élni*, és talán senkit sem bántott jobban a valóság, mint őt; de éppen a lelke és Krisztus segítségével jutott el ahhoz a bölcseséghez, melyet egyszerű mélységében így fogalmazott meg: «Vegyünk mindent úgy, ahogy van, *de nőjjünk túl rajta*. Ez az egyetlen kötelességünk.»

1933-ban ismét visszatér az irodalomhoz. Megírja *Aranybástya* című

színművét, melyet a Magyar Tudományos Akadémia a Vojnits-díjjal jutalmaz.

Ami még életéből hátra van, az már jóformán a test hazakészülődésének súlyos ideje. Alig mutatja be a színház az *Aranybástyát*, Surányi a mátraházi szanatóriumba kerül, ahol ugyan visszatér testi ereje, de többé meg nem gyógyul. Az orvosai által ajánlott pihenés és tengerpart helyett fokozott munkához lát, mert el kell készülni élete főművének, a Széchenyi-regénynek. Egyidejűleg másik két regényét írja: a *Malmaisoni álmot* és a *Nemesi címert*.

Életének az a legnagyobb tragédiája, hogy mikor értékes tehetsége kiteljesedett és legszebben szárnyalt, akkor vette ki a kezéből a halál a tollat. Már a döblingi, befejező köteteket nem írhatta meg. Az elismerés tetőpontján állott. Ami hang támadt is ellene, az sohasem a művésznek szólott. Gazdátlanul maradt a Corvin-koszorú, mellyel a kormányzó kitüntette, a Kisfaludy Társaságban a széke, a pécsi Janus Pannonius-Társaságban elnöki széke; a halál hátraintette azokat is, akik életében mellette vagy ellene voltak és szeme fölött megszaggatta a szemfedő fátylát, hogy tisztán lássa az egyetlen valóságot, amit érdemes látni: a túlsó jobb világot és örök látomását, Krisztust, kit mindig meg akart írni, s végül egy életen át szívében hordott és szépnek álmodott magyar világának sorsát, melynek mindig igaz harcosa volt... A kerepesi temetőben domborodó sírhantra tett koszorú szalagján könyve címe, *Egyedül vagyunk*, hirdeti a Surányi Miklósra legjellemzőbb igazságot, az ő és mindannyiunk nagy egyedülvalóságát, mely immár testére nézve beteljesült a sír mélységében és csendességében...

*

E rövid és mindössze emlékednek szánt baráti megemlékezés után, mielőtt a Kisfaludy-Társaságban átvenném a Te nemes és értékes emberi és írói egyéniségeddel megszentelt öröködet; a reám váró, utolsó percünkig kötelező kötelességteljesítés útjára lépés előtt még csak annyit, Miklós, jó Surányi Miklós: Nem vagy egyedül, mert igen sokan vagyunk a te féltett néped fiai közt, kik egyedül vagyunk, és hidd meg, hogy ez az egyedülvalóság nem a halál, melyet igazságtalannak tartottál életedben, hanem maga az élet, melyet önmagad árán Te is megváltottál a világtörténelem legegyedülvalóbb népe számára.

2. TŰZ A FALUN.

NYIRŐ JÓZSEFTŐL.

A férfiak a fával dolgoztak az erdőn. Egy legény nótázni kezdett. Szép szerelmes nótát vert a szája, hiszen mátkája van lenn a faluban, s különben is olyan kevés kell a boldogsághoz. Lám az állat is végignyalja egymás szemét, ha szeret, egyik virág a másikhoz dűl, a fák teteje összesugdos, a vak kő is társához ütődik és helyet ás mellette.

A legény boldogan nézett a távolba. Innen messziről olyan szép a kis havasalji falu. A kontyostetejű házakban van ugyan baj számos, de sok jó napot is rónak a szomorú mellé, s a süvekkel toldott felű emberek jó parolát adnak egymásnak. Lenn a réten bárányfarka vezeti az életet, itt pedig, a hegyek tetején ők a vállukkal tartják az eget. Így jó, mert így rendelte az Isten. Hogy szegények? Hát baj az? Lábuknál szól a fű, fejüknél mosolyog a csillag. Az egész világ a szegény emberé. Kell-e ennél több?

Mosolyogva faragta a tőkét, amíg lassan rásötétedett. Az éjszaka már tolult a havasok fölé. A virágok sóhajtva becsukták kelyhüket, az öreg fák szerelmes levelet ejtettek közibök, a madár csendes falevélen pihenteti daltól fáradt nyelvét, a felmérhetetlen virágzás alatt megbúvik a sok kicsi élet, s a föld és ég lassan csendbe enyészik.

— Mára elég volt, emberek! — azt mondja valaki és az erdei népek szedelőzködni kezdenek. A legény rátámaszkodik a faragófejszére és arra gondol, hogy vasárnap lesz az esküvője, s mire a falu lecsendesednék, ma még találkozik Bokor Ágnissal. Mégis jól van ez így, ahogy van!...

A sok fény már rakódik az égre, mikor a falu fölött is felszökken valami különös világosság, mintha a házak fölött hajnalodni kezdene.

— Mi ez?...

A legény rádöbben és körülnéz.

— Csak nem ütött ki tűz a faluban? — akarja kérdezni, de csak a szája remeg fehéren.

A többiek is némán görbülnek előre és senki sem akarja elhinni a szörnyűséget, mindenki küzd ellene. Némelyek lehunyják szemüket, hogy ne kelljen látniok, de hirtelen felfényesedik az égalja, s a fák levelei előbb csak pilinkézni, remegni kezdenek, aztán piros fényben ragyognak. Előbb kis fénynyilak suhannak, vágnak bele az erdőbe, majd világolni kezd körösköröl minden. Forró légáramok kelnek útra és vörös lesz az öreg fák szakálla. Előbb csak egyet dobbant a legény szíve, s mikor levette, látta, hogy piros lett a fekete sapkája. Nem szólt, csak

sápadt lett, mint a halál. Csendesen nyakába vetette tarisznyáját és elrohant.

— Tűz van! — bődül fel valahol a szó, amitől a legény visszadöbben, majd óvatosan előregörbed, mintha azt várná, hogy akár angyala, akár a sátán kapaszkodjék a hátára. Aztán újra rohanni kezd a veszedelem felé árkon-bokron keresztül. Lábai durva ösvényt vonnak a mezők áldásában. Későn, nagyon későn veszi észre, hogy a harang sír a toronyban, s fejvesztett denevérek hullanak ki az ablakán, az ebek rémülten vonítanak és szíjják az út porát. Az anyák rémülten menekülnek gyermekeikkel a templomba, ahol a pap hangosan imádkozik. Minden arc fakó, mint a halott Krisztus lábanyoma. A házak kormos tajtékot vernek, a tehetetlen emberekre hull a tűz, fülük sír és meztelen szivök veri a földet, ahogy orrabuknak a pusztulás hatalmai előtt.

Az erdőből hazarohanók elkéstek. A lángok már eggyé folytak. A kerítések is égnek és egy kereszt recsegve hanyatlik le az útszélen. Az ökör véres nyakán ezüst patakban folyik le a lánc, az elégett eb gerince sovány íjként felmered, mielőtt elpattanna. A kicsinyeire borítkozott madár égbetartott csőrrel hal meg. Az ezeresztendős hunn emlékek, házak, csűrök ropogva égnek és aranyesőként robban szét az otthon, ami véres bíbort vet az ég arcára, mintha új világ hajnalodnék és az ember keserűsége eljajong a világ fölött.

A legény felveti kezét és kiáltozni kezd :

— Nem láttátok Bokor Ágnist?

Valaki keserűen odaveti :

— Ne keresd! . . . Sokan bennégtek!

A legény megrázkódik, arca eltorzul, nem szól többet, csak széleset nyujtózik, hogy ropognak bele a csontjai, aztán előremeredten mozdulatlan nézi a tüzet, amely már színjeleket játszik. Mert minden másképpen ég : az élettelen dolgok, a lélekző teremtmények és az ember. Az égő ember is annyira változatos. Nehány könnyű, fehér pillanattal lobban el a gyermek. A férfi-fő tüze fekete, a szép leányé szomorú, az anyatestekből hányt máglya meghatóan sír. Másképpen borul tűzbe az imádság, másképpen a dal. A szerelem nem is fáj ilyenkor.

A legény látszólag még mindig gondolkodik. Arca szigorú árnyékot kap és fekete halántékot. Látszik rajta, hogy több ügyet az életre nem vet. Sötét egész lénye, mintha most szülte volna az éjfél. Egyszer mégis mintha elmosolyodnék, pedig nincs is magánál. Tétován homlokához emeli kezét és megindul a tűz felé. Senki meg nem akadályozza, útjába nem áll, pillantást sem vetnek utána, mikor eltűnik egy házban a lángok közt.

Nincs is idő rá, mert a tűz újult erőre kap. Csillagvakító füstgomo-

lyok kavarognak fel és utána úgy látszik, mintha nyersaranyá változott volna a falu. Tűz csepeg az eszterhéjról, a tetőkön a nagy, vörös varjúkárogók mégegyszer kinyúlnak és mintha megbolondult virágok ugrálnának ki az ablakokon. Az ág-bogos keleti pompa mégegyszer feltetszik, aztán korommá omlik minden, s a sötétség a hunyorgó zsarátnokok fölött újra ellepi a világot, beborít mindent.

A döbbenet, fáradtság és elfásultság csendjében csak az erdőszélen űlő bagoly huhog hangosabban.

Később, nagykésőre az égen kinyílik a halálvirág, a hold és lassan úszni kezd a leégett falu fölé . . .

*

Másnap úgy ébredt a világ, mintha semmi se történt volna. A nap éppen olyan szótalan és szép, mint máskor, a mezők változatlanok, az erdő ugyanúgy zeng, zúg, a virágok inganak. A kakuk bolondul szól, mintha most szabadult volna ki valami avult órából. A hangyabolyok fölött kékfényű, savanyú köd dereng. A nyúl füle óvatosan kinő a fű közül, s a sas kékséget szitál rá a magasból.

Csak a leégett falu helyén áll a koromszagú, fekete folt és a hamu fölött gyászol a nép, vagy kutat megsemmisült világa romjai közt. A kilátástalan, jövőtlen sors némasága befagyasztotta ajkukat. A leégett bajszú férfiak térdükre könyökölve keseregnek, az asszonyok felére sorvadtak a sok rémülettől, keserűségtől és fájdalomtól. A gyermekek se mernek moccani. Ha szellő indul, a korom csendesen hull a néma embercsoportokra. Zilált, rongyos, koldus mindenki és olyan elesett, hogy a pap nem mer közibök menni, hanem ott birkózik Istenével a megmaradt templomban és századikszor kérdi meg tőle : — Uram mi lesz ezzel a néppel? . . . Isten azonban hallgat és nem mondja meg, hogy mi lesz a néppel.

A nép azonban határozott. Egyik sötét, széles, égett ember lassan kiemelkedik a romok közül és borzasztóan világoló szemekkel, rekedten odabőgi a többinek :

— Hé emberek!... Koporsót ide!

A szomszédja rámered, mintha Szilaj Dénes megbolondult volna.

— Minek a koporsó, te Dénes?

— Hogy eltemessük a falut!

A tömegen végigmorajlik a gondolat.

— Eltemetni a falut?... Egy egész falut?... Elment az eszed?...

Szilaj Dénes azonban nem hagyja magát. Fellépik egy füstös gerendára s onnan rázza fekete ökleit.

— Hát nincs igazam?... Emberek is pusztultak el a tűzben, s azon-

kívül van-e egy is közöttünk, kinek ne volna halottja?... Halott a házunk, minden szép jószágunk, még a reménységünk is! Koldusok, árvák, elhagyottak lettünk! A szívünkig égtünk!... Hát nincs mit eltemetni?... Koporsót ide!

A különös gondolat első meglepetése után valaki odahörgi a keserű választ:

— Igaza van!

Ember ember után ébred rá, hogy mit akar Szilaj Dénes. A belső lázadás elfog, hatalmába kerít mindenkit és a rongyos koldusseregen sötéten morajlik végig:

— Temessük el a falut!... Temessük el!...

Néhányan elindulnak, hogy összeüssék a koporsót, mások a paphoz sietnek, hogy készüljön a falu-temetésére.

*

A koporsót a falu közepén állították fel és megkezdődött a szokatlan szertartás.

Mindenki hozott egy kis hamut otthona porából. Valaha ház volt, mosolygó, virágos. Kenyér volt, édes, ruhácska, ékes. Ki tudná megmondani, hogy miféle hímes, tarka, vagy szerelmes. Életüknek valóságos része, fáradságuk zsoldja, álmuknak szárnya. Ez a kis korom volt a becsület, a tekintély, a szépség, a világ célja, amelybe beleégett a dal, a tej, a nyelv, a kacagás, a sírás, a minden.

Mikor a koporsóba dobta, minden száj elsírta. A por, a hamu gyűlt, könnyük pergett.

Így készült el a ravatal.

Aztán jött a pap templomi gúnyában. A borzas deszkakoporsó mellett az egész falu várta. Nagy ínaszakadtan megindult a harangozás és a szertartás dermedt fájdalmába borult minden.

Végül a pap felemelte a kezét és ahogy látta az egészet: port, hamut, koporsót, népet szépen megszentelt, aztán eltemette az egészet.

*

— Régen történt — kérem — az eset! — magyarázza az öreg pap, ahogy felszuszog velem a kis hegyi temetőbe, hogy megmutassa a falu sírját. — Fiatal pap voltam, első állomásom volt a falu. Úgy megrázott a szerencsétlen nép sorsa, hogy el se mentem innen, pedig esperes is lehettem volna! Nem bírtam itthagyni szegényeket... Igaz, hogy újra felépült a falu, de míg a világ, örökké emlékezetes marad a «nagy égés». Az öregek jól emlékeznek még mindenre, de a fiatalok bizony megfeledték... Nem lehet rajtuk csudálkozni, hiszen az életet nem lehet eltemetni. Az

akármilyen sírból kikél... Erre tessék jönni!... Valahol itt kell lennie annak a sírnak!... A temető is sokat változott azóta. Sokan kijöttek a régiek... Volt szó ugyan róla, hogy követ is kéne állítani a falu sírja fölé, de — tudja, uram — előbb nem volt miből, később bizony elfelejtődött. Talán jobb is így!... Hiába ilyen az élet!... Valahol itt kell lennie!... Látja, ilyen az öreg ember!... Ejnye, hol is lehet az a sír?...

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Nyirő József székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Kedves új Társunk!

Örömmel és tisztelettel köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében. Munkáival Ön új hangot hoz Társaságunkba, egész irodalmunkba: a Királyhágón túl élő magyarságét. Nem új hang ez irodalmunkban, de régóta nem hallatszott ily zamatosan, ilyen erővel és változatossággal. Nemcsak a nyelvre értem ezt, erre az ép és ízes nyelvre, mely megőrzött valamit régi ízéből, színéből. Erdély hegyeit, vizeit, népét hozta közénk, melyekre az is ráismer, aki sohasem látta s régi ismerősként fogadja szívébe. Boldog író, akinek egész országa van!

Tisztelt barátunk azonban nemcsak Erdély földjét s embereit hozza magával, hanem lelkét is; azt a töretlen lelket, mely tragikus multjának emlékei és szomorú jelene közben a derű virágait is meg tudja teremni, hasonlón az anyaföld erejéhez, mely a sziklán is füvet és virágot növeszt.

Nagy érdem az, ha az író egy elnémított országnak hangot, egy szomorú népnek néha jókedvet tud adni.

Tisztelt társunk írói érdemét nem csupán ez a helyi színezet teszi, bármily hő szívvel forduljunk is mindenhez, ami erdélyi. Műveinek megvan írói, művészi becsök, melyet csak az író egyénisége, lelke adhat meg. Hiába szép a táj, ha a tájkép nem művészi, s ha az emberarckép csak hű, de nincs rajta a művész kezének bélyege. A Kisfaludy-Társaság a művészt kívánta megbecsülni, azt hívta tagjai sorába — s én annak nyujtom át, tisztelettel, a Társaság oklevelét.

---

1. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

SZABÓ LŐRINCTŐL.

(Félolvasta az 1937. nov. 3-i ülésen.)

Méltóságos elnök úr! Tekintetes társaság!
Hölgyeim és uraim!

Tavaly ilyenkor, 1936 november 3-án, a délutánnak ebben az órájában, még egészen friss fájdalommal gyászolta a szellemi Magyarország Kosztolányi Dezsőt. Alig volt hat órája, hogy délelőtt 11-kor a költő élete lezárult. Az első hat órához azóta egy teljes esztendőt épített szigetelőnek az idő, veszteségünk mégis ugyanolyan frissen fáj át a mai délutánba. A kép nem távolodott és nem fakult. Változatlanul állnak előttünk a földi valóság elmult jegyei, a megjelenés bája, az arc bohém mosolya, a keskeny nyakkendő, a széles, de halk és finom mozdulatok. Emlékszünk a szakadatlan alkotás évtizedeinek szinte daliás költőjére, aki negyvennyolcéves koráig soha komolyan beteg nem volt és emlékszünk az utolsó három év szörnyű gyötrelmeire. A stockholmi utazásokra, a reményekre és a rossz várakozásokra, a szorongás hónapjaiban a Hauber-klinika kiszivárgó hireire, az operációk számontarthatatlan sorozatára, az augusztusi légcsőmetszésre, a vérátömlesztésekre, az utolsónak hitt búcsúlátogatásokra, melyeket mindig újabbak követhettek, a nagybeteg ceruzajegyzetes beszélgetéseire, hősiességére és a vég tiszta tudatával viselt rettegéseire és aztán a tüdőgyulladásra és a halálra. Nagyon sokan szinte rokoni emlékeket őrzünk a hosszú elmúlás fázisairól : csak egy érintés kell és ismét felrajzik, felzsong idegeinkben mindaz a részvét, amely a költőt tavaly ilyenkor csaknem külön-külön halottjává tette minden irodalomszerető magyar háznak. Az emberi emlék szinte testileg él bennünk, a szellem romolhatatlan része pedig még tisztábban, mozdulatlan és örök közelségből sugárzik reánk. Kosztolányi tizenkét kötetben megjelent Összes Művei elválaszthatatlan része marad a valósägnak. Halhatatlan, mert szükségünk van rá.

A magyar irodalmi közelmult különösen gazdag nagy halottakban. Az igazán nagy költőknek, amilyen a háború után eltávozottak közt Ady, Tóth Árpád, Kosztolányi és Juhász Gyula, az is sajátsága, hogy versenyen kivül állanak. Valamennyien legnagyobbak : a szó itt már nem fokoz és inkább csak egy magas szint felülmúlását mutatja. Amit az egyik «legnagyobb» adhat, az nem csökkenti a másik erejét vagy gazdagságát. Sőt én azt hiszem, hogy legérettebb lényegükben mindnyájan

ugyanazt adják. Az igazságot, a mélységet és az egyszerűséget; sajátságos költői képletekben ritka és fontos ismereteket az ember rejtélyéről.

Hölgyeim és uraim! Nem először gondolom el és ismétlem el ma mindnyájunknak azt a biztos érzését és meggyőződését hogy Kosztolányi Dezső nagy költő volt. Olyan volumenű alkotó szellemmel, amilyen ő, állandóan foglalkozni kell a fiatalabb kortársnak, az utódnak, aki mestert lát benne anélkül, hogy tanítványnak érezné magát. Az önkéntes hódolaton kívül, amely minduntalan visszavitt a verseihez, a nagyközönség szeretete és irodalmi életünk egyes alkalmai megkívánták, hogy szóban és írásban többször foglalkoztam légyen az elmult év folyamán Kosztolányi költői fejlődésével, azzal a szellemi úttal, amelyet a Szabadkáról Budapestre feljött diák az egyetemi évektől az Új Szent János-kórház halottasházáig megtett. Gyors vonalakban vázoltam már az út állomásait, a fontosabb kötetek költői arcát, s most kissé részletesebben és műhelyszerűbben próbálok majd beszélni a költő minden kötetéről. Az élményháttért, az élet adatait mellőzöm; a legszükségesebbeket mindnyájan tudjuk; különben is Kosztolányi élete történetén most dolgozik a legilletékesebb életrajzíró, az, aki végigkisérte az életen, az özvegye.

Ahogy, pusztán a verskötetek közléseiből, a költeményeiben továbbélő Kosztolányiból én látom, az író fejlődése nem volt olyan könnyű, mint ahogy a simaságából gondolni lehetne. Az első kötet húsz-huszonkétéves csodagyermeke, a Budapesti Napló, a Hét, majd a Nyugat munkatársa, Babits Mihály és Juhász Gyula ifjú és harcos szövetségese, kelthetett ugyan bámulatot 1905—1907 táján, de az első időknek, a nagyon sokáig tartó első periódusnak a versei és kötetei önmagukban talán csak múló, modern értékeket jelentenének: új színezést, új iskolát, amely eltanulható és amelyet el is tanultak tőle. Az impresszionista Kosztolányinak nagy volt a nevelő hatása, de annak már nem, aki végül a költői beszéd egyszerű mélységéhez, a kifejezés csaknem egyénfölötti veretezéséhez érkezett el. Az előbbit aránylag könnyű volt utánozni, az utóbbit nem lehet.

A naggyáérés Kosztolányinál zökkenők nélkül, ugrások nélkül, meglehetősen észrevétlenül történt és sohasem fejeződött be. Kitünő költő volt már előbb is, szenvedélyesen, tüntetően, forradalmián költő, egyik dísze a századeleji lírai megújulásnak, tökéletes teoretikusa és érdekes művésze mindannak, amire a szó színben és zenében képes. Korán mestere lett a teremtő technikának és utolsó éveiben is nagyrabecsülte a stílusbohémia bizonyos könnyed és könnyelmű játékait. Kezdettől fogva félreismerhetetlenül hivatva volt a nagy költészetre, viszont néha még halála előtt is alkalmazott fogásokat és méltatott figyelemre ötlete-

ket, amelyek irodalmi pályájának úgyszólván bármelyik szakaszába beillenek. Óriási erőt kellett arra fordítania, hogy összeszedje, összetartsa magát, hogy nagy költői teljesítményekre keményítse a tehetségét. Tehetségét, amely félig játszva s a pillanat és szeszély nem egyszer színészi sugallatában bízva is oly megejtő szépségeket tudott teremteni, hogy szinte csábított a gyors és felszínes munkára. Döntő élménye ifjúkorában az érzéki világ vad és értelmetlen színpompája, férfikorában a világ üresedése, az impressziók ismétlődésének és elkopásának értelmetlen unalma, a belső ember magáramaradása és végül az állati lét megszűnésének komor iszonya volt, tetőzve a rákos évek s a lassú halál kínjaival, az értelmi és érzelmi reagálás minden változatával. Bármily rettenetesnek látszik és bármennyire az volt, ez az út szellemileg a gyógyulás útja : a túlzott irodalmiasságtól a realizmuson át a klasszikus eszmény felé, a piros mellényes művészi nihilizmustól és a modern neuraszténiától az edződésen és józanodáson át egy hit nélküli erkölcsi magatartásig ível. Nagyjában ez az útja a legtöbb igaz művésznek, aki nem született egészségesnek, de elég sokáig élt ahhoz, hogy megérjen. Összegyűjtött költeményeiben Európát olvasom, az anyag elsőrangú részében az örök Európát, a többiben a modernet.

A végleges változást, amely a kitűnő művészt nagy költővé tette, én «A bús férfi panaszai» kötetben érzem leginkább. Amit addig, 1924-ig írt, az a bús férfi és a halálraítélt férfi költészetének állandó anticipálása és amit e fordulópont után alkotott, az mind valamilyen már fölcsillant előzmény ismétlése egy-egy magasabb nívón. Mert Kosztolányi már tulajdonképpen kész, elemeiben mindenesetre kész és zárt világként indult, 1907-ben, mikor első könyve, a «Négy fal között», megjelent. Kezdő impresszionizmusának ideges gesztusaihoz, szimbolizmusának sokszor még üres bensőségéhez jól illett némi patétikus kacérkodás a dekadenciával, némi affektált borzongás, dendizmus, sőt bizonyos polgár-riogató titanizmus és satanizmus is. Feltünhetett benne a képlátás és képszerkezstés parnasszista veretezése, egy-egy akkoriban hipermodernnek vélt téma költői fölnemesítésének képessége, a táncos, zenélő formatudás és a bátor, sőt meggondolatlan rímfantázia, amely — később is — nem egyszer világfias könnyedséggel valahogy csak úgy odacsapta egy strófa kemény és remek első feléhez a másodikat, a kényelmes és laza záróötletet. A maga nemében elegáns és tökéletes szonett e korszak becsvágyának jellemzésére a «Sürgöny» : egy vészes hír távoli elindulásának és útjának sűrített érzelmi rajza mindaddig, míg el nem éri az embert. Angyali és ördögi tündérszínház volt ez az ifjúi költői világ, finom, pózos és egzaltált, szinte csak a gúnyos fölény mosolyával megcukrozva kaphatott benne helyet a közönséges emberi élet («Budai idill»). Később

éppen a valóságérzék nevelte a költőt helyes emberi mértékre, természetes egyensúlyra.

Nemsokára tovább alakul és teljesen kiépül ez az első, fiatalos, de mindvégig jellemző Kosztolányi-világ. A felaprózó életlátás, a túlzott lelkiség, az álomhangulat s az ábrándok rémei és csodái közé időnkint betörő valóság gyermekhangra átírva szólal meg. Az összetartó keret az emlékezés és a gyermeklélek érthetetlenül villogó félhomályában indokoltnak és igaznak tünhet fel a ráfogás, a mesterkéltség, a túlzás is. «A szegény kis gyermek panaszai» igen nagy költői siker az 1910-es Magyarországon. A sok modern szépség, amit Kosztolányi ezzel a nevezetes és folyton bővített ciklusával aratott, elfödte újszerűségével az olvasók előtt a költői helyzekedést, a pózt. A versekből nem egy gyermek beszélt, hanem egy impresszionista-szimbolista-dekadens kultúrával átitatott, ideges felnőtt, aki mintegy kicsinyítő lencse alá ültette magát. Az affektáció mindamellett csak külső, általános hibája maradt a költői alkotásnak és mindenütt érezhetjük, hogyha ezeket az észleleteket és reflexziókat egy emlékező felnőtt mondja el, mindjárt nincs semmi baj, nincs póz, illetve csak annyi van, amennyi Kosztolányi költészetének ebben az időben még szinte építő alkatrésze volt. A részletszépségek és finomságok, egy igazi költészet diadalmas bizonyságai, túlragyogják a hibákat. A magyar lírai impresszionizmus és költői realizmus ünnepe ez a könyv, tele egy idilli élet szivárványos tündöklésével, zenével, hangulattal, újszerű mágiával, érzéki nyelvvel, érzéki és intellektuális képzelettel. A titanizmus eltünt vagy csak mint a groteszk dolgok kedvelése maradt vissza, módosulva és mérsékelten.

Az «Őszi koncert» — 1912 — az előző korszakból, amely kissé Francis Jammes gyermekverseinek világára is emlékeztet, egy Maeterlinckkel rokon hangulat- és szimbólum-világba visz át. Az élet még mindig kínzó és boldogító zűrzavar, a költő még mindig dekadens szépségektől beteg, de közben már teltzengésű, nyugodt akkordok is felhangzanak. A szintén 1912-es «Kártya» az elfinomult dekadencia viharos erőmutogatása, nietzschei mámor érzésben, színekben és misztikus pátoszban: ideggyengeség egészen a mérgek és a barbár csodák ünnepléséig. Ez lehetett a Sturm und Drang, Kosztolányi legbizonytalanabb és legirodalmiasabb korszaka. Az esztendő harmadik kötetében, a «Mágiá»-ban azonban már látni az első győzelmeket a költő zűrzavarán, aki («Gyűlölöm magamat») tisztulni kezd az önvádban. A mondanivaló és a hang egyszerűsödik, a «szemétdomb és a csillagok közt» fegyelmeződik a hisztéria, az egész hangszerelés halkul. A visszaütések állandóak most is és később is «A szegény kis gyermek panaszai»-ra.

Az 1916-ban megjelent «Mák» további érést mutat. A költő szeme

néha még most is torzít, impresszionizmusa továbbra is uralkodó, de szeszélyes futamaiban sokszor már nagy nyugalommal és fölénnyel zeng az élet sok öröme és kínja. A kezdődő csömör és magány tisztultabb, tehát meggyőzőbb megfogalmazásai tu ajdonképpen itt vétetik észre velünk, hogy Kosztolányi mennyire programtalanul, mennyire hitetlenül indult, milyen kacéran engedte át magát a benyomásoknak : formáljon az élet, a véletlen, én is őt formálom a verseimben, majd meglátjuk, mi lesz az eredmény... Annál megdöbbentőbb máris egy-egy még csak sejtelemszerű vallomása a felrémlő iszonyú céltalanságról, az unalomról, amely különben egyelőre ismét csak új szín a palettán. A formakezelés változatlanul sokra becsüli a szellemességet.

A «Kenyér és bor» költője aztán — mint hiszi! — már nem is a földön, hanem az 1920-as polgári társadalomban él. «Itthon van a világban», mondja, de «már nincs otthon az égben.» Hozzá tehetné : de a pokolban sem. (Már amennyiben nem a föld a pokol.) Milyen üdvös ez a józanodás, az ilyen «szürkülés», az ilyen «elfáradás»! A nehéz és együgyű élet reménytelen lényegén nem segít a család zártkörű, kis boldogsága. Az öregedés és a támasztalan hányódás megrázó dokumentumai kezdenek elénk sorakozni a versekben, a régebbi dús színezéssel, de csöndesebb, mélyebbről jövő és mélyebbre ható szavakkal. A szélsőséges individualistában itt-ott szociális ösztönöket ébreszt az emberi tönkremenés közös kényszerének átérzése. Most már világosan látni Kosztolányiban egy másfajta költészet vágyát, noha semmit sem tagad meg a multból. A művész helyét kezdi elfoglalni a férfi. Technikája még most sem mond le egy-egy nagyon is irodalmias formai vagy stiláris játékról, a költő most sem szigorítja meg eléggé a logikáját. Túlságosan vérében ül a Verlaine-féle Ars poetica szabálya : a versben mindig legyen valami mámor, bizonytalanság, egy kis pikáns imprecizitás!

«A bús férfi panaszai» 1924-ből már arra a fiatalemberre néznek vissza, aki 1910-ben «A szegény kisgyermek panaszai»-t írta. A kötet egyáltalán nem egy sikeres modor ismétlése és üdvösen nélkülözi a hamis távlat pózát. A jelen beszél a jelenről és a multról. Egy Rilke-szerű, de Rilkénél kevésbé transzcendentális, gazdag és érett impresszionista költő, a francia vers-libreisták rokona és a Verhaeren-tájképek barátja, aki egyúttal barátja és egyben-másban testvére Byronnak és az angol romantikusoknak is, remekel itt, úgy festve és rajzolva az élet képeskönyvét, ahogy a magánélete, az apaság élményei s a térbeli és időbeli környezet, a világháború és a forradalmak évei színezik az ő életét, úgy vésve verseinek egyre időállóbb szobrait, ahogy a szobrász idő dolgozik az ő egyre komorodó egyéniségének alakításán. A fia torokgyíkjáról írt verssorozata fordulópont lehetett érzelmi életében és a csúcs-

teljesítmények közé tartozik az irodalmában. Pillanatképei sokszor már mélyek, mint a tengerszemek. Megdöbbentő szituációkat elevenít meg hidegen és keményen, majd egyszerre — s mind többször — az emberi közvetlenség és igazság egyetemes, szociális, meleg anyagából, mint egy modern klasszikus. Közben tökéletes regényíróvá fejlődött, európai mestere a kis és a nagy prózának. Mint apa, mint férj és mint ember, most már igazán a zsigereivel kapcsolódik a társadalomba, noha változatlanul individualista. Léleklátása már-már orvosi, panaszai nem hisztériásak hanem megrázóak és ha formai tréfák idézik is előző korszakait, a hangsúly már nem a bohémián van.

Ebben az időben egyenesen úgy látszott, hogy Kosztolányi Dezső, a stílus ötvöse, a szavak kalandos és megbűvölt zenésze, lemond a formáról, a ritmusról és elsősorban az oly veszedelmes rímről. «Meztelenül» című kötete (1928) prózaversekből áll. Sok darab megtartja a magyar alexandrin ütemét, akad egy-egy hexameterekre vagy blankversre emlékeztető forma, rím azonban sehol sincs. A legtöbb vers csak a legpuritánabb eszközökkel kíván hatni: a közlés végső tömörítésével és egyenességével, a szerkezet alig-alig megrezzenő gondolatritmusával s az észleletek igazságával. Ezeken a költeményeken erősen látszik a prózaíró roppant írástudása, amelyről külön kellene beszélni. Itt hiányoznak először a Kosztolányi-versekből a kétes szükségességű jelzők és főnevek. A tűrés, a közöny és a bölcseség korszakában vagyunk, a pillanat most már az örök érvény egyszerűségével «higgadtan, de keményen fujja goromba dalát». Mintha az öreg kínai Po-chü-y-t olvasnám a Wiley-féle angol prózai fordításban, úgy hatnak rám ezek a prózának írt Kosztolányi-versek: rideg fájdalom és közönségesség mind, verseknek csak vasvázai és csontvázai, és mégis igazi költészet! Az öreg Goethének is van néhány ilyen prózai költeménye. A könyvnek nem volt méltó sikere. A Kosztolányi nyaktörő formai bravúrjaihoz szokott irodalmi közönség és a kritika idegenkedve fogadta és átmenetnek tekintette. Az is volt. Mindamellett nem egy formai csömör dokumentuma és előre is mutat: Kosztolányi ezután már kitartóan puritán tudott maradni a formán és rímen belül is. Ha akart.

Utolsó kötete, a «Számadás», egy évvel a halála előtt jelent meg. Búcsúzó lírája épp oly sokszínű, formái épp oly változatosak, mint régen. Az egész könyv úgy hat, mint egy összefoglalás. Majdnem minden eddigi hang felzendül benne, trillázó zenei játék a feleség nevének magánhangzóival, impresszionista pillanatképek, negyven töredék, rímötletek, gnómák és sóhajok, lírai vagy festői vagy filozófikus epigrammok japán-nyugateurópai modorban, útiképek, néhány korszerű nagyvárosi szatira, egy tüntető Ars poetica a megfegyelmezett játékosság

védelmében, egy himnikuson szédítő és óriás szó-tüzijáték: a hajnali mindenség és a tünő élet ünneplése. És végül tíz-húsz egyszerű, súlyos, nagy vers: hosszú alkudozás a halállal. A megtörtség és a közönnyé dermedt, állandósult rémület, az én gőgje, a tűrő hallgatás épp oly hatalmas bennük, mint az erő, az a büszke erő, a gondolat, stílus, rím és forma tökéletes és természetes egységében, amely legvégül már így beszélt:

A vad kovács, a szenvedés
sötét pöröllyel döngöl engem,
szikrázva visszanézek és
kormos dalát ővéle zengem.
Beh jó nekem, hogy nem kell élni
Csak az üllőre ráalélni,
engedni szépen, mit se tenni,
csak fájni így és várni, lenni.
Verj, vad kovács, világfutóvá,
érzéstelenné és meredtté,
Tökéletessé és tudóvá,
kemény, fájdalmas műremekké.

Hölgyeim és Uraim! Az ember elsősorban a maga egyéniségéhez mérve értékeli és élvezi a költőt. A versolvasást irracionális rezdülések kísérik, a szuggesztió árnyékokat rebbent föl és fényeket gyujt világunkban. Minden hatás a felvevőtől is függ, attól a tapasztalatmennyiségtől, amely az évek során felgyűlt bennünk. Tudatos és tudatalatti emlékeink együtt elevenednek meg az idegen logika és fantázia szavára. Az esztétikai ítéleteknek kikerülhetetlen tényezője tehát a szubjektív idő is, amit átéltünk. Lehet, hogy a kép, amelyet Kosztolányiról alkottam, csak az én eddigi harminchét esztendőm tapasztalatainak tükrében igaz. Engem a pesszimista és realista Kosztolányi ragadott meg legjobban. Ezért tudom annyira tisztelni a fejlődése útját, az utat a ragyogó és szertelen felszíntől és anarchiától, melyet oly szellemesen és szenvedélyesen tudott magasztalni, a mélység, igazság, a fegyelem felé. A példaadó erőfeszítést, amellyel ez az elsőrangú, de könnyelmű tehetség oly diadalmasan kiküzdte a maga ércnél maradandóbb klasszicitását. Kosztolányi nem klasszikusnak született, de azzá nőtt. Az értelem és a szenvedés gyógyította, halálig gyógyult a hibáiból. «Homo aestheticus» volt mindig, hiszen, mint igazi író, csak az lehetett mindabban, ami a megoldásokat illeti, de «homo moralis» volt a művészete iránti hűségben épúgy, mint abban a széleskörű munkában, amelyet külföldön és itthon a magyar kulturáért, a magyar nyelv tisztaságáért, a lapos és henye kontárság visszaszorításáért végzett. Kitünő, elegáns regényei és az a rengeteg apró prózai műremek, amely a Pesti Hirlap hasábjain tizenöt év során «Esti Kornél» tollából megjelent, a köztudatban itt-ott átmenetileg még a költőnek is fölébe emelte a prózaíró Kosztolányit; én azonban azt hiszem, hogy egy-egy ilyen prózai «tengerszem» mellett mégis verskötéteinek válogatott anyaga fogja legigazabban megőrizni csodálatosan bonyolult és érdekes egyéniségét.

2. KÖLTEMÉNYEK.

SZABÓ LŐRINCTŐL.

(Felolvasta az 1937. nov. 3-i ülésen.)

Házasság.

Én: gazember? Amért te szenvedsz?
Te is csak az vagy én felém!
Önzésed ízzórácsu ketrec,
Azt rázza a rab, az enyém,
Az én önzésem... És ha engem éget
A börtön, kínom visszafáj tenéked,
Egymást gyötri csak az «úgy rossz» s az «úgy jó»:
Két önzés vádol s két önzés a bíró.

Két önzés... És mert mindakettő
Azt sírja, hogy boldogtalan,
Kutatni minden vita meddő,
Hogy melyikünké jogtalan.
Az enyém az? Jól van, elismerem,
De mit segít ez a gyötrelmeden?
Minek jog és érv? Az élet nem érvel,
Mit tudod te, hogy nekem mi miért kell?

Én se tudom... mint a talajban
Vak gyökerével a növény,
Úgy futok szét a zűrzavarban,
Úgy élek a sötétben én;
Törvényt töltök be: hívom, keresem,
Amiről azt hiszem, hogy jó nekem,
Gyökereimen az isten szeme:
Nagy titkok futnak és látnak vele.
Szent titok vezet: ami táplál,
Ami segít, megtart, növel,
Ami mint íz és étel átjár,
Ami izgat és ingerel:
Barátom, szeretőm mind-mind, amit csak
Testem-lelkem magává alakíthat
S idegen minden, ami ellenáll,
Ellenség, aki velem szembeszáll.

Úgy szeress hát, ahogy nekem kell!
Dönts, hogy velem vagy ellenem!
Ne hadakozz a bűneimmel,
Ha igazságod árt nekem!
Hódolatod kell: legyen büszkeséged
Önként választani a vereséget
S újjászületel, mint virágban a
Föld ízei és a nap sugara.

Két gyermek sorsába kötözve
Nem tudunk elszakadni már;
Ne kezdj háborút, mint a gyönge,
Kin saját gőgje bosszut áll.
Utoljára üzenem: nincs segítség,
Vállald a sorsod régi rendelését...
Miért? Nem tudom. Túlsok a titok.
Bízz abban, amit magam sem tudok.

A hitetlen büntetése.

De szeretném, ha volna isten,
Ha volna, s úgy volna, ahogy
A fák vannak, s ha itt közöttünk
Röpködnének az angyalok,

Ha volna tündér, peri, szellem,
S ha más nem, hát kisértetek,
Csakhogy túlmenthessük a síron
Ezt a nyomorult életet.

Még az ördögnek is örülnék,
És annak is, ha legalább
Örök bűnösként vándorolnék
Akármilyen poklokon át,

Mert rettenetes, hogy az ember
Útja oly silány s oly rövid
A földi portól a veszendő
Húson át vissza a porig.

Valamikor felháborított
A hazugság, valamikor
Nevettem és azt magyaráztam,
Hogy csak a féreg van s a por,

Valamikor hit volt csatázni
A hit ábrándképeivel...
Győztem. s most a győztes igazság
Kietlensége rémit el!

Nem szeretek már ember lenni,
Van különb, amit képzelek.
De hit nélkül csak megaláz és
Megszegényít a képzelet,

S az én életem oly szegény már,
Olyan csupasz és elhagyott,
Hogy szinte folyton a halálban
Ülök, s a férgek s a mocsok

Mélységéből fölfele vágyva
Meséket s látomásokat
Rajzolok az egekre, — és csak
Büntetem vele magamat:

Egy külső, közönséges isten,
Isten, aki úgy van, ahogy
A fák vannak, isten, akit nem
Én, a sóvárgás, alkotok,

Lelkek loboghatnak köröttem,
Kelet minden istenei,
Szörnyek, erők, állatok, eszmék:
Egyik se tud segíteni,

Isten, aki nem büntet azzal,
Hogy elbuvik a vak elől,
Ilyen isten menthetne csak meg
A halál félelmeitől:

És ha véremben és agyamban
Megszületik a Legnagyobb,
Még ijesztőbb, hogy mit teremtek
S közben én magam mi vagyok.

Ezt várom, őt... Mindegy, akárkit!...
Egy nyomorult kísértetet!
Még az ördögnek is örülnék,
Ha volna... De jaj, nem hiszek,

Por és por közt porladok és bent
Istenekkel vagyok tele...
De nekem más kellene, nékem
Egy külső isten kellene,

S folyton sirnom kell büntetésül
A keserű litániát,
Hogy megaláz a képzelet s hogy
Megszégyenít a szomj s a vágy:

A kis időt is elrabolja,
Amim van... pedig oly rövid
Az út a portól a veszendő
Húson át vissza a porig.

Őszi ég alatt.

Csak gyűlölni tudlak az őszi napban,
Kék-arany égbolt, isteni öröklét,
Csak gyűlölni, amért oly idegen vagy,
Csak gyűlölni, hogy oly elérhetetlen.
Megmutattad magadat és a szépet,
Boldogságot is adtál, kóstolónak,
Végtelen vagy, szakad a lomb a fákról,
Végtelen vagy, utam a sír felé visz.
Mint elitélt, nézek a kék magasba,
Nincs irgalom sehol a földieknek;
Óh, hogy' ragyogsz, örökkévalóság,
Hogy' mosolyogsz, irtózatos jövendő!

Beszélgetés a tengerrel.

Reggel óta ülök a parton
És nézem a hullámokat.
Mint csendes őrült, szakadatlan
Fecseg a víz, nő és kicsap,
Aztán függönyként lezuhog
A szirtről, ahol heverek,
És rögtön új rohamra indul
S játékát sohsem únja meg.

Minden percben vagy tizenötször
Idehabzik a végtelen,
Sebezhetetlen ölelése,
Ugrálva fut a köveken;
Mint az idő, oly óriás
És oly puha az ereje,
Nézem, és oly kicsi vagyok, hogy
Csak játszani tudok vele.

Hát játsszunk tovább, moss körül,
Tenger, te hánykódó idő,
Lüktesd föl rám perceidet,
Örök-eleven temető;
Az óra reggelt és delet
Mér ki, tegnapot s holnapot:
Saját magadban ringva te
Az öröklétet mutatod.

Játsszuk, öröklét, a halált!
Szoktass a rosszhoz, játssz velem!
Partodon már évezredek
Múltak el ép ily csendesen;
Múljék el ez az egy nap is,
Ez az egy ember, aki csak
Vendégnek jött most messziről
És nézi hullámaidat.

Játsszunk, élet, te óriás,
Örökkévaló őrület!
Tolmács nélkül is értem én
Érthetetlen beszédedet;
Magamnak vendég, neked annyi
Neked még annyi sem vagyok, —
Egy őrült fecseg és a másik...
Várja a lemenő napot.

Éjszaka a vonaton.

Vitt a vonat az éjszakában,
Kisfiam a padon aludt.
A fülke üres volt... A Karszton
Robogtunk kis horvát faluk

És nagy hegyek közt... kanyarogtunk,
A gép lihegett, zakatolt,
Hol jobbról, hol balról maradt el
És nézett be a nyári hold,

S erdők rohantak le a csúcsról
Állni csattogó sorfalat
S meghátráltak s egy-egy fenyőszál
Egész magasra fölszaladt,

Föl a szirt sötét tetejére.
S onnan szurkálta az eget,
Míg a táj másik fele porló,
Hideg ezüstben lebegett.

Fáradt voltam . . . Egy darabig még
Szórakoztattak a hegyek,
De aztán szorongás fogott el,
Lassú és nehéz rémület,

Hogy mire ébred még az alvó
Gyerekkel ez az éjszaka . . .
Vártam és féltem . . . Jött az éjfél
S mind vadabbul harsogtak a

Meztelen sziklák, alagútak
Torka gargarizált velünk
És ha a mennydörgő sötétben,
Melyben ég és föld tovatűnt,

A kazán kicsapó tüzétől
Fel-fellángoltak a falak,
Szinte a pokol gyúlt elénk és
Azt hittem, hogy összeharap.

Végül már nem sín, nem kerék vitt, —
Hányódtunk, mint a tengeren,
Vagy vizek alatt, vagy az űrben,
Az éjszaka beleiben,

Tántorogtunk, föl, le, megint föl,
Újra le, rabok és vakok,
És a fülkébe zárva, melyet
Más akarat irányított,

Mozgásba és erőbe zárva,
Melyre más erők burkai
Borultak, hogy együtt mozogva,
Egymás urai s rabjai,

Csikorogjanak valamerre
Célok és kényszerek felé,
S ingovány húsomba bezárva,
Melyben a mozgó szív köré

Lassan összegyüjtötte minden
Kínját a kínlódó világ:
A rohanó vas sorsba zárva
Én őriztem öntudatát

A mindenségnek . . . Ha kialszom
Én is, éreztem, itt a vég!
És ki fogok aludni! és jön
A robbanás! A szakadék!

És éreztem: ha iszonyú, hogy
A rém ma végezhet velem,
Még iszonyúbb a többi, melynél
Már nem is leszek majd jelen!

Repült a gyors, repült, csikorgott
Az idő, úszott a világ,
Odakint csak fekete árnyak
Gomolyogtak egymáson át,

Mint egy látomás, mint egy álom
Érthetetlen díszletei,
Melyeknek vad váltakozását
Egy elborult agy rendezi, —

És én, mint rab, ki belenyugszik
Sorsába, de látni akar
Az utolsó pillanatig, mely
Mindent örökre eltakar,

Mint őr, mint halálraitélt őr,
Ki most még csak tesz valamit,
De tudja, akkor jön a nagy baj,
Mikor ő már nem őrködik,

Mint egy kísértet virrasztottam
Egész éjjel a vonaton
És a gyereket néztem, aki
Nyugodtan aludt a padon.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Szabó Lőrincz székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Kedves új társunk!

Szívesen köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében, fiatalon kidőlt jeles költő tagtársunk helyén, kinek emlékét jóleső melegséggel újította föl. Ön két irányban is az ő útján jár; mint költő és műfordító. Fordításaiban a nehezet keresi, Shakesperet és Verlainet tolmácsolja, pontos hűséggel és gondos formában. Eredeti költeményeiben is itteni jeles elődjére emlékeztet a tárgyválasztás szabadsága s az előadás közvetlensége. Új és szokatlan benyomások ragadják meg; a nagyvárosi élet hajszoltságát, gondjait, fáradtságát senki sem tárta föl oly nyíltan, mint Ön. Minden dolgos ember érzi egyik versének panaszát:

Könyv? társaság? saját munkámra is
Alig jut az időmből egy kevés.

Nem egy verse szól egyenest a pénzről, gyűlölettel, mert föl kell rá váltania magát, munkáját, idejét, törekvéseit. — Élet és halál egyaránt ellenséges hatalmak gyanánt élnek gondolatvilágában.

Mély és nyílt vallomások ezek, ritkán észrevett, sokszor eltitkolt érzésekről, benyomásokról. Más költőknél az ily alig rezdülő megfigyelések a benső világra vonatkoznak, — önnél sokszor a külső világ hatása kelti föl, de átéli s érzése többnyire gondolatban csapódik le.

Költeményeiből küzdelmes életre látni, de a forrongás az évek során lehiggad, tisztul tartalomban, ideges formája megnyugszik. Megbékíti

a gyermek és a természet, újabb verseinek gyakori tárgyai. A mi megmarad: a gondolat, költői egyéniségének jellemzője.

Reméljük, hogy gyors fejlődése folytatódni fog, s kérem, munkásságából részeltesse e Társaságot, melynek oklevelét tisztelettel és szíves üdvözléssel nyujtom át.

---

1. PEKÁR GYULA EMLÉKEZETE.

KÁLLAY MIKLÓSTÓL.

(Felolvasta az 1938. máj. 11-i ülésen.)

Egy író emlékezetének határa rendesen holt fejfákkal indul, határtalanságát pedig azok az élő fejfák jelzik, amelyek szakadatlan sorban nyomába kelnek. Most is amikor e székben nagyszerű elődömnek, Pekár Gyulának emlékét idézem, hogy pályájának hatalmas ívelését megrajzolhassam, egyik legnagyobb írónak, a magyar irodalom káprázatos fényű tehetségének, a világirodalom legnagyobb mesemondói közt trónoló Jókai Mórnak nevét kell mindenekelőtt megemlítenem.

A mult század magyar elbeszélő irodalmának művelői csaknem kivétel nélkül Jókai Mór hatása alatt állottak. És ezen nem is lehet csodálkozni. Jókai olyan egyéniség volt, olyan átható fényességet árasztott maga körül, hogy a körülte keringő kisebb-nagyobb bolygók mind az ő nagy világosságából vertek vissza valamit. Vagy az is lehet, hogy valami ős, természetes rokonság volt köztük, amely a keleti magyar mesemondó kedv és bőség népi televényéből fakadt fel. De ami a mesemondás gazdagságát, a képzelet zavartalan röptét illeti, a hős sorsán szívvel-lélekkel való odaadó csüngést, szubjektív együttérzést tekintve, egy sincs a mult század elbeszélői közt, aki annyira közel állt volna Jókaihoz, mint Pekár Gyula. Pekárt az utóbbi időkben sokat támadták, még azok is, akik első jelentkezése alkalmával a magyar elbeszélő próza egyik megújítójaként üdvözölték. Sok gáncs és kifogás érte úgy novelláit, mint regényeit. És meglepő, hogy ez a sok gáncs és támadás műveit éppen azokból a szempontokból érte, amelyeket annak idején Jókaival szemben is igazságtalanul próbált érvényesíteni a kritika. Ez a kritikai visszautasítás tudniillik mind a két esetben az irodalom egyoldalú realista szemléletéből táplálkozott, megfeledkezve arról, hogy az irodalomban nemcsak a gondos megfigyelésnek és hűséges ábrázolásnak lehet szerepe, hanem éppen annyi, sőt legszentebb meggyőződésem szerint még több és jelentősebb: a képzeletnek. A világirodalom mesterműveinek sokkal nagyobb százaléka táplálkozik javarészben az utóbbi, mint az előbbi

LEGIFJ. SZÁCZ KÁROLY KÖNYVTÁRA

forrásból. S a legnagyobb remekek éppen azok, amelyekben a megfigyelés és objektív ábrázolás csak mint kellőképpen adagolt ellensúly köti a teremtő képzeletet, hogy lendületének sodró ereje a földi kötelékektől el ne szakítsa.

Pekár Gyulánál föltétlenül megvolt ez az ellensúly. Sőt egészen érdekes jelensége, hogy irodalmi pályája éppen ennek a tárgyilagosságnak reális jegyében indult, a francia irodalommal való szorosabb kapcsolat jegyében. Ez a kapcsolat Bessenyei óta sohasem szakadt meg egészen. A Kisfaludy-Társaság maga is ápolta ezt a kapcsolatot s ennek eredménye az az 1901-ben megjelent költői anthológia volt, amelyben az újabb francia líra minden egyénisége és árnyalata képviselve volt Baudelaire-től Verlaine-ig.

Az élő francia irodalommal, a polgári francia elbeszélő próza főtörekvésével, a reális megfigyeléssel és ábrázolással, főleg az impassibilité elvével, hogy az író teljesen tűnjön el műve mögött és ne mutassa ki se rokonszenvét, se ellenszenvét alakjaival szemben, nálunk először Justh Zsigmond vette fel a kapcsolatot a kilencvenes évek elején. Justh Zsigmond éveket töltött Párisban, kitűnően ismerte nemcsak a francia írókat, hanem a francia társadalmat is. Mikor hazatért, megpróbálta, hogy irodalmunknak a kilencvenes évek előtt erősen hanyatló színvonalát ebben a franciás szellemben megújítsa és fölemelje. Irodalmi szalont akart teremteni, valósággal toborzott az új irodalmi ízlésnek és szellemnek. Azok közt, akiket Justh Zsigmond az irodalomnak megnyert, volt Pekár Gyula is, aki természetesen az általa inaugurált új franciás irányt követte. Pekárt erre nagy műveltsége és néha kultúrájának francia alapszínezete is hivatottá tette. Középiskoláit Debrecenben végezte, egy osztályt a bostoni latin schoolban járt. Egyetemi éveit Bécsben és Budapesten töltötte. A doktori cím megszerzése után három évig a pestvidéki törvényszéknél gyakornokoskodott, majd 1891-től kezdve Justh Zsigmond biztatására teljesen az irodalomnak szentelte magát. Bejárta csaknem egész Európát, 1893-tól 1896-ig a párisi Sorbonne-on irodalmi, esztétikai és nyelvtudományi tanulmányokat folytatott. Írásban és szóban hibátlanul elsajátította csaknem minden európai kultúrnemzet nyelvét. De nyelvtudása mögött mély és szélesen megalapozott egyetemes kultúra állott, amely nemzetnek nyelvét beszélte, annak egész történetét, irodalmát, művészetét, emberi jellegzetességeit is jól ismerte. Tudása és képzeletének széles, emelkedett nézőpontról való szemlélete villámgyorsan tudta összekapcsolni egymástól legtávolabb eső kultúrák titokzatos összefüggéseit. Csodálatos intuicióval bogozta ki az emberi szellem fejlődésének megszakítatlan szálait, őskultúrák ködétől egész a legmodernebb civilizációk mesterséges fényéig. A spanyol mór hősköltészet legendás világá-

ban éppen úgy otthon volt, mint a francia rokokó kecses, pajzán világában. Nem volt nála élvezetesebb társalgó. A szellem káprázatos tájai fölött suhant velünk. Csodálatos és szeszélyes kalandozás volt ez a lélek végtelen birodalmában, évezredek, népek és kultúrák félelmes útvesztőiben, amelyeknek váratlan fordulóinál hol márványistenasszonyok fennkölt mosolya, hol szenvedélyes és tragikus szerelmek emésztő forrósága, hol vér és kéj mithoszainak riasztó vad bálványképei fogadták a tikkadt iramban száguldó vándort. Néha meglepő volt, hogy ez a hatalmas, kisportolt atléta-test a szellemnek milyen gyöngéd, csipkefínom játékaira képes.

Műveinek is ez az óriási kultúra s ennek a kultúrának mély átéltsége adott sokszor lenyűgöző hatást. Gyakran megkapott főleg novelláiban az ellentét, a külső megjelenése és kultúrájának szinte dekadens túlfínomultsága közt.

Mint a kilencvenes évek íróinak legtöbbjeinél, úgy nála is és főleg nála megtaláljuk a francia hatás alatt támadt fin-de-siècle hangulatot. Ez a hangulat jellemző a századvégre, amelynek írói nemzedéke az alkonyára hajló nagy kornak végén mesterkélt fáradtsághangulatot erőszakolt magára. Úgy érezték, hogy egy hatalmas korszak lezárultával az ősi energiákat már felhasználták s nekik már csak beteges túlérzékenység, az idegek túlfínomultsága s a reménytelenség szenvelgő póza maradt. Vágyaiknak, rajongásuknak, csodálatuknak tárgya sem az erő, a természetesség, az egyszerűség, kultúra, hanem az újszerű, rendkívüli, a szépség mesterkélt túlhajtottsága. Ennek a koráramlatnak hatása alatt találjuk meg Pekár Gyula írásművészetében is a törékeny, dekadens fínomságokat. Hozzájárul ehhez nála még a történelem nagy készletének ismerete s pompázó színeinek élvezete, ami visszatükröződik novelláiban is. Némelyik novellája olyan, mint az aranymezőbe ágyazott csillogó mozaik, vagy leheletgyöngéd színekkel festett miniatűr. Ezért különösen érdekli Bizánc gazdag, nehéz és merev dekoratívsága. Egyike legkiválóbb bizantologusainknak. Más elbeszélő műveiben brokátok színjátszó dús pompájára emlékeztet. Van, amelyik úgy hat, mint gondosan megmunkált zománcokkal és drágakövekkel ékes ötvösremek.

A fin-de-siècle határokon kívül francia befolyásra vezethető vissza nála az elemző lélekrajz, amely főleg Bourget, akkor rendkívül felkapott légkörébe illeszkedik be s azt az előkelő társadalmi réteget keresi a magyar életben, amelynek köréből regénytárgyait Bourget is merítette. Nem csoda hát, ha az akkori kritika irodalmunk megújhodásának, áthangolójának és színvonalemelkedésének egyik úttörőjét ünnepli Pekárban. A Dodó főhadnagy problémái s a Lavinia új hangot, új tárgykört és a régitől eltérő lelki elmélyülést hoztak irodalmunkba, amit maga állapított

meg, de azután hamarosan elfelejtett az a kritika, amely a konzervatív, a mesélő képzeletét szabad szárnyaira bocsátó s a dekaden esztéta kultúrától erőteljes nemzeti irányba kanyarodó Pekárt már nem akarta elismerni.

Pedig Pekár Gyula legegyénibb írói hajlamának hódolt, amikor végérvényesen erre az útra kanyarodott. Ez volt az ő igazi területe. Fáradhatatlan, nagy lendületű képzeletét az érdekes és feszült helyzetek, a szenvedélyes jelenetek érdekelték. Hőseit azok a rendkívüli vállalkozások izgatták, amelyek mögött óriási félelmes területek homálylottak, eléjük pedig bizonytalan távlatok határtalansága tárult. Nem sokat törődik már a lélektani kibogozás és elemzés aprólékosságával, azt se bánja, ha a fejlődés szoros fonala itt-ott megszakad. A cselekvés érdekli, sok változatos és meglepő fordulat, a mese száguldó irama. Meséjét úgy formálja, hogy újra meg újra váratlan, nagyhatású mozgalmas jelenetek elé állítja. Úgy novellában mint regényben szereti a történeti tárgyakat, mert ezekben a mese gazdag változatosságához s a szenvedélyek lobogó tüzéhez a történelmi kulisszák gazdag díszleteit adhatja keretül. És mert a történelmi korokat kitűnően ismeri, az adatoknak és színeknek kimeríthetetlen tárháza állt rendelkezésére, környezetrajza nemcsak gondos, történelmileg hű, hanem egyben káprázatos csillogású is. Velence, a magyar középkor, sőt még az antik Róma is bőven adta neki a tárgyat, hogy ezt a tehetségét és temperamentumát kielégítse. Egyik legszebb és legjobban felépített regénye, az Ezüsthomlokú vándor legtökéletesebb próbája ennek a fantáziagazdag, színes és hatáskereső művészetnek, amelyben nagy segítségére volt bő árnyalású, nagy szókincsű, színesen lendülő, sokszor zamatos magyarsággal tele nyelve.

Nagy kultúrája, színesen lüktető előadása különösen alkalmas volt tudományos és kultúrtárgyak közvetlen és népszerű feldolgozására. Ő kezdte nálunk a vetített képeket magyarázó szöveggel kísérni s megalapította ezzel a hosszú ideig igen divatos és kedvel tUránia-előadások műfaját. Egy-egy ilyen Uránia-előadása, például a Tánc, igazi kis remekmű.

A nagy megrázkódtatás, amelyen a nemzet átesett s amelynek maga is szenvedő hőse volt, fokozottabb mértékben ébresztette fel benne a mindig erős nemzeti érzést. Valóságos rajongójává lett a nagy magyar gondolatnak és izzó képzelete mindjárt nemcsak óriási világtörténelmi távlatba állította be a magyarság hivatását, hanem az óriási turán népcsaládok nyugatfelé fordult lándzsahegyének is tekintette a magyarságot. Lehet, hogy a tudomány nem igazolta mindenben ezt a felfogást, de szorul-e a költő merészröptű álma a tudomány igazolására? És csak a magyarságnak kedvezett, ha ez a valóban merész és szép álom a nemzeti öntudatot is fokozta és erősítette.

A turáni gondolat, a magyar-hun mondakör és az egykorú hatalmas világtörténelmi események adták a tárgyat hatalmas történelmi regénytrilogiájához, amelyben a hun világbirodalom keletkezését, fénykorát és széthullását akarta megírni. A kínai faltól, a tízezer mérföldes sárkánytól, majd ennek meghódítása után a Sárga-tengertől, az Atlanti óceánig terjedt volna ez a világbirodalom, ha Aetius a chalonsi mezőn Attila diadalmas hadait meg nem állítja. Ez volt a világverő hadúr első kudarca. De még mielőtt kiköszörülte a csorbát, váratlanul elragadta a halál és vételkedő fiai alatt széthullt a hatalmas birodalom. Ennek a széthullásnak történetét Pekár Gyula már megírni nem tudta. A trilógiából csak két rész készült el. A harmadik rész, Csaba királyfi regénye, amelyen haláláig lankadatlan buzgósággal dolgozott, felében befejezetlen maradt.

De Pekár Gyula így is hatalmas művet hagyott hátra. Egész sorát a regényeknek, közel tizenöt novellás kötetet s ezekben a magyar novellairodalomnak nem egy legelsőrendű darabját. Kísérletet tett a színpadon is. Dodó főhadnagy című vígjátékának igen nagy sikere volt. Történelmi drámáinak inkább elképzelése és szép nyelve adott irodalmi értéket, mint a felépítés lazasága színpadi sikert.

Óriási termékenység ez, ha számbavesszük, hogy milyen élénk közéleti tevékenységet is fejtett ki Pekár Gyula. Tevékeny részt vett a politikai életben. Képviselő, államtitkár és miniszter is volt. Irodalmi munkásságával csaknem egyenlő értékű az a hatalmas tevékenység, amelyet az irodalmi élet, főleg a nemzeti irodalom felvirágoztatása érdekében és mint legtehetségesebb kultúrdiplomatánk a magyar szellemiség érdekében külföldön kifejtett. Valósággal Kazinczy szelleme éledt újjá benne. Tizenhét évig állott a Petőfi Társaság élén és ez a hosszú idő lankadatlan harc volt a nemzeti irodalom érdekében. Szóban és írásban harcolt a nemzeti eszméért és a magyar nyelvért, a szétszórt magyarság védő páncélingéért. A Társaság ülésein elmondott beszédei, megnyitói remekbe formált megnyilatkozásai voltak ennek a harcos szellemnek.

Kultúrdiplomáciai munkássága óriási kultúrájának, bámulatos nyelvtudásának fegyverzetével eredményes volt. A Petőfi centenárium alkalmával, a legnehezebb időben, közvetlenül a világháború után, ő törte át először a gyűlöletnek azt az ércgyűrűjét, amely Magyarországot halálos szorítással vette körül. Ő volt az is, aki 1919-ben az idegen megszállás idején legbecsesebb kultúrkincseinket az amerikai Bandholtz tábornok segítségével megmentette.

E mellett a harcban fegyvere nem az erőszak és a gyűlölet, hanem a jóság volt. Jókai műveinek bájos derűje mögött ott éreztük szerzőjüknek szelíden mosolygó kék szemét. Pekár műveiben is van valami, ami melegséget áraszt belőlük. A jóság ez, amely átsugárzik meséjén, alakjain

és megcsap minden cselekedetéből. Legtöbb írása csupa jóság és a jóság optimizmusából fakad csüggedést nem ismerő lelkesedése, emelkedett nemes idealizmusa. Ebből az idealizmusból fakadt az a meggyőződése is, — amely örökre példája lehet minden magyar írónak, — hogy ő, aki a legnagyobb és leghaladottabb kultúrákat ismerte, mindig és mindenek fölött magyarságát tartotta legtöbbre. A legnagyobb magyar álmodók közé tartozott és örök álmának legszebb jutalma lesz, ha az, amiben mint író, mint férfi és mint magyar hitt, csakugyan valóra válik.

---

2. RÉSZLET A «BÁTHORY ISTVÁN» CÍMŰ TÖRTÉNETI REGÉNYBŐL.

KÁLLAY MIKLÓSTÓL.

(Felolvasta az 1938. máj. 11-i ülésen.)

Azon az éjszakán keservesen és sokáig vonítottak a kutyák a somlyói vár udvarán. A hegytetőről, ahol a felsővár bástyái csipkéztek bele a téli ég holdas kékjébe, panaszos üvöltés felelgetett nekik.

Hátul a Magura orma fehéren tündökölt. A mindent elöntő, fagyos holdsütés csillogón feküdt meg rajta.

Percnyi csendből újabb ebüvöltés vérzett föl. A várhegy kutyái meg a Magura fala párosan echóztak rá. A Kraszna felől nagy reccsenés zengett, mintha mozsár pukkant volna. A folyó jege repedezett a csikorgó hidegben.

A kutyák az elnyújtott, gyötrelmes vonításból lelkendező ugatásba csaptak át. Mintha idegent éreztek volna. De a felvonóhíd szorosan tapadt a kapunyílásra. Léptek nesze semerre sem kelt. Csak az üres sáncárokban pattogott a jég.

Kelemen várnagy felriadt a medvebőrön, ahol elnyomta a buzgóság a kemence vastag parazsa mellett. A holdsütéstől egész világosa volt a kamara. A várnagy talpra erőlködött, megnyújtóztatta tagjait. Figyelt. A dühös kaffogást megint riadt vonítás váltotta fel.

Kelemen úr kilökte a pitvarajtót. A pitvarban szűkös mécsvilágnál gubájába húzódva virrasztott Mihók, az udvaros. A pitvarba csak óvatosan szüremkedett ki a kemence melegsége. Mihók egészen a fülére húzta csúcsos bárányból süvegét. Csak erős hajlású orrának sarlója látszott ki alóla, ahogy vörnyegesen feküdte meg a mécsvilág gyér fénye.

— Mi lelheti a beste dögeit? — mordult felé a várnagy.

— A hódvilágot voníccsák. Olyan fehér az ábrázattya, miként hómi tündökletes mennyei hótnak — magyarázta Mihók.

— Vess nekik valami koncot, tán megcsitulnak.

— Próbálkoztam már.

— Nohát!

— Hát csak morogtak a koncon, vicsorogtak, oszt esmeg csak nekiveselkedtek az eget ugatni.

— Megvesztek ezek ma?

— Hótat szagolnak.

— Hol a halott?

— Tán a zsombikokban elnyomott némely kószálót ez a degez hideg. Megszimmancsák ezek mérföldre is. Megorroncsák, mikor félig még a túlsó világon zörög a csontja. Esmeg a kuvikot hallám. Füleljen csak kied es, várnagy uram.

A várnagy felkapta fejét.

A sarokbástya tornyáról síró madárvisongás hallatszott.

Mihók a tarkóját vakarta a bárányból süveg alatt:

— Estétűl emígyen rikótoz az ebanyja madara.

— A toronyban fészkel — bólogatott a várnagy. — Te góbélelketek tőttözve vagyon sötét babonaságokkal. Ott is szót értetek, ahol némaság hallgat.

Mihók ferdén sunnyogott a várnagyra apró szemével. Nem szerette, ha emberi ész a földöntúli dolgok sorába ártja magát. Mintha a madár is az ő véleményén volna, még enyészetesebben kezdett rikoltozni.

— Na, hallá-é kied, esmeg szóla — horkant fel Mihók. Ha fészke vagyon bókol ekkoron a madár. Semmiképpen sem lehet ez jóval. A denevérek ügön háborogtak az este. A halál kujtorog itt nem messze.

Szél zúdult neki a kastélynak. Csörömpölve rázta az ablalkok ereszkétét. Fejük felett ajtó csapódott. A kutyák olyan éktelen ugatásba kezdtek, mintha magát a sátánt érezték volna.

A pitvar ajtaja felszakadt. Katalin nagyasszony komornája állt ott zilált éjjeli köntösben. Szemében álommal küszködött a riadalom.

— Mihók, — kiáltotta az udvaros felé — szaladjon lóhalálban a borbélyért. Legélesebb szerszámjait hozza vért eriszteni.

Mihók már el is tűnt a sötét kapualjban. Kelemen úr arca fakóra vált.

— Mi baj vagyon? — hebegte.

A komorna foga vacogott a nagy hidegben. Remegett a hangja, mikor didergőn mondta:

— Halálán van a nagyúr. Tán meg sem éri a reggelt.

2.

Drága, keleti fákkal burkolt kamarájában széles, faragott tölgyfaágyán ott ült a nagyúr. Felesége, Katalin asszony, a Telegdyek sokbirtokú, nagy nemzetségéből, reszkető karral támogatta a vállát.

A hólyagos ablakon betűző holdsugár éppen a vajda arcába hullott. Földszínű fakóság váltakozott azon szederjes foltokkal. A nagyúr szeme üvegesen meredt előre. Száján rekedt, ziháló hörgés bugyborékolt ki. Orrából olykor fekete bíború vér szivárgott és vastagra alvadt őszbecsavarodott, sűrű bajszán.

A nagyhatalmú Báthory István vajdának is elérkezett órája. Ezrek reszkettek előtte, kemény kézzel igazított rendet az erdélyországi három nemzet, magyar, székely és szász szüntelen torzsalkodásai között, most olyan volt valami láthatatlan hatalom vasmarkában, mint ernyedt ínú, tagjaival tehetetlen koldus. Ameddig madarat röpte vitte szertelen kerekedésében, övé volt minden, földek, falvak, erdők; hegyek neki csúcsosodtak, folyók vize neki zúgott, az ő malmait hajtotta, Erdélyben is erős váraknak, dús uradalmaknak parancsolt. Bő szerző kedvvel és erővel gyarapította, amit ősei sok büszke nemzetség során összekaparkodtak. Most pedig tán lépésnyire alig ért tekinteténck tört fénye s homályos tudatában felrémlett az a néhány arasznyi fülke, amely kisvártatva elegendő hely lesz számára e világ végezetéig.

A tompa, reszelős hörgés csukladozásba fúlt. A nagyúr teste görcsösen belevonaglott. Melle zihálva, sípoló nesszel emelkedett, mint a lyukas fujtató. A nagyasszony szemében ott riadt a tehetetlen kétségbeesés.

— Ólomból vagyon-é lába amaz átkozott borbélynak? — riadozott egyre az ajtó felé.

A folyosó felől csapkodás zaja vert be. A borbély volt. Utána a komorna igyekezett, nagy vizes melencével. Botladozott a terhe alatt.

A borbély szaporán végezte dolgát. A sűrű hadakozásokban ugyancsak megtanulta. A komorna cipekedett is már kifelé a véres mosdótállal. Fiatal szolgálólány ugrott segítségére. A felcser elkötözte a megnyitott eret. A nagyúr visszahanyatlott a gyűrött vánkosra. Körülötte furcsa, bíboros csipkét vont az ágyra a szertefröccsent vér. Szeme lassan lezárult, melle fáradt nagy szusszanásokkal szedte a lélegzetet. Homlokán nehéz verejtékcseppek indultak el.

— Légy könyörülettel hozzája Mindenható Úristen! — fohászkodott Katalin asszony. Reménység serkedezett benne. A nagyúr szemére mintha nyugtató álom ereszkedett volna.

Katalin le nem vette róla szemét. Ahogy most megenyhülten fe-

küdt, csak fáradt, küszködő lélegzése emlékeztette arra a riadtságra, amellyel ura hörgése az imént álmából felverte. Olyan váratlanul jött, keménykötésű, tagbaszakadt ember volt a vajda, mint a kőbálvány. Tán vére kicsit sűrűbb a kelleténél. Arca a legkisebb indulatra nekiviolásodott. De java erővel bírta magát mindíg. Most sem lesz tán semmi baj. Legyőzi az alattomos támadást, mint eddig minden ellenét. Férje arcából próbált bizodalmat olvasni.

De hirtelen dúlt sikoltásba szakadt egész szorongó reménykedése. Urát egyszerre láthatatlan erő dobta előre. Két keze a levegőbe kapott. Tágranyílt szája kiáltott valamit. Feje szédelegve csuklott le. Katalin asszonynak alig volt ideje megkapni.

— István, jóságos uram! — szólítgatta az egész testében reszkető vajdát.

A haldokló összekornyadva hörgött. Csak a tekintete kereste tétován asszonyát.

— Jézusnak ereje segíts! — sikoltozott Katalin. — Vége van ebben a szempillantásban! A gyermekeket! — kiáltotta a nyitott ajtó felé — hadd vethessen rájuk még egy búcsúpillantást.

Hallotta, hogy kinn gyors léptek erednek el. De lesz-e még annyi ideje az életéért tusázónak. Megpróbálta szóval tartani benne a lelket.

— Itt ne hagyjon én édes Uram! Legkisebb fiúnk, ki kegyelmed nevét hordja, csak második esztendejét sem érte meg. Hogy nevelem fel szegény árvát apja nélkül?

A nagyúr erőlködni próbált. Botladozó nyelvén szó töredezett. Az á-t sokáig húzta. Tán Istvánkát akart mondani?

— Istvánkát is hozzátok! — kiáltott ki a nagyasszony.

Akkor már vezették be a két úrfit, Andrást és az ifjabb Kristófot. Félénken lépegettek apjuk ágya felé. Apjuk hörgött, szemét nedvesen fordította feléjük. Vajjon megismerte-e még őket? Anyjukat zokogás rázta.

Közben Istvánkát is kiemelték a langyos pihék közül.

A hideg belemart az elzsongató melegség után. Fájt az álomtól szakadni. Kis értelme még alig eszmélt a dolgokra, csak azt érezte, hogy sötétség van körülötte. Reszketett a hidegtől és a félelemtől. De nem tudta, mi az, ami bántja, csak hogy valami rossz. Sírni szeretett volna, de azt nem merte. Egyszerre csillagok lobbantak a sötétségben. Mihók, az udvaros, aki a borbéllyal jött föl, karos gyertyatartóval világította nekik az utat a homályba borult termeken át. A gyermek kis keze a világ felé repesett, de nem érte el. Ez újabb fájdalom volt neki.

Beérkezve a vajda kamrájába Istvánka megismerte édesanyját,

de olyan különös volt most. Szeme vörösre gyulladt a sírástól, arcán vérrel maszatolódtak szét a könnyek. Egyedül ő vonzotta itt Istvánkát és mégis ijesztő volt.

A hörgő nagyúr válla alá most a borbély támasztotta a vánkost. Katalin asszony pedig két karjába vette a gyereket, jól rácsavarta a puha lepleket, mert érezte, hogy remeg a hideg kamarában a kis test és odatartotta egészen közel a vajda arca elé.

A hörgés fulladozó rekedt kereplője a gyermek arcába csapott. A fiúcska szeme tágranyílva bámult bele a borzalmas arcba, amelyen ott ült már a halál iszonyata.

A vajda feje emelkedni próbált, mintha végsőt feszült volna benne a maradék erő. A hold fakó fényében rettenetesen eltorzult a tekintete. Kín, félelem és kétség tusája vonaglott meggyűrt vonásaiban. Katalin asszony érezte, hogy rándul kezében a gyermek gyönge teste. Ki tudja, micsoda borzalmat láthatott Istvánka a rákövesülő tekintetben? Hogy érezhette meg az induló élet ösztöne az elmúlás kegyetlen titkát? De egyszerre olyan rémületes sivalkodásba kezdett, mintha kárhozott kínok tépnék. Apró keze riadtan próbált eltaszítani magától valami láthatatlant. Keserves sikoltozása töredezetten hullt vissza a kazettás mennyezetről.

És akkor elbődült nagy rázkódással a vajda is. Testét még utolsó görcsös rángás dobta föl. Aztán fejjel bukott előre a véres ágynemű közé.

Az ajtóban megjelent a vár öreg minorita barátja. Mindenki némán borult térdre, csak Istvánka sírt megcsitíthatatlanul. A komorna sietve vitte vissza ágyacskájába. De keserves jajgatása végigzengett az elárvult szobák csendjén.

3.

Istvánka a somlyói várkert árnyas hársai alatt játszott. Öt éves elmúlt már. Szép, erős, egészséges fiúvá serdült. Szemében csillogott az értelem. Esze is korán nyiladozott. Az öreg minorita páter szaporán tanítgatta már a betűvetésre. Lassadán az öregbetűs könyveket silabizálgatta is a fiúcska. Deák szavakat tudott és vasárnaponkint Kristóf bátyjával ő ministrált a várkápolnában.

Játékos, vidám gyermek volt. De jöttek napok, amikor érthetetlen, komorló bú súlyosult rá. Láthatatlan árny feküdte meg a lelkét, ilyenkor elhúzódott két bátyjától, a kert magányos zugait kereste, ott töprenkedett magábahullott tekintettel.

Ki tudhatná, min tanakodott? Észrevették, milyen mohó kíváncsisággal fürkészi az elmúlás titkát, mintha az a rettenetes óra, amelyben

apját, a hatalmas erdélyi vajdát, szinte még félöntudatban meghalni látta, kérlelhetetlenül edződött volna be lelkébe.

Egyszer a várbeli portyák sebesült tatárt hurcoltak be az első sáncöv palánkja mögé. A fiúcska éppen ott sertepertélt. Várat tornyozott a fövenyes földből. Aztán maga lövöldözte a várát nagy leleményességgel. Kis eszével fondorkodta ki hozzá a hadigépet. Száldeszkát fektetett végig egy kőpadkán, úgyhogy a vége szabadon állt ki a levegőben. Másik végére kerek fekete kavicsokat rakott golyóbisnak s a golyóbisokat beszórta fövenyes porral. Azután teljes erejéből nagy követ sújtott a deszka szabadon álló végére. A deszka magasba pattant, a felszálló por egész füstfelhővé kavarodott és a kavicsgolyóbisok nagy ívben repültek belőle a váracska felé.

Éppen ilyen kavicsgolyó-zápor röpült fel nagy csattanással, amikor a megtérő portyák a sebesült tatárt a sötét várkapu alól az udvarra taszították. Az egyik parittyakő véletlenül homlokon találta. Nem a kő okozta, dögrovásón volt már szegény agyonhajszolt pára, de úgy roskadt le, mintha a fiúcska bombája sebezte volna meg. Kötése átvérzett, néhányat nyögött még és egy utolsó hördüléssel kiszakadt belőle a lélek. A kisfiú meredten bámult rá egy-két percig, szemében iszonyat ült. Egyszerre futásnak eredt és akkor napokig nem lehetett szavát venni.

A halálról sokat hallott már. Mesélő asszonyok leírták előtte a vázkezű, gödörszemű, zörgőcsontú kaszást. Más gyermekeknek inkább furcsa pajkos báb volt ez a fintorgó rém, de ő mintha másnak ismerte volna meg. Találkozott már vele és akkor feledhetetlenül megcsapta fagyos fuvalma. Azóta, ha módját ejthette, mindenkit a halálról faggatott. Legjobban Mihók, a furfangos eszű udvaros tudta kielégíteni kíváncsiságát. Most is őt faggatta a jószagú árnyékban.

Az udvaros hórihorgasan állt az öklömnyi emberke előtt. Fekete süvege a feje helyett az öklén volt ezúttal: két szúrós góbészemét le nem vette róla, mintha a süvege csücskéből szippantgatná ki a bölcsességét.

— Hát úgy van az, nagyságos úrficska, — kanyarítgatta a szót — hogy kieddel az árnyékábrázatú halál nézett farkasszemet azon az éjtszakán a kegyelmes vajda ágyánál. Magam es sajdítám akkoron, hogy hiba leszen. Kuvik rikácsolt az ereszetben, oszt gebedésig vonítának a kutyák es.

— De miképpen jöhetett be? — okoskodott a fiúcska. — Istsrázsák őriznek minden kaput.

A góbé pislantott.

— Néz es az kaput. Béfér a kócslikon es. Egyebekben a penész régtől fogvást benne vala a kegyelmes vajdában.

A fiúcskának a szája is tátva maradt.

— Benne vót.

— Vaj ügön, akár varasgyékban a tojása. Édes minmagunkban bennünk vagyon.

— Bennem is.

— Kiedben es úrficska. Csak az még olyan sarjúhalál.

— Sarjúhalál? — álmélkodott a fiúcska és hidegrázás borzongott végig rajta.

— Kotyonfitty halálbocs. Együtt szakad vélünk szülőanyánk ágyékából. Mákszemnyi csak, de megnő. Magunk értetjük ivettre, mégis ő szakajt le bennünköt.

— Engemet is?

— Kiedet es bizony. Mindenkit. Kit előbb, kit utóbb, amikoron elérkezék órája. Azért szempillantásra se ejtsük ki elménkből, hogy bennőnk vagyon és bévülről leskődik ránk untalan.

— Nem akarom — sikoltotta Istvánka és minden vér elfogyott az arcából. — Nem akarom.

Az öreg minorita lépett ki az elkanyarodó fasorból.

— Elpusztulj innen, vén babonagóré, — rivallt rá az udvarosra. — Mit rémiszted agyon ezt a szegény gyermeket!

Magához vonta Istvánkát és csendesen megindult vele arrafelé, ahol porhanyós ágyásokban jószagú mentákat és Törökországból átplántált lángtulipánokat, meg busaszirmú, mézillatú rózsákat ápoltak.

A barát keze jóságosan símogatta a fiúcska kerek fejét:

— Ne félj Istvánka! — csitítgatta szelíden.

— De mikor bennem van a csúf halál! — szepegett a gyermek.

— Dehogy is van benned. Isten keze alatt vagyunk és az ő szándéka nélkül rebbenést sem tehet, akár a nehéz, vasbavert rabok.

— A halál mégis mindeneknél erősebb.

— Honnan gondolod?

— Meggyőzte apámuramot is, pedig úgy hallottam, nagyerejű vitéz volt.

— Nagyerejű és nagyhatalmú, de mind vitézek voltak, akik csak a te nemzetségedből származtak. A nevüket is a nagy vitézségüktől kapták. Látod ott azt a görbegerincű hegyet?

— A Púposhegyet — figyelt fel a fiúcska.

— Csakugyan eképpen nevezi itt a nép — bólingatott a barát. — Hát időtlen időknek előtte, amikor még itt szerte olyan ingoványos nádi vizek terpeszkedtek, mint az ecsedi vár körül, fenemérgű sárkánykígyó lakott ennek a Púposhegynek az odvában. Onnan leselkedett parázsló szemével és unos-untalan kicsapott a dágványba rekedt embe-

rekre. Valamelyik üköd aztán, tán éppen ama nagyerejű Lökös, a somlyaiak nemzetségének megalapítója, kicsalta barlangjából a gonosz férget és rettenetes viadalban elpusztította. Akkor adta neki a király a Bátor nevet. Azótától is büszkén viseli ezt a nagy nemzetség. Ne félj hát te se minden bolondos mesétől, hanem légy olyan bátor, mint ama Lökös vitéz.

A fiúcska szeme már ragyogott :

— Akkor nekem is nevet ád a király?

— Úgy lehet.

— Miért nem látom én a királyt? Vagyon nekünk most is királyunk?

— Nem is egy, ha kettő — sóhajtott a vén minorita.

A fiúcska hökkenve pillantott rá :

— Királyból kettő kevesebb, mint egy?

— Ha egyazon ország földjén osztályoskodnak.

— De ha egy királynak van két országa?

— Akkor pedig a figyelme meg a jósága osztódik ketté.

— De a katonája megsokasodik. Én nagyon sok katonát akarok, erős várakat és sok ágyút. Belőlem nem lehet király?

A vén pap ránézett a fiúcskára. Csodálatos fény csillogott annak szemében és a messzeségbe révedt, mintha ködös jövendők felé szállana.

— Ki tudhatná Isten kifürkészhetetlen szándékát? — mondta csendesen a minorita és keresztet vetett.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Kállay Miklós székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt új Társunk!

Örömmel üdvözlöm a Kisfaludy-Társaság körében.

Önt nem is egy, hanem több út vezette ide. Az írók azon ritka csoportjába tartozik, akik egyaránt foglalkoznak az irodalom művelésével és bírálatával, a gyakorlattal és elmélettel, úgy, hogy egyik a másikat támogatja : az íróművészt a kritikai jártasság figyelmezteti a nehézségekre, az előtte lappangó zátonyokra, — a kritikus hidegségét mérsékli az író tapasztalata, aki magán érezte az alkotás vívódásait, küzdését.

Tisztelt társunk kitűnő műfordító, aki erejét bonyolult formájú, nehéz gondolati költeményeken mutatta meg ; jeles kritikus, akit a világirodalom remekein művelt ízlése, fínom érzék, komoly meggyőződés, pártatlanság és kritikusi bátorsága megóvnak súlyos tévedésektől.

Mint valódi — a hogy' ma mondani szokás — vérbeli író, magát az írás művészetét szereti s azt minden alakban, minden téren próbálgatja, s pedig sikerrel. Így lépett sok csöndes munkát látott íróasztala mellől a színpadra, hol mindjárt első műve sikert aratott, mely további színművekre buzdíthatja. Újabban a regényhez fordult, mintegy nyomába lépve annak a kiváló társunknak, kinek műveiben ritka széles műveltség és regényes képzelet egyesültek, akinek helyét foglalja el körünkben mai szép megemlékezésével. Az ő példáját követi abban is, hogy a képzeleti és idegen világból mai felolvasásával hazai történetünkhöz pártolt.

Munkásságának szelleme önként csatolja Önt társaságunk hagyományaihoz és céljaihoz.

Kívánjuk, hogy munkakedve és ereje soká ilyen eleven maradjon, s kérjük, hogy Társaságunk munkájában lelkesen részt vegyen.

---

1. A FELVIDÉKI ÍRÓ.

(Komáromi János emlékezete.)

MÁRAI SÁNDORTÓL.

(Felolvasta az 1938. dec. 7-i ülésen.)

Az írók makacs és heves lokálpatrióták. A kíváncsiság, a féltés, az emlékezés kényszerétől hajtva jár vissza képzeletük szülőföldjükre. Minden nagy író ugyanazt a tájat festi örökké : a gyermekkor tájait, egy várost, jegenyékkel szegélyezett útvonalat, egy dombot, mely fölött — nagyon régen, az örökkévalóságban — egyszer kék volt az ég. Az író örökké hazajár, akkor is, ha a világról beszél. Shakespeare görög tájakon vagy cseh erdőkben utaztatja hőseit, de az erdő, melyet hevenyészve felvázol díszletként a cselekmény körül, örökké az Avon-parti erdő, vagy az a másik, melynek tisztásán Hathaway Anna majorsága állott. A világot állítja elénk, de a díszlet elemei, a cserjék, házak, a táj fénytörése mindig a másik világ kelléktárából kerülnek elő, kissé porosan és pókhálósan, mint a nagy emlékek általában. A nagy író megtisztítja a legszemélyesebb emléket minden helyi vonatkozástól. Proust *Combray*-ja, Tolsztoj erdővel s patakkal szegélyezett orosz udvarháza nem lelhető fel semilyen földrajzkönyvben. Mégis, az örök tájat, az író legszemélyesebb élményét hitelesnek és valóságosnak érezzük : mert minden lélek őriz, mélyen és titkosan, egy másik térképet, amely nem politikai, nem is etnográfiai,

nem is víz- és földrajzi. Ez a gyermekkor térképe, az örök, az igazi haza térképe.

Az író örökké lokálpatrióta s néha gyermekesen és féltékenyen az. Petőfi, mikor az Alföldről beszél, indulatosan és szenvedélyes kiáltással tagad meg mindent, ami nem puszta és végtelenség. Komáromi János a Felvidék írója volt, a táj, melyet Petőfi a gyermekes és dacos «mit nekem»-mel tagadott meg — a Kárpátokat, a «fenyvesekkel vadregényes tájat» — Komáromi számára nem volt deklamáló vadregény, hanem csendes, örök és sejtelmes valóság. A tájfestés, mellyel az író iparkodik visszaadni a szülőföld rajzát, mindig homályos, kísérteties. Ami az átutazó vagy érdeklődő idegen számára látvány, az író számára élmény. A fűzes, a hegy, az országútmenti düledező régi ház, egy rozzant fedelű pajta, magányos tölgy, egy gödör, melyet szénégetők ástak valamikor, egy délután fénytörése az erdő tisztása fölött, mindez telítve van az otthon nyájas és félelmes, meghitt és borzongató erejű élményével. Az író számára tt kezdődött a világ; s amit később megismert, e díszletek közé állítva lesz csak igazi valóság.

Az író néha küzd e rejtelmes kötés, titokzatos vonás ellen. Képzelete kalandra indul a világba. A századeleji, s különösen a háborús éveket követő időben az írók a világba menekültek az otthon félelmes romjai közül. Ez a menekülésvágy Európaszerte elragadott egy nemzedéket. A cselekedetbe menekültek, az önmagáért való, önkényes cselekedet igézetébe, vagy a világi kalandba, melyben van Szahara, Csendes-óceán, politika és társadalmi forradalom. A menekülő nemzedék írói birtokba vették a világot, sokan elhullottak ez irodalmi kalandban, otthagyták fogukat a politika, vagy az egzotikum farkasvermeiben. Mások, a boldogabbak, kiket oldhatatlan kötés rögzített a végzethez, melynek otthon a neve, a megszállottak makacsságával adták át magukat a fájdalmas kalandnak, s az alvajárók biztonságával bolyongtak az otthon élményének sejtelmes fényű alvilágában. Ilyen megkötözött, megigézett, megszállott írója volt a gyermekkor tájainak, a magyar Felvidéknek Komáromi János.

E kötöttségben a világirodalom nagyjaival tartja a rokonságot. A táj, a díszlet, s e tájon felvonuló alakok művében nem választott és elhatározott kellékek és szereplők: olyan erővel ír az otthonról, mely számára a Felvidék, s az emberekről, kik az örök tájat benépesítik, mintha soha más tájat és embert nem ismert volna. A folyók, melyek e tájat öntözik, a Laborc, az Ung, az Ondava, a hegyek, melyek körülállják e tájat, a Vihorlát, a Szinnai kő és a Nezsabec csúcsa, a tengerszemek, melyeknek vize a remetei völgybe folyik le, a városok, melyek a Felső-Tisza partján elterülnek, s a várak és emlékjelek, melyek Zborótól és Bártfától

mutatják az évszázadok titkos útjelzéseit a magyar medence terített asztala felé vonuló ruszinnak és szlovéknak ; ez a keret, mely körülállja a felvidéki író élményét. Nem vágyik el innen. Ez az emberfajta jelenti számára az emberi és nemzeti problémák testet öltött összességét. S ez a felvidéki ember, akinek Komáromi János éles és bátor vonásokkal állított emléket művében, elég erős és sajátos jelenség, hogy lelkiismeretvizsgálatra kényszerítse az egyetemes magyarságot ; nemcsak most, mikor, ez időszerű történelmi pillanatban, ismerős, rokoni mozdulatokkal, mintegy életnagyságban elénk lép. Volt két évtized a magyar nemzet életében, mikor az írók varázslata tartotta együtt Észak, Dél és Kelet magyarjait. Két évtized nem nagy idő a népek életében : de a magyar történelem trianoni évtizedei alkalom voltak arra, hogy a nagy család tagjai, az otthoniak és az elszakadtak, alaposan szemügyre vegyék egymást, s ne csak az emlékezés érzelmes tükörképében, hanem a tragikus távolság hidegebb fényében, szigorúbb és tárgyilagosabb szempontok szerint is megismerkedjenek. Az irodalom vállalkozott e nem mindig hálás szerepre. A trianoni évtizedek magyar irodalma nemcsak az irredenta tárogatószava, hanem kemény per, a számonkérés és ismerkedés pere. Ez évtizedekben megtudtuk azt, hogy a trianoni tragédia igazi értelme éppen a felvidéki és erdélyi lélek különválása a magyarság lelkétől. Ez a felvidéki ember, aki Komáromi regényeiben határozott magatartással áll előttünk, nem a romantikus szabadsághős, amilyennek egy érzelmes kor érzelgős hősiesség-eszményeként néhány nemzedék látni szerette. Komáromi regényeiben a kurucok a szabadságért küzdenek, de ez a szabadság egyszerre nemzeti és társadalmi, egyszerre vallási és szociális szabadság. Esze Tamás rongyos, mezítlábas talpasai ennek az örök, egyáltalán nem romantikus magyar szabadságharcnak hősei. A felvidéki ember harcoló és számonkérő ember. A felvidéki város és táj, hangulatával és sejtelmességével, vonzó rajzával és fenyőillatú távlataival, komor meséskönyv szövegrajzaként tárul elénk Komáromi művében. Ezek a mesék az «ordasok»-ról és a «kozákok»-ról adnak hírt, a felvidéki zsellér parasztról, aki minden korban kétségbeesett dühhel és erővel keresi a maga nemzeti és társadalmi igazát a rabtartókkal szemben, keresi az ismerős tájon azt a szerény zugot, ahol otthona lehetne, ahol kezemunkájával emberhez méltó feltételek mellett el tudná tartani magát és családját. Ezt az otthont keresik, fokossal és baltával kezükben, Komáromi hősei, a Kárpátok magyar, ruszin, szlovák parasztjai, Esze Tamás talpasai, a kurucok, a «kozákok», az «ordasok» . . . Ez a nemes és vadregényes táj telítve van ma is a felvidéki zsellér parasztság örök szabadságharcának félelmes árnyaival. Az író nem anekdotázott, mikor a gyermekkor tájai felé fordult képzeletével ; a történelemben is azt kereste, amit a gyermekkor

valósága mutatott ; az ember harcát életének nehéz és gonosz feltételei ellen. S nincs írói nagyság e figyelem és szendák nélkül. Az író erkölcsi hitele nem lehet más, csak az őszinte bátorság, mellyel vállalja hőseinek emberi ügyét is.

A felvidéki író művéből erős szóval hangzik ki ez a vád. A táj lélekalakító ereje megszabja ez író művének határait és jellegét. Regényeinek néhány oldalán mintha az orosz puszták légáramlása vonulna át. A rokonság, mely e tájhoz fűzi, a szerződés, melyet e táj embereivel kötött, oldhatatlan. Csendes ez a táj, csendes, magasztos és szomorú, mint minden, ami telítve van az emberi szenvedés örök és engesztelhetetlen emlékjeleivel.

---

2. A FELADAT.

MÁRAI SÁNDORTÓL.

(Felolvasta az 1938. dec. 7-i ülésen.)

I.

Egy júniusi reggel lehívatták a várkapitányhoz. A kísérgető profosz udvarias igyekezetéből látta, hogy szenvedései véget értek. A rezesorrú tömlöcigazgató a boltíves irodaszobában fogadta, melynek rácsos ablakán át a napsütötte völgyre látott. Esztendő előtt látta utoljára a munkácsi völgyet ; a lankás táj útjain, Kufsteinből és Pesten át jövet, terelték őt és társait új börtönük, a munkácsi tömlöc felé. Esztendő előtt látta a napot utoljára, a napot, ezt az arany ömlést és lobogó boldogságot. Sápadtan, de egyenesen állt, kihúzta magát és hunyorgott. A várkapitány teljes katonai díszben parádézott a napfényes szoba közepén. Keztyűs kezében összegöngyölt iratot szorongatott.

— Franciscus Kazinczy — kezdte olvasni.

— Én vagyok — mondta nyugodtan ; s örült, hogy nem reszket a hangja.

A bilincset rögtön levették lábáról. A profosz átalakult rabtartóból szolgává ; hajolgatva kísérte vissza tömlöcébe, sietett szolgálatára, ruhát hozatott a városból, csizmát az elnyűtt lábtyű helyett, friss fehérneműt. A várkapitány a kapuig kísérte, kezét szorongatta. Egyszerre társadalmi volt, egyenrangúan társalgott a magyar úrral, aki reggel még csak börtöntölteléknek és rebellis magyarnak számított. Marengo és a Luneville-i béke emléke kísértett az ijedt osztrák szavai mögött. Ezek a forradalmárok az utolsó években, mindenütt a világon, lebontottak már néhány tömlöcöt.

A menekülőt a várkapuban kocsi várta ; a városban már tegnap

híre ment, hogy a lázadó iskolafelügyelő, akinek hírét a nyomtatott szó vitte szét az országba, Hajnóczy, Laczkovics, Verseghy rabtársa ma szabadul. A várkapitány visszatért szobájába, s a boltíves, rácsos ablakból nézett a város felé gördülő kocsi után.

— Jelentse, — mondta, vállán át, az irodavezetőnek — hogy Kazinczy Ferenc, a lázadó, egészségben elhagyta börtönét.

— Egészségben — hangsúlyozta.

— Igen — mondta a hivatalnok. — Csendes rab bolt. Bolondos volt. Mindegyiknek van valamilyen fortélya. Ezek a magyarok mind bolondok. Ez mindig csak írni akart ; írni és olvasni. Örökké tintát kért, tollat és papírt. S ha nem adtunk, vérével írt.

— Vérével ? — kérdezte a várkapitány és felfigyelt. A szó ismerős volt, a szakember szimatjával figyelt rá.

— Vérével — mondta a profosz is, aki alázatosan állott az ajtóban és vállát vonogatta. — Vagy rozsdával. Leáztatta a bilincsekről a rozsdát, szögekből faragott írószerszámot, úgy írt. A homályban is tudott írni.

— Mit írt? — kérdezte a várkapitány.

De a hivatalnok és a profosz nem tudtak válaszolni. A rabok, a politikai foglyok irodalmi műveit Bécsben cenzurázták, a titkos irodában.

— Csak úgy írt — mondta az irodaigazgató, titokzatosan és fontoskodva. — Írt nappal és éjjel, mint egy háborodott. Ezek a magyarok . . .

— Igen, igen — mondta a várkapitány.

Keztyűs kezével intett, s elfordult, mozdulattal és testtartással jelezve, hogy vége a kihallgatásnak. Így állt, csípőjén nyugtatott kezekkel, s nézett a rácsos ablakon át a napfényben fürdő tájra, a kocsi után, mely sebes gördüléssel vitt egy embert a rabságból a szabadság tájai felé.

II.

Szeretett volna Kassán át utazni ; de nem futotta idejéből. Anyja és öccse már tudtak szabadulásáról és várták Regmecen. Váltott lovakkal utazott, útközben csak rövid időre állott meg, leszállt a kocsiból, fel és alá járt néhány lépést, nyujtóztatta gémberedett tagjait. Még nem tudott örülni a szabadságnak. Mint a nagybeteg, aki a lábbadozás idejében járni tanul, oly óvatosan illesztgette lépteit, szoktatta szemét a fényhez, a világhoz.

A kocsiban összefont karokkal, csukott szemmel ült. Kocsisa azt hitte, bóbiskol. Így utazott, az ismerős tájon át. A homályból érkezett, a nyirkos odúból, a Spielberg, Kufstein, az obrovici fenyítőház, a munkácsi tömlöc patkányfészkeiből. Kétezerháromszáznyolcvanhét napot és éjszakát kellett elfelejteni, kétezerháromszáznyolcvanhét hajnalt, ami-

kor nem látta felkelni a napot, éjszakákat, amikor nem látta a csillagokat, megszámlálhatatlan sok órát s perceket, melyek hosszabbak, üresebbek és kínzóbbak voltak, mint e hét esztendő minden szenvedése. Most csodálkozva érezte, hogy az időt nem lehet kalendáriumi tartama szerint mérni. Ez a hét esztendő nem illett semmiféle kaleudáriumba: nem tudta volna megmondani, rövid szakasza volt-e az életnek, vagy talán már el is múlt az élet? Hét év előtt, mikor börtönbe vetették, fiatal ember volt, tele becsvággyal és csalódással. Bacsányi — gondolta, csukott szemekkel és mosolygott. Mennyire gyűlölte az ósdi ellenfelet, s mennyire nem érti ma e gyűlöletet. Mintha az idő, ez a hét esztendő, megtisztított volna minden indulatot salakos tartalmától. Már csak az ügyre emlékezett, amelyre szövetkeztek valamikor, Baróti Szabó rendetlen szerzetesi cellájában, ahol tűrhetetlen volt a büdösség, melyet a volt jezsuita rigójának rothadó húseledele s az olajmécses pörkölt kanóca terjesztett. Itt kaptak először össze, s ide ballagott át egy napon Bacsányi, megkérni a fiatal szerzőt, fizesse ki a könyvnyomtatót, s égesse el új munkájának nyomtatott íveit a kézirattal együtt. Emlékezik-e még valaki «*Bácsmegyei összegyüjtött leveleire?*» . . . — gondolta és mosolygott.

Ő maga sem emlékezett már pontosan az ifjúkor kísérleteire; mintha vastag fátyol borítana mindent, ami valamikor becsvágy volt és hevület, dadogó kisérlet és kiabáló lelkesedés, fátyol, melyet hét esztendő tömlöchomályának titkos anyagából szőtt az idő. A kocsiülés alatt, egy foltozott iszákban, vitte a zsákmányt, e hét esztendő vakoskodó munkájának szamárfüles papírlapokra rótt emlékeit: néhány kísérletet, Sallustius, Ossian munkáinak, Metastasio drámájának fordítását, néhány apró rajzot, jegyzeteket, Molière, a nagy Goethe, a bölcs Lessing műveiből fordított szemelvényeket. Ez volt minden, amit meg tudott menteni e hét esztendő vak robotjából. Ez volt minden, amit hazavitt most a börtönből, haza, az elnyomott, a néma, a nehézszavú hazának. Már nem volt fiatal, a börtönből tartott most hazafelé, s nem tudta eldönteni, most kezdődik az élet, vagy már véget ért? . . . Néha felnyitotta gyulladásos szemhéjait, s hunyorogva bámulta az ismerős, régi kedves tájat. De aztán megint lehúnyta szemét és inkább a multba nézett.

A kocsi zörgött a rossz úton és dobálta gyönge, törődött testét. De a nap melegen sütött arcára, közönyösen és jóságosan, mintha begöngyölné a hazatérőt egy melegebb, emberibb áramkör vonzásába. Ez az áram lassú sugarakkal hatotta át testét és eszméletét. Az élet mozdulatai lassan tértek vissza a lélek még riadtan és sértetten szunnyadt az emlékek alvilági, rejtekében. Délfelé tisztáson állott meg a kocsi, egy erdő szélén, s a fenyvesek árnyékából, amíg a lovak abrakoltak és a kocsis kiteregette az élelemmel tömött iszák tartalmát, lenézett a zempléni völgybe. A táj derűs

közönye meglepte. Minden meglepte ez órákban, s csalódással töltötte el a bölcs közöny, mellyel az ismerős világ a hazatérőt fogadta ; nem csodálkozott volna, ha mindenütt, amerre áthajt a szekér, zúgni kezdenek a harangok, s ünneplőbe öltözött emberek integetnek a megtérő felé. Ez a várakozás gyermekes volt. Lenézett a sugarakban fürdőző tájra, s mosolygott, látta önmagát és a világot, megértette az érzések aránytalanságát, minden emberi várakozás és indulat reménytelenségét, megértette e pillanatban sorsát és mosolygott. De éppen e pillanatokban, mikor az ismerős táj kitárult előtte, úgy érezte, mintha felkiáltana benne vagy a közelében valaki. Ez a kiáltás harsány volt, félelmes. Állt a napban, csípőre tett kezekkel, sápadtan és őszesen, s megborzongott.

E pillanatban megértette, hogy mindennek, ami történt, valami célja volt. Mikor lemásolta a Martinovics-kátét, még nem értette ezt. Álomban cselekedett, inkább csak engedelmeskedett egy érthetetlen parancsnak. De most értette. Valami célja volt mindennek, s a borzongás, mely egész testét áthatotta, ez a forró-hideg remegés, mely végigfutott erein, mint a váltóláz árama, egyszerre üzenet is volt, szótlan érintés. Most megértette, hogy mindaz, ami történt, helyesen és szükségesen történt, megértette, hogy a lázadás és a börtön, a szenvedés és a kétség, a csalódás és a halálos magány feltétele és eszköze csak valaminek. Ezt soha nem értette eddig. Most kitárult előtte az élet, mint egy csodálatos táj, melynek igazi méreteit és tartalmát nem is látta addig. «Hát ezért volt minden!» — gondolta sápadtan és nehezen lélegzett. Megértette, hogy az élet titokzatos eszközökkel előkészítette és felnevelte valamire.

«Írni fogok» — gondolta most ; s állt a könnyű, fodros, nyári szélben, s arcán könnyek peregtek végig. Ezért volt minden, a gyermekkor magánya, az ifjúkor perzselő becsvágya és csalódásai, ezért volt a férfikor minden szenvedése, a börtön, a kétezerháromszáznyolcvanhét éjszaka. E pillanatban megértette, hogy mindaz, amit eddig alkotott, a kísérletek, a fordítások, a versek, minden, amit tintával és lúdtollal, de néha vérével és rozsdás szögekkel papírra vetett, előjáték volt csak, s az igazi feladat most kezdődik majd. Ezt a feladatot nem látta tisztán. Érezte erejét, s érezte azt is, hogy eddig tévelygett, hamis ábrándok után futott, költő szeretett volna lenni, vagy nagy regényt és drámát írni, mint Goethe, vagy tanulmányt a szépről és az örökről, vagy a drámairol, mint Lessing, mint a legnagyobbak. Lenézett az ismerős tájra és mintha szédült volna e pillanatokban. Most látta az arányokat és érzékelte erejét : a hang, ez a parancsoló és félreérthetetlen hang most értésére adta, hogy nem költő, mint a nagyok, s nem úgy író, mint a nagy eszmények példája szerint szeretett volna lenni. E pillanatban megértette, hogy más a dolga ; s ez a pillanat arcába kergette a vért, boldog és fájdalmas izgalommal hatotta át

testét. A tájat nézte, az ősi tájat, s megértette, hogy ő, az ember, aki a börtönből, a homályból és a kétségek közül érkezik, s a férfikor fanyar verőfényében áll e dombtetőn, ő lesz hivatva megtölteni ezt a tájat eleven magyar beszéddel, ő adja vissza e tájnak és az embereknek azt a magyar nyelvet, melyen minden időben, könnyen és erősen, tisztán és érzékien ki tudják majd fejezni e táj és az idevaló élet tartalmát. Megértette, hogy most kezdődik az élet, mert most ismerte meg feladatát.

Csendesen állt és nehezen lélegzett. A feladat, melynek körvonalait e pillanatokban látni vélte, emberfeletti volt. Meg kell tanítani egy néma világot a könnyű, a síma, a városi, az örök magyar beszédre, gondolta. Meg kell tanítani őket olvasni, hogy egyszer aztán írni tudjanak. Meg kell tanítani őket magyarul írni, hogy egy napon, a veszély és a kétség órájában, nagy erővel és igaz szóval tudjanak szólani a maguk igazáról a világhoz. Mindezt értette most. Talán ezért volt a börtön, gondolta. Talán ezért volt a sok kétség, hamis becsvágy, tétova kísérlet. Látta a feladat méreteit, s egyszerre mély alázatot érzett. Már nem akart költő lenni, már nem akart nagy író lenni. «Most hazamegyek Regmecre» — gondolta — «és hívom őket». Megértette, hogy műve és sorsa minden íróban és költőben élni és hatni fog, aki valaha megszólal magyar nyelven. Ezért volt minden. Egy ideig állt még, nézte az otthon látképét égő és lassan elhomályosuló szemekkel. S mint akinek sürgős a dolga, mint aki megismerte minden emberi feladat sürgősségét, mint aki egyetlen percet sem mulaszthat többé, ha idejében és jól akarja elvégezni a feladatot, melyre egy kegyetlen és mégis fölemelő, ismeretlen szándék kijelölte: sietve indult kocsija felé és parancsot adott az indulásra. Egyszerre úgy érezte, rengeteg a dolga. Otthon akart lenni. Az asztal fölé akart hajolni, leveleket akart írni, el akarta kezdeni a munkát. Sápadt arcán két tüzes folt pirosodott.

— Haza, Regmecre — mondta a kocsisnak. — Siessünk.

III.

A tornácon anyja és László öccse várták.

Vacsora után a társalgóban ültek, a fehér zománcszögekkel kivert, zöldhuzatos cseresznyefabútorok között. Délután pihent, rendezkedett. Most, remegő kézzel, iratait kereste elő és terveiről kezdett beszélni.

— Feladatom, — mondta — melyre elhivattam, hogy életre keltsem a magyar nyelvet . . .

László a fehér cserépkályhának támaszkodott. A tornác üveges ajtaja nyitva állott, s a szobába behallatszott a sötét mezők halk lélegzetvétele és a tücskök oktalan zenéje.

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY KÖNYVTÁRA

— Feladatod, — mondta László ingerülten — hogy megfizesd nekünk mindazt, amivel tartozol. Feladatod, hogy megtérítsd a kincstárnak ellátásod költségeit. Ötszáz forint tartozásodat már behajtották rajtunk.

Sápadtan nézték egymást, gyűlölettől és idegenségtől szikrázó szemekkel.

Aztán Ferenc lehajtotta fejét:

— Igen — mondta, kéziratait bámulva. — Bocsáss meg. Erre nem gondoltam.

Egyszerre megint a börtönt vélte látni a nyáréjszaka sötétjében.

— Persze — mondta még, nagyon csöndesen. — Igaz, igaz. Nem elég élni, alkotni. Meg is kell élni.

Lehajtotta fejét, szórakozottan végigment a szobán, a néma és ellenségesen hallgató családtagok között, s negyvenkétéves korában, kétezerháromszáznyolcvanhét sötét nappal és sötét éjszaka árnyaival szívében, legnagyobb meglepetésére, e pillanatban honvágyat érzett a börtön után.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Márai Sándor székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Tisztelt, kedves új Társunk!

Szivesen üdvözlöm a Kisfaludy-Társaság körében. Ön, tisztelt barátom, első szépirodalmi műveiben fiatalos nyiltsággal tárta föl magát s e vonás megmaradt újabb műveinek közvetlenségében. Saját magának őszinte megfigyelésén át jutott el az általános lélektani problémák megértéséhez, a lélekrajz mélységéhez. Előadásában szivesen keres új módokat; elindult azon a Proust-törte úton, melyen az író mellőzi alakjainak leírását, bemutatását, a hangulataikba, érzéseikbe, gondolataikba kívülről való önkényes, magyarázó behatolást, — helyzeteik, szavaik, viselkedésük fedik fel kilétüket; úgy ismerjük meg őket lassanként, mint azokat, akikkel az életben találkozunk. — Megbecsüli nyelvünk épségét, szépségét, a főváros némely köreiben elharapózott jargonok nem ejtettek rozsdafoltot tollán. Kiemelkedő érdeme nagy műveltsége, mely meglepő termékenységgel írott kis cikkeiben tűnik legkivált szembe, amelyek a nap eseményeihez, hangulataihoz, napi érdekű kérdésekhez, szinte úgyszólván napihírekhez szólnak hozzá, finoman, eredeti szempontból, érdekesen, sokszor költői szépséggel.

Ez érdemek nyitottak Önnek utat Társaságunkba, mely első itteni belépése óta barátilag is szivesen fogadta.

A véletlen műve, de ma kifejezőnek érezzük, hogy épen most, a régi Felvidék színmagyar részének visszacsatolása napjaiban foglalja el székét közöttünk Ön, a Felvidék régi érdemes családjából származó író, s körünkben is épen az Ung és Ondava irodalmi tájfestőjének, Rákóczi népe írójának, korán kidőlt kedves társunknak örökébe lép.

Sajnálatos, hogy a Felvidék hangja ritkán szólalt meg irodalmunkban, dalai, meséi, bérceihez, várromjaihoz, vizeihez kapcsolt mondái még összegyüjtésök- és feljegyzésökig sem jutottak. Népének sokféle, sok színű tájcsoportjai, a bányavárosok külön színezete csak egy-két írónknál éledtek meg. Annál nagyobb mező van tárva a felvidékről származó, vagy ott növekedett írók előtt, annál több új színt, több új emberi arcot, annál több másfajta életmódot hozhatnak magukkal irodalmunkba, e színekben, typusokban, szokásokban sajátos, gazdag országrészből.

E kívánsággal s e reményben nyujtom át Társaságunk oklevelét, szives és hathatós közremunkálását kérve Társaságunk feladataihoz.

A MAGYAR IRODALOM EURÓPÁBAN.

HANKISS JÁNOSTÓL.

(Felolvasta az 1939. ápr. 5-i ülésen.)

A párizsi Szajna-partnak egy nem nagyon előkelő szakaszán vagy egy évtizede igénytelen külsejű halászkocsma ütött tanyát. A nevét is hajósról vette: egy XVIII. századbeli francia tengerjáróról és fölfedezőről. De aki a keveset mutató helyiséget azzal a titkos gondolattal kereste föl, hogy itt egyszerű emberek között olcsón ebédelhet, a nyikorgó, szúette ajtó mögött visszahőkölt az aranypaszománttól roskadozó portás, majd később az étlap jobboldalán tornyosodó számok láttára.

Ugyanígy vagyunk ennek a tanulmánynak címével s azzal, ami mögötte lappang, mert ez a cím nemcsak a magyar irodalom külföldi exportjának mérlegét cégérezi. Nemcsak azokról a fordításokról és átültetésekről szól, amelyek éreztetni akartak a nyugati[1] olvasóval valamicskét irodalmunk hatalmas és jellegzetes értékeiből. Ezen a címen:

[1] Vannak keleti nyelvekre fordított magyar művek is, de számuk elenyésző. Az «egyetemes irodalom» nem pártatlan és igazságos kicserélése a remekeknek, hanem egyirányú «Drang nach Westen» érvényesül benne.

«A magyar irodalom Európában» sok mindenről lehet szó. Adatok és történeti áttekintés helyett ezt a «sok mindent» próbáljuk meg itt rendszerbe foglalni. A helyett, hogy elmondanók, mit és hányszor kísérelt meg a magyar irodalom a maga megismertetése érdekében, inkább azt hangsúlyozzuk majd, hogy mikép illeszkedik bele az európai irodalmak egészébe s miért van ott rá szükség. S ebből az is következik, hogy megpróbáljuk «idegen szemmel» fölmérni irodalmunk értékét és ezzel magunknak tartunk tükröt.

Másutt [1] foglalkoztam részletesen az ú. n. «egyetemes irodalom» kérdésével. Van-e egyetemes irodalom mint szerves egész? Érdemes-e önálló egyéniségnek tekinteni, mint a nemzeti irodalmakat? Ezek a problémák a kutatás kezdeti stádiumaiban vannak. Annyi bizonyos, hogy amilyen könnyű az európai irodalmak egy-egy korszakbeli összefüggését kimutatni s amennyire bizonyosan van «humanista mozgalom», «romantikus irodalom» vagy «naturalista regény», épp oly nehéz az egymást követő korokban megkeresni a különböző korszakok divatjai közti összefüggést egyetemes síkon. A «vízszintes» kapcsolatok bizonyosan megvannak, a «függőlegesek» nagyon is kétségesek. Így hát — amennyire ma látjuk a kérdést — inkább egyetemes irodalmi divatokról lehet beszélni, mint egyetemes irodalomról. Az egyetemes irodalom eddig inkább egy-egy több országon keresztülszántó vihar vagy Európán ideig-óráig elhatalmasodó légkör, mint hagyományt kialakító és követő fejlődés.

Egy azonban bizonyosan van: «egyetemes irodalmi köztudat». Vannak irodalmak vagy remekművek, amelyeket illik számontartani, akár Angliában él az ember, akár Görögországban, akár Japánban — feltéve, hogy valami kapcsolata van az ú. n. európai irodalommal. A napokban egy nagyon művelt és élesen látó kínai szerző könyvét olvastam a kínaiakról. Lin Yutang [2] itt közli a kínai kiadók 1934-es jegyzékét az utolsó 23 év alatt 26 ország nyelvéből fordított szépirodalmi munkákról. Ez a jegyzék nagyjából fedi az európai országok hasonló jegyzékeit — természetesen azokkal az eltérésekkel, amelyeket minden egyes ország földrajzi elhelyezkedése és kulturális érintkezései szükségessé tesznek. Így Kínában aránylag igen nagy az oroszból fordított művek száma.

De ezeket az eltéréseket nem tekintve, elég élesen különválnak

[1] *Littérature universelle?* «Helicon», 1938. 1—2. sz. V. ö. még: *Nemzeti irodalom és egyetemes irodalom.* «Napkelet», 1937. július.

[2] *Mi kínaiak (My country and my people).* Ford. Benedek Marcell. Budapest, Révai, 1939. 294. skk. l.

azok a remekek, amelyeket mindenki ismer vagy amelyekről senki se meri bevallani, hogy nem olvasta őket. «Beérkezett» alkotások, amelyeket az átértékelő kritika is csak akkor mer kikezdeni, ha paradoxonokkal akar feltűnést kelteni. S az olyan irodalom, amelynek több ilyen remeke került bele az egyetemes köztudat pantheonjába, maga is igényt tarthat arra, hogy nemzetközi antológiákban és egyetemes irodalmi olvasókönyvekben számon tartsák. Egy bizonyos Rubiconon túl az irodalom ismertségét már nem fenyegeti veszély, mert ott túl mindig süt a nap, kényelmes hely jut mindenkinek, a továbbfejlődés [1] biztosítva van. A magyar irodalom, sajnos, még mindig nem jutott át ezen a Rubiconon, pedig nagyon sokszor állt már a partján.

Ebben a megállapításban pedig nincs egy csipetnyi sötétlátás sem. Szembe kell néznünk a tényekkel, ha a magyar irodalomért eredményesen akarunk küzdeni. S már most ki kell jelentenem, hogy biztosra veszem a nem nagyon távoli végső diadalt. A magyar irodalom már nem dörömböl sokáig a bezárt kapun : minden jel arra mutat, hogy az állhatatosan zörgetőnek megnyittatik.

Jól ismerjük azt az ellenvetést, hogy : «De hát a magyar művek egész sora le van fordítva idegen nyelvekre!» és a hozzáfűzött két nyomósító érvet : «...még pedig sokat közülök külföldiek fordítottak, a maguk gyönyörűségére», és : «nem egy magyar remeket többször is lefordítottak, ami állandó sikerre mutat». Mindezt jól tudjuk, magunk is készítettünk áttekintést a fontosabb magyar művek idegen nyelvű fordításairól.[2] De ha megvizsgáljuk ezt a valóban hatalmas anyagot, be kell látnunk, hogy a lefordítás ténye még nem elég arra, hogy az alkotás ismertté váljék és hogy mint magyar alkotás váljék ismertté. Egyfelől, egészen ritka eset, hogy vérbeli író vállalkozik fordításra, különösen ha «kisebb» irodalomból «nagyobba» való áttételről van szó — már pedig a fordításhoz első sorban nem idegen nyelvtudás kell, hanem az, hogy a fordító a maga anyanyelvén is tudjon *írni*... Másfelől, ha a jeles író le is fordít valamit, aminek «fölfedezését» érdemes vagy jellegzetes cselekedetnek érzi, nem bizonyos, hogy ez már elég is a mű szélesebb körű megismertetéséhez. A megjelent könyvek nagy része néhány év

[1] T. i. az illető irodalom külföldi elismertetésének fejlődése, — az, hogy egyre több és több alkotása, részlete válik ismertté s azok egymást erősítik a külföldi köztudatban.

[2] *Le Livre Hongrois.* Az 1937-i párizsi világkiállításon rendezett magyar könyvbemutatóra, amelynek címe : *A magyar könyv sugárzása*, voltaképpen ennek az előadásnak is egyik főcélja. — Főképp azonban : Gulyás Pál : *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp., Nemzeti Múzeum, 1915 és Sipos Lajos : *Ce qu'il faut lire sur la Hongrie.* NRH kny.

alatt eltűnik a könyvkereskedői forgalomból, a divat kereke is tovább fordul s lemállik róla az, ami tegnap a tetején ringott. Ezért nagyjelentőségű, hogy a magyarból fordított művek lehetőleg olyan sorozatokban jelenjenek meg, amelyekben más származású alkotások is vannak s amelyeknek törzsközönségük van. S legfőképpen: ahhoz, hogy a magyar mű sikere a magyar irodalom egészének is kamatozzék, szükséges, hogy az olvasó tudatára ébredjen a magyar irodalom összefüggésének: annak, hogy pl. Petőfi nem «üstökös» a magyar égen, legalább is abban az értelemben nem, hogy előtte, utána sötét ez az ég, csak apró csillagocskák pislákolnak rajta. És hogy Zilahy Lajos vagy Harsányi Zsolt ma oly szívesen fordított regényei nem elszigetelt alkotások, hanem belerendeződnek egy nagy hagyományú irodalmi folyamatba, amely tele van hasonlóan érdekes könyvekkel s kialakítója vagy kifejezője egy olyan szellemiségnek, amely mindezeknek a regényeknek rejtett, de mindig első hőse.

Ezért kapcsolódik bele a magyar művek «exportjába» az irodalomtörténetírás és a kritika, — nemcsak mint közvetítő és mint cicerone — hanem mint csaknem egyenrangú fél vagy legalább is mint drágamívű foglalata még drágább drágaköveknek. Munkájára azért is szükség van, mert ő a hivatott gondozója a nemzeti irodalom egyensúlyának a külföldi közvéleményben. S bár sohase szabad megrontani a külföldi olvasó élvezetét, amellyel esetleg kisebb értékű vagy a magyar szellemiséget ki nem fejező magyar műveknek hódol, de viszont gondoskodni kell, hogy az üzleti szempontból lefordított regények és színdarabok mellett tudomást vehessenek idegen barátaink a magyar irodalom nehezebb fajsúlyú és így kevésbbé szembeötlő remekeiről is. Ezek hátrányban vannak azért is, mert a fordító elé gyakran nagyon nehezen leküzdhető akadályokat gördítenek s az egyszerre két írógépbe diktáló fordítót eleve elriasztják. *Az Ember Tragédiája* remek német vagy a *Kalevala* pompás magyar fordítása ihletett és heraklesi munkára vágyó írókat kívánt. Hasonló hátrányba kerül a vers a korszerű problémákat prózában pengető regénnyel és színdarabbal szemben. Ezt a hátrányt is a magyar irodalom egészéről képet nyujtó irodalomtörténetnek kell a lehetőség szerint ellensúlyoznia.

A magyar irodalomért folytatott harcunk első fele tehát irodalom és irodalomtörténetírás. Az író és a tudós a szereplői ennek a nagy hadijátéknak, s azt hisszük, nem túlozunk, ha azt kívánjuk, hogy a tudós is író legyen, mert egy irodalom bemutatása, géniuszának megidézése [1]hletet és formálóösztönt követel.

De az irodalom érvényesülésének elősegítése nemcsak írót és művészt kíván, hanem diplomatát is — a szónak legtágabb, legemberibb értel-

mében. Ahhoz, hogy ez a békés hódítás, amelynek végső hatása mérhetetlenül nagy, s talán döntő jelentőségű lehet nemzetünk létére is, tervszerűen végbemenjen, ahhoz nemcsak nemzeti irodalmunkat kell alaposan ismernünk, hanem azoknak a nemzeteknek szellemi alkatát is, amelyeknek remekeinket közvetíteni akarjuk. S ez sokkal nehezebb feladat, mint hinnők. Nem lehet megelégednünk az illető irodalmak ismeretével — a művek mögé is kell látnunk az élő lelkekbe. Meg kell éreznünk, mit kíván a külföldi olvasó a holnaptól, milyen szellemi táplálék hiányát érzi. Örök frisseségre, az ötlettermelés csodáira volna szükség, hogy mindazt mindenütt felhasználjuk, amit fel lehetne használni irodalmunk javára. Itt elégedjünk meg egy-két példával. *Az Ember Tragédiája* falanszter-jelenetének keserves korszerűséget ad a szovjet világnézete és nevelési rendszere; a földközitengeri egyetemi központ közönségén és kiadványain keresztül sokat jelenthet Arany János és Frédéric Mistral kísérleteinek párhuzama vagy az, hogy Kisfaludy Sándor Draguignanban olvashatta Petrarcát; a Liszt-centenárium csakúgy ontotta a romantikus-dinamikus magyar eszményiség és dallamtól ittas magyar költészet kultuszának alkalmait — még pedig egyszerre Németország, Itália és Franciaország felé. Nincs olyan társadalmi osztály, történeti esemény, felekezet vagy nemzet, nincs olyan világot átható izmus és olyan picinyke külső alkalom, amibe bele ne lehetne kapcsolni a magyar irodalom ismeretének valamelyik kiszögellését. S csak így lehet biztosítani a hatásoknak azt a sűrűségét, amely nélkül az egyes művek sikere csak múló lehet.

Az imént elejtettem már a «tervszerű» szót. Valóban: hiba volna harcunkban csak a változatosságot, sohasem nyugvó mozgékonyságot, a nemes izgatás tevékenykedését látni. A nélkül, hogy évekre megállapított, merev tervről szó lehetne, nyilvánvaló, hogy a hatások egy nagy, egyöntetűen vezetett front életnyilvánulásai és az agilitást meggondoltságnak és tapintatnak kell szabályoznia. Milyen mérhetetlen károkat is okozhat egy-egy sebtében odadobott jelző vagy meggondolatlan párhuzam! Jókai cikke *Az Ember Tragédiájáról*, amelyet «a magyar Faust»-nak nevezett, nagyban hozzájárult a darab berlini bukásához; viszont az a szokás, hogy őt «a magyar Dumas»-nak hívják, olyan írócsoportba osztotta be nagy regényírónkat, amely lealacsonyító és félrevezető következtetésekere csábítja a tájékozatlan idegent.[1]

[1] Nem is lapoz bele könyveibe senki, aki az idősebb Dumas-t nem szereti és így nem tudják meg soha, hogy Jókai ki volt s mennyire más, mint hitték. — Egyébként a belső, a hazai irodalmi tudat is sokat árthat. Ki fogja lemosni Jókairól azt a nagyon szép, de nagyon egyoldalú megállapítást, hogy ő a legnagyobb

S itt önként kínálkozik az áthidalás tanulmányunk második része felé. A külföldi olvasó általában elutasítja mindazt, amit a maga irodalmában únosúntig ismer. Szívesebben fordul Madách felé, ha senki sem árulja el neki, hogy remeke hasonlít a *Faust*hoz : a *Faust*ból egy is elég s mai formájában talán sok is. A franciákat nem a franciás novellatípus vagy a franciás szellemesség érdekli : nem kérnek Athénbe baglyot, a Szajnába vizet. Hanem olyasmit kérnek, ami nekik nincs.[1]

Lehet, sőt bizonyos, hogy a legtöbb nyugati olvasó [2] az ismeretlen irodalmakat elsősorban mint exotikus ingerek lelőhelyeit böngészi át : nem mindennapi lelki kenyeret vár tőlük, hanem fásult ínye számára különleges csemegét. De a második, harmadik magyar könyvnél — ha eljut odáig — belátja, hogy ez nem a szó szoros értelmében vett exotizmus,[3] főkép nem a kezdetlegesség trópusi exotizmusa, hanem egyszerűen : új szín a szivárványban, az emberi szem új diadala, amit egyre fontosabbnak, szükségszerűbbnek és örvendetesebbnek érez.

Nem tudom, hány nyelven és hányféle elmélyüléssel írtam már a magyar irodalom sajátos értékeiről, de megvallom, még mindig úgy érzem, hogy ez a téma ma is a szfinx rejtélyes mosolyával int felém. A sürgős gyakorlat szempontjából elég megállapítani annyit, hogy vannak sajátos értékeink, amelyek minden idegen nemzetet érdekelhetnek, s vannak olyanok, amelyek különösen egyik vagy másik nemzet olvasóközönségére hatnak. Ritkán lehet a német nyelvű antológiában ugyanazokat a novellákat felhasználni, mint a francia vagy angol nyelvűben. A magyar tűz és meleg után jobban vágyódnak a skandinávok, mint például a sziciliaiak.[4] Általános értékeink a legkülönbözőbb csoportokba kívánkoznak.

A nyugati irodalmak felfrissülését nemcsak Goethe vagy Thalès Bernard, hanem sok más külföldi író és kritikus is az ismeretlen, erős

---

magyar «mesélő»? És hogy így nagyon alkalmas arra, hogy elringasson, megvigasztaljon?

[1] Ez természetesen nem zárja ki, hogy fel kell használnunk a magyar írók életének és műveinek minden olyan vonatkozását, ami felhívhatja az érdeklődést, így mindazt, ami a külföldi olvasó előtt ismerős viszonyokba kapcsolódik. Eötvös *Karthauzi*jának párizsi és nîmes-i lapjai megkapják a francia közönséget, ámbár Párizst és a nîmes-i arénát ismeri s leírást is olvasott róla.

[2] Talán a német kivételével, amely mint első fordító és közvetítő nemzet (l. Thalès Bernardról írt tanulmányunkat, *Budapesti Szemle*, 1937) más szemszögből nézi az ismeretlen irodalmat.

[3] Európán és az európai civilizáció körén kívüleső, rendszerint tengerentúli népek és tájak költészete.

[4] Bár ezek meg a «rokonságot» állapítják meg belőle.

népi gyökérzetű irodalmaktól várta. Az, hogy irodalmi életünk a Petőfi—Arany-korszakban népi ihletést tudott klasszikus értékű és jellegű irodalommá átalakítani, ily formában és mértékben magyar sajátosság. Azok a nyugatiak, akik a megifjodás forrásait keresik, akik a töretlen erő, a nyílként célratörő egyenesség után áhítoznak, boldogan mutogathatják ezt a romantikus erejű klasszicizmust, ezt a szivárványhidat, amely egyfelől irodalmi remekek pillérjére támaszkodik, másfelől a tősgyökeres népiség televényébe fúródik. Ez az oka annak az optikai csalódásnak, amely Petőfit s legtöbb irodalmi nagyunkat magasabbrendű népköltőknek, gigászi méretű nótafáknak vélte. Thalès Bernard csaknem neheztel Vörösmartyra, hogy filozófiai kérdések is érdeklik, amikor a magyar népi ősforrásból meríthetne ő is, s ezzel igazán megelégedhetnék!

Közeli rokon ezzel irodalmunk másik nagy vonzereje: a ritka hatalmú ihletfeszültség, az a nemes extázis, amelyet a nyugati irodalmakban oly sokszor elkoptatott a pompás mesterségbeli hagyományok rutinja. Robbanó ihlet, viharzó ihlet, isteni erő — Berzsenyit Pindaros rokonává teszi, Petőfit Tyrtaiosévá, Adyt Juvenalisévá és minden magyar lírikus szárnyait megtoldja egy-két hüvelykkel.

Férfiasabb is ez az irodalom, mint legtöbb nagy versenytársa. Amikor Kisfaludy Sándor meghatározza a maga vizsonyát Petrarcához, azt hangoztatja mindenekfelett, hogy férfiasabb lesz nőiesen fínom elődjénél. De ugyanaz áll akármelyik párhuzamra magyar és nem-magyar (nyugati) költők között. A férfiasság eszményének sok színe villódzik a kész remekek hibátlan gyöngyházán s még Madách szigorúan, szemérmesen nemzetközi Ádámját is meghatározza [1] és gyökeresen magyarrá teszi. Egyenes célratörése, szívóssága, megronthatatlan eszményhite és a nőhöz való viszonya hagyományosan magyar. A «Nem szült gyáva nyulat Nubia párduca», az «Áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell», a «Nem, nem, soha!» s az «Eszméim győzödelme Legyen emlékjelem» ezer harmónikus motívumból szövődő összhangja minden más, elfínomulásra vagy elpuhulásra hajló, egyéni hangot mindig túlharsogott.

A férfiasságból — különösnek látszik, mégis úgy van — egyszerre következik: egyfelől a közjó, a haza gondolatának eluralkodása az egész irodalmon s vele a felelősség kérdésének túltengése is, másfelől viszont valami szilaj individualizmus, bátor szókimondás, úri és fejedelmi szeszély, hangulatok tornyos hullámverése. A magyar irodalom adja a legtöbb hazafias költeményt, a legtöbb olyan imádságos verset,

[1] *L'Adam hongrois.* «Revue des Études Hongroises», 1935.

amit a nemzetnek együtt kell és érdemes elmondania ; de a magyar irodalom avatta műfajjá a rapszódiát s adta egy hajlékonyan kemény férfilélek gazdag árnyalású érzelmi életét a cigány hegedűjére. «Húzd, de mégse : hagyj békét a húrnak» : ebben a sorban nagyon sok van benne a magyar lélek szép végletességéből, örök ünnepre-készüléséből s ünnep-temetéséből.

Ne aggasszon bennünket ez a kétféle okozat. A magyar élet Janus-arcú, s ez jól van így. Az egyszerű képletek nem fejezhetnék ki lelke gazdagságát, de sorsa bonyolultságát sem. S éppen ez vonzotta hozzá az idegeneket, a XII., XVII. és XVIII. század telepeseit, akik a helyett, hogy nagy tömegeikkel megfojtották volna, elbűvölten figyeltek rá és engedtek hallatlan vonzásának.

Kevesen vették észre, s így előtanulmányok híján csak általánosságban mondhatjuk el, hogy a magyar irodalom — néhány nagyon alapos külföldi ismerője szerint — nemcsak nyugatot mutatja kele tükrében, hanem keletnek egyetlen európai célokra közvetlenül felhasználható «kiadása» is. Ami az európaivá vált Keletben érték, azt Nyugat legkönnyebben a magyar irodalomból szívhatja fel, ahol az számára asszimilálva van.

Végigfuthatnánk — amint máskor tettük — azokon a műfajokon is, amelyeket a nagyar irodalom tett nagy műfajokká : a nyugaton sokszor lefitymált ballada Arany Jánosnál ért csúcsot, a történeti regény Kemény Zsigmondnál bontakozott ki romantikus cifraságaiból, a költői dráma a *Csongor és Tündé*ben és *Az Ember Tragédiájá*ban volt a legköltőibb, legművészibb, Shakespeare-nek legnagyobb modern utóda a *Bánk bán* szerzője s ez csaknem annyit jelent, mintha a XX. században Beethoven nagyságát méltón újítaná föl egy kései tanítvány.

Elmondhatnók, hogy az európai stílusdivatok teljes értékének meghatározásánál sokszor alig nélkülözheti a magyar irodalom tanúságát és ma még dermedt, ködbe burkolt ormait : azt, hogy mit jelent Balassa a renaissance-lírának, Zrínyi a barokk szellemnek, a XIX. századi aranykor a romanticizmusnak, Ady a szimbolizmusnak, Tormay Cecil, Kosztolányi az impresszionizmusnak ; hogy Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos mennyivel járultak hozzá a modern színpad formakeresésához, hogy mit jelent Magyarország a humor történetében... s száz más szempontot, ha szükség volna rá itt. De jól esik ütegeinket, páncélkocsijainkat felvonultatni, mielőtt új harcba bocsátkozunk.[1]

[1] Részletesen : *Storia della Letteratura ungherese*. Torino, Paravia. — *A magyar irodalom világhelyzete*. A tallinni finn-ugor kongresszuson tartott előadás. Fenno-Ugrica, Tallinn, 1936. — *A magyar keresi önmagát*. Napkelet, 1936. okt. — nov.

Fernand Baldensperger, az összehasonlító irodalmi iskola vezére, egyszer azt mondta, hogy ha meg lehetne írni egyszer az irodalmi «csúcsok» történetét, azaz olyan egyetemes irodalomtörténetet, amely minden korszakban a legkiválóbb alkotásokról számolna be, a XIX. század közepén főképp a magyar irodalomról kellene beszélnie, mert itt voltak a legmagasabb csúcsok Vörösmartytól Petőfiig és Aranytól Madáchig. Ha ez a felfogás elterjedne és a gyakorlatba is átmenne, a magyar irodalom egyszeriben átléphetné az érvényesülés Rubiconát. Örömmel kell beszámolnom itt arról, hogy Paul Van Tieghem legújabb, most megjelenő egyetemes irodalmi kézikönyvében barátjának felfogása már részben érvényesült s általában az utóbbi évek folyamán a magyar irodalomtörténet védelme csaknem minden ponton sikereket mutathat fel. Régen feledésbe merült már a háborút követő nehéz években bennünket ért sok támadás : nyelvünk elparentálása, kultúránk letagadása, amit különösen a cseh «Hochkultur» aknamunkának köszönhettünk. Különösen amióta a Nemzetközi Újabb Irodalomtörténeti Bizottság megalakult s annak első kongresszusa Magyarország nevéhez fűződik s 1938 óta folyóiratát is Magyarországon szerkesztik, lett könnyűvé és reményteljessé a sok évszázados, sok zsákutcába torkolló, nehéz út utolsó szakasza.

A magyar irodalom Európában mindig megállta a helyét s elvégezte kettős küldetését. Egyik nehezebb volt, mint a másik : megvédeni és terjeszteni Nyugat szellemi kincseit úgy, hogy segítsünk Közép-Európa és a közeli Balkán számára használható és meghitt csengésű aranyat verni belőle ; s kialakítani Európa számára azt a magyar lelkiséget, amely csapások és küldetések nemes elhordozására képessé tehette Európa határőrvidékét.

Minden nép, amely erre a névre érdemes, önmagáért él, mert olyan erők szunnyadnak benne, amelyek zaklatják, kényszerítik, nem hagyják nyugodni, míg ki nem fejezi önmagát, míg szent kínjait az álmok ködéből ki nem emeli a valóságra. Minden nép irodalmában tart tükröt jelenének és multjának, de elsősorban jövendőjének. Ez a tükör a magyarságot Európa közepén mutatja, örök harcok közepett, örök tisztulásban : a magyar harcos fejét minden este, amikor a csillagok Csaba útját verik ki a sötét égre, Isten kebelébe rejti. A magyar irodalomra Európának azért van szüksége, mert a szivárvány nem lehet foghíjas, a szivárványnak egy színe sem hiányozhatik. A magyar irodalom Európában van, ahol megvan és vár reá Gondviselés-rendelte helye. És Európa baja volna, ha nem láthatná meg saját képét — eszményi lélekben született, remekmívű képét — a magyar irodalom tükrében.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Hankiss János székfoglaló l. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Kedves új Társunk!

Szívesen köszöntöm Társaságunk körében. A Kisfaludy-Társaságnak természetes törekvése és régi hagyománya, hogy tagjai közé sorozzon oly érdemes írókat is, akik irodalmunk külföldön való ismertetésével vagy jelesebb alkotásainak lefordításával tettek jó szolgálatot irodalmunknak, nemzetünknek. A magyar szellem, magyar tehetség és művelődés hirdetői ők külföldön, szárnyat adók rokontalan nyelvünk kalitba zárt szavainak. Sok neves külföldi műfordító és író talált örömet és hivatást ily munkában. Csak az ismertebbeket, a lelkes Sayoust, Saissy Amadét, Patterson Artúrt, Arany János szerb fordítóját Zmáj Jovanovicsot, a finn Jalava Antalt, az olaszok közül Cassonét, Sirola Ferencet, a német Schnitzer Ignácot — Petőfi fordítóit említem; e névsor is mutatja, mint hordták szét ez érdemes férfiak minden európai nép közé a magyar szellem fényét, dicsőségét. Hogyha reájuk méltó hálával gondolunk, nem még szívesebben látjuk-e, ha a nyelvismeretek terjedésével magyar költők és írók szólaltatják meg a magyar költészet legbüszkébb alkotásait idegenben, ismertetik irodalmunk nagyságait. Nem természetes-e, hogy ők világosabban átértik a magyar művek szellemét, jobban érzik költői nyelvünk szépségeit, ízét? Akik fáklyát gyújtanak, hogy költészetünk legszebb alkotásait a messzebb állók is megláthassák, bizonyára érdemesek hálánkra, annál inkább, mert a válogatatlan gépi fordító-ipar tömegében a hivatottak megválasztják a méltó eredetit, s munkájok is gondos és művészi munka. Így tiszteltük sorainkban Dóczy Lajost, aki eredeti műveivel Arany balladáinak és *Az ember tragédiájának* költői tolmácsául szegődött német nyelven, — Sturm Albertet, *Buda halálának* jeles fordítóját, így napjainkban Mohácsi Jenőt, Madách hű átültetőjét németre. Irodalmunknak idegenben magyar ismertetői közt őrzik *Évlapjaink* Kont Ignác, Gragger Róbert nevét. Ezek sorába lép ön, tisztelt új társunk, a francia irodalom búvára, irodalmunkat is főkép a franciák közt ismertető gazdag, érdemes munkásságával, melyből itt csak olasz nyelven írt magyar irodalomtörténetét, a magyar költészet és szépprózа alkotásaiból Párisban kiadott két kötet anthológiáját emelem ki, Petőfi és Jókai francia hódításáról szóló tanulmányait, s a francia Akadémia koszorújával büszkél-

kedő művét. Újabban mint a Revue des Études Hongroises egyik szerkesztője állandóan figyelemmel kíséri szellemi életünket. Mindezen műveiben eleven szemlélet élénk előadással egyesül. Nem természetes-e, hogy Társaságunk örömmel hívta levelező tagjai közé, aki fiatalon ily gazdag munkásság érdemét hozza magával.

Örömmel nyújtom át e tagsági oklevelet, kérve, hogy a jövőben társaságunkat is részeltesse munkásságában.

---

1. NÉMETHY GÉZA.

SZEKFŰ GYULÁTÓL.

(Felolvasta az 1939. nov. 8-i ülésen.)

Társaságunk, tagjai közé választva, boldogult Némethy Géza elárvult helyét jelölte ki számomra, s most, amikor hagyományos kegyelettel megemlékezem elődömről, megjelenik szemem előtt az Eötvös-Collegium régi házában a kis könyvtárszoba, ahol az asztalfőn hetenkint kétszer Némethy Géza ült, s körülötte, jobbról-balról, mi négyen-öten, tanítványai. Eötvös-collegiumi tanársága éveire később nagy szeretettel emlékezett, férfikora legszebb és legtermékenyebb korszakának tartotta, melyben tudományos működése szabadon kibontakozhatott. Utólag visszagondolva előadásaira, egész pályája és életműve ismeretéből megértem, hogy óráin az első perctől az utolsóig nem volt másról szó, mint arról a klasszikus latin íróról, akit velünk együtt olvasott. A fiatal tanár, aki majdnem negyven eszendővel ezelőtt közöttünk ült és akinek elegáns alakján, szabad mozdulatain nyoma sem volt a tanárról és filológusról elképzelt félszegségnek, a valóságban mégsem érdeklődött semmi más iránt, csak a tudomány, az *ő* tudománya, a klasszika filológia iránt. Azt hiszem, nemcsak az Eötvös-Collegiumban nem, de a kolozsvári, a budapesti egyetemen sem szállott le egy pillanatra sem tudós magaslatáról, és ha akart is tanítani, ezt csak úgy képzelte el, hogy a tiszta, hamisítatlan, legmagasabb tudományt közli hallgatóival, s ha azokban van valami a szellem szikrájából, megértik és követik őt.

Boldog volt élete, mert erről a magaslatról nem kellett soha leszállnia. Némethy Géza nem élt a hétköznapok világában, hanem a görög és római klasszicizmus légkörében, ahová az ő életével párhuzamosan lefolyt közéleti, politikai, társadalmi folyamatok csak messziről, ködös távolságból nagynéha értek el. A világháború előtti két évtized heves belpolitikai küzdelmei, majd a háborús négy esztendő s utána a magyar

élet színvonalának szörnyű lehanyatlása, amikor mindnyájan számot vetettünk életünkkel és kétségek közt éltük a jelent, vártuk a jövőt: mindez ártalmatlanul hullott le szelleméről, melyen sebezhetetlen páncélt viselt s ez a páncél az antik kultúra volt.

Némethy Géza talán az utolsó humanista volt, a XV. század nagy olasz humanistái, Janus Pannonius és társai sorából. Az antik világ volt létének éleme, s egyéni értékrendszeréhez a kulcsot a görög világ humanista kiteljesedése, a hellénizmus szolgáltatta. A hellénizmusban az emberi művelődés legmagasabb fokát látta, s évtizedes tanulmányai nemcsak tudományos meggyőződését, hanem világnézetét is e hellenisztikus alapokon építették fel. Éppen ezen a helyen. Társaságunkban, tartott székfoglaló előadásán leplezte fel belsejét, tartózkodó tudós egyéniségénél szokatlan lírai hevülettel, amikor a hellén műveltség igazi értékét a szellem szabadságában jelölte meg. Végigkísérte az antik örökséget középkori lovagvárakon keresztül Dante, Petrarca költészetén, a renaissance kötetlen életformáin keresztül Voltaire-hez és Goethéhez. Lucretiust «e komoly és tudós költő»-nek nevezte és reá hivatkozva, megköszönte az antik tanulmányoknak a legszebb jutalmat, amit éjtnapot betöltő filológusi munkájáért remélhetett, s ez nem egyéb, — mondotta — mint «szellemünk felszabadulásának öröme; amikor érezzük, hogy a minden bilincsét széjjeltört gondolat akadálytalanul szökken fel a legszédítőbb magasságokba olyan vakmerően, olyan vidáman és olyan szabadon, mint Goethénél Heléna és Faust frigyének nemes gyümölcse, az ég felé szálló Euphorion.»

Lucretiusban, a «komoly és tudós költőben», épp úgy önmagát példázta, mint a földi salaktól érintetlen, a profanum vulgustól merész szökelléssel távolodó Euphorionban is. Az antik világot újraélte, a keresztény Európából csak az antik maradványokat ragadta meg, a renaissance mellett csak a racionalizmus és felvilágosodás szellemével tartott rokonságot. Az utolsó humanista egyúttal az utolsó Voltaire-iánus is volt, aki nem minden lelkesedés nélkül idézte az epikureus Lucretius mondását: a görög szellem legyőzte a vallás sötét, misztikus erőit. Euphorion vakmerő röptének rideg magasságokbeli pályáját mi már fázva és dideregve kísérjük szemünkkel, — neki még öröm volt és gondolatban vele repült s nem gondolt az elkerülhetetlen bukásra.

De visszatérve a hazai talajra, Némethy Géza tudományos munkásságát a magyar classica philologia számbavevői és történészei is tisztelettel fogják emlegetni. A szakemberek véleménye szerint szövegkritikai munkásságában szellemes coniecturák jellemezték, melyeknek összehasonlító alapjait az egész klasszikus irodalom és műveltség területén csodálatos biztonsággal uralkodó emlékezőtehetsége játszi köny-

nyűséggel szolgáltatta. Vergiliusról a nagyközönség számára írt kötete ma is élvezetes olvasmány, s a szellem embereit különösen vonzza könyvében az a szinte áhítatos tisztelet, mellyel a nagy római költőt, minden időkre a tiszta lélek és a béke emberét, rajzolja. És végül hadd említsem meg, hogy korának latin és görög filológusait e két nyelv ismerete és könnyű, tiszta, klasszikus használata dolgában is felülmúlta, s talán Társaságunk tagjai is ismerik az ő költői tollából származó latin fordítását Gyulai Pál költeményének *(Horatius olvasásakor)*. Benne a Horatiust magyarra költő sorokat : «Nézd, nézd, Soractét magas hó borítja» — Némethy Géza oly tökéletes latin szellemiséggel költötte vissza latinra, hogy szinte nem tudjuk, nem az ő szövege-e az eredeti, a horatiusi :

Culmina Soractis, en adspice, nix tegit alta,
Ingere ligna foco, funde Falerna, bibe,
Venturi secreta aevi, fuge quaerere, quae sint,
Serius ocius, heu, pallida mors veniet.

Nekem csak Némethy Géza latin fordításának olvasásakor tűnt fel, mennyire rokon lehetett Gyulai Pál szelleme a stoikus latinságával, hogy verse szószerint lefordítva is oly tökéletes horatiusi verset adott. És csak ekkor merült fel bennem a kérdés, vajjon nem volt-e nemzeti klasszicizmusunk egész korszakában több római stoicizmus, mint gondolnók és vajjon nem Cicero, Horatius, Seneca, Marcus Aurelius nemes hagyatéka, a plebejusi mozgékonyságnak és tettrekészségnek antidotuma dolgozott-e a kiegyezési korszak annyi kitűnő magyarjának szívében, mikor követve a horatiusi mondást : «A közügyektől vonulj a magányba», — a nemzet fejlődését, kevés kivétellel, nem irányította oly erővel és elhatározással, mint a minőre a magyarságnak szüksége lett volna. Ki tudná ezt ma megmondani?

---

2. A MAGYAR JELLEM TÖRTÉNETÜNKBEN.

Szekfű Gyulától.

(Felolvasta az 1939. nov. 8-i ülésen.)

Bocskai történésze, Károlyi Árpád, fínom történeti érzékkel vette észre hőse alakjában Machiavelli tanítványát, el is nevezte őt a brachykephal Il Principének. Fráter György, Báthory István és még sok más régi magyar politikus nem kevésbbé machiavellista volt, ha éppen ezt az elhasznált kifejezést akarjuk rájuk húzni. A saját portánkon maradva, talán joggal megállapíthatjuk, hogy a török hódítás, s ennek következ-

tében az idegen földre kitelepedett királyság emberfeletti feladatok elé állította a magyar történetet, és azok az emberek, akik ezekben a nehéz időkben szolgálták hazájukat, minél élesebb eszközöket kerestek, hogy hagyományos céljukat, az ország és nemzet szabadságát megközelíthessék. Az eszközök éle gyakran nem maradt el azokétól, melyeket Machiavelli szabadalmazott, de ebből még nem következik, mintha magyarjaink az olasz bölcsnek perfekt tanítványai lettek volna. Két dologban nagyon is különböztek az ő mintaképétől. Az egyik: hiányzott belőlük az ember és az emberiség megvetése. Ez pedig lényeges eltérés, mert Machiavelli a «forza» alkalmazásának jogát abból vezeti le, hogy az ember csak feliben ember, feliben állat, s ezért kormányzása tisztán törvényekkel, erőszak nélkül lehetetlen. A történelem annyiban igazolja ezt a tételt, hogy mindazok, akik a tömegeken ily eszközökkel tudtak uralkodni, megvetették az embereket. A sikeres demagóg lenézi uralkodásának tárgyait, éppen úgy, mint a renaissance kényúr. De a magyarok sohase vetették le az emberszeretetet, közöttük nem is igen akadtak sikeres demagógok, sem renaissance zsarnokok. Fráter György lelke mélyén aszkéta szerzetes volt; az isteni parancs szerint szerette az embereket és lelki gyötrődést szerzett neki a jobbágyság szomorú sorsa, melyen mindenkép segíteni szeretett volna. Bocskai sok vért ontott, de mint hadvezér és mint az állam rendjének és biztonságának őre, politikai szükségből és kényszerűségből, de nem könnyelműen, az emberéletet semmibe sem véve. A másik tulajdonságuk a magyar machiavellistáknak, hogy politikai eszközeiket ugyan a célszerűségtől vezetve válogatják és cserélgetik, de ezt a szabadságot saját személyükre nem viszik át. Egyéni bűnökkel, melyek a magánélet erkölcsi kötetlenségéből származnak, jóformán sohasem találkozunk a magyar történetben szereplő nagyobb formátumú politikusoknál, holott a nyugati népek története, az angoltól és spanyoltól a németig, teli van ily kétes világítású kormányférfiakkal. A magyar levegőben Báthory Gáborok és Csernátony Lajosok nem nőhettek meg nagy politikusokká. És ezt a negatívumot talán érdemes megjegyeznünk magunknak manapság, mikor nem is egy oldalról szoktatnak bennünket kisebbségi komplexusokra.

A török hódoltság véres korszakában a magyar politikusok is véres emberekké lettek, akik a «dolgot önmagát» nézve tudták, hogy az államélet minden lehetőségét fel kell használniok, különben elbuknak és velük az ország. Eszközeik lehettek pogányok; ma megtagadhatták, amit tegnap nagyratartottak; a köröttük levő embereket megnyerhették hízelgéssel és hódolattal, mely mögött a lélek üres volt, vagy megfenyegethették és kivégezhették, de sohasem voltak Borgia Cézárok, sem kicsinyek, sem nagyok. A XVI. század bűnökben fetrengő francia tör-

ténetéből szinte egyedül emelkedik ki Coligny admirális tiszta alakja ; a történészek nem is tudják eléggé csodálni. A mi történetünkben jóformán minden nagyobb alak ilyen Coligny-féle, azzá teszi mindegyiket mély vallásos érzése, mely politikáját is át meg áthatja. A jámbor hitű bíboros szerzetes, a jezsuitáktól vezetett lengyel király, a protestáns vallásszabadságnak Európaszerte ismert kálvinista harcosa, mindezek itt is csak példák, kiemelve a sok közül. Ország, föld és nemzet szabadságának lebírhatatlan vágya mindegyiknél vallásos színezetet nyer, — ez az új politikus típusban, hogy úgy mondjuk, a szentistváni vonal. Tárgyilagosságuk talán a másik, még régibb vonalat, a lovas-nomádot dícséri. Legmélyebbről bizonyára a közönyből származik ez a tárgyilagosság, saját népükön kívül senkit sem eresztenek közel magukhoz : szeretetük és gyűlöletük tárgyai a saját fajta emberei, a többi csak ritkán emelkedik fel horizontukon nagy messzeségekből, s akkor, ha már észre kell venniök, egyetlen képzetet ébreszt fel bennök minden ilyen, gyepűkön túlról jövő lény : ártani vagy használni fog-e? Mit kell tennünk, hogy támadását elutasítsuk, és esetleg hasznunkra fordítsuk? Erre az elemi kérdésre válaszol a magyar politika, mely nem gyűlöl és szeret, hanem szemlél és saját érdekeivel összevet. Az érzelmi attitüd e hiánya miatt sokszor vádolták álnoksággal és megbízhatatlansággal, rendesen azok, akik olyan politikát szeretnek űzni, melyet valóban ajánlatos érzelmekkel kifesteni, a nélkül nyilvánosan hazug. Az igazi magyar politika azonban sohasem tudja elfelejteni, mert ősidőktől fogva vérében van szomorú tapasztalata, hogy népe egyedül van a világon és sem barátja, sem ellensége nincs önmagáért, hanem csak érdekből. Aki pedig megtanulta, hogy a nemzetközi életet érdekek és más semmi nem mozgatja, az elvégezte politikai iskoláját. Kifelé közöny és meg nem vesztegethető hideg számító pillantás, benn föld és nép szabadságának izzó vágya, ez tette a török korszak emberét nagy politikussá.

A török uralom Magyaországon több mint másfélszáz évig tartott. Vegyük hozzá előtte a Jagelló-korszakot és utána a Lipót abszolutizmusát és a Rákóczi-fölkelést, akkor látjuk, hogy több mint kétszáz esztendőn át tartott az idegen uralom és a belső anarchia korszaka, amikor külső népek hadseregei özönlötték el az országot és uralkodtak rajta, a magyarok pedig egymással örök viszályban vitatkoztak azon, mit kellene tenniök, de közmegegyezésre soha nem jutottak. Az ős tulajdonságok ilyen viszonyok között nem működhettek egységesen ; a szétbomlott ország, egymás ellen agyarkodó nép jelleme is kellett, hogy megváltozzék. Valóban ez a kétszáz esztendős idegen uralom és belső nyomorúság nem maradt hatás nélkül a nemzeti jellegre. Amint a mai magyar élet sok egyéb megnyilvánulása, látszólag ősi örökség, csak a XVI—XVIII. szá-

zadban lépett a török hódoltságtól elpusztított régi helyébe, így a nagy parasztvárosok, a tanyai élet, a Hortobágy pusztája, a népművészet hímzései és ruhadivatja, városaink mai, barokkos formái, hasonlókép lényeges átalakuláson ment át a népi jelleg is. Itt nagy szerepe volt a vezetőréteg lelki szakadásának, másrészt úr és jobbágy további eltávolodásának egymástól ; egységes nemzeti lélek ezóta lesz ritkán megvalósuló jámbor kívánsággá, s a ténylegesen megnyilatkozó tulajdonságok ezóta válnak kettősekké, alkalmat adva a hegeli dialektikán felnőtt teoretikusoknak, hogy hatásos ellentétpártokat fedezzenek fel a korábban egységes jellemben.

Kétszáz esztendőn át a vezető réteg, melyben a faji jelleg többékevésbbé tudatosan élt, éppen a nemzet életbevágó kérdéseiben nem tudott soha egy véleményre jutni. Minden második embernek más volt a véleménye, mint az elsőnek. Az állandó ellentétet Nyugat és Kelet vonzóereje okozta ; a Habsburg-királyság és a török uralom hívei századokig vitatkoztak és évtizedeken át fegyverrel pusztították egymást. De más ellentétek is rombolták az ősi egységet : néha társadalmiak, főpapok és világiak, fejenként felkelt megyei nemesek és nagybirtokos mágnások ellentétei, hosszú időkön át katolikus és protestáns felekezeti viszályok, melyek ugyan távolról sem öltöttek magukra oly véres formákat, mint angol, francia, német földön, de talán éppen azért, mert nem robbanhattak ki, hiszen az egyik fél, előbb a protestáns, utóbb a katolikus, akkora túlerővel rendelkezett, hogy a kisebbségnek csak panaszkodnia és keseregnie lehetett, de fegyverfogásra alig gondolhatott — éppen ez elnyomott keserűségekből nőtt ki a két fél elidegenedése. Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pápista magyart, mint az alapjellem két, élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdótákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmodorukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, svédtől, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét hozzá nem járult az ősi jelleg megváltozásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki,

például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc ; nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszőrű, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.

A változás menetét a nemzeti önkritika világánál, a magyarság bűneit feddő, ostorozó szövegekből könnyen felismerhetjük. Hosszú időn át, a XVII. század közepéig ez a «feddő» költészet és próza tudtommal nem szolgáltat adatokat a népi jellem megváltozását illetőleg. Szidalmazza ugyan a magyar bűnöket, de ezek általános kereszténytelen bűnök, a minőknek bűn jelleget a keresztény morális parancstól való eltávolodás ad. Aki talán legelőször átkozza meg népe bűneit Mózes «nagy haragjával, rettenetes átkával». Szkhárosi Horvát András tályai predikátor, csupa ily vétket sorol fel, melynek a nemzeti jelleghez semmi köze nincsen, egyszerűen a felebaráti szeretet és keresztény hitelvek megtagadásának eredménye :

Nagy bőséggel ugyan nyilván jargal a hamisság,
Mindennemű uzsoraság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság az föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esik Magyarország!

Horvát András üti meg már 1547-ben az alaphangot, melyet másfél századon át annyit variálnak : a magyar nemzetet kihozá Isten Szittiából a jó kövér földre, felülteté asztalfőre, de nem becsülte meg Urának nagy kegyes voltát, bűnökkel töltekezett, s ezért romlásba jutott. A jóvátétel útja is egyetemes vallási : vissza kell térnie a keresztény erkölcshöz, s akkor Isten megint kegyelmébe fogadja. Tudjuk, hogy ezeket a vádakat katolikusok és protestánsok egymás ellen fordították, de mindketten megmaradtak a keresztény morális alapon, — ez az egész irodalom azt bizonyítja, hogy akkor még senki sem vette eszébe, hogy a magyar egészében, vagy akár egyik, katolikus vagy protestáns részében más lenne, mint korábban. A nemzet kondíciója, létfeltételei, mozgási szabadsága, reménységei romlottak már, s mint egy tatár rab éneke panaszolta :

Elváltozott színünk,
Elhervadott orcánk,
Béesett két szemünk,
Mint az írott képnek!

a költő már betegségről szólt, de azért még mindenki meg volt győződve, hogy ha a nép elveti bűneit, az Úr megkönyörül rajta, helyreállítja az országot és szabadságát. A régi magyar lélek önbizalma kellett ehhez

a hithez; kétségek az önjellemet illetőleg ekkor még nem jelentkeztek.

Az új formák, melyek a régihez képest rosszabbodást és bomlást jelentettek, csak a XVII. század közepe táján lépnek fel oly nyilvánosan, hogy az egykorú szemlélők is észreveszik. Eddig tartott, míg a nemzeti élet zavarai a lélek nyugalmát is meg tudták zavarni. Mert először tényleg csak zavarról lehetett szó: a két-háromfelé szakadozott országban hiányzott az egységes gondolat és ha még megvolt is csorbítatlan egységében a szabadságszeretet, senki sem ismerte többé a biztos utat, melyen a régi szabadságot újra meg lehetett valósítani. Hiszen mint láttuk, a legnagyobb szellemek is, Fráter György, Báthory István, Bocskai arra kényszerültek, hogy egymásután két ellentétes úton próbálják meg a haza megmentését. Pedig német és török szövetség csak szélsőségek voltak; közöttük az eszközök nagy változatosságában válogathattak a hazafiak, amit meg is tettek, s a vége az lett, hogy az egységes közszellem végkép eltűnt, már a mohácsi vész századában. Még súlyosabbá vált a helyzet 1606 után, amikor Bocskai új, életképes, a királyságtól független erdélyi államot alkotott, s ennek a saját államrezonja ellentétbe került az addigi egyetlen magyar államrezonnal, mely az ország és nép egységét követelte. A független Erdély II. Rákóczi György bukásáig, a török hadak 1657. évbeli bevonulásáig élt, tehát annyi ideig, mint a dualisztikus osztrák-magyar berendezés, de ezen idő alatt politikai és kulturális tekintetben kielégítvén lakosait, elszoktatta őket a nagy magyar gondolattól. A királyság területén viszont a Habsburg-pártiság különböző árnyalatai harcoltak egymással, s az országgyűlési küzdelmek messze felülmúlták jelentőségben a középkori rendi harcokat, mert most már nem osztálykülönbségekről és szociális dolgokról volt bennük szó, hanem a nemzeti jellem dolgában alapvető magatartásról: hogyan, mennyire lehet a némethez vagy törökhöz csatlakozni az ország érdekében. Mindennek a lelki káosznak tehetetlenség, cselekvésbeli tétlenség lőn a következése, hiszen adott esetben, mikor valamely pozitív tettre lett volna szükség, lehetetlen volt communis opiniót hozni létre az illető tett helyes vagy akár szükséges volta tárgyában. A szilárd Habsburg-meggyőződésű Esterházy Miklós nádort sem a török, sem Erdély ellen nem követik a harcba a felvidéki urak, s ugyancsak ezeknek a bátor kiállástól lapulását, mindennemű áldozatkészségük hiányát ócsárolja a másik oldalon, becsületsértő kifejezésekkel Bethlen Gábor. A nemzeti gondolat egységét nem tudták megvalósítani, de ami még súlyosabb, lassankint el sem tudták képzelni, még a legnagyobbak sem. Olyan egyéniségek, mint aminőkkel a XVI. században találkoztunk, nincsenek többé; a politikusok nem áldozzák fel többé életük nyugalmát az

ország egyesítéséért, belenyugszanak a változhatlanba. Bethlen Gábornak nem sikerülvén magyar királysága, másfelé veti ki diplomáciája fínomszövésű hálóját. Pázmány Péter belátva azt, hogy uralkodóját lehetetlen eltávolítani nyugati érdekköreitől a török-magyar felé, ha nem is Bethlennel, de utódával szívélyes viszonyba lép és megbékül a kettészakítás gondolatával. Az öreg Rákóczi György fejében már meg sem fordult az egyesítés ; megelégszik, ha a királyság néhány vármegyéjét elszakítja és Erdélyhez csatolhatja. II. Rákóczi György lengyel hadjárata meg ugyanoly tévedés volt a magyar államrezón szempontjából, mint Nagy Lajos olasz útjai. S ha a nagyok is így tévelyegtek, s belső keserűséggel, vagy akár a nélkül, elfogadták a tényleges helyzetet, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az egész vezető réteg hazaszeretetéből sem születtek új cselekedetek. Az ősi szabadságszeretet már csak ott tudott alkotni, ahol a személyes érdekkel, családi biztonsággal egyesülhetett : a vidéki nemesség még egyre fegyverbe áll és hősiesen harcol, mikor arról van szó, hogy a környékére, megyéjébe betört török csapatokat elűzze. Nagy nemzeti vállalatra sem közszellem, sem nemzeti fegyelem nincs többé. Ennek a helyzetnek persze sötét hátterét sem szabad efelejtenünk : Nyugat képviselőiként Castaldo, Schwendi Lázár, Basta, Khlesl püspök váltotta fel egymást, a magyarság tönkretételének, kipusztításának, német, oláh vagy török kézre juttatásának egyre megújuló programmjával ; a török «szövetségest» pedig még ellenség korából eléggé ismerte a magyarság és látta, hogy szerződéses félként sem változott ; a mindkét oldalról fenyegető végveszély és a saját gyöngeség tudata nagyban hozzájárult a régi szellem lehanyatlásához, a politikai anarchiához, s vele a régi jellem megromlásához.

Legelőször Esterházy Miklós veszi ezt észre : az ő indulatos kitörései az országgyűlés és vármegyék tunyasága és önzése ellen már a nemzeti jellembe vágó hibákat emlegetnek. A megyék protestálnak felkelést elrendelő levelei ellen, amit ő a nemzeti fegyelem megsértésének minősít. Az adónemfizetéssel kapcsolatban kijelenti, hogy «sokakban igen meghűlt az ő hazájokhoz való igaz szeretetök». Helyteleníti, hogy a honvédelem céljaira a nemesség nemcsak vért, de pénzt sem akar áldozni, s az adóterhet is jobbágyaira tolja át. I. Rákóczi György fővezére, Kemény János, a későbbi fejedelem, egyenesen a «magyar nemzetnek elvetemedettségében» látja annak okát, hogy senki sem akar harcolni, a nép «elkedvetlenedett, gazzá lött», «elfajult», s hozzáteszi : «nem most jött be ez nemzet közé az elvetemedettség». Ha ilyen a vezető réteg, nem lehet más a parasztság sem, melynek politikai jogai ugyan nincsenek, de mindkét fél szívesen besorozza a nemességtől csak gyéren kitöltött hadi kereteibe. Kemény szerint a parasztság «csak azt várja, ha melyik fél egy-

mást megnyomja, azon kapdos ; efféléhez keveset vagy semmit sem kell bízni». Az emberek érzik, hogy a baj gyökere a szabadság körül van, annak különböző értelmezésében ; a nemzet, mely szabadsága biztosítását nem ugyanabban látja, hanem egymást kizáró megoldásokban, természet szerint nem is szabadulhat. Rákóczi György szabadságot ígér a királyság lakóinak, mire Esterházy visszakiált : «Ez a szabadság? Nem szabadság, hanem rabság». Egyik fél sem hallgatta meg, utóbb már nem is értette a másik érvelését, a nemzet nem egyesült, akciói ellanyhultak, végül is minden tettrekész hazaszeretet elhallgatott. Nádasdy Ferenc, Lipót országbírája, a legélesebben támadja a bécsi kormány rosszindulatát, de a rendekben sem talál hazaszeretetet ; a magyar társadalom osztályairól, főurakról, nemesekről, városi polgárokról egyenkint kimutatja, hogy önzők, tunyák és lusták ; a nemesek nem harcosok többé, hanem ügyvédek és szatócsok, akik a katonáskodás alól kivonják magukat. Ugyancsak az ősi vitézség meggyöngülését panaszolja Zrínyi Miklós, miután hadtudományi módszeres vizsgálatai és saját tapasztalatai egyként meggyőzték erről. A «magyar romlás seculumjának» nevezi korát, s a magyar «géniusz» romlását abban látja, hogy sem a cél kitűzésében, sem az eszközök megválasztásában nem működik többé ősi ösztönszerűséggel. Előbb a török áfiumban mutatja meg az «emésztő tüzet» s élete végén közel van ahhoz, hogy Bocskai fordulatát utánozva a német ellen induljon. De sem törökellenes, sem németellenes politikájában nem számíthatott többé az ősi magyar erényekre : a szabadságszeretet megzavarodott és képtelenné vált utat mutatni, a vitézség és politikai belátás meggyöngült, egészen elhalt. «Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért». Kétségtelen, hogy Zrínyi e «nemzeti vétkeket», melyek ekkor kerülnek be a magyar nyelvhasználatba, nem tartja ősi hibáknak ; ő még világosan látja egészen friss voltukat és azt, hogy az ősi magyar jellem egészen más volt, nemzetfenntartó és országvédő. Hiszen «teliek a históriák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével», s bármily rendetlen, pénzsóvár, fegyelmetlen és tudatlan rabló is a korabeli átlagos magyar hajdú, katona, mégis ha kérdik : «kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom, a magyart kívánom». Mert «ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, legvitézebb nemzetség». Csak megint rendbe kell szedni, meg kell jobbítani, reformálni s akkor megint úgy lesz, mint korábban mindig : «egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók». Ugyancsak a katonai szellemből indult ki II. Rákóczi Ferenc kritikája, aki fegyelmezetlen, zsákmányoláshoz szokott, ujjongó lelkesedéssel támadó, léhán bizakodó és a következő pilla-

natban szétszaladó kuruc csoportokból próbált szabályos ezredeket alakítani, de kritikájában továbbhaladva a vezető rétegek hiúságát, gőgjét, dolgokhoz nem értését is leleplezte. Tapasztalataival, melyek folytonos kiábrándulásokat okoztak érzékeny lelkének, igazolta Zrínyi keserű panaszait s kétségtelen, hogy az ő megfigyeléseivel is bizonyíthatólag egymásfél nemzedékkel Zrínyi után a magyar jellem nem javult, inkább talán rosszabbodott.

Esterházy Miklós, Kemény János, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc megfigyelései (hogy másokat ne idézzünk) egyértelműleg megerősítik az általános fejlődésből nyert azon benyomásunkat, hogy a magyar jellem kettőssége, melyben ideális erények és rendetlen, értelmetlen viszonyokat teremtő vétkek egymás mellett szoronganak, nem genuin, ősi tulajdonságunk, hanem csak azóta jelent meg, hogy a kétszáz esztendős nemzeti nyomorúságban a magyarság szem elől vesztette célját és útját, az összekötött vesszőcsomó széthullott, s ezzel a nemzet erőtlenné vált. Nagy dolog volt, hogy a nemzet jobbjai felismerték a helyzetet s ellenmérgét azonnal alkalmazni próbálták. Ettől kezdve nincsenek többé illúziók a nemzeti jellemet illetőleg, de mindnyájan erősen hisznek a jobbíthatás, a reformálás lehetőségében. Zrínyivel és Nádasdyval egész iskola kezdődik, mely a nemzeti jellem hibáit kutatja és megjavításukat nemzetneveléssel akarja elérni. Mivel azonban a hibákat azon méltatlan életviszonyok hozták létre, amelyek közt a magyarságnak élnie kellett, a reformtörekvések mindaddig sikertelenek voltak, amíg e viszonyok meg nem javulnak. De az életfeltételek a török kiűzésével hiába változtak meg, középkori fényébe és függetlenségébe nem került vissza a magyarság, s így jellemének árnyoldalai is csak változtak, színeződtek sötétből világosabbra és viszont, de végkép el nem tűntek. Először jellemünk alakította történetünket, s utóbb történetünk jellemünket.

Zrínyi Miklós már szinte ugyanazon árnyoldalait figyelte meg nemzeti jellemünknek, mint utóbb Széchenyi István. A nemzeti hiúságot, üres kétkedést és a tetterő hiányát, melynek tétlenségben töltött falusi élet felel meg: «Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik a nemesség titulusával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására s megőrzésére, látja Isten, semmit sem cselekszik». «Fiaink haszontalanul élnek» otthon atyjuk házánál, korán házasodnak a nélkül, hogy világot látnának, s maguk is folytatják az atyák tunya életét, mely már rég elszokott a fegyverforgatástól; harci munka helyett vadászat a napi foglalkozása a nemesnek, persze, nem nagyvadra, hanem ártatlan nyulakra. Az egyénnek ez általánosan jelentkező hibái a kollektív nemzeti szellemet is sötétre árnyékolták, még pedig az ország kettészakadása következtében két különböző formában. Az ország nyugati részein a Habsburg-királysághoz

hű magyarokban az ősi szabadságszeretet gyengült meg idők folyamán, miután már évszázados tapasztalataik szerint lehetetlen volt a «német sas» körmei közül kimenekedniök. Beletörődtek tehát a változhatatlanba, lépésről-lépésre lemondva a nemzeti függetlenség érvényesítéséről. Így állott elő az a kormányzási rendszer, melyben a magyar ügyeket a bécsi német hatóságok intézték a legfelsőbb fokon, de itthon úgy látszott, — s aki akarta, el is hihette, hogy a törvények értelmében a magyar főhatóságok, kancellária, helytartóság, kamara igazgatják az országot. Elvben és elméletileg ezek a nyugati magyarok sem mondtak le az ősi szabadságszeretettől követelt nemzeti önállóságról, s amikor pl. Miksa és Rudolf király a tényleges állapot elismerését kívánta, hogy a rendek fogadják el a bécsi hatóságok jogszerinti befolyását a magyar dolgokra, ezt ők erélyesen elutasították. Még a Lipót korabeli abszolutizmus nyomása alatt sem nyugodtak bele a magyar alkotmány megszüntetésébe az «aulikus» főurak és főpapok, Esterházy, a későbbi nádor, Széchenyi érsek, Pálffy püspök kancellár sem. A Rákóczi-felkelés alatt is a labancok fenntartották a magyar közjog érvényét és alkotmányos módon, országgyűlésen tárgyalták meg az ügyeket. De arra már nem volt erejük, hogy a függetlenséget teljességében követelték volna. És amint az idők haladtával, a szatmári béke után mindinkább kifejlődött ez a kormányzati kettősség : független magyar hatóságok rendelkezései, de oly módon és oly tartalommal, ahogyan a bécsi hatóságok nekik, a király személyén keresztül, megparancsolták — ezt a helyzetet elviselhetővé már csak bizonyos önáltatás tehette.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Szekfű Gyula székfoglaló r. taghoz.

Voinovich Gézától.

Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm, kedves új társunk, a Kisfaludy-Társaság körében, mely nagy elismeréssel és meleg érzéssel hívta meg tagjai sorába. Társaságunk egy nagyhatású szépíró emlékére, szépírókból alakult, s kezdettől fogva címében viseli szépirodalmi jellegét. Elődeink sohasem értelmezték ezt szűkkörűen ; gondjuk volt rá, hogy az irodalom babérágát oda nyujtsák egy-egy nagy szónoknak, az államtudomány egy-egy nemzetépítő művészének. Sorainkban tiszteltük mindig — s tiszteljük ma is — a történetírás mestereit. Valamennyi tudomány közül a történetírás áll legközelebb a szépirodalomhoz ; mindkettő a nemzeti eszmét szolgálja ; az irodalom oly természetesen fordul tárgyért

nemzeti multunkhoz, mint a történetírás az előadásban a szépirodalom eszközeihez. Mindenik eseményeket mond el s embereket és korokat jellemez. Tisztelt új társunk tudományának művelésében számos íróművészi adománnyal tűnik ki. Nemcsak a nyelvbeli előadásnak, a könnyen megértetésnek mestere, hanem a szerkezetnek, az események világos, sőt művészi csoportosításának, az eszmék kiemelésének és fejlődésük rajzának is. Az események rúgóinak fölfedésében, a korszakok mozgató eszméinek megláttatásában oly éleslátást, annyi új észrevevést tanúsít, minőkhöz sokszor a képzelet pillanatnyi leleményes segítsége szükséges, legalább addig, míg az első megvillanást a meggondolás és a tények igazolják. Az ilyen történettudomány nem pusztán a források búvára, nemcsak adat-összerakó; hanem feltámasztója a multnak, s fölidézett szellemei között az élet éltető tündére jár; az értelem mellett tud hatni érzéünkre is, kapcsolatot keres — és talál — az élettel; nemcsak a mult magyarázója akar lenni, hanem az élet irányítója is, igazi magistra vitae.

Tisztelt társunk széles körökben nyilvánuló hatásában kétségkívül része van ezen szépírói, művészi készségeinek, melyet Társaságunk különösen méltányol.

Másik hagyománya Társaságunknak, hogy baráti körből alakult s mindig is baráti kör maradt, nem személyes kapcsolatokat értve ez alatt, hanem a közös mély nemzeti érzést, a közös eszmények és hagyományok tiszteletét, az erkölcs komoly felfogását, az irodalom hű és buzgó szolgálatát.

Bizton hisszük, hogy tisztelt társunk e körben otthonosan fogja magát érezni, s részt vesz a Társaság életében és munkásságában.

---

1. MEGEMLÉKEZÉS BÁRD MIKLÓSRÓL.

MÉCS LÁSZLÓTÓL.

(Felolvasta az 1939. dec. 13-i ülésen.)

Amikor a Tekintetes Társaságnak hálás köszönetet mondok azért a kitüntetésért, hogy engem tagjai közé választott, szíves örömmel teszek eleget annak a tiszteletreméltó szokásnak, hogy megemlékezzem arról, akinek ma itt örökébe lépek. Erre való készségemet még az is fokozza, hogy a Tekintetes Társaság egyik legtiszteltebb és legérdemesebb volt tagjának üresen maradt helyét foglalhatom el, de talán mindennél inkább az a tény, hogy Bárd Miklós költészetében *sok olyat találtam, amit önmagamhoz nagyon közelállónak érzek; különösen* mondhatom ezt az *ő Isten*-

ben való nagy hitéről és bizodalmáról s édes *hazája iránti hűségéről* és szeretetéről. De megtaláltam Bárd Miklós költészetében azt is, amit én a mai költészet egyik legfontosabb és legmagasztosabb hivatásának és rendeltetésének tartok és vallok : *a szociális érzésnek és felelősségtudatnak a felébresztését és ápolását.* Ennek a szociális felfogásnak, amely Bárd Miklósnál semmiesetre sem elméleti tanulmányok eredménye, hanem az Ő emberszeretetének és igazságérzésének természetes következménye, a magyar szociális lírának néhány igen szép előképét köszönhetjük : Az orosz, Károlyi Sándor szobra előtt s A hajtó című költeményekben. De a mi szemünkben is különleges értéke Bárd Miklós költői pályájának, hogy *soha nem szakadt el a magyar irodalom történeti fejlődésétől.* Annál inkább meg kell ezt az erényét becsülnünk, mert az ő korában ez az állásfoglalás nem igen szerzett könnyű sikert a költőnek, *hiszen a divatos irodalmi irány* nemcsak hogy nem kapcsolódott bele az irodalmi tradíciókba, hanem egyenesen szakított és szembehelyezkedett velük : *maradinak bélyegzi azt a költőt,* aki a magyar irodalom történeti alapján áll s igen hamar kimondja rá a lesujtó vagy lesajnáló ítéletet, hogy a nagy elődök, Arany vagy Petőfi szolgai utánzója. Pedig Bárd Miklós költői ereje és eredetisége éppen abban nyilvánul meg legjobban, hogy Bárd mindvégig megmarad az irodalmi hagyományok alapján, mégsem fakul elődei utánzójává, mert ezeket a hagyományokat korszerű tartalommal tölti meg és újszerű formában fejleszti tovább. Bárd Miklós is tanult elődeitől éppen úgy, mint minden költő, de amit tanult, azt egyénisége felszívta, magához hasonította, új ízt, színeket és hangulatokat adott neki. Ezért költészetének *van egyénisége, eredetisége és önállósága.*

Bárd Miklós költői munkásságának eredetisége mellett igen érdekes tulajdonsága : *teljessége,* még pedig azért, mert ő csak férfikora delén kezd igazában verseket írni és közölni. Hogy költészete mégsem lett csonka, sem hiányos, annak két körülményben találjuk a magyarázatát. A Mindenható Bárd Miklóst igen hosszú élettel áldotta meg és szinte halála napjáig megőrizte testének-lelkének egészségét és erejét s egyúttal megajándékozta valami csodálatos örök fiatalossággal. Ez a hosszú élet és ez az érzelmi és szellemi frisseség és fiatalság tette lehetővé, hogy az a titokzatos isteni erő, amely ott van minden igazi alkotó művész lelkében, bár nála a fiatalság éveiben felhasználatlan maradt, mégis létre tudta hozni mindazt, amiért őt a Gondviselő a költőbe lehelte.

Ha Bárd Miklós költészetét csak nagy körvonalaiban tekintjük is végig, meglep tárgybeli gazdagsága és sokoldalúsága. Költői munkásságának legnagyobb csoportját azok a versek alkotják, amelyekben *katonaéletéről és hivatásáról énekel.* Hogy Bárd Miklós mennyire szívvel-lélekkel katona volt, azt megmutatta aránylag rövid ideig tartó tényleges katonai

szolgálata alatt. Az igazi magyar lovas tiszt mintaképe volt s néhány kiváló bravúrja, főleg híres sarajevói járőrtávlovaglása, a békebeli katonaélet legragyogóbb teljesítményei közé tartoztak. Erről az utóbbiról a költő még negyven év mulva is büszke önérzettel emlékezik meg *A nemilai farkasok* című költeményében. Mikor férfikora virágjában meg kell válnia a csapatszolgálattól, kiirthatatlanul él lelkében a vágyódás a katonaélet után s főleg ha volt ezredéről, volt bajtársairól hall valami hírt, mindig felújul a szíve mélyére zárt seb s az örök visszasóvárgás (pl. Levél a tizes huszároknak. Régi hadnagyomnak). Még késő öregségében is így ír: «Visszasóhajtom multamat: csak szebb volt a nyeregben!» (Egy élet). És hány meg hány költeményben emlékszik vissza újból és újból vidám, boldog katonaéveire. Mikor azután fiai egymásután a katonai pályára lépnek, úgy érzi, bennük él tovább az ő katonai hivatása s rájuk testálja vitézi kardját: «Kardomat bízom jó legény fiamra» (Örömest élek című versében) s midőn első fiát hadnaggyá avatják, reméli, hogy majd az letörleszti az ő egyetlen fájdalmas adósságát:

«Volt nekem is napom ilyen, mint ma néked:
Vitézi álmaim gyönyörűek, szépek,
Én is elindultam a dicsőség útján
S letévedtem róla, felére sem jutván...
Ebben és nem másban, én adós maradtam,
A legszebb virágot le nem szakíthattam.
Lelkem e nagy terhét írom most papírra,
A legszebb álmomat bízom a fiamra.
Adjon a jó Isten jó alkalmat rája,
S fizess, édes fiam, apád számlájára». (Hadnagy fiamnak.)

Hogy mennyire igazán katona volt, mennyire átitatta a katonaszellem egész belső világát, az is mutatja, hogy mind a három nagyobbszabású elbeszélő művének katonák a hősei s az ő eszményképei a magyar mult kiváló nagy katonái. Amint egyik öregkori versében írja: «Lelkem irígyelt hősei: Zrínyi, a költő, Hadik, Görgei». Valami csodálatos sejtéssel jóval a világháború előtt megérezte és több költeményében is megjövendölte, hogy nemsokára megint szükség lesz a híres magyar katonai virtusra s már 1909-ben így biztatja katona-fiait:

Széles e világban földindulás járja,
Ránk zúdul vad népek ellenséges árja
Fiaim — katonák — készüljetek harcra! (Katonalevél.

S amikor bekövetkezett a trianoni katasztrófa, bár ez a csapás igen lesujtotta a költőt, sohasem hitte, hogy az ország szétdarabolása végleges marad. De viszont abban sem bízott, hogy azt, amit elvesztettünk, az

igazság puszta ereje vagy a szerencsés véletlen ismét visszaadhatja. Nyiltan kimondja már 1922-ben, hogy

Mit ér a szó, szavalló, aki vádol,
Csaholna bár ki lángokat magából;
Hol rontva, bontva egy világ recseg,
Ide *vezér* kell: jó verekvő,
Ide *erő* kell: férfi erdő,
Szép szót lenéző elszánt hadsereg.» (Tanulságul.)

Mikor a huszas évek vége felé egy angol lap síkraszállt a békés magyar revízióért s nagyon sokan vérmes reményeket fűztek ehhez a megmozduláshoz, Bárd kételkedve nézi s a közvéleménnyel szemben is hangoztatja a maga különvéleményét:

Most kürtbe fujt egy britt ujságcikk
S ez országroncsot majd hogy fölvetik
A duzzadó remények
És duzzadoz a szó!... Jön az igazság!
A brit indítja!.... riadozzák,
Hogy győzne szép szerével, —
Oh igen, igen — áldott lesz a jötte
És győzni fog, ha ott leszünk mögötte
Egy millió vitézzel. (Az eljövendő elé.)

Ma már látjuk, hogy a nagyhangú revíziós ígéreteknek és biztatásoknak az elmúlt 12 év alatt semmi látható eredményük nem lett s bizony igazat kell adnunk a szavak bódító varázsától meg nem szédülő öreg katonának, aki épp úgy nem bízott az idegen segítségben és ígéretekben, mint nagy katonaköltő elődje, Zrínyi Miklós s vele együtt azt vallotta, hogy a magyar igazság győzelme a magyar kard élén nyugszik.

Bárd Miklós igazi katonai rátermettsége nyilatkozik meg a ló iránti nagy érdeklődésében és vonzódásában is. A magyar lónak nála nagyobb ismerője, szakértője alig volt az elmúlt félszázadban. A ló iránti érdeklődésének a hatása verseiben is megnyilatkozik. Némely költeményének még a ritmusain is megérezhető a ló ütemes járásának a visszaverődése. Olyan remek lóleírások, aminők Bárd műveiben lépten-nyomon előfordulnak, csak a török világ nagy költőinek, Balassának és Zrínyinek a költészetében találhatók. Bárd Miklósnak s talán az egész újabb magyar lírának legremekebb állatleírása *Titán* című költeménye. Bárdnak ebben a lóhoz való vonzódásában van valami ősi örökség a volgamenti lovas magyar ősöktől, amint ezt a költő maga is érzi és meg is énekli:

«A volgamentéről húzódtam én
E napos síkra mint lovas legény
Hoztam magammal puzdrát, kelevézt
S a lelkemben egy volgamenti dalt.» (Az ősi dal.)

S amint egy másik versében írja (Végeztem) : meghalni is lóháton szeretne, eltűnni lovával együtt a rengetegbe. Van ebben a mitikus távlatba vesző képben a magyar léleknek valami egészen ősi, a történelem előtti időkbe visszanyúló megnyilatkozása. Az ősmagyar mitológia hangulata csap meg, amint olvassuk, hogy tűnik el az öreg lovas a valóság világából titokzatos messzeségbe :

A ló, a lovas egyre nőne,
S az alkonyégre rőten odavetve
Egy suhanással éjbe veszne.»

Bárd lelkületének és egész világának magyarsága sok másban is megnyilatkozott még, de különösen a magyar mult, a magyar föld és a magyar nép iránti nagy szeretetében. Igen erős érzéke volt a korszerű magyar problémák felismerésére is, bár különben a napi politikába sohasem avatkozott be. Néhány költeménye elárulja, mily nyitott szemmel járt a magyar életben és mily *fájó megdöbbenéssel látta meg a nagy magyar bűnöket, bajokat és mulasztásokat.* Világos látását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy pl. a baranyai magyar nép pusztító átkát, *az egykét* már fiatal huszártiszt korában borzadva felismerte s őszinte fájdalommal kiált fel *Baranyai emlékek* című költeményében : «*mentegetni hiú itt a szó. A népi bűnt, mely nemzetpusztító*». Pedig abban az időben ilyen problémákkal még a nemzetpolitikusok sem igen foglalkoztak, nemhogy a költők!

Bárd Miklós a háború előtti magyar életnek sok szociális és egyéb baját meglátta és feltárta költeményeiben. Éppen úgy tisztában volt a magyar bűnökkel és mulasztásokkal, mint radikális írótársai. De elvakult dühvel soha nem fordult hazája és fajtája ellen s ha leleplez, szid és korhol is, nem gyalázza sem a magyar multat, sem a magyar népet és soha nem vesztette el bizalmát a magyar fajban és jobb jövőjében. Ez a mélységes fajszeretete és optimizmusa a legválságosabb időkben is megmentette őt a reménytelenségtől és a kétségbeeséstől, még a háború utáni összeomlás és a trianoni gyász nehéz esztendeiben is.

Egyéniségének és költészetének hasonlóképen a magyar lélekből fakadó alapsajátsága *erkölcsi tisztasága is.* Ennek a forrása nem valami farizeuskodó álszemérem, hanem a magyar ember férfias szemérme és tartózkodása. Ez a tartózkodás, az érzelmeknek és a kifejezésnek a tisztasága annál becsületreméltóbb, mert az ő korában még a lírában is igen gyakori a szabadjára engedett érzékiség. Bárd nemcsak saját szerelmének a megénekléskor őrzi meg ezt a szemérmes tartózkodást, hanem elbeszélő műveiben is, pedig ezekben igen nagy szerepe van a szerelmi szenvedélynek s a költő ezt a szenvedélyt nagy erővel megérezteti anélkül azonban, hogy érzéki képeket vagy erotikus jeleneteket színezne.

Bárd Miklós ritkán nyúl, mint költő, a szatíra fegyveréhez, de ha mégis hozzá folyamodik, gúnyja és támadása mindig az irodalomban vagy a társadalmi életben fellépő erkölcstelenség ellen irányul. Ilyenkor nyers és kíméletlen is tud lenni s ezzel is megérezteti, hogy ezzel a bűnnel szemben igen mélyről fakad a felháborodása, mert benne nem csupán az egyén, hanem a magyar faj veszedelmét is megsejti. A korabeli irodalom erkölcsi léhaságát és érzékiségét az Újkor című szatírájában gúnyolja és ostorozza legerősebben. Amilyen gyöngédséggel és tisztelettel fordul mindig azok felé a nők felé, akik ezt megérdemlik, épp oly kíméletlen szatírája a léhákkal és csapodárokkal szemben.

A szerelem Bárd költészetében egészen központi élmény. Ez annál feltűnőbb, mert szerelmi költészete kizárólag házaséletéből való : korábbi szerelmes verseit mind elégette. Bárd szerelme azonban a házasságban sem veszített sem érzelmi erejéből, sem szenvedélyességéből : változatlan melegséggel lobogott a szívében élete végéig. Örök ez a szerelem, mert forrása nem csupán a testi szépség és az érzéki szenvedély, hanem két lélek csodálatos egyezése, belső visszhangja, amelyet egymás nagyrabecsülése, a szerelmükért együtt szenvedett megpróbáltatások emléke, családi életük páratlan harmóniája, gyermekeik iránti nagy közös szeretetük még erősebbé tett. Zsók több volt, mint szép és hűséges szerelmes társ, több, mint gondos háziasszony és gyermekeik jóságos gondviselője : nemcsak a férjnek és az apának a társa, hanem a költőnek is. Ő volt Bárd Miklós költészetének az igazi ihlető múzsája, sokáig egyetlen hallgatója és bírálója s később verseinek hűséges gondozója.

Bárd Miklóst a szerelem mellett a családi élet kárpótolta élete nagy családásáért. Nagyon bensőséges, meleg szeretet áradhatott szét ebben az otthonban, ahol az apa, anya és a három fiú valami bibliai békében és egyetértésben élt. Hogy ennek az otthonnak az érzelmi alapja mily mélyen és erősen begyökerezett a szívben, hogy szülők és gyermekek mily erős szálakkal voltak eltéphetetlenül egymáshoz fűzve, legmeghatóbban azok a versek árulják el, melyeket az öregedő apa akkor írt, mikor fiai egymásután kiszálltak a családi fészekből. Hogy mily elárvult és üres maradt távozásuk után a ház, a költő Csendes ünnep című verséből érezzük meg legjobban, a gyermekek nélküli karácsonyestnek ebből a mélységesen szomorú elégiájából. De talán semmi sem mutatja inkább, menynyire átérezte és átélte Bárd Miklós az apaságot, mint az a körülmény, hogy ő, aki soha egyetlen versében egyetlen megbékülő, megbocsátó hangot nem üt meg a hazáját szétdaraboló ellenséges hatalmak iránt, igen meleg részvéttel és meghatottsággal emlékszik meg tragikus halála alkalmával Doumer volt francia köztársasági elnökről, mikor megtudta, hogy az a világháborúban négy fiút veszített el :

«A bánat zordon nagysága feledtet,
S ki egy fiút vesztettem — elkísérem
Bús gondolatban, bánatban szerényen
A sír házáig ezt a franciát
A fájdalom elejti a vitát
S a sír előtt meghódol annak
A négyszeresen nagy-nagy fájdalomnak.» (Doumer.)

A hazán, a szerelmen és a családon kívül Bárd Miklós lelkének állandó lakója, *költészetének állandó ihletője a hit.* Mélységes, meggyőződéses és kételytől mentes vallásossága nemcsak istenes verseiben szólal meg, hanem átjárja egész költői munkásságát. *Te tudod Uram* című egészen rövid verse kifejezi, hogy az ő vallásos érzése és magatartása nem szavakban merült ki, hanem állandó kapcsolat Istennel, annak akaratában való megnyugvás és életformáló erő. Annak a tiszta erkölcsi felfogásnak, amelyet Bárd az ember és a költő hirdet és követ, az alapja szintén az ő keresztény vallásos hite és meggyőződése. Vallásos érzése még természeti tárgyú verseiben is igen gyakran kifejezésre jut.

Bárd nagyon benne élt a természet világában — mint katona és vadász — s annak képei, színei, hangjai egészen bele szívódtak hangulatába és képzeletébe. Különösen szerethette az erdőt, mert alig van költőnk, akinek költészetében ily gazdagon és színesen élne az erdő titokzatos világa fáival, madaraival és virágaival. De van valami nagyon megindító abban, hogy ez a kemény katona ember mily végtelen gyöngédséggel szerette a virágokat s milyen leheletfínom képeket és hangulatokat tudott rajzolni róluk.

Meg kell végül emlékeznünk Bárd Miklós költészetének tárgyai közt magáról a költészetről is, mert ennek a problémái igen erősen érdekelték és foglalkoztatták s ennek az érdeklődésnek verseiben sok nyoma van. Erősen hitt a saját költői hivatásában és tehetségében. Ez természetes is, hiszen e nélkül a meggyőződés nélkül nem tudott volna érte oly nagy áldozatot hozni, mint aminőt hozott. De másfelől alig volt nála önzetlenebb művelője a költészetnek: annyira nem keresett vele semmi külső és még kevésbbé anyagi sikert, hogy személyi inkognitóját élete végéig megőrizte. Költői munkássága szinte páratlanul független minden külső befolyástól. Semmiféle pártkapcsolat, semmi üzleti tekintet nem befolyásolta és nem korlátozta. S erre mindig nagyon büszke is volt és ismételten elmondja verseiben, hogy amint az életben, úgy a költészetben sem alkudott meg soha,

*

Ebben a rövid megemlékezésben nem nyujthattam Bárd Miklós költészetének teljes tartalmi s még kevésbbé esztétikai méltatását: csupán emberi és költői egyéniségének legfőbb alkotóelemeire próbáltam röviden rámutatni. Költészetének teljes bemutatása, művészetének tudós elemzése az irodalomtudomány feladata. Ezért nem emlékeztem meg nyelvének tiszta magyarságáról, nagy kifejező erejéről, sem képzeletének termékenységéről, képalkotó ötletességéről, sem verselésének művészies ségéről, formai gazdagságáról s a tartalomhoz símuló változatosságáról. Itt ebben a Társaságban az ilyen művészi elemzésre és méltatásra különben sincs szükség. Mert itt ezt a munkát már elvégezték az irodalomtudomány hivatott mesterei, különösen a Bárd Miklós költeményei kiadásának a megindokolásául szolgáló nagyszabású kritikai jelentésben (Császár Elemér). A Kisfaludy-Társaság mindig igen nagy figyelmet és elismerést mutatott a költő iránt, hiszen alig egy-két évvel első kötetének a megjelenése után máris tagjai díszes körébe emelte, több kötetének kiadását elvállalta s ezáltal saját nevével fedezte és fémjelezte költői működését. És a Tekintetes Társaságnak ez a magatartása és eljárása igen természetes és indokolt volt, mert ha Bárd Miklós költészetének nemcsak objektív művészi értékét tekintjük, hanem szellemét és irányát is, megállapítjuk, hogy az utóbbi félszázadban alig volt magyar költő, akinek költői munkássága oly belső rokonságban lett volna ennek a Társaságnak megszentelt hagyományaival és élő szellemével, mint az övé. Hogy Bárd Miklós és a Kisfaludy-Társaság közti kapcsolat erősebb és bensőségesebb volt, mint aminő tag és társaság közt általában lenni szokott, annak nemcsak a T. Társaság adta igen sokszor nyomatékosan kifejezését, hanem a költő is. Bárd Miklós bizonyára örömmel tapasztalta, hogy a Kisfaludy-Társaságnak a működését a nemzeti és irodalmi hagyományoknak ugyanaz átélése és tisztelete irányítja, mint amelyet ő is vallott és követett, s ha rokon lelkületet és rokon lelkeket keres, első sorban itt találhatja meg. Amennyire féltve őrzött inkognitója csak megengedte, be is kapcsolódott a Társaság életébe és munkájába, még pedig első sorban és főleg azzal, amivel mint költő a legjogosabban és legmegfelelőbben tehette, költészetével. *De az irodalmi barátság és rokonérzés* is ennek a Társaságnak a tagjaihoz fűzte őt a legerősebb szálakkal, mint ez sok költeményéből is kiviláglik és végül irodalmi felfogásában a vezére, Beöthy Zsolt, a Kisfaludy-Társaságnak is hosszú időn át irányító egyénisége volt. Hogy mennyire tisztelte és becsülte Bárd Miklós Beőthy Zsoltot, annak legszebb bizonysága a nagy irodalmi vezér emlékére írt ünnep ódája. És amikor én ebben a számomra oly ünnepi és megilletődött pillanatban elfoglalom Bárd Miklós megtisztelő helyét s felidézem az ő igazi magyar szellemét, nem fejezhetem

be méltóbban megemlékezésemet — a magyar sorsnak mai nehéz, de új reményekkel biztató órájában, mint azokkal a szavakkal, amelyekkel ő készült köszönteni a másvilágon vezérét és mesterét:

«A dúlt romokból fölszárnyalt a szellem,
A hadroncs itt áll büszkén, szervezetten
Harcvágytól reszket minden kopjaszál
S hol szürkületbe vész a szemhatár,
A volgamenti őslovas vitéz
Merően áll s a messzeségbe néz.» (Beöthy.)

---

2. KÖLTEMÉNYEK.

Mécs Lászlótól.

(Felolvasta az 1939. dec. 13-i ülésen.)

Tomi és társai.

Én nem szégyellem, vannak állatok,
Mik kedvesebbek, mint sok ember-állat,
Igaz, hogy életük rab-állapot,
— De közülünk is lázadás, utálat
Nélkül rabokká lesznek kik szeretnek
Eszmét, mátkát! Szabad csak az eretnek!

Itt van Tomi, a vizslám; «istene»
Vagyok, hogy kutya-nyelven jellemezzem.
Csalitban, nádban orra lesz szeme
És minden porcikája belerezzen,
Midőn kinyúlva kinyomozza rejtek-
helyét a vadnak, mit felhajt s elejtek.

Midőn a nyár meghal s színes torán
Az őszi szellők gyászdalt dudorásznak,
Ekkor Tomi a legjobb cimborám,
Pótolja mindazt, ami a vadásznak
Hiányzik: jó szem, jó szimat s a gyors láb,
Amely eldönti rosszul lőtt vad sorsát.

Ért magyarul. Megérti, hogy : feküdj,
Keress, hozd el, menj hátra, menj előre,
Satöbbi. Őt érdekli minden ügy,
Mi engem izgat. Téli vízben bőre
Borzong, mégis beront a kacsatóba.
Így januárig folyton ő a szolga.

Mert januárban sorra jő Piki.
Drótszőrű foxi. Tíz hónap unalmán
Keresztül vár : vagy mint bolseviki,
Sok úri macskát üldöz vagy a szalmán
Hasalva patkányt vár ki, vagy a hörcsög
Vackán kotor, vagy őrzi a gyümölcsöt.

De januárban már rendes vadász
Lesz ő is. A hófödte róka-váron
Kint öt-hat lyuk. Piki benyargalász
S a labirintban egy rókára ráront,
Csaholva járja lent a csalfa vermet,
Míg órák múlnak s kezem összedermed.

Majd csend lesz. Tompán döng a kaparás.
Majd kirohan, keres, a hóra rázza
A kotorékport. Fülén harapás.
Dühtől reszketve ront a rókaházba,
Dübörgve vörös villámot szalaszt ki,
Lövök s a hóban fekszik a ravaszdi.

Van Pikinél kisebb barátom is,
Egy cigánytól kapott kanári : Mandi.
Szobám csendjében járva, ha hamis
Fogással ujjam birizgéli, kandi
Szemmel néz rám, majd szárnyait kitárva
Rámtör, mint kis gnóm egy vidám titánra.

Szeretem őket. Kicsiny életük
Vékony fonállal színesíti éltem
Szép szőttesét. Piros betűk
Isten Természet-könyvében. Megértem.
De megölném ha szükség lenne, nyomban.
Mint megölöm az állatot magamban.

Én nem vagyok vénlányosan puha,
Minden enyém, mit Isten megteremtett:
Csillag, csicsóka, csiz, őz, gyöngy, ruha.
Csak ne felejtsük soha ezt a rendet:
Engem szolgál, mit ez a nagyvilág ád,
Én meg szolgálom Isten boldogságát!

Katonás idő.

Vezényszót fúj a téli fergeteg,
Ritmust kap a rendetlen rengeteg.
A kert, az erdő, alma, tölgy, eper
Minthogyha lépne, míg a szél seper,
Mint hadsereg, mely együtt menetel,
Most más zenét nem ismer kert, berek,
Csak ezt, a szél sziszegve sistereg,
Fából, földből, Napból kifújta mind
A meleget, a kertekből a színt,
A bokrokból a madáréneket,
A rétekről a lepkeéletet,
A Föld, mely máskor menyasszony-puha,
Kemény mint jégtitánon jégruha,
Nincs egy pajzánka nevetése sem,
Nem lehet rajta lépni selymesen,
Csak bakkancsban, amely kopog, kopog,
Míg szólnak láthatatlan vasdobok,
A fákon nincs más csak virgács, dorong,
Szép álmuk, Isten tudja, hol szorong,
Most jaj a fának, melynek gyökere
Gyenge s megrágta idők egere,
Jaj minden színes, májustakaró
Rügynek, ha nincs rajt' durva takaró,
Keményen dolgozik most szív, tüdő,
Egy paraszt így szól: «Katonás idő!»

Az. Mondom én is. Katonás idő,
Kényelmen, csönd-legendán átütő,
Szent, elfogult, zord eszmefergeteg,
Amely kisepri most a kerteket,
Seper miazmát, rontó rákfenét,
De kisepri az álmot és zenét

S a lepkét is a szívből, meleget
Nem tűr se zsebben, se a szív megett,
Kívánja, hogy az édes ibolya,
(Ha él!) mint odvak vaksi komolya,
A vén bagoly, úgy nézzen szerteszét,
Jártassa marsra csöpp lilás eszét,
Ezernyi láthatatlan dob pereg,
Az érzelem — s a gondolat-sereg
Most csak mundérban járhat és vigyázz-
állásban, máskép könnyen éri gyász,
Jaj annak, kinek üvegháza van,
Csodavirágom, emberszeretet,
Ne érintsd az üvegház-keretet,
Mert rontó halálcsókját méri rád
A meghagyott egyetlen kor-virág,
A gyűlölet, a gyilkos jégvirág.

Csöcsöskancsó.

Vénasszonyok nyara most erre az évszak,
A mezőn még mindég sok a verítékszag:
Itt tengerit törnek, ott ássák a krumplit,
Itt szántanak-vetnek,
Nem jár kasza-kapakerülő vagy lump itt.

Csak én járok úgy mint vadász és csavargó,
Mint egy lábon járó örök napraforgó,
De a paraszt tudja, mi az íróasztal
S mi az, hogyha papja
Egészséget óv és életet tapasztal.

Mellettem a kutyám és Vaskó, a hajtóm,
Száraz górészáron szél motoz sóhajtón,
Két napraforgó közt ring egy ősi bölcső:
Kifeszített kendő,
Benne egy kis ember, pusztai gyümölcs ő.

Körülnézek gyorsan, mert felsír a gyermek,
De lám, egy menyecske már mellette termett,
Az ölébe kapja, a góréra ül le,
Kiveszi az emlőt
S a szájába dugja, kissé fölé dülve.

Oly természetes e mozdulat e nőben,
Mintha szoptatná a Biblia-erdőben
Mária kis Jézust. Mosolyog az asszony,
Mikor vizet kérek,
Hogy szent anyagondja engem ne aggasszon.

S mint a kicsi gyermek az anyja mellére,
Rátapasztom számat a kancsó csecsére,
Mit hűsölni dugtak góréboglya-aljba ;
Majd Vaskó is iszik
S kutyámnak is löttyint egy vájt dinnyehajba.

Csöcsös kancsó! Tarka, kezdetleges jószág,
Mint az anyák melle, oly egyszerű jóság :
Midőn kemencévé ízzik Munka-ország,
Nem behűtött pezsgő,
Csöcsös kancsó üdít fáradt testet, orcát!

Nagy hegyek közt nőttem, ahol nem volt szükség
Kancsóra a mezőn, erecskék ezüstjét
Csurgatták a csöndes nagy hegyek és dombok,
Lehasaltunk, ittunk
S bárhol elintéztük a szomjúság-gondot.

Most a Felső Alföld kútjai itatnak
Embernek, magyarnak, poétának, papnak
S a népies kancsó emlőjén keresztül
A mély magyar élet
Végtelen varázsa vér-zenémbe rezdül.

Motorhiba.

Ülünk anyámmal. Jó az esti csönd
És jó a kályha, jó a könyv, a villany.
Kint rakoncátlan téli szél dühöng,
A lámpa egyszer szédelegve villan
S kialszik. Kezem kapcsolót csavar,
A sír-sötétben nő a zűrzavar,
Tetőnk úgy döng, mintha az ördögök
Már koporsónkra dobnának rögöt,

A szív szorong és fényt szomjazva lázad,
Felforgatjuk fényforrásért a házat,
Míg meglelünk egy karácsonyfa-gyertyát
S szívünk, melyet képzelgés réme vert át,
Örül, midőn e fény előkerül.
Ülünk a kezdetleges fény körül.

Merengek. Mily jó, milyen emberi
Ez ócska láng, mely éjünk elveri.
Ilyennél ültek tán a Bethlehem
Istállójában azon éjjelen,
Vagy ilyennél se, csak egy pisla mécsnél,
Vagy csillagfénynél, míg a kesernyés Tél
Elolvadt egy kis édes gyermek-arctól
S a jégkorszak eltűnt a lelki harcból.
Lám, lám elég egy vezeték-hiba
S egészen tisztán idefénylik a
Kiolthatatlan betlehemi csillag.

Merengek, míg a gyertya lángja villog,
Május volt egyszer, füttyös mámor, illat,
Gépkocsin mentünk egy falu előtt,
Utunk átszelt egy libalegelőt
És elütöttünk egy kicsiny libát,
A Julcsa néni nagy-nagy galibát
Csinált és szörnyű átkát szórta ránk ott,
De mink nevettünk, nem látván hibánkat,
Rohantunk gőggel és fölényesen,
Nem telt el egy perc tizedrésze sem
S árokban voltunk, vigyorgott felénk
A Halál a község túlsó felén.

Elég volt egy kicsiny kerék-hiba
S már utólért a megsántult liba
A többi tízzel s utólért a sánta
Vén Julcsa, az, ki vesztünket kívánta,
Fogatlan szája már szidásra áll,
De hirtelen egy rossz szót sem talál,
Mert megpillantja vérző homlokom,
Tépdesni kezdi keszkenője gyolcsát
S kötést csinál, mint régi jó rokon.

Karácsonyfáján száz vihar sepert át
S nem érhették el vágyuk, hogy kioltsák
Szívét, e piros karácsonyfa-gyertyát;
Amely Jóság-országból csöppnyi hírt ad.
S jó most a két ökör, mely jármot ingat
S kihúzza sárból gőgös gépkocsinkat.

Merengek. Vas-, acél-, arany-kevélyen
Rohant a Bábel-gyors egy nyári éjben,
Száguldott zengőn a Huszadik Század,
Fekete füstje, korma égre lázadt,
Nem tisztelt mást, csak haladási törvényt
— S Szarajevónál motorhiba történt:
Belézuhant egy pokolszakadékba,
Úgy szétment, mint a mesebeli béka,
Tizennégy millió halott maradt ott,
Országok törtek össze, mint cserép,
Sok elszakított nép gazdát cserélt,
Mint országos vásárban bamba barmok,
Humanizmus s más rakéta-szavak
Feketék lettek, mint pokol-salak,
Zsidók fogták a Pápa köntösét:
Oly sűrű lett a Földön a sötét,
De meghallottuk, hogy jövőnk dalol,
S előkapartuk a romok alól
A Bibliát s az ócska Bibliából
A Bábel-gyorsból szemétként kitett
Karácsony-gyertyát, gyermek-víg hitet
S a jóságot! Meggyujtjuk, lengve lángol
S a romokból sorsunk lassan kilábol.

Merengek. Mormogom magamnak is,
Másoknak is: világszép szerkezet
A tested, az agyad, szíved, kezed,
De sunyi módon jön egy kis hamis
Motorhiba,
Midőn sétálni mégy, vagy moziba:
Húsmérgezés, rák, alamuszi meghülés,
Vagy vezeték-hiba: agyszélhüdés,
Sötét lesz, megfoszt minden fénytül és
Üvöltesz: «Mehr Licht, több világosságot!»

Gyujtogatod kedvenc lámpásaid:
Homérost, Goethét, Kantot, Bólyait,
De felgyújthatod egész volt világod,
Örök marad a sötétség s a gyász!
Vigyázz,
Ha összeroppan szíved, májad, csontod
S lelked kilép ruhából, testi mezbül:
Gyujtsd meg hamar a régi gyertya-csonkot
S így menj Halál úr országán keresztül.

Megjött a ló.

Megjött a ló, a hintaló,
Meglátszik még, hogy mintaló
Volt hajdanán, csodát faló,
Tartása sok mindent elárul.
Hozzám küldték Békésgyulárul.

Hozzám küldte a szeretet.
Valami úri gyereket
Hordott tán, aki nevetett,
Míg nyargalászva ki-kirándult
Hátán az Óperencián túl.

A gyermek nőtt, józan, való
Világba vágyott, rossz faló
Lett néki már a csodaló
S most gépkocsin száguldva fut tán
A rossz Valóság országútján.

Lombtárban állt a régi szép
Faló. — De hogy a Felvidék
Felszabadult: jó nénikék
Hozzám küldték s így pattant rája
A Proletárék Lacikája.

Igaz, hogy füle, farka nincs.
Sörényén is kevés a tincs,
De Lacikának drága kincs.
Szép táltosló, tündéri fajta:
Meseországba száguld rajta.

Kopik szépség, ló, adoma,
Mese, — de új táj, új koma
Kell hozzá, új bor, lakoma:
S a szíveken új bimbót izzít
Az Élet s minden jobban ízlik!

Megjött a ló, az én lovam!
Valamikor ezen rohant
Balassa Bálint boldogan,
Később Petőfi s Tündérország
Volt néki rajta Magyarország.

Már a huszadik századi
Költőnek vén lett s maradi
E ló s Párisból írt Ady,
Hogy untatja a Tisza partja
S még holttestét is ellopatja.

Nekem e ló szép s friss, fiús
E felvidéki Március!
Megint mienk a régi juss:
Ungvár, Losonc, Komárom, Kassa
S hagyom: Erdélyt is nyargalgassa.

Nekem még mindig csodaló,
Szívek rétjén csodát faló,
Új legendákba szárnyaló!
Rápattanok s nagy Magyarország
Úgy tündököl, mint Tündérország.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Mécs László székfoglaló r. taghoz.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Kedves új Társunk!

Szeretettel köszöntöm a Kisfaludy-Társaság körében, hol egy mélyérzésű, ritkaszavú költő helyét foglalja el, akivel az Ön állandó lobogása, áradó érzése, szárnyait folyton lebegtető képzelete egyben közel rokon: a nemzeti érzésben. Önnek e téren nagy feladatot, nagy küldetést jelölt ki a sors: egy szomorú országrész vígasztalását, egy elnémított nép körében a magyar ige hirdetését; énekmondónak küldetett egy feketébe vont városba, hol a hangos magyar szónak megszólalnia tilalmas volt. Hasonló helyzet volt ez az ötvenes évek költőinek állapotához, bár akkor legalább együtt szenvedett az egész nemzet, nem részekre szaggatva. Arany János akkor azt írta Tompának: «A költőnek azért, hogy nemzete előmentét eszközölje, éppen nem szükség a politikától kölcsönzeni eszméket; ő énekeljen, költsön úgy, mintha végcélja nem egyéb volna magánál a költészetnél; már megtette kötelességét nemzete irányában. A virágregék éppen úgy célra visznek, . . . mint a leghazafiasb költemények.» Szerencsés sugallat Önnek is megmutatta az utat, hogy magyarul szólva magyar érzést lehet ébreszteni, fenn lehet azt tartani, közömbösnek látszó tárgyakkal is. Brandes György beszélte lengyelországi útjáról, hogy midőn a leigázott Orosz-Lengyelországban előadásokat tartott a lengyel irodalomról, a félénk hallgatóság tapsa rendesen nem a rejtett célzásnál, hanem utóbb csattant fel, valamely közönyös helynél, — éppen ez mutatta, hogy a célzást megértették. Ön lelkesen és fáradhatatlanul járta a leigázott Felvidéket, az országrész vándor-poétája lett; költeményeinél a magyar közönség közönyös verstárgyaknak tapsolt, de valósággal a magyar szót, a maga rejteni kényszerült magyarságát ünnepelte.

T. Társunk költői híre átszárnyalt az erőszak vonta határokon, s e csonka hazában úgy fogadták, mint a Felvidék magyar lelkének ébrentartóját, hírhozóját.

Társaságunk is e munkássága iránt kívánta kifejezni háláját, midőn természetesnek találta, hogy a Felvidék visszacsatolásának évében a Felvidék költőjét mindjárt meghívja tagjai sorába.

Reméljük, hogy e gyönyörű vidék és hűséges népe ihletője lesz ezután is nemes hivatásában, melyet egyik szép verse úgy fejezett ki: «Vadócba rózsát ojtok, hogy szebb legyen a föld» — és reméljük, hogy költészetének bő termékenységében Társaságunkat is részeltetni fogja.

E reményben nyujtom át rendes tagsági oklevelét.

VI.
A TAGOK MUNKÁLATAIBÓL. ÜNNEPI MEGEMLÉKEZÉSEK.

NÉGY ARANY-SERLEGBESZÉD.

1. Arany János nyelvművészete.

CSATHÓ KÁLMÁNTÓL.

— 1936. okt. 22-én. —

Kilencvenszer hullatta el levelét az idő vén fája azóta, hogy Petőfi Sándor *Toldi* írójához elküldötte lelkét meleg kézfogásra, forró ölelésre. Kilenc évtized telt el azóta, hogy Arany János, akinek emlékezetére ma, halálának ötvennegyedik évfordulóján itt egybegyűltünk, halhatatlan nevét beleírta a magyar irodalomba.

Fiatal és szegény kezdő volt még ekkor ez az irodalom. Nem remekírókban és remekművekben volt szegény, hanem főleg olvasókban és földi javakban. Az íróság még nem volt polgári életpálya, kenyérkereső foglalkozás, amit az adóhivatal is komolyan vesz, hanem szent küldetés, amit csak önzetlen hazafiak tölthettek be, az elhivatottság lobogó lángjával a szívükben.

A nemzet még csak ezután vívta meg nagyszerű élethalálharcát az elnyomatással, előbb fegyvert, majd néma tűrést szegezve ellene, s irodalom és nemzet valójában csak ebben a hősi küzdelemben találtak egymásra. Az irodalom volt a harcban a buzdító, a balsorsban a vígasztaló és mindvégig a magyar öntudat élesztgetője és ébrentartója.

Magyar ebben az időben jóformán csak a falu népe volt, míg a város, maga a főváros is távol esett attól, hogy központja lehessen a magyar szellemi életnek. A falu magyar volt, de nem volt benne szellemi élet, a városban volt szellemi élet, de az nem volt magyar. Emberfelett való erőfeszítés, hegyeket megmozdító hit és a tehetségek egész serege kellett ahhoz, hogy a fővárosban, az ország szívében valóban magyar szív magyarul kezdjen dobogni.

Ezt a csodát a magyar irodalomnak sikerült megtenni. Az az Arany János, akinek első benyomása az volt Pestről, hogy amit itt a tündéri panorámán kívül lát, az nem egyéb, mint «az utcán por, bűz, német szó, piszok», mikor három és fél évtizeddel később elköltözött az örök hal-

hatatlanságba, egy rohamos fejlődésnek indult, előkelő magyar nagyvárost hagyott itt, amelyben már a magyar nemzet szíve lüktetett és amelyben már teljes polgárjoggal itthon érezhette magát a magyar irodalom.

Hogy ebben az átalakulásban milyen része volt annak az Arany Jánosnak, aki a magyar nép nyelvét az irodalmi tökéletesség legmagasabb fokára emelte, fölösleges volna fejtegetni. Könnyűvé, érthetővé, közvetlenné és mégis irodalmivá ő emelte a hamisítatlan népi nyelvet, megtartva annak az ősi hagyományokban gyökerező minden sajátosságát és megmutatva, hogy igenis, ez a valódi, élő magyar nyelv képes minden legfínomabb gondolati árnyalat kifejezésére is. Ragyogó példa erre nem *Toldi*, vagy más eredeti munkái, amelyekben a tartalom is simul esetleg a népi gondolkozáshoz, hanem a *Szentivánéji álom*nak, vagy *Hamlet*nek a fordítása, amelyekben Arany nyelve shakespeare-i magasságokban szárnyal és szinte sorról-sorra a leghívebben adja vissza az eredeti szöveget.

Arany János halála óta ötvennégy esztendő telt el, de nyelvművészetét felülmúlni azóta sem sikerült senkinek. Egyedül áll ez ma is a maga csodálatosan gazdag szókincsével, utolérhetetlen hajlékonyságú szó- és mondatfűzésével és széles folyaméhoz hasonló magyaros hömpölygésével. Nem avult el benne semmi, ma is éppen olyan eleven és mai, mint akkor volt, mikor írta.

Pedig ez alatt az ötvennégy esztendő alatt nagyobbat változott a világ képe, mint ezt megelőzőleg századok alatt. Ezeréves intézmények, szokások és igazságok dőltek meg egyetlen emberöltő alatt és merültek el a semmiben. És főleg az utolsó húsz év alatt megváltozott az emberi törekvések iránya is. Nem a technikai csodák hozták ezt a változást, hanem az, hogy az emberi biztonság, jólét és szabadság ügye sokak szerint zsákutcába jutott abban az irányban, amelyben azt addig keresték. Megingott minden és az emberi közület, amely eddig legfőbb őrzője volt a magántulajdonnak és minden emberi jognak a becsületesek számára, ma jobban és kivédhetetlenebbül fenyegeti a szerzett és öröklött jogokat és javakat, mint a civilizáció őskorában a rabló ellenség és a vadállatok. Ma ahhoz, hogy valaki megtarthassa azt, amije van, nagyobb ügyesség, kitartás, lelemény és szerencse kell, mint amennyi régen ahhoz kellett, hogy megszerezze. És ötvennégy évvel a költő halála után azon kell gondolkoznunk, hogy hogyan tarthatjuk fenn nyelvünket a fejlődésnek azon a fokán és magyarságának abban a tisztaságában, ahová azt Arany János emelte.

Mert igaz, hogy a város megmagyarosodott és Budapesten ma nem hallani idegen szót, csak azoknak a külföldieknek az ajkán, akik egyre

nagyobb számban jönnek ide, hogy gyönyörködjenek a világ legszebb fekvésű metropolisában. Magyar itt minden. Magyarul játszik a színész, magyar a kereskedő, a pincér, a vásárcsarnoki kofa és a milimári, sőt magyarul énekelnek már a legutolsó zengerájban is. Magyarul, igen, csak az a kérdés, hogy milyen ez a magyarság.

Fájdalom, be kell vallanunk, hogy ez bizony nem az Arany János magyarsága! Városi, sőt külvárosi argó ez, amely a leglengébb múzsa révén megfertőzte a kellő tudás és nyelvérzék híján szűkölködő városi ember beszédjét és ennek ajkáról visszahat ma már a komoly irodalomra is. Nem kell hozzá jóstehetség, a nélkül is láthatja bárki, hogy néhány évtized mulva új renaissance-ra lesz szüksége a magyar irodalmi nyelvnek. Meg kell újhodnia ismét, mint ahogy annakidején megújhodott a nép nyelvéből Petőfi Sándoron és Arany Jánoson keresztül.

Csakhogy... csakhogy miből fog megújhodni most már, mikor a megmagyarosodott város selejtes irodalmi termékei elrontották és megfertőzték a falunak, a népnek, a parasztnak a nyelvét teljesen? Az én gyerekkoromban még, alig néhány évvel az Arany János halála után, ha vita merült fel a helyes magyarság kérdésében, a döntő érv mindig az volt, hogy a paraszt így mondja-e, vagy úgy. A paraszt nyelve falusi elszigeteltségében a maga hamisítatlan szelleme, benső vaslogikája és az ép nyelvérzék alapján fejlődött azzá, amit Arany János irodalmivá, költőivé csiszolt. De a bennerejlő kincseket ő sem meríthette ki teljesen, a nép ajkán tovább csörgedezett a magyarságnak ez a tiszta és üde forrása minden rászomjazó író és költő számára. Egészen addig, amíg bele nem került és meg nem fertőzte a külvárosi szenny: a félművelt szellemeskedésű kuplé, az édeskésen mesterkélt városligeti népdal és ezekkel együtt a jassz-nyelvjárás minden magyartalansága.

Ki hivatkozhatik ma már nyelvészeti vitában a magyar paraszt hamisítatlan és ép nyelvérzékére? De egyáltalában hol is van ma már a magyar paraszt, mióta ősi viseletével együtt levetette ősi szokásait csaknem egytől-egyig és legfeljebb idegenek mulattatására, üzleti érdekből hajlandó őket felölteni, mint a színész a kosztümöt? A mindennapi élet számára a falusi nép felöltötte a városi proletár gúnyáját és eltanulta annak a nyelvét. És azóta nincs többé paraszt, csak szegény ember.

Petőfi Sándor azt írta Arany Jánosnak, hogy az az igaz költő, ki a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannáját. Ő a népnek akart dalolni és erre buzdította költőtársát is *Toldi* hatása alatt. Sajnos, a népnél egyelőre túlszárnyalták őket azok a költők, akik arról dalolnak, hogy lesz maga juszt is az enyém, és hogy maga már régen el lesz temetve, de még általam lesz szeretve. A magyar földmívelő szegényember ma ilyeneket énekel, mikor az eke után ballag, ha ugyan még egyáltalában

énekel. A magyar paraszt Arany Jánost és Petőfi Sándort adta az irodalomnak, rajtuk keresztül megmagyarosította a várost, ahonnan aztán cserébe nyelve romlását kapta vissza.

Vígasztalannak kellene mondani a helyzetet, ha szerencsére itt nem volnának az Arany János halhatatlan szépségű művei, amelyek híven őrzik az igazi, a hamisítatlan, ősi népnyelvet, a maga mérhetetlen szókincsével és romlatlan magyarságával. Ezért, bármilyen nagy kincse is irodalmunknak Arany János gondolatokban, szépségben, kifejező erőben és mesélőkedvben oly gazdag költészete, legnagyobb, legmaradandóbb értékét örökszépségű, tiszta magyarságú nyelvében látom, amely ma egymagában annyit jelent az eljövendő magyar irodalom számára, mint amennyit az ő érkezése előtt a magyar nép élő nyelve jelentett. Arany Jánosnak soha el nem múló érdeme, hogy ezt a kincset össze tudta gyüjteni és a maga szűzi tisztaságában meg tudta menteni. Halhatatlanságának legszebb bizonyítéka, hogy ma már felső fokon a helyes magyarság körül felmerült vitát az dönti el, hogy hogyan írta Arany János.

Arany János költészete biztos útmutató a nyelvrontás tömkelegében. Biblia, amiben minden magyar nyelvészeti igazság megtalálható. Élő és örök forrása a tiszta magyarságnak, az egyetlen, amelyből majd egykor egy méltó utód ajkán nemzeti nyelvünk megújhodhatik.

Megnyugodva ennek a megújhodásnak a lehetőségében és hódolattal a költő mély eszme-gazdagsága iránt, Arany János halhatatlan nyelvművészetére emelem ezt a serleget.

---

2. Arany János, a magyar lángelme.

RAVASZ LÁSZLÓTÓL.

— 1937. okt. 22-én. —

A mai estén Arany Jánost, a magyar lángelmét akarom szemlélni és szemléltetni. Azt, hogy magyar volt, a legmagyarabb: senki előtt sem kell bizonyítani; ez ma már valóságos közhely. Azonban nem azért volt magyar, mert a magyarság már előre megállapított, a priori követelményeinek megfelelt, hanem azért, mert a magyarság jelzőjét utólagosan, az ő alakjáról vettük. Arany Jánossal mérjük meg, mi a magyarság és nem a magyarsággal, hogy mi Arany János. Azt meg, hogy egyike volt a legnagyobbaknak az ezeréves magyar szellemiség történetében, talán éppen ebben a Társaságban szintén nem kell bizo-

nyítani, hiszen mi azok vagyunk, akik Arany Jánost tartjuk a legnagyobb magyar költőnek.

Ha kívülről befelé tartunk egyénisége vizsgálatánál, mindenekelőtt az a tizenkét kötet áll előttünk, Arany János irodalmi termése, amelyet a nemes hagyományú Franklin-Társulat gondoz. Szalmára kevés, szemre sok; s főképpen sok közötte a véghez nem vitt terv, a «sok kerített óriás fenek». Ezek a költemények addig élnek, amíg e földtekén, itt vagy akárhol, egy embercsoport magyarul beszél. Azontúl kristály-szelencékként bezárulnak, s csak hosszú, tudós munka lehellete pattintja fel rövid időre a závárt, csodálkozó, fáradt s hamar elmúló szemek előtt.

E tizenkét kötet mögött áll egy érdekes magyar élet. Ez az életpálya éppen olyan jellemző arra, aki megfutotta, mint arra a századra, amelynek kétharmadát átöleli és arra a népre, amelynek «igyenes ábrázattya» ívelt benne az anyaföldtől a csillagokig s onnan újra vissza a sírig. Előttünk áll egy magyar parasztgyerek, akiből a Ferenc József nagy félszázadában a magyar szellemi élet legelső zászlósura lett. Szülei oly szegények, hogy mikor házuk leég, üres istállójukba mennek lakni; egész életében szerény, tisztességtudóan szemérmes ember volt, aki átallotta mindazt, am't a világ hiúság, cím, rang és méltóság nevezete alatt áhít, s mégis: vagyont hagyott hátra írásaiból, ő lett az első magyar költő, akit a királyi kegy a Szent István jeles rend vitézévé avatott, s az egyetlen magyar költő, akit egész korszaka az irodalmi Pontifexnek kijáró tisztelettel illetett. Tulajdonképpen alig járt iskolába; kitanulta a szalontai pártikulát, onnan elment a debreceni kollégiumba, ott meg sem melegedhetett: érzékeny, szemérmes lelke nem talált otthont sem a coetusban, sem a classisban, sem a nagy könyvtárban, sem a múzeumokban. Rektoriára kényszerült, hogy legyen mit ennie, s m'kor lelke újra visszatér a kollégiumba, árvaságában, észrevétlen elhagyatottságában, önmaga előtt is ismeretlen tehetségének belsejét felkavaró mozdulásaira vándorszínésznek csap fel. Onnan hajótörötten hazavetődik, itthon segédtanító lesz, majd a községházán írnokoskodik. Egy kis ideig mint jegyző, majd mint vidéki tanár élelmet, födelet, ruhát maga és családja számára alig tud szerezni, s csak akkor jut szellemi környezetbe és megfelelő anyagi helyzetbe, amikor Pestre kerül. Már az ország egyik első költője, mikor az első lángelmével találkozik: Petőfi Sándorral. Nevelője senki sem volt, a debreceni kollégium szfinx maradt számára, s ő iskola nélkül lett iskolafővé. Nos, ez az ember volt a maga korában a legegyetemesebb irodalmi műveltség hordozója egész Magyarországon. Idehaza valóban páratlan, Európában is kevés társa akadt. Irodalmi műveltsége egyetemes, egyenletes és forrásszerű. Lehetett több szaktudása egyik-másik kortársának, az orientális, a finn-ugor, vagy a

középkori germán és román irodalom terén, de az irodalmiság egész egyetemes történetét senki úgy át nem tekintette, a kritikus és költő szemléletének kettős lencséjén keresztül a valóság domború tisztaságában, mint ő, s éppen ezért az irodalmi élet jelenségeit olyan biztosan ismeri fel és magyarázza, hogy az irodalmi megismerés később felfedezett és öntudatosított módszereit egyébként igénytelennek tartott prózai dolgozataiból csírájukban meg lehet mutatni. Arany János nemcsak a legnagyobb költő, hanem a legnagyobb magyar literátor is volt.

E mögött a roppant nagyságú külső megvalósulás mögött rejlik az a sajátságos életcsíra, amelyet Arany lángelméjének kell nevezni. Ez a lángelme 66 évig élt földi életet, s az első lélekzetvételtől az utolsóig szerző alanya volt mindannak, amit a magyar szellemi élet szövedékében arany jánosinak kell neveznünk. Ezt az életcsírát, teremtő erőt, az Arany lángelméjét az az egyenletes biztonság jellemzi, amely alkotó munkájának mind a két viszonylatában: a belsőben mint logikum, és a külsőben mint ábrázolás, egyenlő erővel megmutatkozik. Ugyanis tételezzük fel, hogy a műalkotás egységét lehet szemlélni belülről úgy, mint az ősjelentés szétágazását: alapeszmét és szerkezetet, idegen szóval concepciót és compositiót; azután lehet szemlélni külsőleg, úgy mint megtestesülést, szemléletekben való tárgyiasulást. A magyar lángelmék közül sokat találunk, akik a felvillanó alapeszmében, a conceptióban páratlan meglátások és felfedezések részesei. Sok olyan lángelmét találunk, akik az ábrázolásban szemléletesen, színesen tudják megmutatni mesteri képességüket. Kevés azonban az a lángelme, akinél az alapeszme biztosan és szükségszerűen tagozódik szerkezetté, szóval az olyan, aki a compositióban mester. Ami az ábrázolást illeti, itt is sok magyar írót találunk, akiknél színes és gazdag képsorozatok, foglyul ejtő hangulatáramlások öntenek el; de olyan plasztikussággal senki sem tudja ábrázolt világát elibénk tárni, mint Arany János. Ez azt jelenti, hogy képzelete állandóan erős, részletekig menő volt, s ő az egészet és a részleteket szakadatlanul maga előtt tartotta. Arany János azt a világot, amelyikről beszélt, állandó azonosságban, páratlan valószerűségben tárgyiasította maga előtt, azaz látta, hallotta, megtapogatta, ízét és szagát érezte, s mindezt különös plasztikussággal tudta kifejezni. Századának nagy vállalkozásában és felfedezésében, amely a valóságábrázolásban merőben új igényeket támasztott és lehetőségeket ért el, ő is osztozkodott és a belső síkban maga elé állított és plasztikusan szemlélt világot különös élethűséggel és részletességgel írta le. Mindez az első felvillanástól az utolsó részlethasonlatig, a *Toldi* alapeszméjétől a sírásra elfintorodó orr mozdulatáig, Arany Jánosnál olyan egyenletes, biztos, egyszerű, mintha maga a természet alkotta volna. A kifejezései-

ben néha van mesterkéltség vagy keresettség; költői intuitiója mindig magától való, közvetlen, könnyű és természetes, mintha nem ő csinálta volna, hanem készen kapta volna.

Ezzel ott vagyunk egy új nagy kérdésnél. Mi az Arany alkotásában az ösztönös és öntudatos?

Azt hiszem, hogy Arany Jánosról két helytelen kép van a irodalomtörténetben. Az egyik a mult századból ered, amelyik Aranyban a nyugodtan alkotó művész abszolút tudatosságát magasztalja s Aranyt olympuszi derűben, zeusi zavartalanságban és korlátlanságban ábrázolja. A másik kép most kezd elterjedni róla, s ez a kép Aranyt a ködös, ösztönös, tudatalatti világ rabszolgájának ábrázolja. Vak Sámson, aki ismeretlen mélységű kútból csodálatos vizeket húz fel. Én azt hiszem, hogy Arany a legösztönösebb alkotó, de ösztönszerűsége egy ponton, éppen a megvalósítás pontján, sűrített mértékben tudatos. Azt értem ez alatt, hogy alkotásához egész lényének megrendülésére, felkavarodására, egészen rejtelmes megindulására volt szüksége. Hihetetlen mélységekből fakadtak fel emlékek, egészen páratlan kapcsolatok létesültek tudatalatti világából, meglepetésszerűen jöttek képek, szavak, gondolatok és muzsikák, de éppen az a szó, amelyet leírt, éppen az a rím, amelyet megpendített, éppen az a ritmus, amelyik pillangószárnyával orcáját legyezte: kritikus öntudatának szinte felfokozott fénykörében jelent meg, s ennek a gyujtópontnak fényhasábját kellett kiállnia, ha meg akarta nyerni a nagy «igen»-t az élethez. Ebből az következik, hogy az Arany alkotó órái fokozottan, sugárzóan öntudatosak voltak a megvalósulás parányi fénykörében, de csak akkor jelentkezett e kis sugárzó körben élet, ha ugyanakkor Arany egész szellemisége minden rejtett birtokával, soha ki nem kutatott s örökre is kikutathatatlan magasságaival, mélységeivel, szaharáival és oázisaival valami különös villanyáramtól telítve, belső, kavargó, önmagát tápláló és önmagát pusztító, vajúdó és vetélő állapotban leledzett. Telítettség volt ez, elviselhetetlen feszültség, az egész egyéniséget mindenestől fogva igénybevevő érdekeltség és odaadás, olyanforma, amilyet a próféta érez, mikor megszállja a magasabb lélek, amilyet az anya érez közvetlenül a szülés előtt, az idegbeteg érez percekkel a roham kitörése előtt és mindnyájan érzünk sirokkó vagy nemere idején. Ha e két végletes dolog közül egyik fogyatékos volt, Arany nem tudott alkotni. Hiába volt öntudata tiszta, értelmessége pihent és biztos, ha ösztöni világának ez a belső kavarodása nem következett be; és belső világának kavarodása hiábavaló volt, ha idétlen szülötteit a metsző értelmesség életrevalónak nem ítélte és a meg nem született költői akarások limbuszába visszavetette. A taifunról mondják, hogy eget-földet elsötétít,

erdőt és várost pusztít, s amerre megy, chaosszá válik a világ, de a közepén, ott, ahol a vihartölcsér földet ér, van egy tiszta folt, ott mosolyog a napfény és a fűszálak is alig rezdülnek meg. Ez a vihar szeme. Ilyen volt az Arany alkotó munkája is: közbül az öntudat szeme tisztán fénylett, csodálkozva, vagy szomorúan nézett, de egész lénye, belső világa pusztító viharban kavargott.

Ezért Arany János önmaga számára is rejtelem volt. Ő csak annyit tudott, hogy amikor alkot, belebetegszik az alkotásba; némelykor magától megy, máskor meg sehogyse. Nevezte ihletésnek, nevezte jó órának, de azt sohasem mondotta el, hogy maga is csodálkozik önmagán, mert némelykor minden ok nélkül, szinte értelemfeletti módon sikerül a legnehezebb dolog, máskor pedig hiába vergődik a legegyszerűbb feladattal is. Ez a lángelme értelemfelettisége, erre is talál a bibliai ige: nem erővel, nem hatalommal, hanem az én Lelkem által! De éppen azért, mert ilyen kiszámíthatatlan és kormányozhatatlan volt Arany János ösztönössége, lett ő egyre bizalmatlanabb önmagával szemben. Sohasem hitte, hogy valamit meg tud csinálni, s ezért, mikor meg is csinált valamit, olyan arcot vágott, mintha ez is alig sikerült volna. Ő csak az öntudatosságát tekintette át; mindig ezzel számolt, ebben bízott, ezzel mérte magát; sohasem jutott eszébe, hogy igazi erői egyéniségének mélységeiben úgy húzódnak meg és ott úgy dolgoznak, mint a búvó patakok a föld alatt. Ezért riadtan, panaszosan, bizalmatlanul és tanácstalanul vergődött három állapot között: az elvetélő révület, a csírátlan értelmesség és az alkotó öntudat merőben különböző állapotai között. A tűzhányó hegy is három formát mutat: néha mint egy üres, vak szem, holtan bámul bele a kék égbe; néha dohog, forrong, de csak füst és sóhaj kerül ki belőle; máskor meg megtörténik a borzalmas és fenséges csoda, hogy belőle egyetemes tüzek világteremtő és világpusztító lávafolyama ered meg.

Az Arany lángelméjének ezt a belső feszültségét vagy meghasonlását betetézte és egyszersmind bezárta egészségének és betegségének a váltakozása, illetőleg a sarkiassága. Már korán rettentő fejfájással küzd. Nemsokára Karlsbadba kell járnia anyagcserezavarok miatt; azután megjelenik a tüdőhurut mindenféle rossz változatában. Egyébként is túlzottan érzékény, testi és lelki vonatkozásban egyaránt. Nyugtalan, panaszát visszafojtó, zárkózott, befele senyvedő ember, született hypochonder, aki egyébként is sok súlyos baját tetézi azzal, hogy mindig foglalkozik vele és reménytelenül küzd ellene. Sorsa egyre zordonabban teljesedik be. Lassanként siketül, s ugyanilyen mértékben vakul. Asztalára kerül egymás után az a két keserű pohár, melyet a világ két legtragikusabb lángelméje fenékig ürített: a megsiketülő Beethoven és a

megvakuló Rembrandt keserű pohara. Betegsége éppen ezért testi s lelki bajok összeszövődéséből áll, egészen egyéni és talán máig is ismeretlen, de fölöttébb alkalmas arra, hogy a költő úgy érezze, mint az antik ember: a betegség öntudatos, rosszakaratú démon, amely állhatatosan és rettentő leleménnyel gyötri halálra. Közben árvaság-érzése egyre növekszik; leányának halála majdnem elviselhetetlen csapást mér rá; költői képzelete Piroska személyének megalkotásával nemhogy szabadult volna e fájdalomtól, sőt még mélyebbre ásta azt. S ez a beteg, szétomló ember óriási tervek, ígéretek, vállalkozások rabszolgája. Nagy dolgokat kezdett, fölséges látomások húzódnak át felette, tele van foglalóval, záloglevéllel, a világ is követeli rajta a rettentő adósságot, de neki nincs ereje parányi részletek megfizetésére sem. Szétomló por és születő csillagokról, új hajnalokról álmodik. Itt figyelhetjük meg azt az érdekes dolgot, hogy Aranynál költői világa öltözködik az egészség sugárzó fényébe, személyi élete a betegség és nyomorúság sötét árnyékaiba. Arany hiába mondják dekadensnek, ő minden dekadensnek éppen az ellentéte. A dekadens költői világát teszi nyomorékká, romlandóvá, feloszlóvá, maga pedig nyárspolgári egészségtől kicsattanva élvez és fogyaszt; Arany János testi értelemben elnyomorodott, oszlopos aszkéta volt, akinek mindennapi élete csupa sanyarúság, költői világa azonban egészség, épség és erő: apollói, a Végzet-csók árnyékával homlokán.

Mindez a roppant kincs be van zárva a magyarság mélységeibe és annak sorsát hordozza, mint a gyöngyszem a kagyló sorsát. Tulajdonképpen világnagyság és valójában csak magyar emberek értik meg. Arany János annyira összeforrt a magyar nyelvvel és ezzel a nyelvvel olyan csodát tett annak anyagszerűségében, zenéjében, logikájában, jelentős árnyalataiban, hogy azt fordítással más nyelven érzékeltetni nem lehet. Nem lehet azért, mert a legjobb fordítás sem fejezi ki azt, hogy mi volna ez a gondolat az Arany nyelvművészete mellett, illetve az Arany nyelvművészete milyen szolgálatot tett ennek a gondolatnak. Fordításában nem lehet érezni a nyelvi nehézségek fölött nyert diadalmas csatáknak pillanatonként megújuló mámorát. Vagy csak akkor lehetne érezni, hogyha Aranyt egy olyan költő fordítaná le, aki anyanyelvéhez való viszonyában olyan óriási művész, mint amilyen Arany a magyar nyelvhez való viszonyában volt.

Ezért Arany János egész személyisége magyar sorsábrázolás. Örök magyar mesehős: a kis parasztfiú útrakel, pusztaságokon és őserdőkön keresztül megérkezik a fejedelmi trónra, s egykor kócos, árva fejére rákerül a korszak gyémántkoszorúja. Alkotó lángelméje nagy biztatás, örök védelem fajtánk életjoga és szellemi minősége mellett. Igazolja

fajtája jogigényét az élet és a halál nagy perében. E mellett a szépségek atyja ; öreg magyar varázsló, akinek kezéből aranytollú madarak röppennek fel s bukódzanak a kék levegőben csodálkozó századok szemeláttára. Szétomló, nyomorult testen győzedelmeskedő szellemiség : a láthatatlan erők diadalma ez a látható világ nyomorúsága felett, az a mély és titokzatos, keresztyén gondolat, amely elszakíthatatlanul összenőtt mindazzal, amit a földnek ezen a részén, a Názáretiről nevezett művelődésben, szentnek, nagynak, csodálatosnak éreznek az emberek. Végül árvasága, idegensége ábrázolja a mi árvaságunkat és idegenségünket. Nekünk valami titkunk van, minket nem ismer ez a világ, ez a titok gondolat, ábrázolás és akarat ; igazság, szépség és jóság ; ez a titok az, ami Arany János, mint alkotó és alkotás. Arany a magyar Szézám, aki megérti, az megnyílt a magyarság számára s a magyarság csak annak a számára nyílik meg, aki megérti Arany Jánost. Így lesz Arany egyszerre : a magyar titok és a magyar titok megoldása.

---

3. Arany János.

ANGYAL DÁVIDTÓL.

— 1938 okt. 22-én. —

Arany halála évfordulójának ez ünnepén illőnek gondolom választ keresni arra a kérdésre, hogy mit jelent Arany emlékének nagyratartása, mit jelent szívvel-lélekkel szeretnünk Arany Jánost.

Szeretni Aranyt először is azt jelenti, hogy szeretjük a magyar nyelvet, Arany szavait idézve, «ezt a szép, ezt az imádott magyar nyelvet» a maga épségében, tőről metszett frisseségében, a népies fordulatok és szavak nagy gazdagságában. A magyar nyelv géniusza e kincsekkel egy magyar költőt sem ajándékozott meg oly bő mértékben, mint Arany Jánost. Egy kiváló magyar nyelvtudós, Lehr Albert, hosszú életén át folyvást foglalkozott Arany nyelvének magyarázatával, s az ő fínom érzékű fejtegetéseinek tükrében is gyönyörködve szemlélhetjük Arany nyelvművészetét.

Aranyt szeretni annyit tesz, mint szeretni egyáltalán a magyarságot, annak irodalmát, történetét s azt a műveltséget, mely magyar hagyományokban gyökerezik. Arany élete vége felé egyes ifjabb magyar költők a világirodalom jeleseit önállótlanul utánozták, nemzetközi érzéseket akartak tolmácsolni magyar nyelven. Ezek ellen írta költőnk a *Kosmopolitika költészet* című, eléggé meg nem becsülhető költeményét, melyben így inti az ifjú lantosokat :

Légy, ha birsz, te «világköltő!»
Rázd fel a rest nyugatot:
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott.

És ezt az a költő írja, aki a világirodalmat jobban ismerte, mint bárki más hazájában. Ismerte, sőt lelkébe fogadta Hellas és Róma költészetét, azonkívül a francia, német, angol, olasz szépirodalom remekműveit. Fordított Tassóból, Ariostóból, Byronból, Moore-ból, Burnsből, Goethéből. Lefordította Shakespeare három drámáját. Arany nyelvén olvashatjuk az angol János király XIII. századi zordon történetét, a *Szentivánéji álom* bohókás és tündéries meséjét, Hamletet, a gondolat erejétől elhalványított cselekvőképesség hatalmas tragédiáját. Arany, a kálvinista költő elmélyedt a középkori katolicizmus legnagyobb költőjének, Danténak tanulmányába, s az Isteni Színjáték oly költeményre lelkesítette, mely méltó Dante fenségéhez és mélységéhez:

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, amely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
És, mivel mindenik oly megfoghatatlan,
Az ember... a költő (mily bitang ez a név!)
Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti
És, mintha lábait szentegyházba tenné,
Imádva borul le, mert az Istent sejti.

A középkori hivő lélek magasztosságától ugyancsak messze esik az a pogány élet, melyet a Kr. e. V. és IV.-ik század fordulóján Aristophanes vígjátékai visszatükröznek. E vígjátékokat Arany fordításában olvashatja a magyar közönség a nők és serdületlen ifjak kivételével, mert Aristophanes korában a görög színházban oly élceken mulattak az emberek, aminőket ma a külvárosi csapszékek durva látogatói is sokallanának. Azonban Aristophanes a kicsapongó képzeletű bohóc fintoraival igazi költői erőt egyesített. Színjátéki leleményessége, lírai hangulatai, leírásai, kiválósága a torzképek rajzában és akár őszinte, akár nem őszinte, de jóhatású konzervatív erkölcsi érzése fenntartották nevét több mint két évezreden át. Ismeretes az a felejthetetlen torzkép, melyet a népbolondító Kleonról, a vargáról rajzolt; Aristophanes szereti a szóélceket s a demokratákat Arany fordítása szerint democsokratáknak nevezi. Arany sokkal jobban szerette a népet, semhogy ne gyűlölte volna a Kleon-fajtájú népbolondítókat. De nem ez az érzés vonzotta Aristophaneshez. A görög költőnek vakmerő szójátékai, öles szóösszetételei, ide-oda csapongó stílusának sokneműsége óriási akadályokat gördítenek a fordító elé. Ezek az akadályok ingerelték Aranyt és virtuózitása a nyelv

kezelésében fényes sikerrel küzdötte le azokat. Kevés nemzetnek van olyan anyanyelvéhez jól idomított Aristophanese, mint aminőt Arany tollának köszönhetünk. Így kalandozott fantáziája a világirodalomban az ókortól a legújabb korig, az alsóbbrendű komikumtól a legmélyebb és a legmagasabb érzésekig, s mégis áldotta a bölcsőt, mely magyarrá ringatta, s elégülten hirdette, hogy magyaros maradt iránya. De fajszeretete nem volt vak, jól látta fajának hibáit és korholta azokat élesen, mint a jó nevelőhöz illik. Első nagyobb költői műve, *Az elveszett alkotmány*, a magyar közélet egy gyökeres baját, az esztelenül szenvedélyes és furfangos korteskedést teszi nevetségessé. Ebbe a keretbe igen illően van befoglalva a legvészesebb, a legkárhozatosabb magyar betegségnek, a szónoklás szenvedélyének kigúnyolása. Egy léghajóról beszél a költő, melybe levegőt kell tömni, megtöltik tehát a gyűléstermekből összeszedett divatos szónoklatokkal, s a ballon könnyű lesz, könnyebb az üres levegőnél. Ily módon a fiatal Arany az első nagy s még sok tekintetben kezdetleges költői alkotásában már éreztetni akarja olvasóival, hogy sok üres beszéddel bolondítják őket a divatos szónokok, akik hazug lelkű szavakkal izgalmat keltve, veszélyeztetik a legdrágább érdekeket. *Az elveszett alkotmány* a 48 előtti állapotokat gúnyolja, s különösen azt a pártot ostorozza, mely Széchenyi Hitelében kereste az ország romlásának okait. Arany, aki tulajdonkép nemesi származású volt, de parasztsorban nevelkedett, a szabadelvű haladás hívei közé tartozott. Lelkesedett a szabadságharcért, még az igazi harc előtt felidézi a rodostói sírokból Rákóczinak és híveinek szellemét, hogy ellentállásra tüzeljék az utódokat. Nemcsak tollával, hanem rövid ideig fegyverrel is szolgálta a nemzeti ügyet, s mégis megfigyelte a harc vezetőinek hibáit.

A gyászos bukás után elkeseredésében megírta a *Nagyidai cigányok*at. Egy hagyományon alapuló, igen jellemző és mulatságos cigánytörténet ez, mely Arany pompás magyar humorával előadva felvidítóan hat, kivált ha nem gondolunk arra, hogy a cigánysátrak lármája nemcsak Fárao népének furcsaságait csúfolja. Amikor a *Nagyidai Cigányok* megjelent 1852-ben, a kritika megütközött azon, hogy a már akkor nagynevű költő ilyen alsóbbrangú tréfákkal mulattatja a magyar olvasót. Igen kevesen vették észre, hogy a költő a magyar szabadságharc vezetőinek hibáit öltözteti cigánymezbe. A Klagenfurtban internált Görgei Artur rögtön felismerte Arany célzatait. Jól tudta, hogy ki az a Csóri vajda, aki oly hosszasan álmodik s álmait valóságnak veszi. aki a vörös nadrágra úgy áhítozik, mint némelyek szerint a nagy szónok hatalma külső jeleinek csillogtatására. Csóri egy tolvajt nevez ki főadószedőnek, mint Kossuth elnézte a talán nem igazságosan gyémánttolvajlás hírébe jutott Madarásznak hatalmaskodásait. Csóri Akasztót nevezi ki az ármádia fővezé-

rének, mert hosszú a lába, mint Kossuth kinevezte a tehetetlen Dembinszkyt fővezérnek, akinek vezérlete alatt a sereg hosszú lábbal lépett, de nem előre. Görgei jól látta, hogy a cigányok marakodása a honvédvezérek féltekenykedő civakodását példázza. Hogy a cigányok elpuffogtatják a puskaport egy dáridó után a vajda tiszteletére, s amikor üldözhetnék a visszavonuló ellenséget, utána kiáltják: csak volna puskaporunk, el nem vinnétek irhátokat, Görgei előtt nem látszott léha tréfának, hiszen ő sem bírta néha üldözni az ellenséget a lőszer hiánya miatt. Azt is tudta Görgei, hogy a cigányokkal szembenálló Puck, igazi nevén Puchheim tábornok, aki a térképet búvja hegyet lát ott, ahol fenekelten mocsarak vannak, és így ágyúit szerencsésen elsüllyeszti az iszapba, nem igen erősen torzított képmása az elbizakodott és tudatlan császári tábornokoknak. A költő nem történetíró, szabad a fényt elmellőznie az árnyék kedvéért, ha költői célból torzítani akar. És hogy minő érzés bírta Aranyt a szabadságharc cigányos rajzára, ezt ő maga írja le a *Bolond Istók* halhatatlan strófáiban, melyek így végződnek:

Ott láttam én (hisz ott is voltam egyszer:
Tenni kevés, — de halni volt esély)
Győzelmeid napját; s a szörnyű perccel
Én is alólbukám, midőn esél.

És engem akkor oly érzés fogott el...
A szőlős gazda is, az egyszeri,
Magánkívül s őrjöngve kacagott fel,
Látván, hogy szőlejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullván könnyei:
No hát, no! így kiált, én uram isten!
Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!

Így én, a szent romon, emelve vádat
Magamra, a világra, ellened:
Torzulva érzém sok nemes hibádat
S kezdék nevetni, a sírás helyett;
Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,
Hogy rá ne ismerj és zokon ne vedd;
S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségb'esett kacaj lőn Nagyida.

Arany hazafias költészete az ötvenes években melancholikus marad, noha nem mindig kétségbeesett, sőt egyre jobban áttöri a reménysugár a szomorúság ködét. Amikor Homerost és Ossiánt szembeállítja, még lemondással végzi, intve Ossiánt, hogy a holtakat ne verje fel, mert

Nincs többé Caledonián
Nép, kit te felgyujts énekeddel.

Alig kell mondanunk, hogy a caledoniai nép a magyart jelentette. Ossián Caledoniájából a herodesi gyermekgyilkosság színterére vezet Arany, a meggyilkolt csecsemők anyjának fájdalmát megrázó erővel rajzolván Ráchel siralmában. Hiszen a magyar föld ifjúsága is pusztult a szabadságharcban, ott is egy szép tavasz kiesett az évből, és midőn Ráchel átszellemülve hirdeti, hogy megifjul az idő, hogy a herodesi zsarnokságot megboszulja majd az ige, az eszme, a magyar olvasó nemcsak keresztény, hanem hazafias hitében is megerősödött a jósigék által. Majd a *Családi kör*ben, e minden ízében magyar genreképben a béna harcfi, akinek meséit a földmíves háznépe néma kegyelettel hallgatta, a honvéd szónak említése nélkül a honvédek dicsőségének emlékével vígasztalta a magyar olvasót. 1857-ben az ifjú császári pár meglátogatta Magyarországot, és a kormány szerette volna, ha Arany költeménnyel dicsőíti az uralkodókat. De Arany kitért a megbízás elől, sőt megírta *A walesi bárdok*at, elbeszélve abban, hogy I. Eduárd angol király ötszáz walesi bárdot küldött a máglyára, mivel egy se bírta mondani, hogy éljen Eduárd. A költői hatás végett elhallgatja Arany, hogy Lisznyai Kálmán, a nagy magyarkodó lírikus 50 forintért megírta a kívánt hivatalos verset, s így akadt egy magyar bárd, aki el bírta mondani, hogy éljen Eduárd. 1859-ben a költő már remél, «Újra érez, újra él e hon», írja Reményi Ede emlékkönyvébe. Majd 1860-ben, abban a felséges Széchenyi-ódában, melyben nem tudjuk, hogy mit bámuljunk inkább, a jellemzés erejét-e, vagy az ódai fenségnek folyton fokozódó lendületét, Arany a remény által akarja legyőzetni a fájdalmat.

Boritsa ünneplő mirtusz fejünket:
Reménnyé váljon az emlékezet.

Igen, de nehéz volt a reményeket valóra váltani. Az 1860. október 20-i diploma az alkotmányosság színe alatt centralizálni akart. Arany a *Kies őszben* művészi természeti képek rajzában örökíti meg csalódását:

Ősz ez! ősz ez!... mind hiába
Tüz virágot gyér hajába,
Szinli csalfán a tavaszt...
.....
Csillag és lomb egyre ritka:
Őszi hullás fájó titka
Rezgi által csöndesen.

A király 1861. áprilisában összehívja az országgyűlést. Vajjon mi történik azon? Elfogadja-e az ország a diplomák által ráerőszakolt al-

kotmányt, vagy magára vállalja-e a felelősséget a szakításért? Ezt a nehéz történeti pillanatot, e remény és aggodalom közt ingadozó hangulatot érzékíti meg Arany a *Magányban* című költeményében:

Vár tétován a nép, remegve bölcse,
Vakon előtte kétség és homály,
Idő! szakadna bár méhed gyümölcse —
Ne még, ne még — az istenért! — megállj.
.....
Még egy kevéssé... De mely kishitűség!
.....
Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elönteték.
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a mártir-tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű s bízzál jövődben, nemzetem!

Végre teljesültek a hazafias remények szinte váratlan mértékben az 1867-i kiegyezés által. Feltámadt a teljesen független, alkotmányos szabad magyar élet, de mi történt? Aranynak látnia kellett, hogy a magyarság nem bírta megbecsülni azt az istenáldást, melyben az 1867-i kiegyezés által részesült. Mindenáron tágítani akarta Deák művének kereteit, noha még betölteni sem bírta azokat. A nagyhatású szónokok csalfa jelszavai ugyanis megmérgezték a közéletet. A hatvanéves Arany 1877-ben *A régi panasz* című versben fejezte ki kétségbeesését.

Bánatomban
Meg nem enyhit társaság...
.....
Hogy' reméltünk! s mint csalódánk!
És magunkban mekkorát!...
.....
Mennyi szájhős! Mennyi lárma!
S egyre sülyed a naszád;
Nem elég csak emlegetni,
Tudni is kell jól szeretni,
Tudni bölcsen, a hazát

Vagy nekünk már így is, úgy is
Minden módon veszni kell?
Egy világ, hogy ránk omoljon?
Kül-erőszak elsodorjon?...
Vagy itt-benn rohadni el?

De ki törődött az öreg költő aggodalmával? A mi közéletünkön még meglátszik az ősök nomád életének nyoma ; az ifjúság hamar felszedi a sátorfát, új eszmék legelőjére vágyódva, és kikacagja az öregeket, akik óvatosan ragaszkodnak a régi sátrakhoz. Így a kiegyezés után is a szájhősöktől felizgatott tömeg a jelszavaknak tapsolva rohant előre a veszedelem felé, melyet a költő jóslelke már elég korán megérzett.

Szóval Aranyban univerzális műveltség egyesült fajszeretettel, igaz hazafiság élt benne illúziók nélkül aggódó, féltő gonddal. Ezt a magyarságot becsüljük meg, ha Aranyt megszerettük.

Aranyt szeretni annyit jelent, mit szeretni az epikai költészetet. Arany epikus költőnek született. Szeme a külvilág képét hamar felszívta, akár a természetről, akár öltözetről, akár szokásokról, akár az emberi indulatot jelző taglejtésekről volt szó. Minő remekmű például *Éduában* a nyári est leírása a Körös partján, vagy a magyar táncé az *Öldöklő angyal*ban, vagy a parasztlegényé, amint mulat *A lacikonyhá*ban. A leírás művészete lényeges része az epikai tehetségnek, de nem az egyedüli. A szerkezet szigora és elevensége, a jellemrajz ereje és érdekessége nélkül a leírás tehetsége terjengősségre csábítana. De a *Muzsa*, akit az epikai költők műveik élén segítségül hívnak, megadta Aranynak mindazt, amire szüksége van a nagy eposzköltőnek. Mikor hivatásának élt, nem bántotta az a sokfelől felhangzó intés, hogy az eposz már nem korszerű. Teremtsetek jó eposzt — mondá erre Arany — és az eposz korszerű. Arany így tette korszerűvé az eposzt. Igaz, hogy nem utánozta a klaszszikus vagy romantikus eposz gépezetét, csak annyit vett át az epikai hagyományokból, amennyit a modern olvasó még elbír ellenkezés nélkül. Nem tagadhatjuk azonban, hogy Arany nemzedéke és az újabb nemzedékek közt van oly különbség, mely csorbítja az olvasók fogékonyságát Arany epikája iránt. Arany kortársai az ősi magyar hagyományokhoz melegebben vonzódtak, mint a mi kortársaink. Nekik Attila, Buda, Csaba, Nagy Lajos többet jelentettek, mint nekünk. S mégis *Buda halála* az ódon stílus bája, a leírások nagyszerűsége, a csodaszarvas regéjének valóban csodás elbeszélése és a jellemrajzok monumentális méretei miatt sohasem veszítheti el vonzóerejét. Ép e monumentalitás az, ami az epostól elriasztja a mai olvasót, aki jobb szereti a regénynek intimebb leleményességét és részletező pszichológiáját. De a Buda halálában a nagy vonások mellett találhatunk ilyen meghittebb motívumokat is. Vegyük csak az V. énekben Gyöngyvér és Ildikó találkozását ; Gyöngyvér királyné gyermektelen felesége az öregedő, erélytelen Budának, Ildikó rangban mögötte van, de anya és hozzá még Buda öccsének, a hős Attilának neje. Képzelhető, hogy a két asszony mennyire szereti egymást. Attila nejével meglátogatja Budát, aki a maga nejével elébük megy.

Hamar a két asszony szeme összevillant
De csak amíg ember frissen egyet pillant,
Hidegen egymásnak azalatt benyelték
Ruháit, alakját, egész teste-lelkét.

Akkor Buda nője messze kitárt karral
Fogadá vendégét nagy csókzivatarral;
Ilda is ángyának örvend vala szintén,
Szavainak mézes csemegéjét hintvén.

Milyen kitűnően megfigyelt, igazán női jelenet! A két versenytárs egy pillanat alatt a hideg gyűlölet éleslátásával végigméri egymást, a másik pillanatban hevesen csókolódznak, majd cukrozott szavakat váltanak. *Buda halála*, bár magában véve kerek egész, első része egy trilógiának, melynek két utolsó részéről csak töredékek maradtak ránk. Arany a hun mondát a magyar honfoglalással akarta összekapcsolni epikai alkotásában, de mély fájdalmára torsót alkotott. Így járt több más tervével is. Aranynak ugyanis nagy ideáljai voltak, könnyen elcsüggedett, ha kínzó önbírálatában úgy érezte, hogy messze esett ideáljától. A hangulatot, mely ilyenkor elfogta, így írja le:

Bányász a költő; hányszor kergeti
Mély föld alatt vakon a vak eret!
Bízvást elindul, hévvel követi;
Az egyszer elvész, meddő szirt mered
Eléje; s ő áll e szirtnél merőbben,
Sápadva színben, fogyva kedv s erőben!

Ily belső küzdelmekbe került a nagy remekművek megírása. 1846-ban fogott Arany a Toldi-trilógiához és csak 1879-ben jelent meg befejezésül *Toldi szerelme*. Körülbelül ennyi idő alatt fejezte be Goethe is Faustjának mind a két részét. A szerencsés könnyedséggel dolgozó írók nem szoktak ily örökéletű munkákat teremteni. Eötvös József, midőn a Toldi-trilógiának csak első két részét ismerte, ezt mondotta: «Toldiért mindent odaadnék, amit életemben írtam és írni fogok». Pedig Toldi és Toldi estéje úgy voltak írva, hogy a nép fiai is olvashatták, s mégis oly magas kultúrájú író, mint Eötvös, el volt ragadtatva az elbeszélés művészetétől. Az első rész, akárhogy nevezzük is, tulajdonkép népmese. A hős csupa erő, becsületesség, vitézség, nagylelkűség. Nincs más vétsége, mint az, melyet méltó haragjában követett el. Bátyja a merő gonoszság, anyja a merő gyöngédség, szolgája a merő hűség és királya a merő méltóság és bölcseség. Az elbeszélés pszichológiája tehát olyan, mint a népmeséé. De a naív képzelet ez alkotásai cselekvéseikben annyira hívek önmagukhoz, s mindaz, amit a természetben látnak s ahogy viselkednek,

oly valószerűen van előadva, hogy a mese majdnem epikai magaslatra emelkedik. Toldi Estéje is népiesen naív, de motívumai már bonyolultabbak, mint az első Toldié, s az elmúlás szomorúságának, sőt fájó humorának hangulata is átvonul rajta. Ellenben a trilógia középső része igazi romantikus eposz, telve regényes, a középkort jellemző kalandokkal, középpontul a hős tragikus szerelmét foglalva magába. Toldi maga ellen ingerli a sors bosszúját egy megfontolatlan, könnyelmű tette által, mely ereje érzetének teljességéből érthető. Hibája miatt elveszti életének boldogságát s még becsülete hírnevéért is nehéz harcokat kell vívnia. Mert földi életünkben a hibák nemezise rettentőbb, mint a bűnöké. Arany, aki egy ifjúkori csalódás után a fantázia birodalmába korán vonult vissza az élet megtévesztő tusakodásai elől, a tragikus sorsnak ezt a forrását a maga tapasztalatából nem ismerte, s így nehéz volt beleélnie magát Toldi szerelmének tragikus hangulatába. Leginkább ezért telt el oly hosszú idő, amíg az előbb *Daliás idők*nek nevezett kísérletek mellőzése után kialakulhatott *Toldi szerelme*.

A három Toldi együttvéve többet jelent egy középkori mondai hősnek történeténél. Emlékeztet Böcklinnek Vita somnium breve (Az élet rövid álom) nevű képére, amelyen ragyogó színekkel és sejtelmes költőiséggel együtt van ábrázolva a gyermekkor, az ifjú szerelme s indulása az életbe, majd az öregkor, amint nyakát hajlítja a halál pallosa alá. A Toldi-trilógia is az emberi élet tragédiájának képe. Kezdődik az ifjú diadalkoszorúzta küzdelmeivel, folytatódik a férfikornak vészes harcaival a keblünkben rejlő és a világtól reánk zúdított sors ellen, s végződik a mindig szomorú öregkorral, mely minden életkedvünk és fogékonyságunk ellenére is az ifjabb nemzedék ideáljaival ki nem békíthető ellentétbe sodor.

Arany epikájának flórája igen gazdag. Kimagasló faóriásai mellett bokrok, virágok díszlenek ott színben, bájban és formákban dúsan. Ott látjuk a Byron hatását élénken mutató, de a költő szívéből és élményeiből merített *Bolond Istók*ot, a fantasztikus önéletrajzot, mely csillog a legigazibb humor gyöngyeitől. És az egész sereg kisebb-nagyobb, vidám és komoly költői beszély mellett elébünk tűnik a balladának pompája. A balladák igen jelentékenyen gyarapították Arany költői hírnevének népszerűségét. Gyulai Aranyt a ballada Shakespeare-jének nevezte. Ezzel azt akarta mondani, hogy Arany a balladák alkotásában oly tökéletes, mint Shakespeare a drámában, s hogy a tragikumot is Shakespearehez hasonló művészettel érzékítette abban a műfajban, mely a drámai, lírai és epikai elemeket egyesíti. Igaz is, hogy Arany balladái ritkítják párjukat. Shakespeare-re közvetlenül is emlékeztetnek, mert Kund Abigél őrültsége olyan, mint Ophéliáé és Ágnes asszony őrültsége kifej-

lésében van valami, ami Lear király hatását mutatja. Rokona Arany Shakespeare-nek abban, hogy mind a ketten a lelkiismeret bosszújából fejlesztik ki tragikai meséiket. Az északi germán szellemóriás rabja lehetett lelkiismeretének épúgy, mint a mi Aranyunk. Ki válogathatná ki Arany balladái közül a legszebbet? Ha szabad volna köztük válogatnom, azt mondanám, hogy a drámai elem a *Tetemre hívás*ban a legerősebb, a pszichológiai fejlesztés művészetében *Ágnes asszonyé* a pálma, a népies hang, a sejtelmes előadás s a kísérteties, az északi balladákhoz méltó hangulat tekintetében *Vörös Rébék* a legkiválóbb.

Aranyt szeretni annyit tesz, mint szeretni a lírában a férfikor érzéseit. Arany talán az egyetlen nagy költő, aki nem írt szerelmi költeményeket. Igen nagyrabecsülte az igazi érzéstől áthevített szerelmi költészetet, de úgy hitte, hogy néha még nagy költők is az unalomig kérkednek e hatalmas érzéssel:

Én is szerettem (oh ez édes emlék
Szívemre most is oly enyhítve ömlék!)
De halkan, jaj nélkül... mint a virág
Egymásra hajlik és hangot nem ád.

Szemérmes némasága bizonyítja, hogy igen erős volt az a szenvedély, melynek emléke még hajlottabb férfikorában is édesen ömlött szívére. Szubjektív tapasztalatait felhasználta epikájában, rajzolván mind a két nemnek szerelmét a legkülönbözőbb árnyalatokban. De líráján a szerelem helyett a barátság érzése, a hazafiság és a fantáziától zaklatott kedélynek hullámzása zengenek. Petőfi korai halálát Arany szebbnél-szebb költeményekben siratja. Csak harmadfél éven át ismerte egymást a két költő, de lelkük úgy egybekapcsolódott, hogy tisztább és nemesebb barátságról az irodalom története alig emlékszik meg. Együtt vitték diadalra a népies nemzeti irányt, versenyben égtek húrjaik, de e versenyt a féltékenységnek vagy bárminő félreértésnek árnyéka sem zavarta meg. Arany nem bírta feledni barátjának rejtélyes eltűnését. 1849 őszén még lehetségesnek hitte, hogy Petőfi bújdosik valahol úttalan vadonban. *A lantos* című költeményében elképzeli a bújdosást; gyötrő fájdalomtól ihletett strófákban vígaszt keres abban, hogy csodálatos méretekben nagyítja Petőfi költői erejét.

Fülemile, szégyenülve bokrán,
Édes irigységgel hallgatott rá.
S kedve-szegve rejtezék vadonba,
Hogy silányabb énekét elmondja.

A bújdosó ezt a varázserejű lantot is kénytelen elhagyni.

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, őrülteket beszél,
Mitől a rémült farkas megfut, s vonít az eb,
Mitől vemhét a szarvas idétlen hozza meg.

A rajongás és a fájdalom szenvedélyének ezt a végletességét Petőfi és Vörösmarty sem múlják felül hasonló érzésektől sugallt költeményeikben. Lassanként csillapul a költő fájdalma, elegikusabb, lágyabb lesz visszaemlékezése, de még harminc évvel barátja halála után is így kezdi utolsó, Petőfit sirató versét:

Álmaimat gyakran látogatod most is...

Arany hazafias költészete elnémul a hatvanas évek folyamán, mennél szabadabb lett a sajtó s mennél hangosabbat kurjantottak a hazafiak. E hangversenytől Arany visszavonult, vagy csak szatirákban és epigrammákban nyilatkozott hazafisága, amidőn az óda és elégia hangjának lejárt az ideje. Mert

Midőn legszebb virág a mályva-rúzsa,
Köténybe rejti kis bokrát a Múzsa.

Arany lírájának alaphangja néhány derűs pillanat kivételével a bánatos panasz. Ezt a hangot egyrészt rendkívüli, minden érintésre feljajduló érzékenysége teszi érthetővé. Másrészt Arany melancholiára volt hangolva, midőn alkotó kedvének lankadását érezte. Ilyenkor képzelete belsejébe csapódott s ott nyugtalan vágyakat vagy bús gondolatokat keltett életre. Költeményeiben gyakran egy köznapi élményből indult ki s onnan emelkedik természetes átmenetekben a nagy érzések vagy gondolatok légkörébe. Jellemzi a szerkezet e művészi módját a *Kertben* című költeménye, melyet már azért is érdemes említenünk, mert Tisza István azt nagyon szerette. A költő kertészkedik, mélán, nyugodtan, daruszót hall s gerlice búgását.

Magános gerle a szomszédban,
S ifjú nő, szemfödél alatt.

Szegény volt a nő, senki sem törődik tetemével, férje ácsolja koporsóját és kis árvája sír egy gonosz cselédleány karján. A költő mindezt látja, hallja, szánalom fogja el, de közömbösséget erőltet magára és tovább kertészkedik. Miért csak neki fájjon az ember nyomora, hiszen közönyös a világ, az ember felebarátjával mit sem törődik.

Közönyös a világ... az ember
Önző, falékony húsdarab,
Mikép a hernyó, telhetetlen,
Mindig előre mász s — harap.

S ha elsöpört egy ivadékot
Ama vén kertész, a halál,
Más kél megint, ha nem rosszabb, de
Nem is jobb a tavalyinál.

Arany ismerte az embereket s így pesszimista volt. Nem hitt az emberiség erkölcsi haladásában. Az örök békében való hitet jámbor álmodozók hiábanvaló reménykedésének tekintette. A háború az emberi természetnek szükségképeni következménye. Ember ezen nem változtathat.

Bölcs Isten az, ki rendel:
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának.

Így fakadt fel Arany lelkéből költői gondolat, érzés és kép folytonosan buzogva, mert Aranynak a költészet nem volt hiú játék, hanem szíve mélyéből felhangzó, engedelmességre kényszerítő szózat:

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomju gyepre,
Mi a balzsam égő sebre;
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az árnyék forró délben...
S mire nincs szó, nincsen képzet:
Az vagy nekem, óh költészet!

És még öregkorában is írja:

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez,
Ha jő a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vigaszt
Bus elme talál.

Aranyt szeretni annyit tesz, mint szeretni a felvilágosító, az eszünket és szívünket megnyugtató irodalmi kritikát. Arany a magyar kritikusok fejedelme. Tanköltemények eiben szikrázó szellemmel és átható erővel fejteget esztétikai elveket. Felfedezte a nemzeti versidom törvényeit, megvédelmezte a költő Zrínyi eredetiségét, segített megérteni Katona József pszichológiai mélységét, remekül jellemzett régi magyar költőket s bámulatos megértéssel bírálta kisebb tehetségű kortársait, nem hall-

gatván el hibáikat, de gondosan kiemelve tehetségüknek legcsekélyebb jeleit is. Goethének kritikai bölcseségéhez hasonlíthatjuk az Aranyét, Aranynak köszönhetjük Madách *Ember tragédiájának* megmentését. Madách nem merte addig kiadni művét, amíg Aranynak véleményét nem ismerte. Ha Arany nem veszi észre Madách értékét, vagy csak lanyhán méltányolja, Madách a tűzbe dobta volna kéziratát. De Arany kitörő örömmel olvasta a kéziratot és kiadása előtt gondosan símítgatta Madách darabos verseit.

Aranyt szeretni annyi, mint szeretni az ember erkölcsi értékét. Egy halotti búcsúztatóban mondották, hogy emberi mértékkel mérve Arany tökéletes volt. Csak kötelességének élt, önmegalázó, töredelmes lélekkel. A Toldi költője mint gimnáziumi tanár oly kínos gonddal javítgatta a tanulók írásbeli dolgozatait, mintha ez volna életének főfeladata. Ily szerény pontossággal végzett minden hivatalos munkát. Méltányolta a legcsekélyebb érdemet is, csak önmaga iránt volt igazságtalan. Nem ok nélkül írja:

Pályám bére égető, mint Nessus vére...

Aki ily megalázkodva él Isten előtt, az a szó nemes értelmében büszkébb minden földi hatalomnál. Kitüntetések elhárításában annyi buzgalmat fejtett ki, mint mások a címek és rendjelek megszerzésében.

Aranyt szeretni... de ennek jelentősége végeláthatatlan. Goethe mondotta, hogy Shakespeare és nincs vége. Így mondhatjuk mi is: Arany és nincs vége. Az ő művei és életrajza a magyar olvasó előtt a gyönyörnek és vígasznak ki nem apadható forrásai. Mennél többet merítünk belőlük, annál jobban érzi lelkünk az igazi költészet felemelő hatását s annál jobban erősödik hitünk Arany nemzetének szebb jövőjében.

---

4. Arany János magyarsága.

KÁLLAY MIKLÓSTÓL.

— 1939. október 21-én. —

«Ha van könyűtök, most ontsátok el! A magyar költészet fejedelme húnyta be szemét», mondotta több mint félszázada ugyanezekben az októberi napokban Beöthy Zsolt abban a beszédben, amellyel a halott Arany Jánost búcsúztatta. Folytathatnám itt azt a sok igaz és megragadó erejű megállapítást, amelyel ez a gyászbeszéd Arany Jánost jellemezte, hogy szíve, gondolkodása, képzelete mind a nemzeté volt, hogy mint a tengerszem, úgy rejtőzött és kristálytiszta volt legmélyéig,

mégis magasan állott a föld gőzköre fölött és ragyogott benne az égnek szent világossága. Szép és ihletett szavak ezek, de mégsem mondanak el mindent Aranyról és nem mondják el a legfontosabbat, azt, hogy Arany volt a legmagyarabb magyar költő. A magyarság összességének és sokrétűségének teljes és hiánytalan kifejezője gazdag szellemével. Benne volt az egész magyarság; nemesség és jobbágyság, földettúró paraszt és városi polgár, falu, kisváros és nagyváros lélekzete, népi naívság és a legpallérozottabb értelmiség. Puszta magyar lélek volt lényegében, de műveltsége révén mégis a legközelebb nyugathoz, hellén és latin kultúrája közvetlen kapcsa az angol költészethez, amelyet egész irodalmunkban ő érzett meg legjobban, és ő volt az is, aki ennyi belső világosság fényénél éppen örök idegensége próbakövén vizsgálva, legjobban megértette a magyarság európai helyzetét. Benne volt a magyar mult és jelen. Átélte azt a korszakot, amely a multból a jelenbe vezette át országunkat és népét. Ízelítőt kapott a magyar gyászból és a magyar ragyogásból. Romantikus és naturalista volt egyszerre. Benne nemesedett legművészibb tökéllyé, ami másoknál közhellyé laposodott: a magyar sírvavigadás. Költészete valóban a teljes magyarság bibliája. S amilyen természetesen, a legmélyebb gyökerekből sarjadva, tágult ki költészetében a magyarságnak legteljesebb köre, éppen olyan természetesen nőtt össze ez a mű a teljes magyarsággal. Szava volt az ország minden rétegéhez, az egyszerű paraszti lélek éppen olyan közösséget találhatott vele, mint ahogy a legmélyebb gondolkodó elborong-hatott bölcseleti költeményein. Szava volt minden korhoz. Költészete együtt nőtt velünk a gyermekkor első olvasmányainak félig értett gyönyörűségétől a hajlott kor mindent megértő, szelíd merengéséig, amikor már nemcsak a költőt tudtuk élvezni benne, hanem a csodálatos művészt is, és megértettük, hogy egy-egy kis költeménye, mint a *Regg és est*, éppen olyan hibátlan műremek, akárcsak Goethe költészetének egy-egy apró, tökéletesre csiszolt drágaköve. Szava volt minden felekezethez. Ő maga ugyan protestánsnak született és költészete a debreceni kollegium kálvinistaságából indult el, de a katolikusok éppen úgy megértették őt, mint ahogy ő átérezte a középkor katolicizmusát.

Teljességgel tarthatatlan azonban főképp fiatal irodalomtörténetíróinknak az a véleménye, hogy Arany művéből csak a történelmi mult bontakozik ki s így egész alkotása inkább a multé, tehát a mai magyarság érdeklődésére kevésbbé számíthat. Könnyű volna erre a vádra a statisztika tényével felelni. Hányan olvassák ma is Arany Jánost? Milyen döntő sikere volt művei újabb kiadásának? De legjobban meggyőznek ennek ellenkezőjéről Arany művei. Nem is szólva arról, hogy Arany alkotásainak egy része időtlen költői érték, amelynek szépségei és művészi tökélye

minden korszak emberének lelkéhez utat találnak, de még azok a művei is, amelyek tényleges történelmi korba illeszkednek be, messze túlnőnek azon az egyetemes magyarság felé. Ki merné tagadni, teszem azt, hogy Toldi Miklós az örök magyar nép hőse, a magyar paraszt csodálatos, ősi értékeinek megdicsőülése? Ki szállhatna vitába azzal a ténnyel, hogy Arany János leíró költészetének részletszépségeiben a klasszikus magyar valóságszeretetnek olyan tökélye érett ki, amely hatását sohasem téveszthetí. *Bolond Istók*ja, ez a töredékben maradt remekmű pedig a magyar zseni kallódásának legtragikusabb mélységeit érinti.

De mindezeken túl van Arany költészetének két olyan vonása, amely valósággal kiköveteli, hogy éppen a mai kor lelke forduljon felé fokozottabb érdeklődéssel. A mai kor, benne az egész szellemi érdeklődés, főleg a fiatalabb nemzedékek vonzódása s az ezekből a korosztályokból kikerült írók tárgy- és lélekkeresése szinte egyetemes áramlással fordul a népiség felé. Nemcsak a felületeket keresi, hanem a mély gyökerekig kíván hatolni. Szinte a magyar sorskérdés kulcsát látja a népi értékek megmentésében és érvényesülésében. Nos hát, a magyar irodalomban nincs senki, akit olyan teljességgel áthatna, olyan lényegében jelentene a hamisítatlan, a legősibb mélyekről kelt népiség, mint Aranyt. Eredetében is tiszta magyar, idegen beszívárgástól mentes ez a népiség, amit nem minden paraszt eredetű költőről lehet elmondani, hiszen Arany családjában törzsökös magyar nemesség szegényedett le paraszti sorba. Míg Petőfinél valamennyire programmszerű elhatározás eredménye a népi hang és a költészet népi megújhodása, addig Aranynál, ha indulásában talán Petőfi hatása mutatkozik is, lényegében természetes és ösztönös kibontakozás, amely hitté és tudatos meggyőződéssé erősödik. Maga vallja:

Hogy nem «két világ» csodája
Lettem, csak népemből egy:
Övé (ha van) lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

Majd így fejezi be a vallomást:

Költő az legyen, mi népe,
Mert kivágyni kész halál.

Arany igazi népi költő, nemcsak külsőségekben és szólamokban, s főképpen nem a politika kétes járószalagjába kapaszkodó osztálytájékozódásában, hanem ami ennél sokkal több, egész szemléletében, soha meg nem tagadható lelkiségében, minden szavában és gondolatformálásában, beszédének ízében és fordulataiban, humorának eredetiségében, hasonlataiban, képeiben, trópusaiban, amelyeknek minden lélekzet-

vétele a magyar humuszból sarjadt, a magvető paraszt lába alatt. Kétségtelen, hogy a világirodalomban ő a balladának, ennek a tömény népi drámának, legnagyobb mestere. De balladái közt is legszebbek legkísértetiesebb erejűek azok, amelyek legszorosabb közösségben vannak a néppel, mint a *Tengerihántás*, vagy a *Vörös Rébék*. Érdekes rámutatni, hogy Tamási Áron *Énekes madár* című drámájának alaptrópusa a kártékony embervarjakról, milyen teljesen benne van már a *Vörös Rébék*ben.

Híre terjedt a helységben:
«Tudjátok mi az eset?
Pörge Dani egy varjut lőtt
S Rebi néni leesett.
Rebi néni nem vón kár:
De, mint varjú visszajár.
Akinek azt mondja: Kár,
Nagy baj éri és nagy kár,
Hess madár.

A magyar népi gondolkodásnak minden eredetisége, bája, ötlete és fortélyos fínomsága, de természetes mélysége is benne van a hasonlatoknak abban a gazdag áradásában, amelytől a *Toldi* és a *Toldi estéje*, a *Buda halála* s a népies tárgyú kisebb elbeszélések szinte roskadoznak. Aki pedig a népi elnyomottság keserű fájdalmát keresné Arany költészetében, jobban megtalálja a *Szegény jobbágy*ban, mint akárhány mai programmköltményben. Annál érthetetlenebb hát, hogy éppen ennek a fiatal népi irányzatnak egyik exegetája, és éppen a magyar mélység nevében, szeretné megingatni annak az Aranynak irodalmi trónszékét, akinek tagadhatatlan, mély magyarsága a legtisztább magyar népiség mélytalajából táplálkozik.

Van aztán Arany költészetének másik vonása, amely a mai magyarság idősebb évjárataival, a mi nemzedékünkkel hozza őt napközelbe. Ez pedig az öregedő Arany mély melankóliában borongó, de nemes megnyugvásából lázadásra sohasem lobbanó lírája. Arany Magyarország sorsának tragikus sorsfordulását vészelte át. Megérte a magyar életformák teljes átalakulását. Sok csalódásban, keserű próbáltatásokban volt része és egyre nehezebben tudott beleilleszkedni ezekbe az új életformákba. Része volt ebben lelke szokatlan érzékenységének is, ami szintén jellegzetes magyar sajátosság. Ady szilaj temperamentumát vad káromlásokra fakasztotta ugyanez az érzés, Aranynál mély, tompa melankóliává komorult. Tele volt kétséggel. Aggodalmak gyötörték. Mit hoz a bizonytalan holnap? Lesz-e még, aki megérti a költő szavát? Aggasztja a haza sorsa is. Mit lát ha körülnéz?

Mennyi szájhős! Mennyi lárma
S egyre sülyed a naszád,
Nem elég csak emlegetni
Tudni is kell *jól* szeretni,
Tudni *bölcsen:* a hazát.

Az *Epilogus*ban maga panaszolja keserűn :

Bárha engem titkos métely
Fölemészt : az örök kétely
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.

Nemcsak a bú fájt már neki, hanem az öröm is...

Bánt az árnyék, a derü is
Bánt az édes, keserü is
Mint a szegény beteget,

énekli öreges nyűggel. Az *Őszikék* legszebb versei, amelyekben az aggkor különös világa olyan, fiatalnak megközelíthetetlen belsőséggel szólal meg, mint a világirodalomban csak Goethe öregkori lírájában ; a *Tamburás öregúr*, a *Mindvégig*, a *Tölgyek alatt*, az *Ének a pesti ligetről*, csodálatos tisztasággal zendítik meg ennek a világból való kizökkentségnek szelíd panaszát s a fejlődő, frivollá, kíméletlenné terpedő nagyváros zsivajában a szűzi föld érintetlen maradt fia borong.

A mi nemzedékünk is egy megújult, kíméletlen, vad eszmék zűrzavarától zakatoló világ kellős közepén áll. A holnap bizonytalanabb, mint valaha. A szájhős lárma egekig csapkod. Sokak szavát lehetetlen megértenünk és sokan nem értik tán a mienket, és úgy érezzük, szakadék reped köztünk és a jövő közt. Hogyne ölelné hát keblére ez a nemzedék az *Őszikék* Arany Jánosát, aki több mint ötven év távlatából éppen az ő panaszait öltözteti a legkifejezőbb szavak testébe. Arany költészete a legnagyobb szintézis : *ifjúság és öregség ölelkezése*. Népiségében ott a feltörő nemzedékek szívdobogása s a búcsúzni készülők vigasztaló, égi reményjeleként ott ragyog panaszszavában az élet viharára szelíden visszamosolygó szivárvány.

Emelem ezt az Arany-serleget a legmagyarabb magyar költő szellemének időtlen időkig munkáló életére minden magyar lélekben.

VII.

BÍRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

JELENTÉS AZ 1936. ÉVI GREGUSS-ÉREM TÁRGYÁBAN.

Negyedik Építészeti Évkör (1930—1935).

Lyka Károlytól.

Az építészeti Greguss-díj odaítélése ezúttal a legkönnyebb kritikai feladatok közé tartozott. Az utolsó hat évben épült vagy befejezett építészeti alkotások közt ugyanis volt egy, amely úgy a feladat nagyságánál, mint a megoldás jelességénél fogva szinte magától kínálkozott arra, hogy a Kisfaludy-Társaság meleg elismeréssel juttassa szerzőjének az építészeti Greguss-díjat. A mester, akiről itt szó van, Rerrich Béla, — nagy műve pedig a szegedi templomtér alakítása. Művészetünk nagy kárára a kiváló építész nincs már az élők sorában, emléke azonban éppen e nagyszabású mű révén tovább fog élni.

Az építésznek egy régi, rendezetlen területen kellett feladatát megoldania, ezt alakította át hosszúkás négyszögalakú térré, de e műveletnél meg volt kötve a keze azáltal, hogy a négyszög egyik keskeny oldalán már készen állott egy csaknem negyedszázaddal korábban épült nagy templom, amelyet, bár művészeti értéke nagyon szerény, mégis számba kellett vennie. Minden gondját a tér három oldalának, tehát az építészeti keretnek kialakítására kellett fordítania s e keretben el kellett helyeznie a püspöki palotát és az egyetemi épületeket. Feladatát úgy oldotta meg, hogy e különböző rendeltetésű helyiségeket egyetlen nagy egységbe foglalta, amelyet erőteljesen hangsúlyoz a tér három oldalán végigfutó egységes árkádsor. Ebben az árkád-koszorúban foglal helyet a püspöki palota is, amelynek a többitől eltérő, külön rendeltetését azzal hangsúlyozta, hogy rizalit alakjában kissé előreugrik az árkádsor egyébként töretlen vonalából. Ebben az árkádsorban kapott helyet a szobroknak az a sora, amely mintegy a magyar panteont képviseli.

Az egész épületsor túlégetett téglából (klinker) készült, ennek némileg a biborba játszó sötét színe emeli a formáknak minden játékos

dísztől mentes komolyságát, ami jól illik a benne elhelyezett intézményekhez. Bizonyos változatosságot juttat ezekre az épületsorokra az ablakkeretek világos színe és az árkádok pilléreinek itt-ott látható alaki eltérése, de mindez nem bontja meg az egységet s a mű általános komoly hangulatát. A belsőségek térkiszabása természetesen azok rendeltetéséhez igazodik.

Ez a megoldás a templomteret Magyarország legszebb téralakításává avatta, amelynek nyugodt harmónia dolgában nálunk nincs párja. Egyben azonban egy eléggé fontos elvi szempontra is felhívja a figyelmet, amire röviden kitérünk. Nem ok nélkül szóltunk főképp az épületsor külső képéről, amely e tér keretét adja. Az épületek külső képének kérdése hovatovább mostohagyermeke kezd lenni a művészeti elméleti irodalomnak, amelynek figyelme elsősorban a belsőségek okszerű és művészi alakítására irányul. Hogy ez a gondoskodás fontos, azt senki sem fogja tagadni, hiszen a cél, a rendeltetés az építészeti stílus egyik el nem mellőzhető tényezője. Azt is értjük, hogy sok szerző miért foglalkozik túlnyomórészt a stílusnak ezzel az egyik tényezőjével, mert a felfogásnak ez a módja mintegy reakció az után a korszak után, amely egy-két nemzedékkel ezelőtt a stílus fogalmának félreértésével főképp a homlokzatok díszes kiképzésére vetette a súlyt s ehhez a formanyelvet rég elhamvadt stílusoktól kérte kölcsön. Példa rá akárhány úgynevezett bérpalota, amely silány pótanyagokból alakított lakóházak számára pompázó homlokzatokat, amelyek mögött viszont nyomorúságosan elrendezett lakások, sötét lépcsőházak szerénykedtek. Ez kétségtelenül hiba volt s érthető, hogy a mai építész nagyon helyesen minden törekvésével azon van, hogy ilyesmi többé elő ne forduljon. Ennek a reakciónak be kellett következnie, ámde talán elérkezett már annak ideje is, hogy ne ez legyen az egyetlen, vagy legalább is egyedül döntő szempont. Gondoljuk meg, hogy az igazi építész nemcsak egy-egy hajlékot épít lakók vagy intézmények számára, hanem egyúttal az a nagyszabású feladat is jutott számára, hogy a városképet alakítsa vagy legalább is hozzájáruljon annak alakításához. Az épületek emberek számára készülnek, ámde nemcsak azon emberek számára, akik bennük laknak vagy dolgoznak, hanem az utca, a tér számára is, amelyeken az emberek százai, ezrei naponta végigmennek s így egyben állandó szemlélői is a megépített városképnek. Az a nagy egység, amelyet városnak nevezünk s amely a kultúrának legfontosabb melegágya, megérdemli, hogy épp oly szeretettel és gonddal ápoltassék, mint egy-egy ház belsőségeinek elrendezése. Újabb tervpályázatainkon megfigyelhető, hogy legjobb építészeink ilyen irányban is jelentékeny felkészültséggel látnak munkához, megjegyzéseink inkább az épülő házak nagy átlagára vonatkoznak

s mert ez az átlag valóban nagy, a városkép építészeti szépsége is nem csekély veszedelemben forog.

Elmondottuk ezeket a megjegyzéseket, mert a szegedi templomtér szép megoldása néma téglanyelvén is érezteti velünk az ezen irányú feladatok fontosságát.

A Kisfaludy-Társaság Greguss-díj-bizottsága az alapszabályok értelmében kikérte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet véleményét is a díj kiadása dolgában. Az Egylet erre a célra egy nagyérdemű építésztanár, dr. Hültl Dezső egyik legújabb alkotását, a MABI Rottenbiller-utcai nagy intézeti épületét ajánlotta. Ez a mű valóban megérdemli a vele való tüzetesebb foglalkozást, ámde ezúttal mégis inkább a szegedi nagy mű kitüntető értékelését ajánljuk, tekintettel a feladat ritka nagyságára s arra, hogy a nehéz problémát Rerrich Béla valóban művészi módon oldotta meg.

A Greguss-bizottságnak ezt az egyhangú javaslatát a Kisfaludy-Társaság ülése egyhangúlag elfogadta s határozattá emelte.

HAT ÉV KRITIKAI IRODALMA.

Jelentés az 1937. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Ötödik Kritikai Évkör (1931—1936).

Schöpflin Aladártól.

Az a hat esztendő, amelynek fordulása alkalmat ad a Kisfaludy-Társaságnak, hogy ismét kritikust tüntessen ki a Greguss-éremmel, nem tekinthető a magyar kritika számára meddőnek. Élénk tevékenység folyt ez idő alatt a napisajtóban, folyóiratokban, olykor könyvekben is. Mennyiségre ez a munka nagyon jelentős és minőség dolgában is a színvonal emelkedését mutatja. A régebbi, bevált kritikai munkások mellett újak, fiatalok tűntek fel, akik érzékeny ítélőképességgel, széleskörű magyar és világirodalmi műveltséggel fogtak munkába. Gyakrabban tűnt fel a szélesebb kört befoglaló kritikai essay is. Ez a kedvező általános kép azonban nem jelenti azt, hogy irodalmunkban győzelmes befejezésre jutott a kritika szabadságharca, amely Kölcsey óta irodalmunknak még mindig nyílt kérdése. Sok körülmény bénítja és nehezíti a kritikus munkáját: a kritikákat közlő orgánumok sokféle érdekszövevényei, a kritikával szemben nyilvánuló, sokszor szinte már beteges érzékenység, az a közelség, amelyben a kritikus az íróval él, a közszellem kritika-ellenessége s nem ritkán a politikai szempontoknak az irodalom

területére való behatolása. Sajnos, azzal sem dicsekedhetünk, hogy legalább valamennyire kifejlődött volna nálunk olyan megszakítás nélküli, következetes kritikai munka, amely — mint a francia irodalom fényes példája mutatja — képes volna irodalmunk multjának és jelenének kapcsolatait újra meg újra számbavenni, felhívni a figyelmet arra, ami a multból a jelennek is szól, s ezzel élővé, a mindenkori műveltség szüntelen ható erejévé tenni a mult értékeit. Egyes ilyen értelmű tanulmányok és kísérletek arra vallanak, hogy íróink egy részében megvolna az erre való hajlam és képesség, de nincsenek meg a kedvező külső körülmények és erős belső ösztönzések, melyek a hajlam és képesség kifejlődését előmozdítanák. Kritikusnak lenni ma is hálátlan mesterség; írók, művészek gyanúval néznek rá, a közönség nem érzi eléggé munkájának jelentőségét és kelleténél gyakrabban hajlandó benne rosszmájú okvetetlenkedőt látni.

A Greguss-jutalom hagyománya úgy alakult ki az évtizedek folyamán, hogy a Társaság figyelmét elsősorban a munkában lévő kritikusokra fordítsa, azokra, akik az élő és hullámzó jelenkori irodalmat vagy művészetet figyelik kritikai szemmel, a jelen és közvetlen közelmult alkotásait igyekeznek kritikai értéksorba állítani. Ehhez a hagyományhoz alkalmazkodtam jelentésemben, bár nem minden fájdalom nélkül, mert ki kellett küszöbölnöm vizsgálatom köréből az irodalomtörténeti kritikát s vele olyan írókat, akiknek munkáiban kivételesen erőteljes kritikai szellem, elme-él, műveltség, függetlenség nyilvánul meg. Ezek közül mint legkiválóbbakat Babits Mihály *Az európai irodalom története* című kétkötetes művét és Horváth János nagy irodalomtörténeti munkájának eddig megjelent két kötetét említem meg. Más-más módszerrel, felfogással, az ítélet-mondás más-más szellemével, de mind a kettő olyan mű, amely büszkesége lehetne bármely irodalomnak, a mienknek pedig legszebb alkotásai közül való. Másfelől az eddig szokottnál nagyobb figyelemre méltattam a kritikának azt a részét, amely nem könyvekben, hanem hírlapokban és folyóiratokban kerül nyilvánosságra. Irodalmi viszonyaink közt kiváló kritikusok is ritkán találnak alkalmat műveik könyvalakban való kiadására, s úgy gondolom, nem volna méltányos azért mellőzni őket.

A legközelebb jutott függetlensége kivívásához a színházi kritika. Ennek legnagyobb terjedelmű része a napisajtóban kap teret. A színház ma már igen nagy tömegek érdeklődését foglalkoztatja, úgyszólván életszükséglete a művelt középosztálynak. Mint a tömegek érdeklődésének minden tárgyára, a színházra is különös figyelmet fordít a napisajtó. Szívesen közli a színházakra, színdarabokra, színészekre vonatkozó híreket, — sokszor túlzott terjedelemben is — táplálja és

egyúttal szítja is a közönség érdeklődését. Közben felismerte azt is, hogy műértő és tárgyilagos tájékoztatást is kíván újságjától az olvasó az előadott darabokról és az előadó színészek játékáról. Igyekszik tehát a színházi kritikát olyan írókra bízni, akikben megvan a szakértelem, az esztétikai érzék és az írói képesség a közönség igényének kielégítésére s ezeknek jóval nagyobb véleményszabadságot enged.

Színházi, illetőleg drámai kritikánk alapvető kérdése, a színpadi és a költői hatás elsőbbségének követelménye, jóformán a magyar színház kezdetei óta fel van vetve, a mult század negyvenes éveiben állandó vita tárgya volt a színház és kritika között s még ma is fönnáll, mint kritikai irodalmunk ős-kérdése. A színház, természeténél fogva, mennél nagyobb közönség vonzására törekszik s ezért szívesen ad elő olyan színpadi műveket, melyek minden felsőbb igény nélkül, csak szórakoztatni, közönséget vonzani akarnak. A kritika feladata szerint hivatkozik arra, hogy minden színház büszkélkedik a kultúra szolgálatának jogcímével s ezért erőteljesebb gondolkodást, művészibb törekvést, súlyosabb mondanivalót követel a drámaírótól.

Elméletileg ez a kérdés nem kérdés, a színpadi és a költői hatás nem ellentétesek, sőt a kettő harmóniája adja meg az igazi drámát. Az a drámaköltő, aki költői szellemét színpadilag hatásos formában tudja közölni. A világ drámaírásának csúcspontjain találkozunk a kétféle hatás ilyen összhangjával, de aránylag ritkán. Mennyivel több a nagy lírai költő, vagy regényíró, mint a nagy drámaíró! Jó, ha egyet-kettőt szül egy század az egész világirodalomban. Ezért gyakorlatilag fennáll a két tényező ellentéte. A színház kénytelen megalkudni a lehetőségekkel és a csupán szórakoztató, színpadi ügyességgel szerkesztett színdarabok mellé állni, sokszor bizony még kulturális hivatásának rovására is. Ezeknek is megvan a maguk jelentősége, ha nem is az irodalomban, de a színház életében. Fenntartják a színház folytonosságát és módot adnak a színészeknek tehetségük kifejtésére.

Ebben a helyzetben a kritika feladata ellenőrizni a színház működését, óvást emelni a színvonal túlságos lesüllyesztése ellen és folyton tudatban tartani a színház irodalmi és művészeti hivatását. A kritikus is folytonosságot tart fenn, a magasabb esztétikai igény és hivatás folytonosságát a színházzal és a csak szórakozást váró közönség gyakran elég alantas ízlésével szemben.

A mondottak körülbelül magukban foglalják színházi kritikánk magatartásának lényegét. A hang, melyen kritikusaink szólnak, temperamentumuk szerint élesebb vagy enyhébb, tárgyilagosabb vagy személyesebb. Nem ritkák a heves támadások egy-egy darab vagy írója ellen, de az a személyeskedés és pártoskodás, melyet annakidején

Gyulai Pál annyiszor megrótt, ma már a ritkább esetek közé tartozik. Kritikusaink aránytalanul kevesebbet foglalkoznak a színészek játékával, mint a színdarabokkal, kevés a részletesebb vagy alaposabb szerepelemzés, ami mindenesetre hiánya a kritikának. Általánosságban el kell ismerni, hogy színházi kritikánk megbecsülendő színvonalon áll: ha nem dolgoznak is benne olyan nagyszabású egyéniségek, mint a multban Gyulai és később Ambrus Zoltán, vannak erős reliefű, kiválóan tehetséges művelői, kiknek működése nagy hatással van közönségünk kultúrájára és ízlésének tisztulására. Bizonyosan ennek is része van abban, hogy a legutóbbi évek során némi javulás mutatkozik színházaink műsorában, több komoly értékű darabot mernek előadni, mint csak néhány évvel ezelőtt is.

Ebben az összefoglalásban a dolog természeténél fogva csak azoknak a kritikusoknak a fölemlítése kaphat helyet, akik hosszabb időn keresztül, hivatásszerűen foglalkoznak színházi kritikával s munkásságuk kiemelkedik az átlagból. Ezek között első sorban kell felemlíteni Sebestyén Károlyt. Ő legrégibb ma is dolgozó színházi kritikusunk. Beható dramaturgiai elméleti tanulmányokra alapítja írásait, széleskörű világirodalmi műveltség és bő tapasztalat irányítja ítéletét; egyike legalaposabb Shakespeare-ismerőinknek. Kritikája mértéktartó és méltányos, de van bátorsága kemény ítéletet is mondani, ha a jó ízlés védelméről van szó. Nem a hangulatok impresszionista embere, erős meggyőződései vannak és idők során kifejlett módszere. A fősúlyt ítéleteiben a drámabírálat két legfőbb feltételére, a jellemrajz és a szerkezet kérdéseire veti, de adott alkalommal biztos kézzel tudja kiemelni egy-egy színdarab költői elemeit is. Külön érdeme, hogy a Pester Lloydban megjelent bírálatai a külföldi érdeklődők tájékozására is szolgálnak. Konzervatív ízlésű kritikus, de nem utasítja el föltétlenül az újdonságot, csak óvatosan áll vele szemben s gondos vizsgálat alapján alkotja meg véleményét.

Ítéleteiben legszigorúbb és legélesebb hangú kritikusa színházaink újdonságainak Kárpáti Aurél. Az ítélet határozottsága emeli ki társai közül. Erélyes védelmezője a drámaírás szellemi színvonalának s alkalmilag szívesen él az irónia fegyverével is. Többnyire rövidre szabott kritikáiban összetömörítve tudja elmondani egy-egy darab tartalmát, úgy, hogy abban már benne van bírálata is. Nézeteinek kifejtésében erős, sokszor hevesen nyilvánuló meggyőződés vezeti. Kritikái rendszerint komoly vitatkozások színházzal, szerzővel, színésszel. Első sorban az író mondanivalójára figyel, arra az eszmei magra, amelyből a darab kinő, — ha ilyet nem talál, vagy ha felületességgel, gondatlansággal áll szemben, hangja az ingerültségig fokozódik. Tömör, gondos stílusa a magyar kritika legszebb hagyományaiból merít.

Sok tekintetben mondhatni ellentéte Kárpáti kritikájának Rédey Tivadaré. Az ő hangja sohasem ingerült, mindig nyugodt, kiegyensúlyozott és udvarias. Fő jellemvonása az elegáncia, stílusa hajlékony és fínom ötvözésű, szívesen használ elmés fordulatokat. A keze alá kerülő színdarabokat részletesen elemzi, cselekményük elemeiből fejti ki hibáikat és jótulajdonságaikat. Ítéletében, bármennyire meggyőződés vezeti, nincs ridegség, a jólnevelt társasági ember kiegyensúlyozott hangján mondja el véleményét. A színház iránti szenvedélyes érdeklődés vezeti kritikáiban, ezért kritikusaink közül ő foglalkozik legbehatóbban a színész játékának bírálatával. Kritikai tanulmányai egy részét, mint Kárpáti, ő is kiadta könyvben.

A régi kritikusok megritkult gárdájába tartozik Salgó Ernő. Ő Ambrus Zoltán legközelebbi tanítványa, a francia kritika tanulságaiból indult ki, az arány és világosság kritériumaira veti a legnagyobb súlyt, éles logikával fejti ki a bírált színdarabok lényegét. Előadásmódja tömör és komoly, nem az elmésséget, hanem az igazságot keresi.

Széleskörű műveltség különbözteti meg Kállay Miklós kritikai munkásságát. Méltányos és megértő kritikus, ítélete sohasem forrósodik kritikai haraggá, tárgyilagos a hangja, nem annyira vitatkozik, mint inkább magyaráz, öröme telik a dícséretben, mértékletes a megrovásban. Mintegy ellenpárja a kritikában Pünkösti Andor, aki pattogó stílussal, elmés fordulatokkal, az irónikus hang sűrű alkalmazásával igyekszik megszerezni krtikáinak szuggesztív hatását. Újabban foglalt helyet a kritikusok nézőtéri széksorában Galamb Sándor, — őt leginkább széleskörű drámatörténeti ismeretei különböztetik meg társaitól.

Ezek az írók mind írnak könyvkritikát is a lapok irodalmi rovataiba, színi kritikáikkal azonos szellemben és színvonalon. A napisajtó sokkal kedvezőtlenebbül bánik a könyvvel, mint a színházzal, nyilván abban a feltevésben, hogy a közönség kisebb része igazi könyvolvasó, aki hírlapjából akar tájékozódni az új könyvekről, vagy ellenőrizni a már olvasott könyvekről való véleményét. Minduntalan megesik, hogy míg jelentéktelen könyvekről bőséges ismertetést kapunk lapjainkban, nagyfontosságú könyvek bírálat nélkül maradnak. A lapoknak könyvkiadókkal való kapcsolatai is csorbítják a bírálat függetlenségét s nem egyszer zavarba hozzák az olvasót, hogy amit egy-egy könyvről olvas, valódi bírálat-e vagy reklámcikk. Ily módon a független és következetes könyvkritika a folyóiratokra marad, amelyek szűkebbkörű, de irodalmilag műveltebb és nemesebb igényű olvasóközönség számára készülnek. Itt örvendetes fejlődés jeleit látjuk. Egyre több olyan kritikát olvashatunk, amelyben alapos műveltséggel, az elemzés gondosságával és érzékeny ízléssel vitatnak meg egy-egy írót vagy művet. Kezd jelentős

szerepre jutni az irodalmi essay is, melyben több sokatígérő és ígérete nagy részét beváltó fiatal író találja meg az egyéniségének megfelelő írói formát. Ezek többnyire gondos figyelemmel fordulnak nagy külföldi írói művek és áramlatok felé is, ami irodalmi műveltségünk elmélyülésének jele. Olyan írók, akik a művelt világ érdeklődését foglalkoztatják, egyre gyakrabban találnak ismertetőre nálunk is, a nagy irodalmak visszhangja behallatszik Magyarországra. S hogy a közönség is kezd jobban érdeklődni a világirodalom iránt, azt mutatja az a nagy példányszám, melyet Babits Mihály említett világirodalmi könyve elért ; s nagyszámú olvasóra találnak — a sok selejtes vagy másodlagos értékű külföldi mű között — korunk kiemelkedő külföldi íróinak művei, még ha olvasásuk mélyebb elmerülést vagy feszültebb figyelmet kíván is. Egy kor irodalmi műveltségének fokmérője kritikájának színvonala, s ebben örömmel állapíthatunk meg észrevehető fejlődést, a kritika és a közönség komolyodását.

Alkalmilag kritikát majdnem minden író ír. Túlmesszire vezetne ez alkalommal mind felsorolni azokat az írókat, akiknek nevét sűrűbben találjuk kritikai cikkek alatt. Csak azokkal foglalkozhatunk, akiknek írói reliefje első sorban kritikai s akik az átlagosnál jóval gazdagabb felszereléssel végzik munkájukat.

Közöttük a konzervatív felfogást legkövetkezetesebben képviseli Császár Elemér ; kritikája kitartó és állandó polemia avval az írói szellemmel, melyet a közvetlenül a háború előtt porondra lépett írói nemzedék hozott s amelyhez a háború utáni nemzedék nagyrésze is csatlakozott. Ugyancsak konzervatív szellemben, bár kevésbbé harcias magatartással szól hozzá irodalmunk időszerű kérdéseihez Alszeghy Zsolt. A lelkes és jóindulatú Benedek Marcel különösen az erdélyi írók népszerűsítésével szerzett elismerésre méltó érdemeket.

Eckhardt Sándor és Gyergyai Albert főképpen a francia irodalom jelenségeivel foglalkoznak. Az előbbinek tanulmányai a francia szellembe való mély behatolásról tanúskodnak s írói formájuk nyugodt előkelőségével válnak ki. Gyergyai szintén részletekig elmélyedően ismeri a francia szellemet és irodalmi életet, nagyszámú kisebb-nagyobb tanulmányán és könyvbírálatán kívül a mai francia regényről szóló könyve a mult és jelen kapcsolatainak fínom kielemzésével, alápos tárgyismeretével, stílusának vonzó elegánciájával az újabb idők legkitűnőbb magyar essay-inek sorában áll. Általános irodalom-elméleti tanulmány Szerb Antal *Hétköznapok és csodák* című könyve, amely vitatható tételek mellett sok nagyon figyelemreméltó megállapításával lep meg, a regényelmélet terén új kérdéseket vet fel és elmés, néha paradoxonokban gyönyörködő stílusával első kísérletet tesz egy, angol íróknál nem szokatlan,

új kritikai stílus átültetésére. Németh László sokfelé ágazó munkájának csak aránylag kisebb része tartozik a kritikába, de ez is különösen érdekes írói egyéniség bélyegét viseli magán. Szenvedélyes érdeklődés az irodalom iránt, fínom érzékenység, a bírált műbe való beleérzés képessége, az impresszionizmus egyéni neme, gyors gondolatváltás, az asszociációk gazdagsága és újsága, a fantázia izgatottsága, az egyéni vélemény bátorsága mellett a stílus tiszta magyarsága adja írásainak fő vonzóerejét. Alapos, többszöri külföldi utakon is bővített világirodalmi műveltség tűnik fel Halász Gábor és Cs. Szabó László kritikai műveiben. Az előbbi sajátképpeni essayista, Bessenyeiről, Kazinczyról, az ifjú Széchenyiről, Proustról szóló írói arcképei súlyos gondolatokat fejeznek ki és érdekes új oldalakról világítják meg tárgyukat. Cs. Szabó tanulmányaiban több a szépirodalmi elem, érzékenysége a kulturális levegőt fogja fel legelső sorban, bírálatát a jellemzés készsége s a stílus színessége és fordulatos magyarsága különbözteti meg. A legélesebb tollú kritikus Illés Endre. Szokatlan bátorsággal írt kritikái pontosan célba találnak egy mű értékeinek vagy hiányainak megállapításában, az írói hamisságok felderítésében, de épp úgy vannak meleg hangjai is az igazi és tiszta tehetség méltatására. Elmésség, bő tárgyismeret, a stílus könnyed elegánciája ad értéket Hevesi András kritikáinak. Komoly és méltányos kritikusnak bizonyult Vajthó László, aki mint színházi bíráló is élénk kritikai érzékről tesz tanúbizonyságot. Könyvben is kiadta kritikai tanulmányait Komlós Aladár; érdekes szempontjai, a felvetett problémák súlyossága s szenvedélyes érdeklődés az irodalom iránt méltóvá teszik az elismerésre.

E nagyjában már kiforrott kritikusok mellett, akiknek kritikai magatartása és szemléleti módja fővonalaiban már kialakult, vannak biztató fiatalabbak is, akik máris jelét adták képzettségüknek és tehetségüknek. Ha nem csábítják őket más mezőkre másféle érdeklődések és érdekek, jó szolgálatokat tehetnek kritikai irodalmunknak. Névszerint közülök az erdélyi Szemlér Ferencet, az erdélyi magyar irodalom művelt kritikusát, az erős forrongásban lévő, eredeti gondolkodásmódú s a világirodalomban kiválóan jártas Hamvas Bélát, valamint Keresztury Dezsőt említem meg; az utóbbinak néhány szép kritikai tanulmánya mutat hivatottságot és gondos magyar stílust. Nem hagyhatom említés nélkül azt a fejledezőben lévő mozgalmat, mely a katholikus folyóiratokban kezdi kitapogatni lehetőségeit a katholikus világszemlélet s a modern irodalmi szellem összeegyeztetésére. E mozgalom még nem vetett fel éles arcélű, kiforrott kritikai tehetségeket, de csaknem kivétel nélkül fiatal munkásai máris tovább jutottak a kísérletezésnél s reményt nyujtanak arra, hogy művelt katholikus közönségünk előbb-utóbb, vallási érzüle-

ténck sérelme nélkül, többféle szempontú s a kérdéseket mélyebbről megragadó kritikából meritheti irodalmi tájékozódását.

Érzékeny veszteség érte kritikai irodalmunkat Dóczy Jenő halálával. Nagyon lekiismeretes és független szellemű kritikus volt, mélyen behatolt Arany János és Gyulai Pál szellemébe ; Gyulai elveit alkalmazta jelenkori irodalmunkra is, de egyoldalúság nélkül, méltányos szellemben ismerte el az újabban feltűnt értékeket is. Halálával egy nagyon szép és komoly hang hallgatott el irodalmunk zenekarában.

A kritikának a művészetekkel foglalkozó ágai közül lassabban fejlődik ki a zenei kritika s különösen annak tudományosan megalapozott része. Operaházunk rendkívül fellendült népszerűsége, a hangversenyek nagy tömege, látogatottsága és színvonala indokolttá tenné a sajtóban — napilapokban, folyóiratokban egyaránt — az alaposabb és behatóbb zenei kritikát, de ez a követelmény, úgy látszik, még kevéssé hatolt fel a közönség köréből a szerkesztőségekbe. Pedig a zenei előadások közönsége lelkesebb, nagyobb igényű és több tárgyi képzettségű, mint a színházé, s bizonyára szívesen olvasná a zenei előadások magasabb-színvonalú méltatását. Igaz viszont, hogy jó zenekritikus ritkább, mint jó színházi kritikus, mert a zeneértő és az író jótulajdonságait kell magában egyesítenie. Ebben a tekintetben kétségkívül Tóth Aladár áll vezető helyen, kinek sokszor kis tanulmánnyá szélesedő bírálatai mindkét irányban való hivatottságát mutatják. Értékmegállapításait rendszerint szentesíti a zenei közvélemény is ; ő mutatott rá először és legnyomatékosabban a vidéki városok zenekultúrájának örvendetes fejlődésére. Inkább a zenetörténet művelője Szabolcsi Bence s a zeneelméleté Molnár Antal, de mind a ketten sikeres kirándulásokat tesznek néha a kritika területére is. Derék és képzett zenekritikusokként dolgoznak még Lányi Viktor, Jemnitz Sándor, Prahács Margit, Haits Géza. Régebbi jeles zenekritikusunk, Papp Viktor, olvasói sajnálatára letette a kritikai tollat ; főbb kritikáit kiadta egy szép könyvben.

Sokkal kedvezőbb a helyzet a szépművészeti kritika terén. Idők folyamán a közönség képzőművészeti érdeklődésének fejlődésével kapcsolatban kiváló kritikusi gárda figyelme irányult a képzőművészet felé. A különböző művészi irányok és stílusok surlódása, gyors iramú hullámzásuk bőven ellátja anyaggal a kritikust ; régi értékek épségben tartása, újak felismerése, bizonyos újítások zsákutcába kerülése, mások érvényesülése, programmok, szemléleti módok, eszmezavarok értékelése és tisztázása mindig új meg új feladatok elé állítja őket.

Örvendetes eseménye képzőművészeti kritikánknak, hogy veterán harcosa, Lyka Károly sokévi pihentetés után újra felvette tollát s ismét folytatja azt a felvilágosító munkát, amely a közelmultban olyan nagy

szolgálatot tett művészeti kultúránknak. Kitartón és következetesen dolgozik immár egy emberöltő óta Elek Artur ; lelkisimeretes, a felelősséget érző szelleme, a művészetek multjára és jelenére egyaránt kiterjedő tájékozottsága, újításokat higgadtan fogadó, valódi új értékek iránt fogékony ítélete, írásának világos logikája, stílusának fitogtatás nélküli, tárgyszerű szépsége, magatartásának puritán erkölcse kritikai irodalmunk legrokonszenvesebb jelenségei közé sorolják. Réti István, a kiváló festőművész kiváló írónak, a képzőművészeti essay értékes művelőjének bizonyult a közelmult magyar festészetének, különösen a nagybányai iskola eredményeinek művészetünk általános képébe való beállításával. Művelt és jó ítéletű kritikus Farkas Zoltán ; kiállításokról szóló bírálatai nyugodt hangjukkal, magvasságukkal és a művészeti élet hullámzásának megértő értékelésével tűnnek ki. Ybl Ervin is érdemes munkát végez szellemes kritikai-művészettörténeti írásaival. Az ifjabb nemzedékből az alapos képzettségű Genthon István és Péter András válnak ki. Mind a ketten a művészettörténeti tudományból indultak ki, s széleskörű tudás támogatja munkájukat a közelmult és a jelen értékelésében.

Egészen különálló helyet foglal el képzőművészeti kritikánkban Petrovics Elek. Nem olyan értelemben vett műkritikus, aki kiállításról kiállításra jár és beszámol a látottakról, — munkaterülete a műkritikai essay. Érdeklődésének tárgya első sorban a közvetlen közelmult, az a nagyjelentőségű megújulás, mely a magyar képzőművészetben a mult század utolsó évtizedétől kezdve végbement s ma is érezteti hatását művészeink fejlődésére épp úgy, mint a közönség ízlésére. E tárgykörben írt tanulmányainak legjavát gyüjtötte össze *Élet és művészet* című könyvében. Múzeumi kérdésekről szóló néhány cikken kívül a félmult és félig még ma művészeti mozgalmait tárgyaló tanulmányok és cikkek adják a könyv anyagát. Mennyiségre és tárgyra nem sok ez, minőségre annál jelentősebb. Néhány kis remekműve van ebben a kötetben a magyar essay-irodalomnak, méltók a mult nagy essayistáinak alkotásaihoz. Petrovics fölényes biztonsággal tud rámutatni egy-egy művész értékeire, ami bennük maradandó és ami mulandó, belehelyezi őket korukba és a művészet fejlődésvonalába, körülkeríti képességeik határait. Az értékskála, melyet alkalmaz, mindig megbízható. Vannak kedveltjei, mint Ferenczy Károly és Rippl-Rónai József, de nem áll velük szemben elfogultan, ha lelkesedik is értük, — s igazi kritikusnak tudnia kell lelkesedni is — ítéletének mértékét nem veszti el. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a fellengzés, a szónoki pátosz vagy a frazeológia. Egy mondatot sem ír le, amely mögött nem állna biztos tudomás és szilárd meggyőződés. Tiszta tudatában van annak, hogy sokszor hibáiban, egy-egy mű siker-

telenségében vagy egy-egy részlet elhibázottságában jobban meg lehet figyelni a művész jellemét, mint legtökéletesebb alkotásaiban. Ösztönszerű élénk érzéke van annak kiemelésére, ami művészre jellemző, ami őt mindenki mástól megkülönbözteti. Kis arcképei valódi arcképek, a tárgyalt művészek szellemi habitusa az élet frisseségével tekint ki belőlük.

Petrovics példaadó stiliszta. Képzőművészeti kritikánk nagy részébe behatol bizonyos jargon-szerűség egyes jelszavak, műkifejezések modoros ismételgetése, amely sokszor a gondolat hiányát takarja. Petrovics teljesen mentes mindettől, modorosságtól és nagyképűségtől egyaránt. Világos, tiszta gondolatait világos, tiszta mondatokban fejezi ki, nem igyekszik okvetetlenül rákényszeríteni véleményét olvasóira, egyszerű, szerény magatartásban áll előttük, közvetlenül és komolyan, a meggyőződés melegségével szól hozzájuk. Nem törekszik a stílus eredetiségére vagy újságára, éppen közvetlenségével válik eredetivé és újjá. Az igazi kiforrott stílusművész szerénysége teszi írásmódját rendkívül rokonszenvessé.

Írott munkái csak kisebb részét teszik ki munkásságának. Íratlan kritikája, melynek talán még nagyobb mestere, kivételes hatású a magyar képzőművészeti műveltség és stílus finomodására. Mint a Szépművészeti Múzeum főigazgatója vásárlásaival, kiállítások rendezésével alapvető munkát végzett különösen újabbkori művészetünk értelmezése és általános értékfokozatainak megállapítása terén. Az ellentétes művészeti irányok surlódásaiban mentes maradt minden egyoldalúságtól, fölényes tudása és csalhatatlan ízlése fölötte állt a divatos jelszavaknak és programmoknak, nem tévesztette meg sem propaganda, sem pillanatnyi divat. Az ő kritikai szellemének köszönhetjük, hogy legnagyobb művészeti gyüjteményünk szinte hiánytalan képét adja legújabbkori művészetünknek. Hasonló jelentőségű személyi hatása a műértők és műgyüjtők szűkebb körére, amely azonban kisugárzott az érdeklődők szélesebb rétegeire is. Senkinek sem volt nála nagyobb hatása a művészeti közvélemény alakulására.

A kritikus eszménye az, aki munkásságával nem csupán ítéleteket mond, hanem közvéleményt is tud teremteni, hatni tud a művészet fejlődésére és ezzel alkotóvá válik maga is. Bízvást állíthatjuk, hogy ezt az eszményt Petrovics Elek valóban megközelítette.

A Gregus-alapítvány kitüntetését eddig mindíg olyan kritikusok kapták, akik írókat és írói műveket bíráltak. Úgy gondolom, ideje a Kisfaludy-Társaság kitüntető érdeklődését a magyar kritika egy eddig figyelemre kevéssé méltatott s közönségünk ízlésének nemesbítésében érdemes szerepet játszó ágára is fordítani. Ezért, de még inkább azért,

mert olyan kitűnő műkritikus ötlik szemünkbe, akivel egyenértékűt aligha teremthet minden magyar nemzedék, tisztelettel indítványozom, hogy a Társaság a most esedékes Greguss-éremmel Petrovics Eleket tüntesse ki.

HAT ÉV MAGYAR FESTÉSZETÉHEZ.

Jelentés az 1938. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Ötödik Festészeti Évkör (1932—1937).

Petrovics Elektől.

Ha régi ismerősök évek múltán találkoznak, először önkénytelenül is azt vizsgálgatják, hogy az eltelt idő milyen nyomokat hagyott külsejükön, öregedtek-e és mennyire, s aztán — akárhogyan üt is ki a vizsgálat eredménye — rendesen arról biztosítják egymást, hogy egyáltalában nem változtak. Most, mikor hat év múltán újra szemébe kell néznünk a magyar festészetnek, mi is azt kérdezzük először, hogy festészetünk jelleme változott-e ezalatt, s ha igen, miben áll ez a változás? Válaszunk az, hogy igenis, változott. Baj is lenne, ha nem változott volna, mert amennyire örvendetes az egyén életében, ha kevés nyomot hagy rajta az idő, éppen olyan lehangoló a szellemi élet megállása. Igaz, hogy a változás nem jár mindig emelkedéssel, de legalább *járhat* azzal, holott a mozdulatlanság a reményt is kizárja.

A változást persze könnyebb általánosságban észrevenni, mint mibenlétéről számot adni. Annyi bizonyos, hogy nincs szó valaminő gyökeres átalakulásról vagy éppen meglepő fordulatról, aminőt például egy rendkívüli géniusznak felbukkanása és gyorsan sugárzó hatása jelentene. Csak arról a természetes változásról számolhatunk be, amely nemcsak a fizikai, hanem a szellemi életben is szinte velejár az élet fogalmával. Az ilyen változás lassú átmenetekben szokott végbemenni. Gyors fordulatot még ott sem tudnak elérni, ahol hatalmi szóval próbálják átalakítani a művészetet, mert ilyen módon legfeljebb elnémítani lehet bizonyos művészeket, de nem egyszersmind új művészetet teremteni.

Inkább arról van szó tehát, hogy festészetünkben most világosabban bontakoztak ki olyan célzatok, amelyek már előbb is kísértettek, s ahol előbb csak jelek mutatkoztak, most teljesedésről beszélhetünk. Így van ez abban a sarkalatos kérdésben is, mely a művészetnek a természethez való viszonyára vonatkozik. Abban az erős áramlatban, mely a művészetet mindenfelé a természethűségtől távolodó, abstrakt irányba sodorta, a magyar festészet mindig sok ellentállást tanúsított. Mint már

előbbi jelentéseinkben is rámutattunk, azok a szélső áramlatok, amelyek a Nyugat festészetére olyan erős bélyeget nyomtak, nálunk nem tudtak gyökeret verni. Útjukat állta a magyarságnak nagy valóságérzéke, reális hajlama, mely alapvető jellemvonásként vonul végig festészetünk multján. Hiszen még olyan festőink is, akik első sorban történeti és mythologiai tárgyakkal foglalkoztak, mint Székely és Lotz, szívesen rándultak ki a valóságos életbe, hogy mintegy megpihenjenek a földön és friss erőre tegyenek szert. Érthető tehát, hogy a német expresszionizmusnak éppen olyan kevéssé akadt nálunk számottevő képviselője, mint a kubizmusnak, a konstruktivizmusnak vagy a surrealizmusnak. Akik ezekhez az áramlatokhoz szegődtek, inkább epizódistái voltak művészetünknek, semmint protagonistái. Az imént lefolyt években festészetünk jellemének ily formálódása még határozottabban mutatkozott meg. Azok a szálak, amelyek a művészetet a való élethez fűzik, szemmelláthatóan erősbödtek. Éppen pályájuk delelőjén álló, tehetségük érettségéhez elérkezett legjobb festőink olyan művészetet termelnek, mely tulajdonképen nem más, mint a naturalizmusnak szabadabb s egyszersmind bensőségesebb, költőibb irányban való átírása. Messze esnek tőlük azok a törekvések, amelyek formai részletproblémák feszegetésében merültek ki, képek helyett optikai kísérletekkel szolgáltak, vagy más, merőben elméleti jellegű, olykor keresetten kieszelt eljárásokkal akarták helyettesíteni az érzést, a fantáziát és a közvetlen megfigyelést. A mai magyar festők nem szakítják meg a természettel való ősi és elemi kapcsolatot, nem utasítják el maguktól azt, amit az érzés és a költészet jelent a művészetben, s inkább keresik a tiszta festőiséget, mint elméleti problémák felvetését. Mint egykor az impresszionisták, ők is különös érdeklődést mutatnak a levegő, a víz, az égbolt tüneményei iránt, szívesen telepednek le nyáron a Duna és a Balaton mellé és ott a természettel és a mindennapi élettel való benső érintkezésben dolgoznak. Mindez bizonyos talajhoz kötött jelleget, helyi zamatot ad festészetüknek s hozzájárul ahhoz, hogy valaminő közös szellem vonul át munkáikon, amelyet határozottan magyarnak érzünk. Olyan kiváló művészek, mint Szőnyi István és Egry József nevei jelzik ezeknek az egyénenként igen különböző, de egy magasabb közösségben érintkező törekvéseknek szélső határait. Szőnyinek festői gazdagságú, színes lírája símul legjobban a természethez, Egrynek a fény és levegő káprázatába vesző, szinte anyagtalan képei távolodnak legmesszebbre az anyagi valóságtól. Közöttük egész csoport fiatalabb festő rokon szellemű munkássága helyezkedik el, s mindnyájuk együttes tevékenységéből kerekedik ki az az áramlat, melyet legjellemzőbb sajátságai alapján talán lírai, magyar újnaturalizmusnak nevezhetnénk.

Ennek az áramlatnak teljesebb kibontakozása és térfoglalása mellett

a letelt ciklusra jellemzőnek véljük a faldíszítő festészetnek némi fellendülését. Az állam és más közületek most több ilyen jellegű megbízást adtak, mint az utóbbi időkben bármikor. S amit különösen ki kell emelni, akadtak szerény egyházközségek, amelyek nagy áldozatokat hoztak, s lelkes papok, akik híveik filléreiből gyüjtötték össze a templomuk művészi díszítéséhez szükséges eszközöket. Így történt ez Jászszentandráson, amelynek templomát Aba-Novák Vilmos díszítette falfestményeivel, s így történt Pestszenterzsébeten, ahol Nagy Sándor dolgozik, nemkülönben a budapesti városmajori templomban, ahol Aba-Novák Vilmos és Molnár C. Pál végeztek hasonló munkákat. Eléggé nem méltányolható példák ezek, s vajha akadna mennél több követőjük. Éppen templomaink díszítése körül kevés jót tapasztalhattunk a közelmultban. Fércmunkákkal, lelketlen gyári készítményekkel és a kijárásban ügyes, de tehetségtelen festők képeivel találkozunk legtöbbször ott, ahová egykor a művészet legnemesebb alkotásait szánták. Pedig milyen magasztos kerete a művészetnek a templom, milyen hálás feladat a művészet nyelvén szólni a hívők lelkéhez és egyben milyen jó alkalom arra, hogy a művészet szétárassza nemesítő hatását a nép legszélesebb rétegeiben is, azok között, akik minden lelki szükségletük kielégítését a templomban keresik. A képzőművészetnek az egyházzal való szorosabb kapcsolatba hozatala gyakorlati szempontból is végtelenül fontos. A művészetnek nem lehet biztosabb és állandóbb megrendelője, mint az egyház, mert a templomok építésénél és helyreállításánál mindig akadnak művészeti és iparművészeti szükségletek. Ezért semmi sem kívánatosabb, mint az értéktelen tömegáruk helyett az igazi művészetnek törni utat a templomokban és örömmel kell látnunk minden olyan törekvést, amely ezt a célt mozdítja elő. Természetesen ebbe a tárgykörbe tartozik a világi középületek művészi díszítése is.

Ami a jelentkező javulást illeti, mondanunk sem kell, hogy itt sem valami váratlan fordulatról van szó, hanem korábbi magvetésnek lassú éréséről. Mint a háború utáni idő majdnem valamennyi nagyobbszabású kulturális kezdeményének, ennek a szálai is gróf Klebelsberg Kuno személyéhez vezetnek vissza. Ő nemcsak eszméket termelt és a lelkeket formálta, hanem maradandó emlékszerű alkotásokat, nagyszabású középületeket is vágyott maga után hagyni és különös gondja volt azok művészi díszítésére. Az ő művészetpolitikájában az állam mintegy a fejedelmi és főpapi mecénások helyébe lépett és ő maga is lelki rokona volt azoknak a régi, nagy művészetpártolóknak és megrendelőknek, akik nem érték be azzal, hogy művészi feladatokat eszeltek ki és kiválasztották hozzá a megfelelő művészeket, hanem sugalló és irányító befolyásukkal maguk is részt vettek az alkotásban. A budapesti Országos Levéltárban, Szegeden,

Debrecenben, Tihanyban, Gödöllőn sok ilyennemű munkát kezdeményezett, részben meg is valósított, s hogy a művészi eredmény nem volt mindig arányban a szándék emelkedettségével, az nem rajta múlt, hanem azon, hogy a művészekben nem volt meg mindig az ilyen feladatokhoz szükséges gyakorlat és hivatottság. E tekintetben is segíteni akart Klebelsberg: magyar kollégiumot alapított Rómában, abban a városban, amelynek légköréből és nagy emlékeiből a művészek leginkább meríthetnek ösztönzést a nagyobbszabású díszítő-művészet lényegének és szellemének megértéséhez. S csakugyan, akik nálunk újabban ilyenféle feladatokkal foglalkoztak, előbb többnyire megjárták Rómát. Ez meg is látszik rajtuk, néha talán túlságosan is. Bízunk azonban benne, hogy tehetségük idővel felszabadul ma még friss emlékeik nyűgöző hatása alól és csak a nagy stílus érzékét és a szerkeszteni tudás képességét tartják meg maradandó eredményül. E tekintetben, mint láttuk, csakugyan ránk is fért valamelyes külső segítség. Csak az nem lenne kívánatos, hogy most, miután festészetünk már felszabadult az idegen iskolák túlságos befolyása alól és mindinkább erősödött önállóságában és magyarságában, akármiféle külső beavatkozás megakassza ezt a fejlődést és bármelyik idegen művészet olyan irányító szerepre tegyen szert, amely meghaladja az ösztönző és termékenyítő, jótékony befolyás mértékét és a rendszeresített szellemi függőséghez jár közel. Képzőművészetünk a mult században gyorsan emelkedett magasra, de önálló színezetre, magyar ízre elég későn és csak sok vergődés árán tudott szert tenni. Magunkat ismételjük, midőn azt kívánjuk, hogy becsüljük meg ezt a nehezen kivívott eredményt, és támogassuk vagy legalább ne zavarjuk meg kifejlődésében. Kell, hogy a művészettörténet tanulságai is gondolkodóba ejtsenek. A római tartózkodás a multban is többször döntő hatással volt egy-egy festőcsoport stílusára. Legyen elég példaképen a XVI. és XVII. századi német-alföldi festőknek romanista csoportját és a XIX. század német nazarénusait említenünk. Kiváló festők voltak köztük, kortársaik nagyon is lelkesedtek értük, de az idők távlatából tekintve mégsem ők, hanem a hazai talajban gyökerező, nemzeti ízű festészet művelői jelentik az értékesebb elemet.

Másrészt örömmel térünk vissza arra, hogy a nagyobb, különösen faldíszítő feladatok szaporodását nemcsak jellemző, hanem örvendetes jelenségként is kell üdvözölnünk. Egy hanyatlással fenyegető, magasrendű művészi gyakorlat kap ezzel újra erőre, s azzal a töredékességgel szemben, mely modern festészetünknek joggal panaszolt sajátsága, művészeinknek alkalmuk nyílik arra, hogy erejüket ismét nagyobb feladatokra összesítsék és elmerüljenek azokban. S mivel állandóbb foglalkoztatásra ad módot, egyszersmind célszerű formája ez a művészek támo-

gatásának is, bár semmiesetre sem az egyetlen és nem is a legfőbb, mert hiszen ilyenfajta megrendelés csak kevés kiválasztottaknak juthat, a legtöbb művész egyszerűen kisebb-nagyobb képeket fest, nem is tehet mást, s végzetes hiba lenne, ha velük kevesebbet törődnénk és mintegy a második sorba szorítanók őket. Nem szabad felednünk, hogy mennyi kitűnő tehetség van köztük, s hogy a multban is nem megrendelésből, hanem alkotóik benső sugallatából, a műterem csöndjében születtek meg modern festészetünk legsúlyosabb értékei, köztük Szinyei *Majális*a, Paál László és Munkácsy legkiválóbb képei, s hogy a millenniumi időknek megrendelt nagy történeti kompozícióit már mindenki elfelejtette, de Ferenczy Károlynak abban az időben készült, a hivatalos világtól alig észrevett szabad alkotásai egyre nagyobb tiszteletben részesülnek.

A festők között, akik nagyobb díszítő feladatokra kaptak megbízást, olyan érdemes művészekkel találkozunk, mint Molnár C. Pál, aztán Nemessányi-Kontuly Béla, Medveczky Jenő, Diósy Antal, Chiovini Ferenc, s bár nem faldíszítő festmények, nem hagyhatjuk említetlen ebben a kapcsolatban néhány női művészünk igen komoly munkáit sem: Feszty Masának lisieux-i Szent Terézt ábrázoló, sok hittel, gyöngédséggel és nem közönséges tudással festett nagy oltárképét a Magyarország Nagyasszonyáról nevezett Rezső-téri fogadalmi templomban, Hollósné Mattioni Eszternek igen eredeti és magyar ízű dekoratív munkáit és Árkayné Sztehló Lilinek a városmajori templom részére tervezett valóban ragyogó üvegfestményeit. De különösen ki kell emelnünk Aba-Novák Vilmost, aki nemcsak termékenységével, hanem tehetségének izmosságával és eredetiségével és kimagaslott. A jászszentandrási templom már említett freskóin kívül, melyek mintegy előgyakorlatul számítanak következő munkáihoz, ő festette a párizsi világkiállítás magyar pavillonjának legjelentékenyebb művészi díszét, a francia és magyar történeti kapcsolatokat ábrázoló képsorozatot, aztán a Szent Demeterről nevezett szegedi keresztelőkápolna új falképeit (az előbbiek, szintén Aba-Novák művei, elpusztultak) és ugyancsak Szegeden a Dóm-térrel kapcsolatos Hősök Kapujának nagyméretű falfestményeit. Utolsó ilyennemű munkája, a városmajori templom mennyezetképe és szentélyének freskói már 1938-ban készült el. Művészetének jellemét utolsó jelentésünkben tüzetesen méltattuk s az akkor mondottakhoz most csak azt tehetjük hozzá, hogy imént említett munkái sajátságosan egyéni kifejezésmódjának teljes kifejlődéséről és az előadásnak fölényes készségéről tesznek bizonyságot. S ha joggal lehet is megállapítani, hogy nagyobb nála a bravúr, mint a bensőség és a lelki elmélyülés, s hogy szerkesztési módjában is, arctípusaiban is több a séma, mint a lelemény, senki sem tagadhatja meg elismerését nagy rajztudásától, ötletességétől, eredetiségétől, véná-

jának rendkívüli bőségétől és könnyedségétől. S ami különösen a párizsi pavillon számára készült képeket illeti, a méltányos bírálónak tekintetbe kell vennie azt is, hogy rövid határidőre rendelt, alkalmi munkáról volt szó és hogy szinte elkerülhetetlen volt a «Luca fa presto» módjára való eljárás. Nem csodáljuk, hogy a Képzőművészeti Főiskola tanári karának kisebbsége — mint ezt a Társaságunkhoz érkezett rektori jelentésben olvassuk — ennek a párizsi képsorozatnak terveit ajánlotta a Greguss-éremmel való kitüntetésre.

S miután ezzel már érintettük a kitüntetés kérdését, mindjárt hozzáfűzzük, hogy a tanári kar ezzel szemben Réti Istvánnak Kossuth Lajost ábrázoló festményét hozta javaslatba, melyet a művész a székesfőváros megrendelésére 1932-ben festett és amely most a Központi Városháza tanácstermét díszíti.

Ily testület véleménye legalább is megfontolást érdemel, s bizottságunk kötelességének tartotta, hogy tüzetesen foglalkozzék vele. Ennek eredményeként úgy láttuk, hogy a tanári kar olyan művet hozott szóba, amely kiválóan méltó a figyelemre. Réti István Kossuth-képmása szerencsésen üt el a hivatalos arcképfestmények sablonjától. Ünnepélyes és komoly, s noha szónoklás közben ábrázolja Kossuthot, távol van a színpadias és üres pátosztól. Az ábrázolt arcvonásain férfias bensőség és a küldetés hite tükrözik, egész megjelenése súlyt és felsőbbrendű szellemet éreztet. Szerencsésnek tartjuk, hogy a művész két empire-oszlop közé, olyan környezetben helyezte el Kossuthot, mely a magyar reformkor hangulatát idézi fel és hozzájárul ahhoz, hogy a kép az egyéni ábrázoláson túl történeti levegőt is áraszt. Olyanformát érzünk, mintha a pesti megyeháza vagy a Nemzeti Múzeum fehér falai közt és kopogó kőkockáin járnánk. A színek komoly összhangja, melyben a ruházat feketéje, az oszlopok fehérje és a háttér függönyének mély zöldje uralkodnak, szerencsésen egészíti ki a mű puritán és méltóságos benyomását.

Noha ez a kép magában is megfontolásra érdemesnek mutatta a Főiskola tanári karának ajánlását, állásfoglalásunk kialakításánál latbavetettük a művész multját és egész működését is.

Kevés élő művészünk van, akinek annyi érdeme lenne az újabb magyar festészet felvirágzása körül, mint Réti Istvánnak. Mint ismeretes, Nagybányáról került ki, egyik alapítója volt a nagybányai festőkolóniának, később pedig legfőbb gondviselője és irányító szelleme a nagybányai szabad iskolának, melyet ezrek látogattak. Nem is volt senki, aki az utóbbi feladatra hivatottabb lett volna nála, mert benne eszményi módon egyesülnek a jó pedagógus kellékei: a pszichológiai hajlam, az elemző és a bíráló tehetség és az oktató szenvedély. Amit Nagybányán kezdett, azt a budapesti főiskolán folytatta, ahová 25 évvel

ezelőtt hívták meg Szinyei-Merse Pál javaslatára. Ettől kezdve inkább lelke, mint tanára lett az intézetnek, nemcsak oktató működésével, hanem azzal a kitűnő szervező munkájával is, melyet a háború utáni években az intézmény újjáépítése körül Lyka Károllyal együtt végzett.

Az iskoláért még azt a legnagyobb áldozatot is meghozta, amelyet művész hozhat: festői munkásságának megcsökkentését. Nyilván ez az oka, hogy az újabb nemzedéknél a tanító és szervező Réti már-már feledtette a kiváló festőt. Pedig ha elemző és kritikus természetével nem is tartozott soha a könnyen és szaporán termelő művészek közé, azt, amivel mennyiség dolgában adós maradt, mindig pótolni tudta mondanivalóinak súlyával. Festett néhány olyan képet, amelyek maradandó értékei, valóságos standard-képei a magyar naturalizmus fénykorának, mint a Bohémek karácsonya, a Gyötrődés, az Öregasszonyok vagy a Honvédtemetés. Azért is nevezetesek ezek a képek, mert zárt kis világot jelentenek az akkori festészetben és olyan egyéni jellegűek, hogy külön színnel gazdagítják művészetünk képét. Mikor kollégái a szabad ég alatt dolgoztak, Réti szívesebben kereste a szobai világítás fínomságait és az otthon csöndes költészetével töltötte meg munkáit, mikor a plein air értelmében való színesség volt a jelszó, az ő tekintete Rembrandton csüngött és aranyosbarna tónus melegségét árasztotta képeire. Arcképfestményei — gondoljunk csak Jókai Mór és Herczeg Ferenc emlékezetes képmásaira — elevenség és mélyrelátó lélekábrázolás dolgában felette állanak nem egy híres arcképfestő-specialista munkáinak. S később is, mikor a mondott okokból már kevésbbé tudta összesíteni erejét, sohasem adott ki kezéből felületes vagy semmitmondó munkát és mindig gondja volt arra, hogy saját festésével ne rontsa le tanításának hitelét, mint ez a gyönge művésztanároknál szokott történni. Legújabb munkái közül kiemeljük szabadban festett jeles önarcképét, melyet 1937-ben a közoktatásügyi kormány vásárolt meg a Szinyei-Merse Pál-társaság kiállításán.

A művész és az oktató jelentősége mellett talán szabad röviden megemlékeznem Réti kiváló írói működéséről is. A nagybányai festőkolónia története, kitűnő festőkollégáiról, Szinyeiről, Hollósyról, Ferenczyről, Thorma Jánosról szóló jellemrajzai egyaránt kitűnnek az elemzés fínomságával, az érzés nemességével és a stílus egyéni zamatjával. *A művészet és a természet* című nagyobb tanulmányából és egyéb elméleti cikkeiből pedig úgy ismerjük meg, mint mély és eredeti gondolkodót, akit a művész intuiciója támogat.

Javaslatba hozott Kossuth-képmásán kívül ezeket is mérlegre téve, bizottságunk úgy érezte, hogy a Főiskola tanári karának ajánlása elől

kitérni annyit tenne, mint kitérni a valódi érdem és művészeti életünk egyik legértékesebb jelenségének elismerése elől.

A Greguss-jutalomról szóló korábbi jelentéseinkben újra meg újra rámutattunk arra, hogy mennyire nehéz a nagyemlékű alapító kívánsága szerint megjelölni a hatévi ciklusnak legjobb képét vagy szobrát. A jutalom alapítása óta a képzőművészeti termelés jelleme megváltozott, s bár az általános színvonal emelkedett, nem igen akadnak olyan messze kimagasló, a többit nyilvánvalóan túlszárnyaló alkotások, amelyek mintegy maguktól kínálkoznának a kitüntetésre. Az erők összesítése ritkább lett, nem a chef d'oeuvre-ök korát éljük. Másrészt elég sok az érdekes és jeles alkotás. Festőink hősiesen küzdenek a nyomasztó viszonyokkal, egy percig sem gondolnak arra, hogy megadják magukat, s ha vergődve is, tovább mondják azt, amit Isten mondaniok adott. A már szóbahozottakon kívül nem egy olyan festőt tudunk megnevezni, aki a lefolyt ciklusban lankadatlan buzgalommal dolgozott és kiváló műveket alkotott. Fényes Adolf, Rudnay Gyula, Iványi-Grünwald Béla, Vaszary János, Koszta József, Kernstok Károly: Bernáth Aurél, a fiatalon elhalt, fínom tehetségű Derkovits Gyula, — íme, csak néhány név, de számukat nem lenne nehéz szaporítani. Akármelyikük terméséből bátran lehetne olyan művet kiválasztani, amely nem méltatlan a kitüntetésre.[1]

Szabályzatunk azonban nagyobbszámú kitüntetésre nem ad módot, s csupán annyit enged meg, hogy «jeles művek bősége esetében» két jutalmat adhassunk ki. Mivel az említett okokból szívesen hajoltunk arra, hogy legalább két érmet adjunk ki, érdeklődéssel fogadtuk a Greguss-érem szabályzata értelmében ajánlásra jogosult másik fórumnak, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak előterjesztését is. Ebben Nagy Sándornak a pestszenterzsébeti róm. kath. plébániatemplom számára festett szárnyasoltárát és ugyane templom szentélyét díszítő falfestményeit ajánlották a kitüntetésre.

Ez az ajánlás több okból volt rokonszenves bizottságunk szemében. Már a külső körülményekben is sok volt a megnyerő: egy lelkes, a művészetet szerető és ahhoz értő lelkipásztor agyából került ki a templom művészi díszítésének eszméje és az ő buzgalma szerzi össze azt, ami az eszme megvalósításához szükséges és amit a mai világban olyan nehéz megszerezni. Hogy templomba szánt, tehát abba a körbe vágó munka van szóban, ahol a mondottak szerint annyira elkél a jó példaadás: ez szintúgy arra ösztönzött, hogy ne haladjunk el közönyösen a kérdés mellett.

[1] Thorma Jánosnak, 1937-ben elhúnyt kiváló festőnknek *Március tizenötödike* című nagy kompozícióját csak azért nem említjük, mert első nyilvános kiállítása már 1938-ra esett.

Magának a művésznek egyénisége és multja is kedvezően hangolt a javaslat iránt. Olyan művészről van szó, aki keveset forgott a fórumon, a világtól elvonulva alakította ki művészi eszményeit és egész lélekkel szentelte magát azok szolgálatának. Eszményei magasrendűek voltak, társával és lelki rokonával, Körösfői-Kriesch Aladárral együtt eredeti és magyar szellemű díszítő művészet kialakítását munkálta. Mindig a maga útján járt, s inkább viselte el a közönyt és a magárahagyottságot, semhogy egyezkedésre adja magát és megalkudjék. Ilyen művész kitüntetése illik Greguss Ágost emlékéhez, mely a felsőbbrendű művészi eszmények támogatására kötelez bennünket.

Mindennek azonban nem lehetett elhatározó része véleményünk megformálásában. A végső és döntő szót magának a műnek kellett kimondania. Ez a döntő szó ebben az esetben a művész javára esett latba. Úgy láttuk, hogy Nagy Sándor a lipótmezei templom részére annakidején tervezett szép üvegfestményei és a pécsi temetőkápolna számára készített, kivitelre nem került freskótervei után most harmadik olyan munkájával örvendeztet meg, mely komoly gazdagodását jelenti vallásos művészetünknek. Szándékosan használjuk a «vallásos» jelzőt a szokásos «egyházi» helyett, hogy rámutassunk vele a képeknek talán legfőbb erényére: a vallásos érzés bensőségére, mely átvonul rajtuk és nem külsőségekben, amelyeket akárki utánozhat, hanem a szellem önkénytelen közösségében rokonságba hozza őket a primitivek megindító művészetével. Semmi nyoma a hideg rutinnak, sőt ami a formaalakítást illeti, valljuk meg, valamivel nagyobb biztosság és erély is elkelne olykor, de kárpótol érte az alkotásoknak eredeti bája, melegsége, a kifejezés és a mozdulatok gyöngédsége. Az oltár, melynek szárnyait Szent Erzsébet életének jelenetei díszítik, különösen kiválik lírai kedvességével és a kompozíciók áttekinthetőségével. Ez az utóbbi sajátság külön méltánylást érdemel templomba szánt alkotásnál, ahol az ábrázolás világossága, az elbeszélés könnyű érthetősége elsőrendű feltétele annak, hogy a mű betöltse hivatását. A szentély oldalfalait díszítő nagy kompozíciók egyikéhez, mely az eucharistia imádását ábrázolja, e tekintetben már több szó férhet, mert némi skolasztikus ízzel bonyolítja a motívumokat, de a templom hajójában legutóbb készült festmények ismét teljében, sőt emelkedőben mutatják a művész képességét és jogos bizalmat keltenek a hajó tervezett teljes kifestése iránt.

A képek színezésében a fehér, a sárga és a kék enyhe változatai uralkodnak. A világos összhatás megfelel a murális jellegnek s egyszersmind mintegy a földöntúli élet békéjét és derűjét tükrözi, összhangban a természet rendjével, mely a föld barna göröngyével az égbolt világosságát állította szembe.

Mindezeket megfontolva bizottságunk azt a javaslatot terjesztette a Társaság elé, hogy élve a Greguss-jutalom szabályzatában adott jogával, mind a két szóbahozott művészt tüntesse ki a Greguss-éremmel, még pedig Réti Istvánt egész működése alapján, kiemelve 1932-ben készült Kossuth-képmását, Nagy Sándort pedig a pestszenterzsébeti róm. kath. plébániatemplom számára készített Szent Erzsébet-oltára és a szentélyt díszítő falfestményei alapján. Társaságunk egyeteme a javaslatot elfogadta, annál inkább, mert úgy vélte, hogy a két kitüntetés jól egészíti ki egymást: az egyik a magyar naturalizmus egyik vezető mesterének, a másik a stiláris törekvések érdemes és úttörő képviselőjének szól, az egyik magábanálló, szabad alkotást, a másik épületdíszítő jellegű ábrázolások sorozatát jutalmazza. Mi pedig azzal a nyugodt érzéssel zárjuk bejelentésünket, hogy a kitüntetés fénye olyan két művészre esik, akiknek érdemeiről a magyar művészettörténetnek valószínűleg több mondanivalója lesz, mint a napi divatnak sok kedvencéről.

HAT ÉV MAGYAR SZÍNMŰVÉSZETE.

Jelentés az 1939. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Ötödik Színművészeti Évkör (1933—1938).

RÉDEY TIVADARTÓL.

Greguss Ágost nemes szellemű és messzire tekintő alapítványa most, egy emberöltő leforgása után, ötödízben szabta elénk, hogy koszorújával színészi kiválóság, illetőleg színművészeti alkotómunka felé forduljunk. Az előbbi négy jelentés — mely immár kerek negyedszázad magyar színészetének tükörképét őrzi — arra nézve, ki most ötödikül áll be előadó-elődjeinek érdemes sorába, valóban kötelező erejű hagyományt jelent, mert e beszámolók mindegyike — habár más-más kézből eredt is — váltig ugyanazt a szellemet árasztja: a becsületes elmélyedés és tárgyilagos ítélkezés előkelő szellemét. Ehhez fogadok hűséget magam is, kinek felelősségemet ezúttal mintegy megtetézi az a fájdalmas körülmény, hogy ezt a jelentést alig néhány hóval ezelőtt még valamennyien Hevesi Sándor társunk lelkes és avatott tollából reméltük. De némi bátorításomra szolgálhat, hogy épp ez utolsó évkörben gyakran beszélgettem vele színészetről és színészekről (lehetett-e vele *egyébről* beszélni?), s mindenkor avval a benyomással, hogy mértékünk elvileg ugyanúgy fedi egymást, mint ahogy ítéletünk is, valahányszor ezt a mértéket színpadjaink jeleseire alkalmaztuk. Nem is hiszem, hogy a tapasztalat ös-

vényén haladó lelkiismeret útiránya ebben a tekintetben — akár az olcsó tömegkegy, akár múló divatok káprázatától elhomályosítva — egykönnyen kicsúszhatnék lábunk alól. Induljunk csak ezen, az igazság nyilván erről közelíthető meg.

Az első lépések mintha reménytelen rengetegbe vezetnének. Az az 1933-mal kezdődő és 1938-cal záruló évkör, melynek művészi eredményei most Társaságunk Greguss-bizottsága elé kerültek, tarkább, népesebb és mozgalmasabb volt minden korábbinál. E hat év alatt a fővárosban tíz prózai színpadon folyt a játék, egyidejűleg is legalább haton, ha nem nyolcon. Majd tízezer előadás során többszáz újdonságot mutattak be, s azoknak a drámai színészeknek száma is meghaladja a háromszázat, akiket e zaklatott műsor szolgálatába állítottak. Ha mindez egyszersmind színészi remeklések özönét, vagy legalább ilyenek lehetőségének biztos zálogát is jelentené, valóban zavartan tétovázhatnánk Greguss hat évenként esedékes, egyetlen koszorújával. Csakhogy éppen nem jelenti. Mert nem ok nélkül beszéltem színház helyett színpadról, állandó, családi kötelékben egyesítő otthon helyett ideiglenes, futó munkaalkalmakat kínáló vendégszállásról. A sok színpad még nem szükségképp ugyanannyi melegágya a szerves és egészséges színészi fejlődésnek. E részben bízvást a Hevesi Sándor szavába ölthetem a magamét, aki hat esztendeje nyomatékosan szólt innen arról az Európaszerte érvényes színházi hitvallásról, amely szerint «a tökéletes együttest, az egységes lelket és hangot, az összjáték végsőkig fokozott erejét a végsőig halkított finomságát csakis az biztosíthatja, hogy a színészek a szó valódi és elvont értelmében egy levegőt szívnak, egy bizonyos irány, programm, játékrend egységes atmoszférájában fejlődnek, egymáson mérik és mintázzák önmagukat.» Magánszínházaink ezzel az elvvel rég szakítottak. A színész képességei helyett inkább a színész nevére építenek, csoda-e, ha így aztán ennek valóban inkább csak neve ragyog a színlapon, semmint munkája a színpadon. A tehetség tekintélye helyébe lép a névpresztizs hóbortja, akárcsak a hangosfilm világában, hol célnak nem színészi feladatok mennél jobb megoldását tekintik, hanem egyes márkázott színészek testi adottságaihoz keresgélnek mennél hatásosabb kirakatalkalmakat. Mennyire igaza volt Jászai Mari Kasszandra-jóslatának! «Olyan lesz a színház, — írta harminc évvel ezelőtt — mint egy szép sifli-sátor. Szép huszárok, szép pólyásbabák, gyönyörű szívek, mind az ismert, kedves formára ; és ami kényelmes lesz ebben a rendszerben, az az, hogy a közönség a színlap láttán már előre tudja, hogy mit kap, mert minden név csak azt az egy bizonyos ízű ételt jelenti.» A megjósolt rendszer azóta nagyranőtt, széltére elharapódzott, de az egységes, egyenes vonalú színészi fejlődést ez a ferde felfogású foglalkoztatás nem-

csak hogy nem egyengeti, hanem egyenest gátolja, — még jó, ha derékon nem töri.

S ami legsúlyosabb: ez az aggasztó szellem a szóbanforgó évkör második félidejének küszöbén a jobb hagyomány utolsó mentsvárának, az évszázados Nemzeti Színháznak falai közé is berontott, elsodorva régi pilléreinek jelentékeny hányadát, helyükbe három-négy magánszínház portájáról toborozva elsőrangú, de más feladatokban megizmosodott erőket, évek sorára megingatva az irodalmi és játék-stílus folytonosságát, főleg pedig szakítva az állandó jellegű együttesnek itt szinte dogmai erejű elvével. S mit láttunk? Azt, amiben hozzáértő kritikus egy pillanatig sem tamáskodott: a dogma győzelmét. A színház hosszú időn át, mondhatni, két gárdával és két műsorral dolgozott, valameddig a hasonulás természetes folyamata a művészi munkát ismét megnyugtatóbb mederbe nem szorította. Magának a Nemzeti Színház közönségének ösztönös állásfoglalása is üdvösen siettette ezt a folyamatot. ugyanígy a jobb sajtó éber ügyszeretete, mely a színművészet méltóságának Ararát-csúcsát a legfenyegetőbb hullámtorlatban sem tévesztette sseme elől.

Greguss-bizottságunkat is a tisztánlátásra törekvés sarkalta. Nem indultunk sem névvarázs, sem az ennél is kényelmesebb névmegszokás csapásán. Csak a művészi eredményt néztük, s színészetünk erejének élő bizonysága, hogy — a mostoha körülmények között — ebből egészen magas fokon állóval is igen örvendetes számban találkoztunk.

Már csak a kegyelet cipruságát tehetjük le az évkör nagy halottjainak, Góthnénak, Kürti Józsefnek, Sugár Károlynak sírjára, s mintegy családias fájdalommal Greguss-jutalmunk nagy büszkeségének, Ódry Árpádnak időnap előtt megnyílt nyugvóhelyére. Ezt az évkört ő még hatalmas alkotások egész sorával ajándékozta meg: Leontesszel a *Téli regé*ben, Károly császárral Hauptmann drámájában, III. Napoleonnal a *Császárparádé*ban. Kidőltével a Greguss-jutalom eddigi koszorúsainak száma felére apadt, de ezek működése változatlanul rangemelést jelentett színészetünkben. Márkus Emilia szereplése két ízben is egy-egy bemutatónak lett főékességévé, fájdalom, egyszer sem olyan feladatban, mellyel a színház Márkus Emilián át önmagát is megtisztelte volna. Csortos Gyula — habár időnkint könnyelműen koptatja is külvárosi silányságokban tehetsége aranyát — teljes aranyértékben fizet minden, hozzá valóban méltó szerepének. Bajor Gizivel kapcsolatban elég, ha bármi hozzáadás nélkül felsorolom ez évkörbeli alakításai közül Elisabeth Barret-Browningot, Sakuntalát, Baskircsev Máriát, az Amerikai Elektrát, az *Aranybástya* hármas s az *Utolsó tánc* kettős főszerepét, vagy *A néma levente* Ziliáját. Ha Greguss-érmünkkel most fordulhatnánk

delelőjére ért művészete felé, valóban a gazdagság zavarával gyűlnék meg a gondunk! Ez a hat év nemcsak az ő pályájának legragyogóbb szaka : fény hull belőle egész színészetünkre.

Bizottságunk — ahogy az alapítvány célzata kívánja s a multban követett gyakorlat is javallta — érdemes színészi munkásságok általános méltánylása helyett az egyes, különösképen kimagasló alakításokat vette szemügyre. Mindazonáltal — legalább is pillanatnyi tiszteletadásra — hálátlanság volna meg nem állnunk néhány széltére becsült név mellett, mely ebben az időszakban is csorbítatlan tekintéllyel állt helyt a tulajdon rangjáért és színjátszásunk méltóságáért. Hettyey Aranka nemes grandiózusságát, Váradi Aranka lelki előkelőségét csak vétkes vakság utalhatta az évkör veszteséglistájára. Gombaszögi Frida önként tért ki további feladatok vállalása elől, pedig ezek közül a legkülönb igényűekhez is hozzá magasodott. Aczél Ilona gyöngéd bensősége, meleg humora nyilván csak átmenetileg tünedezik el szemünk elől : kötve hisszük, hogy róla színészetünk — a maga érzékeny kára nélkül — huzamosabban lemondhatna. Gál Gyula rendre eljátszotta régi, híres szerepeit, megszerezve néhány újjal — a régiek színvonalán. Bartos Gyula épp oly erőssége volt a Molière-játszásnak, mint az ízes magyar népi genre-nek. Góth Sándor fölényes mesterségtudása, csillogó beszédkészsége pedagógiai szempontból is nagy érték színészetünkben. Rózsahegyi Kálmánnal a magyar róna napsütéséről mondott le művészetének régi otthona. Beregi Oszkár romantikus vérmérséklete most — meghitt, kis színpadok foglalaltában — higgadt, mértéktartó alakítások egész sorával örvendeztetett meg. Végül nem szívesen hagynám említetlenül az ebben az évkörben idegenből sűrűn hazalátogató Darvas Lili nevét sem : fínom, okos, tartózkodó játéka a kamara-stílusnak valódi eszményképéül szolgálhat.

Akiket itt elszámláltam, mind a nagy és jó hagyományok letéteményesei és örökhagyói. Vázlatos csoportképem másik szélén ott volnának a boldog várományosok : színpadjaink noviciusai és noviciái. Közülök többen az évkör végéig már vezető feladatokba is felküzdötték magukat. Róluk most mégsem kívánok szólni, legkülönb választékukkal hat év mulva majd úgyis gondosan számot kell vetnünk. Az első egy-két siker még nem föltétlen kezessége a zavarlatalan művészi fejlődésnek, a valódi remekléshez elengedhetetlen, hogy a tapasztalat talajából s az egyre gazdagodó kedélyélet napfényéből merítse tápláló erőit. Ódry Árpád bölcs szavára hivatkozhatom, mely szerint : «egy szerep jövője nem más, mint a színész multja».

Rátérek hát azokra, kiknek vállán az évkörnek úgyszólván egész sorsa nyugodott, akik művészi multjuknak e vonatkozásban megkívánt

elégséges mértékével szolgálták szerepeiket, köztük egyet vagy többet úgy, hogy ezekben Greguss-jutalmi fokra emelkedtek.

Vizvári Mariskát hosszú pályája talán a mutlhoz csatolná, foglalkoztatása szerint a legelőbb jelennek részese. Amelyik darabban az ő nemzetesasszonyi erélye és jósága tartja kezében a szálakat, annak mintegy eleve nyert ügye van a nézőtér előtt. Ha ilyen szerep keres gazdát, nyomban őreá gondolnak, s egyre gyakrabban, mert szerzőink örömest építenek az ő verőfényes okosságára. Újdonságokban játszott szerepei közül Csathó Kálmán *Fűszer és csemegéjében* bemutatott alakítása emelkedik ki, de ennél is pazarabb teljességben bontakoztatta ki képességeit, a Nemzeti Színházban, egy már klasszikusnak számító, még Prielle Kornélia hagyatékából származó feladat: Bannainé szerepe a *Rang és módban*, a művésznő nagyatyjának, Szigeti Józsefnek legjobb drámájában.

Tasnády Ilona mély lelkiéletű, vonzó egyéniségéről először Szász Károly társunk előadói jelentésében kaptunk tömör jellemzést. Azóta — e legutóbbi években is — teljes odaadással, a rábízott értékek áhítatos tiszteletbentartásával vívta ki helyét a legelső vonalban. Ez évkörbeli klasszikai szerepei közül Stuart Máriának legfeljebb a dacos büszkeség vonásaival maradt valamelyest adósa, annál hiánytalanabbul, a művészi hozzáhasonulás makulátlan szépségével tárta elénk a *Téli regében* Hermione fájdalmának niobei fenségét.

Tőkés Annának sötétebb drámai hangsúlyokra termett művészegyénisége éveken át vigasztalanul kallódott hozzá méltatlan, magánszínházi feladatokban. Most, visszanyert otthonában, öröm látni, hogyan talál ismét fokozatosan önmagára. Gretchene — különösen a tragédia zárószakaszában — megrázó volt, nemcsak megindító. Elektrája körül is valódi attikai fuvallat lebegett. Legmagasabbra mégis — pedig hatalmas előd örökében! — a *Bizánc* Iréne császárnéjával emelkedett.

Valami megfoghatatlan szereposztói balkezesség bénította ebben az időszakban a tűzről pattant, elragadó közvetlenségű Somogyi Erzsi teljes eredményű kibontakozását. Színészi tudásának mai fokán ebben a tragika-szerepeivel folytatott birkózásban sem maradt alul egészen reménytelenül, de győzni mindig csak akkor győzött, ha az ízes realitás talajára állították: megkapó kis paraszti Solvejgjével a *Tékozló fiúban*, *Csongor és Tünde*-beli harsogó humorú Ilma-Böskéjével, mindenekfölött pedig kitűnő Puckja mellett is számottevő, új shakespeare-i alakításával, az *Ahogy tetszik* Rosalinde-jával.

Részben errefelé húz a vadvirág-bájú Dayka Margit egyénisége is. Alakítókészsége nem éppen téres, de a maga sávján szívvel-lélekkel otthon van. Szerepeit itt csak azért nem emlegetem, mert az említésre

legméltóbbat, Zilahy ez évadbeli színművében játszott falusi cseléd-lánykáját, már a kérdéses évkörön innen mutatta be.

Ugyanez áll a könyörtelenségig biztos lélekrajznak s a drámai szenvedélynek nem mindennapi erejével hódító Peéry Piroskára. Színjátszásunk lappangó lávafolyama ő, ritkán tör felszínre, de akkor félelmetes romboló erők szabadulnak fel belőle. A dramatizált *Édes Annában* a véres végzetét tulajdon megtépett idegrendszerében hordozó Vizyné szerepével *ezek* mélyébe engedett bepillantást. Még inkább a Heltai mesejátékából szinte a misztikumba növő varázslónőjével, Fatumával. De ez is majd a következő jelentésben kívánja méltánylásunkat.

Bulla Elma a hat évből csak négyet töltött hazai színpadon, de a komolyabb kritika ezalatt állandóan rajta tartotta a szemét. Előzetes hírverés nélkül jelentkezett, olcsó, szinte kelléktári feladatban, de a bírálat másnap legmagasabb mértékére fogta alakítását, mely az érzésnek valami szokatlan elsődlegességét, eszköztelen igazságát sugározta magából, s melyben törékeny idegzetét sem homályos és «túlfűtött» pathológiai bravúr-mutatványok felé engedte szabadjára, hanem a lélek mély megrendüléseinek szolgálatába állította. Lényének ez a spirituális vonása adta meg szerepléseinek különleges igézetét utóbb is, valahányszor szerepe a lélek meghittebb tájai felé szólította, ami — fájdalom — a modern műsorban ritkább alkalom, semmint gondolhatnók. Egyénisége szerencsésen ellenállt a sztáravató irányzat korszerű kívánalmának, mely áldozatától első ízben bevált fogásainak gépies ismételgetését követeli. Az egyetlen méltó utat választotta: a lelki azonosulását. Ezen járt Édes Annájával, inkább Kosztolányi fínom lélekrajzának, semmint a rémdrámává torzító átdolgozásnak szellemében; s ezen eddigi pályájának legszebb oromdíszével: Shaw *Szent Johannájával*. Itt minden azon fordul meg, alakítója magára bírja-e venni a hősnő problématlan kálváriaútját, felmagasztosító bukását. Bulla Elma ezt tette. Nem úgy járt-kelt a színpadon, mintha egyre csak arra ügyelne, hogy ki ne lépjen a fejét övező gloriolából, csakugyan azoknak a «lelki szegények»-nek varázsát árasztotta magából, akiké a Mennyeknek országa. Működése nagy öröme volt ennek az évkörnek, és nagy reménysége a következőnek.

Bizottságunk megkülönböztetett figyelmére méltatta egy gazdag és előkelő tehetségű színésznőnek ez időszakbeli egész teljesítményét és több, messzire kimagasló alakítását: a Makay Margitét. Két évtizede kegyeltje ő a színjátszói lényeg iránt fogékony s ennek szolgálatát érdeme szerint megbecsülő kritikának, de csak e legutóbbi években jutott — hozzáillő mértékben — olyan, a színészi ítélőerőnek, ízlés-

nek és átélésnek teljességét kívánó szerepekhez, aminőkből korábban csak elvétve, egy-egy Ibsen-, Csehov- vagy Hauptmann-drámabeli, emlékezetesen szép alakításával adhatott mintegy foglalót. Most rendre diadallal állhatta meg olyan nagy és nehéz feladatok próbáját, minő a *Virágzó asszony* csöndes szerelmi vetélkedésének Varsányi Irén legjobb éveire emlékeztető, fínom rajza volt Amiel színművében, a patricius-család megingott hecsületéért harcoló leánytestvér heroizmusa Zilahynak *A szűz és a gödölye* című drámájában, Verneuil *Duó*jában a technikai bravúrt lélekkel megnemesítő játéka, vagy a megszállottság sugallatos éreztetése Mauriac *Démon*ában.

De nemcsak az évkörnek, hanem egész mai színjátszásunknak is egyik legszebb értékét a Nemzeti Színházban mutatta föl, a Nobel-díjas O'Neillnak *Amerikai Elektrá*jában. Az anya szerepét játszotta, Christine-Klytaimnestráét, úgy, hogy a szenvedély tüzében másokat és önmagát elemésztő modern nőalakkal valóban az antik tragédia vastömörségű Végzete lépett a színpadra. A bírálat az előadás tékozlóan parádés együtteséből is külön magaslatra helyezte ezt az alkotást, melynek nemes klasszicitása nagyon is indokolttá tette volna, hogy utána a kitűnő művésznő a hiteles klasszikai játékrenden is szóhoz juthasson. A Greguss-díj bizottsága ennek az alakításnak jutalmi esélyeit igen komolyan mérlegelte.

A színésznők szerepeiről térjünk most át a férfi színészek alakításaira.

Somlay Artur a maga hosszú művészi pályáját és nagy benső küzdelmekben kiforrt tehetségét méltán megillető tekintéllyel járt most is legjobb magánszínházunk műsorának élén. Innen átmenetileg visszakerült a Nemzeti Színház deszkáira, melyeken ifjúsága javát töltötte. De a változott légkörhöz — akárcsak annak idején Hegedűs Gyula — alighanem csak bizonyos vártatva hasonulhatott volna hozzá. Bemutatkozásul eljátszott Athéni Timonjának csorbátlan volt a jelentékenysége, de hiányzott valódi shakespeare-i lélekzetvétele. Igazi hangját újra a Vígszínházban találta meg, itt minden feladatának ura volt, akárhányszor annál is több : bőkezű maecenása. A sok közül legnagyobb nyomatékkal páratlanul gyöngédrajzú, valóban az euthanasia kegyelmét árasztó Öregapóját emelném ki Osborne amerikai írónak *A világ közepe* című fantasztikus darabjában. De strindbergi szerepét, a *Husvét* Lindquistjét sem feledjük el egyhamar, pedig csak a dráma legvégén van jelenése.

Kiss Ferenc erős, eredeti tehetsége már negyedik jelentésünkben kívánja a legkomolyabb számbavételt. Csakugyan «jó mulatság, férfi-

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY KÖNYVTÁRA

munka» áll mögötte, tele ízzel és színnel, keresetlen könnyűségű hódításokkal és kemény nekigyűrkőzések árán kivívott diadalokkal. Az első két jelentés főleg népi talajból sarjasztott, tősgyökeres alakításait méltányolta, a harmadik már a klasszikus műsor egyik oszlopára mutatott rá benne, Macbeth és III. Richárd mesteri ábrázolójára. Bizottságunk elé legutóbbi hat éve is érdemes alkotásainak műfajban és hangnemben egyaránt változatos sorát állította. A történelmi zománcon a hitvesi és hazafiúi bántódás élő magyar indulatát átsugárzó Bánk bánja mellett ott láttuk ízes humorú, hiteles korhangulatú peleskei nótáriusát; az *Aranysziget* joviális Nagy Péter cárja mellett az *Aranybástya* szívós családi politikusát: a zsidó Lévy bankárt; a *Godiva* brutális rablólovagja mellett a *Pokoli színjáték* népboldogító forradalmárját; az évkör vége felé két shakespeare-i vállalkozást: Othellót és Lear királyt, s már az évkör sorompóján innen egy molière-it: a Mizantrópot. De éppen e három legnagyobb igényű munkájának tárgyilagos mérlegelése idézte emlékezetünkbe az utolsó Greguss-jutalmi jelentésnek ezt a megállapítását: «Kiss Ferenc problémája az, tudja-e vállalni azt a kissé aszkéta türelmet és lemondást, amely a nagy feladatok teljes-sikerű megoldásához mindenkor elengedhetetlennek bizonyult». Ehhez most — csakugyan avval a «baráti jobb»-al, «amely hízelgést írni nem tanult» — hozzá kell fűznünk annyit, hogy a jeles tehetségű művész legutóbbi évekbeli alakításait épp az aszkézisnek és művészi odaadásnak némi érezhető fogyatéka bénította. Mindig megmutatta nagy képességeit, de nem mindig azok teljes kibányászását. Egy Othello, egy Lear szívéig önmagában a leggazdagabb színészi mesterségtudás sem hatolhat; ha teremtő ihlet nem vezeti, megeshetik, hogy támasztékul modorosságra szorul, melyet egy régi színészeti írónk találóan nevezett az elhanyagolt tehetség mankójának. Mondták pedig ezt művészünk egy legkevésbbé sem méltatlan elődjéről: Lendvay Mártonról.

Törzs Jenő három évtizede áll a közönség előtt, mondhatni: estéről-estére. Ebből következik, hogy bántóan sokat kényszerítik a tulajdon mértéke alá. Pedig valamitérő szerephez nyomban hozzámagasodik. Így ebben az időszakban is. Nem éppen III. Richárdjára gondolok, itt az együttes sem bírt köréje megfelelő légkört teremteni, maga sem ért célhoz az «alacsonyrendűségi érzés» modern orvosi feltevésének erőszakolásával. De voltak kitűnő szerepei, voltak remeklései is. A *Szűz és a gödölyé*ben az öreg kereskedő-családfő jellemét gránitból faragta ki, ilyen gránit-Atlasként hordozta a dráma egész boltozatát. Pater Ahorn-je *Az Úr katonái*ban a szerzetesi fegyelem kötelékeit szaggató, majd megigazultan újra magára vállaló lelkiismereti válság fínom rajzával gyönyörködtetett. S a kicsiben nagyot alkotás művészete tüntette ki galamb-

szívű amerikai Monsignoréját az *Egy óra a Vatikánban* című, komoly mondanivalójú apróságban.

Véletlenül ugyancsak egyházi méltóságok szerepeiben jeleskedett az évkör folyamán a magasztos fellépésű, példaadóan szép szóejtésű Toronyi Imre is ; Törzs mellett *Az Úr katonái*ban a házfőnököt játszotta, az imént említett egyfelvonásosban a pápát, amannál semmivel sem alacsonyabb fokon. Még nagyobb hatással közvetítette a drámairodalom egyik legirgalmatlanabb méretű dikcióját : az inkvizítorét a *Szent Johanná*ban.

Örömest szólnék most két olyan művész újabb játékszakáról, kiknek rangsori helye rég vitán felül áll : Petheő Attiláéról és Rajnay, Gáboréról. De ha amannak bölcs lagymatagságú férjét az *Utolsó tánc*ban, vagy ennek féltékeny udvarlóját, a *Kék rókā*ban méltán magasztalgatom is : mély és vonzó művészetüket aligha közelíthetem meg azon a ponton, ahol annak teljességével hódítanak, — bárhogy csillogjanak is egyébként. De Nemzeti Színházunk a maga kamaraintézetében szinte előirányzatszerűen rendszeresítette a százas és kétszázas sorozatokat, s az a művész, ki ezekbe belekerül, sokszor egész évadra elesik minden további, becsvágyát talán méltóbban fűtő feladattól. Petheő valamivel szerencsésebb volt, de Rajnayt — mióta régi hajlékába visszatért — majd kizárólag ennek az operett-színházi rendszernek taposómalmába fogták be.

Abonyi Géza őszinte lírájú egyénisége mindig megnyerő volt, ha szerepe is ehhez talált, mint a *Téli rege* lelkes Florizelje, a *Godiva* önfeláldozó középkori lovagja, *A kitagadottak* megható Mikes Kelemenje, s főleg a *Sakuntala* álomszerű Duzsjanta királya. De már Jago szerepét csak valami jagói indulat juttathatta neki, szinte érezni lehetett erőfeszítését, hogy visszaszorítsa a szívét, mely ebben a sajátképen érzelmes művészben oly könnyen megmozdul.

Lehotay Árpád biztatóan, sőt máris örvendetes eredményekkel tér át az amoroso szakmáról a jellemszerepek területére. Török Sándor *Komédiás*ának nehézvérű parasztlegénye után Nyírő *Jézusfaragó emberé*ben a jámbor székely hegyi favágó halálának rajzával a népi genre legkülönb fokára hágott, Eliot drámájában, *A hit győzelmé*ben pedig Becket Tamása valóban az «odor sanctitatis»-t lehelte.

Páger Antal ritka közvetlenségű lényének színészi sokoldalúságáról már Hevesi is megemlékezett, hozzátéve, hogy gyors fejlődése talán meglepetéseket tartogat. A jóslat bevált : a művész ma mestere olyan elütő feladatoknak, minő a dauphin szerepe volt a *Szent Johanná*ban, hol a bárgyúság mögé búvó éles ítéletnek, a formaságok elől magát az emberség sáncaiba befészkelő fölénynek káprázatos szimultán-játékát

nyujtotta, vagy aminő Bors István-ja volt, ez a népszínmű-kölöncöktől megszabadított színpadi átélése a *mai* falusi embernek. Idetartoznék *Földindulás*-beli remek parasztférje is, de ez már nem vág évkörünkbe.

Eddigi jelentéseinkben nem szerepelt egy olyan név, melyről pedig kétségtelen, hogy vezetőhelyhez jut a következőkben : a Timár Józsefé. A lélekrajz legmegkapóbb készsége felé fejlődik. Az *Ének a búzamezőkről* muszka foglyával már erről vallott, a *Roninok kincse* kettős főszerepében ez emelte, az *Amerikai Elektra* Orin-Orestesét evvel nemesítette meg, méginkább a *Villámfénynél* körorvosának önmarcangoló fájdalmát. Legmagasabbra, valóban Greguss-jutalmi fokra, azután Németh László másik művének, a *VII. Gergely*nek főszerepében emelkedett, — de ő is már 1939-ben.

Végül, e jó eredményekben éppen nem szegény seregszemle után, ideje most már utolsónak arról szólnom, akinek bizottságunk ebben az évkörben az elsőséget ítélte : Uray Tivadarról.

Tizennyolc évvel ezelőtt, Voinovich Géza Greguss-jelentésében merült fel először a neve, mindjárt ilyen jellemzéssel : ez ifjú művész «a magyar színészet egyik reménye. Fiatalság, kellem és előkelőség van alakján, mi tragikai helyzetben hamar kelt részvétet, vidám helyzetben könnyen fakaszt mosolyt». Hat évvel utóbb Szász Károly úgy látta, hogy «ez a reménység már erősen a beteljesülés útján van». Akkor már a *Kísértetek* Oszvaldja állt a róla szóló méltatás középpontjában, egyik fényes alakítása a «részvétkeltés» oldalán. De ugyanakkor a «mosolyfakasztás»-ban is remekelt, fürge Scapinjével, majd könnynek és mosolynak fínom vegyítésével Shaw *Candidá*jának lobogó költőjében. Néhai lelkes kritikus társunk, Harsányi Kálmán, ezt írta róla : «Úgy kell számot vetnünk vele, mint a színház egyik oszlopával ; kedves, karcsú, könnyed, fínom oszlop ; szívderítően vidám, mikor napsugaras, de tud olyan misztikus is lenni, mint a hold képébe felnyúló nádszál, mikor a végzet árnyékából fölmerül». Íme, hárman is észrevették művészetének ezt a Janus-arcát, mely színészetünk multjának ismerőiben leghamarabb annak az ifjan kidőlt, szellemes és mély színésznek nevét idézi fel, akinek örökségéből Uray szinte mindent átvállalt, ami ma is színpadra vihető. Halmy Ferencre gondolok, a magyar színpad legfínomabb mozgású és szavú graciosójára, ki alig egy évtizednyi pályáját Hamlet eljátszatlan szerepével kezében fejezte be. Uray egész játékstílusa és színészi magatartása különben is csakúgy árasztja magából a legelőkelőbb nemzeti-színházi szellemet, s nincs miért tagadnunk, hogy a bizottság benne a felötlő frissességű és megkapóan *mai* színjátszói szolgálat mellett koszorújával egyszersmind e megszentelt hagyomány felé is fordult. Hogy ez mi, nem könnyű meghatározni, viszont tévedni sem könnyű élő ere-

jének felismerésében. Talán a művész nagy pályatársának, Ódry Árpádnak idevágó vallomásához folyamodhatom, melyet éppen erről a helyről hangoztatott Shakespeare-bizottsági székfoglalásakor. «Fiatalon kerülve a Nemzeti Színházba, — mondta — én is azt hittem, egyetlen kötelesség : tetszeni. A fiatalság pedig tetszik önmagáért, mirevaló ezt a diadalutat megterhelni egy kézzel nem fogható, láthatatlan valamivel, aminek az értelmét még nem magyarázta meg senki? Minél többször hallottam a tradíció szót, annál inkább úgy éreztem, hogy ellenségek közé kerültem». Azután arról szólt, hogyan eszmélt rá utóbb e vélt ellenségben a legszolgálatosabb szövetségesre. Így folytatta : «Micsoda ködös nyugtalanság felnyitni egy régi darab födelét, ahol az egykori igazgató kézírásával be vannak írva az egykori szereplők nevei. Ők ránk hagyták ezt a darabot és benne ránk hagyták ugyanazt a vágyat, amivel én a színpadra léptem : megvalósítani a lehetetlent, megörökíteni a lélek tüzes pillanatait. Ezeket a komor könyveket fölnyitni és fölszabadítani belőlük a pihenő mult megvesztegető erejét : ez a tradíció». Valóban : *ez*, s Ódry szavát legfeljebb talán avval toldhatnám meg, hogy : ez a mult nemcsak a régi szerepből fuvall, hanem mintha valahogy a vadonatúj fölött is ott virrasztana.

Milyen kép tárult elénk Uraynak legutolsó évkörbeli munkájáról? Az alkotó lélek gazdagodásának s ugyanakkor a színészi eszközök nemes egyszerűsödésének megkapó képe. Régi szeretetreméltóságával, de még választékosabb mértéktartással hódított a bonviván-hangnemben, játszott két híres Halmy-szerepet : *Liliomfi*t meg a *Fenn az ernyő, nincsen kas* Rejteijét, a *Csalódások* piperkőc Kényesi bárójával pedig Náday Ferenc ízléses karikatúra-teremtő művészetét ragyogtatta fel, pedig ezt a nagy szalonszínészt játszani már aligha láthatta. Náday és Ódry méltó örökösének bizonyult *A nők barátja* De Ryonsával is, kár, hogy szerepét a rikító átdolgozás éppen fínomságainak egy részétől fosztotta meg. Nagy diadalra vitt két Goldoni-figurát, az ál-markéze Leliót *A hazugban*, meg a kotnyeles öreg arisztokratát *A legyezőben*. (A *Donna Diana* elegáns és leleményes Polillája már kiesik az évkörből.)

Az újdonság-műsorban egy szellemes Pirandello-alakítással tűnt ki, s még inkább Baskircsev Mária mesterének és szerelmének, Bastien-Lepage-nak elégikus arcképével.

A klasszikai játékrenden a *Stuart Mária* Leicester lordjának újszerű, egyéni felfogásával a vendégként rendező Röbbelinget is elragadta, ugyanígy új vonásokkal gazdagította meg egyik shakespeare-i szerepének, a *Lear király* «keserű bolond»-jának színpadi hagyományát.

Shakespeare-től kapta azt a feladatát is, mely felé bizottságunk — az alapítólevélnek *egy* alakítás megjelölését kívánó parancsa szerint —

most teljes egyértelműséggel fordult: az *Ahogy tetszik* «méla Jacques»-jának szerepét. Hogy ez a szerep nem a bravúr-alkalmak területéről való s terjedelmére nézve is talán inkább az epizódhoz számít: méltánylásunkat nem bénította, sőt fokozta. Költőjének is kevés van ehhez foghatóan érdekes és izgató teremtménye: e melankólikus lovag éjszínű bársonyzekéjén ugyanazoknak a csüggeteg vívódásoknak parazsa izzik át, amelyekkel aztán Shakespeare, rövidesen, *Hamlet* tragédiájában nézett farkasszemet. Ez a Jacques nagy utazó, útizsákmánya: a kiábrándultság, ínyencsége: a mélabú. Az értelem embere: kacag a boldogság hívőin, de azért szívét sem vesztette el: alkalmilag tevékenyen buzgólkodik a naívak oldalán. Az emberi élet valamennyi esélyét mérlegre veti, az esélyeken felülemelkedett ítélet mérlegére.

Ilyen a Shakespeare Jacques-ja és szakasztott ilyen volt az Urayé: rokonszenves emberi valója, érett művészi készsége úgy villant elő ábrázolásából, mint hajszálig pontos penge a hüvelyéből.

Bizottságunk egyhangú döntése — egész színészi multját is számontartva — ennek az alakításának javára esett, s miután a döntést a Kisfaludy-Társaság egyeteme is magáévá tette, december 29-én nyilvánosságra hoztuk.

Az ajánlásra szabályszerűen felszólított két intézmény közül a Színművészeti Akadémia igazgatója nem kívánt jogával élni, a Nemzeti Színházé — őszinte örömünkre — Uray Tivadar megjutalmazását javasolta.

A kitüntetés a művész nevét most olyan elődökéhez csatolja, kik a Greguss-érem erkölcsi értékének fényes jótállói; hisszük, hogy soruk végén az ő neve ugyanilyen kezesség lesz azok szemében, akik utána következnek.

JELENTÉS A M. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL FELAJÁNLOTT SZÉPIRODALMI BERZEVICZY-JUTALOMRÓL.

Sebestyén Károlytól.

Tekintetes Társaság!

A Magyar Tudományos Akadémia által az 1935—36. évkör legkiválóbb szépirodalmi alkotásának jutalmazására felajánlott 1000 P-s Berzeviczy Albert-díj ügyében a kiküldött hármas bizottság a következő javaslatot terjeszti a Társaság elé:

Adassék ki e díj Herczeg Ferenc «Pro libertate» c. kétkötetes történelmi regényének.

Harmincöt évvel ezelőtt jelent meg a magyar színpadon «Ocskay brigadéros», ez a nagyvonalú, magávalragadó történelmi dráma, amelynek hőse a nagy fejedelem hitehagyott tábornoka volt, de lelke, láthatatlan mozgatója, igazi hérosza maga II. Rákóczi Ferenc.

Harmincöt év óta a magyar história mithikus alakja, a magyar nemzet és a magyar nép eszményi vezére, a magyar ügynek előbb diadalmas zászlóvivője, majd szentéletű vértanúja nem bocsátotta ki Herczeg Ferencet varázsköréből. Gondolatban minduntalan visszatér hozzá. Képzeletét izgatta a koraérett, nagyrahivatott gyermek, a daliás ifjú, az osztrák udvar foglya, a merész szökevény, a fölkelt magyarság született vezére, az államférfiú és diplomata, a hadvezér és a bújdosó, a férfi és az ember. Szinte önként adódott a költő számára, hogy még egyszer és tüzetesen foglalkozzék és egy nagy poétai munkában végleg leszámoljon Rákóczi Ferenccel.

Herczeg Ferenc a történelmi forrásokat gondosan átkutatta, adataikat a pszichológus biztos módszereivel vizsgálta és bírálta és a költő intuiciójával formálta. De a dicső és szomorú multat kapcsolatba hozta a jelennel; a mult tanulságait azért vonta le, hogy az ősök hibáiból, tévelygéseiből, bűneiből és mulasztásaiból a következő nemzedékek is okuljanak. Regénye nem tartozik a ma oly divatos «biographie romancée» műfajához, de nem is merőben szórakoztató olvasmány. Hatalmas epikai mű ez, monumentális emlékszobra egy soha el nem múlható férfinagyságnak, egy igazi férfiköltő kezétől mintázva. Egyben politikai és világnézeti hitvallás, amely joggal követel tiszteletet még a másként gondolkodók táborából is.

Ebből a hitvallásból kitetszik, hogy a költő mily féltékeny szabadságára, minden vonatkozásban függetlenségére, mely nyiltan és bátran áll meg a hatalom birtokosaival és a tömeg demagógiájával szemben. Még a nagy fejedelem gyengeségei, szeszélyei és gyarlóságai iránt sem viselkedik az udvaronc hízelkedő, hazug elnézésével. Férfi áll szemben a férfival: a hős és énekese egyformán kemény fából van faragva.

De ugyanoly leplezetlen nyiltsággal tárja fel Herczeg Ferenc a bécsi udvar végzetes rövidlátását, világrengető korlátoltságát, megátalkodott magyar-gyűlöletét, mint a magyar urak ingatagságát, megbízhatatlanságát, kölcsönös féltékenységét, irígy vetélkedését. S az örök magyar átkot: a viszálykodást, a testvérharcot, az összetartás, az összefogás hiányát.

A regény nemcsak a Rákóczi-felkeléssel közvetetlenül kapcsolatos magyarországi eseményekre vet világot, hanem az akkori európai politikára is, amelynek erkölcstelensége, rosszul leplezett hatalomszomja és államférfiainak hitványsága megdöbbentő fényben tárul az olvasó elé. A bölcs, leszűrődött, sokat gondolkodó és sok tapasztalaton okult mai ember szólal meg azokon a felejthetetlen lapokon, amelyek a maihoz oly igen hasonló XVIII. század eleji világpolitikáról festenek torz, de torzságában is hű és találó képet.

És az örökké fiatal, fogékony és lelkesedésre kész költő szellemének és érzésvilágának kisugárzásai azok a gyönyörű fejezetek, amelyek új fényben ragyogtatják a nagy fejedelem glóriás alakját; amelyek megtanítanak bennünket a történelem valódi, mélyebb és rejtettebb értelmére, amelyek szívünkbe oltják a tiszteletet és rajongást a nagy regény nagy hőse és nagy alkotója iránt.

*

A bizottság nem tekintette feladatának, hogy miután szemlét tartott az 1935—36. évkör magyar szépirodalmi művein, kritikai megjegyzések formájában is beszámoljon benyomásairól. Elegendőnek tartja megállapítani azt, hogy ez a két esztendő örvendetesen termékeny volt eredeti, nagy koncepciójú, kitűnő tehetségre valló prózai és verses művekben.

A bizottság tagjai tisztában vannak azzal, hogy a Berzeviczy-jutalom 1000 pengője nem jelent Herczeg Ferenc számára tetemes anyagi előnyt és hogy a díjjal való kitüntetés nem öregbíti a nagy költő díszét és tekintélyét. Hogy mégis őt hozta javaslatba, arra két nyomós oka volt. Először a Berzeviczy-jutalom statutumai szerint a legkiválóbb szépirodalmi művet illeti a díj; már pedig a bizottság tagjai egyértelműen úgy ítéltek, hogy a «Pro libertate»-hoz fogható mű belső érték, művészi kompozíció, nyelvi előkelőség szempontjából egy sem akadt. Másfelől az volt az érzésünk, hogy a jutalom odaítélésével a Társaság hódolatát és háláját juttatjuk kifejezésre nagynevű társunk iránt.

Hozzájárul:

Kéky Lajos r. t. *Voinovich Géza* r. t.

JELENTÉS A M. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL FELAJÁNLOTT KRITIKAI BERZEVICZY-JUTALOMRÓL.

RÉDEY TIVADARTÓL.

I.

Tekintetes Társaság!

A Berzeviczy Albert jutalomdíjnak az a bizottsága, mely a magyar szépirodalom érdekében teljesített kritikai szolgálatok megbírálására küldetett ki, az 1936. évre szóló jutalom odaítélése tárgyában tisztelettel a következőkben számol be mérlegelő munkájáról, illetőleg terjeszti elő javaslatát.

A bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez első alkalommal az irodalmi *folyóiratok* idevágó tevékenységét veszi számba, minthogy a magasabb igényű irodalmi bírálat mindenekfölött ezek rendeltetése.

Tizennégy olyan, magyar szépirodalmi bírálattal többé-kevésbbé rendszeresen foglalkozó időszaki folyóiratot, illetőleg szemlét sorolhatunk fel, mely a díjjal kapcsolatosan egyáltalában szóba kerülhet.

Ezek közül *A Toll*nak címét is csak azért említjük, mert időnkint könyvkritikákat is közöl, de nyilvánossága ennek a folyóiratnak egyáltalában nincs.

A *Literatura* tagadhatatlanul nagy teret szentel a hazai könyvújdonságok ismertetésének, de bírálat helyett inkább csak a tájékoztatást szolgálja.

A fiatalabb írónemzedék három újkeletű orgánuma, az *Apollo*, a *Szép szó* és a *Válasz* egyelőre szintén csak egy-egy szűkebb írói csoportra szorítkozik, az olvasók szélesebb rétegére nincs hatásuk. Valamennyiben akad több jókészültségű, komoly bírálat, de általában e téren is erősen szektárius felfogásuk tükröződik.

Két nagy és tisztes multú felekezeti folyóiratunk, a *Katholikus Szemle* meg a *Protestáns Szemle* az elmúlt évben is számos derék kritikai dolgozatot szentelt szépirodalmunk termékeinek, de érthetően el vannak zárva annak lehetőségétől, hogy az olvasók egyeteméhez utat találjanak. Fokozottabban áll ez a Jézustársasági irányítású *Magyar Kultúrá*ra, a Szt. Benedekrendiek *Pannonhalmi Szemlé*jére és a katholikus megújhodás szolgálatába állított *Vigiliá*ra.

A Petőfi-Társaság föléledt közlönye, a *Koszorú*, aránylag szűk teret

nyit szépirodalmi bírálatoknak s a kiválasztásban is természetszerűleg megkötik a társasági élettel kapcsolatos követelmények.

Három olyan folyóiratunk van, mely szépirodalmunk jelenségeinek kritikai megfigyelésében és megítélésében régi multra tekinthet vissza, az irodalom és közműveltség eszményeit tisztelő s e tiszteletet a magyar toll minden munkásától számonkérő, hivatott bírálókkal rendelkezik, s szavának a köztudatban is tekintélyt vívott ki.

A *Budapesti Szemle* a nemes irodalmi hagyománytiszteletnek régi erős vára. Lapjain más, mint higgadt és szellemi életünk folytonosságtudatán nyugvó ítélet szóhoz nem juthat. A Revue des Deux Mondes szerepét tölti be minálunk s — noha a hazai viszonyokkal mindenkor számotvetve — érdeklődési köre is azéval rokon. De ebből folyik az is, hogy nagyobbarányú közleményei mellett időszerű bírálattal aránylag kis téren foglalkozik, s még gyérebb az a rész, mely ebből szépirodalmi művek megbeszélésére esik. Most lezárult évfolyamában is csak hat ilyen bírálat található. Minthogy a Berzeviczy jutalomdíj rendeltetése széleskörű és állandó szépirodalmi bírálati tevékenység méltánylását szabja elénk, csak azokra az időszaki lapokra gondolhatunk, melyek az irodalmi, színházi és művészeti kritika rendszeres és nagykiterjedésű művelését mutathatják fel.

Ilyen ez idő szerint csak kettő van: a *Napkelet* és a *Nyugat*. Mind a kettő irodalmi és kritikai folyóirat, a szaktudományi vagy politikai iránynak teljes kirekesztésével. A közfelfogás — különösen a Nyugatnak századeleji irodalmi és világnézeti radikális szinezetére emlékezve, — sokáig szembeállította ezt a két orgánumot, holott már jó egy évtizede inkább párhuzamosan, egymást kiegészítve szolgálják a tiszta humánumnak és az irodalmi erkölcsnek zászlaját; dolgozótársaik is nem egyszer ugyanazok. Tormay Cécile magyar lelkessége és kényes ízlése, valamint a Horváth Jánostól felállított bírálati elvek követése tizenöt év alatt a Napkeletet a független kritikai szemléletnek és a művészeti szempontok védelmének értékes szervévé fejlesztette ki; a Nyugatnak pedig Babits Mihály és Schöpflin Aladár meg nem alkuvó szerkesztői elvei szabtak új és üdvös irányt, azok az elvek, melyeket Babits *Az írástudók árulásá*ról közzétett nagyhatású fejtegetésében tűzött ki a haladás útjául. A Nyugat — harmincéves multjával — körülbelül a Nouvelle Revue Française helyét foglalja el szellemi életünkben.

A most elmult évben mind a Napkelet, mind a Nyugat buzgó és komoly kritikai szolgálattétellel szerzett a jelen irányítása és a jövő tájékoztatása terén számottevő érdemeket. Mindkettőben meghaladja a hatvanat azoknak a magyar szépirodalmi műveknek száma, amelyek beható, tárgyilagos és melléktekintetektől meg nem zavart kritikai

mérlegeléshez jutottak. Bizottságunk többségének felfogása szerint mind a két folyóiratnak ezen a téren kifejtett működése méltónak ítélhető a jutalomdíjjal való kitüntetésre. Minthogy pedig mind a hasábjaikon közzétett bírálatok számára, mind az azokban felmerült bírálati anyagra mind pedig végül maguknak a rovatjaikban foglalkoztatott kritikusoknak személyére nézve a mérleg nyelve számbavehető eltérést nem mutat, bizottságunk többsége arra a meggyőződésre jutott, hogy a két folyóirat közül bármelyiknek a másik rovására való kiemelését vagy megjutalmazását lelkiismerete szerint méltányosnak nem tarthatná.

Ezért mély tisztelettel azt a javaslatot terjesztjük a Tekintetes Társaság elé, hogy a Berzeviczy Albert jutalomdíjjal — annak megosztása útján — az 1936. évben a magyar szépirodalmi kritika szolgálatában kifejtett értékes tevékenységért a Napkelet és a Nyugat című folyóirat kitüntetését méltóztassék elhatározni.

Tisztelettel hozzáfűzzük, hogy bizottságunk egyik tagja a jutalomdíjat megosztatlanul a Napkelet című folyóiratnak kívánta megítéltetni.

Budapesten, 1937. évi február hó 2-án.

Hozzájárul: *Hegedüs Loránt.*

II.

Tekintetes Társaság!

Másodizben kell döntenünk a feledhetetlen elnökünk, Berzeviczy Albert nevét viselő kritikai jutalomdíj odaítéléséről.

Esztendeje az e végből kiküldött bizottság állásfoglalását a Társaságnak a jutalmazás föltételeire nézve akkor megszabott határozmányai irányították. Ezek úgy rendelkeztek, hogy kitüntetésben a magyar szépirodalmi művekről legtöbb jó színvonalú, tárgyilagos bírálatot közrebocsátó kiadó, szerkesztőség vagy időszaki lap részesülhet. E keretek közt a bizottság figyelme mindenekelőtt irodalmi és kritikai folyóirataink felé fordult, s közülök kettőnek, a komoly készültségű és független szellemű könyvbírálatot legbehatóbban művelő Napkeletnek és Nyugatnak megjutalmazását javasolta. Ehhez Társaságunk is hozzájárult, s a döntés széltében örvendetes rokonszevvel találkozott.

A bírálóbizottság már tavaly is úgy tervezte, hogy a folyóiratok után a napilapok idevágó munkásságát fogja számbavenni. A kritikai célzatú, rendszeres könyvismertetés ezeknek valamivel távolabbi feladatuk; annál becsülnivalóbb az a szolgálat, mit e részben — napisajtónk régi jó hagyományainak szellemében — időnkint ma is magukra vállalnak.

Valóban, jobbára csak időnkint. Mert tervszerű, irodalmunk egész

területére kiterjedő, olvasóik minél teljesebb tájékoztatására törekvő kritikai rovattal vajmi gyéren találkozhatni. A napisajtónak századunkbeli elüzletiesedése a könyvismeretést is házi, kiadói érdekek szolgálatába állította, az olvasónak ma nem segítségére kívánnak lenni tárgyilagos tájékoztatással, hanem garasaira pályáznak hangzatos portékakínálással. A kiadói érdekkörbe nem tartozó író csak igen ritka esetben juthat ismertetéshez, s ennek arányai a dédelgetettekről közzétett magasztalások mellett siralmasan eltörpülnek. Egész éven át megfigyeltük ezt a kirívó állapotot, amely magukat a napilapok kötelékében dolgozó jótollú és ép ítéletű írókat is annyira elkeseríti. A könyvkritikai rovatok száma újabban mintha emelkednék, de a kritikai szellemnek csekély üdvére, akárhányszor egyenest kárára, mert értékeléseik a magyar szellemi élet és írásművészet képét mintegy torzító tükörben mutatják.

Az ez időszerint megjelenő napilapok közül e tekintetben a legszerencsésebb kivétel a Pester Lloyd, ez tekintélyes terjedelemben, az irodalmi élet jelentősebb mozzanataival mindenkor lépést tartva, kiadói és üzletes melléktekintetektől függetlenül szolgálja a higgadt és lelkiismeretes könyvismertetés ügyét. Szinte minden számában sorát ejti a művészet és közműveltség legtágabb területén felmerülő könyvújdonságok bírálatának, vasárnapi számaiban pedig Literarische Rumdschaujának hatalmas anyaga, melyben egyes kiemelkedőbb művek méltatása nem egyszer egész kis tanulmánnyá szélesedik, a komolyabb érdeklődésű olvasónak becses támasza és kalauza ; itt nincsenek sem agyonhallgatott nevek, sem gyanutkeltően kikürtölt házi bálványok. S a lap tárcarovata időnkint szintén a tudomány vagy szépirodalom egy-egy jeles új termékének megbeszélésére szolgál.

Bizottságunk jól tudja, hogy a napisajtóban elharapódzott függési helyzetekkel szemben a legjobb törekvésű kritika is mennyire tehetetlen, de a Berzeviczy-jutalom vezetőelvétől, a tárgyilagosságnak a gondos körültekintésben és higgadt ítélkezésben egyaránt elvárható mértékétől semmiképp sem tágíthat. Ez elvet pedig a most letelt esztendőben a fővárosi napilapok közül leghathatósabban kétségtelenül a Pester Lloyd szolgálta. Bizotságunk ennélfogva elismerésével ezt a nagymultú napilapot kívánja kitüntetni. Az idegennyelvűség akadályát utunkból a Társaság bölcsesége már múltévi előzetes közülésünkben elhárította.

De ugyancsak akkor — főleg Szász Károly tisztelt társunk szorgalmazására — a közülés azt is elhatározta, hogy ezentúl az idevágó rendelkezések kibővítésével a Berzeviczy-jutalom szellemében fogant kritikai dolgozatok *írói*, tehát *egyes* előkelő tehetségű bírálók is jutalmazhatók legyenek.

Bizottságunk most a Pester Lloyd kritikai derekas szolgálatára

utalva, ezzel a lehetőséggel is élni kíván. Mindnyájan tudjuk, hogy e lap bírálati munkavégzése terén az irányítás és buzgó példaadás legnagyobb tapasztalatú és tekintélyű munkatársának, Sebestyén Károlynak nevéhez fűződik; minden jószándéknak ő a leglelkesebb barátja, minden értéknek leghűségesebb számontartója s — ha kell — harcosa. Éber és fáradhatatlan ügyszeretetének a Pester Lloyd legutóbbi évfolyama is megkapóan gazdag bizonysága. Fordulatos glosszáival szinte napról-napra találkozhattunk, a kritikai állandó rovatnak legnagyobb súllyal latba eső bírálatai az ő tollából származtak, ami pedig érdeklődését különösebben megragadta, azt akárhányszor egy-egy kis irodalmi esszé formájában elmondott kritikai véleménynyilvánítással tisztelte meg.

A bizottság az ő munkásságában örömmel és büszkeséggel mutat rá a napisajtóban egyre gyérülő komoly és nemes kritikának legtiszteletreméltóbb példájára, s abban a meggyőződésben, hogy ez a felfogása Társaságunknak is meleg együttérzésével találkozik, egyhangúlag azt javasolja, hogy az 1937. évre szóló kritikai Berzeviczy-jutalommal Sebestyén Károly kimagasló bírálói tevékenységét méltóztassék kitüntetni.

Hozzájárul:

Hegedüs Loránt r. tag. *Kornis Gyula* r. tag.

Szász Károly r. tag.

JELENTÉS A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZILASI NELLI-PÁLYÁZATÁRÓL.

PINTÉR JENŐTŐL.

I.

A pályázathirdetés az 1934—1935. évben megjelent ifjúsági könyvek közül a legérdemesebbet óhajtja megjutalmazni.

A bírálóbizottság a kitűzött jutalomra *Török Sándor* következő könyvét hozza javaslatba: *A felsült óriás és a 9 csoda.* Mesekönyv. Budapest, 1934.

Török Sándor mesesorozata a legeredetibb könyvek egyike gyermekirodalmunkban. Tizenhat történetet foglal magában, még pedig nem a megszokott mesetárgyakkal. Az író élettelen dolgokat változtat élőkké, a megszemélyesített tárgyak történetébe mély értelmet rejt, érdekessé teszi a legérdektelenebbnek látszó témát is. Hogy a képzelet

mit varázsolhat elő — könnyedén és költői módon — a mese birodalmából, arra az író könyve kitűnő példa.

Eddig a tündérmeséken kívül főképp az állatmesék vetették elénk örök erkölcsi tanulságokkal az emberi sors kalandos világát, olykor a virágregékből bontakozott ki egy-egy szép mese. Török Sándor könyvében az eszközök és gépek öltenek emberi alakot vagy legalább is döntő módon folynak bele az emberek történetébe. Ilyen meséléshez nagy leleményesség, nem közönséges fantázia és erős írói tehetség kell. Leleményességében üdének, stílusában újnak, elbeszélő elemeiben gazdagnak kell lennie az írónak, hogy le tudja kötni figyelmünket. Török Sándorban megvan az ötletek bősége, a stílus színező ereje, a nyelv fordulatossága, az alakrajzolás eredetisége; megvan az elme, humor és szatíra; megvan benne a játékosság és az életfilozófia is. Mindez bőséggel elég arra, hogy az író a gyermekirodalom mezején új mesgyét vágjon s epikájának modern tündérvilágával gyönyörködtessen bennünket, ifjakat és öregeket egyaránt.

A bírálóbizottság áttanulmányozta a legutóbbi két esztendő (1934—1935) ifjúsági irodalmi termését s valamennyi mű között Török Sándor könyvét tartja a jutalomra legméltóbbnak.

Budapest, 1936. évi november hó 4-én.

Hozzájárul:

Csathó Kálmán r. tag. *Radó Antal* r. tag.

Sík Sándor r. tag.

II.

A gyermekvers-gyüjteményt kívánó pályatételre a kitűzött határnapig 50 pályamű érkezett be.

A termés bőségének méltán örvendhetünk, a termés minősége már kevésbbé örvendetes. Az írás mesterségi részét általában jól értik a pályázók. Ha egybevetjük a mai verselést a félszáz év előttivel, örömünk telik benne, annyit haladt ötven év alatt a magyar vers. Ez azonban még nem költészet vagy legalább is nem az a költészet, amelyet a pályázóktól várunk. Többet kell kívánnunk, mint modoros gyermekverseket. Ha a nyelv színtelen, a kifejezések elkoptatottak s a feldolgozásnak nincs lekötő ereje, a pályázó máris célját tévesztette.

A költemények jelentékeny része nem gyermekeknek való vers. A szerzők közül sokan nem ismerik a gyermekek gondolatvilágát, nem tudják a nyelvét. Felnőtt szól a felnőtthez gyermektémáknak látszó

tárgyakról, de távol attól, hogy a tárgyválasztás megközelítse a fiúk és leányok szellemi kíváncsiságának területét.

A pályaművek közül legjobban a 41. számú, *Auróra* jeligéjű kézirat emelkedik ki. Ez a gyermevers-sorozat a bizottság véleménye szerint jutalomban részesülhet. Dícséretet érdemel a 7. számú, *Varietas delectat* jeligéjű és a 48. számú, *Gyermekmosoly* jeligéjű pályamű.

A 41. számú pályamű tartalom és verselés tekintetében legegyenletesebb valamennyi kézirat között. Nyelvi biztonsága vitathatatlan. Mint a másik két kéziratban, ebben is akadnak gyöngébben sikerült versek, de van néhány olyan költeménye is, amely erősen meghaladja a mai átlagot. *(Gólyabál, Találós kérdés.)*

A 7. számú pályaműben időmértékes versformákon nevelkedett költő mondja el a meséit. Kedves apróságai vannak *(Vajaskenyér)*, de nem mindenütt egyenletes verselő. Jambusai olykor fülsértően botlanak, az idegen szavaktól sem idegenkedik.

A 48. számú pályamű szerzője szereti a népies hangot, ügyes a hangsúlyos formákban *(Saláta Sári)*, rímelése azonban gyakran pontatlan vagy pedig erőlteti a rímet s ezért a fínomabb hallást sérti. Ötletes mesélő.

Budapest, 1938. február hó 2-án.

Hozzájárul :

Áprily Lajos r. tag. *Szinnyei Ferenc* r. tag.

VIII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1940-ik évi február 11-én.

Elnökség és tisztviselők:

Elnök	Voinovich Géza.
Másodelnök	Csathó Kálmán.
Titkár	Kéky Lajos.
Másodtitkár	Rédey Tivadar.
Pénztárnok	Országos Földhitelintézet.
Jogtanácsos	.....
Birtokkezelő	Tóth József.

Rendes tagok:

	Angyal Dávid	1910 *Budapesten.*
	Áprily Lajos	1928 *Budapesten.*
	Babits Mihály	1930 *Budapesten.*
	Bánffy Miklós gróf	1916 *Kolozsvárott.*
5	Bethlen István gróf	1938 *Budapesten.*
	Bókay János	1940 *Budapesten.*
	Csathó Kálmán	1921 *Budapesten.*
	Császár Elemér	1913 *Budapesten.*
	Csengery János	1904 *Budapesten.*
10	Falu Tamás	1933 *Ócsán.*
	Gyallay Domokos	1930 *Kolozsvárott.*
	Harsányi Lajos	1936 *Győrött.*
	Harsányi Zsolt	1934 *Budapesten.*
	Hegedüs Loránt	1920 *Budapesten.*
15	ifj. Hegedüs Sándor	1921 *Budapesten.*
	Hekler Antal	1934 *Budapesten.*
	Herczeg Ferenc	1893 *Budapesten.*
	Horánszky Lajos	1925 *Budapesten.*
	Horváth Jáncs	1923 *Budapesten.*
20	József kir. herceg ő fensége	1929 *Budapesten,*

	KÁLLAY MIKLÓS	1938 *Budapesten.*
	KÉKY LAJOS	1917 *Budapesten.*
	KORNIS GYULA	1934 *Budapesten.*
	LŐRINCZY GYÖRGY	1924 *Budapesten.*
25	LYKA KÁROLY	1924 *Budapesten.*
	MÁRAI SÁNDOR	1938 *Budapesten.*
	MÉCS LÁSZLÓ	1939 *Királyhelmecen.*
	MOLNÁR FERENC	1917 *Budapesten.*
	NADÁNYI ZOLTÁN	1936 *Berettyóújfalun.*
30	NYIRŐ JÓZSEF	1937 *Kolozsvárott.*
	PAPP FERENC	1920 *Budapesten.*
	PAPP VIKTOR	1931 *Budapesten.*
	PETROVICS ELEK	1922 *Budapesten.*
	PINTÉR JENŐ	1923 *Budapesten.*
30	RADÓ ANTAL	1895 *Budapesten.*
	RAVASZ LÁSZLÓ	1923 *Budapesten.*
	RÉDEY TIVADAR	1934 *Budapesten.*
	SCHÖPFLIN ALADÁR	1936 *Budapesten.*
	SEBESTYÉN GYULA	1909 *Budapesten.*
40	SEBESTYÉN KÁROLY	1930 *Budapesten.*
	SÍK SÁNDOR	1923 *Szegeden.*
	SZABÓ LŐRINC	1937 *Budapesten.*
	SZÁSZ KÁROLY	1916 *Budapetsen.*
	SZEKFŰ GYULA	1938 *Budapesten.*
45	SZINNYEI FERENC	1933 *Budapesten.*
	VÉGVÁRI	1921 *Kolozsvárott.*
	VIETÓRISZ JÓZSEF	1937 *Nyíregyházán.*
	VOINOVICH GÉZA	1912 *Budapesten.*
	ZILAHY LAJOS	1925 *Budapesten.*

A rendes tagok névsora megválasztásuk sorrendjében:

HERCZEG FERENC (1893)
RADÓ ANTAL (1895)
CSENGERY JÁNOS (1904)
SEBESTYÉN GYULA (1909)
5 ANGYAL DÁVID (1910)
VOINOVICH GÉZA (1912)
CSÁSZÁR ELEMÉR (1913)
SZÁSZ KÁROLY (1916)
BÁNFFY MIKLÓS GRÓF (1916)
10 MOLNÁR FERENC (1917)
KÉKY LAJOS (1917)
PAPP FERENC (1920)
HEGEDÜS LORÁNT (1920)
IFJ. HEGEDÜS SÁNDOR (1921)
15 CSATHÓ KÁLMÁN (1921)
VÉGVÁRI (1921)
PETROVICS ELEK (1922)
HORVÁTH JÁNOS (1923)

Pintér Jenő (1923)
Ravasz László (1923)
Sík Sándor (1923)
Lőrinczy György (1924)
Lyka Károly (1924)
Horánszky Lajos (1925)
Zilahy Lajos (1925)
Áprily Lajos (1928)
József kir. herceg ő fensége (1929)
Gyallay Domokos (1930)
Babits Mihály (1930)
Sebestyén Károly (1930)
Papp Viktor (1931)
Falu Tamás (1933)
Szinnyei Ferenc (1933)
Hekler Antal (1934)
Rédey Tivadar (1934)
Kornis Gyula (1934)
Harsányi Zsolt (1934)
Schöpflin Aladár (1936)
Harsányi Lajos (1936)
Nadányi Zoltán (1936)
Nyirő József (1937)
Vietórisz József (1937)
Szabó Lőrinc (1937)
Bethlen István gróf (1938)
Kállay Miklós (1938)
Márai Sándor (1938)
Szekfű Gyula (1938)
Mécs László (1939)
Bókay János (1940)

A rendes tagok névsora életkoruk rendjében:

Csengery János (1856. X. 2.)
Angyal Dávid (1857. XI. 30.)
Lőrinczy György (1860. XII. 26.)
Radó Antal (1862. VI. 29.)
Herczeg Ferenc (1863. IX. 22.)
Sebestyén Gyula (1864. III. 7.)
Szász Károly (1865. XI. 11.)
Vietórisz József (1868. IX. 27.)
Lyka Károly (1869. I. 4.)
Horánszky Lajos (1871. VI. 3.)
Papp Ferenc (1871. XII. 12.)
Hegedüs Loránt (1872. VI. 28.)
Sebestyén Károly (1872. VII. 10.)
József kir. herceg (1872. VIII. 9.)
Schöpflin Aladár (1872. X. 4.)
Petrovics Elek (1873. VIII. 10.)
Bánffy Miklós gróf (1873. XII. 30.)
Császár Elemér (1874. VIII. 27.)
Bethlen István gróf (1874. X. 3.)
Szinnyei Ferenc (1875. IV. 2.)
ifj. Hegedüs Sándor (1875. VIII. 21.)
Voinovich Géza (1877. III. 14.)

	Molnár Ferenc	(1878. I. 12.)
	Horváth János	(1878. VI. 24.)
† 25	Kéky Lajos	(1879. XII. 21.)
	Gyallay Domokos	(1880. VIII. 4.)
†	Pintér Jenő	(1881. I. 25.)
	Papp Viktor	(1881. IV. 3.)
	Csathó Kálmán	(1881. X. 13.)
30	Falu Tamás	(1881. XI. 10.)
†	Hekler Antal	(1882. II. 1.)
	Ravasz László	(1882. IX. 29.)
	Szekfű Gyula	(1883. V. 23.)
	Harsányi Lajos	(1883. IX. 29.)
† 35	Babits Mihály	(1883. XI. 26.)
	Rédey Tivadar	(1885. VI. 18.)
	Kállay Miklós	(1885. X. 7.)
	Kornis Gyula	(1885. XII. 22.)
	Harsányi Zsolt	(1887. I. 27.)
40	Áprily Lajos	(1887. XI. 14.)
	Sík Sándor	(1889. I. 20.)
	Nyírő József	(1889. VII. 28.)
†	Végvári	(1890. VIII. 30.)
	Zilahy Lajos	(1891. III. 27.)
45	Bókay János	(1892. VII. 10.)
	Nadányi Zoltán	(1894. X. 9.)
	Mécs László	(1895. I. 17.)
	Szabó Lőrinc	(1900. III. 31.)
	Márai Sándor	(1900. IV. 1.)

Levelező-tagok:

Az évszám az illetőnek taggá választatása idejét jelöli.

Hankiss János	1939 *Debrecenben.*
Jones Henrik	1893 *Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).*
Kaluza Miksa	1911 *Königsbergben.*
Madelung Aage	1916 *Berlinben.*
Manninen Ottó	1928 *Helsinkiben.*
Mohácsi Jenő	1936 *Budapesten.*
Norsa Umberto	1913 *Mantovában.*
Sirola Gino	1936 *Fiumében.*
Yolland Artúr	1909 *Budapesten.*

BIZOTTSÁGOK:

Greguss-bizottság:

Voinovich Géza, elnök.
Hekler Antal, Lyka Károly, Papp Viktor, Petrovics Elek, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár.

Shakespeare-bizottság:

Elnök: Radó Antal.
Titkár: Mohácsi Jenő.
Belső tagok (a fentieken kívül): Angyal Dávid, Babits Mihály, Bánffy Miklós gróf, Csathó Kálmán, Császár Elemér, Csengery János, Harsányi Zsolt, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly, Szabó Lőrinc, Szász Károly, Voinovich Géza, Yolland Artúr.
Külső tagok: Gál Gyula, Kiss Ferenc, Rózsa Dezső, Uray Tivadar, Wlassics Gyula báró.

Gazdasági bizottság:

Falu Tamás, Hegedüs Loránt, Horánszky Lajos.

Könyvkiadó-bizottság:

Voinovich Géza, elnök.
Balogh Jenő, Császár Elemér, Herczeg Ferenc. Kéky Lajos, Kelemen Ferenc, Radó Antal, Szász Károly.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

a Társaság alapítása óta.[1]

Elnökök:

Jósika Miklós báró 1841. okt. 12—1848. febr. 1.)
Eötvös József báró (1848. febr. 1—1866. nov. 28.)

[1] A Kisfaludy-Társaság élén első szervezete szerint az igazgató állott, kinek az ügyek intézésében a jegyző volt segítségére. A jegyző egyideig nem is volt tagja a Társaságnak. 1841. okt. 12-én választja a Társaság, új szervezeti szabályzatának megfelelően, első tisztikarát: elnököt, helytartó elnököt (1860-tól alelnök, 1865-től másodelnök elnevezést nyer), igazgatót (ez a tisztség 1865-ben megszűnt), titoknokot (1860-tól titkár néven), segédtitoknokot (1865-től másodtitkár elnevezéssel). A Társaság működése 1848. febr. 7—1860-ig szünetel; a

Kemény Zsigmond báró (1867. jan. 23—1873. jan. 29.)
Toldy Ferenc (1873. jan. 29—1875. dec. 10.)
Lukács Móric (1876. jan. 26—1879. febr. 19.)
Gyulai Pál (1879. febr. 19—1899. okt. 18.)
Beöthy Zsolt (1900. febr. 14—1922. ápr. 18.)
Berzeviczy Albert (1923. febr. 14—1936. márc. 22.)
Voinovich Géza (1936. ápr. 28—)

Másodelnökök:

Schedius Lajos (1841. okt. 12—1847. nov. 12. helytartó elnök néven.)
Császár Ferenc (1847. nov. 12—1858. aug. 17. helytartó elnök néven.)
Toldy Ferenc (1860. aug. 1—1873. jan. 29. 1865-ig alelnök néven.)
Gyulai Pál (1873. jan. 29—1879. febr. 19.)
Greguss Ágost (1879. febr. 19—1882. dec. 13.)
Szász Károly (1883. febr. 7—1900. febr. 14.)
Berzeviczy Albert (1900. febr. 14—1923. febr. 14.)
Vargha Gyula (1923. febr. 14—1929. máj. 2.)
Kozma Andor (1929. jún. 19—1933. ápr. 16.)
Voinovich Géza (1933. dec. 6—1936. ápr. 28.)
Csathó Kálmán (1936. ápr. 28—)

Igazgatók:

Fáy András (1837. febr. 6—1840. febr. 1.)
Jósika Miklós báró (1840. febr. 1—1841. okt. 12.)
Toldy Ferenc (1841. okt. 12—1860. aug. 1.)
Arany János (1860. aug. 1—1865. jan. 26.)

---

tisztviselők megbízatása forma szerint ugyan nem szűnt meg, de voltaképpen ez idő alatt a Társaság ügyeit egyedül Toldy Ferenc vitte. Greguss Ágost első titkári jelentésében (1862. febr. 6) a fent kimutatott tisztviselőkön kívül említi Hunfalvy Pált, mint az 1860. máj. 24-én tartott ülés titoknokát. Gyulai Pál lemondása után a tisztújító közülésig (1899. okt. 18—1900. febr. 14) Szász Károly másodelnök vezette a Társaság ügyeit. — 1920. febr. 4-én Császár Elemér választatott meg másodtitkárrá, de pár nap mulva leköszönt e tisztségről. Beöthy Zsolt elnök halálától, 1922. ápr. 18—1923. febr. 14-ig Berzeviczy Albert m. elnök vezette a Társaság ügyeit. Voinovich Géza lemondása után 1929. márc. 6—máj. 1-ig s Szabolcska Mihály lemondása, majd halála után 1930. szept. 1—dec. 3-ig a titkári teendőket Kéky Lajos m. titkár végezte.

Titkárok:

Tóth Lőrinc (1841. okt. 12—1843. aug. 1. Ugyanő volt 1837. febr. 6—1841. okt. 12-ig a Társaság jegyzője.)
Erdélyi János (1843. aug. 1—1848. febr. 6.)
Greguss Ágost (1860. aug. 1—1879. febr. 19.)
Beöthy Zsolt (1879. febr. 19—1900. febr. 14.)
Vargha Gyula (1900. febr. 14—1920. febr. 4.)
Szász Károly (1920. febr. 4—1925. márc. 4.)
Voinovich Géza (1925. márc. 4—1929. márc. 6.)
Szabolcska Mihály (1929. máj. 1—1930. okt. 31.)
Kéky Lajos (1930 dec. 3—)

Másodtitkárok:

Nagy Ignác (1842. jan. 23—1844. ápr. 21. segédtitoknok néven s egyszersmind pénztárnok is.)
Garay János (1844. ápr. 21—1848. febr. 6.)
Tóth Kálmán (1860. aug. 1—1876. jan. 26.)
Beöthy Zsolt (1876. jan. 26—1879. febr. 19.)
Csiky Gergely (1879. febr. 19—1891. nov. 19.)
Vargha Gyula (1891. nov. 25—1900. febr. 14.)
Kozma Andor (1900. febr. 14—1920. febr. 4.)
Kéky Lajos (1920. márc. 3—1930. dec. 3.)
Rédey Tivadar (1936. ápr. 28—)

A Greguss-jutalom nyertesei:

Első műkritikai évkör (1906—1911): Angyal Dávid *(Gyulai Pál)*.
Első festészeti évkör (1907—1912): Benczur Gyula *(Millennáris hódolat)* és Szinyei-Merse Pál *(Thuja)*.
Első színművészeti évkör (1908—1913): Jászai Mari (egész színművésznői pályája).
Első szobrászati évkör (1910—1915): Csikász Imre *(Ifjú nő)* és Szamovolszky Ödön *(Saját sírszobra)*.
Első zenészeti évkör (1911—1916): Hubay Jenő (*1914.* c. szimfóniája).
Első műépítészeti évkör (1912—1917): A *Széchenyi-lánchíd* átépítését tervező bizottság (Beke József, Eckerman Ede, Gállik István, Gottlieb Ferenc, Hartig Sándor, Kherndl Antal, Szántó Albert és Zielinski Szilárd).
Második műkritikai évkör (1913—1918): Beöthy Zsolt *(A magyar irodalom kis tükre,* 5. kiadás).
Második festészeti évkör (1914—1919): Dudits Andor (Kassai *Rákóczi-emlékfreskó*).

Második színművészeti évkör (1915—1920): P. Márkus Emília (egész pályája, különösen kiemelve *Stuart Máriája*) és Szentgyörgyi István (egész pályája, különösen kiemelve *Peleskei nótáriusa*).

Második szobrászati évkör (1916—1921): Strobl Alajos *(Géniusz)*.

Második zeneművészeti évkör (1917—1922): Szendy Árpád *(Helikoni Magyar Suite)*.

Második műépítészeti évkör (1918—1923): Korb Flóris (Debreceni Tisza István tudományegyetem klinikai épületei).

Harmadik műkritikai évkör (1919—1924): Császár Elemér *(A magyar regény története)*.

Harmadik festészeti évkör (1920—1925): A jutalom nem adatott ki.

Harmadik színművészeti évkör (1921—1926): Ódry Árpád *(III. Richárd)*.

Harmadik szobrászati évkör (1922—1927): Pásztor János *(Sírszobor)*.

Harmadik zeneművészeti évkör (1923—1928): Dohnányi Ernő *(Ruralia hungarica)*.

Harmadik műépítészeti évkör (1924—1929): Árkay Aladár (Győr-gyárvárosi r. kath. templom) és Medgyaszay István (a budapesti Baar-Madas ref. leánynevelő intézet épülete).

Negyedik műkritikai évkör (1925—1930): Kéky Lajos *(Gárdonyi Géza)* és Schöpflin Aladár *(Irók, könyvek, emlékek)*.

Negyedik festészeti évkör (1926—1931): Csók István (egész pályája, különösen kiemelve *Zsuzsánna* c. festménye) és Karlovszky Bertalan (egész pályája, különösen kiemelve *Ódry Árpádot Hamlet szerepében* ábrázoló festménye).

Negyedik színművészeti évkör (1927—1932): Bajor Gizi (egész pályája, különösen kiemelve *Szendrey Juliája*) és Csortos Gyula (*Clausen*, Hauptmann *Naplemente előtt*jében).

Negyedik szobrászati évkör (1928—1933): Zala György (egész pályája, kiemelve a Millenniumi Emlékmű) és dr. Medgyessy Ferenc *(Ülő leány)*.

Negyedik zeneművészeti évkör (1929—1934): Bartók Béla (*I. suite*, a jutalmazott a kitüntetést visszautasította).

Negyedik műépítészeti évkör (1930—1935): Rerrich Béla (a szegedi Dóm-tér építészeti kiképzése).

Ötödik műkritikai évkör (1931—1936): Petrovics Elek *(Élet és művészet)*.

Ötödik festészeti évkör (1932—1937): Nagy Sándor (a pestszenterzsébeti r. k. templom falfestményei) és Réti István *(Kossuth Lajos arcképe)*.

Ötödik színművészeti évkör (1933—1938): Uray Tivadar (egész pályája, különösen kiemelve Méla Jacques-ja Shakespeare *Ahogy tetszik*jében).

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHÚNYT TAGJAI

Az 1940-ik évi augusztus hó 1-ig.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak, 1848-ig *munkás tagok*nak nevezve, 1867-től fogva belsők meg külsők, 1879-től rendesek meg levelezők

1838 Kölcsey Ferenc aúg. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Auréll gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 Vajda Péter febr. 10.
Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferenc (Kelmenfi László) ápr. 21.
1852 Helmeczy Mihály dec. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignác márc. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 Bajza József márc. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontágh Gusztáv jún. 7.
Császár Ferenc aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.
1861 Szemere Pál márc. 18
Vachott Sándor ápr. 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor ápr. 18.
Szalay László júl. 17.
Fáy András, *a Társaság első igazgatója*, júl. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.
1865 Jósika Miklós báró, *a Társaság első elnöke*, febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.
Gaal József febr. 28.
Egressy Gábor júl. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
Bérczy Károly *belső tag* dec. 11.

1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* júl. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró, *a Társaság második elnöke*, febr. 2.
1872 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márc. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jún. 4.
Toldy Ferenc, *a Társaság negyedik elnöke*, dec. 10.
Kemény Zsigmond báró, *a Társaság harmadik elnöke*, dec. 22.
1876 Tóth Ede *belső tag* febr. 26.
Székács József *belső tag* júl. 29.
1877 Dömötör János *belső tag* jan. 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jún. 7.
Fábián Gábor *belső tag* dec. 10.
1878 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* dec. 6.
1880 Csengery Antal *rendes tag* júl. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.
Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móric, *a Társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* dec. 13.
1884 Frankenburg Adolf *rendes tag* júl. 3.
Szűcs Dániel *rendes tag* okt. 6.
1885 Germanecz Károly *lev. tag* febr. 1.
Győry Vilmos *rendes tag* ápr. 14.
1886 Tárkányi Béla *rendes tag* febr. 16.
Kovács Pál *rendes tag* aug. 13.
Ipolyi Arnold *rendes tag* dec. 2.
1887 Balázs Sándor *rendes tag* aug. 1.
1888 Ring Mihály *lev. tag* okt. 4.
Henszlmann Imre *rendes tag* dec. 5.
1891 P. Szathmáry Károly *rendes tag* jan. 15.
Pachler Faust *lev. tag* szept. 5.
Csiky Gergely *rendes tag* nov. 19.
Hunfalvy Pál *rendes tag* nov. 30.
1892 Szabó István *rendes tag* márc. 24.
Salamon Ferenc *rendes tag* okt. 9.
1894 Paulay Ede *rendes tag* márc. 12.

1895 Stier Teofil *lev. tag* máj. 23.
Phillips Henrik *lev. tag.*
1896 Széchsen Antal gróf *rendes tag* aug. 23.
80 Degré Alajos *rendes tag* nov. 1.
1897 Vajda János *rendes tag* jan. 17.
Pulszky Ferenc *rendes tag* szept. 7.
Pálffy Albert *rendes tag* dec. 22.
1898 Sayous Ede *lev. tag* jan. 19.
85 Abonyi Lajos (Márton Fer.) *rendes tag* ápr. 28.
Zichy Antal *rendes tag* máj. 19.
Szász Béla *rendes tag* júl. 7.
Arany László *rendes tag* aug. 1.
Horvát Boldizsár *rendes tag* okt. 28.
1899 90 Bartalus István *rendes tag* febr. 8.
Patterson Artúr *lev. tag* szept. 29.
Péterfy Jenő *rendes tag* nov. 5.
1900 Imre Sándor *rendes tag* dec. 21.
1901 Saissy Amadé *lev. tag* április.
1902 95 Szigeti József *rendes tag* febr. 26.
Tolnai Lajos *rendes tag* márc. 19.
Dobsa Lajos *rendes tag* júl. 8.
Vadnay Károly *rendes tag* júl. 27.
Keleti Gusztáv *rendes tag* szept. 2.
100 Müntz Jenő *lev. tag* okt. 30.
Bartók Lajos *rendes tag* dec. 31.
1903 Tóth Lőrinc *rendes tag* márc. 17.
1904 Jókai Mór *rendes tag* máj. 5.
Jovanovics János *lev. tag* jún. 13.
105 Öman Viktor Emanuel *lev. tag* aug. 23.
1905 Szász Károly *rendes tag* okt. 15.
1906 Bachat Dániel *lev. tag* ápr. 13.
Handman Adolf *lev. tag* dec. 8.
1907 Vulcanu József *lev. tag* szept. 9.
1908 110 Szana Tamás *rendes tag* febr. 11.
1909 Sturm Albert *lev. tag* febr. 14.
Jalava (Almberg) Antal *lev. tag* júl. 3.
Szüry Dénes *rendes tag* okt. 28.
Gyulai Pál, *a Társaság hatodik elnöke,* nov. 9.
1910 115 Hevesi Lajos *lev. tag* febr. 27.
Mikszáth Kálmán *rendes tag* máj. 28.
Cassone József *lev. tag* júl. 31.

Bigault de Casanove Károly *lev. tag* okt. 23.
1911 Opitz Tódor *külső tag* (?)
Schöldstrom Frigyes *külső tag* (?)
Vértesi Arnold *rendes tag* aug. 1.
Jánosi Gusztáv *rendes tag* aug. 15.
1912 Vrhlicky Jaroslav *lev. tag* szept. 9.
Kont Ignác *lev. tag* dec. 23.
1913 De Gubernatis Angelo gróf *lev. tag* febr. 24.
Ábrányi Kornél *rendes tag* márc. 11.
1914 Lechner Gyula *lev. tag* jún. 10.
1915 Genetz Arvid *lev. tag* máj. 13.
Fiók Károly *rendes tag* máj. 21.
Baksay Sándor *rendes tag* jún. 18.
1916 Hadzsics Antal *lev. tag* jan. 16.
Sebők Zsigmond *rendes tag* jún. 4.
Dalmady Győző *rendes tag* jún. 30.
Somló Sándor *rendes tag* szept. 2.
Agai Adolf *rendes tag* szept. 22.
1917 Ponori Thewrewk Emil *rendes tag* febr. 24.
1918 Lévay József *rendes tag* júl. 4.
Tisza István gróf *rendes tag* okt. 31.
1919 Butler Dundas Ede *lev. tag* febr.
Berczik Árpád *rendes tag* júl. 16.
Dóczy Lajos báró *rendes tag* aug. 27.
Zempléni Árpád *rendes tag* okt. 12.
Neugebauer László *lev. tag* dec. 4.
Bayer József *rendes tag* dec. 12.
1920 Sirola Ferenc *lev. tag* ápr. 15.
Ábrányi Emil *rendes tag* máj. 20.
Endrődi Sándor *rendes tag* nov. 7.
1921 Schnitzer Ignác *lev tag* jún. 18.
Haraszti Gyula *rendes tag* júl. 15.
Riedl Frigyes *rendes tag* aug. 7.
Jánosi Béla *rendes tag* szept. 12.
Országh Pál *lev. tag* nov. 8.
Kiss József *rendes tag* dec. 31.
1922 Szilády Aron *rendes tag* márc. 19.
Beöthy Zsolt, *a Társaság hetedik elnöke*, ápr. 18.
Gárdonyi Géza *rendes tag* okt. 30.
Heinrich Gusztáv *rendes tag* nov. 7.
1923 Váradi Antal *rendes tag* márc. 5.

Rákosi Viktor *rendes tag* szept. 15.
1924 160 Zichy Géza gróf *rendes tag* jan. 15.
Fraknói Vilmos *rendes tag* nov. 20.
1925 Hegedüs István *rendes tag* dec. 31.
1926 Steinbach József *lev. tag* ápr. 24.
Brábek Ferenc *lev. tag* máj. 22.
165 Gragger Róbert *lev. tag* nov. 10.
1927 Prohászka Ottokár *rendes tag* ápr. 2.
Ferenczi Zoltán *rendes tag* máj. 31.
1928 Bársony István *rendes tag* márc. 12.
Bartóky József *rendes tag* júl. 4.
1929 170 Rákosi Jenő *rendes tag* febr. 8.
Vargha Gyula *rendes tag* máj. 2.
Benedek Elek *rendes tag* aug. 17.
1930 Moldován Gergely *lev. tag* júl. 6.
Szemere György *rendes tag* szept. 6.
175 Szabolcska Mihály *rendes tag* okt. 31.
1931 Jakab Ödön *rendes tag* márc. 5.
1932 Ambrus Zoltán *rendes tag* febr. 28.
Schumacher Sándor *lev. tag* márc. 13.
Takáts Sándor *rendes tag* dec. 21.
1933 180 Négyesy László *rendes tag* jan. 7.
Sajó Sándor *rendes tag* febr. 1.
Apponyi Albert gróf *rendes tag* febr. 7.
Kozma Andor *rendes tag* ápr. 16.
Krohn Károly *lev. tag* júl.
1934 185 Móra Ferenc *rendes tag* febr. 8.
1935 Szávay Gyula *rendes tag* máj. 2.
Kenedy Géza *rendes tag* máj. 15.
1936 Berzeviczy Albert, *a Társaság nyolcadik elnöke* márc. 22.
Surányi Miklós *rendes tag* jún. 23.
190 Kosztolányi Dezső *rendes tag* nov. 3.
1937 Némethy Géza *rendes tag* márc. 15.
Bárd Miklós *rendes tag* máj. 4.
Pekár Gyula *rendes tag* aug. 20.
Komáromi János *rendes tag* okt. 7.
1938 195 Szász Béla *rendes tag* aug. 7.
1939 Hevesi Sándor *rendes tag* szept. 8.
1940 Hekler Antal *rendes tag* márc. 3.
Császár Elemér *rendes tag* júl. 3.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

1936. május 6.

22. Az elnök az ülést elhúnyt elődjéről, Berzeviczy Albertről mondott alábbi kegyeletes megemlékezéssel nyitja meg:

«Utolsó felolvasó ülésünk óta az Idő keze elfordított egy tartalmas lapot Társaságunk történetében.

A Társaság száz éves ünnepén Berzeviczy Albertet még ott láttuk az elnöki székben, kezeseképpen a Társaság irányának és tekintélyének az újabb száz év küszöbén; még figyeltük szavát, hallottuk hangját; — azóta örökre eltűnt tisztelt és szeretett alakja és mi úgy állunk üres helye előtt, mint egy család tagjai, mikor a családfő temetéséről hazatérnek az üres házba.

Berzeviczy Albert kiváltságos egyéniség volt és kiváltságos sors volt osztályrésze is. A kultúra levegője vette őt körül. Jogtanárból lett politikussá, politikusból kultúrpolitikussá és történetíróvá, fiatalkori szépirodalmi kisérletek közül esszéíróvá, itáliai utazóból műélvezővé és műtörténésszé. És mikor a magyar politika a század elején válságok útvesztőjébe tévedt, Berzeviczy Albert a tudomány és művészet körébe menekült. Művészi formájú beszédeket tartott irodalmunk nagyjairól; történelmi nagy műveket írt levéltári kutatások alapján, könyvet a tájképről, beható tanulmányokat Shakespeare egyes tragédiáiról; felolvasásokat tartott Goethéről, lelkesült angol és francia írókért, otthonos volt az olasz művészet és irodalom alkotásai közt. Társaságunk mindjárt első nagyobb munkájáért tagjai sorába választotta; 23 éven át volt másodelnökünk, legjobb barátja, Beöthy Zsolt mellett, Beöthy halála óta pedig 13 éven át elnökünk. A világháború katasztrófája után hívő lélekkel buzgólkodott Társaságunk fölélesztésén. S ha a Társaság vagyonának megsemmisülése nem engedte is meg, hogy kiadványainkat folytassuk, fáradhatatlanul vett részt legalább vándorgyűléseink vezetésében, csakhogy a kapcsolat íróink és közönségük között meg ne szakadjon. Tisztében mindvégig lelkiösmeretes gondosság, kötelességérzet és tapintat jellemezték. Mindenben illenek reá egyik nagy elődjének, Gyulai Pálnak szavai:

Oly honfi volt, minő kevés van köztünk,
Akit nem önzés, hiúság vezet,
Hanem az erkölcs és a kötelesség.
Őrizze sírját hű emlékezet.

Halálát Társaságunk tagjai külön ülésben gyászolták meg, ravatalát gyászbaborult szívvel álltuk körül, s a gyász jeléül elhalasztottuk

legközelebb eső felolvasó ülésünket. Érdemeit emlékbeszéd fogja méltatni s összegyüjtve készülünk kiadni irodalmi beszédeit.

Munkája és emlékezete nem fog elhalványulni e Társaságban, melynek díszt adott egyénisége, s melynek százados fordulóján hivatott vezére volt.

Társaságunknak azonban az ő bölcs vezetésének megszüntével is folytatnia kell útját az élet parancsára, feladatai, céljai felé, az ő nyomain, az ő szellemében.

Így foglalja el helyét az újon választott tisztikar, kegyelettel és hűséggel gondolva Berzeviczy Albert útmutató nemes alakjára.»

A Társaság és a közönség az elnöki megemlékezést mély meghatottsággal s kegyelete jeléül állva hallgatja meg.

23. Az elnök a következő szavakkal nyitja meg a felolvasások sorát:

«Mai ülésünk tárgysora főképp Dalmady Győző néhai érdemes tagtársunk emlékének felújítására van szentelve, születésének századik évfordulóján.

1867-től fogva ötven éven át volt tagja Társaságunknak. Toldy Ferenc azzal mutatta be: «Íme, a mi lyrikusunk!» Ez a higgadt ízlés dícséret volt a Szelesteyek és Zalárok cifrálkodó divata idején Dalmady természetes érzéseire s egyszerű kifejezésmódjára.

Mint kis országok íróit rendesen, őt is elvonta a szabad költészettől a hivatal. Pest vármegye szolgálatában is tér nyílt meleg érzésének: az árvaszéket vezette.

Költészetének két tárgya van: szerelem és szabadság; nemzeti szabadság nem elvontan, hanem politikai színezettel. Egyik vezére volt a vármegyék nemzeti ellenállásának.

Boldog órái azok voltak, mikor meglátogatta a költészet nemtője. Egyik költeménye arról szól: «Én is írtam néha verset...» s ebben azt vallja:

A világ bármint ítéljen,
Áldott volt az óra nékem,
Mely hevíté kebelem

S e versét szerényen azzal végzi:

Nem várok hírt, koszorút,
De ha majd a sírban fekszem,
A lombot tán megérdemlem,
Melyet a szél odafútt.

Ez a lomb ma babérág, mert a Kisfaludy-Társaság két tagja teszi sírjára, Társaságunk nevében, a magyar írók és műbírálók kegyeletével.»

1936. október 14.

40. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg: «Midőn örömmel köszönteném a nyár után a Társaság újból összegyűlő tagjait, tisztelt tagtársaimat, a viszontlátásra árnyékot borít, hogy örökre hiányzik közülünk egy társunk: Surányi Miklós.

Őt első munkája megjelenésétől fogva állandóan elismerés kisérte, ha népszerűsége nem volt is egyenlő súlyú a mérlegen érdemeivel. Lelkének és műveinek komolysága lehet ennek oka, mert nem csillognak bennök a jókedv és élc sziporkái. Aki könnyű szórakozásra, játszi mosolyra, nevetésre vágyik, az ne az ő könyvét vegye kezébe. De akinek szeme van hozzá, sokszor láthatta benne, az élet terheivel és gondjaival küzdve is, az égi láng fellobbanását.

Húszéves írói multja mentén nagy munkák állnak, egyesek egész monumentumok, melyeken hamar ott láttuk a nagy idők jegyesét, a borostyánt. Eleinte a legközebbi múlt vonzotta, a gáláns kor halványan derengő színei, — mintha képzeletét behálózta volna a mármarosi vármegyei ódon levéltár levegője, ahol hivatalnok volt. Alakokat, családokat figyelt meg ott, akikhez többször vissza-visszatért, beleillesztve őket a mi korunk rázkódtatásaiba. Általában jó hasznát vette az író fiatalkori eleven megfigyeléseinek; egyik legszebb munkája, *A gyujtogató*, anyai nagybátyja, a sásdi pap alakját örökíti meg. Diákkori emlékek kapcsolták Pécs városához; a székesegyház újjáépítésének korát mint egy késői magyar renaissancekorszakot rajzolta a *Cantaté*-ban. Szinte történeti kép ez, bár szemmel látott, élmény; s őt főképp a történeti korok és alakok lelkének kihüvelyezése vonzotta, a történeti távlat félhomálya. Kutató szeme a századok homályába nézett a *Szent hegy* megrázó jeleneteiben. Nagyszerű korképet festett Mátyás király koráról; ki tudná elfeledni, aki olvasta, a mesterien megrajzolt s egymás fölé rakott jeleneteket, midőn Bécs előljárósága vészbíróságot tart gyanús polgárai fölött, mialatt a levegőben zúgnak Mátyás ágyúgolyói; — az ő humanistája pedig már bent csatangol az utcákon; aztán a király bevonulásának egy Rubens-képre emlékeztető leírása következik; ezután két őrálló magyar vitéz vált szót a város kapujában, hogy most már Szerecsenország ellen mennek, — szavukban Mátyás a mesék királyának helyébe lép, — s ezalatt ő a Burg alacsony kis szobájában szerelmes levelet ír méltatlan feleségének, a nápolyi asszonynak.

Ilyen magasból, ilyen átfogón nézte aztán azt a történelmi fordulót is, melyet átéltünk, a *Csodavárók*ban; ez a műve valósággal történelmi regény a jelenkorból. A sorscsapások idején nemzeti megújhodásunk képét tárja elénk és árva helyzetünket, hogy ‚egyedül vagyunk', csak

magunkban bízhatunk, — de egyben felmutatta nemzeti megújhodásunk képét, egy önfeláldozó lángelme s egy nagy szív tüze és világa mellett.

Hány tervet, mennyi érlelődő munkát vitt magával az a fekete gálya, mely őt a túlsó partra vitte. Mi virágot szórtunk útjára, elbúcsúztunk tőle és hosszan nézünk utána.»

41. A titkár jelentést tesz az elnökségnek Surányi Miklós temetésére vonatkozó intézkedéseiről. A gyászhír vétele után kifejezte részvétét a gyászbaborult családnak, gyászjelentést adott ki, koszorút helyezett az elhúnyt ravatalára s a végtisztességtételen Voinovich Géza elnök búcsúzott korán elhúnyt társunktól. A Társaság az elnökség intézkedéseit jóváhagyó tudomásul veszi, Surányi Miklós emlékét jegyzőkönyvében megörökíti s erről a gyászoló családot jegyzőkönyvi kivonatban értesíti.

1936. november 4.

63. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Egy új sebünk van, új halál: Kosztolányi Dezső örökre elment. Még tavaly itt ült köztünk, férfi-korát meghazudtoló, szinte diákos fiatalságban és kedvben. Most is, elvesztése első hírére, az ember van előttünk, a kedves, rokonszenves ember, — akiről nem gondoltuk, hogy már akkor a megadás szürke rabruháját viseli, ‚a végzet bilincseit' hordozza, s hogy nehány hónap mulva — az ő szavával — csak ‚kilobbant sejtcsomó'.

Fölcsengenek emlékünkben sejtelmes, bágyadt, máskor izgatott, szökellő versei, melyek oly könnyen hulltak, mint fáról a dús virág, — újra halljuk a ritmusok és hangok játékát, melyeknek művésze, ritka virtuóza volt. Ez érdemeket összegyüjtött költeményeiben meg is koszorúzta az Akadémia. És nagy regényeire gondolunk, *A véres költő*re, mely szintén az Akadémia díjával koszorúzottan bejárta Európát, — s a másikra, *Édes Annár*a, mely megfoghatatlan fínomsággal érezteti embereiben, eseményeiben, hangulataiban Buda meg nem magyarázható, mégis különös levegőjét.

Nehéz elhinni, hogy fürge tolla megállott; hogy az agyvelő, melyből látások és harmóniák áradtak, kiapadt. Utolsó verseiben megbarátkozott a halállal s büszkén érezte, hogy itt a göröngyök közt, egy nagy, ismeretlen Úr vendége volt! Valóban, az Úr őt a tehetségek asztalához méltatta.

Egyik nagy költeménye, az *Őszi koncert*, azzal végződik, hogy szerelem, akarás, vergődés, minden, tücsökcirippelés egy régi ajtón! Ez a titkos ajtó most megnyílt előtte, de nem zárul be utána. Alakját sokáig lehet még látni, amíg könyveit olvassák, érzéseit érezzük, rímei csengenek.»

Az elnökség kifejezi részvétét a gyászbaborult családnak, koszorút helyez az elhúnyt ravatalára s a végtisztességtételen Rédey Tivadar r. tag fog búcsút venni korán elhúnyt társunktól. A Társaság megilletődéssel hallgatja a kegyeletes szavakat, jóváhagyó tudomásul veszi az intézkedéseket, Kosztolányi Dezső emlékét jegyzőkönyvében megörökíti s erről a gyászoló családot jegyzőkönyvi kivonatban értesíti.

64. Boileau születésének háromszázados évfordulójáról, valamint Macpherson-ről, az *Ossian művei* cím alatt elterjedt költemények gyüjtőjéről, illetőleg feldolgozójáról, születése kétszázadik évfordulója alkalmával, az alábbi elnöki megnyitó emlékezik meg:

«E hónap elseje nevezetes irodalmi évforduló volt: háromszáz esztendő távolában Boileau születése napja. Sokat írt, de nevét csak egy műve tartotta fenn. Nem volt nagy költő, mégis egy irodalmi irány törvényhozója lett. Természetében józanság egyesül a mű formatisztaletével. Külső hatás kettő érleli: egyik a kor laza erkölcse s a versírók finnyás szenvelgése, melyek kihívják szatiráját s elmélkedésre késztik; a másik Descartes világos szelleme, módszere, a gondolkodás művészetének atyjáé. A szatirára jogot adott neki erkölcsös élete és bátorsága: meg merte támadni a hatalmasokat, lenézte Madame Maintenon férjét is, Scarront. Műbíróvá világos értelme tette, s kora legjobbjainak, Molière, Racine, Lafontaine körének barátsága, tanácsai és biztatása; így foglalta tankölteménybe a költői művek szabályait. Kétféle munkássága csak színe és fonáka egyazon tehetségnek: szatiráiban hibákat üldöz, költészettana az eszményt állítja fel.

E *L'art poétique* nem hatol a költészet lényegéig, inkább a nyelvre, műformákra és műfajokra tesz elmés, találó megyjegyzéseket. Sokat vesz át Horatiusból; magyar fordítója a lapok alján nyomon kíséri a szöveget latin idézetekkel. Itt is sok a szatirikus vágás, név szerint is. Az alexandrin-vers páros rímei szinte epigrammákból rakják össze az egészet, tanácsain e kimértség által törvényszerű szigorúság érzik. Maga is törvényhozónak tartja magát, oly keményen beszél.

Az észt szeressétek, akármiféle mű
Csak ész által lehet tartós fényű, becsű.

Ez legfőbb törvénye. Az is maradt a francia szellemnek mai napig; fő jellemvonásait Sarcey is így foglalta össze: clarté, netteté, bon sens, Van erkölcsi oldala is:

A szív aljassága megérzik a versen. Elítéli az írót, aki

Bünös papíron az erényt elferdíti,
S olvasó szemében a vétket szépíti,

Gúnyolja a szenvelgést :

Nap s Hajnal neveket adni képzelt szépnek,
Jóllakva minden nap — szörnyet halni képleg.

Érdeme a nyelv épségének, szépségének tisztelete ; ez is állandó francia vonás.

Ha írtok, a nyelvnek mindig minden felett
— Habzó kedélyben is — becsület, tisztelet.

Hangoztatja a kritika hasznát :

szeretned kell, ha bíráltatol,
Javalj morgás nélkül, az észnek meghajolj.

Józan és száraz tanácsok ezek, de illenek a francia szellemhez, s oly költőben lehetett azokat megtestesítve látni, mint Racine.

Nálunk már a franciás iskola idejében lefordították kis eposzát, a *Lutrin*-t ; költészettanát kétszer is ; először prózában Döbrentei, utóbb Erdélyi János. Hazájában e művet ‚egy nagy század irodalmi hitvallásának' nézik (Nisard).

Egy másik irodalmi emlék is szállt el fölöttünk e hetekben : Ossian ködalakja. Most száz éve született Macpherson, aki angolra fordította a mesés kelta bárd ősrégi költeményeit, melyeket egy Blair Hugo, egy Schlegel Frigyes Homeros művei mellé állítottak. E naív költői világ eszményinek tűnt fel abban a korban, mely Rousseau jelszaváért lelkesült : vissza a természethez! A mult árnyai, a bánatos hősök, könnyé váló nők meghódították a szíveket, az ‚amor dolendi', a szenvedés szerelme hullámzott végig a világon. Chateaubriand, Musset, Lamartine lelke megfürdött benne. Goethe Wertherének szívéből Ossian kiszorította Homerost. Petőfi együtt emlegette kettejöket, Arany is, mikor mi is arra a sorsra jutottunk, mint Caledonia népe : «Enyésző nép, ki méla kedvvel Multján borong...» Idővel rájöttek, hogy ez énekekben sok Homér, Milton, a próféták kincséből van zsákmányolva. Bizottság kutatott Skóciában az eredeti énekek után, de csak töredékeket talált, melyeket Macpherson kiegészített, sokszor félreértett és elrontott. Ossian varázsa szétfoszlott, de hatása akkora már termékenyített : egyik ér volt, melyből a romanticizmus forrása eredt. Az ér vize elvegyült a nagy folyamban, de mégis benne van.»

A Társaság tetszéssel fogadja a megemlékezéseket.

66. A titkár jelenti, hogy Szőts Ferenc, a Tárasaságnak hosszú időn át ügyésze, ki tisztét mindenkor a legnagyobb odaadással és ritka önzetlenséggel látta el, okt. 26-án, 87 éves korában Hajdunánáson elhalt. Az elnökség levélben fejezte ki részvétét az elhúnyt fiának. — A Társaság

az e ökség intézkedését jóváhagyó tudomásul veszi, az elhúnyt emlékét jegyzőkönyvében megörökíti.

1936. december 2.

83. Lyka Károly r. tag, a Greguss-jutalmi bizottság előadója jelenti, hogy a bizottság egyhangúlag magáévá tette az előadónak azt a javaslatát, hogy a jutalom az 1935-ben lezárult építészeti évkörre néhai Rerrich Bélának, a szegedi Dóm-tér megépítőjének ítéltessék oda, ki mesterien oldotta meg nagyszabású feladatát, melynek teljes befejezése ebbe a ciklusba esik. Noha a művész időközben elhúnyt, emlékét illő megtisztelnünk a jutalommal. Az ajánlattételre szabályszerűen felszólított Mérnök- és Építészegylet megkésve érkezett ajánlatában a MABI Bethlen Gábor-téri igazgatósági és rendelő épületének, Hültl Dezső művének jutalmazását javasolta, de a bizottság ezek után is fenntartotta a maga állásfoglalását. — A Társaság a bizottság javaslatát egyhangúlag elfogadja.

1937. február 2.

(Előzetes és tagválasztó közülés.)

99. Az elnök elrendeli a tagválasztást a három költői helyre, melyekre Kállay Miklóst ajánlotta ifj. Hegedüs Sándor, Falu Tamás és Sík Sándor; Nyirő Józsefet Hegedüs Loránt; Szabó Lőrincet Schöpflin Aladár és Sík Sándor; Vietórisz Józsefet Szász Károly. Beadatott 29 szavazat, tehát az általános többség 15. A beadatott szavazatokból Nyírő Józsefre esett 22, Vietórisz Józsefre 18, Szabó Lőrincre 16, Kállay Miklósra 15. E szerint az általános többséget valamennyi ajánlott megnyerte, de mert betölthetőnek ezúttal csak 3 hely határoztatott, az elnök a legtöbb szavazatot nyert Nyírő Józsefet, Vietórisz Józsefet és Szabó Lőrincet jelenti ki a Társaság megválasztott rendes tagjának.

102. Sebestyén Károly r. tag, bizottsági előadó előterjeszti a M. Tud. Akadémiától néhai Berzeviczy Albert elnök nevére adományozott 2000 pengő összegből az 1935—1936. év folyamán megjelent legkiválóbb szépirodalmi mű jutalmazására fordítandó 1000 pengős jutalom tárgyában készített bizottsági javaslatot, mely díjazásra Herczeg Ferencnek *Pro libertate* c. regényét ajánlja. — A Társaság a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

103. Rédey Tivadar r. tag, bizottsági előadó előterjeszti az ugyanazon összegből az 1936. év folyamán magyar szépirodalmi művekről legtöbb tárgyilagos bírálatot közzétevő hazai hírlap, folyóirat, kiadó vagy szerkesztő megjutalmazására fordítandó 1000 pengős jutalom tárgyában készített bizottsági javaslatot, mely a díjat megosztás útján

a Napkelet és a Nyugat c. folyóiratoknak ajánlja megítéltetni. — Többek hozzászólása után a Társaság egy szavazat ellenében a javaslatot elfogadja.

1937. március 3.

1. Az elnök megnyitójában megemlékezik Kiss Józsefről, halálának 15. évfordulója alkalmával.

3. Szász Károly r. tag felhívja a Társaság figyelmét arra, hogy most 25 éve választotta tagjává a Társaság Voinovich Géza elnököt. Minden jubileumi külsőséget mellőzve, szeretettel üdvözli őt ezen az évfordulón, abban a meggyőződésben, hogy szavaival baráti társaság baráti érzéseit tolmácsolja. — A Társaság lelkesen csatlakozik az üdvözléshez, elhatározza annak jegyzőkönyvi megörökítését. Az elnök meleg köszönetet mond a megemlékezésért.

1937. április 7.

16. Az elnök megnyitván az ülést, az alábbi kegyeletes szavakkal emlékezik meg közműveltségi, irodalmi és művészeti életünk nagy veszteségeiről:

«Utolsó ülésünk óta a gyásznak egész menete vonult el előttünk. Szinte megelevenült képzeletünkben Bartholomé szoboralkotása, a párisi Père Lachaise temetőben a halottaknak emelt emlékmű, Canova bécsi sírszobrának monumentális mása, amelyen férfiak és nők, aggok és gyermekek mennek a titokzatos, sötét ajtó felé, ahonnan nincsen visszafordulás, nincs visszatérés. Az elköltözöttek közül többen nem voltak tagjai Társaságunknak, de a magyar művészet oszlopai, a magyar művelődés kiváló munkásai munkatársaink nekünk s kidőltük veszteségünk.

Elhallgatott egy édes zene, mely sokszor szebbé tette a mindennapi életet: eltört Hubay Jenő hegedűje. Őt 23 éves korában, mint már világhírű hegedűművészt, tanárának hívta meg a híres brüsszeli konzervatórium. Három év mulva a magyar kormány hívására hazajött a budapesti Zeneakadémia tanárának. Páratlan zenepedagógus volt, a világnak szinte minden fiatalabb nagy hegedűművésze az ő tanítványa. Mint előadó művész megalapította a világhírre emelkedett Hubay—Popper-vonósnégyes társaságot. Mint zeneköltő sokat megzenésített Petőfi dalaiból, tagja is volt a Petőfi-Társaságnak. Csárdajeleneteivel úttörője a magyar zene művészi kialakításának. Operái közül *A cremonai hegedűs* szerelemvallás az ő kedves hangszeréhez; e mű volt az első magyar színpadi világsiker. *Lavotta szerelme* c. operája szintén a hegedű egy hősét magasztalja és siratja. *A falu rossza* a magyar zenei motívumokat emeli föl a nagy dalműbe. Nem zárkózott el a zene újabb törek-

vései elől. *Karenin Anna* a drámaiságot keresi ; csodálatos hangfestéssel érezteti a dübörgő vonat ritmusát, a lóverseny-jelenetben a vágtatás ütemét. Újabb operái mind egy-egy lépés valamely új irányban.

Nagy szimfóniai költeményei közül — *Dante* volt az első — *Petőfi* az alföld életét festi s megrázó hangokon a halál zordságát. *1914.* c. szimfóniáját a Kisfaludy-Társaság a Greguss-éremmel tüntette ki ; tüzes lélekkel szolgálta zenekultúránkat, ez érdemét a M. T. Akadémia tiszteleti tagsággal ismerte el. A halál is a közben érte, amint a zene érdekében emelt szót.

Sírjába sok dicsősége mellé sok tervet, nagy gazdagságot temettünk.

E sír fölött két szoboralak áll : egy hegedűs és egy éneklő nőalak. Bennök az örök magyar dal őrzi Hubay Jenő nevét és műveit.

A rejtélyes úton, mely az enyészetbe és az örökkévalóságba visz, eltűnt két jeles írónő alakja is. Gróf Teleki Sándorné Szikra néven írta munkáit, s ez jól fejezte ki hirtelen fellobbanó ötleteit, szellemének röpke elevenségét, sziporkázását. Égetett is. Szatirikus rajzolója volt a vidéki földesúri életnek, melybe mint Kende-leány beleszületett s az arisztokráciának, melyben férje oldalán élt.

Másik vesztesége az irodalomnak Tormay Cecil halála. A jelzők, színek és festések művésze volt, — irodalmi barátság kapcsolta D'Annunzióhoz — bensőleg pedig a rejtett lelki rezdülések figyelője, azoké a titkos jelenségeké, melyek mint a fizikai életben némely, a fülnek hallhatatlan távoli hangok, meg tudnak repeszteni szobánkban egy fínom üvegpoharat. *A régi ház* c. regénye egy budai patricius-család életét rajzolja a mult század negyvenes éveiben, egybeolvadását a magyar polgársággal : két emberöltőnek lélektani festménye e regény, melyet az Akadémia a Péczely-jutalommal koszorúzott meg.

Újabban nagy történeti regényen dolgozott, trilogián, a tatárjárás korából.

Írói tolla, egész élete munkássága a nemzeti érzést szolgálta. Ezt folyóirata, a *Napkelet*, melynek megalapítója és szerkesztője volt, ezt a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének szervezése. Benne nemcsak nagy irodalmi értéket, hanem eleven erőt vesztettünk.

Kegyelettel kell néznünk báró Wlassics Gyula koporsójára, aki nyolc éven át a magyar közművelődés vezéri helyén állott. Méltányolva figyelte Társaságunk munkáját, neki köszönhető, hogy Népköltési Gyűjteményünk új folyama megindult. Ezért nevezte őt néhai Baksay Sándor Társaságunk láthatatlan tagjának.

És hogy végre magunkra térjünk : Társaságunk ritkuló sorait is új veszteség érte Némethy Géza társunk elhúnytával. Az ó-kor klasszikus irodalmának jeles búvára és magyarázója volt ; munkásságát a külföldi

szaktudomány ritka elismeréssel vette körül, itthon 13 éven át az Akadémia első osztályának elnöke volt. Érdeklődését főkép a latin irodalom aranykora bilincselte le; Ovidius és Vergilius. Magyarázataikban saját költői hajlama és stílusérzéke segítette; szövegjavító és helyesbítő szövegkritikáját ‚divinatorius'-nak nevezték.

A római költészet nagy alakjainak hódoló művei nyitottak utat neki Társaságunkba. Székét közöttünk a Helena és Faust goethei jelenetének fejtegetésével foglalta el, Goethe hellenismusán keresztül Hellasz gondolatszabadságát és szépségkultuszát magasztalva.

A Társaságunkkal való kapcsolat fölélesztette benne a fiatalkora óta szunnyadó költőt. Nagy gondolati költeménye, kisebb versei is, az antik világ szellemének gyujtott áldozati tüzek, melyek Ovidius kései rajongójának arcát is megvilágították. Újra élte fiatalkora vágyait, ábrándjait, most már emlékeit, s a költészetben való édes gyönyörűség aranyozta meg élete alkonyát.

Koporsójára megilletődve tettük le Társaságunk babérkoszorúját, Kéky Lajos társunk vett tőle búcsút mindnyájunk nevében.

Társaságunk körébe tartozott mint Shakespeare-bizottságunk tagja, mégpedig munkás és kitűnő tagja, Ódry Árpád, a Nemzeti Színház nagy művésze, aki ez órában száll sírjába, végtisztességén ott volt egész elnökségünk, végső nyughelyéhez is elkísérte titkárunk. Vele a régi nagy színészi gárda egyik legerősebb oszlopa dőlt ki. A színművészi képesség magas fokon egyesült benne az irodalmi és általános műveltséggel. Az ő színjátszása igazán művészet volt, nemcsak alakító, hanem alkotó művészet. Mély megértéssel csüggött Shakespeare géniuszán; Othello, Hamlet, III. Richard, Prospero alakításairól egész tanulmányokat írtak; felfogása részben színészi hagyománnyá vált s útmutató lesz jövendő művészeknek.

Nevét, emlékét a színpadi hősök egész serege veszi körül, az áradó beszédű Tanner John, Molière fínom figurái, a modern francia vígjáték elmés okoskodói. Szeretettel, egész tehetségével karolta fel magyar szerzők műveit. A művészet kiváltságos adományát buzgó tanulmánnyal és lelkiismeretes kötelességtudással párosította. Egyénisége e tekintetben is példa pályatársai előtt. Halála nagy veszteség nem csupán a színpadra nézve, hanem a magyar drámairodalomra is, melyet művészete szolgált.

Társaságunk minden tőle telhető elismeréssel hajolt meg előtte: meghívta a Shakespeare-bizottságba, kitüntette a Greguss-éremmel, s most letette koporsójára babérkoszorúját.

Elszoruló szívvel nézzük e nagy gyászmenetet s aggódva kérdjük: e megnehezült időkben nő-e mindenütt új fa a kidőlt törzsek helyén?

A Kisfaludy-Társaságnak e veszteségek láttán nem szabad csüg-

gednie ; ellenkezőleg : erőfeszítésre van szükség, hogy közművelődésünk veszteségeit a magunk körében pótolni igyekezzünk.»

A Társaság s az ülés közönsége megilletődéssel hallgatja a búcsúztató szavakat.

1937. május 12.

27. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg :

«Megint lélekharang kondult fölöttünk. Kidőlt egy kiváló társunk, üresen maradt sorainkban egy hely : a Bárd Miklósé. Társaságunk láthatatlan tagja testi valóságában sohasem jelent meg köztünk, de sokszor hallottuk érces szavát, szelleme közénk tartozott, munkája összefolyt a miénkkel.

Anonymus literatornak nevezte magát s arcáról a csuklyát nem lebbentette föl soha.

Nem álarc volt ez. Két *egész* életet élt, egymással összhangban, mindegyiket egész név illette. Kozma Ferenc vitéz katona volt, lovas bravurok hőse, e pályán tábornokságig emelkedett ; Bárd Miklós pedig költő, mély, gyöngéd és rejtőző poéta. A kard és az írótoll szövetsége gyakori a mi történelmünkben : Tinódi, Balassa, Zrínyi, Gvadányi, Bessenyei, Kisfaludy Sándor a példák ; vitézség és költészet egyformán nemzetfenntartók nálunk. Bárd Miklós is a magyar eszmény katonája volt, költészetében pedig lépten-nyomon föltetszik másik hivatása képekben, jelzőkben és hasonlatokban. Jellemének és tehetségének másik formálója a mult század ötvenes-hatvanas éveinek komoly nemzeti érzése s az akkori magyar nemesi ház erkölcse.

Önálló költői egyéniség, eredeti tárgyban és hangban. Mindkettőt magából vette, nem mintákról, nem iskolából. Új életre keltette a ritkaszavú családi lírát ; költői mozzanatokat talált a mindennapi katonaéletben ; fínom táj- és állatfestő. Pillanatnyi hangulatok helyett a nagy érzésekhez vonzódott, de tartózkodott a végletektől, a föllengéstől ; az óda szárnyát megkötötte gondolatokkal ; szívesen idézte emlékeit, de az elégia ellágyulását elbeszélésbe vagy leírásba burkolta. Férfias szókimondása néha a politikai költészet felé vitte, soha a rímes vezércikkhez, szemét a nemzeti eszményekre szegezte.

Erejét a nagy föladatok vonzották. Három költői beszélyt írt ; a *Köd* Gyulai *Romhányi*ja s Arany László *Délibábok hőse* mellett e nemben legkiválóbb alkotásunk ; mint ezek az 50-es, 60-as éveknek, a *Köd* is egész korunk, a kommunizmusnak monumentális költői korképe.

Bárd Miklós költészetének bensőbb csarnokaiba csak komoly érzéssel lehet belépni. A sokaság nem igen ismerte, mert messze állott tőlük. Kifejezésben kimért és egyszerű. A forma könnyedsége kedvéért

sohasem tért le a gondolat legegyenesebb, legrövidebb útjáról, a rím kedvéért nem ejtett rajta csorbát. Költők olvasásából maga formálta poétikáját, de adományával szemben nagy felelősséget érzett.

A költői teremtésről vallott hitét s annak gyönyörűségét *Közbenjárás* c. költeményében találjuk kifejezve.

Aki ezt írta, ismerte az alkotás kínját és felelősségét, de ismerte titkát és gyönyörűségét is.

Amint látatlanul élt közöttünk, olyan volt eltűnése is. Meghagyta, hogy temetése óráját titokban tartsák. Úgy ment el, mint egyik költeményében kívánta, hogy lóra ülne s nyoma veszne. Most érte jött a fekete paripa, hátára vette.

Lehajtott fővel, kantárt odavetve,
Mind beljebb tart egy rengetegbe;
Lova csüggedten lépdel az avarba
És rajt a lovas meg van halva.

A Társaság s az ülés közönsége kegyelete jeléül állva hallgatja meg a búcsúztató szavakat.

29. A titkár jelenti, hogy április 17-én a Frankenburg Irodalmi Kör 60 éves fennállásának ünnepe alkalmával Társaságunk vándorgyűlést tartott Sopronban, Voinovich Géza, Csathó Kálmán, Kéky Lajos, Rédey Tivadar, Sík Sándor és Szinnyei Ferenc közreműködésével. Másnap a Kör díszközgyűlésén elnökünk tolmácsolta a Társaság üdvözletét, utána pedig a Frankenburg-emléktáblára a titkár helyezte el kegyeletes szavakkal Társaságunk babérkoszorúját.

1937. október 6.

48. Az elnök megnyitván az ülést, kegyeletes szavakkal emlékezik meg a nemzet október 6-i gyásznapjáról, nemkülönben a Társaság fájdalmas veszteségéről: Pekár Gyula r. tagnak, a testvér irodalmi egyesülés, a Petőfi-Társaság elnökének elhúnytáról. Meleg szavakkal adózik Tolnai Vilmos pécsi egyetemi tanár emlékének is, aki nem volt ugyan tagtársunk, de érdemes irodalomtörténeti és esztétikai munkássága során főleg Arany és Madách nagy szellemének lelkes szolgálatával a mi őszinte hálánkra is érdemessé lett. — A Társaság és közönség megilletődéssel hallgatja a nemzeti gyászban osztozó, illetőleg az elhúnyt jeleseket búcsúztató szavakat.

1937. november 3.

58. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Ismét kialudt körünkben egy láng, egy fiatalabb, sokat munkálkodott társunk élete lángja, Komáromi Jánosé. Képzelete állandóan

szülőföldjének tájain lebegett, Munkács vára, az Ondava völgye, a Tisza-hát volt lelkének otthona. E vidék hegyei, erdei, futó hullámai szőtték és hozták számára a meséket, emberek, tájak életéből. Legkiválóbb alkotásaiban e táj nagy multjába ment vissza, Rákóczi korába. Esze Tamásról, a mezitlábasok generálisáról valódi eposzt írt prózában; visszatérő homéri jelzőkkel ékesítette alakjait s a kurucok csatáit nagy mozdulatokban mintegy kiemelte a világ folyásából. A mai életből vett alakjain is valami patina van, amely a távolság ködéből s egy csendesen mélázó lélek halk szomorúságából szövődik. Vissza-visszatér a világháború katonatörténetei közé; maga is ott küzdött, s alkalmasint a fejlövés, mely a harctéren érte, rontotta meg erőteljes alakjának egészségét s oltotta ki életét.

A koszorúban, melyet sírjára tettünk, a vlrág és babér mellett van egy cserág is.»

Elköltözött társunk végtisztességén Rédey Tivadar r. tag mondott Istenhozzádot, ravatalára koszorút helyeztünk, özvegyének részvéttáviratot küldtünk. — A Társaság kegyeletes együttérzéssel hallgatja a búcsúztató szavakat és jóváhagyó tudomásul veszi az intézkedéseket.

63. A titkár jelenti, hogy a Vajda János-Társaság meghívására az Opera-kávéház (régebben a Három hollóhoz címzett vendéglőhelyiség) Andrássy-úti falában Ady Endre emlékét megörökítő táblának felavatási ünnepélyén Társaságunk képviseletében a két titkár jelent meg.

1937. december 1.

80. Schöpflin Aladár r. tag, a Greguss-jutalmi bizottság előadója jelenti, hogy a bizottság egyhangúlag magáévá tette azt a javaslatot, hogy a jutalom az 1936-ban lezárult műkritikai évkörre Petrovics Eleknek ítéltessék oda *Élet és művészet* c. művéért, mint a műkritikai szellem elsőrangú termékéért, s egyúttal hosszú pályáján kifejtett, a kritikai köztudat megerősödésére is nagymértékben kiható, érdemes múzeumvezetői működéséért. — A Társaság a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

1938. január 5.

91. A titkár jelenti, hogy a nagykőrösi Arany János-Társaság mozgalmat indított elhalt tagtársunk, Bárd Miklós emlékének szoborral való megörökítésére. Társaságunkat is felkérte e mozgalom támogatására. A két társaság együtt december 12-én Nagykőrösön Bárd Miklós-emlékünnepet rendezett s erre Társaságunk részéről a másodelnök s a két titkár utazott le. Mindhárman a műsoron is szerepeltek. Az ünnepély, melyet a rádió is közvetített, mindenben méltó volt kedves néhai tagtársunk emlékéhez.

1938. február 2.

(Előzetes és tagválasztó közülés.)

104. Az elnök elrendeli a tagválasztást. Sorshúzás útján a szavazást először a két írói helyre rendeli el, melyekre gr. Bethlen Istvánt ajánlotta Horánszky Lajos, József kir. herceg, Voinovich Géza, Csathó Kálmán, Kéky Lajos, Rédey Tivadar, Angyal Dávid, Áprily Lajos, Császár Elemér, Csengery János, Falu Tamás, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Horváth János, Kornis Gyula, Lőrinczy György, Papp Ferenc, Papp Viktor, Petrovics Elek, Radó Antal, Ravasz László, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly, Szász Károly, Vietórisz József, Zilahy Lajos; Szekfű Gyulát ajánlotta Hegedüs Loránt, Angyal Dávid, Kornis Gyula, Petrovics Elek, Sík Sándor. Beadatott 28 szavazat, tehát az általános többség 15. A beadott szavazatokból Szekfű Gyulára esett 27, gr. Bethlen Istvánra 22, egy cédula üres volt. Az elnök őket a Társaság megválasztott rendes tagjainak jelenti ki. Az elnök a két költői helyre rendeli el a szavazást, amelyekre Kállay Miklóst ajánlotta ifj. Hegedüs Sándor, Sebestyén Károly, Sík Sándor; Márai Sándort ajánlotta Schöpflin Aladár, Csathó Kálmán, Sebestyén Károly. A beadott 28 szavazatból Márai Sándorra esett 21, Kállay Miklósra 19, üres volt 3 cédula. Az elnök őket a Társaság megválasztott rendes tagjainak jelenti ki. Végül az elnök a levelező tagsági helyre rendeli el a szavazást, melyre Watson Kirkconnellt ajánlotta Voinovich Géza. A beadott 26 szavazat kivétel nélkül «igen»-nel történt. Az elnök őt a Társaság megválasztott levelező tagjának jelenti ki.

107. Rédey Tivadar r. tag, bizottsági előadó előterjeszti a TÉBÉtől adományozott összegből az 1937. év folyamán magyar szépirodalmi művekről legtöbb tárgyilagos bírálatot közrebocsátó hazai hírlap, folyóirat, kiadó, szerkesztő vagy kritikus megjutalmazására fordítandó Berzeviczy Albert-jutalom tárgyában készített bizottsági javaslatot, mely a díjat az ezen időszakban kifejtett bírálói működéséért, különösen pedig a Pester Lloyd hasábjain megjelent bírálataiért Sebestyén Károlynak ajánlja megítéltetni. — A Társaság a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

108. Pintér Jenő r. tag, bizottsági előadó előterjeszti a Szilasi Béla úr szíves hozzájárulása útján ez évben legalább egy nyomtatott ívnyi terjedelmű lírai vagy elbeszélő gyermekversek megjutalmazására fordítandó 500 pengős Szilasi Nelli-jutalom tárgyában készített bizottsági javaslatot, mely a díjat a bírálatra bocsátott 33 pályamunka közül az «Aurora» jeligével ellátott, *Gyermekversek* c. pályaműnek ajánlja megítéltetni, a «Varietas delectat» jeligéjű s *Rozika és a bocika* című, valamint

a «Gyermekmosoly» jeligéjű s *Mesekirály tarisznyája* című pályaműnek pedig dícséretben részesítését javasolja. — A Társaság a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

1938. március 2.

8. A titkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház kettős ünneppel adózott Kisfaludy Károly emlékének, február 5-én délben megkoszorúzta szobrát a Múzeum-kertben, este pedig díszelőadásban hozta színre a *Csalódásokat*. A szobor megkoszorúzásakor a másodtitkár látta el képviseletünket, az ünnepi előadáson tagtársaink közül többen megjelentek. Ugyanezen a napon elnökünk a Társaság nevében koszorút helyezett el mind a költő sírján, mind pedig emlékszobrának talapzatán.

1938. június 1.

28. Az elnök az ülést megnyitván, kegyeletes megemlékezéssel adózik néhai nagynevű tagtársunk, Prohászka Ottokár emlékének, abból az alkalomból, hogy Székesfehérvárott ezen a napon kísérik földi maradványait örök nyugvóhelyükre. — A Társaság és a közönség kegyelete jeléül állva hallgatja végig a megemlékezést.

30. Szász Károly r. tag emlékezteti a Társaságot arra, hogy a M. Tud. Akadémia kiadásában a minap megjelent egy régóta várt könyv, Arany János életrajzának harmadik, befejező kötete. Ez a mű Társaságunkra is fényt vet, hősénél és szerzőjénél fogva egyaránt. Hőse, Arany János, örök büszkeségünk, szelleme munkavégzésünknek legfőbb iránymutatója A könyv szerzője pedig elnöke Társaságunknak. Művével újabb bizonyságát adta annak, hogy Társaságunk élén ennek a szellemnek milyen hű és megértő letéteményese. A kötet befejező szakasza méltó Gyulai Pál múlhatatlan értékű emlékbeszédéhez. A szóló külön megbízatás nélkül is indíttatva érzi magát, hogy elnökünknek nagy műve befejezése alkalmával a Kisfaludy-Társaság hálás köszönetét és boldog büszkeségét tolmácsolja. — A Társaság lelkesen csatlakozik a szólónak méltató megállapításaihoz és jókívánságaihoz. Az elnök mélyen meghatva mond köszönetet a tagtársi és baráti szeretet ez önkéntelen megnyilatkozásáért. Arany János nagyságának tulajdonítja, hogy könyve ennyire érdekli Arany művészetének becsülőit. Boldoggá teszi, hogy Szász Károly így kiérezte művéből a szerző ragaszkodását tárgyához. Büszkeségére szolgál a hivatkozás Gyulai szellemére, szemében ez mindenkor szent áhítat tárgya. Az elnöki székben is mindig hű kíván maradni elődjének nemes hagyományaihoz. — Horánszky Lajos r. tag javaslatára a Társaság úgy határoz, hogy Szász Károly felszólalása, nemkülönben az elnöki válasz az ülés jegyzőkönyvébe is felvétessék.

1938. október 5.

34. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Midőn a nyári szünet után először gyűlünk össze, szemünk egy üres helyen áll meg sorainkban. Utolsó ülésünkön Szász Béla kedves régi társunk arca tekintett reánk onnan. Hivatala szerint bíró volt; a családjában öröklő puritán erkölcs alapján: igaz bíró, aki a jog mellett az igazságra, a törvény mellett a szívre is hallgatott. E pályán a legmagasabb fokra ért, a közigazgatási bírói székig. Hivatása és szíve vágya szerint azonban író és költő volt. Családja szinte egy kis irodalom önmagában. Nagyatyja a nagynevű tanár, politikus és államtitkár, kiről Kemény Zsigmond rajzolt tanítványi hálával örök jellemképet. Atyja a nagy püspök, a fáradhatlan és kitűnő műfordító, jeles költő és tudós, a világirodalom nagy eposzainak nagytudományú vizsgálója. Nagybátyjai: Szász Domokos erdélyi ref. püspök, a nagyhírű szónok, és Szász Béla, az érdemes műfordító. Testvére Szász Károly, a képviselőháznak nehéz időkben volt elnöke, Akadémiánknak és Társaságunknak kiváló tagja, a magyar dráma történetének vizsgálója, szigorú színbíráló, — kinek újabban fátyollal borított lantja időnként meg-megszólal körünkben. Másik testvére Vargha Gyuláné Szász Paula, vallásos költemények és művek írója. Sógora Vargha Gyula, a kitűnő költő és felülmúlhatatlan műfordító, kinek jegyzői, titkári és másodelnöki buzgó munkásságáért Társaságunk örök hálával adósa. A család ifjabb nemzedéke is, fiak és leányok, kezükbe veszik az írótollat. Ily körből Szász Bélát sem láncolta egészen magához hivatala, szabad óráiban költői és írói vágyának enyhelyébe húzodott. Fiatalon lefordította Victor Hugónak *A király mulat* c. drámáját, igen sikerülten; rímes versekben tolmácsolta Horatius költeményeit, Társaságunk kiadásában; később régi angol költemények átültetésében lelte kedvét, ezek a Budapesti Szemlében jelentek meg. Eredeti költeményeinek kötetét Társaságunk adta ki. Évekig dolgozott az izlandi *Edda* hű és művészi fordításán, nagy gonddal és fáradsággal. E munka most van sajtó alatt és az Akadémia könyvkiadóvállalatának sorozatában fog megjelenni. E műre valóban áll a már hitelét vesztett jelző, hogy hézagpótló, mert a nagy eposzok közül ez még nem volt meg magyar nyelven. A könyvet alapos tanulmány vezeti be, melyre e mű megértése- és értékelésénél szükség is van; ezt maga írta a fordító, aki buzgón merült el e mű bőséges irodalmának búvárlatába. Munkáján az utolsó símításokat még elvégezte a nyáron, de a mű megjelenését — fájdalom! — nem érte meg. Munkájáért sírjára fogja letenni babérlevelét az elismerés.»

Szász Béla tagtársunk elhúnytakor családjának részvétnyilatkozatot

küldtünk, temetésén beszéd kíséretében a titkár helyezte el koszorúnkat. Ezután az elnök a Társaság egyik legrégibb tagjának és büszkeségének, Herczeg Ferencnek tolmácsolja hetvenötödik születése napja alkalmával a Társaság tiszteletét és meleg szerencsekívánatait a következő szavakkal :

«Örömet ünneplünk : kimagasló társunk, Herczeg Ferenc gazdag évsorát, melyet áldott alkotó erőben, diadalokban dúsan jár. Jellemezni vagy magasztalni őt fölösleges, a szó únottá válnék, mert munkáit és érdemeit ismeri az egész ország.

Jókai elbűvölő tehetsége és sikere hosszú időn át az ő nyomába csábított minden fiatal írót. Ketten szólaltak meg új és egyéni hangon, indultak külön úton új tárgykör felé : Ambrus Zoltán és Herczeg Ferenc. Ambrust a francia szellem és stíl elevensége és művészete igézte meg. Herczeg a magyar életet nézte ; új vonásokat, új alakokat vett észre benne ; az újabb nemzedéket nézte, mely apáinál józanabb és hűvösebb lett, fáradtabb és fásultabb, ez volt az új tárgy. Szépítés nélkül, tárgyiasan mutatta meg őket, közömbös hangon, az író érzéseinek és felvilágosításainak megszokott kísérete nélkül ; ez volt az új hang. Fiatalon, egy boldog korban, a gondtalanul mulatozó gentryt rajzolta a Gyurkovicsokban, ez osztály kedves hibáival, sok humorral, mégis egész társadalmi kört jellemezve. Rajza könnyedsége mellett is biztos, előadása tárgyias hűvösség mellett is üde, eleven ma is, ami, kivált ily könnyedebb rajzoknál, ritkaság.

Tehetsége, emberismerete mélyebbre vezette tekintetét. Regényben és színműben lelkökbe látott e kor alakjainak, akik elfordultak apáik ideáljaitól, újakat nem kerestek, érzésök nem tud megolvadni. Hű jellemzője lett a századforduló embereinek és társadalmának.

A társadalom és közélet kérdései visszafordították szemét a történelem nagy válságaira. A *Pogányok* a pogány lélek és a kereszténység harcát mutatja ; *Az élet kapuja* a magyar sorsot az idegen erők forgatagában ; eljött egészen Rákóczi küzdelmének, Széchenyi önfeláldozásának rajzáig, el napjainkig, a süllyedő Bizánc képében az örvény szélén gondtalanul tántorgó korunkra figyelmeztetve.

A világháború után elnémult munkáiban a humor, de jobban fölgyúlt hazafi érzése. *A hét sváb* a hazai németségnek a szabadságharcban tanúsított hűségére mutat rá ; az *Arany hegedű* a világháború küzdői s az itthonmaradottak közt megnyíló szakadékot festi. Hazafi felháborodása sugallta groteszk szatíráját, *Baba-Hu*-t, a gonosz parancsok kipellengérezését ; ez nem pusztán érdekes, eredeti írói mű, hanem hazafi tett.

Írói tollát ezentúl kardnak is használja, a revízióért vívott küzdelemben. Méltó, hogy a babér mellé cserágat fonjunk reá.

D'Alembert azt mondja : a halhatatlanság csarnokában sok halott van otthon és kevés élő, s ezek közül az utókor még sokakat kizár onnan. Mi láttuk Herczeg Ferencet belépni e kapun s tanúi vagyunk, hogy útlevele rendben találtatott.

Köszönjük neki a Kisfaludy-Társaság, a magyar irodalom, a művelt magyar közönség nevében eddigi munkásságát, kívánjuk és reméljük folytatását.»

A Társaság s az ülés közönsége a búcsúztató szavakat kegyelettel, az ünnepi üdvözletet lelkes együttérzéssel hallgatja meg.

35. A titkár jelenti, hogy Kölcsey Ferenc halálának évszázados fordulóján a szatmárcsekei temetőben emelt új síremlékét az elnök koszorúzta meg kegyeletes szavakkal, a Gyöngyösi István Irodalmi Társaság rendezésében Pest vármegye székházában tartott emlékünnepen a másodtitkár jelent meg koszorúnkkal, s ugyancsak ő vett részt az esztergomi Vitézi Rend kezdeményezésére emelt Balassa Bálint-szobor felavatásán is, beszédet mondott és koszorút helyezett el a szobor talapzatán.

1938. november 9.

46. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg :

«Utolsó ülésünkön a reménység szívdobogásával hallgattuk Falu Tamás társunk szép költeményét, melyben a Felvidék földje visszakívánkozik a haza ölébe, s édes bizalommal ringattuk lelkünkben a vers biztatását, hogy «visszajön a Felvidék». Azóta reménységünk megvalósult, a Felvidék, ha nem is nagyobb részében, legmagyarabb részében mégis eggyéforrt az országgal. Húsz évi szenvedés és megalázás ért véget, húszéves vágy és álom teljesült. Mennyi történelmi szent hely, mennyi nagy emlék szabadult fel, melyeket ezer év küzdelmei, vére, munkája tartott meg a magyarságnak. A Névtelen Jegyző munkás Munkácsától, hogy csak a közelebbi multra tekintsünk, hány város és falu nevét tették emlékezetessé, hazafi hűségtől ragyogóvá Rákóczi hadjáratai, s a szabadságharc éveinek hősisége! Mennyi szenvedés fátyola emelkedik föl e nevekről, mily nagy mult ragyogása csillog rajtuk!

Ha itt, ez irodalmi társaságban, csak az irodalmi multat nézzük is, mi mutathatná jobban, meggyőzőbben, hogy e föld lélekben mindig is magyar volt, mint az, hogy a magyar művelődésnek minő sereg munkása indult el innen, költők és írók, hogy a Haza szellemi fölépítésén buzgólkodjanak. Szempc a szülőhelye a zsoltáros Szenci Molnár Albertnek, Rudabánya Gvadányi nevével büszkélkedik, kinek elevenné teremtett

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

hőse erkölcsbírónak jött fel az idegeneskedő fővárosba. A nyitramegyei Andódon született Czuczor Gergely, Koltán Dalmady Győző. Losonc Kármánnak a hazája ; Jolsván tanulta énekeinek nyelvét Mindszenti Gedeon, Szalkáról hozta a színpadra alakjait Csepreghy ; Nógrád népe él Mikszáth regényei- és elbeszéléseiben, a tréfás Pákh Albert Rozsnyóra gondolt ellágyulva, szülőföldjére ; itt tanulta az első szavakat Papp-Váryné, akinek szavaival imádkozzuk a magyar Hiszekegyet. Lasztócon élte egész életét Szemere Miklós. Káposon játszott egy kis jobbágygyerek, Erdélyi János, itt álmodozott először költői vágyairól Somló Sándor. Az Ipoly völgyéről sok szép verset mondott körünkben Sajó Sándor. Szülőföldjének, az Ondava mentének tájképeit és alakjait festegette munkáiban Komáromi János. Rimaszombatot, Gömört Tompa kapcsolta be az irodalomtörténetbe. Kell-e emlékeztetnem Komáromra, Jókai városára, melynek Jókai olvasói mindnyájan otthonos polgárai vagyunk, s ahol néhai elnökünk, Beöthy Zsolt töltötte atyai kerti házában pihenő nyarait, a Duna szigetén ápolta kedves fáit s etette galambjait Takáts Sándor. Az utolsó száz évben éltek mind tagjai Társaságunknak. Még kérdés, fölszabadul-e Sztregova, ahol Madách élt és írt, s hol húsz éven át a sors által hazájából holtan száműzve feküdt sírjában.

Még ma, a felszabadulás ünnepnapjain is keserves elgondolni, hogy e helyeken a magyar lélek, magyar szó üldözött volt ; hogy e föld folyóinak hozzánk sietö futását idegen hatalom megállította, e hegyek erdőzúgása húsz éven át nem a magyar haza dajkáló suttogása volt.

A nemzeti lobogók között, melyek a Felvidéken repesve újból kibontják szárnyukat, ott lebegnek e hazatérő szellemek, lángjuk újra fellobog a nekik s nekünk kedves helyeken. S a honvédek zászlóinak cserkoszorúi közt visszatér oda a honvédő magyar irodalom.

Reméljük, hogy a siker és az öröm a gondokban néha elfakult itthoni lelkeket is megint nemzetiszínűre festi.

Társaságunk mai zárt ülésében fog arról határozni, mint adjon kifejezést lelkesülésének és hazafiságának. Kötelességünknek érezzük, hogy lehetőleg mielőbb felkeressük vándorgyülésünkkel Komárom és Kassa városait, Losoncot s ha lehet, megkoszorúzzuk Madách sztregovai sírját, melyre a sötét évek alatt állított új, művészi emléket Horánszky Lajos tisztelt társunk nemes buzgólkodása. E sír most a kijelölt határon túl esnék, de Társaságunk nevében illetékes helyen felhívtam a figyelmet e fájó tévedésre.»

A beszédet a tagok és a közönség felállva hallgatják s nagy tetszéssel fogadják.

48. A titkár jelenti, hogy két elhúnyt kiváló tagtársunk síremléke

felavatásának kegyeletes ünnepén vettünk részt: okt. 30-án Pekár Gyuláén, ahol Voinovich Géza elnök, s nov. 6-án Szabolcska Mihályén, ahol Ravasz László r. tag helyezte el koszorúnkat. Képviseltettük magunkat Virág Benedek hamvainak a pálos-rendi sziklatemplomba átszállítása ünnepén is, ahol Rédey Tivadar m. titkár helyezte el koszorúnkat.

1938. december 14.

58. Petrovics Elek r. tag, a Greguss-jutalmi bizottság előadója jelenti, hogy a bizottság egyhangúlag magáévá tette azt a javaslatot, hogy a jutalom az 1937-ben lezárult festészeti évkörre két érem odaítélésével adassék ki, ezek egyike Réti Istvánnak, a székesfőváros megbízásából az Újvárosháza tanácsterme részére festett Kossuth Lajos-arcképéért, másika pedig Nagy Sándornak, a pestszenterzsébeti plébániatemplomot díszítő szárnyasoltáráért s a szentély freskóiért. Az előbbi művészt, illetőleg szóbanforgó művét az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulat is javaslatba hozta, az utóbbi alkotást pedig a Képzőművészeti Főiskola tanári kara is ajánlotta. E két komoly testület tekintélye is támogatja a bizottság javaslatát, a nélkül, hogy indítványunkkal mintegy az ő felelősségük mögé kívánnánk vonulni. Az előadó még megemlíti, hogy a Főiskola tanári karának kisebbsége Aba-Novák Vilmosnak a párizsi kiállításra festett falfestmény-terveit hozta javaslatba. — Eszmecsere után a Társaság két szó ellenében a javaslatot elfogadja.

1939. január 4.

65. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Midőn az ülést megnyitom, szeretettel és tisztelettel, mindnyájunk tiszteletével és szeretetével kívánok megemlékezni egyik kiváló és kedves társunkról, aki ma tölti be életének hetvenedik esztendejét. Lyka Károly ez; nevét és munkásságát egyaránt becsüli a komoly szaktudomány és a nagyközönség. Írói munkássága egész kis művészettörténeti irodalom. Lelkesedéssel és haszonnal dolgozott a művészeti irodalom minden ágában. Írt bírálatokat és hírlapi cikkeket, volt szerkesztője művészeti folyóiratnak, végzett kutató munkát, adott ki nagy összefoglaló műveket. A pontosság lelkesedéssel egyesül nála, a részletek ismerete az áttekintés biztonságával. Az újabb irányokat össze tudja kapcsolni a történeti fejlődés folyamával, a magyar művészet tanulmányát az általános művészettörténettel. A megírás művészetében is kiváló: egyszerű, világos és lendületes. Társaságunk az író iránt is kifejezte elismerését, midőn meghívta tagjai sorába.

Szerzetesi buzgalommal él a szép tiszteletének s e tisztelet terjesz-

tésének. Munkája magában hordja jutalmát: színekben, vonalakban, érzésben, gondolatokban a szépség vette és veszi őt körül.

Ily élet és ilyen jutalom mellett mit kívánhatnánk neki egyebet, mint hogy dolgozzék minél tovább, s vígasztaljon és tanítson bennünket e szomorú világban a szépségek nagy tanítója.»

A beszédet a tagok és a közönség nagy tetszéssel fogadják.

66. A titkár jelenti, hogy a komáromi vándorgyűlés dec. 18-án végbement az ottani Jókai-Egyesület kultúrházának nagytermében, igen szép sikerrel. A Jókai-Egyesület elnökének, Szíjj Ferencnek üdvözlő szavai után a műsoron az elnöknek Jókai emlékét felújító megnyitója, Szász Károlynak Beöthy Zsoltról szóló megemlékezése, a távollévő Lőrinczy Györgynek a titkártól bemutatott komáromi emlékei, Harsányi Lajos költeményei, Harsányi Zsolt és Csathó Kálmán elbeszélése és Áprily Lajos távollétében ennek Szász Károlytól bemutatott költeményei szerepeltek. Ugyanekkor a «Magyar a magyarért»-mozgalomba kapcsolódva Társaságunk a Szilasi Nelli-alapítványnak az alapító Szilasi Béla úrtól ez évben is 500 pengőre kiegészített kamatját felajánlta az elszakított terület magyar írói részére, az alapítvány rendeltetése szerint pályázaton vagy utólagos bírálat alapján érdemesnek ítélt gyermekirodalmi munkák megjutalmazására vagy — ilyenek híján — magyarságukért üldözött felvidéki írók támogatására. A Jókai-Egyesület elnöksége ezt nagy köszönettel fogadta, a pályázatot meghirdetik és Társaságunk bevonásával fogják elbírálni. A vándorgyűlés előtt másodelnökünk babérágat helyezett el Jókai szobrán, a gyűlés után pedig a résztvevők bejárták a visszatért, nagy emlékektől megszentelt ősi magyar várost.

1939. január 31.

(Előzetes és tagválasztó közülés.)

76. Az elnök elrendeli a tagválasztást. A betölthetőnek határozott egy költői helyre Mécs Lászlót ajánlja Sík Sándor, Harsányi Lajos és Hegedüs Loránt. Beadatott 22 szavazat, tehát az általános többség 12. A beadott szavazatokból «igen» volt 18, «nem» 2, üres volt két cédula. Az elnök Mécs Lászlót a Társaság megválasztott rendes tagjának jelenti ki. Ezután az elnök a levelező tagsági helyre rendeli el a szavazást, erre Hankiss Jánost ajánlja Radó Antal és Csengery János. A beadott 22 szavazatból «igen» volt 18, «nem» 4. — Az elnök Hankiss Jánost a Társaság megválasztott levelezőtagjának jelenti ki.

1939. május 3.

15. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Pálmaág van a kezemben; hogy letegyem egy sírra, amelyen tíz év óta csöndesen virraszt az emlékezet. Vargha Gyula sírja az. Fiatal korának dalos lelke a férfikor munkás idején jobbára elhallgatott; mint a hegy belsejébe rejtőző buvópatak, szem elől rejtve zúgatta árjait, hogy aztán nem sejtett bőségben törjön felszínre. Mint Lévay József, ő is ősz fővel vált nagy költővé, termékennyé, érzésben gazdaggá, mikor másokat rendesen már elhagy a Múzsa kegyelme. Lévayt szelíd érzései, nyugodt szemlélődése eleve arra jelölték, hogy az öregség szépszavú költője legyen; Vargha Gyula lelkének szárnyát pedig a szinte túlzott lelkiismerettel végzett száraz hivatal kötötte le; csoda, hogy mikor ettől megszabadult, röpte egyszerre magasra bírt szállani.

A dal volt eleme, kép és hangulat ihlette; amire ránézett, rögtön megszépült szemében s hangulatot keltett szívében. Az Alföld szerény, meghitt szépségei váltak arannyá érintésétől, mint a Midás királyétól. Költészetének tárgya rendesen egyszerű, fakó benyomás, de hajnali fény csillan meg rajta a költő érzésétől. Minden verse: hangzásban zene, tárgyában kép, költőink közül alig látott egy is annyi képet a világon, fakó zugaiban is. Az alföldi kert mandulavirágzása, a bodza nyilása az ő szemében fölért a délszaki pompával. Ilyen dús volt lelkének napja is: mindenütt mély hangulatot fakasztott.

Van az íróknak egy faja, akik minden megszólalásukkal meghódítják a közönséget, de mindig újra kell meghóditaniok. Emlékezünk a meghatottságra, a lelkesülésre, mellyel e Társaság közönsége fogadni szokta Vargha Gyula költeményeit, — de tudjuk azt is, fájdalom, hogy kötetéért nem nyúlt ugyanannyi kéz, amennyi kész volt a tapsra. Ez fájt is neki néha, de nem némította el; magának zengett, mint a madár. S mi tudjuk, hogy költeményeinek halk és édes zöngelme nem némult el; versei időnként megszólalnak a szívekben, mint a madarak a lombok között.

Tíz év távolából leteszem sírjára a dicsőség és gyász pálmaágát.»

A Társaság kegyeletes együttérzéssel hallgatja az elnöki megemlékezést.

17. A titkár jelenti, hogy ápr. 14-én a Társaság képviseletében megjelent és beszédet mondott Szabadszálláson Szász Károly nagyemlékű másodelnökünknek a ref. lelkészlakás falán elhelyezett emléktáblája leleplezési ünnepélyén.

1939. október 4.

32. Az elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Tisztelettel köszöntöm a Társaság tagjait és hű közönségünket a nyári szünet után. Úgy látszott, az utóbbi nyarak veszteségei után ez őszön töretlen számban találkozhatunk újra. A sors máskép akarta. Az ősz elején elszólította közülünk egyik kiváló társunkat, Hevesi Sándort. Nem látjuk többé felolvasó asztalunknál, nem találkozunk vele üléseinken, hogy élvezzük eleven szellemét, finom fejtegetéseit, s hallgassuk új meg új írói terveit. Elhúnyta súlyos veszteség nemcsak Társaságunkra, hanem egész művészeti közéletünkre. A téren, melyen működött, kimagasló jelentőségű volt. Hivatása körének minden ágát művelte, egész lélekkel, ritka tehetséggel és nagy hatással. Páratlan rendező volt, kiváló igazgatója a Nemzeti Színháznak, mint író, finom elemzője színházi és dramaturgiai kérdéseknek, művészi essay-író, nagysikerű drámák szerzője, jeles műfordító. Fiatalon tanárnak készült, de a színház magához hódította. Pályát ezzel alig változtatott: a színházat is mint a művelődés terjesztőjét szolgálta, és itt is tanító volt. Lankadatlan kedvvel képezte az ifjú nemzedéket, nemcsak a színművészeti főiskolán, hanem a próbákon, személyes érintkezésben is, folytonosan. Legtevékenyebb tagja volt a fiatalokból alakult Thalia-Társaságnak; nagyrészt itt fejlődött ki az újabb színész-nemzedék. Aki látta őt próbákon, rendezői munkája közben, nemcsak mindenre kiterjedő figyelmét, izlését, fáradhatatlan munkaerejét csodálta, hanem színészi tehetségét is, midőn magyarázat helyett egyet-mást sebten megmutatott, maga eljátszott. Valóságos essaykben elemezte s őrizte meg a nagyok, Újházi, Vizvári, Ódry Árpád példáit. Mint dramaturg, az íróknak is hasznos tanácsokat adott, s nem egy darab hatását nagyban emelte az ő művészi rendezése.

Ízlése gyakori utazásain fejlett s a világirodalom beható ismeretén, a színpad ismerete mellett nagy irodalmi műveltsége volt másik érdeme a Nemzeti Színház igazgatói székében töltött hosszú évek alatt. Ez intézet történetébe az ő neve oly sikerekkel, oly betükkel van beírva, mint Paulay Edéén kívül senki másé. Ő alapította meg a Nemzeti Színház Kamara-Színházát. Írója is volt a színpadnak. Számos színművet fordított, lelkes apostola volt a Shakespeare-kultusznak, kitűnő tanulmányokkal, sőt új fordítással is. Eredeti színművei közül több tett emlékezetes hatást: a lelki mélységbe merülő *Császár és komédiás*ban szerzőjének vallásossága szólalt meg; mások a kor hangulatához kapcsolódtak, mint *A hadifogoly*, s a Dózsa korát felújító *1514.* c. hazafias színműve. A vígjáték köréből nem lehet említetlenül hagyni *Elzevir* c. könnyed, finom

vígjátékát. A mellett tudott időt találni külföldi kedves prózaíróinak fordítására; a Klasszikus Regénytárba Dickens műveiből ültetett át. A munka volt öröme, élete. Ő elmondhatta magáról Jókai Kárpáthy Zoltánjával, hogy a napból nyolc órát munkából dolgozik, nyolcat élvezetből. Ennyit csak az bír dolgozni, aki egész szívvel szereti hivatását, mint ő szerette.

Munkásságának érdeme s jutalma az, hogy a szépet, a művészetet szolgálta.

Társaságunkhoz nemcsak külső kapcsolat fűzte, hanem szeretet. Előbb a Shakespeare-bizottság munkájából vette ki részét; később mint rendes tag a színészi Greguss-jutalom előadója volt; sokszor láttuk felolvasó asztalunknál, érdekes és szép mondanivalókkal. Halála előtt néhány nappal még tanulmányba fogott, Társaságunknak szánt értekezésbe, Hamlet egy szaváról, az ‚ismeretlen tartományról'. Ez értekezést már nem végezhette be, — maga is átlépett az ismeretlen tartomány kapuján.

Ne higyje senki, hogy a baráti meghatottság túlozza e százkezű ember munkásságának érdemét. Valóban csodálni lehet, hogy ennyi munkát bírt, mikor fiatalkora óta egy feltörő élet küzdelmeit vívta meg, egészen saját erejéből. Utóbbi éveiben testi ereje meg is gyöngült, úgyszólván a testvéri ápolás tartotta benne a lelket. Kis nemzetekben a dolgozni akarók sokak munkáját kénytelenek elvégezni; de őt nem a munka merítette ki. Mint csaknem mindenkinek, sok méltatlanságot kellett szenvednie, mit ő, a mélyen érző ember, szívére vett. Szomorú tapasztalat, hogy a hajló korúak többnyire keserű szívvel szállnak sírjokba. Szegény barátunk is azt sóhajtotta halálos ágyán, hogy manapság nem öröm élni. Ezzel a kiábrándultsággal hajtotta fejét a nemlét boldog ölébe.

Ez csak elfáradt testének jelent pihenést. Hatása beolvadt a magyar színjátszás fejlődésébe, irodalmi munkáit nem a múló kegyelet őrzi, hanem maradandó érdemök.»

A Társaság s az ülés közönsége kegyeletes érzéssel hallgatja meg a búcsúztató szavakat.

36. A titkár jelenti, hogy Hevesi Sándor elhúnytával megürült a Greguss-bizottság színművészeti előadói tiszte. Minthogy ezúttal éppen erre az évkörre kerül a sor, sürgősen gondoskodni kell pótlásáról. Ajánlja, hogy Rédey Tivadar r. tagot kérje fel a Társaság erre az alkalomra, vagy pedig — tekintettel a sürgősségre — a tisztújítást megelőzve már most soron kívül válassza meg a Greguss-bizottság tagjává. — A Társaság az utóbbi javaslatot teszi magáévá, az ajánlottat egyhangúlag

megválasztja a Greguss-bizottság tagjává és a színművészeti évkör előadójává.

1939. december 13.

62. Rédey Tivadar r. tag, a Greguss-bizottság színművészeti ágazatának előadója tájékoztató jelentést terjeszt elő az utolsó hat év magyar színművészetéről s a bizottság nevében az éremmel való kitüntetésre Uray Tivadart, a Nemzeti Színház örökös tagját ajánlja egész művészi pályájának jutalmazásaként, különösen kiemelve egyik Shakespeare-szerepét, az *Ahogy tetszik* «méla Jacques»-ját. — A Társaság a bizottsági javaslatot egy szó ellenében elfogadja.

1940. február 6.

(Előzetes és tagválasztó közülés.)

74. Az elnök elrendeli a tagválasztást. Közli, hogy a betölthetőnek határozott 2 költői helyre 2 tagajánlás történt, de ezek közül ifj. Hegedüs Sándornak Bónyi Adorjánra vonatkozó ajánlását szabálytalan volta miatt nem fogadta el a Társaság, s így ezúttal csak Csathó Kálmánnak és Harsányi Zsoltnak Bókay Jánosra vonatkozó ajánlására rendeli el a szavazást. Beadatott 22 szavazat, tehát az általános többség 12. A beadott szavazatokból «igen» volt 17, «nem» 5. Az elnök Bókay Jánost a Társaság megválasztott rendes tagjának jelenti ki.

1940. március 6.

(Tisztújító közülés.)

2. Az elnöki tisztet az Alapszabályok 31. §-a értelmében — legrégebben megválasztott r. tagi minőségben — betöltő Radó Antal felszólítására a titkár közli, hogy az elnöki, másodelnöki és másodtitkári tisztség kerül betöltésre, ezen kívül a Bizottságok tagjait, továbbá a *Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárának* szerkesztőjét is meg kell választani. A *Költők és Írók* c. sorozat, valamint a *Magyar Népköltési Gyüjtemény* szerkesztői tiszte e vállalatok elhanyatlásával önként megszűnt. Javasolja az elnökség, valamint a bizottságok eddigi tagjainak megválasztását, úgyszintén a Nemzeti Könyvtár szerkesztőjéét. — A Társaság titkos szavazással mind az elnökség, mind a bizottságok tagjait, mind pedig a szerkesztőt egyhangúlag megválasztja, ennek megfelelően a korelnök őket az új évkörre eddigi munkakörük folytatólagos ellátásával megbízottaknak jelenti ki és melegen üdvözli.

A NYILVÁNOS ÜLÉSEK TÁRGYSOROZATA.

1936 március 1.—1940 február 29.

Rendes havi ülés 1936. március 4.

1. Sebestyén Károly r. tag: *Berzsenyi Dániel.* (Halálának százados fordulója alkalmából.)
2. Lőrinczy György r. tag: *Két vers. (Az egyetlenegy. — Rupán.)*
3. Csathó Kálmán r. tag: *Az én leányom nem olyan* c. vígjáték első felvonása.
4. Ifj. Hegedüs Sándor r. tag: *A pápa és Michelangelo.* — Drámai jelenet.

Rendes havi ülés 1936. május 6.

1. Harsányi Zsolt r. tag: *Dalmady Győző.* (Születésének százéves fordulója alkalmából.)
2. Falu Tamás r. tag: *Ének Dalmady Győzőről.*
3. Csengery János r. tag: *Nausikaa.* (Az Odysseia új átültetéséből.)

Rendes havi ülés 1936. október 7.

1. Harsányi Lajos r. tag: *Megemlékezés Sajó Sándorról.* — *Versek.* (Székfoglaló.)
2. Csathó Kálmán r. tag: *Ágai Adolf.* (Születésének századik évfordulója alkalmából.)
3. Papp Viktor r. tag: *Liszt Ferenc élő magyar tanítványai.* — Tanulmány.
4. Falu Tamás r. tag: *Közkívánatra.* — Elbeszélés.

Rendes havi ülés 1936. november 4.

1. Schöpflin Aladár r. tag: *Megemlékezés Kenedy Gézáról.* — *A velencei kalmár.* (Székfoglaló.)
2. Horánszky Lajos r. tag: *Liszt Ferenc és a politika.* — Tanulmány.
3. Dr. Varga Bálint vendég: *Boileau szatiráiból.* (Boileau születésének háromszázados fordulója alkalmából.) — Műfordítás. — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.

Rendes havi ülés 1936. december 2.

1. Mohácsi Jenő l. tag: «*Dicsőség a' magasban...*» — Elbeszélés. (Székfoglaló.)
2. Harsányi Zsolt r. tag: *Részlet a Mathias Rex* c. regényből.
3. Rédey Tivadar r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1937. január 13.

1. Nadányi Zoltán r. tag: *Megemlékezés Móra Ferencről.* — *Költemények.* (Székfoglaló.)
2. Lyka Károly r. tag: *Hat év magyar építészete.* (Jelentés az 1936. évi Greguss-érem tárgyában.) — Felolvasta Rédey Tivadar r. tag.

3. Lőrinczy György r. tag: *Tánc.* — Elbeszélés. — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.
4. Radó Antal r. tag: *Versek egy argentinai útinaplóból.*

A Shakespeare-Bizottság matinéja 1937. január 17.

1. Sebestyén Károly r. tag: *Egy angol király tragédiája.*
2. Radó Antal r. tag: A *Lear királyról* szóló angol népballada. — Műfordítás. — Előadta Ódry Árpád biz. külső tag.
3. Rédey Tivadar r. tag: *Shakespeare első évtizede a Nemzeti Színházban.*

XC. ünnepélyes közülés 1937. február 7.

1. Voinovich Géza elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Kéky Lajos titkár: *Titkári jelentés.*
3. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*
4. Hegedüs Loránt r. tag: *Krasznahorka és Geszt.* — Tanulmány.
5. Babits Mihály r. tag: *Költemények.*
6. Zilahy Lajos r. tag: *Párizsi karácsony.* — Elbeszélés

Rendes havi ülés 1937. március 3.

1. Voinovich Géza r. tag: *Emlékezés Kiss Józsefre.*
2. Szinnyei Ferenc r. tag: *Színházi és zenei élet a Bach-korszakban.* — Tanulmány.
3. Gyallay Domokos r. tag: *A szent pohár.* — Elbeszélés. — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.
4. Szabó László (amerikai lelkész) vendég: *Költemények.* — Felolvasta Rédey Tivadar r. tag.

A Shakespeare-Bizottság matinéja 1937. március 21.

1. Radó Antal biz. elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Voinovich Géza, a Kisfaludy-Társaság elnöke: *Arany Shakespeare-fordításai.*
3. Gál Gyula biz. külső tag: *Részletek Arany Shakespeare-fordításaiból.* (Hamlet III. felvonásának 1. színe, János király IV. felvonásának 1. színe, Szentiványéji álom V. felvonásának 1. színe.)
4. Hevesi Sándor r. tag: *Shakespeare és a szabályok.*

Rendes havi ülés 1937. április 7.

1. Sebestyén Károly r. tag: *Chesterton.* — Tanulmány.
2. Szász Béla r. tag: *Régi angol költőkből.* — Műfordítások. — Felolvasta Rédey Tivadar r. tag.
3. Csathó Kálmán r. tag: *Elbeszélés.*

Felolvasóülés Sopronban, a Frankenburg Irodalmi Körben 1937. április 17.

1. Voinovich Géza elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Sík Sándor r. tag: *Költemények.*
3. Szinnyei Ferenc r. tag: *Régi irodalmi bajok és panaszok.* — Tanulmány.

4. Csathó Kálmán r. tag: *Elbeszélés.*
5. Kéky Lajos r. tag: *Kis János emléke.*
6. Rédey Tivadar r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1937. május 12.

1. Vietórisz József r. tag: *Megemlékezés Szávay Gyuláról.* — *Költemények* s *Részletek Vergilius Aeneiséből.* — Székfoglaló.
2. Pekár Gyula r. tag: *Elbeszélés.*
3. Hevesi Sándor r. tag: *Ódry Árpád.* — Tanulmány.

Rendes havi ülés 1937. június 2.

1. Rédey Tivadar r. tag: *A Nemzeti Színház első jubileuma.* — Tanulmány.
2. Csathó Kálmán r. tag: *Őszapó meg a rézgálic, vagy kinek terem a fa?*
3. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1937. október 6.

1. Nyírő József r. tag: *Megemlékezés Surányi Miklósról.* — *Elbeszélés.* (Székfoglaló.)
2. Szász Károly r. tag: *Gyermekkori emlékek.* (Részletek az Életem c. készülő munkából.)
3. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1937. november 3.

1. Szabó Lőrinc r. tag: *Megemlékezés Kosztolányi Dezsőről.* — *Költemények.* (Székfoglaló.)
2. Voinovich Géza r. tag: *Arany és Aristophanes.* — Tanulmány.
3. Csengery János r. tag: *Martialis epigrammáiból.* — Műfordítások.

Rendes havi ülés 1937. december 1.

1. Hevesi Sándor r. tag: *A színházi közönség.* — Tanulmány.
2. Lőrinczy György r. tag: *Versek.* — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.
3. Mohácsi Jenő l. tag: *Párbeszéd a Csongor és Tündéről.*

Rendes havi ülés 1938. január 5.

1. Schöpflin Aladár r. tag: *Hat év magyar kritikai irodalma.* (Jelentés az 1937. évi Greguss-jutalom tárgyában.)
2. Nadányi Zoltán r. tag: *Költemények.*
3. Falu Tamás r. tag: *Szónoklat.* — Elbeszélés.

XCI. ünnepélyes közülés 1938. február 6.

1. Voinovich Géza elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Rédey Tivadar másodtitkár: *Titkári jelentés.*
3. Sík Sándor r. tag: *Költemények.*
4. Kéky Lajos r. tag: *Vargha Gyula emlékezete.*
5. Bárd Miklós r. tag hagyatékából: *Költemények.* — Felolvasta Voinovich Géza r. tag.

6. Harsányi Zsolt r. tag: *Detektívtörténet Kisfaludy Károlyról.* — Elbeszélés. — Felolvasta Csathó Kálmán r. tag.

A Shakespeare-Bizottság matinéja 1938. február 20.

1. Schöpflin Aladár r. tag: *A velencei kalmár.*
2. Radó Antal r. tag, biz. elnök: *Vörösmarty, a Shakespeare-fordító.*
3. Gál Gyula biz. külső tag: Részlet Vörösmaty *Lear*-jéből.
4. Somlay Artur, a Vígszínház tagja: Részlet Vörösmarty *Julius Caesar*-jából.

Rendes havi ülés 1398. március 2.

1. Bárd Miklós r. tag hagyatékából: *Csínytevés.* — Költemény. — Felolvasta Szász Károly r. tag.
2. Csathó Kálmán r. tag: *Dávid és Góliát.* — Elbeszélés.
3. Özv. Kozma Ferencné (Zsók) vendég: *Bárd Miklós otthon.* — Felolvasta Szász Károly r. tag.

Rendes havi ülés 1938. április 6.

1. Kornis Gyula r. tag: *Kölcsey, a politikus.* — Tanulmány.
2. Sebestyén Károly r. tag: *W. Somerset Maugham.* — Tanulmány.
3. Fehér Lidia és Rolla Margit vendégek: *Költemények.* — Felolvasta Áprily Lajos r. tag.

Rendes havi ülés 1938. május 11.

1. Kállay Miklós r. tag: *Megemlékezés Pekár Gyuláról.* — Részlet a *Báthory István* c. regényből. (Székfoglaló.)
2. Voinovich Géza r. tag: *Arany János utolsó évei költeményeiben.* — Tanulmány.
3. Vietórisz József r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1938. június 1.

1. Papp Viktor r. tag: *Elfelejtett magyar zeneművek.* — Tanulmány.
2. Szász Károly r. tag: *Versek.*
3. Rédey Tivadar r. tag: *A főváros színházi világa Paulay Ede halálakor.* — Tanulmány.

Rendes havi ülés 1938. október 5.

1. Angyal Dávid r. tag: *A véres megtorlás 1849-ben.* — Tanulmány.
2. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*
3. Radó Antal r. tag: *Az olasz népdalról.*

Rendes havi ülés 1938. november 9.

1. Horánszky Lajos r. tag: *Az utolsó Illésházy.* — Tanulmány.
2. Gyallay Domokos r. tag: *Süköd Palkó lakodalma.* — Elbeszélés.
3. Harsányi Lajos r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1398. december 7.

1. Márai Sándor r. tag: *A felvidéki író.* (Komáromi János emlékezete.) — *A feladat.* (Elbeszélés.) — Székfoglaló.

2. Nadányi Zoltán r. tag: *Költemények.*
3. Sebestyén Károly r. tag: *Az amerikai színházakról.* — Tanulmány.

Rendes havi ülés 1939. január 4.

1. Petrovics Elek r. tag: *Hat év magyar festészete.* (Jelentés az 1938-i Greguss-jutalomról.)
2. Csengery János r. tag: *Költemények.*
3. Sík Sándor r. tag: *Pázmány nyelvművészete.* — Tanulmány.
4. Boros Rezső vendég: *Nietzsche költeményeiből.* — Műfordítások. — Felolvasta Sík Sándor r. tag.

XCII. ünnepélyes közülés 1939. február 5.

1. Voinovich Géza elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Kéky Lajos titkár: *Titkári jelentés.*
3. Harsányi Lajos r. tag: *Költemények.*
4. Herczeg Ferenc r. tag: *Emlékezéseim.*
5. Áprily Lajos r. tag: *Költemények.*
6. Zilahy Lajos r. tag: *Elbeszélés.*

A Shakespeare-Bizottság matinéja 1939. február 19.

1. Radó Antal r. tag, biz. elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Harsányi Zsolt r. tag: *A makrancos hölgy Magyarországon.*
3. N. Tasnády Ilona, a Nemzeti Színház örökös tagja: Részletek Harsányi Zsolt új *Makrancos hölgy*-fordításából.
4. Kiss Ferenc biz. külső tag: *Széljegyzetek Shakespeare-szerepeimhez.*

Rendes havi üles 1939. március 1.

1. Kállay Miklós r. tag: Részletek a *Rontó Pál* c. verses vígjátékból.
2. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*
3. Mohácsi Jenő l. tag: *Meseköltő a Dunán.* — Elbeszélés.
4. Varságh János vendég: *Arab versek.* — Műfordítások. — Felolvasta Rédey Tivadar r. tag.

Rendes havi ülés 1939. április 5.

1. Hankiss János l. tag: *A magyar irodalom helye Európában.* — Tanulmány. (Székfoglaló.)
2. Voinovich Géza r. tag: *Az özvegyasszony olajos korsója.* — Elbeszélés.
3. Sztefánovics Szvetiszláv vendég: *Versek.* Műfordítások Ambrus Balázstól *Egy magyarbarát szerb költő verseiből* címmel. — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.

Rendes havi ülés 1939. május 3.

1. Szász Károly r. tag: *Herczeg Ferenc.* (Részlet A magyar dráma története c. sajtó alatt levő munkából.)
2. Vietórisz József r. tag: *Költemények.*

3. Csathó Kálmán r. tag: *Nina néni, a báróné meg Juliska.* — Elbeszélés.

Rendes havi ülés 1939. június 7.

1. Radó Antal r. tag: *Sully Prudhomme.* (Születése századik évfordulója alkalmából.) — Tanulmány.
2. Csengery János r. tag: *Költemények.*
3. Falu Tamás r. tag: *Emlék.* — Elbeszélés.

Rendes havi ülés 1939. október 4.

1. Voinovich Géza elnök: *Megemlékezés Hevesi Sándor r. tag elhúnytáról.*
2. Harsányi Zsolt r. tag: Részlet a *Szegény János* c. történeti regényből.
3. Sík Sándor r. tag: *Költemények.*
4. Mohácsi Jenő l. tag: *Egy meg nem tartott Bánk bán-előadás.*

Rendes havi ülés 1939. november 8.

1. Szekfű Gyula r. tag: *Megemlékezés Némethy Gézáról.* — *A magyar jellem történetünkben.* — Tanulmány. (Székfoglaló.)
2. Falu Tamás r. tag: *Költemények.*
3. Csathó Kálmán r. tag: *Családfa.* — Részlet egy regényből.

Rendes havi ülés 1939. december 13.

1. Mécs László r. tag: *Megemlékezés Bárd Miklósról.* — *Költemények.* (Székfoglaló.)
2. Hekler Antal r. tag: *Filozófus és tudós arcok a régi Rómában.* — Tanulmány. (Vetítéssel.)
3. Szabó Lőrinc r. tag: *Költemények.*

Rendes havi ülés 1940. január 3.

1. Rédey Tivadar r. tag: *Hat év magyar színészete.* (Jelentés az 1939-i Greguss-jutalomról.)
2. Sík Sándor r. tag: *Költemények.*
3. Osváth Gedeon vendég: Részlet a *Hunyadi Mátyás* c. történeti drámából. — Felolvasta Kéky Lajos r. tag.

XCIII. ünnepélyes közülés 1940. február 11.

1. Voinovich Géza elnök: *Elnöki megnyitó.*
2. Kéky Lajos titkár: *Titkári jelentés.*
3. Sík Sándor r. tag: *Költemények.*
4. Horánszky Lajos r. tag: *Grünwald Béla tragédiája.* — Történelmi tanulmány.
5. Babits Mihály r. tag: *Költemények.* — Felolvasta Rédey Tivadar r. tag.
6. Csathó Kálmán r. tag: *Elbeszélés.*

BÚCSÚZTATÓK.

Surányi Miklós ravatalánál.

Voinovich Géza búcsúztató beszéde 1936. június 25-én.

Egy embert temetünk, aki magasba néző szemmel és fölemelt lélekkel járt közöttünk s akiben az élet terheivel és gondjaival küzdve is sokszor láthattuk az égi láng fellobbanását.

Társat siratunk és barátot, aki a mi munkakörünkben elől járt.

Írót vesztettünk, aki az életet vizsgálta és az emberi lelket, s tulajdon érzékenységén figyelte a sors hullámcsapásait s a lélekrezdüléseket.

Mestere volt az írásművészetnek. A kis acéltoll eke volt kezében, mely a papíron szántott sorokba gondolatok magvait vetette; kardpenge volt, ha kellett; tudott vele árnyalni, a nagy rajzolók módjára; és véső volt, mikor történelmi alakokat mintázott. Az írótollnak szárnya is van, és ő tudott vele röpülni.

Húszéves írói útja mentén nagy munkák állnak, egyesek egész momentumok, melyeken hamar ott láttuk a nagy idők jegyesét, a borostyánt. Eleinte a közelebbi mult vonzotta, a gáláns kor halványan derengő színei; fáklyája később egyre mélyebbre világított a századok homályába, a magyarság örök küzdelmeire, szomorú dicsőségére. Ilyen magasból, ilyen átfogón nézte azután ezt a történelmi fordulót is, melyben ma élünk; egy-két műve valósággal történelmi regény a jelenkorból.

Útja egyenesen megy fölfelé, míg a sorscsapások idején egyszerre tárja elénk nemzeti megújhodásunk képét és árva helyzetünket, hogy «egyedül vagyunk».

Tragikus sorsunkat a végzet keze íme azzal is súlyosítja, hogy időnap előtt ragad el ily jeles tehetséget. Hány tervet, mennyi érlelődő munkát visz magával ez a koporsó, ez a fekete gálya, a titokzatos vizen, láthatárunk lehajló széle felé.

Surányi Miklós! Úgy bontod ki szárnyad az örökkévalóság felé, hogy megszerezted magadnak e földi halhatatlanságot. Nevedet, egyéniségedet beírtad nemcsak szíveinkbe, hanem az irodalomtörténetbe; sírodra csüggedt szárnnyal hajlik a magyar irodalom nemzeti színű lobogója, s e sírra, nem is a sírra: hideg homlokodra mély fájdalommal, de azzal a hittel teszem le a Kisfaludy-Társaság babérkoszorúját, hogy levele hervadhatatlan, mert neved és érdemed élteti; és melléteszem a Petőfi-Társaság virágait.

Kosztolányi Dezső ravatalánál.

Rédey Tivadar búcsúztató beszéde 1936. november 5-én.

Tisztelt Gyászoló Közönség!

Fájdalomnak, hálának és hűségnek igéivel lépek e ravatal elé, halhatatlanságba költözött Barátunk végtisztességén.

A Kisfaludy-Társaság fájdalma — melynek tolmácsa vagyok — nem egy irodalmi társaságé, nem is csupán egy baráti közösségé: lesujtottan is büszkeséggel érezzük, hogy a mi panaszszavunk belevegyül a maga szellemi értékeit számontartó és megbecsülő magyarság egyetemének feljajdulásába. Megdicsőült Társunk, Kosztolányi Dezső, Te sohasem tartoztál földed és fajtád szapora szavú és gyér meggyőződésű széptevői közé; Te a szót ejtetted gyérebben s Neked a szíved vert szaporábban, mikor magadat «a vén Magyarország énekes ifjú fiának» vallottad.

Hálánkat is idehoztam, azért a nyílt bizalomért, amellyel lelkünk melegét és testvéri jobbunkat fogadtad. Nem feledjük, hogy a Kisfaludy-Társaságban mondtad el székfoglalóul azt a dacos magyar indulatban fogant, izgatott ütemű költeményedet, mely most itt, lezáruló koporsód komor közelségében, szinte a végrendelkezés ünnepélyes gyászdobjait pergeti fülünkbe.

Így indítottad útnak az éneket:

Mint aki búcsúzik, beszélni
akarok.
Itt éltem én, vér véretekből,
magyarok.
Mint akit égő szókra gyujt föl
a halál.
Szájam kigyulladt víziókat
kiabál.
.....

S ezeknek a magyar színekben lángoló vízióknak merész kaptatóján végül erre a magaslatra érkeztél föl:

Lelkem ha kérte, amit a sors
nem adott,
Arany János bűvös szavával
mulatott.
Itt és csak itt, nem, ezt nem és nem
feledem.
Holtomban is csak erre járok,
Keleten.

Izzóbb a bú itt és szívig döf
az öröm.
De szép, vidám, vad áldomás volt,
köszönöm.

A búcsúzkodás szavával és a sírontúli életre szóló fogadalommal köszöntöttél be hozzánk ; de valameddig körünkben időztél, gazdagabbnak, az izzó bánat és szívighasító öröm szépségeivel megajándékozottnak éreztük magunkat. Hálánkat hoztam most el, azért, amit nekünk juttattál.

Hűségünket is idehoztam, mellyel eddig barátságunkat kínáltuk, s mellyel ezután — fájdalom — már csak emlékedet őrizhetjük és ápolhatjuk. De a Te emlékeden őrködő kegyeletünk a mulandóságnak bizonyára csak azt a géniuszát választhatja jelképül, mely egyik karjában földnek szegezett fáklyát tart, de a másikkal a magasságba mutat. Te már életedben, alkotóerőddel győzedelmeskedtél az enyészeten, mikor — a szenvedés mellett — azt is a szépség és a költészet szolgálatába állítottad. Társaságunk is két lángot gyujt meg : egyet a halott költőnek, és egyet élő művének.

Amattól megtört szívvel búcsúzunk, ezt kitáruló lélekkel köszöntjük!

Némethy Géza ravatalánál.

Kéky Lajos búcsúztató beszéde 1937. márc. 17-én.

A Kisfaludy-Társaság nevében búcsúzom Tőled, kedves Társunk. Elvesztésed fájdalma nem ért váratlanul bennünket, hiszen már évek óta életed alkonyának sötét és nehéz ködébe tűnt el tekintetünk elől tisztelt és kedves alakod s csak gondolataink szállhattak el Hozzád. És mégis fájdalmassá teszi számunkra a búcsúvételt veszteségünk tudata.

Tizenöt esztendővel ezelőtt mint kitűnő tudóst, a klasszika-filológiának Európa-szerte tisztelt munkását hívott el tagjai közé, iktatta nevedet méltó büszkeségei sorába Társaságunk. Ez a választás egy egész emberöltőn át buzgón és értékes eredményekkel végzett tudományos tevékenységet jutalmazott, amelyben a tudós kiváló adományaival a legnemesebb összhangban kitűnő formaérzék és finom ízlés nyilatkozott. Gazdag és szép lélekkel gyarapította Társaságunkat ez a választás. Gazdag és szép lélekkel, mely úgy csüggött a klasszikus óvilágon, mint a hívő lélek a vesztett Édenen ; megittasult az antik világ szépségétől s benne azt a halhatatlan ajándékot látta és hirdette, mely 400 esztendőn keresztül nevelte s a szépségen át az igazsághoz elvezette az emberiséget. Gazdag és szép lélekkel, mely tudományát sokkal többnek érezte hideg

érdeklődésnél tárgya iránt, Hellász lelkében nemcsak az igazságnak, hanem a szépségnek is kútfejét ünnepelte és neki sírig tartó hűséget fogadott :

Tiéd elmémnek minden gondolatja,
Tiéd e szívben minden érzetem,
Tiéd ez élet, míg a sors akarja,
És téged áld végső lehelletem.

S amint megjelentél, Kedves Társunk, körünkben, ahol csaknem három évtizeddel azelőtt mint költő mutatkoztál be, csodálatos változás történt Veled : életed ősze virágba borult. Amint magad is vallottad : ifjúságod emlékei olyan erővel éledtek föl lelkedben, hogy újra költővé lettél s tudományod is költészetté fínomult Számodra. Egy magánosan rejtőzködő léleknek sajátságos közvetlenségű föltárulása volt ez a költészet : vallomás az emberi élet értékéről és értelméről, tusakodás az élet legzaklatóbb kérdéseivel : a végtelenséggel s az elmúlással, hányódás a hit békéje s az ész lázongásai közt. A lélek emlékeihez menekült, ezeket élte át mégegyszer, a régi álmokat újra álmodta s ezekben talált megnyugvást.

A vívódásoknak ezekben az óráiban leszámoltál, Kedves Társunk, az élettel is és félelem nélkül gondoltál az utolsó nagy útra, melyre most elbocsátunk. Öregséged utolsó fellángolásaként még egyszer áldó éneket mondtál Hellász géniuszának azért is, hogy megtanított nyugodtan gondolni a halálra :

Ne sirassad, hogy e bús élet
Örökké nem fog tartani.

Nyugodtan gondoltál sírodra is, melyről ezt énekelted :

Boldog sziget révpartja ez már,
Itt vár az üdv, oh föld fia!
A lelki szép zavartalanság,
Az édes *ataraxia*.

Legyen a te hited szerint! Tovatűnő szellemedtől a régi rómaiak szép szavaival búcsúzunk : Ave, anima candida!

Kedves Társunk, Isten veled!»

Pekár Gyula ravatalánál.

Császár Elemér búcsúztató beszéde 1937. augusztus 23-án.

Négy koszorú, a M. Tud. Akadémiáé, a Kisfaludy-Társaságé, a Petőfi-Társaságé és az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsé húzza le a karomat, de mi ez a súly ahhoz képest, amely a szívemre fekszik,

most, mikor ebben a földi életben utoljára állok melléd, szeretett barátom, Pekár Gyula. Ebben a megrázó pillanatban úrrá lesz rajtam a fájdalom, hiszen negyedszázad zavartalan harmóniája omlik most számomra össze, egy negyedszázad, amelynek együtt éltük át minden örömét, minden búját, s összeomlik hirtelen, váratlanul. Téged, a 70-ik életévedben is sudár daliát, az erő, az egészség, a férfiasság szimbolumát, a feszülő energiák virágában, az alkotás lázában döntött sírba az alattomos kór!

Voltál és nem vagy többé. Nem hallom immár kedves, bársonyos hangodat, nem néz reám ezentúl jóságos, hűséges szemed, nem érzem többé nemes barátságod melegét. Háborog, gyötrődik a szívem, de el kell hallgattatnom a magam keservét, hogy ajkammal a nemzet irodalma és közműveltsége sírja el bánatát.

A mai magyar irodalom nemcsak legönzetlenebb munkását és legfanatikusabb rajongóját gyászolja Pekár Gyulában, hanem legnagyobb műveltségű és leggazdagabb leleményű íróját is. Jókaitól, a mesemondás fejedelmétől ihletve, egy félszázadon át szőtte ragyogó képzeletének színes képeit, megelevenítve bennük derűs humorral nemzetünk jelenét és mély meghatottsággal nemzetünk multját. Amott, vidám elbeszéléseiben és vígjátékaiban, a szellem ötletessége, emitt, történeti regényeiben és tragédiáiban, a romantika merészsége és nagyvonalúsága — de túl ezeken a művészi erőkön, Pekár Gyula költészetének legvonzóbb eleme az az erős nemzeti érzés, amely minden művéből kisugárzik, legizzóbban ősmagyar tárgyú trilógiájából. Ő, az ízig-vérig modern ember, visszaszállt a másfélévezredes multba, a Nyugat embere, Amerika és Párizs neveltje, elkalandozott a távol Keletre, űzve-hajtva a nemzeti fájdalomtól, a Trianon-ütötte sebtől. Szenvedő lelke a sivár jelenből, az ország szörnyű megcsonkításának tudata elől vigasztalásul, igazi romantikus lendülettel az álmok és ábrándok turáni világába menekült, s Attiláról és húnjairól költve csodálatos mesét, azok letűnt világbirodalmában az eljövendő magyar nagyság képét tükrözte.

De ez a romantikus kedély, ez az ideálok rózsás felhőibe szárnyaló lélek egyúttal bámulatos gyakorlati érzékkel is meg volt áldva, s annál, amit írt, talán még értékesebb, amit tett. Mint a nagy magyar irodalmi izgatóknak, elsősorban Kazinczynak, szellemrokona, a magyarság legnehezebb óráiban, a nemzeti katasztrófa után, magára talált és kezébe vette a magyar irodalmi élet irányítását. Újjászervezte és a nemzeti gondolat erős várává avatta a Petőfi-Társaságot, belekapcsolta az irodalom sodrába a vidéket, s bejárva vezérkarával az országot, lobogó lelkesedésével, gyujtó szavával az emberek ezreiben élesztette lánggá az irodalom szeretetét és az irodalmon keresztül a magyar nemzeti érzést, a magyar nemzeti öntudatot.

Valóban minden szó, amit Te, nemes barátom, kimondtál vagy leírtál, és minden tetted áldozat volt a nemzethűség jegyében a magyarság javára, s ez a szolgálatod kétízben, messze elhagyva az irodalom és közműveltség szintjét, históriai jelentőségű lett, magad meg a magyarság héroszává. Először 1919-ben, amikor bátorságoddal és lélekjelenléteddel Bandholtz tábornok útján megmentetted az oláh rablók karmai közül Nemzeti Múzeumunk féltett kincseit; másodszor 1923-ban, amikor megrendezted egykori ellenségeink fővárosában, Párizsban, a százados Petőfi-ünnepet és a Sorbonne nagytermében 5000 főnyi tömeget, iránt unk akkor barátságtalan nemzet fiait, lelkesítetted föl ragyogó francia ékesszólásoddal. Amott egy darabot mentettél meg a haza testéből, emitt a háború után először nyitottál kaput, Petőfi segítségével, a magyar szellemnek a nagy világ elé.

Mint az új-testamentum embere, Te is, drága barátom, jól sáfárkodtál a rád bízott talentummal — erősen hisszük, hogy az örök bíró, aki felé már a lelked szárnyal, kegyelmébe fogadja lényed jobb részét. Nekünk, akik barátaid voltunk, amíg a földön jártál, megmarad birtokunkul az, amit írtál, s annak emlékezete, amit tettél — de elvész számunkra menthetetlenül az, ami benned a legnagyobb érték volt, emberi valód. Megőrizzük lelkünkben képedet, fölidézzük majd számtalanszor, de az a fényes elme, az a szeretetreméltó ember, az az igazi férfi, aki az életben voltál, most, hogy koporsódra rázárták a födelet, eltűnik előlünk visszahozhatatlanul. Magunkra maradva, megrendülve, az utolsó pillanatban még egyszer Hozzád fordulunk, s mindazok nevében, akik Veled egy úton haladtak, egy célra dolgoztak, meg a magam nevében, aki közöttük legtöbbet vesztettem, végbúcsút veszek tőled, kedves Gyulám. Isten veled, Isten veled.

Komáromi János ravatalánál.

Rédey Tivadar búcsúztató beszéde 1937. október 9-én.

Korai elomlásod fájdalmával lépek ravatalod elé, kedves társunk és testvérünk, Komáromi János, hogy nagy utad küszöbén a Kisfaludy-Társaság baráti mély gyászát tolmácsoljam.

Írótársaid képviseletében első szavammal időnap előtt kettétört írótolladat illenék megsiratnom, de a veszteség friss szomorúsága most a te igaz úton járó, a szeretet őszinte melegét árasztó, mindnyájunknak oly rokonszenves *emberi* valód felé vonja borús tekintetemet.

Rövidre mért alkotópályádnak feleútjában, most egy évtizede, fogadott be hajlékába a mi nemes multú, baráti szellemű Társaságunk, s a testvéri indulatot náladnál hívebb kézszorítással, valóban a családtag

nyílt bizalmával kevesen viszonozták. Ragaszkodó és odaadó tagjává lettél e családi közösségnek, és — ahogy az Írás rendeli — munkálkodó osztályosává, valameddig mécsed a szenvedések gyilkos viharában végsőt nem lobbant.

Fiatal lélekből szakadtak fel írói elbeszélnivalóidnak gazdag forrásai, szinte a diákkor benyomásainak egészséges gyökérizét buzogtatva; de írói művészetednek egyéni varázsához ugyanakkor a higgadt és megbékélt jóindulatnak és megbocsátásnak valami evangéliumi vonása is hozzájárult.

Szelíd humorodban a Felső-Tiszavidék s a bodrogmenti tájak tükörképe ringatódzott, csak néha sejtetve, hogy a folyó medrének türemléseiben fennakadva, a partok tüskebozótjának hordaléka is ott szunnyad.

Legsejtelmesebb, a lét kínzó kérdései felől legzaklatottabb lélekkel faggatódzó regényed, a *Régi ház az országútnál*, bánatos megadással beszél a tova-igyekvő vándorokról, akiknek sora egyre újul, csak az országút marad változatlan. Jövünk a végtelenből és elveszünk a végtelenbe. S nagy hallgatás marad utánunk...

Elköltözött társunk, Komáromi János, rád már nem várhat az az öldöklő hallgatás, mely az érdem nélkül valókra lecsapó enyészetnek fegyvere.

Írói jelességed nem porlad el veled korai sírodban: könyveidből — valahányszor együttérző lélekkel hajolnak föléjük — mint az elásott arany, újra meg újra felvetődik.

Bennünk pedig, baráti szereteted megajándékozottjaiban, emberi értéked aranya is elprédálhatatlanul élni fog, amíg vándor lépteinket a bölcs Rendelés a nagy országúton el nem rekeszti.

Drága Barátunk, kedves jó Komáromi Jánosunk, Isten hozzád!

Szász Béla ravatalánál.

Kéky Lajos búcsúztató beszéde 1938. augusztus 9-én.

Fájdalmas érzéssel búcsúzom Tőled, kedves társunk, a Kisfaludy-Társaság nevében, melyhez Tégedet nemcsak baráti, hanem valósággal családi kötelékek is fűztek. Kitűnő atyád, nagybátyád és bátyád után Társaságunk mint negyediket hívott el tagjai sorába abból a családból, mely a maga lelkességével és fáradhatatlan munkájával olyan nagy hálára kötelezte irodalmunkat s melyben örökletesen, nemzedékről-nemzedékre szállt a költészet szeretete s a költői tehetség. Te is örökségül nyerted ezt a nemes hajlamot s ezt a szép isteni adományt nagyemlékű atyádtól, kiről egyik szép költeményedben olyan meleg és vonzó képet

festettél mint családapáról, költőről és papról s akiről azt a megindult vallomást tetted, hogy az ő lelkének fényessége ragyogott Előtted életednek borús óráiban.

De nemcsak a borús órákban, hanem azokban is, amikor boldogság áradt körülötted s az öröm szavára nyílt ajkad. Künn zúgott az élet vihara, zajlott a lelkek vészes háborgása s Te csöndes, nyugtató otthonodba vonultál vissza s minden örömödet megtaláltad kis családi körödben : szeretett hitvesedben s kedves kis leányodban. A meghitt, boldog otthonba be-besuhant egy égi lény, a Múzsa is. Kézen fogott s elvezetett azokra az utakra, melyeken oly fáradhatatlanul járt nagynevű atyád s arra a széles mezőre, melyen oly sikeres és kitartó buzgósággal dolgozott ő. Bölcseleti jellemképeket festettél *Az emberiség jótevőiről* az ő általa fordított Emerson példájára, majd az ő legjelentékenyebb munkaterére, a műfordításra tértél, bizonyságát adva nemcsak nagy irodalmi műveltségednek, hanem érdeklődésed sokoldalúságának is. Egyforma sikerrel adtad vissza Heine könnyed dalait, Hugo Viktor romantikus lendületű szomorújátékait, s angol költők hangjait. Majd Horatius fordításával ajándékoztad meg irodalmunkat s benne a nagy venusiai dalnok ódáit és epodosait rímes magyar versekben, a nyelvnek könnyed, néhol szinte bájos zenéjével magyarrá költötted át.

Szerényen, csendben, elhúzódva dolgoztál, de Társaságunk figyelmét nem kerülte el munkásságod. Horatius-fordításodat Társaságunk adta ki s pár év mulva tagjai sorába is választott. Székfoglalásod alkalmával elnöki üdvözlő beszédében Beöthy Zsolt joggal hivatkozhatott arra, hogy becsületére válik a Kisfaludy-Társaságnak, hogy irodalmunknak papírvaluta-zizegéséből kihallotta a te munkádnak halk, de nemes érccsengését. Örömmel teljesítette Társaságunk verseid gyüjteményének a kiadását is, amelyekben vonzón nyilatkozik büszkén szerény költői egyéniséged s törhetetlen hűséged költészetünk legnemesebb hagyományaihoz. Rólad is elmondhatjuk azt, amiben Te költőtársadnak, Ábrányi Emilnek, pályáját summáztad :

Te annak éltél mindhalálig,
Mi szép a földön s fölemel.

Megbecsülte munkásságodat a Magyar Tudományos Akadémia is, amely készséggel vállalkozott műfordítói tevékenységed koronájának, az Edda-daloknak kiadására. Hosszú évek munkája volt ez s megható, mily aprólékos gonddal s odaadással rendezted sajtó alá, mintha érezted volna, hogy kialvóban mécsednek lángja. A fordítás irodalmunk gazdagodására hamarosan megjelenik, de az Akadémia már csak tovatűnő szellemednek mondhat általam köszönetet hű munkádért s csak ravatalodra helyezett koszorújával fejezheti ki elismerését.

Búcsúzunk Tőled. Ahogy költészetednek alaphangja a megnyugvás, úgy életednek is a bölcs és bízó hit volt vezércsillaga. Kétely és félelem nélkül gondoltál bizonnyal arra a végre is, amelyet kedvelt Horatiusodból így adtál vissza magyarul:

Egy sors vár ránk, s később, korábban,
Ha a kitűzött óra int,
Megyünk a Charon csolnakában
Örök száműzetésbe mind.

Hívő lelked nem örök száműzetés, hanem egy boldogabb élet felé indult. Önérzettel adhatod vissza Teremtőd kezébe a Rád bízott talentumot, úgy, ahogy nemes és büszke önvallomásként megírtad *A negyedik szolgá*ról szóló szép példázatodban: nem fordítottad nyerészkedésre, szenny nem tapadt rá, vér nem fertőzi, tisztán adod vissza Urunknak-Istenünknek, ahogyan tőle vetted.

Kedves társunk, szeretett barátunk, Isten veled, Isten veled!

Hekler Antal ravatalánál.

Petrovics Elek búcsúztató beszéde 1940. március 5-én.

Nehéz búcsúzni tőled, s nekem különösen nehéz. Éveken át összekötött veled a munka, a hivatás és az érdeklődés közössége. Fiatal voltál még, mikor útjaink találkoztak. Egyszerre léptünk a Szépművészeti Múzeum szolgálatába és mindennapi tanúja voltam ott lelkes munkádnak. Szent tűz lobogott benned, a munka vágya és öröme hevítette át lényedet, ifjúi energia, lázas tettvágy zakatolt bensődben. De ez a szent tűz nem csupán az ifjúság lángolása volt, egész életedre tellett belőle. Tovább lobogott akkor is, mikor — legbensőbb hajlamodat követve — a múzeumi szolgálatot a tanári katedrával cserélted fel. Tanítványaid sokasága a tanú reá, hogy milyen lendülettel, odaadással, a sugalló erőnek milyen képességével szolgáltad hivatásodat. Megvolt benned a lelkek formálásának adománya, igazán szuggesztív egyéniség voltál: lelkes és lelkesítő, gyúlékony és gyujtó, hívő és elhitető, munkában égő és másokat munkára ösztönző.

Irodalmi munkásságodban is megmutatkozott lényednek ez a lendülete. A tudományos fejtegetéseket is áthevítetted, előadásodba színt és elevenséget vegyítettél. A klasszika-archeológiából indultál ki, s aki ebben mestered volt: Furtwänglertől hoztad magaddal a tudományos gondolkodás és módszer kitűnő felszerelését. Az antik művészet ismeretében a legjobbakkal vetekedtél. A görög-római arckép-szobrászatról szóló műved alapvető jelentőségű, a nemzetközi tudományos irodalom-

ban is nagyra értékelt feldolgozása volt ennek a tárgynak. Ehhez a témakörhöz később is hű maradtál és csak nemrég történt, hogy az athéni és római gyüjteményekben végzett kutatásaid közben az antik világ kiváló alakjainak képmásait ismerted fel olyan művekben, amelyek észrevétlenül hevertek mindaddig, míg éles szemed fel nem fedezte őket.

Az antik művészet szeretete egész pályádon elkísért, a görög szépség eszménye édes mosoly gyanánt vonult végig életeden, s a művészeti ágak közül a leggörögebb : a szobrászat maradt mindvégig különös érdeklődésed tárgya. A plasztikai stílus problémáiról szóló munkádban mélyen merültél el a szobrászati alkotás törvényszerűségének vizsgálatába, és a két legnagyobb szobrász : Pheidias és Michelangelo volt az, aki jellemző képességednek és írói tehetségednek legteljesebb kifejtésére lelkesített. Főképpen itt tűnt ki, mennyire értetted a színes, fordulatos, lüktető előadás művészetét, amely alapos tudományos művekben olyan ritkaság.

Az antik művészet ismeretének szilárd talapzatára építetted fel a keresztény korok művészetének tanulmányát, igazolva azt, hogy «akinek szeme a görög művészet alkotásain nevelődött, az egyetlen más korszak emlékeivel szemben sem áll tanácstalanul». Említsem-e, hogy milyen érdemeid vannak ebben a körben is, mennyit tettél a magyar művészet emlékeinek teljesebb feltárása körül, milyen úttörő munkát végeztél a magyar művészettörténeti kutatás szervezésében és irányításában, a gróf Klebelsberg Kunó által kijelölt nyomon milyen nagy nyomatékkal terelted a fiatal nemzedéket a hazai barokk művészet emlékeinek felkutatása és feldolgozása felé és összefoglaló művészettörténeti munkáiddal, kitűnő előadói képességeddel mennyi szolgálatot tettél a művészeti ismeretek terjesztése és a közízlés fejlesztése körül. Csak annyit még, hogy neked köszönhettük az első idegennyelvű rendszeres magyar művészettörténetet, s tőled vártuk ugyanennek tüzetesebb magyar átdolgozását.

S mennyi egyebet vártunk még! Hiszen tele voltál ötlettel, tervekkel, munkakedved töretlen volt, szellemed ragyogóan friss és mindenre inkább látszottál késznek, mint az utolsó útra. De lelkednek lángja váratlanul kilobbant, s mi megrendülve állunk itt, hogy mielőtt földi alakod végleg eltűnnék szemünk elől, még egyszer tanúságot tegyünk hálánkról, amelyet irántad a magyar kultúra kitűnő szolgálatáért érzünk, és szeretetünkről, amelyet barátságoddal annyira megérdemeltél. Isten veled!

Császár Elemér ravatalánál.

Kornis Gyula búcsúztató beszéde 1940. július 5-én.

Igaz fájdalomtól sajgó szívvel gyűltünk egybe ravatalodnál, Császár Elemér, hogy elbúcsúzzunk kiváló szellemed földi maradványaitól. Szomorúan siratunk mint kutató tudóst és fényestollú írót, mint nagy sugalmazó erejű tanárt és mint tisztalelkű, igaz és szeretetreméltó embert, aki mindenkinek csak jót akart, akinek sírkövére valóban illik a római epitáfium szava: *tristem neminem fecit.*

Sokoldalúnak indultál pályádon: az irodalomtörténet mellett az esztétika és a művészettörténet vonzott; s ez a sokoldalúságod egész életeden át a szempontok gazdagságával termékenyítette meg négy és fél évtizedre terjedő hatalmas tudományos munkásságodat. Mint irodalomtörténetírót pályád kezdetén Gyulai Pál nemes példája sugallt, s végesvégig, míg csak a *Mors Imperator* le nem zárta szemedet, mind a kutató és adatgyüjtő, mind a feldolgozó és alkotó munkában helyeden voltál. Munkásságod tárgyai és a feldolgozás formai szempontjából rendkívül gazdag változatosságú. Írtál tudományos értekezéseket, írói arcképeket és életrajzokat, óriási számú bírálatot; közöltél irodalomtörténeti leleteket és adatokat, nagy odaadással gondoztad régibb és újabb magyar írók kritikai kiadását. Nagyszabású összefoglaló kritikai műveket is szereztél: alapos és szellemes úttörő munkákban megírtad két műfaj fejlődését: *A magyar regény* és *A magyar kritika történetét*. Az irodalmi szaktudománynak ebben a sokféle műfajában és feladatkörében módod volt sikerrel alkalmazni az irodalomtörténet valamennyi módszerét: a filológiait, a történetit, az összehasonlítót, a lélektanit és esztétikait.

Levéltári kutatások alapján irodalmunkat a kor általános művelődési állapotaira is tanulságokban gazdag munkákkal ajándékoztad meg, amelyek után már alig van kutatni való *Verseghy Ferenc*ről, *Ányos Pál*ról és *Kisfaludy Sándor*ról. *Bessenyei akadémiai törekvéseit* új adatok alapján épp oly alaposan jellemezted, mint *A német költészetnek a magyarra való hatását*. Az írói arcképek hatalmas serege mellett meglepően nagy a száma tárgytörténeti, hatástörténeti és összehasonlító tanulmányaidnak. *Shakespeare és a magyar költészet* c. könyved a teljes irodalmi anyag ismeretének, a módszeres elemző eljárásnak s az elmélyedő gondolkodásnak valóban mintaképe.

Óriási és szakadatlanul folyó munkásságodat szemlélve, elmúlásodon érzett fájdalmunk még csak növekszik: legtevékenyebb, legtermékenyebb és legtöbb oldalú irodalomtörténetíróink egyikét vesztettük el Benned. A felsőbbrendű irodalomtörténetírói feladatokhoz is megvolt az istenadta rátermettséged, melyet páratlan szorgalmaddal szüntelenül

iparkodtál kibontakoztatni: az összefoglaló szempontok kitűzéséhez, az anyagnak magas kategóriák alá foglalásához, valamint az esztétikai értékeléshez. Nagy tanultság, gyors lelemény, nemes ízlés és ítéletbiztosság lakozott elmédben. Az adatok pontossága nem jelentett Nálad bágyasztó szárazságot, mert megvolt Benned a jellemző erő, a lényeget kidomborító plasztika, az előadás művészi fordulata és mozgékonysága.

Nagyfokú frisseséged, sokoldalúságod és ubiquitásod szellemedet különösen ráhangolta az irodalmi kritika műfajára: ezernél több irodalmi műről írtál soha nem fogyó kedvvel bírálatot. Kritikai és irodalomtörténeti munkásságod nagyszerűen kiegészítette és értékben felfokozta egymást. Az élő irodalom jelenségeinek elemző szemlélete, ítéletednek állandó bíráló gyakorlása történeti látásodat is nagyban élesítette: ennek köszönhetik irodalomtörténeti munkáid a részletek elevenségét és az ábrázolás életszerűségét. Viszont irodalmi bírálataidat értékesebbé avatta a nagytávlatú történeti háttér. Kritikai munkásságodban is az alaposság, a józan ítélet, a tisztult ízlés, a legjobb magyar kritikusok hagyományain nevelődött, a szükséges mértékig konzervativ felfogás tükröződik.

A magyar irodalomtörténeti tudománynak valóban egyik központi személyiségévé emelkedtél: munkaerőd és munkakedved nélkülözhetetlen értéke volt a legelőkelőbb tudományos és irodalmi testületeknek: a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának, a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak, az Egyetem Barátai Szövetségének, amelyeknek nevében és megbízásából a kartársi fájó szeretet koszorúit helyezem most le koporsódra. Az egyetemen egész sereg kiváló irodalomtörténészt neveltél: a Te példád és tanári erószod sugalmazta őket e tudományterület művelésére. Tudós és irodalmi társaságaink üléseinek munkájából pedig mint értekező, szónok, előadó és bíráló sűrűn kivetted a magad részét. Tollad vagy ajkad mindig készen állott: mindig volt írni vagy mondani valód. Tollad az alaposságot a könnyűséggel tudta párosítani és a tudományosságot az írói művészettel egybekapcsolni.

S most a toll, amelyet mint az időnek nagy gazdája s ritka beosztója, majdnem szüntelenül forgattál, kihullott kezedből. Sokat harcoltál vele, bár békés és harmonikus lélek voltál. Petőfi, akiről nevezett Társaságnak érdemes elnöke voltál, ezt mondja:

Az élet rövid béke és hosszú harc,
És a halál rövid harc s hosszú béke.

Pihenj csendesen ebben a hosszú békében, hosszú harcod után. A harc a Te szemedben a munka volt: ennek maradandó alkotásai emlékedet mindig őrizni fogják!

ÜDVÖZLŐ BESZÉDEK.

A sárospataki Petőfi-emléktábla előtt.

Mitrovics Gyula beszéde Sárospatakon 1936. szeptember 15-én.

Mélyen tisztelt közönség!

Petőfi a legméltóbb arra, hogy örök eszményképe maradjon minden idők magyar ifjúságának! Rövid életének igen nagy értékei teszik erre őt alkalmassá. Kora ifjúságának néhány emléke őt a könnyelműség színében mutatja. De ha elhatározásainak a mélyére tekintünk, végső ok gyanánt ezekben is ott találjuk az eszményiséget, amely nem ismer megalkuvást. Rövid élete ennek a legmagasabb eszményiségnek a példatára. Még tévedései és túlzásai is innen fakadnak.

Egyéniségének ereje néha szélsőségekbe ragadja ; de bármily erős egyéniség volt is, nemzetének egységes életfolyamatába olvadt bele ; ez az erős egyéniség egy volt nemzetével ; ő szinte egymagában élte át az egész magyarságnak a kollektív életét, nemzeti öntudatát, művelődési szomjúságát és szabadságszeretét. Nála a népi gondolatért való rajongás sem válik osztályharccá, hanem a nemzet fogalmának teljessé és egyetemessé lételét jelenti.

Gyakori iskolaváltoztatásai, majd azok végső elhagyása nem jelenti nála az önművelés abbahagyását, hanem annak inkább az önállóvá lett beteljesedését. Valóban, Csokonain kívül, alig van még magyar iró, — sőt bátran mondhatjuk, magyar ember is — aki oly ifjan, annyi kevés idő alatt annyi műveltségre, annyi tudásra tett volna szert, mint Petőfi.

Kell-e szólani költészetéről, mely az egyetemes emberinek és a sajátosan magyarnak klasszikus egybeolvadása. Ennél az egybeolvadásnál költészetének csak műbecse nagyobb. Értékeinek állandóságát mi sem jellemzi annyira, mint az, hogy ma is oly frissen hat, mintha hangjai tegnap pendültek volna el költői hangszerének húrjairól. Költői lángelméje előtt a legnagyobb hódolat, hogy a fordítások meghalványodott színei alapján is a költők legnagyobbjai között ismeri az egész művelt világ ; és a legellentétesebb költői irányok iparkodnak belőle meríteni igazolást.

Az ő élete amilyen rövid volt, olyan befejezett. Életeseményeinek nagy kilengései éles körvonalakban rajzolják fel, mintegy az égre kivetítve, az ő felmagasztosult erkölcsi lényének éles körvonalait. Szeretett, erősen, híven és tisztán, mint kevesen. Lelke átlátszó volt, mint a kristály és fehér, mint a frissen esett hó, és váltsághalálban magasztosult fel. A világirodalmat kötetre való legszebb alkotásaival gazdagította. És

huszonhat éves korában már ráért meghalni mint szabadsághős! Itt hagyta ezt a világot, amelyben már nem tudott volna élni tisztán eszményeinek, megalkuvás nélkül magyarságának és szabadon, bilincsek nélkül.

Magyar ifjak! Ne keressetek magatoknak idegen és hamis bálványokat!

Petőfi értetek született és értetek is halt meg!

Kazinczy Gábor emlékszobra előtt.

Mitrovics Gyula beszéde a sárospataki főiskola kertjében Kazinczy Gábor szobrának leleplezési ünnepén, 1936. szept. 15-én.

Mélyen tisztelt közönség!

A magyar élet rengetegében — amint erről a múzsák e kies ligete is tanúskodik — a Kazinczy-család ősi fáján nem egyszer nyílott ki országra szóló akarások virága.

Kazinczy Gáborban, a Kazinczy-vér erejének nemes kényszeréből, másodszor lobbant fel az előkelő ízlésnek az a lángja, mely nagybátyjában, Kazinczy Ferencben, hosszú, sötét hallgatás után először világított bele a magyar éjszakába.

Gábor csakúgy, mint a széphalmi Mester, inkább akart az elismert nagyok tiszta klasszicitásának hirdetője lenni, mint kétséges új személyi sikerek törtető harcosa. Azért közönségünk kezébe adja az elfeledett, sőt föl sem ismert Zrínyit ; klasszikus szépségű fordításokat nyujt Molière-ből és a Kisfaludy-Társaság körében segíti elő a magyar Molière megszületését. Irodalmi életünk lelkiismeretét szólaltatja meg, mikor nagybátyja munkáinak, elsősorban pedig leveleinek kiadását szorgalmazza, sőt ő maga meg is indítja, midőn kiadja a Kisfaludy Károllyal és körével, Berzsenyivel s másokkal váltott leveleket.

Egész életén át érzik a nagy rokon szellemének az ihletése. A szigorú, szinte gyötrő önbírálat, mely érett korában eredeti alkotásoktól visszatartja, egészen mesterére vall. Újból és újból javítgatják, egész a végtelenségig, mindketten írásaikat. Gábor is, mint Ferenc, szinte szenvedéllyel hódol személyes áldozattétel alakjában elköltözött szellemek nagysága előtt s adják ki elhúnyt jeleseink irodalmi hagyatékát. Történelmi érdeklődésük is — az irodalmiak mellett — közös vonás bennünk.

Egy ponton azonban túllépi nagy elődének érdeklődési körét : a politikában. És itt aratja, mint szónok, életének legnagyobb diadalait, egyben azonban legfájdalmasabb csalódásait is. De jellemének acélossága is itt érvényesül a legfényesebben. A széphalmi Mesternek csak egy szenvedélye volt : a szépnek és a magyar nyelvnek a szerelme. A Kazinczy

Gábor egyénisége a maga egészében szenvedélyes és mégsem lesz rabja annak. A pezsgő vér hajtóerejénél és képzelete villogásánál is erősebb önfegyelme és felelősségérzése. Mint államférfit és szónokot 1861. országgyűlési beszéde nyomán kortársai Kossuth Lajossal mérik össze. Mire vihette volna ő tanultságával és eszével, ha csak a saját pályájának az ívelését nézi?! Ő azonban a magáéból bármikor kész volt mindent feláldozni, ha a bölcs mérlegelés és egyéni felelősségérzése úgy kívánta. Még akkor is, ha a közvéleménnyel kellett szembefordulnia ; a trónfosztás alkalmával is Debrecenben a békepárttal tartott s hatvanegyben is a mérsékeltek közé tartozott. Tüzes magyar, a negyvennyolcas hagyományok embere, de mindig az önmérséklet higgadt megfontolásával. Mennyivel többet jelentett ez ő nála, kinek ereiben állandóan forrott a vér, mint egy elvont elméletekkel foglalkozó tudósnál, fegyelmezett diplomatánál vagy egy Machiavelli iskolájában felnőtt politikusnál!

Bizonyára a szónoklataira gondolt Lévay József elsősorban, mikor emlékbeszédében így gyászolja : «Midőn Kazinczy Gábort elszólítá tőlünk a végzet, tündöklő meteor hullott alá a magyar szellemvilág boltozatáról». Az igazi férfinagyságnak és a bölcs hazaszeretetnek kétségtelenül minden idők számára ragyogó példája marad ; egyike a magyar történelmi osztály ama fényes alakjainak, kik anyagi erejüknek, valamint társadalmi és politikai helyzetüknek méltóságát európai műveltséggel és a magasabbrendű közműveltség és irodalom személyes szolgálatával egyesítették.

Ezért érezte kötelességének a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság, melyeknek ő is tevékeny tagja volt, hogy a mai szoborleleplezés alkalmával áldozzanak a Kazinczy Gábor fennkölt emléke előtt ; s ezért adta a Kisfaludy-Társaság a megtisztelő megbízást, hogy koszorúját letegyem az ő szobra előtt.

Ragyogjon emléke példaként a pataki Alma Mater ifjai előtt is, mert méltó arra, hogy a nemzet legjobbjai, az igazi nagyrahivatottak kövessék őt!

Bessenyei György nyíregyházi emlékszobra előtt.

Vietórisz József beszéde a Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kör fennállása negyvenedik évfordulója ünnepe alkalmából, 1938. ápr. 28-án.

Bessenyei György!

Világosságot hoztál a magyar éjtszakába, ébresztőt harsogtál az álmosító tespedésbe, becsületére váltál magyar fajodnak, prófétájává lettél tanácstalan nemzetednek.

Hited volt a magyar jövőben, diadalmaskodtál a magyar közömbösségen.

Örök szégyenünk lenne, ha megfeledkeznénk nagy érdemeidről, s keservesen megbánnók, ha nem követnők álmodó lelked útmutatását.

Mert jaj annak a nemzetnek, amely közönyös a maga nagyjai iránt; de jaj a fiaknak is, akik nem törődnek a nemzet nagy érdekeivel.

Emléked ébrentartása céljából egész nemzetünk hálás kegyeletével teszem szobrod alapjára a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság babérkoszorúját.

Üdvözlet.

Vietórisz József üdvözlő beszéde a nyíregyházi Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kör fennállása negyvenedik évfordulójának ünnepén, 1938. ápr. 28-án.

Örömmel teszek eleget a Magyar Tudományos Akadémiától és a Kisfaludy-Társaságtól nyert megbízatásomnak, hogy a Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kört fennállása negyvenedik évfordulójának ünnepén e legnagyobb tudományos és irodalmi egyesületeink nevében teljes együttérzéssel a legmelegebben üdvözöljem.

Nem lehet feladatom, hogy e helybeli irodalmi és közművelődési egyesületnek célkitűzését és tevékenységének megnyilatkozását méltassam, mert ebben mind a mai napig magam is részt vettem; de nem lennék igazságos, ha elhallgatnám, hogy Körünk e négy évtized alatt mindig becsületes munkát végzett.

Akadémiánknak kezdettől fogva szívesen vállalt feladata volt a Bessenyei-kultusz ápolása, hiszen megalapításának úttörője s részben szervezetének előkészítője is az a Bessenyei volt, aki a nemzeti műveltség fontosságát korán felismerte és igaz magyar tudott lenni akkor, amikor idegeneknek hódoltunk.

Kisfaludy-Társaságunk is mindig nagyrabecsülte a Kör hivatását és tevékenységét, több tagtársunk szívesen látott vendége volt e nemes városnak, amelyet itt tartott vándorgyűlésükkel is kitüntettek és sikeresen mélyítették el a két egyesület között továbbra is kívánatosnak felismert kapcsolatot.

Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk a magyar kultúr-közösség rendkívül nagy fontosságát. Ennek szolgálatában a legkisebb erő se fölösleges és a legnagyobb se elégséges. Kötelességünk tehát egymást keresni, megérteni és megbecsülni, mert enélkül üres szó a testvériség nagy gondolatának hangoztatása.

Legyünk fogékonyak a kultúr-hatások iránt, de tegyünk különbséget azok között, amelyeknek igazán hasznát vehetjük, és azok között,

amelyeknek csak kárát vallhatjuk. Idegen útakon is messzire juthatunk és magasra emelkedhetünk, de igazán csak a magunk ösvényén s a magunk erőfeszítésével boldogulhatunk.

Éreznie kell e nagyrahivatott Kör minden tényezőjének, hogy rajta van megbízóim szeme és szíve mindaddig, míg hű marad nemzeti hagyományainkhoz, meglátja az örök változóban az örök maradandót, nem kap a múló divaton, tiszta kézzel dolgozik tovább s mindvégig megmarad a nemes eszményiség útján.

Ebben a szellemben üdvözlöm ismételve a jubiláló Bessenyei-Kört és szívből kívánom, hogy mindig lelkiismeretére hallgatva s a legjobb példákat követve továbbra is sikeresen oldja meg a reá váró feladatokat. Boldog lennék, ha már a legközelebbi jövő meghozná Bessenyeink hamvainak hazaszállítását és valamennyi munkájának méltó kiadását!

Balassa Bálint esztergomi szobra előtt.

Rédey Tivadar beszéde 1938. augusztus 14-én.

Tisztelt Ünneplő Közönség!

Balassa Bálint harci lobogóján a bibliai hárfás Dávid király képe volt látható, aki zsoltáraival az Ég Urának oltalmához folyamodott üldözői és sanyargatói elől.

Az ő lobogója ma is szimboluma lehet üldözött magyar testvéreinknek, sanyargatott hazánknak.

Adassék tisztelet az esztergomvármegyei Vitézi Széknek, hogy most ezen a történelmi ihletű helyen ezt a nagy szimbolumot ércben is felmagasztosította.

A Kisfaludy-Társaság, e legrégibb magyar szépirodalmi egyesülés, hódol koszorújával Balassa Bálintnak, a magyar szépirodalom legrégibb nagy lírikusának.

Kölcsey sírjánál.

Voinovich Géza beszéde Kölcsey újon emelt sírem'ékének felavatásán, Csekén, 1938. szeptember 8-án.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság hódolatát és háláját teszem le koszorúikkal Kölcsey Ferenc sírhalmára, melyen az emlékezet követ száz esztendő multán is megújítja a nemzet kegyelete.

Egy szellemes műbíráló azzal jellemezte: e gazdag írónk voltaképp több írót foglal magában. Való igaz; sokban úttörő, sokban kimagasló. Költői egyénisége mély érzésével, bölcselkedő hajlamával külön

áll kortársai közt: bírálataival kezdődik a magyar műbírálat; szónoklatai mintái az ékesszólás művészetének; a Parainesisben összefoglalta életnézetét, a család, haza, emberiség iránti kötelességeket; egyéb munkáiból egész világfelfogást olvasott ki ez emlék megújításának kezdeményezője s felavató ünnepi szónoka, Kornis Gyula. Mindebben a szív embere volt. Költeményei a legnemesebb érzésektől lobognak; emlékbeszédeivel írótársai emlékének áldozott, mint törvénytudó, a barátság hevével védelmezte a pörbe fogott Wesselényit. «Az én lelkem sympathiából van alkotva», mondotta magáról, amit kiegészít másik önvallomása: «Búsongás az érzés mélységének következése».

Léleknemesítő munkáinak bélyege, tanulsága, hogy az élethajsza s a száraz ismeretek közepett az élet sója az érzés meg az átérzett gondolat. Amint ő mondta a költeményről, hogy az: ‚harmóniás szavakba öntése a gondolattá érlelt érzeményeknek'. A korban, melyben élt, közélet és költészet lemondón mélázott a régi dicsőség káprázatán s dermedtségeért a múlt nagy csapásait okolta. Kölcsey búra hajló lelkében is Várna és Mohács merült fel, sötét órák később is a nemzetpusztulás rémítő jóslatát sugták fülébe Zrínyi két énekében, — de a török-tatár dúlás emléke mellett nemzeti nagylétünk napjaira mutat, egyensúlyt keres, s költői igazságszolgáltatással a múlt szenvedések árán jobb jövőt követel: Megbűnhődte már e nép a multat s jövendőt. Ez Hymnusának főgondolata; e költemény fohász a nemzetért s a nemzet fohásza lett.

Midőn Széchenyi varázsigéi fölrázták a nemzetet s szemét a multról a jövendőre fordították, Kölcsey lelkében vetett lobbot egyik elsőnek a szikra. Egy évvel a *Hitel* megjelenése után Huszt várának dőledékei alatt nem a letűnt nagyságon mereng, hanem a jövőre buzdít:

> Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
> Hass, alkoss, gyarapíts s a Haza fényre derül.

Ez üzenete hozzánk és minden jövendő korokhoz.

Csodálatra méltó, hogy aki életét — munkásságához mérten oly rövid életét — csöndes falusi írószobában töltötte, egyszerre mint a haladás bajnoka s mint magával ragadó szónok jelenik meg az országgyűlésen. Csodálatos, hogy gyöngéd természete mellett az irodalom eszményi felfogásából útmutatója lett a kemény kritikának. Csodálni való, hogy bár fényes új tehetségek hamar túlhaladták az ő korának szentimentális poézisét, Kölcseynek vannak költeményei, melyek túlnőttek korukon, együtt szállnak az idővel, egymást váltó nemzedékek érzését fogadják magukba, — s mint a fák, új meg új évgyűrűkkel izmosodnak.

Itt a múlandóság háza előtt állunk, de szellemét nem itt keressük,

Neve körül nagy fényesség támadt és a dicsőség angyala elhengerítő sírjáról a követ. Aki műveiben lapoz, élő érzéseket és éltető gondolatokat merít belőlük: aki olvasni nem tud is, tudja legalább egy versét, egy sorát, mely — mint a Marseillaise — egymagában halhatatlanná tesz költőjét, mert ez a fohász együtt él a nemzettel, örökké:

Isten, áldd meg a magyart!

Szász Károly emléktáblája előtt.

Kéky Lajos beszéde Szász Károly emléktáblájának felavatásán Szabadszálláson, 1939. április 14-én.

Tisztelt Ünneplő Közönség!

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság megbízásából jöttem el tisztességet tenni e tisztes lelkészlak elé s együtt ünnepelni azokkal, akik büszkék arra, hogy apáik idején olyan fény lobogott ebben az áldott hajlékban, mely az egész országra világított s amelynek nyájas visszfénye egypár itt született költeményben még ma is szíveket melenget.

A magyar művelődés története sohasem feledkezhetik meg azokról a vidéki paróchiákról, amelyeknek életéről oly vonzóan derűs, oly kedvesen idillikus képeket őriz irodalmunknak számos remeke. Elég itt csak két nevet említeni a közeli szomszédságból: Kúnszentmiklós és Kiskúnhalas kálvinista lelkészlakát s a bennük munkálkodott Szász Károly, Baksay Sándor és Szilády Áron nemes alakja egész értékes mivoltában elénk varázsolja a bennök töltött életet. Istenfélelem, emberszeretet, honfihűség, kötelességérzet s a tudomány megbecsülése és áldozatos szolgálata laktak ezekben a hajlékokban.

Ezekkel az erényekkel volt ékes az a lángbuzgalmú s munkakedvе teljességében tevékenykedő fiatal pap is, akit 1863-ban hívott meg a szabadszállási ref. egyház a szomszédos Kúnszentmiklósról. Már nemcsak munkában, hanem eseményekben is gazdag mult állott akkor mögötte. A Székelyföldről származott, gyermekfővel résztvett a nemzet dicső önvédelmi harcában, majd bujdosott a bérces Gömörben, tanárkodott Arany Jánossal Nagykőrösön, aztán ismét a székely bércek közé sodorta vissza hivatása, hogy majd végkép elszakadva kisebb honától, a Kiskúnság rónáin keresztül a fővárosban a csodálatos lendülettel fölvirágzott új magyar életnek egyik legbuzgóbb és legtöbboldalú munkásaként foglalja el méltó helyét.

Nem sok időt töltött itt, de nyugodt, munkás és boldog időszaka volt ez életének. Boldog volt családi életében s családi boldogsága sze-

rencsés ösztönzője volt költészetének, majd később közéleti tevékenységének. Az elégedett, boldog életnek két olyan szép vallomása fakadt itt ajakán, mint a *Qui bene latuit* és a *Hét tél, hét nyár* című költeményei. «Jól élt, ki jól el bírt rejtőzni» — hangzik az elsőből az elégedett szívnek büszkén-boldog kiáradása. Ő itt valóban jól élt, s ennek bizonyára megvan a maga része abban, hogy később olyan jó és olyan sok munkát volt képes végezni.

Ezért az itt töltött pár boldog évért Szabadszállásra is esik egy sugár a hálának és elismerésnek abból a fényéből, mely méltán megilleti Szász Károlynak páratlan buzgalmú, rendkívüli méretű munkásságát. Nevét vessék jól emlékezetükbe Szabadszállás kiskún ivadékai s tisztelettel és hálával tekintsenek fel erre az emléktáblára, mert hű és nagy lélek emlékét őrzi.

A közjóért tevékeny, áldozatosan munkás életet méltán megillető babérágat az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében azzal az óhajtással helyezem el ezen az emléktáblán, hogy Isten bő áldása sohase fogyatkozzék meg ezeken a mezőkön, de áradjon el fölöttük az a lélek is, a közműveltségnek és irodalomnak, a munkás hazaszeretetnek és tiszta erkölcsnek az a lelke, amely áthatotta Szász Károly egész életét. Emlékével együtt szelleme is örökké éljen!

Ambrus Zoltán síremléke előtt.

Voinovich Géza beszéde a Kerepesi-úti temetőben 1939. okt. 21-én.

Ambrus Zoltán síremléke előtt állunk, — ha ugyan helyén való sírról beszélni annál, akinek szelleme él. Ő nem szorul más megörökítésre munkáin kívül. E követ a családi kegyelet emelte, s mert Ambrus neve van rávésve, letesszük elébe a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit, azzal a biztos érzéssel, hogy neve körül a babér nem hervad el.

Ambrus Zoltán nevét s munkáit nem kell a feledés homályából idéznem. Könyvei élnek a műveltek körében, egyénisége nem olvad bele egy korszak tömegébe. Jókai ragyogó pályája sokáig minden írót az ő nyomába csábított; Ambrus mindjárt a maga útján indult. Munkáin a francia szellem hatása érzett; nem egy francia írót ismertetett nálunk először, mindjárt felléptök idején, a kiknek neve utóbb végigszárnyalt a világon. Ritka műveltsége, alaposság, művészi éleslátása kitűnő műbírálóvá avatták; ítéletei irodalomtörténeti értékelések.

A külföldi irodalmakban való nagy jártassága szépirodalmi munkáin nem jelentett idegenszerűséget, nem halványította egyéniségét, csak tiszta művészetben nyilvánult. Szépírói munkássága két irányban ága-

zott el. Rajzolta a való világot, hol eleven színekkel, üde valóságában, hol a humor vagy gúny torzba futó vonalaival, melyeket a való irányában túlozott el, hogy feltűnőbbé tegye. Elbeszéléseinek nem meséjük van, hanem tartalmuk, egész világnézet töredékei, egy mély értelem igazlátásában, ami természetszerint némi keserűséggel jár.

Van e mellett egy másik, külön, filigrán világa, a képzelet birodalmában, határos a mesékkel, ahol Dom Gil a fákkal és madarakkal beszélget, s Pókháló kisasszony suhan el az Yspilánti lányok holdsugárból szőtt palotája előtt ; zenélő nevű, különös alakok bukannak elénk, ködsüvegükben csak addig láthatók, a míg a költő szeme rajtok, más és máshol nem látja őket ; nem jönnek üres kézzel, bölcseség az útravalójuk, olyan, ami az ő tartományukban világos, nekünk csak sejtelem. A Goncourtok úgy jellemezték az írókat, hogy lepkéket kergetnek egy tintás üvegben. Ő rá is ezt mondhatni, de ezek a lepkék az élet szépségei, nemesebb világ hírmondói, — és szárnyukon eljutni oda, a hova hétmérföldet lépő csizmák sem visznek el : az élet értelméhez.

Az írók írója volt ; mester voltát azok értették, azok méltányolták igazán, akik maguk is a művészetet szolgálják. Őt olvasni és érteni annyit jelentett, mint a közönségből a választottak közé tartozni.

Mestere volt a nyelvnek, az írástudás művészetének, értője az élet titkának. Kiről mondhatni többet azok közül, akiknek nevét a kiválók közé jegyezte föl az irodalom története?

Egyik kedves írója azt mondotta : nem kell halálról beszélni, csak eltávozásról. Ambrus Zoltán valóban csak testi mivoltában távozott el. Menjetek haza, vegyétek kezetekbe könyveit, — és látni fogjátok, hogy él.

Bessenyei hamvai fölött.

Vietórisz József beszéde Bessenyei György hamvainak nyíregyházi temetésén 1940. május 4-én.

Nemzeti hagyományaink őrzőjének, a nemzeti szellem ápolójának s nemzeti irodalmunk művelőjének : a Kisfaludy-Társaságnak nevében és megbízásából hálásan hódolok idegen magányából szülőföldje kebelére hazahozott hamvai fölött a lelkes ébresztő és nagy úttörő halhatatlan emlékének.

Dicsőséges, de tragikus pályájának ideje alatt olyan lelket hordozott magában ez a porsátor, amely minden érzésével és gondolatával a művelt magyarság és magyar műveltség eszméjéért lángolt s ezzel szebb és boldogabb jövőnk céltudatos előkészítésén, sikeres megteremtésén fáradozott.

Akkor lépett fel, amikor irodalmunk már-már elmerült a nemzetietlen tespedés posványában, s olyan környezetből emelkedett leg-

nagyobbjaink színvonalát is megközelítő magasságba, amely a hazai nyelvet, magyar gondolatot és nemzeti érzést szinte a teljes elsorvadás végső veszedelmével fenyegette.

Gazdag munkásságával nagy örökséget és nagy feladatokat hagyott maga után a mi Bessenyei Györgyünk. Ezek javarésze a nevét viselő egyesületre háramlott. Elismerésemet a Szabolcsvármegyei Bessenyei-Kör érdemei iránt kegyelettel teszem Bessenyei hamvaira a Kisfaludy-Társaság babérkoszorúját.

TAGAJÁNLÁSOK.

I. 1936-ban.

1. **Kállay Miklós**-t ajánlják ifj. Hegedűs Sándor, Falu Tamás és Sík Sándor r. tagok.

Mélyen tisztelt Társaság!

Alulírottak ajánljuk a Kisfaludy-Társaság megüresedett költői helyére Kállay Miklóst, akinek megjelent munkái a következők:

Versek (1903). *Arany tükör*, romantikus történelmi színjáték, előadták 1908-ban. *Tűz a gyárban*, pályadíjjal kitüntetett három felvonásos színmű. *Akárki*, Hugo von Hofmannsthal *Jedermann*jának verses fordítása. *Imádságos könyv*, Rainer Maria Rilke *Stundenbuch*jának fordítása. *Angyali üdvözlet*, Paul Claudel misztériumának fordítása. *Andromaque*, Racine drámájának verses fordítása. *Három különös lány története*, Francis Jammes lírai regényének fordítása. *1793*, Victor Hugo történeti regényének fordítása előszóval. *A liliomos királyfi*, magyar misztérium, először játszották 1930-ban. *A roninok kincse*, japán legenda dráma, először adták 1936-ban. *Trón a várhegyen*, történeti regény. *Magóg fiai*, történeti regény, sajtó alatt.

Ezenkívül megjelent számos angol, francia, német, olasz versfordítása s a felsoroltakon kívül számos darab és regény fordítása is.

Ez a gazdag irodalmi mult mindennél jobban ajánlja őt a Társaság tagjai közé való felvételre.

Budapest, 1936. december hó 20. *Ifj. Hegedüs Sándor.*

Hozzájárul:

Falu Tamás. *Sík Sándor.*

2. **Nyírő József**-et ajánlja Hegedüs Loránt r. tag.

Nyírő József székely írótársunkat a Kisfaludy-Társaságban megüresedett egyik költői helyre tisztelettel és őszinte meggyőződéssel vagyok bátor ajánlani.

Nyírő a fiatal erdélyi írói nemzedék egyik legtehetségesebb tagja, aki először *Jézusfaragó ember* című novellakötetével lépett fel, amely megfelel Ganghofer : *Der Herrgottschnitzer von Ammergau* hangulatának. 1918-ban adta ki *A sibói bölény* című nagy regényét. Ebben az idősebb báró Wesselényi történetét állítja be romantikus világításban és bár a történeti hűséget néha a szerelmi cselekvény szempontjából mellőzi, kitűnő stilisztának és jó korfestőnek bizonyul ; főalakjait szintén drámai erővel mutatja be. Úgy stílus, mint jellemrajz tekintetében határozott haladást mutat három legutóbb megjelent könyve, amelyek mind az ős székely természetből merítvék, mégpedig úgy területkép, mint lelki tekintetben. Mindhárom igen nagy érdeklődést keltett a magyar olvasóközönség között. Ezek : *Isten igájában* (1930), *Uz Bence* és *Én népem*. A közönség körében az *Uz Bence* rendkívül hatást keltett.

El kell ismerni azt, hogy mind e könyvekben egy határozott és eredeti írói tehetség nyilvánul, aki egyrészt a székely havasi élet típusaiban merőben új alakokat állít elénk, másrészt az öntudatlan primitívség figuráit igen sok költői adagolással kezeli. Az *Uz Bencé*nek egyes jelenetei, amelyek Nagypéntek vagy Karácsony körül csoportosulnak, az ő naiv bethlehemes alakjai oly mély benyomást keltenek, mint Daudet *Levelek a malomból* című könyvének egy-egy szentimentalizmussal áthatott és mégis költői fejezete, másrészt a falusi életből kiragadott bocskoros alakjai oly éleslátással vannak papírra vetve, hogy még rajtuk is a havasi levegőnek a tiszta áramlata süvít körül. Elsőrangú tájrajzoló és nyelve rendkívüli erővel csillog.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a Kisfaludy-Társaság hiányt pótol, hogyha ezt a székely írót tagjai közé veszi, akitől még sokat várhatunk a magyar irodalom és költészet terén.

Ez vezet abban, amidőn a magyar irodalom egysége érdekében ajánlásomat benyujtani bátorkodom.

Budapest, 1936. december 4. *Hegedüs Loránt.*

3. **Szabó Lőrinc**-et ajánlják Schöpflin Aladár és Sík Sándor r. tagok.

Tekintetes Társaság!

A Társaság betöltendő költői helyei egyikére tisztelettel ajánlom Szabó Lőrinc költőt.

Szabó Lőrinc közvetlenül a világháború után kezdte költői munkásságát eredeti versekkel és műfordításokkal. Hamar kialakult saját egyéni hangja, mondanivalói kibővültek és kimélyültek. 1922-ben megjelent *Föld, erdő, Isten* című verseskönyvében a természet elemi erőihez való viszonyát tisztázta, későbbi könyveiben (Kalibán ; Fény, fény, fény ; A Sátán műremekei ; Te meg a világ ; Különbéke) az élettel küzdő, a

világban elhelyezkedést kereső férfi keserűségét, lázadozását, a szellemi életet élő ember megaláztatásait az anyagias világban énekli férfias hangokon; utóbb lehiggadva lágyabb és melegebb hangokat is talál a családi élet és a természet szépségeinek megszólaltatására. Művésze a magyar költői nyelvnek, erő, lendület van cicomanélküli strófáiban; a verstechnika felett is biztos kézzel uralkodik; kezdetben a szabad vers felé vonzotta hajlama, de későbbi fejlődése során visszatért a mértékhez és rímhez. Még fiatal ember, de már teljes egyensúlyra jutott egyéniség, költői eszközeinek használatában épp olyan érett, mint költői magatartásában.

Mint műfordító igen nagy munkát végzett. Shakespeare szonettjeivel és Omar Kájjám Rubaiatjával kezdte műfordítói tevékenységét, lefordította Villon tíz balladáját, Coleridge Vén tengerészét, Babits Mihály és Tóth Árpád társaságában Baudelaire verseit, az Athéni Timont, szemelvényeket Goethe lírájából, ezeken a külön kötetekben megjelent fordításokon kívül sokat fordított latin, görög, angol, francia, német költőkből. Fordításait a tartalmi és formai hűség mellett a nyelv és a verstechnika művészi gondja emeli ki. Változatosságuk nagy fogékonyságát és széles kiterjedésű irodalmi műveltségét igazolja.

Meggyőződésem szerint a Társaságnak érdekében áll, hogy a világháború után fellépett fiatal nemzedék kiválóbb tehetségű és immár kialakult írói egyéniségű fiatal írói és költői felé is figyelmet fordítson s közülük a legjelesebbeket munkája körébe vonja. Ebből a szempontból Szabó Lőrinc taggá választását nyereségnek tartanám a Társaságra nézve.

Schöpflin Aladár. *Sík Sándor.*

4. **Vietórisz József**-et ajánlja Szász Károly r. tag.

Tisztelt Társaság!

A Kisfaludy-Társaságban az 1937. évi tagválasztó közülésen betölthető költői helyek egyikére tisztelettel és melegen ajánlom **Vietórisz József** nyugalmazott főigazgatót, verses irodalmunknak — úgy eredeti művekben, mint műfordításokban — régi buzgó munkását.

Vietórisz már kora ifjúságában kezdett verselni, s melegen érző szívről és fennkölt gondolkodásról s finom ízlésről tanúskodó költeményeit gyakran lehetett olvasni a *Vasárnapi Ujság*ban, a *Hét*ben, az *Uj Idők*ben s más lapokban.

A 90-es évek derekán *Giuseppe költeményei*, 1923-ban pedig *Orgonazúgás* cím alatt kötetbe gyüjtve jelentek meg kedves versei.

Senki Pál című költői elbeszélését — melyben mesteri verseléssel a

maga életpályáját vázolta, az őszinte érzéseknek megkapó erejét éreztetve — a Magyar Tudományos Akadémia a Nádasdy-pályadíjjal jutalmazta, s a jelentékeny irodalmi értéket képviselő munkából egy részlet 1924-ben Társaságunk egyik felolvasóülésén is bemutatásra került. Vendégként különben 1930-ban is szerepelt Vietórisz, sikerült költeményekkel, Társaságunk decemberi ülésének műsorán.

Méltó figyelmet keltett *Ars poëtica mea* címen 1930-ban megjelent nagyobbszabású tankölteménye is, melyben a maga költői elveit és felfogását hirdeti, esztétikai és etikai szempontból egyaránt. Vietórisz költészetében igazán «dalba olvad az érzelem és a bölcselet» — s e műve tartalmilag is a legjobbak közé tartozik irodalmunk e nemű termékei sorában. Vietórisz költői egyéniségében rendkívül szerencsésen olvad össze magyar klasszikusaink szent hagyományának tisztelete azzal a sikeres törekvéssel, hogy friss hangon új eszmékkel gazdagítsa korunk irodalmát:

Levél s virág is új a fán,
De régi tőbül újul ám

hangoztatja *Ars poëticá*jában, mely lelkének színmagyarságáról is meggyőző bizonyságot nyujt.

Hogy formaérzéke milyen erős és verselése milyen magával ragadóan lendületes és mesteri, az műfordítói tevékenységéből is kitűnik.

Horatiusnak a Pisókhoz intézett híres levelét — melynek hatása a mi irodalmunkra századok óta ismeretes, s amit Csengery János társunk oly kitűnően tett át nyelvünkre rímtelen jambus-sorokban — Vietórisz az eredeti hexameteres formában fordította le, szintén gyönyörködtető tökéletességgel. De szépen adta vissza nyelvünkön — ugyancsak jól perdülő, zamatosan hangzó hexameterekben — Vergiliusnak talán legszebb művét, a *Georgicát*, mely fordítás a folyó évben jelent meg az Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában, s melynek olvasása nem közönséges irodalmi élvezetet nyujt. De dolgozik a fáradhatatlan Vietórisz az *Aeneis* fordításán is, s ismerve műfordítói erényeit, ettől a munkájától is méltán várunk sokat.

Nem hagyhatom említés nélkül Vietórisznak, mint műfordítónak, magyar *Tranosciusát* sem. Tranovszky György XVII. századbeli evangélikus lelkipásztor által írt és egybegyüjtött tótnyelvű egyházi énekek gazdag tárháza ez a mű, mely az élet minden viszonylatára kiterjedő keresztény lelki megnyilatkozásokat nyujt. Vietórisz átültetésében a mai ember előtt is elragadóan hangzanak ezek a régi himnuszok és zsoltárok, moráliák és lamentációk, s ezzel a művével nemcsak vallási, hanem közművelődési és nemzeti szempontból is igen hasznos munkát végzett a kitűnő műfordító.

Vietórisz munkásságáról még sokat lehetne mondanom, de csak röviden említem, hogy Vergilius *Eclogáit* is lefordította, szemelvényeket adott Herodotos történeti munkáiból is, vannak irodalomtörténeti dolgozatai is, s állandóan élénk részt vesz szülő- és lakóvárosának, Nyíregyházának irodalmi és társadalmi életében.

Megválasztásával — elmondhatom — régi tartozásának tenne eleget a Kisfaludy-Társaság, melynek bizonyára igen munkás tagja lenne a lobogó lelkű, fáradhatatlan tollú Vietórisz. Talán hangoztathatom azt is, hogy jeles vidéki íróknak a mi munkásságunkba belekapcsolása magában is érdeke úgy Társaságunknak, mint általában irodalmunknak. Gondoljunk csak vissza régi időkre! 1867-ben például a Társaság tagjainak egyharmad része — 46-ból 15 — volt vidéken lakó író, akik a főváros zajosabb életétől távol, csendben, nyugodtan dolgozhattak s irodalmi munkásságuknak így érlelt gyümölcseit fokozottabb becsvággyal hozták a főváros nagyigényű közönsége elé.

Hogy Vietórisz tanári kathedrájáról, igazgatói munkaköréből már visszavonult, a mi szempontunkból az is előnynek mondható. Mert miután írói munkaerejének és munkakedvének teljében van, számíthatunk arra, hogy ő felolvasóasztalunknál is gyakran s mindig örömmel jelenik meg, vagyis azok közé a tagok közé tartoznék, akikre, mint tevékeny munkásokra, mindig számíthatunk.

Három költői helyre választhatunk most tagokat, s a megválasztásra legméltóbbak közé tartozik Vietórisz József, kit lelkesedéssel s azzal a szent meggyőződéssel ajánlok, hogy ezzel kötelességet teljesítettem.

Budapesten, 1936. december 29. *Szász Károly.*

II. 1937-ben.

I. Rendes tagsági helyekre:

1. **Gróf Bethlen István**-t ajánlja Horánszky Lajos és 25 tag.

Tekintetes Társaság!

Társaságunk Istenben boldogult nagy elnökének, Berzeviczy Albertnek emlékét abban a tiszteletadásban is részesíteni óhajtotta, hogy megüresedett tagsági helyét egy éven át betöltetlenül hagyta. Ez az idő lejárván, tisztelettel javasoljuk, hogy helyére gróf Bethlen István volt miniszterelnököt megválasztásra jelölni méltóztassanak.

Javaslatunkat önmagában véve az a hagyományos szokás is támogatja, hogy a közélet tekintélyei közül mindig helyet foglaltak Társaságunkban olyan férfiak, akik a közbizalomban megnövekedve, a megválasztásra érdemesnek bizonyultak. Dessewffy Aurél, Csengery Antal,

Lukács Móric, Apponyi Albert, Tisza István, maga volt elnökünk, megboldogult Berzeviczy Albert is a közélet kiválóságai voltak, bár kétségtelen, hogy kapcsolatuk az irodalommal is szoros összefüggésben volt. Ezt a kapcsolatot jelöltünk, gróf Bethlen István sem nélkülözi, s ha felelős állásban hosszú időn át kifejtett sokoldalú munkássága irodalmi tevékenységét szűk térre szorította, erre termett hivatottságára mégis joggal reá mutathatunk.

Gróf Bethlen István már ifjú korában feltűnt erdélyi írásaival, melyekben az ottani magyarság sorsának nagy kérdéseivel foglalkozott, mérlegelve különösen azokat a veszélyeket, melyek a magyar földbirtokoknak idegen, ellenséges kezekre jutó elporlódása folytán a nemzetfenntartó erőforrások gyengítésére szolgálhattak. Későbbi művei, közírói dolgozatai, melyek írójuk tekintélye folytán a világpolitikai jelentőséget sem nélkülözik, mind annak a hivatottságnak az igazolására szolgálhatnak, mellyel jelöltünk az irodalom terén is rendelkezik. Irályának magyaros tisztaságát, tömörségét, eszméinek magasan szárnyaló lendületét szintén számadásba vesszük, midőn megválasztásra ajánljuk őt. Egyénisége mint a régi klasszikus szónoklat mestere szintén méltatást érdemelhet, mérlegelve főleg ama sajnálatos visszafejlődési tüneteket, melyek a multtal szemben ezen a téren tapasztalhatók.

Mindezeket egybevetve úgy véljük, hogy gróf Bethlen István megválasztása Társaságunk díszére és azoknak a hagyományoknak az erősségére fog szolgálni, melyeken Társaságunk erkölcsi biztonsága nyugszik. Meg vagyunk győződve róla, hogy jelöltünk ezeknek a hagyományoknak, nemzeti eszményeinknek és irodalmunknak védelmére mindig kész lesz közismert nemes harci erélyével síkra szállani.

Budapest, 1937. december 10. *Horánszky Lajos.*

Az ajánláshoz hozzájárulnak: *József* kir. herceg; *Voinovich Géza, Csathó Kálmán, Kéky Lajos, Rédey Tivadar*; *Angyal Dávid, Áprily Lajos, Császár Elemér, Csengery János, Falu Tamás, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Horváth János, Kornis Gyula, Lőrinczy György, Papp Ferenc, Papp Viktor, Petrovics Elek, Radó Antal, Ravasz László, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly, Szász Károly, Vietórisz József, Zilahy Lajos.*

2. **Kállay Miklós**-t ajánlják ifj. Hegedüs Sándor, Sebestyén Károly és Sík Sándor r. tagok.

A Kisfaludy-Társaság Nagyrabecsült Titkárságának, Budapest.

Igen tisztelt Társaság!

Én alulírott a Kisfaludy-Társaság egyik üresedésben levő költői tagsági helyére *újolag beajánlom* Kállay Miklóst, illetőleg tavalyi ajánlásomat az idei választásra is fenntartom.

Kállay Miklós munkássága közismert lévén, szükségtelennek tartom újolag részletezni azt.

Budapest, 1937. dec. 15. Tisztelettel
ifj. Hegedüs Sándor.

Hozzájárul:

Sebestyén Károly, *Sík Sándor.*

3. **Márai Sándor**-t ajánlják Schöpflin Aladár, Csathó Kálmán és Sebestyén Károly r. tagok.

Tekintetes Társaság!

Alulírottak tisztelettel ajánljuk a Kisfaludy-Társaság új tagjául az üresedésben lévő helyek egyikére *Márai Sándort.*

Annak az írói nemzedéknek, amely közvetlenül a világháború után lépett fel az irodalomban, Márai Sándor egyik legkiválóbb munkása. Kassáról indult, annak a Grosschmid-családnak ivadéka, mely a közelmult évtizedek nagy jogtudósát adta a magyar szellemi életnek. Apja az elszakított Felvidék magyar kisebbségi küzdelmeinek egyik vezető harcosa volt. A kassai patricius-család szelleme és életformái határozták meg Márai Sándor írói munkásságának jellemét. Onnan hozta magával nemcsak művei anyagának nagy részét, hanem írói magatartásának alapvonásait: a fínom műveltséget, a stílus művészi gondját és fegyelmét, a kifejezés tiszta világosságát, szelleme előkelő emberiességét is. Évekre terjedő külföldi tartózkodása műveltségét és élettapasztalatát gyarapította, de nem idegenítette el a magyar szellemtől és nem fertőzte meg idegenséggel stílusát. Műveit az európaiság és magyarság teljes összhangja emeli ki mai irodalmunk alkotásai közül.

A Kisfaludy-Társaság legszebb hagyományai közé tartozik a szép magyar stílus ápolása. Ezt a hagyományt véljük szolgálni azzal, hogy felhívjuk a Társaság figyelmét korunk legkitűnőbb stílus-művészeinek egyikére, Márai Sándorra.

Budapest, 1937. december 28. *Schöpflin Aladár.*

Hozzájárul:

Csathó Kálmán. *Sebestyén Károly.*

4. **Szekfű Gyulá**-t ajánlják Hegedüs Loránt, Angyal Dávid, Kornis Gyula, Petrovics Elek és Sík Sándor r. tagok.

A Kisfaludy-Társaságba teljes meggyőződéssel ajánlom *Szekfű Gyula* kiváló történettudósunkat, a magyar történetírói próza egyik mesterét.

A magyar közvélemény nemcsak ismeri, hanem sokszor félreismerte Szekfű Gyulának egyes nevezetes irodalmi alkotásait, amely polémiák azonban, amennyiben ma még egyáltalában élő erővel bírnak, teljesen

az ő történetírói és stilisztai méltatásának a keretén kívül vannak, hiszen midőn tagot választott a Kisfaludy-Társaság, ez sohasem azt jelentette, hogy az író minden munkájával és az azokban foglalt minden nézettel azonosítja magát; jelentette azonban azt, hogy egyrészt a magyar irodalom legkiválóbbjait ez első irodalmi társaságunkban egyesítjük, másrészt pedig, hogy éppen ez a Társaság, Berzeviczy Albert nagy hagyományainak megfelelően, a magyar irodalom széttagoltságával szemben annak egységét szolgálja, még pedig a különféle irányok képviselőinek közös munkában való egyesítése által. Mind e két szempont arra indít, hogy teljes meggyőződéssel valljam, hogy Szekfű Gyula hiányzik a Kisfaludy-Társaságból.

Régebbi nagy munkáin kívül csak a Hóman Bálinttal együttesen kiadott *Magyar Történet*et kell felemlítenem, amely mind történetíróink, mind az irodalom művelői körében alapvetőnek van elismerve. Meg akarom jegyezni azt is, hogy Szekfű Gyula rendkívül nagy kutatási képességén kívül egyike azon ritka történetíróknak, akik a plasztikus beállításnak mesterei. Ha hozzáteszem ehhez, hogy lebilincselő előadási módja mindig meg tudja találni a szépirodalmi formát arra, hogy az általa igaznak vélt történeti tételeket a kor és a személyek leírásában elénk varázsolja, akkor, úgy hiszem, eléggé indokoltam azt, hogy a Kisfaludy-Társaság nyereségének tartanám, hogyha e kiváló történész és kitűnő stiliszta résztvenne Társaságunk munkájában.

Kérem a Kisfaludy-Társaság tagjait, hogy Szekfű Gyulának a megüresedett írói helyre való megválasztását szavazatukkal támogatni szíveskedjenek.

Budapest, 1937. november hó 9-én. *Hegedüs Loránt.*

Hozzájárulnak:

Angyal Dávid, *Kornis Gyula,*
Petrovics Elek, *Sík Sándor.*

II. Levelező tagsági helyre **Watson Kirkconnell**-t ajánlja Voinovich Géza r. tag.

Tekintetes Társaság!

A Kisfaludy-Társaságba levelező tagnak ajánlom Watson Kirkconnel urat, aki több kisebb magyar mű angolra fordítása után 1936-ban Arany János *Buda halálát* fordította le, Lulu Putnik Payerle segítségével. A fordítás mind tartalmi hűség, mind külső forma tekintetében sikerült; ámbár az eredetinek páros rímeit keresztrímekkel pótolja. E rendkívül tömör nyelv fordítása így is nehéz feladat volt, melynek azonban a fordító jó sikerrel bírt megfelelni.

A fordítás a Benjamin Franklin Bibliophile Society kiadásában jelent meg (Cleveland, Ohio), első köteteképpen egy egész sorozatnak, mely kiváló magyar irodalmi műveket kíván az angol olvasó-közönséggel megismertetni: egy költői anthológiát, szintén Watson Kirkconnell fordításaiból, Jókai Mór *Szerelem bolondjai* c. regényét, Szekfű Gyula magyar történetének kivonatos alakját stb. A megjelent első kötet szerencsésen vezeti be a gyüjteményt, méltón ismerteti meg Arany remekművét, s alkalmas arra, hogy a magyar irodalom iránt érdeklődést keltsen.

Mind a megjelent fordítás, mind a gyüjtemény terve megérdemlik, hogy Társaságunk méltánylattal kísérje, s *Buda halála* gondos és hivatott fordítóját levelező tagságával tisztelje meg.

Budapest, 1937. december 20.

Tisztelettel
Voinovich Géza.

III. 1938-ban.

I. Rendes tagsági helyre:

Mécs László-t ajánlják: Sík Sándor, Harsányi Lajos és Hegedüs Loránt r. tagok.

A Kisfaludy-Társaságban megüresedett költői helyre tisztelettel ajánljuk **Mécs László** premontrei kanonokot, királyhelmeci plébánost, a jeles költőt.

Mécs László költészete, figyelemreméltó kezdetek után, a trianoni katasztrófát követő évtizedben virágzott ki egész jelentőségében. Tartalmi értékeivel abban a szellemi talajban gyökerezik, amelyet Prohászka Ottokár nagy egyénisége és a mellette kifejlődött vallásos ihletésű líra szántott fel; nyelvi formáival pedig a század elején végbement stílusforradalomhoz kapcsolódva indult. Képzeletjárása, képalkotó módja, nyelvkezelése egyaránt az expresszionizmus törekvéseivel rokon. A formai szépségnél többre tartja a mondanivalót, nem megindításra és finomságokra, hanem erőteljes kifejezésekre és megrendítő hatásokra törekszik. Leggyakoribb és legsajátabb hangja a harsány pátoszé, annak minden árnyalatával, a templomi szószék hangjától a publicisztika retorikájáig. Ezt a teli hangot érdekesen és megkapóan váltogatja egy kedves, fiatalos, legényes hetykeség friss hanghordozása. Mécs László legegyénibb formai újsága talán épen ez a szeretetreméltó kettősség. «Próféta és kamasz» — mondja magáról kedves tréfálkozással egy versében; ez a cím talán megmond valamit tehetségének lényegéből. Hangot talál olykor a csendes, finom hangulatok kifejezésére is; főkép a tavaszi természettel való testvéri egybeolvadás harmatos misztikájának és a

modern élet lüktető izgalmasságának adott néhány mesteri hangot. Amikor úgy akarja, játszi könnyedséggel kezeli a legnehezebb hagyományos és újabb versformákat, de művésze a szabadversnek is, ama kevesek közül, akiknél ez is igazán vers marad. Költészetének legnagyobb hatását főként két tartalmi mondanivalójával érte el. Gazdag és széles körökben visszhangot keltő költeményekben hirdeti a századunk kereszténységére oly jellemző szociális felelősségérzetet, és — a húszéves elnyomás parancsolta hangfogóval, — de mégis félreérthetetlen határozottsággal adott kifejezést az anyaországtól elszakított kisebbségi magyarság érzelmeinek.

Országos hatását azonban nemcsak számos verseskötetének, a legkülönbözőbb folyóiratokban és napilapokban megjelent nyomtatott verseinek köszöni. Mécsben a jeles költő mellett még egy másik művész is rejlik: egy egészen egyéni és a maga nemében egyenesen páratlan szavalóművész. Verseinek a pódiumról való előadásával, — amely műfajilag nézve mintegy középen áll a versszavalás és a színészi megjátszás között, de mindenképen egyedülálló és utánozhatatlan, csak az ő személyéhez és csak ezekhez a versekhez kötött — valósággal lázba tudja hozni közönségét. Mécsnek ez az érdekes és kétségtelenül művészi tehetsége kívül esik ugyan a Kisfaludy-Társaságot egyedül érdeklő költői értékeken, irodalomszociológiai jelentőségét azonban nem szabad félreismerni. Alig vonható kétségbe, hogy Mécs az ő szavaló körútjaival és zajos sikereivel számos emberben keltett új érdeklődést nemcsak az ő versei, hanem általában a vers és a költészet iránt, olyan körökben is, amelyekben a múzsai fogékonyság már rég végképpen kiveszettnek látszott.

Mécs László költészetének jelentőségét azonban még szavalóművészetének értékelése sem meríti ki. Az ő történelmi helyzete túlnő a puszta irodalmi szemlélet keretein. Mécs úgy él a magyar közönség köztudatában, mint a Felvidék költője. És méltán. Az elszakított, anyagilag és erkölcsileg elnyomott kisebbségi magyarságnak legmélyebb lelkivilága — mint annyi másszor történelmünk során — egyetlen lehetőséget talált a tiszta, megkönnyebbítő és fenntartó megnyilatkozásra: a költészetet. Erdély magyarsága, a maga nagy irodalmi hagyományaival és a földjén élő sok kitűnő tehetséggel, gazdag irodalmi életet teremtett. A Felvidék hagyományban és írókban egyaránt kevésbbé szerencsés körülmények közt — kevesebbet tehetett; de annál nagyobbat jelentett számára a maga kisebb, de talán ép azért még drágább irodalma. Mécs László, ennek a költészetnek legnagyobb tehetségű és legnagyobb hatású képviselője, aki még hozzá nagyszerű előadóművész is volt, valóban gondviselésszerű szerepet töltött be a felvidéki magyarság életében. Szavaló estéi, körútjai, ünnepi szavalásai jóformán történelmi események

voltak, amelyek mindennél inkább segítettek ébren tartani a magyar öntudatot a lelkekben. Mécs László régóta harcol nagy sikerrel azokért az eszmékért, amelyeknek tisztelete Társaságunk legszentebb hagyományaihoz tartozik. Ha a Kisfaludy-Társaság éppen most, a magyar Felvidék és a költő hazatérésének napjaiban hívná tagjai közé, ezzel nemcsak egy jeles költőt tisztelne meg elismerésével, nemcsak kitűnő és rokonlelkű munkatársat nyerne, hanem, úgy érezzük, egyenesen a hazatérő magyar Felvidéket ölelné szívére.

Budapest, 1938. december 27.

Hozzájárultak:

Harsányi Lajos. *Hegedüs Lóránt.*

II. Levelező tagsági helyre:

Hankiss János-t ajánlják: Radó Antal és Csengery János r. tagok.

A Kisfaludy-Társaságnak levelező tagul leendő megválasztásra ajánlom Hankiss Jánost, a francia nyelv és irodalom tanárát a debreceni egyetemen. Társaságunk megtisztel levelező tagságával oly magyar írókat is, kik nem eredeti művekkel, hanem magyar költői művek jeles fordításával tesznek jószolgálatot nemzetünknek, úgyszintén oly magyar tudósokat is, kik nem a magyar irodalom terén munkálkodnak, hanem irodalmunknak lelkes ismertetői idegen nyelven. Az előbbiek sorában láttuk Sturm Albertet, újabban Mohácsi Jenőt, irodalmunk buzgó ismertetői közt őrzik Évlapjaink Kont Ignác, Gragger Róbert, Yolland Arthur nevét. Így ajánljuk levelező tagul Hankiss Jánost is, ki számos cikkben és tanulmányban, könyvben is ismertette irodalmunkat francia és olasz nyelven, s újabban egyik szerkesztője a Revue des Etudes Hongroises c. folyóiratnak. Munkásságát az alábbi jegyzék ismerteti. E jegyzék indokolja ajánlásunkat s igazolná ajánlottunk megválasztását.

Budapest, 1938. december 27.

Hazafias tisztelettel:

Radó Antal r. tag. *Csengery János.*

— *Storia della letteratura ungherese.* Torino, Paravia (356 lap).
— *Anthologie de la poésie hongroise.* Paris, Sagittaire.
— *Anthologie de la prose hongroise.* Paris, Sagittaire.
— *Petőfi et la France.* R. L. C
— *Jókai et la France.* R. L. C.
— *L'Adam hongrois.* Etudes hongroises.

Részben ide tartoznak :
— *Défense et illustration de la littérature.* (Francia Akad. koszor.)
— *Lumière de Hongrie.*
— *Le portrait du Hongrois.* (Leffler emlékkönyv.)
Számos cikk és francia rádióelőadás.

IV. 1939-ben.

Rendes tagsági helyre:

1. **Bókay János**-t ajánlják : Csathó Kálmán és Harsányi Zsolt r. tagok.

Tekintetes Társaság!

Tisztelettel ajánlom a Kisfaludy-Társaságban megüresedett egyik költői helyre **Bókay János**-t, a kitűnő színpadi írót és elbeszélőt.

Bókay jelenleg negyvennyolc éves, a Révay Testvérek Irodalmi Intézet r. t. vezérigazgatója, kormányfőtanácsos, tagja a Petőfi Társaságnak, szerkesztője volt éveken át a Budapesti Hirlapnak és meglehetősen hosszú irodalmi mult áll mögötte. Első nagyobblélekzetű elbeszélő művét, a *Megvédtem egy asszonyt* című regényt azonban csak mintegy hét-nyolc évvel ezelőtt írta. Ez a munkája egyszerre népszerűvé tette nevét az olvasók világában. A nagysikerű regényt 1936-ban színdarabbá is feldolgozta s ennek a regényénél is nagyobb sikere megmutatta, hogy szerzője nem szárnypróbálgató kezdő, hanem öntudatos, érett és kész színműíró, aki teljesen tisztában van a színpadi hatás titkaival.

Bókay első színpadi bemutatkozása óta minden évben megjelenik egy-egy darabbal és a siker még minden alkalommal hű maradt hozzá. A *Megvédtem egy asszonyt*, a *Szakíts helyettem* és a *Ragaszkodom a szerelemhez* százas sorozatban kerültek színre, jelenleg pedig *Feleség* című darabját játsszák ugyancsak sorozatosan. Ezt a darabját dícséretekkel halmozták el a bírálók és estéről estére lelkesen ünnepli a zsúfolt nézőtér közönsége.

Bókay darabjait tiszta és emelkedett erkölcsi felfogás mellett élénk és szellemes párbeszéd, ötletes szerkesztési készség és zamatos, világos és magyaros nyelv jellemzi. Ugyanezek az értékek lelhetők fel elbeszélő műveiben is, amelyek közül a következő regény és novellaköteteket emeljük ki : *Mario, Julika a fiúk barátja, Herceg Durravardi és társai, Mi férfiak, A gyémánt, Karosszék, A balek.* — Írt ezenkívül számtalan cikket, továbbá filmeket, gyermekkönyveket és lefordított több, mint harminc regényt és színdarabot.

Ámbár Bókay a legteljesebb mértékben európai műveltségű író, egész munkásságát az az igazi magyar szellem hatja át, amelynek ápo-

lása Társaságunknak egyik legszebb hagyománya. Meggyőződésem, hogy Bókay János megválasztásával a Kisfaludy Társaság egy arra mindenképpen érdemes, kitünő tehetséget, egy ízig-vérig magyar nemzeti írót emelne tagjai sorába.

Budapest, 1939. december 23. *Csathó Kálmán.*

Hozzájárul:

Harsányi Zsolt.

2. **Bónyi Adorján**-t ajánlják: ifj. Hegedüs Sándor, Márai Sándor és Csathó Kálmán r. tagok.

A Kisfaludy-Társaság nagyságos Elnökségének, *Budapest.*

Mi alulírottak ajánljuk Bónyi Adorjánt, a Kisfaludy-Társaság megüresedett írói taghelyére, rendes tagul.

Minden méltatásnál ékesebben beszél az ő munkásságáról az idecsatolt melléklet, mely felsorolja munkáinak sorozatát.

Budapest, 1939. december 29.

Maradunk tisztelettel:

ifj. Hegedüs Sándor, Márai Sándor, Csathó Kálmán.

Bónyi Adorján született 1892-ben Margittán, Bihar megyében. Apja itt kir. közjegyző volt. A gimnáziumot a nagyváradi premontreieknél végezte, praematurus. A kolozsvári egyetemen végzett jogot, de szigorlatok előtt 1915 novemberében bevonult katonának és végigszolgálta a háborút. Emléklappal ellátott zászlós. Leszerelés után 1919. január 1-én a Pesti Hirlap belső munkatársa lett és azóta megszakítás nélkül itt dolgozik, mint szépirodalmi és színházi kritikus, tárcarovatvezető, vezércikkíró, cikkíró, s az egykori Érdekes Ujság, majd a Pesti Hirlap Naptárának szerkesztője, két év óta pedig a Pesti Hirlap szerkesztője. Első novellái nagyváradi lapokban jelentek meg, majd 1913-tól kezdve a Pesti Hirlapban, Uj Időkben és Hétben. A Petőfi Társaság 1929. márc. 2-án tagjai közé választja. Gör. katolikus, a budai magyar gör. kat. egyház presbitere.

Regényei:

A boldog asszony (megjelent a Pesti Hirlapban, könyvben Légrády-kiadás), Játék (Pesti Hirlap, Légrády), Holnap (Új Idők, Singer és Wolfner), Délibáb (Pesti Hirlap, Légrády), Vérben-vasban (Pesti Hirlap), Szerenád (Érdekes Újság regénypályázatának nyertese, Légrády kiadás), Szeverin (Társaság, Legjobb Könyvek), Sárga kastély (Pesti Hirlap, Légrády), Néma vándorok (Pesti Hirlap, Légrády), Köd (Pesti Hirlap

Légrády) A legyőzhetetlen (Legjobb Könyvek), Élet a halálban (Pesti Hirlap, Légrády), Égő hegy (Új Idők, Singer és Wolfner), Szomjúság (Új Idők, Singer és Wolfner), Mennyei híd (Pesti Hirlap, Légrády), Jómadár (Új Idők, Singer és Wolfner), Kék bálvány (Új Idők, Milliók Könyve), A Bogyó-ház titka (Egyetemes Regénytár), Az elcserélt élet (Új Idők, Singer és Wolfner), Az ócska bolt (Új Idők), Az ismeretlen fiatalember (Új Idők), Őméltósága levele (Pesti Hirlap), Úri világ (Új Idők, Singer és Wolfner), Kaland a Rivierán (Új Idők, Singer és Wolfner), Kis kocsi, nagy kocsi (Új Idők).

Novellaskötetek:

A császárnő katonája (Légrády), A menekülő ember (Légrády), Pillangó (Légrády).

Ifjúsági könyvek:

Holdsugár, A kis veréb, A rózsadombi lány, Kata nagylány lesz (mind a négy Singer és Wolfner kiadás.)

Színdarabok:

Az elcserélt ember (Kamara Színház), Édes ellenség (Nemzeti Színház), Egy kis senki (Belvárosi Színház), Szélcsend (Nemzeti Színház), Viki (Magyar Színház), Hódítás (Nemzeti Színház).

Filmek:

Kék bálvány (az első magyar hangos film volt), Viki, Az elcserélt ember, Úri világ (Cifra nyomorúság címmel) és német nyelven Ein Mann mit Herz (Bolváry-film az Egy kis senki c. színdarabból.)

A TÁRSASÁG VAGYONA.

I. Saját vagyona:

1. Künn levő alapítványokban	200 P	— f
2. Értékpapírokban (névérték 1.532,600 K)	122 «	60 «
3. A Magyar Földhitelintézet folyószámláján.....	78,572 «	95 «
Összesen	78,895 P	55 f
II. A Shakespeare-bizottság vagyona.....	123 «	30 «
Mindössze	79,018 P	85 f

Ezen kívül telekkönyvi tulajdonosa a Kisfaludy-Társaság a Fábiánsebestyén (Békés m.) község határában levő 165 kat. hold 131 öl terjedelmű földbirtoknak. Ebből 120 kat. hold a községgé alakulás céljára átengedett dobozmegyeri 58 hold 1178 öl területű *Aszalay-alapítványi* földbirtokért jutott cserébe Társaságunknak s haszonélvezete ezidőszerint még az örökhagyó rokonát illeti, a vele egy tagban levő 45 holdat pedig az Országos Földbirtokrendező Bíróság juttatta Társaságunknak, de ennek haszna egyelőre a vételár törlesztésére megy.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 10.3.10/1952. sz.
AKADÉMIA KÖNYVTÁRA